

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
“ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ”

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія “Філологічна”

Випуск 20

Острог — 2011

УДК: 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.
Н 34

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету “Острозька академія”
(протокол № 7 від 24 лютого 2011 року).*

*Збірник затверджено постановою ВАК України
від 8 вересня 1999 року №01-05/9*

Редакційна колегія:

Гнатюк М. І., доктор філологічних наук, проф.
Грещук В. В., доктор філологічних наук, проф.
Єрмоленко С. Я., доктор філологічних наук, проф.
Левицький А. Е., доктор філологічних наук, проф.
Поліщук Я. О., доктор філологічних наук, проф.
Тищенко О. В., доктор філологічних наук, проф.
Удалов В. Л., доктор філологічних наук, проф.
Шульжук К. Ф., доктор філологічних наук, проф.
Яворська Г. М., доктор філологічних наук, проф.

Укладачі:

Ковальчук І. В., кандидат психологічних наук, доцент.
Коцюк Л. М., кандидат філологічних наук, доцент.
Крайчинська Г. В., кандидат філологічних наук, доцент.
Новоселецька С. В., кандидат психологічних наук, доцент.

Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”. – Вип. 20. – 2011. – 448 с.

У збірнику містяться статті, присвячені проблемам германського, романського, слов'янського мовознавств, порівняльного мовознавства та літературознавства. Збірник рекомендовано науковцям, викладачам, студентам-філологам і всім, хто цікавиться філологічною наукою.

Адреса редколегії:

*35800, Україна, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2,
Національний університет “Острозька академія”,
факультет романо-германських мов*

© Видавництво Національного університету
“Острозька академія”, 2011

МОВНИЙ ТА МОВЛЕННЄВИЙ МАТЕРІАЛ У ЙОГО СТРУКТУРНІЙ ТА СТИЛІСТИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

УДК 811. 111'373. 7

Ананьян Е. Л.,

Слов'янський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОКАЗІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА (на матеріалі сучасної англійської мови)

У статті проаналізовано механізми okazіонального перетворення структур фразеологічних одиниць сучасної англійської мови; визначено експресивні та емоційно-оцінні потенції мовних новоутворень даного характеру.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, okazіональна конструкція, контекст, трансформація фразеологічної одиниці, стилістичні потенції.

В статье проанализированы механизмы окказионального преобразования структур фразеологических единиц современного английского языка; определены экспрессивные и эмоционально-оценочные потенциалы языковых новообразований данного характера.

Ключевые слова: фразеологическая единица, окказиональная конструкция, контекст, трансформация фразеологической единицы, стилистические потенциалы.

In the article the mechanisms of the occasional transforming of the structures of the phraseological units of Modern English are analysed. The expressive and emotional-evaluative potentiality of language neologisms of this nature is determined.

Key words: phraseological unit, occasional construction, context, transforming of the phraseological unit, stylistic potentiality.

Постановка проблеми. За останні роки у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях, присвячених фразеології та фразеоматиці англійської мови, пильна увага приділяється стилістичним особливостям фразеологічних одиниць, однією з найбільш вагомим яких є трансформація експресивних та оцінних якостей мовленнєвого акту, що може мати як усну, так і письмову форму інтерпретації. Саме за таких умов, з метою змусити фразеологічні одиниці “зазвучати по-новому”, наповнити їх метафоричністю, афористичністю, образністю, новим емоційним колоритом, а інколи й повністю змінити їхнє значення, автор звертається до okazіонального перетворення даного лексичного матеріалу.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасне мовознавство порівняно недавно зробило перші кроки до ґрунтовного та систематичного вивчення okazіональності, okazіональних перетворень та інших суміжних проблем. Саме це стало об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців: І. Арнольд, Н. Арутюнової, Н. Бабенко, В. Заботкіної, О. Земської, С. Левінсона, Дж. Ліонса, Дж. Шмідта та ін. У рамках кожного авторського дослідження науковців, представлених вище, розв'язано певні проблеми: виявлено характерні ознаки та якості okazіонального слова, його функції, що надає можливість розмежувати одиниці цієї природи з канонічними словами та узуальними неологізмами; досліджено системні відносини у сфері okazіоналізмів (питання парадигматики та синтагматики okazіоналізмів); здійснено опис стандартних та нестандартних шляхів створення лексичних okazіоналізмів з метою визначити найбільш продуктивні з них; представлено принципи лексикографічного опису okazіональної лексики; проаналізовано okazіоналізм як елемент ідіостиля письменника, як мовну гру художника слова.

Однак, як зазначає сучасний науковець-мовознавець Ю. Пацула, "при такій величезній кількості наукових робіт інтерес до вивчення okazіональної лексики не слабшає, а, навпаки, день за днем зростає. Це зумовлено тим, що в дослідженнях цього питання не можна поставити крапку, тому що поява okazіоналізмів – безперервний процес, який потребує постійної уваги та вивчення. Іноді цей процес сповільнюється, іноді прискорюється, аленіколи не припиняється. Нові okazіональні одиниці, що постійно виникають, потребують різнобічного опису. Дана тема відноситься до розряду завжди відкритих для подальших досліджень" [4].

Мета статті – визначити та дослідити механізми okazіонального перетворення структур фразеологічних одиниць сучасної англійської мови; проаналізувати стилістичні потенції мовних новоутворень даного характеру.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що проблема okazіонального перетворення фразеологічних одиниць традиційно входить до переліку питань, які вивчає фразеологічна стилістика. Але, перш ніж переходити до аналізу фразеологічної okazіональності в сучасній англійській мові та визначення її стилістичної значущості, слід зробити певний екскурс до проблеми okazіональності взагалі, розкрити певні загальні та суттєво важливі моменти.

На думку сучасного російського науковця Н. Бабенко: "Оказіоналізм як факт мовлення, заданий, тим не менше, системою мови, виявляє та розвиває семантичні, словотвірні та граматичні можливості цієї системи, пророкує тенденції її розвитку. ... Високохудожні, естетично цінні okazіоналізми є важливим текстотворюючим засобом, відрізняються винятковою семантичною ємкістю" [2, с. 4].

Аналіз наукової літератури показав, що термін “оказіоналізм” можуть дублювати наступні синонімічні поняття: “письменницькі новоутворення”, “художні неологізми”, “творчі неологізми”, “стилістичні неологізми”, “індивідуальні неологізми”, “слова-саморобки”, “слова-метеори”, “слова-одноденки”, “індивідуально-авторські новоутворення”, “утворення індивідуальної мовотворчості”, а також “ефемерні інновації”. Це свідчить про те, що, забезпечуючи даний термінологічний ряд, “який і сьогодні залишається відкритим для нових спеціальних найменувань явища, що описується,” ключовими одиницями, зазначеними вище, “одні вчені прагнуть підкреслити те, що okazіоналізми – авторські слова (“егологізми”, “слова-саморобки” та ін.), інші вказують через термін на короткочасність їхнього існування в мовленні (“слова-метеори”, “слова-одноденки”). Треті вважають за можливе використовувати термін “неологізм”, але з характерними значеннями (художні, творчі, індивідуальні, стилістичні), які все ж не зовсім відмежовують okazіоналізми від неологізмів” [2, с. 5].

На думку сучасного науковця Є. Поздєєвої, okazіональне слово слід досліджувати як явище, що відтворюється під час природної взаємодії мови та мовлення. Саме варіації слів, словосполучень, фраз, що виникають як результат okazіонального втручання в певні моделі та перманентні конструкції системи мови, становлять продукт мовленнєвої діяльності. Саме за таких умов, мова є певним фоном, на якому зростає okazіональність [5].

У контексті наукового пошуку Ю. Пацули відзначено поліфункціональність okazіоналізмів: “Вони виконують зображально-виражальну, характеризуючу, номінативну, комічну, узагальнюючу, мовленнєвотворчу, маскууючу та інші функції. ... Найважливішими функціями okazіональних одиниць слід визнати експресивну і прагматичну” [4].

Зазначимо, що існують певні причини, що підводять автора до створення okazіональних, індивідуально-авторських утворень: “а) необхідність **точно висловити думку** (узуальних слів для цього може бути недостатньо); б) прагнення автора **стисло висловити думку** (новоутворення може замінити словосполучення і навіть речення); в) потреба **підкреслити своє ставлення до** предмета мовлення, дати йому свою характеристику, оцінку; г) прагнення своєрідним виглядом слова звернути увагу на його семантику, **деавтоматизувати сприйняття**; д) потреба уникнути **тавтології**; е) необхідність ... **досягти потрібної інструментовки**” (виділено автором – Н. Б.) [2, с. 5]. Підкреслюючи найбільшу значущість перших трьох з перерахованих моментів, слід зазначити, що “дуже часто виникнення новоутворення буває викликано не однією, а відразу кількома причинами” [2, с. 5].

У теорії okazіональності науковці виокремлюють певні типи okazіоналізмів: фонетичні (автор у якості новоутворення використовує певний

звуковий комплекс, складові якого за допомогою свого фонетичного звучання мають на меті трансформувати дещо нову семантику); лексичні (автор обіграє словотвірні норми мови, свідомо відтворює комбінаторику між різними узуальними основами та афіксами); граматичні (автор вводить у стан конфлікту лексичну семантику та граматичну форму) та семантичні (автор "провокує" появу "семантичних прирощень (інакше кажучи, "обертонів змісту", "контекстуальних значень", "естетичних значень"), які суттєво перетворюють семантику вихідної узуальної лексеми, використаної в художньому контексті") [2, с. 11].

Беззаперечним є той факт, що okazіоналізм не може ні виникнути, ні існувати, ні функціонувати поза контекстом. Саме за таких умов аналіз та вивчення природи okazіональної одиниці має відбуватися тільки в межах контекстуальної позиції.

Зазначимо, що контекстні зв'язки можуть бути охарактеризовані наступними типами:

а) **нульовий контекст** – це такий контекст, у якому okazіоналізм виявляє, експліціює свою семантику повністю через внутрішню форму, контекст немов би є надмірним при семантичній інтерпретації новоутворення. Такою якістю самодостатності характеризуються потенційні слова, створені за високопродуктивними словотвірними моделями. Підкреслимо, що для англійської мови розгляд okazіональних мовних явищ у даному контексті є штучним, неприродним, бо, будучи за більшістю своїх ознак аналітичною мовою, вона не має потенцій словотвору, характерних для синтетичних мов;

б) **контекст найближчого оточення (мініконтекст)** – у межах контексту цього типу розпізнати та виявити семантику okazіоналізму можна на рівні рядка, речення чи абзаца;

в) **контекст твору (макроконтекст)** береться до уваги під час аналізу авторського новоутворення, семантика якого експліціюється всім художнім текстом [2, с. 13-14].

Певні науковці доповнюють цей перелік **контекстом творчості, історико-культурним контекстом (вертикальним контекстом)** та **контекстом пов'язаним з авторським словомейкерством**.

Переходячи до фразеологічної okazіональності, зазначимо, що "серед okazіональних словосполучень виділяються як особлива група ті, що мотивовані стійким сполученням слів і побудовані на обігруванні співвідношення фразеологічної твірної основи та похідного okazіонального словосполучення" [2, с. 12].

На думку В. Архангельського, фразеологічна одиниця – це "постійна комбінація словесних знаків", що виникає та діє на певному етапі розвитку мови, "гранична і цілісна, що відтворюється в мовленні її носіїв, базується на внутрішній залежності її членів, складається мінімум з двох

точно визначених одиниць лексичного рівня, які знаходяться в певній послідовності, граматично організована за моделями словосполучень або речень, які існують або існували, має єдине значення” [1, с. 90-91]. Сучасний вітчизняний науковець Т. Решетнюк презентує певний механізм утворення ФО, що має бути представлений наступними складовими: “фрагмент дійсності → понятійно-мовна форма його віддзеркалення → асоціативні реакції суб’єкта на даний фрагмент дійсності → образний мотив ФО, що базується на одній з асоціативних реакцій → фразеологічне найменування з цілісним значенням фразеологізму, що сформувалося на основі образного мотивування” [6, с. 296-298].

Серед найбільш характерних рис фразеологізму слід виділити структурно-семантичну стійкість і цілісність компонентного складу та граматичну співвіднесеність. Однак дуже часто ці невід’ємні, на перший погляд, риси фразеологічної одиниці відчують на собі авторсько-індивідуальну переробку, бо, використані в певній ситуації, вони надають експресивності та оцінності всьому тексту, допомагають автору встановити контакт з читачем.

Для фразеологічної одиниці, вихідна форма якої піддається певним структурно-семантичним змінам, характерне okazionale стилістичне використання. Мовознавці виокремлюють різні стилістичні прийоми (повтор, вклинювання, додавання, заміна компонента, розрив, еліпсис, деформація, ремінісценція та ін.), використання яких призводить до нестандартної оформленості фразеологічної одиниці, при цьому свідомо порушуються природні умови її реалізації.

Лінгвістичними основами подібних стилістичних прийомів можуть бути використання фразеологізмів без трансформації (при цьому стилістичний ефект виникає в результаті взаємодії фразеологізму з контекстом); із частковою трансформацією (змінюється семантика при зберіганні форми фразеологічної одиниці); із частковою трансформацією (змінюється форма фразеологізму при збереженні його семантики); з повною трансформацією і форми, і семантики фразеологізму [3].

Більш детально проаналізуємо часткову трансформацію фразеологічної одиниці як варіант експліцитної okazionalної реорганізації фразеологізму.

Часткова трансформація може відбуватися за наступними схемами. По-перше, “заміною одного з компонентів фразеологізму (okasionalним варіантом), при цьому семантика може залишитись без змін. Такі заміни узуальних компонентів “реанімують” внутрішню форму ФО, що стерлася, (мотивуючий образ), підвищує його експресивність. Новий, okazionalний компонент ФО, дуже тісно пов’язаний з контекстом, взаємодіє з ним. Заміна компонентів породжує мовну гру, незмінюючи семантики ФО”, а по-друге – “розширенням компонентного складу ФО

(іноді розширення не приводить до суттєвої зміни семантики, а лише інтенсифікує її)" [3].

Найбільш яскравими і дієвими прийомами введення фразеологізму до тексту з метою його наступного авторського моделювання, оказіонального перетворення, можна вважати наступні стилістичні прийоми: антитезу, стильову антонімію, контамінацію, повтор, вклинювання, додавання, заміну компонента (заміщення слова у складі фразеологічної одиниці), розрив, еліпсис, інверсію, деформацію, редуцію, ремінісценцію та ін.

Розглянемо декілька з них. Так, наприклад, оказіональне редуційованя фразеологічної одиниці полягає у "відкиданні" окремих компонентів фразеологізму зі значенням, характерним тільки для певної ідіоми. Проаналізуємо наступні речення: "And yet there was *the moon* and he could not forget how Fleur had always wanted it."; та "But if you want to have or to know anything particular, Fleur, I'd like to be told. – Only *the moon*, my dear." (J. Galsworthy). В обох випадках англійський іменник *moon* – "місяць" використовується не у своєму основному значенні "місяць, небесне тіло", а будучи прикладом випадіння потенційного слова "*moon*" зі складу ідіоми *to cry for the moon* – бажати неможливого", набуває значення "чогось недосяжного, але пристрасно бажаного", що здобувається адресатом авторського повідомлення із загальної семантики ідіоми *to cry for the moon*.

Вклинювання є одним з найбільш розповсюджених прийомів оказіонального перетворення фразеологічної одиниці в англійській мові. Його сутність полягає у введенні змінних компонентів до складу фразеологізму або проникнення контексту в традиційно непроникну фразеологічну одиницю. Автор використовує даний тип оказіонального перетворення з метою по-новому змінити експресивність та емоційність фразеологізму.

Наприклад, у наведеному реченні *A good deal of water has flowed under the Thames' bridges since the report of ... last December* (W. G. Smith) представлено інновацію фразеологічної одиниці "much (a lot of) water has flown (run)" шляхом вклинювання власного іменника (the Thames), що виконує функцію означення. Зазначимо, що за умови вклинювання іменників, прикметників, дієприкметників у функції означення, відбуваються більш повне уточнення та конкретизація фразеологічної одиниці. Оказіональне перетворення за таким зразком також може змінити емоційні потенції фразеологізму. Наприклад, змінюючи фразеологічну одиницю *one's hour has come (has arrived)* шляхом використання прикметників *golden* або *grievous* у препозиції до іменника, автор додає суттєво протилежні емоційні барви.

Вклинювання також використовується з метою оживити значення фразеологічної одиниці, інтенсифікувати її виразність. Порівняємо ФО *to be an open book*, представлену в наступних двох реченнях: *He is an*

open book та *He is as simple as an open book*. Саме порівняльна конструкція *as ... as* у сполученні з прикметником *simple* посилює значення фразеологічної конструкції.

Слід зазначити, що автор може використовувати вклинювання й з метою послабити значення сталого сполучення, щоб виразити знижену, зведену до мінімуму інтенсивність події, явища, стану. Саме за таких умов стає можливим також зруйнування образності, характерної для фразеологічної одиниці. У подібній ситуації найчастіше автор використовує певні прислівники (*abit, alittle, comparatively, rather, only, just* та ін.): (напр., *I dare say my nerves are abit on edge* – використана фразеологічна одиниця *one's nerves are one dge*).

Наступні зразки пов'язані з таким okazionalnym перетворенням фразеологізму як його скорочення:

1) – *Do you realize that we shall be rich?*

– *Rolling*. (P. G. Wodehouse). Вихідна одиниця: *Rolling in money*.

2) – *Friend of yours?*

– *Bosom*. (P. G. Wodehouse). Вихідна одиниця: *A bosom friend*.

3) – *It's a bit dry now, but it's wet as a clout with sweat even yet.*

– *Goodness!* (D. H. Lawrence) Вихідна одиниця: *Goodness gracious!*

Відзначимо, що будь-яке okazionalne перетворення фразеологізму розраховано на інтенсифікацію його емоційно забарвленої оцінності, що й робить ці прийоми дуже затребуваними стилістикою.

Висновки. Знаходячись на стику вивчення таких двох загальнолінгвістичних опозиційних проблем, як “мова::мовлення” та “норма::аномалія”, okazionalnosc розкриває свою сутність та своє призначення. Так, функціонуючи як факт мовлення, okazionalne може відтворюватися тільки за умови існування мовної норми: “іншими словами, okazionalnym слід вважати таке індивідуально-авторське використання мовної одиниці, яке відхиляється від відповідної узусальної норми” [7].

Okazionalne у сфері фразеології надає можливість оновити фразеологічну одиницю, надати їй яскравого стилістичного ефекту, оригінальності авторського використання. І все це відбувається за умови динамізму цієї складової лексичного тезаурусу сучасної англійської мови.

Література:

1. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке / В. Л. Архангельский. – Ростов н / Д : Рост. ун-т, 1964. – 315 с.
2. Бабенко Н. Г. Okazionalnoe в художественном тексте. Структурно-семантический анализ : [учеб. пособ.] / Н. Г. Бабенко. – Калининград: Калинингр. ун-т. – 1997. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Article/baben_okk.php

3. Лингвистические основы стилистических приемов... – Режим доступа: www.durov.com/study/file-174.doc

4. Пацула Ю. Н. Окказионализмы новейшего времени: структурно-семантический и функционально-прагматический аспекты: дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 01 / Юлия Николаевна Пацула. – Ростов-на-Дону, 2005. – 167 с. Режим доступа: <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/17450/>

5. Поздеева Е. В. Окказиональное слово: восприятие и перевод (на материале произведений русскоязычных и англоязычных писателей): дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 19 / Екатерина Владимировна Поздеева. – Пермь, 2002. – 203 с. Режим доступа: <http://www.dissercat.com>

6. Решетнюк Т. Специфіка номінативної функції фразеологічних одиниць в англійській мові / Т. Решетнюк // Актуальні проблеми германської філології в Україні та Болонський процес: [матеріали II Міжнародної наукової конференції (20 – 21 квітня 2007 р.)]. – Чернівці, Книги-XXI. – 2007. – С. 296 – 298.

7. Рыжкина Е. В. Фразеологическая окказиональность в английском языке: Когнитивно-коммуникативные аспекты: дис... . канд. филол. наук : 10. 02. 04 / Елена Викторовна Рыжкина. – М., 2003. – 236 с. – Режим доступа: <http://www.dissland.com>

Бенкендорф Г. Д.,

Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка

СПРИЙНЯТТЯ БЛАКИТНОГО КОЛЬОРУ НІМЕЦЬКОЮ НАЦІОНАЛЬНОЮ СВІДОМОСТЮ НА ПОЕТИЧНОМУ РІВНІ

У статті проводиться стилістичний аналіз колоративу Blau(en) в німецьких поетичних текстах. Колоратив Blau(en) аналізується в аспекті концептуальної та мовної картин світу. Методологічною основою наукової доробки слугує запропонована автором антиномія теоцентричності / антропоцентричності світу. Для аналізу використано поезії німецьких авторів у часовому діапазоні 500 років (XV-XX століття).

Ключові слова: колоратив, колоративний сегмент мовної картини світу, концептуальна картина світу, антиномія “теоцентричності / антропоцентричності” світу.

В статье проводится стилистический анализ колоратива Blau(en) в немецких поэтических текстах. Анализ колоратива Blau(en) проводится в аспекте концептуальной и языковой картин мира. Методологической основой данной научной разработки служит высунутая автором антиномия теоцентричности / антропоцентричности мира. Для анализа использованы стихотворения немецких авторов во временном диапазоне 500 лет (XV-XX столетия).

Ключевые слова: колоратив, колоративный сегмент языковой картины мира, концептуальная картина мира, антиномия “теоцентричность / антропоцентричность” мира.

The subject of research in this article is stylistic analysis of colourative component Blau(en) in German poetries. Colourative component is analyzed on the ground of the conceptual world picture. Methodological basis of the paper that is antinomy the world's theocentricity / anthropocentricity, is proposed by the author. The poetry of German authors for 500 years (XV – XX centuries) is used.

Key words: colorative component, colorative segment of lingual world picture, conceptual world picture, antinomy the world's theocentricity/ anthropocentricity.

Мета цього дослідження – прослідити особливості національного сприйняття блакитного кольору німецькою поетичною свідомістю в контексті концептуальної та мовної картин світу як сучасної наукової парадигми. Концептуальна і мовна картини світу являють собою сукупність типів і видів соціальної практики, результатів процесів пізнання. Єдина глобальна картина світу виглядає як складне концептуальне утворення, що містить у собі низку таких компонентів: 1) Бог, 2) космос, всесвіт, 3) Земля, об'єкти планети, 4) простір – час, 5) природні сили, стихії, 6) рослинний світ, 7) тваринний світ, 8) колірна гама, 9) звукова гама, 10) світ матеріальної культури. Сукупність вказаних компонентів стано-

виступає об'єкт картини світу, тобто об'єктивний, незалежний від людини, неопосередкований нею зовнішній світ, (те, що відображають). Паралельно з об'єктивним зовнішнім світом існує внутрішній світ людини, якій містить в собі такі складники: а) почуття, б) етичні норми, в) віру, г) фантазію, ґ) розум. Тут автономно співіснують світ духовної культури (сукупність здобутків людського Духа) і світ ідей [1, с. 32-33].

З другого боку, йдеться про мовну картину світу, насамперед, про її субстрат (те, що відображено). Субстрат мовної картини світу створюється низкою мовних експлікатів, в яких втілюються компоненти зовнішнього світу та внутрішнього світу людини сукупністю таких сегментів: а) ойконімічного, б) топонімічного, в) фітонімічного, г) зоологічного, ґ) колірнього, д) звукового, е) почуттєвого, є) емоційного, ж) етичного, з) просторового, и) часового, і) ідеологічного.

Предмет цієї наукової доробки – сприйняття й позначення кольорів в німецькій національній свідомості та їх експлікація у віршованих поетичних текстах. В дослідженні колоративного позначення світу використовується методологічна антиномія *теоцентричність* / *антропоцентричність* [2]. Теоцентризм передбачає наявність творчої сили, яка споруджує світ: 1. *Im Anfang war das Wort, und das Wort war bei Gott und Gott war das Wort.* 2. *Dasselbe war im Anfang bei Gott.* 3. *Alle Dinge sind durch dasselbe gemacht, und ohne dasselbe ist nichts gemacht, was gemacht ist* [Johannes 1, 1-3]. Ця творча сила закладає і базу для сприйняття й позначення кольорів у людській свідомості. Насамперед, закладаються засади розмежування світла і темряви: 3. *Und Gott sprach: Es werde Licht! Und es ward Licht.* 5. *Und nannte das Licht Tag und die Finsternis Nacht* [1. Buch Mose 1, 3...5]. На ґрунті світла і темряви розвивається далі загальнолюдська практика опанування кольорової палітри об'єктивного зовнішнього світу і внутрішнього світу людини. По-перше, відбувається делімітація світлого і темного спектрів, з якими пов'язано відчуття тепла й холоду разом з позитивними і негативними емоціями людей. Вслід за цим формується терміносистема на позначення кольорів, яка, за свідченням Голубовської І. А., налічує у всіх народів світу 11 базових термінів: білий, чорний, червоний, зелений, жовтий, синій, коричневий, фіолетовий, рожевий, жовтогарячий, сірий [5, с. 175]. Окрім свого безпосереднього призначення фарбувати світ (в мовному плані це виявляється в створенні колоративних одиниць первинної номінації), кольори набувають і символічного значення, що відбивається в мовних продуктах вторинної номінації. Великою мірою цьому сприяють поети – люди з неординарним світосприйняттям. Філологічний аналіз складних мовних одиниць з колоративами проводився в німецькій мові на ґрунті поетичних текстів поодиноких авторів – Георга Тракля, Крістіана Моргенштерна [3; 4], тобто на рівні індивідуальної поетичної свідомості. Ми

вважаємо, що є підстави вести мову про німецьку національну поетичну свідомість і про особливості сприйняття нею базових кольорів.

Матеріалом для лінгвістичного аналізу слугують цитати з віршів німецьких авторів, в яких вжито мовні одиниці на позначення кольорів. Автор дослідження використовував антологію Карла Карстенса *Deutsche Gedichte*. Антологія містить близько 300 віршованих текстів 136 німецьких поетів, серед них деякі поезії невідомих авторів. Поезії охоплюють часовий діапазон у 500 років. Найстаріший поет – Ніколаус Германн 1480 року народження, наймолодший Ульріх Шахт народився 1951 року.

Мовні знаки *blau*, *bläulich*, *blauen*, *Bläue* позначають в німецькій мові синій колір, який своєю чергою використовується, по-перше, на позначення небес. За аналогією з сонцем, яке вважається в німецькій національній свідомості джерелом золотого кольору, небеса було б правомірно назвати джерелом, від якого веде своє походження синій колір. Золотий і синій кольори співпрацюють один з одним; об'єктом цієї співпраці виявляються час і простір. Як результат цієї естетичної співпраці постає в німецькій національній поетичній свідомості природна гармонія палітри провідних кольорів – синього та золотого.

У Рудольфа А. Шрьодера передумовою сприйняття золотого кольору виявляється зоровий контакт з небом, яке сяє блакиттю, водночас небесне шатро свідомість поета сприймає як золоте склепіння Творця. Золотий колір розчинено в блакитному, цей колір імпліцитно присутній у небесній кольоровій палітрі:

S. 217. *In goldner Wölbung hoch und weit
Blaut über ihm der Himmel.*

(Rudolf A. Schröder: *Vom alten Mann*)

Аналогічно, в тандемі двох провідних кольорів природи, сприймає об'єктивний світ Творця поетична свідомість Едварда Меріке і Емануеля Гайбеля:

S. 137 *Bald siehst du, wenn der Schleier fällt,
Den blauen Himmel unverstellt,
Herbstkräftig die gedämpfte Welt
In warmem Golde fließen.*

(Eduard Mörike: *Septembermorgen*)

S. 146. *Von oben sieht, getaucht in Sonnenschein
Und leuchtend Blau, der alte Dom herein.*

(Emanuel Geibel: *Morgenwanderung*)

На відміну від слов'янського (українського) світобачення, де голубий, блакитний і синій кольори позначають небо лише в денний час, німецька свідомість сприймає небо синім (*blau*) цілодобово. Так, в наведеній нижче поезії Едварда Меріке постійна зміна ночей (*Monde*) і днів (*Sonnen*) відбувається на тлі синього небозводу (*an blauen Gezelten*):

S. 136. *In Ihm sei's begonnen,
Der Monde und Sonnen
An blauen Gezelten
Des Himmels bewegt.*
(Eduard Mörike: *Zum neuen Jahr*)

Ніч, яка спустилась на землю, насолоджується музикою небесної блакиті (*des Himmels Bläue*):

S. 136. *Das uralte alte Schlummerlied,
Sie achtets nicht, sie ist es müd;
Ihr klingt des Himmels Bläue süßer noch.
Der flüchtigen Stunden gleichgeschwungnes Joch.*
(Eduard Mörike: *Um Mitternacht*)

Зірки, що нічною порою перебирають на себе від сонця золотий колір, так само сяють на синьому небі:

S. 32. *Der Tag ist nu vergangen,
Die guldnen Sternen prangen
Am blauen Himmelssaal; (Paul Gerhardt: *Täglicher Abendgesang*)*

Добові складники (дні й ночі) в німецькій поетичній свідомості можуть виглядати в мовному плані "зрівняними" – *blaue Tage / blaue Nächte*, але це явище спостерігається в тих випадках, коли вони роз'єднані, тобто перебувають в автономних текстах. Коли ж дні й ночі опиняються в межах одного поетичного тексту, то одному з добових складників доводиться змінювати свій кольоровий одяг. Так, в наступній цитаті з вірша Лулу фон Штраус унд Торнай дні, поруч з темною, синьою північчю, мають виглядати білими, себто світлими:

S. 199. *Und Saat und Sichel, Schnee und Sommerpracht
Und weißer Tag und blaue Mitternacht
Wird über die geliebte Scholle gehen.*
(Lulu von Strauss und Torney: *Einst*)

З другого боку, в поезії Теодора Шторма, наприклад, дні, будучи ясними, світлими, залишаються синіми:

S. 150. *Die blauen Tage brechen an,
Und ehe sie verfließen,
Wir wollen sie, mein wackrer Freund,
Genießen, ja genießen!*
(Theodor Storm: *Oktoberlied*)

Світлі, а саме білі хмари, є, як правило, атрибутами синього неба:

S. 199. *Und weiße Wolken, die im Blauen ziehen,
Und junger Felder seidnes Ährengrün,
Und drüberhin ein endlos Lerchensingen!*
(Lulu von Strauss und Torney: *Einst*)

Водночас у Стефана Георге спостерігаємо естетичне явище, коли світ-

лі хмари набувають синього відтінку і створюють своєрідне забарвлення земних об'єктів. Виявляється, що це не просто і не тільки функціонування фізичних законів оптики, як наприклад, відображення блакиті небес у водоймах, але й певна духовна підтримка осінньої природи, яка незабаром погрузиться в зимній летаргічний сон:

S. 194. *Der reinen wolken unverhofftes blau*

Erhellte die weiher und die bunten pfade.

(Stefan George: Komm in den totesagten park und schau)

Пробудження природи весною виглядає в німецькій поетичній свідомості як активізація синього кольору на відміну від традиційно усталеного слов'янського уявлення про весняне пробудження природи як домінування зеленого кольору:

S. 136. *Frühling läßt sein blaues Band*

Wieder flattern durch die Lüfte;

(Eduard Mörike: Er ists)

Певні земні об'єкти, зокрема деякі квіти, отримавши синій колір від природи, стають його активними провідниками. Так, квітка *der Eisenhut* в сприйнятті поета Вільгельма Лемана виглядає джерелом синього світла:

S. 229. *Der Eisenhut blitzt blaues Licht*

(Wilhelm Lehmann: Auf sommerlichem Friedhof)

Окреме місце посідає в німецькій національній свідомості *blaue Blume* (Блакитна Квітка) як символ високої мрії, душевного неспокою і прагнення духовної досконалості. Цей символ походить з роману німецького романтика Новаліса "Генріх фон Офтердінген" (1802). Він з'являється також і в інших поетів, наприклад, у поета Хьялмара Куцлеба, який жив і творив у XX столітті. Символ *blaue Blume* поет поєднує з іншим німецьким символом, який виник в 10-20 роках XX сторіччя – *der Wandervogel* (Мандрівний Птах). В такий спосіб, два символи стають умовами взаємного існування, підживлюють один одного:

S. 235. *Es blüht im Wald tief innen*

Die blaue Blume fein;

Die Blume zu gewinnen,

Wir ziehn ins Land hinein.

Es rauschen die Bäume, es murmelt der Fluß:

*Der die blaue Blume will finden, der muß
ein Wandervogel sein.*

(Hjalmar Kutzleb: Wandervogelausfahrt)

Завершуючи дослідження, підіб'ємо деякі підсумки. Блакитний колір належить до провідних кольорів у колоративному сегменті німецької мовної картини світу. Його основна функція полягає у позначенні, точніш у забарвленні об'єктів та атрибутів простору і часу. Забарвлення простору і часу відбувається у взаємодії блакитного й золотого кольорів.

Друга важлива функція блакитного кольору – символічне позначення стану людської душі, прагнення її до духового вдосконалення.

Примітки:

* Біблійні цитати наводяться за виданням *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments nach der deutschen Übersetzung von Dr. Martin Luther* – Frankfurt am Main: Verlag Friedrich Bischof GmbH. (Ausgabe 1912). – 1646 S.

* Цитати з німецьких поезій наводяться за виданням *Deutsche Gedichte*. Hrg. von Carstens K. – Bonn: Natur und Medizin, 1991. – 416 S.

Література:

1. Бенкендорф Г. Д. Зовнішній світ, внутрішній світ людини. Тоталітарні мовні картини світу. // Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур: Матеріали Другої міжвузівської конференції молодих учених (12-13 лютого 2004 р.) – Донецьк, ДонНУ, 2004. – С. 32-34.

2. Бенкендорф Г. Д. Антиномія теоцентричності / антропоцентричності в концептуальній / мовній картині світу // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Філологічні науки. – Вип. 15. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський: Аксіома – 2007. – С. 303-306.

3. Безмен Е. В. Цветовая палитра в стихотворном сборнике Георга Траля "Себастиан во сне" // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2009. – Т. 68. – № 5. – С. 13-24.

4. Головкин Н. Д. Символика висельничества в художественном мире К. Моргенштерна. // Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур: Матеріали Другої міжвузівської конференції молодих учених (12-13 лютого 2004 р.) – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 85-87.

5. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира: Монография. – К. : Издательско-полиграфический центр "Киевский университет", 2002. – 293 с.

Боярчук О. С.,

Національний університет “Києво-Могилянська академія”, м. Київ

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКИ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (на матеріалі “Російсько-українського словника правничої мови” за ред. А. Кримського)

У статті досліджено вплив російського канцеляриту на формування української ділової та правничої термінології у період 20-х рр. ХХ ст. Матеріалом для дослідження став академічний “Російсько-український словник правничої мови” 1926 р. видання. Також проведено порівняльний аналіз лексичних гнізд вищезгаданого словника та сучасного “Російсько-українського словника ділової мови” С. Шевчук.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, словники ділової та правничої мови, українізація, запозичення з російської мови.

В статье исследуется влияние канцелярской лексики русского языка на формирование украинской деловой и юридической терминологии в период 20-х гг. XX в. Материалом для исследования стал академический “Русско-украинский словарь юридического языка” 1926 г. издания. Также проведен сравнительный анализ лексических гнезд вышеупомянутого словаря и современного “Русско-украинского словаря делового языка” С. Шевчук.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, словари делового языка и юридической терминологии, украинизация, заимствования из русского языка.

In the article the influence of Russian bureaucratism on the development of Ukrainian official-business language and law language during the 20-ties of the XX century has been analyzed. The material of the research is the academic Russian-Ukrainian Legal Dictionary published in the 1926. Also the comparative analysis of the lexical nests of the aforementioned dictionary and the modern Russian-Ukrainian Official-Business Dictionary by S. Shevchuk was conducted.

Key words: official-business style, official-business language dictionaries, ukrainization, borrowings from Russian language.

Міжмовні контакти є природним явищем, що зазвичай відбувається на різних мовних рівнях. Традиційно українська мова мала найтісніші міжмовні контакти із суміжними російською та польською мовами, які впливали відповідно на формування східноукраїнського та західноукраїнського варіантів української літературної мови. Саме ці дві мови були не лише джерелом безпосередніх запозичень для української мови, а й відігравали роль головних мов-посередниць: польська, починаючи з кін-

ця XIV століття, а російська – із середини XVII століття [11; 743–746]. Однак в силу певних історичних обставин характер контактів української мови із польською та російською мовами був різним.

Характер українсько-польських міжмовних контактів можна визначити як взаємовплив. Характер українсько-російських мовних контактів був різним у різні періоди взаємодії двох мов. Проте, починаючи з реформ Петра I і аж до політики русифікації, яку проводила радянська влада, характер взаємодії цих двох мов став переважно одностороннім: російська мова справляла здебільшого односпрямований вплив на українську мову [11, с. 744].

У той час як на українських землях, що входили до складу Російської імперії, проводилися мовні реформи, які були спрямовані на витіснення української мови з усіх сфер вжитку, окрім розмовно-побутової (тут варто згадати Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський указ 1876 року), українці Галичини та Буковини почували себе в мовному питанні вільніше, оскільки за українським народом, як і за рештою народів Австро-Угорської імперії, зберігалося право на використання рідної мови в усіх сферах життя, що було закріплено статтями конституції: “Держава визнає за всіма мовами, вживаними в монархії, рівні права на вживання в школах, на виконання державних функцій і на різні акти громадського життя [12, с. 39]”. Таким чином “на відміну від підросійської України, де соціальна база української мови була обмежена селянством, а формування її літературного різновиду відбувалось у межах одного, художнього стилю, <...> соціокультурні чинники розвитку західноукраїнського регіону стимулювали формування тут поліфункціональної літературної мови [7, с. 13]”. Отже, можна стверджувати, що саме в підавстрійській Україні, де українська мова вживалася в діловодстві (принаймні до закону 1868 року), виробився офіційно-діловий стиль нової української літературної мови, значною мірою перейнявши термінологію староукраїнської мови з домішками полонізмів та мадяризмів [Див.: 6, с. 11]. Натомість в українській літературній мові східноукраїнського варіанту XIX – початку XX століття, як слушно зауважує В. Русанівський, діловий стиль як такий зовсім не був представлений [9, с. 183].

У 20-х роках XX століття внаслідок падіння царського режиму та проведення політики “українізації” радянською владою склалися сприятливі умови для розвитку офіційно-ділового стилю української мови на українських землях, що входили до складу УРСР. “Практичні заходи, що склалися на українізацію, були спрямовані <...> на запровадження української мови в державному апараті...<...> Українізація була обов’язкова для всіх працівників державних установ [12, с. 151]”, – пише Ю. Шевельов. Зважаючи на невірність ділової та правничої лексики української мови, мовці-працівники бюрократичних установ, а також лек-

сикографи, що займалися укладанням російсько-українських словників ділової мови та правничої термінології, масово запозичували, фонетично та морфемно адаптуючи, але часто й просто калькуючи, відповідні російські лексеми та звороти. Загалом, схильність до запозичень із російської мови почала проявлятися одразу після Лютневої революції 1917 року, оскільки калькування російських термінів було чи не найпростішим способом заповнити прогалини у словниковому складі власної мови. (Варто зазначити, що “стильову розбудову літературної мови західноукраїнського зразка супроводжували процеси активізації запозичень з інших мов”, переважно польської та німецької [7, с. 14]).

Більшість мовознавців була проти такої тенденції. Нові терміни радше воліли творити на основі питомо української лексики, залучаючи діалектну та розмовну лексику, архаїзми, галицизми, матеріали етнографічних збірок та український фольклор. Таке бажання відгородитися від панівної нації, в тому числі й через відкидання російських, у випадку українського народу, мовних впливів, було природним процесом для націй, що відроджувалися [Див.: 12, с. 175–176].

В українському мовознавстві тих часів утворилися дві пуристичні мовні школи: “Одна група вчених уважала, що досить заповнити мовні прогалини, куди дотепер звичайно потрапляли російські слова як своєрідні готові формули. Друга група пропонувала на додаток елементи, що сприймалися як не властиві українській мові, [замінювати – О. Б.] на питоменно національні [12, с. 176]”. Позиції першої, харківської, школи захищали такі мовознавці, як О. Синявський, М. Сулима, М. Наконечний та О. Курило в роботах пізнього періоду. До другої групи вчених, групи київської школи, належали А. Кримський, Є. Тимченко, О. Курило в працях раннього періоду та М. Гладкий.

Однак поки мовознавці намагалися створити “ідеальну” літературну мову, тогочасна дійсність диктувала свої правила: російські елементи скрізь проникали в українську термінологію. На створення якісних академічних термінологічних словників потрібно було кілька років кропіткої праці та немало коштів – ані часу, ані грошей у комісії при ІУНМ не було. Ось як описує ситуацію правничий відділ Інституту: “Правничий відділ Інституту Української Наукової Мови зредагував зібраний ним за минулі п’ять років матеріал і виготовив до друку Словник української правничої термінології, який має видати Київська філія Держвидаву <...>; але, на превеликий жаль, Київська філія Держвидаву ще й досі навіть не приступила до його друкування. Час же не жде: українізація судових установ формально закінчується, і жах бере, коли подумаєш, яку правничу термінологію заведуть до вжитку сучасні українізатори судових установ. Засмітивши ж мову правниче-канцелярську термінами, подібними до тих, зразки яких навів проф. Н. Максимейко [Див: 5 – О.

Б.], потім трудним буде вивести їх із вжитку [4, с. 818]”. Проте словник, укладанням якого займався вищезгаданий відділ, таки вийшов друком того ж 1926 року під назвою “Російсько-український словник правничої мови”. Головним редактором видання був академік А. Кримський.

Над створенням словника працювала велика група вчених: троє академіків (О. Левицький, А. Кримський і Б. Кістяківський) та 20 правників-практиків. Результатом їхньої семирічної роботи стала лексикографічна праця на понад 67 тисяч слів, що “на той час була найповнішим, справді академічним науковим виданням (для порівняння – “Практичний правничий словник російсько-український” за ред. С. Веретки і М. Матвієвського, який вийшов того ж 1926 р. при апараті Нарком’юсту УРСР, містив 5 тисяч слів) [10, с. 13]”. Комісія намагалася створювати правничу термінологію переважно на основі живої української народної мови, “розуміючи під нею не тільки ту мову, якою зараз говорить [тоді говорив – О. Б.] український нарід, але й ту, що відбилася в українській літературі, в українських словниках і т. ін. [4, с. 818]”. Але попри таку націоналістичну налаштованість укладачів до словника потрапило досить багато кальок із російської мови. Так, О. Байкар у своїй критичній розвідці “Кримсько-українська правнича мова” зазначав, що в цьому словнику “непотрібних русизмів <...> сила силенна [1, с. 142]”.

У нижченаведеній порівняльній таблиці в лівій частині подано приклади з “Російсько-українського словника правничої мови”, коли, перекладаючи певні російські лексеми, укладачі словника відверто вдаються до калькування з російської мови; у правій частині – подаємо переклад цих же російських лексем у найновішому “Російсько-українському словнику ділового мовлення” С. Шевчук, аби з’ясувати, чи ввійшли ці кальки до лексичного складу сучасної української літературної мови. (Зазначимо, що аналізованого словника 1926 року немає серед джерел, на основі яких було укладено словник С. Шевчук. Слова, що є русизмами, підкреслено):

“Російсько-український словник правничої мови”, 1926	“Російсько-український словник ділового мовлення”, 2008
“Ведомость” – <u>відомість</u> (на виплату грошей), реєстр, список	“Ведомость” – <u>відомість</u> ; список, реєстр
“Достаточный” – <u>достатній</u>	“Достаточный” – <u>достатній</u>
“Доход” – <u>прибуток</u> , зиск, <u>дохіді</u> похідні: “Доходность” – <u>прибутковість</u> , <u>дохідність</u> “Доходный” – <u>прибутковий</u> , <u>дохідний</u> (підприємство)	“Доход” – <u>дохід</u> , прибуткові похідні: “Доходность” – <u>прибутковість</u> ; <u>числий прибуток</u>

“Необходимый” – <i>конечний, неминуче (дуже) потрібний, неминучий, необхідний</i>	“Необходимый” – <i>необхідний; конче потрібний</i>
“Относительно” – <i>відносно, стосунково, порівнюючи, з огляду</i> і фразеологізм: “Относительно чего” – <i>з огляду на що, належно до чого, щодо, відносно чого</i>	“Относительно” – 1. “нареч. ” <i>відносно; стосовно</i> ; 2. (“предл. с род. п. ”) <i>щодо (кого-чого), про (кого-що)</i> і фразеологізм: “Теперь относительно этого плана” – <i>тепер щодо цього плану</i>
“Отношения” – <i>відносини, взаємини, (“сношение”) зносини</i> і фразеологізм: “Взаимные отношения” – <i>взаємовідносини, обопільні відносини</i>	“Отношения (связи между людьми, обществами)” – <i>стосунки, взаємини, відносини</i> і фразеологізм: “Взаимные отношения” – <i>взаємини</i> але: “Дипломатические отношения” – <i>дипломатичні відносини (зносини)</i>
“Явка” – <i>явка, об’явка, (“стар., прибытие”) стання (перед ким), показ (квитка, білета); віза (паишпорту)</i> і фразеологізми: “Явка с повинной” – <i>признання, зізнання, об’ява</i>	“Явка” – 2. (“приход”) <i>прихід, прибуття; (“присутствие”) присутність</i> і фразеологізми: “Явка с повинной” – <i>прихід із каяттям</i>

З таблиці видно, що в переважній більшості випадків лексичні кальки з російської мови, що потрапили до словникового складу української ділової мови ще на початку XX століття, функціонують у ній і сьогодні, і лише в поодиноких випадках вдається їх уникати.

Проникнення елементів російської мови відбувалося не лише на лексичному рівні. Так, до активного словника мовців-діловодів увійшли слова з невластивими українській мові іменниковими суфіксами *-чик, -щик*, за допомогою яких утворювали лексеми на позначення осіб за видом їхньої діяльності. Натомість тогочасні українські мовознавці, наприклад, такі як М. Гладкий, наполягали на заміні цих суфіксів питомо українськими – *-ник, -ач, -ар, -ець* [2, с. 73]. Сучасні російсько-українські словники ділової та правничої мови переважно уникають подавати українські відповідники із цими російськими суфіксами. (Суфікси, що не є характерними для української мови, підкреслено):

“Російсько-український словник правничої мови”, 1926	“Російсько-український словник ділового мовлення”, 2008
“Докладчик” – <i>доповідач, докладчик, референт; звітодавець</i>	“Докладчик, -чица” – <i>доповідач, доповідачка</i>
“Пайщик” – <i>пайщик, пайовик</i>	“Пайщик, -ица” – <i>пайовик, пайовичка</i>
“Переводчик” – <i>перекладач, перекладчик; товмач</i>	“Переводчик, -ица” – <i>перекладач, тлумач; перекладачка</i>

“Плательщик” – <i>платник, виплатник, оплатник, платильщик</i>	“Плательщик” – <i>платник</i>
“Подёнщик, -щица” – <i>поденщик, -щиця</i>	“Подёнщик, -щица” – <i>поденник, поденниця</i>
“Подрядчик” – <i>підрядчик</i>	“Подрядчик, -ица” – <i>підрядник, підрядниця</i>
“Попутчик” – <i>попутчик</i>	“Попутчик” – <i>подорожанин</i>
“Ростовщик” – <i>лихвар, лихварь, (“кулак”) глитай, процентищик</i>	“Ростовщик” – <i>лихвар</i>
“Сборщик” – <i>збірщик, поборець, стягач, (“собираТЕЛЬ”) збирач</i>	“Сборщик” – <i>збирач; складальник</i>
“Скупщик” – <i>скупник, скупщик, закупень, перекупец, перекупень</i>	“Скупщик” – <i>скупник, закупень</i>

Ще одним елементом, що був перейнятий із російської мови, є активні дієприкметники теперішнього часу, проти вживання яких сьогодні виступає багато мовознавців. Тогочасні мовознавці також радили замінювати активні дієприкметники, що в більшості випадків не є притаманними українській мові, іменниками або прикметниками [2; 73]. Проте аналізований словник 1926 року фіксує ці дієслівні форми, якими, до речі, активно послуговуються мовці у сфері діловодства й тепер: “заведывающий” – *завідуючий чим, завідатель чого*; “неимущий” – *незможний, в[у]богий; незасібний, недостатній, немаючий*; “несведущий” – *нетямуций, несвідомий, незнаючий*; “неудовлетворительный, неудовлетворяющий” – *незадовольняющий, незадовольний, недостатній (незадовольняющий)*; “об’яснительный” – *пояснюющий (записка), поясняльний, для пояснения*; “предшествующий” – *передуючий, передніший, попередній (рік)*; “присутствующий” – *присутній, (стар.) притомний, при тому будучий, присидячий*; “сведущий” – *тямуций, тямучий, (стар.) свідомий, (“осведомлённый”) обізнаний, (стар.) дознаний*; “следующий” – *наступний, (рік) (стар.) прийдуций; такий, отакий*; “текущий” – *біжучий (рахунок), (устар.) поточний* (а також у складі фразеологізмів: “текущий год” – *біжучий рік, цей рік, (стар.) рік тепер ідуций*; “текущие расходы” – *біжучі видатки*; “текущее событие” – *біжуча (поточна) подія*); “удовлетворительный” – *завдовольняющий, задовільний, (стар.) задовольняющий*. Натомість “Російсько-український словник ділового мовлення” С. Шевчук пропонує перекладати ці російські лексеми, переважно уникаючи непритаманних українській мові дієслівних форм, а, отже, подає відповідно такі лексеми: *завідувач, керівник; незможний, неімуций; нетямуций, необізнаний, некомпетентний; незадовільний, недостатній; пояснювальний; який (що) передує, який (що) відбувається (відбувся), який (що) трапляється (трапився), попередній, дотеперіш-*

ний; присутній, наявний; який (що) знає, тямущий, (“опытный”) досвідчений, кваліфікований; наступний, (“дальнейший”) дальший, подальший, (“перед перечислением, пояснением – обычно”) такий, (“ближайший, второй”) другий; поточний, (“настоящий”) теперішній, (“современный”) сучасний, цей (а також у складі фразеологізмів: “в текущем году” – цього року, в цьому році, поточного року, в поточному році; “текущий счёт” – поточний рахунок); задовільний, достатній. Хоча, як бачимо, в поодиноких випадках кальки з російської мови трапляються і в цьому сучасному словнику.

Із наведених прикладів стає очевидним, що попри намагання пуристичних мовознавчих шкіл початку ХХ століття творити термінологію винятково на народній основі, елементи російської мови все ж просочувалися і закріплювалися в лексиці української мови. Цей процес відбувався природним шляхом, на відміну від того втручання, якого зазнала українська мова після згортання українізації, коли “радянська мовна політика позбавила українську мову можливостей вільно розвиватися й спричинилася до витворення своєрідної паралельної мови, єдиним джерелом якої мала слугувати російська [3, с. 47]”.

Література:

1. Байкар Олекса. Кримсько-українська правнича мова: критично-історичний етюд / Олекса Байкар // Червоний шлях. – Харків, 1930. – № 1. – С. 134–156.
2. Гнатюк І. Микола Гладкий про лінгвістичні принципи популяризації наукових знань / І. Гнатюк // Лексикографічний бюлетень. – К., 2005. – Вип. 12. – С. 67–73.
3. Гофендер Філіп. Радянська мовна політика в Україні. Переклади творів Леніна українською 1930-х та 1950-х рр. / Філіп Гофендер // Дивослово. – К., 2010. – № 4. – С. 37–47.
4. До питання про українську правничу термінологію // Вестник советской юстиции. – 1926. – № 24 (34). – С. 818–819.
5. Максимейко Н. Об украинской юридической терминологии / Н. Максимейко // Вестник советской юстиции. – 1926. – № 21 (31). – С. 698–702.
6. Марко І. В. Становлення офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філологічних наук / Ірина Вікторівна Марко. – Чернівці, 2010. – 20, [1] с.
7. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : Вид. дім “КМ Академія”; Всеукр. т-во “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 2004. – 163 с.
8. Російсько-український словник правничої мови / гол. ред. А. Ю. Кримський. – К. : ВУАН, 1926.
9. Стиль і час: хрестоматія / ред. Д. Г. Білоус. – К. : Наук. думка, 1983. – 252 с.

10. Трач Н. С. Без права на правничу лінгвістику (до 80-річчя “Російсько-українського словника правничої термінології за ред. А. Кримського) / Н. С. Трач // Урок української. – 2006. – № 1–2. – С. 12–14.

11. Українська мова: енциклопедія / [ред. колегія: В. М. Русанівський]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енцикл. ” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. : іл.

12. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус / Юрій Шевельов // Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. Кн. І. Мовознавство / Юрій Шевельов; [упоряд. Л. Масенко]. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 26–279.

13. Шевчук С. В. Російсько-український словник ділового мовлення / С. В. Шевчук. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Вища шк., 2008. – 487 с.

Великорода В. Б.,

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника,
м. Івано-Франківськ

ЕВФЕМІЗМИ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ: ПРАГМАТИКА, СЕМАНТИКА, СЛОВОВІР

У статті розглядаються евфемізми як один із засобів вираження вторинної номінації у рекламному дискурсі. Аналізуються способи творення евфемічних субститутів, їх функціональні особливості, прагматичний вплив на адресата та семантичне навантаження. Автор описує умови та динаміку узуалізації евфемізмів, а також вказує на нову властивість евфемізмів реклами у порівнянні з загальноновживаними – відносну відсутність негативного денотата.

Ключові слова: рекламний дискурс, евфемізм, елевативний, гіперболічний, дистортивний, прагматичний ефект, узуалізація, оказіональність.

В статье рассматриваются эвфемизмы как одно из средств выражения вторичной номинации в рекламном дискурсе. Анализируются способы образования эвфемических субститутів, их функциональные особенности, прагматическое воздействие на адресата и семантическая нагрузка. Автор описывает условия и динамику узуализации эвфемизмов, а также подчеркивает новое свойство эвфемизмов рекламы по сравнению с общеупотребительными – относительное отсутствие негативного денотата.

Ключевые слова: рекламный дискурс, эвфемизм, элевативный, гиперболический, дистортивный, прагматический эффект, узуализация, окказиональность.

The article deals with euphemisms as one of the means of secondary nomination in advertising discourse. The author analyzes word-building characteristics of the euphemistic substitutes, their functional peculiarities, pragmatic influence on the addressee and meaning. She also describes conditions and dynamics of these euphemisms' usualisation, and points out a new peculiarity of advertising euphemisms in comparison with the euphemisms of general use – the relative absence of the negative denotatum.

Key words: advertising discourse, euphemism, elevational, hyperbolic, distorting, pragmatic effect, usualisation, occasionalisation.

У зв'язку з розширеним трактуванням евфемізмів у сучасному мовознавстві та значним поповненням евфемістичного вокабулярію одиницями з деяких сфер людської діяльності нарізла потреба в аналізі цього засобу вираження вторинної номінації у специфічних типах дискурсу. Метою статті є виявлення функціонально-прагматичних, семантичних та словотвірних особливостей евфемізмів рекламного дискурсу. Завданням дослідження є окреслення функціональної взаємодії реклами та

евфемії, опис семантичного навантаження евфемізмів рекламного дискурсу, визначення особливостей та динаміки узуалізації досліджуваних евфемізмів, а також порівняння їх із загальноновживаними. Об'єктом дослідження є евфемізми як засоби вираження вторинної номінації у рекламному дискурсі, предмет дослідження – їх функціонально-прагматичні, семантичні та словотвірні характеристики.

Інтерес дослідників до реклами як до багатопланового явища – соціального, економічного, естетичного, психологічного, власне лінгвістичного – спричинив зацікавленість мовознавців вивченням механізмів вербувального впливу реклами, її здатності переконувати споживачів та запам'ятовуватися ними [3, с. 1], адже, незважаючи на різноманітні невербальні способи привертання уваги читача до реклами (шрифт, ілюстрації, звукові та світлові ефекти тощо), основну роль у рекламі все ж відіграє мова [1, с. 1]. Рекламний дискурс вважають складним комунікативним утворенням, для якого характерне специфічне функціонування у фаховому та соціокультурному довкіллі [9, с. 5]. Реклама є унікальним за своєю інтенсивністю прикладом функціонального використання мови: "Рекламний текст як кінцевий продукт рекламної діяльності належить до текстів масового впливу, які мають певне комунікативно-прагматичне завдання" [5, с. 1]. У рекламному дискурсі імпресивна функція конструкцій є основною, оскільки метою реклами є вплив на свідомість аудиторії, який сприяє формуванню у свідомості людини потреби купити певний товар, а символи, які використовуються в рекламі, викликають емоційну реакцію, що є відмінною від значення, яке вони несуть [12, с. 46]. Стратегії сучасного рекламного дискурсу визначаються комплексним поєднанням комунікативнотвірних особливостей автора, предмета, адресата та мети [9, с. 5].

Окремо слід зупинитися на функціональних особливостях реклами. Розглядаючи спрямованість реклами на стимулювання продажу будь-яких товарів і пропонування послуг великій кількості споживачів, дослідники по-різному розглядають її функції. Так, Т. Трескова виділяє такі функції масової комунікації: інформативна, експресивна та функція впливу [13, с. 195]. Три функції виокремлюють також Л. Маєвська, яка стверджує, що природа реклами завжди комунікативна, інформативна та переконувальна [6, с. 120], та В. Полукаров, який називає функції інформування, переконання і функцію нагадування щодо того, де можна придбати той чи інший товар [8, с. 30]. До цих функцій Є. Ромат додає ще й функцію утримання прихильності покупців до рекламованої марки [10, с. 123]. Соціолінгвістична специфіка ефективної реалізації виділених функцій зумовлює необхідність врахування соціального статусу адресата рекламного повідомлення [4, с. 210]. Функціонування реклами як засобу впливу, переконування та утримання прихильності споживача зу-

мовлює використання у рекламних текстах одиниць вторинної номінації.

Особливий лінгвістичний інтерес, на нашу думку, представляють у рекламному дискурсі евфемізми, лінгвальна природа та прагматичне навантаження яких значно відрізняється від конвенційно закріплених характеристик загальновживаних евфемізмів. Оскільки основна вимога до рекламних текстів полягає в забезпеченні “надійності їх впливу на споживача” [7, с. 83], реклама в пресі та на телебаченні є джерелом утворення лексичних одиниць, які все представляють значно кращим, аніж є насправді [19, с. 122]: переважна більшість евфемізмів реклами утворюються шляхом гіперболізації позитивних якостей та применшення негативних для якнайкращого представлення товару, послуг чи нерухомості задля створення бажаного прагматичного ефекту на покупця чи клієнта з метою спонукати його до купівлі товару чи використання послуг. Рекламодавці часто намагаються перебільшити, гіперболізувати переваги свого товару та применшити його недоліки. Особливістю рекламних евфемізмів є їх висока мобільність, оскільки нове, “модне” слово згодом втрачає свій первісний “блиск”, і тоді потрібно придумувати новий зворот, який міг би привабити потенційних покупців. Лексика реклами є досить гнучкою мовною підсистемою, постійно готовою поповнитись одиницями з більшою експресивною здатністю.

Багато евфемізмів рекламного дискурсу утворюються також способом елеватції звичайних понять, якостей, аспектів дійсності, професій, предметів тощо. Найбільшої популярності елевативна евфемізація набула в США і спричинила появу елевативних евфемізмів на зразок *store* (*premises of the humblest shopkeepers*), *facial tissue* (*thin paper for blowing nose*). Поширеність елевативної евфемізації у США можна частково пояснити зростаючою популярністю так званої “політичної коректності” в мові.

Як зауважує Дж. Лоуренс, для евфемізмів сфери реклами характерна витонченість: нечитабельну класику, що доставляється поштою, евфемізують словосполученням *cultural treasure-houses*, одяг для повних жінок представляють як *clothes for the fuller figure*, одяг для літніх людей – як *clothes for the mature person* [17, с. 67–68], а великі розміри номінуються як *king-size* чи *queen-size*:

“When referring to our customers, we much prefer to say *king-sized*”.

(New York Times, 05/05/1978).

Елевативні евфемізми часто використовуються у рекламних оголошеннях з продажу нерухомості. Проаналізувавши елевативно-гіперболічні евфемістичні субститути у рекламних оголошеннях нерухомості в Інтернеті [16], за негативною ознакою денотата, що евфемізується, ділимо їх на такі групи (у дужках подані їх реальні семантичні відповідники чи асоціації, що вони викликають):

1) евфемізми, що приховують справжній розмір нерухомості чи рухомого майна: *efficient apartment (small apartment)*; *studio (one-room apartment)*; *easy to manage, modern (small)*; *starter home (small house)*; *compact car (small car)*; *gallery kitchen (long and narrow kitchen)*; *town house (small house sharing a wall with the houses on either side)*;

2) евфемізми, утворені способом гіперболізації чи елевачії звичайних або низьких стандартів: *large (medium-sized)*; *regular (small)*;

3) евфемізми, що завуальовують вік та стан об'єктів реклами: *cottage, historic (old)*; *ideal for modernizing (old and dilapidated)*; *pre-owned, pre-driven, experienced (used)*:

In a less exalted part of town, the second-hand car salesman will try to "dispose" of his stock by using epithets such as "pre-owned", "experienced" or "previously distinguished.

(Irish Times, 09/29/1990);

4) евфемізми, які недоліки подають як переваги: *convenient for buses (with the bus-stop outside the front gate)*; *convenient for railway (rail tracks pass the bottom of the garden)*; *convenient for school (a lot of children around)*; *light and airy (drafty)*;

5) евфемізми, що вживаються замість прямих номінацій, які якимось чином можуть виявити дискримінацію індивіда: *affordable housing (low-income housing)*:

It used to be called 'low income housing', but the name has been changed to 'affordable housing', presumably to make the thought more palatable to the occupants of the houses in the community that sell for \$400, 000, \$500, 000 and more.

(New York Times, 10/21/1990).

Наведені приклади демонструють, що найчастіше такі елевативно-гіперболічні сполучення завуальовують неприпустимі, з погляду рекламодавців нерухомості, лексеми *small* та *old*. Евфемізація використовується також у туристичному, зокрема готельному бізнесі задля спонукання клієнтів до користування певними послугами: *continental cuisine* (одноманітна кухня), *economy* (дешевий) тощо.

Як вважають деякі дослідники та свідчить ілюстративний матеріал, реклама часто вдається до оказіонального використання мовних одиниць [2, с. 40]. В евфемізмах текстів реклами окремо виділяємо оказіональні евфемістичні субститути у приватних рекламних оголошеннях знайомства, основна мета авторів яких – зробити якнайвигіднішу рекламу собі. Це ще раз доводить той факт, що будь-яке рекламне оголошення є певним соціальним символом і має певну прагматичну установку [11, с. 125], а ключові слова в багатьох рекламних текстах мають слабе денотативне значення і сильне конотативне [18, с. 142]. У наведених нижче прикладах подано евфемічні одиниці оголошень знайомства та

їх асоціативні відповідники, що виникають у свідомості реципієнта: *adventurer (promiscuous)*; *affectionate (possessive)*; *artistic (unreliable)*; *average-looking (ugly)*; *outgoing (loud)*; *passionate (jealous)*; *Rubensesque, voluptuous, huggable (fat)*; *slender (bulimic)*; *stable, mature (boring)*; *good-looking (arrogant)*; *sensitive (needy)* [14; 15].

Соціальні чинники сприяють узуалізації евфемізмів рекламного дискурсу, до якого завжди привернена посилена увага громадськості. Їх популяризація у засобах масової інформації призводить до розуміння та використання цих одиниць більшістю мовців, а також до одночасної втрати ними вуалітивної функції. Однак вживання певних евфемізмів реклами може призводити до комунікативного конфлікту та спотвореного відображення інформації у свідомості адресата. Спостерігається це здебільшого при використанні неологічних або ситуативних (оказіональних) евфемізмів, евфемістичне значення яких ще не відоме пересічним мовцям. При подальшій узуалізації евфемізму дистортивна функція може або зникнути, або далі супроводжувати вуалітивну та елевативну, що дуже часто залежить від конкретної комунікативної ситуації.

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що певну частину прямих номінацій у рекламному дискурсі слід вважати “власне вербальними” табу в колах рекламодавців, оскільки загальноприйнята негативність денотата є відсутньою. Для евфемізмів текстів реклами здебільшого характерна оказіональність використання, хоча й спостерігається певна кількість узуальних евфемізмів рекламної сфери, утворених способами гіперболізації та елевації. У час швидкого економічного та соціального розвитку реклама є рушійною силою торгівлі та беззаперечною сферою росту, сприятливою для виникнення нових евфемічних субститутів, які за допомогою своїх конотативних відтінків сприяють досягненню бажаного прагматичного ефекту на покупця чи клієнта. Оскільки у статті увага концентрувалася здебільшого на семантичних, прагматичних та словотвірних характеристиках евфемізмів рекламного дискурсу в цілому, за перспективи подальшого дослідження вважаємо аналіз засобів та результатів досягнення бажаного перлокутивного впливу на адресата у політичній рекламі.

Література:

1. Анопіна О. В. Концептуальна структура англомовної реклами косметики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. В. Анопіна. – К., 1997. – 18 с.
2. Баркова Л. А. Особенности номинации в английской рекламе / Л. А. Баркова // Проблемы лексической номинации в английском языке: сб. статей. – М., 1981. – С. 36–46.
3. Киричук Л. М. Прагмасемантичні особливості категорії оцінки в реклам-

ному тексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Л. М. Киричук. – К., 1999. – 20 с.

4. Козуб Л. Систематизація лінгвістичних ознак текстів англійської комерційної реклами / Л. Козуб // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія. – Черкаси, 2004. – Ч. 8. – С. 210-213.

5. Лиса Н. С. Структурні та лінгвопрагматичні особливості рекламного знака: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 04 "Германські мови" / Н. С. Лиса. – Львів, 2003. – 18 с.

6. Маєвська Л. Емоційність мови реклами та її соціально-комунікативна обумовленість / Л. Маєвська // Проблеми семантики слова, речення та тексту: зб. наук. статей. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. – Вип. 4. – С. 120-121.

7. Мурадян А. Ю. О некоторых особенностях языка американской рекламы / А. Ю. Мурадян, С. А. Колесниченко // Прагматические аспекты функционирования языка: сб. статей. – Барнаул: АГУ, 1983. – С. 83–88.

8. Полукаров В. Телерадиореклама. Инновационные технологии / Полукаров В. – М. : ПРИОР, 1998. – 400 с.

9. Радю А. І. Типологія та лінгвистилістичні особливості функціонування ділової реклами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 04 "Германські мови" / А. І. Радю. – Запоріжжя, 2004. – 20 с.

10. Ромат Е. Реклама / Ромат Е. – Харьков: НВФ "Студцентр", 2000. – 480 с.

11. Скидченко С. А. Языковые средства выражения социального статуса в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04 / Скидченко Светлана Анатольевна. – К., 1997. – 214 с.

12. Стриженко А. А. Типы рекламных текстов, рекламирующих художественную литературу / А. А. Стриженко // Семантика и прагматика текста: межвуз. сб. науч. тр. – Барнаул, 1991. – С. 45–52.

13. Трескова С. И. Методы и методологические приёмы социолингвистического изучения массовой коммуникации / С. И. Трескова // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М. : Наука, 1981. – С. 188-209.

14. Classified ads. List of Common Euphemisms Found in the Classifieds. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до списку: www.menjokes.torch.net/pl/classified.html.

15. Euphemisms from Personal Ads. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до списку: www.hoshi.cic.sfu.ca/~derry/A/Humor/euph.html.

16. Information. Euphemisms. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до списку: www.logiprop.com/content/guides/euphemisms.html.

17. Lawrence, J. Unmentionables and other euphemisms. – London: Gentry Books, 1973. – 84 p.

18. Lodwig, R., Barret, E. The Dictionary of the Language. – New York, 1967. – 181p.

19. May, D. Euphemisms and the Media, in Enright, D. (Ed.) Fair of Speech: the uses of euphemism. – Oxford: Oxford University Press, 1985. – P. 122–135.

Венгринович А. А.,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

КІЛЬКІСНІ ПАРАМЕТРИ СИНОНІМІЇ ІМЕННИКА СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (на матеріалі *Bulitta. Das Krüger Lexikon der Synonyme*)

У статті автор проводить аналіз факторів, які впливають на кількість синонімів німецького іменника. Практично верифіковано вплив семантичного, стилістичного, морфологічного, частотно-ужиткового статусу та числа значень іменника німецької мови на кількість його синонімів.

Ключові слова: кількість синонімів, синонімічні зони, статистичні методи дослідження.

В статье автор анализирует факторы, имеющие влияние на количество синонимов немецкого существительного. Практически подтверждено влияние семантического, стилистического и морфологического статуса, частоты употребления и количества значений существительного немецкого языка на количество его синонимов.

Ключевые слова: количество синонимов, синонимические зоны, статистические методы исследования.

In the article the author analyses the quantitative aspect of synonymy of German nouns. It has been in practice proved the influence of semantic, stylistic, morphological status, number of meanings and frequency of usage of a noun upon the quantity of its synonyms.

Key words: synonym quantity, synonymic fields, statistic methods of investigation.

Ріст наукових публікацій із теорії синонімії в наш час поставив перед вченими завдання дослідити синоніми як багатопланове універсальне явище не тільки з теоретичних позицій, а й дати чіткі їх кількісні характеристики (див. [1; 2]). Залишається нез'ясованим, які чинники впливають на кількість синонімів того чи іншого слова. Мета нашого дослідження полягає саме в тому, щоб встановити ці чинники. Дане дослідження проведено на основі іменникової синонімії.

Дослідження складалось з наступних етапів:

1. Зі словника синонімів (*Bulitta. Das Krüger Lexikon der Synonyme*) [3] виписано всі іменники з поданими до них синонімами, загальною кількістю – 10950 слів.

Наприклад: **Riecher:** Nase, Riechorgan * Ahnung, Spürsinn, Vermutung (кількість синонімів – 5).

2. Усім іменникам присвоєна певна ознака:

- семантичний статус (23 семантичні класи);
- стилістичний статус (7 стилістичних класів);

– морфологічний статус (3 роди іменника та 3 групи іменників за морфологічною будовою);

– число значень для кожного іменника за *Duden. Deutsches Universalwörterbuch* [4] (від 1 до 7 і більше значень);

– частота вживання іменника в тексті за *Wolf Dieter Ortmann. Kernmorpheme im Deutschen. 4561 allgemeinsprachliche deutsche Morphemgestalten im Vergleich zwischen zehn Quellen* [6] (3 групи іменників).

3. Усі іменники класифіковано за вище наведеними ознаками, складено таблиці та проведено статистичну обробку даних. Оскільки мета дослідження полягає у виявленні існування якоїсь залежності між цими ознаками та кількістю синонімів, то найбільш ефективним статистичним методом виявлення такої залежності є критерій хі-квадрат (χ^2), коефіцієнт спряженості (Φ) та кореляційний аналіз [2: 80-102].

Залежність між кількістю синонімів та семантичним статусом іменника

Одним із завдань дослідження є встановлення залежності кількості синонімів від семантики німецького іменника. Складено таблицю, де розміщені дані про кількість синонімів (від 1 до 7 і більше), а також дані про семантичні класи. Виявлено наступні відомості щодо зв'язку кількості синонімів та семантичних характеристик іменника:

Таблиця 1

Зв'язок між семантичними класами іменників та кількістю синонімів

Номер класа	Семантичні класи іменників	Кількість синонімів						
		1	2	3	4	5	6	7 і більше
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Абстрактні поняття							$\chi^2 \approx 66,47$, $\Phi \approx 0,078$
2	Мова, текст							
3	Назви організацій, установ та угруповань							
4	Форма, структура							
5	Предмети та пристрої				$\chi^2 \approx 7,11$, $\Phi \approx 0,025$	$\chi^2 \approx 9,97$, $\Phi \approx 0,03$	$\chi^2 \approx 4,05$, $\Phi \approx 0,02$	
6	Дії, процеси, рухи				$\chi^2 \approx 4,47$, $\Phi \approx 0,02$	$\chi^2 \approx 15,01$, $\Phi \approx 0,037$		

7	Приміщення, просторові поняття	$\chi^2 \approx 80,4,$ $\Phi \approx 0,086$						
8	Часові поняття							
9	Органи та частини тіла у людей і тварин				$\chi^2 \approx 18,8,$ $\Phi \approx 0,04$			$\chi^2 \approx 6,36,$ $\Phi \approx 0,024$
10	Положення, стан, становище						$\chi^2 \approx 6,06,$ $\Phi \approx 0,023$	
11	Матеріали та речовини							
12	Документи, терміни		$\chi^2 \approx 39,9,$ $\Phi \approx 0,06$					
13	Назви рослин		$\chi^2 \approx 21,04,$ $\Phi \approx 0,044$	$\chi^2 \approx 12,6,$ $\Phi \approx 0,034$	$\chi^2 \approx 18,51,$ $\Phi \approx 0,04$			
14	Одяг			$\chi^2 \approx 7, \Phi \approx 0,025$				
15	Люди та міфологічні істоти		$\chi^2 \approx 20,2,$ $\Phi \approx 0,043$	$\chi^2 \approx 10,4,$ $\Phi \approx 0,03$				
16	Природньо-фізичні явища		$\chi^2 \approx 5,64,$ $\Phi \approx 0,022$					$\chi^2 \approx 11,01,$ $\Phi \approx 0,031$
17	Назви тварин	$\chi^2 \approx 87,6,$ $\Phi \approx 0,09$			$\chi^2 \approx 24,$ $\Phi \approx 0,047$			
18	Якість предмету							
19	Одиниці вимірювання							
20	Почуття	$\chi^2 \approx 27,04,$ $\Phi \approx 0,05$						$\chi^2 \approx 12,8,$ $\Phi \approx 0,034$

21	Риси характеру, властивості та звички людини							$\chi^2 \approx 123,$ $\Phi \approx 0,106$
22	Страви, напої							$\chi^2 \approx 4,72,$ $\Phi \approx 0,02$
23	Інші поняття							

Із таблиці видно, що жоден семантичний клас не показав значущих зв'язків своїх величин у всіх семи синонімічних зонах. Тільки класи “Предмети та пристрої” і “Назви рослин” отримали позитивні результати розподілу в трьох частотних підкласах.

Усі інші класи мали щонайбільше два позитивних показники критерію χ^2 -квадрат із семи синонімічних зон. Разом з тим сім класів (“Мова, текст”, “Назви організацій, установ та угруповань”, “Форма, структура”, “Часові поняття”, “Матеріали та речовини”, “Якість предмету”, “Одиниці вимірювання”) не показали жодних позитивних статистично значущих сум χ^2 -квадрат, незважаючи на значну кількість зафіксованих у кожному класі іменників. Очевидно, що ступінь зв'язку між кількістю синонімів та певним семантичним класом залежить не від об'єму, а від семантичних властивостей класів.

Словник не виявляє чіткої закономірності в розподілі іменників за синонімічними зонами, крім того, найбільшу кількість іменників виявлено для частотного підкласу 7 і більше синонімів (4850), а найменшу – для частотного підкласу 1 синонім (301). Це можна пояснити тим, що він належить до кумулятивних словників [5, с. 21-22]. Словник такого типу має на меті запропонувати якомога більшу кількість синонімів, із якої користувач повинен вибрати потрібне. Щоправда, передумовою оптимального використання словника є компетентний користувач.

Далі можна констатувати, що семантичні класи “Люди та міфологічні істоти” і “Предмети та пристрої” є найбільш об'ємним і широко представленим у всіх синонімічних зонах. Очевидно, така перевага в кількісному складі пояснюється найбільшою відповідністю такої семантичної природи називального та предметного характеру іменника. Але спостереження розподілу класів іменників не дозволяє стверджувати, що співвідношення між об'ємом класу та його синонімічною активністю носить прямо пропорційний характер, оскільки клас “Мова, текст”, маючи вагоме кількісне представництво, не виявив значущих зв'язків. А ступінь синонімічності деяких відносно нечисельних класів є вищим.

Залежність між кількістю синонімів та стилістичним статусом іменника

Наступним завданням дослідження було з'ясування залежності між стилістичним статусом іменника та кількістю його синонімів. Укладено таблицю, де розміщені дані про кількість синонімів (від 1 до 7 і більше), а також дані про стилістичні класи. Після відповідних підрахунків одержано наступні дані зв'язку кількості синонімів та стилістики іменника:

Таблиця 2
Співвідношення між стилістичним статусом іменників
і кількістю їх синонімів

Стилістично марковані класи іменників	Кількість синонімів						
	1	2	3	4	5	6	7 і більше
Нульова маркованість						$\chi^2 \approx 80,9;$ $\Phi \approx 0,086$	
Високий стиль					$\chi^2 \approx 20,51;$ $\Phi \approx 0,043$		$\chi^2 \approx 31,3;$ $\Phi \approx 0,053$
Розмовна мова		$\chi^2 \approx 7;$ $\Phi \approx 0,025$					$\chi^2 \approx 22,38;$ $\Phi \approx 0,045$
Емоційно-експресивна віднесеність	$\chi^2 \approx 11,73;$ $\Phi \approx 0,032$				$\chi^2 \approx 31,5;$ $\Phi \approx 0,053$		$\chi^2 \approx 9,38;$ $\Phi \approx 0,03$
Діалект	$\chi^2 \approx 115,1;$ $\Phi \approx 0,1$	$\chi^2 \approx 54,32;$ $\Phi \approx 0,07$		$\chi^2 \approx 6,27;$ $\Phi \approx 0,024$			
Історично-часова віднесеність							
Функціонально-групова віднесеність		$\chi^2 \approx 8,26;$ $\Phi \approx 0,027$	$\chi^2 \approx 16,77;$ $\Phi \approx 0,04$	$\chi^2 \approx 17,75;$ $\Phi \approx 0,04$			

Жоден стилістичний клас не показав перевищення спостережуваних частот над теоретично очікуваними у всіх семи синонімічних зонах. Стилістичні класи “Емоційно-експресивна віднесеність”, “Діалект” та “Функціонально-групова віднесеність” показали позитивні зв'язки у трьох частотних підкласах. Тільки стилістичний клас “Історично-часо-

ва віднесеність” не показав жодних позитивних зв’язків із кількістю синонімів німецького іменника. Можливо, це пов’язано з його невеликим представництвом – лише 397 слів. Ця кількість слів є найменшою у порівнянні з іншими класами стилістичних ознак іменника.

У всіх стилістичних класах кількісно переважає частотний підклас 7 і більше синонімів, а частотний підклас 1 синонім є найменш представленим у всіх стилістичних класах. Тобто, констатується та ж тенденція, що і при розподілі іменників за семантичними класами.

Залежність між кількістю синонімів та морфологічним статусом іменника

Доречно було б дослідити вплив морфології іменника (його рід, будова) на кількість синонімів. Якщо якась певна кількість синонімів пов’язана з іменниками того чи іншого роду, то в результаті статистичного аналізу отримано достатньо велику суму χ^2 .

Таблиця 3
Зв’язок кількості синонімів та категорії роду

Кількість синонімів	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
1			
2			$\chi^2 \approx 13,26$ $\Phi \approx 0,035$
3	$\chi^2 \approx 8,42$ $\Phi \approx 0,028$		
4			
5			$\chi^2 \approx 4,66$ $\Phi \approx 0,02$
6			
7 і більше		$\chi^2 \approx 34,1$ $\Phi \approx 0,056$	

Кількісно найбільш представлена група іменників жіночого роду, а найменш об’ємно – іменники середнього роду. Жоден із родів не показав позитивних статистично значущих зв’язків з усіма частотними підкласами кількості синонімів. Лише категорія середнього роду показала перевищення отриманих відомостей над теоретично очікуваними у двох синонімічних зонах.

Розглянувши співвідношення морфологічної категорії роду іменника та кількості його синонімів, доцільним видається встановлення впливу морфологічної будови іменника на кількість його синонімів.

Тому ми розбили увесь корпус іменників на три класи: прості іменники, похідні та складні і отримали наступні дані:

Таблиця 4
Зв'язок між кількістю синонімів та іменниками
різної морфологічної будови

Кількість синонімів	Прості слова	Похідні слова	Складні слова
1			$\chi^2 \approx 12,9$, $\Phi \approx 0,034$
2			$\chi^2 \approx 151$, $\Phi \approx 0,12$
3			$\chi^2 \approx 129,4$, $\Phi \approx 0,1$
4			$\chi^2 \approx 30,8$, $\Phi \approx 0,05$
5			$\chi^2 \approx 21,5$, $\Phi \approx 0,04$
6		$\chi^2 \approx 4,44$, $\Phi \approx 0,02$	
7 і більше	$\chi^2 \approx 17,7$, $\Phi \approx 0,04$	$\chi^2 \approx 313,4$, $\Phi \approx 0,17$	

Найменш представленими є прості за своєю морфологічною будовою іменники. Жоден із трьох класів морфологічної будови іменника не показав позитивних зв'язків у всіх частотних підкласах кількості синонімів. Найбільшу кількість статистично значущих зв'язків зафіксовано для складних іменників. Складні слова пов'язані з невеликою кількістю синонімів, оскільки складні слова зазнають звуження семантики у порівнянні зі своїми складовими частинами. Похідні слова показали зв'язок із кількістю синонімів 6 та 7 і більше, оскільки мають значну кількість іменників-абстракцій жіночого роду.

Залежність між кількістю синонімів та числом значень іменника

Гіпотетично зрозуміло, що кількість синонімів іменника зростає відповідно до кількості його значень. Для перевірки цього припущення всі іменники класифіковано за кількістю значень, а також пораховано кількість синонімів іменників по кожному значенню:

Таблиця 5
Розподіл іменників та синонімів за кількістю значень

Кількість значень	Кількість слів	Кількість синонімів	Середня кількість синонімів
I	II	III	IV
1	8899	60897	6,8
2	1558	18101	11,6
3	297	4857	16,3
4	125	2875	23
5	42	1020	24,3
6	20	554	27,7
7 і більше	9	253	28,1
Всього	10950	88557	

Між кількістю слів із певною кількістю значень і кількістю синонімів існує позитивна кореляція, а між кількістю значень іменника та кількістю синонімів існує негативна кореляція (із зростанням кількості значень іменника кількість синонімів нібито зменшується). Але, власне, зменшується не кількість синонімів, а кількість слів з великою кількістю значень. Так, з одним значенням зафіксовано 8899 слів, а з 7 і більше значеннями – лише 9. Це відповідає встановленим у лінгвістиці відомостям про співвідношення кількості значень та кількості слів з таким значенням. Але, якщо зважаючи на те, скільки синонімів припадає на одне багатозначне слово, то з табл. 5 видно, що, наприклад, іменники з одним значенням мають в середньому 6,8 синоніма, а слова з 7 і більше значеннями мають 28,1. Отримані результати підтверджуються даними кореляційного аналізу між даними у стовпчику I і IV $r = 0,98$: зі зростанням кількості значень іменника кількість його синонімів також збільшується; та між II і IV $r = -0,78$: кількість слів зі зростанням числа їх значень зменшується, а середня кількість синонімів, що припадають на одне слово, збільшується.

Співвідношення кількості синонімів і частоти вживання іменників німецької мови у тексті

Щоб дати відповідь на запитання, чи існує залежність між частотою вживання іменника у тексті і кількістю його синонімів у словнику, проаналізовано частотні характеристики досліджуваних іменників за допомогою словника Ортмана [6], в якому автор подає частоту вживання слів різних частин мови. Ці характеристики вичено на основі різних текстів. Значної кількості іменників з нашої вибірки бракувало у частотному словнику, напевно, через відсутність у проаналізованих текстах. Тому проведений нами статистичний аналіз здійснювався на матеріалі тільки тих слів, які зафіксовані в даному словнику. Таких слів всього виявлено – 1239. Усі вибрані слова ми розбили на три групи за частотою вживання у тексті: низька (від 1 випадку вживання до 1000), середня (від 1001 випадку до 10000), висока (більше 10000). Відомості про величину χ^2 і коефіцієнт спряженості Φ , які отримані на основі аналізу розподілу частотних класів і синонімічних зон іменників представлено в таблиці 6.

Таблиця 6
Співвідношення частоти вживання іменників у тексті
та кількості синонімів

Кількість синонімів	Частота вживання іменників у тексті		
	Низька	Середня	Висока
1			
2	$\chi^2 \approx 13,6$; $\Phi \approx 0,1$		
3	$\chi^2 \approx 15,4$; $\Phi \approx 0,11$		

4	$\chi^2 \approx 13;$ $\Phi \approx 0,1$		
5	$\chi^2 \approx 7,65;$ $\Phi \approx 0,08$		
6			
7 і більше		$\chi^2 \approx 60,83;$ $\Phi \approx 0,222$	$\chi^2 \approx 6,55;$ $\Phi \approx 0,073$

Опираючись на отримані результати слід зазначити, що жоден частотний клас не показав значущих зв'язків своїх величин у всіх семи синонімічних зонах. Тільки клас низької частоти вживання отримав позитивні результати розподілу в чотирьох синонімічних зонах. Узагальнюючи можна зробити висновок: чим частіше вживається іменник у тексті, тим більше синонімів він має, і навпаки, чим менше синонімів має іменник, тим нижча частота його вживання у тексті.

Висновки

Проведене дослідження підтвердило висунуті гіпотези щодо можливого зв'язку кількості синонімів і семантики слова, його стилістичного, морфологічного та частотно-ужиткового статусу. Отримано більш-менш точні відомості щодо ступеня інтенсивності впливу кожного з досліджуваних факторів на ступінь синонімічності слова.

Не всі з названих факторів пов'язані з кількістю синонімів безпосередньо. У деяких випадках такий зв'язок може мати опосередкований характер: рід іменника може бути пов'язаним зі ступенем його абстрактності / конкретності; частота вживання слова може залежати від кількості значень слова й багатьох інших факторів (актуальність денотата, який позначає слово; функціонального стиля, в якому зустрічається слово). Інтерпретація викритих зв'язків і залежностей не завжди однозначна та потребує додаткового вивчення. Тому у статті ми зумисне уникали обговорення причин викритих закономірностей, оскільки у багатьох випадках йдеться про полікаузальність. Більш чи менш певно можна говорити про безсумнівну залежність ступеня синонімічності іменника від ступеня абстрактності його семантики, наявності в його семантичній структурі стилістично маркованих / немаркованих компонентів, складності / простоти його морфологічної структури. Явно полікаузальною є залежність між частотою вживання іменника в тексті та кількістю синонімів.

Література:

1. Левицкий В. В. Семасиология. – Винница: Нова книга, 2006. – 512 с.
2. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике. – Черновцы: “Рута”, 2004. – 190 с.
3. Bulitta Erich und Hildegard. Das Krüger Lexikon der Synonyme. – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH, 1993. – 1005 S.

4. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – Dudenverlag. – Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich, 2001. – 1892 S.

5. Hahn M. Die Synonymenlexikografie vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Historische Entwicklung und kommentierte Bio-Bibliografie. – Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 2002. – 364 S.

6. Ortman W. Kernmorpheme im Deutschen. 4561 allgemeinsprachliche deutsche Morphemgestalten im Vergleich zwischen zehn Quellen. – Goethe-Institut. – Muenchen, 1993. – Referat 42. – 196 S.

Гаврилюк І. І.,

Національний університет "Острозька академія", м. Остроз

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЦИЗМІВ У НІМЕЦЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ (на матеріалі газети *Hamburger abendblatt*)

У статті висвітлені лексико-семантичні особливості англійських запозичень, вибраних з німецької газети "Hamburger Abendblatt" методом суцільної вибірки за 2008-2009 роки. Наведено таблицю тематичного поділу цих лексичних одиниць, проаналізовано рівень їх асимільованості у мові-реципієнті, семантичного варіювання, словотвірного потенціалу та взаємодії з іншими елементами тексту.

Ключові слова: газетний стиль, англіцизм, запозичення, асиміляція, лексико-семантичні зв'язки, термінологія, синонімічний ряд.

В статье раскрываются лексико-семантические особенности английских заимствований, выбранных из немецкой газеты "Hamburger Abendblatt" за 2008-2009 года с помощью метода сплошной выборки. Приводится таблица тематического распределения этих лексических единиц, проанализирован уровень их ассимиляции, семантического варьирования, словообразовательного потенциала и взаимодействия с другими элементами текста в языке-реципиенте.

Ключевые слова: газетный стиль, англицизм, заимствование, ассимиляция, лексико-семантические связи, терминология, синонимический ряд.

This article highlights lexical and semantic peculiarities of the English borrowings chosen from the German newspaper "Hamburger Abendblatt" (issues of 2008-2009) using the method of total sampling. A table of subject distribution of the anglicisms is presented, as well as the level of their assimilation in the target language, semantic varieties, word-forming potential, and their interaction with other elements of the text are analyzed.

Key words: newspaper style, anglicism, borrowing, assimilation, lexical and semantic relations, terminology, synonymic range.

Вивчення запозичень в умовах інтенсивного розширення мовних контактів перебуває в центрі уваги сучасних лінгвістичних досліджень. Лінгвістичну інтерпретацію запозичень, тобто визначення їх мовного статусу, давали у своїх працях учені В. М. Аристова, С. А. Беляєва, А. О. Брагіна, Р. О. Будагов, Н. С. Державіна, Л. Д. Микитич, О. О. Потєбня, О. І. Соболевський, Г. Д. Томахін, О. Д. Швейцер, І. П. Савицький, І. І. Чернишова, Б. О. Абрамов та ін. Дослідженням іншомовної лексики у мові преси займалися О. О. Чурюканова, О. В. Розен, М. М. Антонович, С. А. Федорець та ін. Питання про запозичення відображене і в ряді дисертаційних досліджень другої половини 90-х років минулого століття

та початку ХХІ століття (С. С. Ізюмська, А. К. Казкенова, А. О. Преображенська та ін.) В зарубіжній лінгвістиці проблеми лексичного запозичення розглядали такі вчені, як Ch. Barber, L. Bloomfield, D. Crystal, B. Foster, H. Guth, E. Haugen, H. Mencken, N. Moss, U. Weinreich, K. Mann, K. Kastors, D. Herberg, M. Kinne та ін.

Стрімкий розвиток ділової активності в англomовних країнах всього світу, так само як розвиток культурних, наукових, політичних зв'язків між Німеччиною і цими країнами справили великий вплив на німецьку пресу. Лексичні запозичення-англіцизми все частіше і в усе більшому обсязі зустрічаються на сторінках німецькомовних періодичних видань, зокрема газети *Hamburger Abendblatt* (укр. *Гамбурзька вечірня газета*) – щоденного видання загальнонаціонального типу, заснованого ще в 1948 році, що виходить у Гамбурзі, ФРН, тиражем 286 992 примірники. Лексичні особливості мови саме цього видання і стали предметом нашого дослідження.

Економічні та політичні процеси, які відбувалися й відбуваються в США та Європі, зумовили появу великої кількості запозичень англо-американського походження в німецькій мові в різних сферах суспільного життя:

а) економічна лексика: *Manager (m), Budget (n), Clearing(n), Leasing (n), Trademark (f), Voucher (m), Jointventure (n)*;

б) суспільно-політична лексика: *Kongreß (m), Parlament (n), Meeting (n), Briefing (m), Bias (m), Black-Power (f), Career Girl (f), Downswing (m)*;

в) наукова та технічна лексика: *Computer (m), User (m), Disk (f), Internet (n), Chip (m), Fax (n)*;

в) спортивна термінологія: *Boxer (m), Skateboard (n), Champion (m)*;

г) терміни культури й мистецтва: *Rock-Musik (f), Disk-Jockey (m), Entertainment (n), Show (f), Blues (n), Hitparade (f), Cool Jazz (m), Boogie-Woogie (m), Boston (m), Brassband (f)*;

д) терміни військової справи: *Combined Joint Task Forces (f, pl.), Major Subordinate Commander (m)* тощо [2, с. 38].

645 лексичних одиниць-англіцизмів у мові газети *Hamburger Abendblatt* відповідно до своєї тематики розподіляються наступним чином:

Номер п/п	Сфера вживання	Кількість	Відсоток від загальної кількості
1.	Економічна лексика	193	30
2.	Суспільно-політична лексика	129	20
3.	Наукова та технічна лексика	131	20
4.	Спортивна термінологія	64	10
5.	Терміни культури та мистецтва	96	15
6.	Терміни військової справи	32	5

Входячи в систему німецької мови, англіцизми потрапляють під

вплив мови-реципієнта й підпорядковуються її законам. Англіцизми можуть запозичуватись в одному або в кількох своїх значеннях. Так, лексема *der Chip(s)* була запозичена з англійської мови з двома значеннями:

- 1) жетон для гри (в рулетку тощо);
- 2) чіпси (смажені тонкі картопляні скибочки) [7, с. 67].

Ця лексема функціонує в наш час в комп'ютерній техніці з новим значенням “чіп, кристал інтегральної мікросхеми”, запозиченим з англійської мови. В економічній підсистемі німецької мови цей англіцизм вживається як частина стійкого словосполучення *Blue Chips* “акції високої вартості”, запозиченого з американського варіанта англійської мови. В казино США жетони найвищої вартості синього кольору. Спочатку це поняття було перенесене з індустрії розваг до економічної підсистеми англійської мови на позначення провідних акцій США, а згодом воно розширило своє значення “акції високої вартості на біржі будь-якої країни”, з яким і було запозичене в німецьку мову.

У досліджуваному матеріалі було виявлено англіцизми, які, входячи в систему німецької мови, утворюють по кілька синонімічних рядів. Так, запозичення-термін з англійської мови *Bonus (m)* в німецькій мові багатозначне, як і в англійській. До кожного значення цього слова можна навести німецькі відповідники, що забезпечує наявність синонімічних рядів:

- *Bonus (m)* – *Vergütung (f)* – *Zugabe (f)* синонімічні в значенні “біржова премія, премія в біржових операціях”;
- *Bonus (m)* – *Gewinn (m)* – *Profit (m)* “прибуток, доля прибутку”;
- *Bonus (m)* – *Abschlag (m)* – *Nachlaß (m)* – *Ermäßigung (f)* – *Rabatt (m)* “бонус, знижка”;
- *Bonus (m)* – *Vorgabe (f)* – *Handikap (n)* (спорт.) “фора” [8, с. 54].

Отже, на базі одного багатозначного слова утворилися чотири синонімічні ряди: перший ряд утворений за основним значенням, три інших – за похідними лексико-семантичними варіантами.

Багато англіцизмів утворюють синонімічні ряди з власне німецькою лексикою або із запозиченнями більш раннього періоду:

das Marketing – *die Marktforschung*, *das Absatzwesen*, *die Absatzforschung*, *die Absatzwirtschaft*;

das Management – *die Führung*, *die Leitung*, *die Verwaltung*, *die Geschäftsführung*, *die Betriebsführung*, *die Unternehmungsführung*, *die Direktion* [9, с. 678].

Проте домінантним у німецькій лексиці є спосіб утворення антонімічних рядів за допомогою запозичених слів (англіцизмів), про що свідчить тісний взаємозв'язок запозиченої лексики з німецькими лексичними одиницями:

- Bonus (m)* – *Strafe (f)* (“премія – штраф”)
- Crash (m)* – *Aufschwung (m)* (“крах – підйом”)

Teamwork (n) – Einzelarbeit (f) (“спільна робота – індивідуальна робота”)
Boom (m) – Wirtschaftskrise (f) (“економічний підйом – економічна криза”) тощо [2, с. 31].

Факти мови, досліджувані нами на основі семантичних опозицій, дають можливість аналізувати запозичені терміни в тісному взаємозв’язку між собою. Так, антонімічна пара *Export (m) – Import (m)*, яка складається лише з запозичених лексичних одиниць, вступає в антонімічні відношення з німецькими лексемами: *Export (m) – Einfuhr (m)*, *Import (m) – Ausfuhr (m)*. Ці антонімічні пари мають протилежну спрямованість дії, яка базується на логічно полярних поняттях. Вони становлять так звані **контрадикторні антоніми** [2, 31].

Англіцизм *Boom (m)* вступає в антонімічні відношення з німецькою лексемою *Wirtschaftskrise (f)*. Але нещодавно в німецьку мову була запозичена з англійської мови лексема *Slump* у значенні “раптове падіння (цін, попиту, курсу цінних паперів тощо), криза”. Отже, утворюється антонімічний ряд із двох запозичених лексем: *Boom – Slump* (“підйом – криза”). Ці відношення реалізують **контрарну** протилежність і виявляють градуальні опозиції з існуванням між ними середнього, проміжного елемента: *Boom (m) – Rezession (f) – Slump (m)* (“підйом – спад, рецесія – криза”) [2, 34].

Термін *Hardware (f)* в англійській мові спочатку вживався на позначення інструментів, приладів, апаратури. З розвитком комп’ютерної техніки він отримав спеціальне конкретне значення “апаратне забезпечення” на противагу створеному новому терміну *Software (f)* (“програмне забезпечення”). Обидві ці лексичні одиниці були запозичені німецькою мовою саме з цими значеннями. Отже, утворилася антонімічна пара з двох запозичених термінів: *Hardware – Software* (“апаратне забезпечення – програмне забезпечення”). Цей вид антонімії базується на **комплементарній** протилежності, де видові поняття доповнюють одне одного родовим таким чином, що заперечення одного поняття викликає значення іншого [2, 36].

Характерною особливістю новоутворень є те, що вони виступають не в абсолютно новому значенні, а в тому ж, яке має основне слово, але тільки з іншою конкретизацією. Так, особливий інтерес становлять новоутворення зі словом *Leasing (n)*: англ. *leasing*, нім. *das Leasing*, укр. *лізинг* – довгострокова оренда обладнання, машин, споруд виробничого призначення [3, 164]. Ця лексична одиниця не втрачає свого значення в новоутвореннях, словосполученнях, абревіатурах:

der Leasing-Antrag – лізингова оферта (пропозиція);

der Leasinggeber – лізингодавець;

die Leasing-Gesellschaft – лізингова компанія;

der Leasingnehmer – лізингоодержувач;

die Leasing-Variante – лізинговий варіант;
der Leasing-Vertrag – лізинговий договір;
das Leasing-Modell – лізингова модель;
das Rückleasing – зворотний лізинг;
das Finanzleasing – фінансовий лізинг;
das Kompensationsleasing – компенсацийний лізинг [4, с. 43].

На прикладі наступних речень можна продемонструвати лексико-семантичні зв'язки запозиченого терміна *das Leasing*:

Obwohl der Leasing-Vertrag über zwanzig Jahre abgeschlossen wird, kann die Produktionskapazität je nach Bedarf jederzeit verringert oder bis zur Vertragsauflösung abgebaut werden [10].

Der Bundesverband deutscher Leasing-Gesellschaften hat ermittelt, dass sich die Investitionen der Leasing-Unternehmen in letzten Jahrzehnt verfünffacht haben, während die der Gesamtwirtschaft nur verdoppelt werden konnten [10].

Der Leasinggeber (Hersteller, Lieferant bzw. spezielle Finanzierungsinstitution) überläßt dem Leasingnehmer Anwender das Objekt für eine vereinbarte Grundmietzeit zur Nützung [10].

Die auch international zu den Spitzenvertretern der Branche zählende Mainzer DAL (Deutsche Anlagen Leasing GmbH) will nicht zuletzt durch das neue Leasing-Modell auf Expansionskurs bleiben, durch das sogenannte Produktionskapazitäten Leasing (PK), das Unternehmen jetzt anbietet [10].

Приклад з рекламного тексту:

EBV-Leasing

Das Auto-Leasing mit höherer Leistung

Ab sofort gibt es jedes Auto mit EBV: Das innovative Leasing mit individueller Versicherung, markenunabhängiger Beratung und günstiger Finanzierung plus Mehrleistungs-Paket, das nicht mehr kostet [10].

Як бачимо, англіцизми функціонують у мові не ізольовано, а в контексті, тобто у лінійному ряду з іншими мовними одиницями, вони мають валентність і дистрибутацію, це утворює поняття синтагматичного зв'язку, який можна розглянути на прикладі терміна *das Incentive*, наприклад:

Incentives sind Methoden und Aktionen, um die Motivation der Mitarbeiter in eine bestimmte Richtung zu lenken und sie zu mehr Leistung anzuspornen.

Was ist eine Incentive-Reise und wozu soll sie dienen?

Den Gewinnern eines Wettbewerb winkt dann als Belohnung seines Engagements die Teilnahme an einer Incentive-Veranstaltung oder -Reise [10].

Соціальна комунікативна потреба може обумовити перехід цих або інших лексичних одиниць у загальноновживану лексику. Зв'язок із загальноновживаною лексикою виражається у застосуванні англіцизмів для побудови похідних термінів та термінологічних словосполучень:

*das Factoring – Factoring-Gebühr (f), Factoring-Verfahren (n);
das Marketing – direktes Marketing, zweckbestimmtes Marketing,
konzentriertes Marketing;*

das Leasing – das Leasing betreiben, das Leasing vermieten [10].

У сучасній німецькій мові спостерігаються процеси детермінологізації. Наприклад, слово *Know-how (n)* (дослівно "знати, як"), англ. *know how*, нім. *wissen, wie* (das Wissen, wie man eine Sache praktisch verwirklicht, anwendet) перейшло у розряд термінів, отримавши термінологічне значення "спеціальні знання і методи у сфері виробництва та техніки", і було запозичене як термін у німецьку мову: "*Verfügen wir in der Holding tatsächlich über das notwendige Know-how, um auf allen Märkten dieser Welt erfolgreich zu sein?*" [10].

Спостерігається й процес ретермінологізації – перехід термінів з однієї термінологічної системи в іншу і подальша їхня участь одночасно в декількох терміносистемах. Як приклад можна розглянути термін *der Transfer*:

1. Zahlung ins Ausland in fremder Währung – оплата, сплачування, платіж за кордон в іноземній валюті (банківська справа);
2. Übertragung – перенесення, передача (психологія, педагогіка);
3. Überführung, Weitertransport – перевіз, перевезення (транспорт);
4. Wechsel eines Berufspielers – зміна, заміна професійного гравця (спорт);
5. Positiver Einfluß der Muttersprache auf eine Fremdsprache – позитивний вплив рідної мови на іноземну мову (лінгвістика) [8, с. 304].

Лексико-семантичні зв'язки виражають види семантичних співвідношень між компонентами складових термінів, до них належать узгодження та атрибутивний зв'язок, керування та прилягання.

При узгодженні синтаксичний зв'язок між елементами синтаксичної структури маркується у формі залежного елемента шляхом уподібнення її морфологічним категоріям елемента, що домінує. За допомогою узгодження маркується зв'язок узгоджуваного означення (прикметника або прислівника) з іменником, що визначається [11, с. 259-262]: *patentiertes Know-how, patentierten Know-hows, patentiertem Know-how*. У німецькій мові узгодження можливе при вживанні повної форми прикметника у позиції предиката до суб'єкта:

Dieses Offset-Geschäft ist ein diskutables.

Diese Transfergebühr ist eine usancemäßige [5, с. 65].

Зв'язок керування формується формою залежного елемента, яка зберігається при всіх модифікаціях головного елемента і, відповідно, не уподібнюється його формам:

das Know-how der Firma;

des Know-how der Firma;

dem Know-how der Firma [5, с. 67].

Керування є основним способом приєднання субстантивної лексики до компоненту сполучення, що граматично домінує, до відношення форми слова, що приєднується, до компоненту сполучення, що граматично домінує, або як домінація останнього над першим. Маркерами залежності тут є відмінкові флексії. У німецькій мові тільки генитив однини сильної відміни і датив в множині мають відмінкові флексії.

За допомогою відмінкового керування іменники та займенники можуть приєднуватися до іменників (*die Transfers des Joint-Ventures*), прикметників (*dieser Leasing-Gesellschaft ähnlich sein*), дієслів (*Marketing studieren, Marketing treiben, das Businesszentrum stiften*) [5, с. 69]. Зв'язок може маркуватися поза формою залежного компоненту. Прийменникове керування зустрічається у субстантивних, дієслівних та прислівникових конструкціях: *Hoffnungen auf Charterung, nützlich für Clearingwöhrung, rechts vom lift-on-lift-off-Schiff* [5, с. 71].

Прилягання використовується для приєднання незмінних слів до компоненту синтаксичної конструкції, що граматично домінує (*sehr usagemäßig, teamartig arbeiten, gut sponsern, erfolgreich managen*) [5, с. 74]. До прилягання належить також приєднання прийменникових конструкцій, які не є керуючими (*der Konzern im Vorort der Stadt*) [12].

Логіко-семантичні зв'язки запозичень-англіцизмів як і інші лексичні одиниці літературної мови можуть бути виявлені на підставі співвіднесення кожного компоненту термінованого словосполучення до визначеного логічного поняття, ознаки, якості, процесу. Ці зв'язки вказують на взаємодію понять у словосполученні. Наприклад, між ознаками і предметом здійснюється атрибутивний зв'язок та узгодження:

ознака → предмет

selektives Marketing;

globales Marketing;

regelmäßige Transfers [6, с. 65].

Між предметом та процесом здійснюється об'єктивний зв'язок керування:

предмет → процес

Field-Research untersuchen;

einen Pool bilden;

Leasing anwenden [6, с. 67].

Отже, адаптація запозичених англійських слів на різних рівнях представляє освоєння запозичених лексичних одиниць у вигляді зростаючої лінії: від мінімального освоєння в графічному плані до максимального лексико-семантичного. Семантичне освоєння англіцизмів включає в себе набуття нових значень при збереженні першопочаткових, зміну значень і переносне вживання слів. У німецькій мові запозичені англій-

цизми залучені до живих лінгвістичних процесів, тому їхню важливість для розвитку мови-реципієнта чи навпаки, рівень її "засміченості" ними підтвердить лише час.

Література:

1. Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков. – М. : Гуманитарный издательский центр "Владос", 1999.
2. Домашнев А. И. Развитие лексики немецкого языка и лексикографическая практика. – Л., 1993. – 138 с.
3. Короткий словник з економіки та менеджменту / [Лесюк О. І., Титова В. В., П'ятничко Б. П., Крамаренко С. К.]. – К. : Спалах ЛТД, 1996.
4. Савицкий И. П. Неологизмы второго порядка в системе лексики современного немецкого языка. – Тверь, 1993. – 89 с.
5. Сергевнина В. М. Принципы системного анализа терминов / В. М. Сергевнина // Термин и слово. Межвузовский сборник. Выпуск 1 (7). – Горький, 1978. – 214 с.
6. Чернышова И. И. Лексические заимствования в лексико-семантической системе языка (на материале немецкого языка) // Лингвистика и методика в высшей школе. – Вып. 5. – МГПИИЯ им. М. Топеза. – М., 1970.
7. Duden Deutsches Universalwörterbuch. 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage. – Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1989. – 1816 s. –
8. Duden Fremdwörterbuch. Band 2. Bibliographisches Institut Mannheim / Wien / Zürich. – Dudenverlag, 1982.
9. Herberg, D., Kinne, M. Neuer Wortschatz. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2004. – 393 S.
10. Kasters, K. Das kostliche Gut der deutschen Sprache // Sprachnachrichten. – 2005.
11. Lexikon der Betriebswirtschaft / Hrsg. W. Lück. – Berlin: Verl. "Die Wirtschaft", 1990. – 1347 S.
12. <http://www.abendblatt.de>

Декало В. О.,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ДІЄСЛОВА МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто наукові погляди мовознавців щодо визначення статусу дієслів модальності у сучасній німецькій мові, інвентар дієслів модальності та місце вище згаданих дієслів у дієслівній системі сучасної німецької мови.

Ключові слова: об'єктивна модальність, суб'єктивна модальність, дієслова модальності, допоміжні дієслова, модальні дієслова, фразові дієслова, інфінітив.

В статье рассматриваются научные точки зрения касательно определения статуса глаголов модальности в современном немецком языке, инвентарь глаголов модальности и место данных глаголов в глагольной системе современного немецкого языка.

Ключевые слова: объективная модальность, субъективная модальность, глаголы модальности, вспомогательные глаголы, модальные глаголы, фразовые глаголы, инфинитив.

The article deals with the scientific views of linguists concerning the definition of the verbs of modality in the modern German language, the inventory of the verbs of modality and the place of the above mentioned verbs in the verbal system of the German language.

Key words: objective modality, subjective modality, verbs of modality, auxiliary verbs, modal verbs, phrasal verbs, infinitive.

Проблема модальності не є новою для мовознавства та має відносно тривалу історію вивчення. Але й на сьогоднішній день, незважаючи на велику кількість праць, проблематика модальності не отримала загальноприйнятого рішення в сучасному науковому світі. Багатоплановість та неоднозначність даної категорії дозволяє підходити до проблеми модальності з різних точок зору та проводити дослідження в різних напрямках. Вагомий внесок у дослідження даної категорії зробила ціла плеяда мовознавців. Це, насамперед, такі вчені, як Ш. Баллі (1995), В. В. Виноградов (1971; 1975), F. Palmer (1990), О. В. Бондарко (1990).

Модальність – категорія мови та мовлення, що виражає реальні/нереальні відношення висловлювання до дійсності, цільову настановку мовця або суб'єктивну кваліфікацію ним повідомлення. У лінгвістиці категорія модальності детально описана В. В. Виноградовим, який надав даній категорії функціонального характеру. Залежно від засобів вираження реальності й ірреальності дослідник виокремив об'єктивну і суб'єктивну модальність [2, с. 462].

У германістиці Г. Хельбіг та Й. Буша дефінують категорію об'єктивної

модальності як спосіб представлення відносин між суб'єктом речення та дією, вираженою інфінітивом (можливість, необхідність, дозвіл, заборона, бажання тощо). Суб'єктивна модальність – це спосіб, яким мовець відноситься до позначеної дії, перш за все його оцінка реальності даного дії (припущення тощо) [9, с. 131]. Модальність, як об'єктивна, так і суб'єктивна, виражається рядом граматичних та лексичних засобів: спеціальними формами способів дієслова, модальними словами, модальними дієсловами, інтонаційними засобами. У сучасній німецькій мові релевантне місце серед них займають модальні дієслова. Семантично схожими до них в плані вираження модальності є дієслова модальності.

Актуальність обраної теми пов'язана з невинним зростанням інтересу дослідників до вивчення категорії модальності, потребою в знаннях сутності й особливо засобів вираження категорії модальності, за допомогою яких мовець виражає своє відношення до змісту висловлювання. **Мета** пропонованої розвідки є систематизація наукових поглядів мовознавців щодо визначення статусу дієслів модальності у сучасній німецькій мові. Її **предметом** є інтерпретація дієслів модальності в сучасній німецькій мові. **Наукова новизна** роботи зумовлюється тим, що у ній пропонується критичний аналіз існуючих дефініцій дієслів модальності в германістиці.

У лінгвістичній літературі поряд з власне модальними дієсловами існують дієслова, які характеризуються схожою семантикою. Ці дієслова є непрототипічними засобами вираження суб'єктивної модальності, оскільки більшість з них може використовуватися і в якості самостійних повнозначних дієслів. Вище згадані дієслова були предметом багатьох мовознавчих досліджень, але вони не є досконало вивченим явищем. Саме тому, існує певний ряд положень, які є дискусійними, а саме: а) назва даних дієслів; б) інвентар дієслів модальності; в) їх місце в системі дієслова сучасної німецької мови.

У германістиці можна знайти ряд різноманітних перифраз до поняття дієслова модальності (*Modalitätsverben* – У. Енгель; Х. Альтман та С. Ханеман; Х. -В. Еромс; К. Вельке): напівмодальні дієслова (*Halbmodale* – Г. Ціфонун; Х. Альтман та С. Ханеман; К. Пітнер та Ю. Берман), модифікуючі дієслова (*modifizierende Verben* – В. Кюршнер; Е. Хенчель та Х. Вейдт; автори граматики Дуден), квазімодальні дієслова (*quasi-modale Verben* – Х. Вайнріх), дієслова з функцією модальних модифікаторів присудка (Н. П. Мерзлякова). На наш погляд, назва "дієслова модальності" є найбільш вдалою, тому що вони виражають суб'єктивне відношення до позначуваної дії, є засобами модальності.

У германістиці виділення дієслів модальності сучасної німецької мови в окрему підгрупу викликає деякі труднощі, які можливо зумовлені двозначним характером даних дієслів, які одночасно належать і до групи повнозначних дієслів, і до вище згаданої групи.

Ульріх Енгель визначає нижче подані дієслова як “дієслова модальності” (Modalitätsverben): *anheben, anstehen, belieben, drohen, gedenken, geruhen, sich (ge)trauen, haben, pflegen, scheinen, sich scheuen, sein, stehen, umhin können, sich unterstehen, sich vermessen, vermögen, versprechen, verstehen, wissen* [6, с. 477; 7, с. 93].

Ханс-Вернер Еромс також називає такі дієслова *brauchen, drohen, gedenken, sich (ge)trauen, haben, scheinen, sein, suchen, stehen, umhin kommen, sich unterstehen, vermögen, versprechen* “дієсловами модальності” [8, с. 148-152].

Ханс Альтман та Сюзана Ханеман класифікують наступні дієслова як “дієслова модальності” або “напівмодальні дієслова” (Halbmodale), впорядкувавши їх за зменшувальною близькістю до модальних дієслів та збільшувальною схожістю до службових дієслів: *brauchen, drohen, belieben; pflegen, bleiben; gedenken, planen, vermögen; gelten, geben* (“*deutlich machen*”); *kriegen, bekommen, wissen; beabsichtigen, geruhen, bitten, helfen; scheinen, versprechen, hoffen, wünschen, zögern, vermessen, verstehen; erlauben, finden; фразові дієслова anfangen, aufhören, anheben, beginnen; stehen* [3, с. 73].

Клаус Вельке класифікує дієслова *scheinen, pflegen, brauchen, drohen, suchen* як “дієслова модальності” [15, с. 203-207].

Вілфрід Кюршнер називає дієслова *drohen, haben, lassen, pflegen, scheinen, vermögen versprechen* “модифікуючими” (modifizierende Verben) [11, с. 89].

Карін Пітнер та Юдіт Берман виділяють дієслова *scheinen, versprechen, drohen* як напівмодальні (з семантичної точки зору) [13, с. 20].

Ельке Хенчель та Харальд Вейдт наголошують на тому, що поряд з власне модальними дієслова особливо слід виділити так звані “модифікуючі дієслова”, які утворюються групу дієслів, що модифікують певним чином висловлювання іншого дієслова. До таких дієслів, в першу чергу, на лежать дієслова *pflegen, scheinen, vermögen* [10, с. 83].

Герхард Хельбіх та Йоахім Буша виокремлюють невелику групу дієслів, які схожі до модальних дієслів. До даної групи належать наступні: *bleiben* (лише з дієсловами, які позначають положення в просторі), *brauchen* (лише з заперечною часткою *nicht* – як заперечення до *müssen*), *scheinen, bekommen, belieben, drohen, gedenken, kommen, pflegen, suchen, verstehen, wissen* [9, с. 126-127].

Автори граматики Дуден трактують дієслова *pflegen, vermögen, drohen, scheinen* [4, с. 92] та *versprechen, haben, sein* [5, с. 433] як “модифікуючі”.

Харальд Вайнріх виділяє “квазімодальні дієслова”, які семантично та формально близькі до модальних дієслів. Семантично подібними до:

können – vermögen, wissen, verstehen, imstande sein;

müssen – nötig haben, gehalten sein, verpflichtet sein, gezwungen sein;

nicht müssen – *davon befreit sein, dispensiert sein*;
dürfen – *wagen, erlauben, gestatten, genehmigen*;
wollen – *gedenken, planen, beabsichtigen, sich vornehmen, darauf sinnen, versprechen*;
sollen – *veranlasst sein, gehalten sein*;
mögen (nicht) – *wünschen, hoffen, dazu neigen, zögern, besorgt sein, fürchten, Angst haben, davon zurückschrecken* [14, с. 315].

Детально досліджено та описано непрототипічні засоби вираження суб'єктивних модальних значень у дисертаційній праці Мерзлякової Н. П. [1], в якій представлено 80 дієслів сучасної німецької мови, які поєднуються з інфінітивом повнозначного дієслова за допомогою частки *zu* та виконують поряд з власне модальними дієсловами функцію модальних модифікаторів присудка: *sich abmühen, sich angewöhnen, sich anschicken, sich anstrengen, sich ärgern, aufgeben, aushalten, beabsichtigen, bedauern, bedeuten, sich beeilen, begehren, beglücken, bekommen, belieben, sich bemühen, bereuen, beschließen, bleiben, brauchen, brennen, bringen, denken, drohen, einfallen, sich entscheiden, sich entschließen, erwägen, erwarten, sich freuen, fürchten, geben (es gibt), gedenken, gelingen, gelten (es gilt), sich genießen, sich getrauen, glücken, haben, haßen, hoffen, sich hüten, interessieren, kriegern, leicht fallen, lieben, liegen daran, sich lohnen, neigen, nützen, pflegen, planen, säumen, schaffen, sich schämen, sich scheuen, schwer fallen, sein, streben, suchen, sich trauen, tun (es tut gut/leid/weh), sich unterstehen, verdienen, verfehlen, vermeiden, vermögen, versprechen, verstehen, versuchen, vorhaben, sich vornehmen, vorziehen, wagen, sich weigern, wissen, sich wundern, wünschen, zögern, zweifeln*. Деякі дієслова з вище поданого переліку здатні використовуватися як модусні, приєднуючи підрядні речення зі сполучником *dass*: *sich angewöhnen, sich anstrengen, sich ärgern, aushalten, beabsichtigen, bedauern, bedeuten, beglücken, sich bemühen, bereuen, beschließen, drohen, einfallen, erwägen, erwarten, sich freuen, fürchten, sich genießen, hoffen, interessieren, liegen daran, sich lohnen, planen, schaffen, sich schämen, tun (es tut gut/leid/weh), verdienen, versprechen, sich wundern, wünschen*.

Кількісний склад інвентаря групи дієслів модальності можна представити в таблиці.

Згідно таблиці, кількість дієслів, які належать до групи дієслів модальності, значно різниться. Найвищу частотність мають такі дієслова, як *scheinen, pflegen, drohen, vermögen, suchen, versprechen, brauchen*.

Оскільки дієслова модальності є непрототипічними засобами вираження суб'єктивної модальності, то доречно було б виділити подібні та відмінні риси дієслів модальності по відношенню до модальних.

Таблиця 1

Інвентар дієслів модальності (за сучасними германістами)

Наталія Мерзлякова	<i>sich abmühen, sich angewöhnen, sich anschicken, sich anstrengen, sich ärgern, aufgeben, aushalten, beabsichtigen, bedauern, bedeuten, sich beeilen, begehren, beglücken, bekommen, belieben, sich bemühen, bereuen, beschließen, bleiben, brauchen, brennen, bringen, denken, drohen, einfallen, sich entscheiden, sich entschließen, erwägen, erwarten, sich freuen, fürchten, geben (es gibt), gedenken, gelingen, gelten (es gilt), sich genießen, sich getrauen, glücken, haben, haßen, hoffen, sich hüten, interessieren, kriegen, leicht fallen, lieben, liegen daran, sich lohnen, neigen, nützen, pflügen, planen, säumen, schaffen, sich schämen, sich scheuen, schwer fallen, sein, streben, suchen, sich trauen, tun (es tut gut/leid/weh), sich unterstehen, verdienen, verfehlen, vermeiden, vermögen, versprechen, verstehen, versuchen, vorhaben, sich vornehmen, vorziehen, wagen, sich weigern, wissen, sich wundern, wünschen, zögern, zweifeln.</i>	80
Ханс Альтман та Сюзана Ханеман	<i>brauchen, drohen, belieben; pflügen, bleiben; gedenken, planen, vermögen; gelten, geben; kriegen, bekommen, wissen; beabsichtigen, geruhen, bitten, helfen; scheinen, versprechen, hoffen, wünschen, zögern, vermessen, verstehen; erlauben, finden; anfangen, aufhören, anheben, beginnen; stehen</i>	31
Харальд Вайнріх	<i>vermögen, wissen, verstehen, imstande sein; nötig haben, gehalten sein, verpflichtet sein, gezwungen sein; davon befreit sein, dispensiert sein; wagen, erlauben, gestatten, genehmigen; gedenken, planen, beabsichtigen, sich vornehmen, darauf sinnen, versprechen; veranlasst sein, gehalten sein; wünschen, hoffen, dazu neigen, zögern, besorgt sein, fürchten, Angst haben, davon zurückschrecken</i>	29
Ульріх Енгель	<i>anheben, anstehen, belieben, drohen, gedenken, geruhen, sich (ge)trauen, haben, pflügen, scheinen, sich scheuen, sein, stehen, umhin können, sich unterstehen, sich vermessen, vermögen, versprechen, verstehen, wissen</i>	21
Ханс-Вернер Еромс	<i>brauchen, drohen, gedenken, sich (ge)trauen, haben, scheinen, sein, suchen, stehen, umhin kommen, sich unterstehen, vermögen, versprechen</i>	13
Герхард Хельбіх та Йоахім Буша	<i>bleiben, brauchen, scheinen, bekommen, belieben, drohen, gedenken, kommen, pflügen, suchen, verstehen, wissen</i>	12
Вілфрід Кюршнер	<i>drohen, haben, lassen, pflügen, scheinen, vermögen, versprechen</i>	7
Автори граматик Дуден	<i>pflügen, vermögen, drohen, scheinen, versprechen, haben, sein</i>	7
Клаус Вельке	<i>scheinen, pflügen, brauchen, drohen, suchen</i>	5
Ельке Хенчель та Харальд Вейдт	<i>pflügen, scheinen, vermögen</i>	3
Карін Пітнер та Юдіт Берман	<i>scheinen, versprechen, drohen</i>	3

Модальні дієслова та дієслова модальності мають наступні спільні ознаки згідно критерій виокремлення Г. Ольшлегера [12] та Г. Ціфонун [16]:

- не утворюють наказового способу (**Schein zu arbeiten!*);
- не можуть утворювати пасивний стан (**Er wurde gepflegt, jeden Morgen zu joggen!*), але інфінітив, яким керує дієслово модальності, може мати пасивний стан (... *weil er von den Leuten beeindruckt zu werden vermochte*);
- підмет модального дієслова та дієслова модальності ідентичний з підметом інфінітивного дієслова (ідентичність суб'єкта – Subjektidentität);
- не має власних валентних рамок та власного підмета. Це можна прослідкувати на прикладах. Відсутність дієслова модальності в реченні (1) впливає на семантичну зміну в реченні (2), але зміна валентності не відбувається: (1) *Bevor sie den Aufprall hörte, schien das Auto zu bremsen*. (2) *Bevor sie den Aufprall hörte, bremste das Auto*.

– допускає будь-яку можливу пасивну форму повнозначного дієслова: (1) *An diese Sache scheint ernsthaft herangegangen zu werden*. (2) *An diese Sache darf ernsthaft herangegangen zu werden*. В принципі дозволяються всі темпоральні форми повнозначного дієслова.

Модальні дієслова та дієслова модальності мають багато спільного, але вони також характеризуються відмінними рисами, а саме:

– на відміну від модальних дієслова модальності не утворюють аналітичних часових форм типу: (1) **Karl hat zu schlafen geschienen*; але (2) *Karl hat schlafen sollen*.

– дієслова модальності потребують інфінітивів з часткою **zu**, а модальні – інфінітив без частки **zu**: (1) *Robert verstand meisterhaft zu schwindeln*; (2) *Robert soll meisterhaft schwindeln*.

– дієслова модальності в 1-й та 3-й особі однини дійсного способу теперішнього часу мають різні закінчення: (1) *Er darf rauchen, ich darf rauchen* (Modalverben); (2) *Er scheint zu kommen, ich scheine zu kommen* (Halbmodale).

– дієслова модальності виражають найчастіше модальне відношення. Це відношення в більшості дієслів модальності існує між суб'єктом (підметом) та змістом (яке виражається інфінітивною фразою) – так як і в модальних дієслів; але в деяких (*drohen, sich unterstehen*) дане модальне відношення існує між мовцем та змістом.

– диференційною ознакою слід вважати те, що конструкція з дієсловами модальності може бути замінена підрядним реченням з *dass*: "... *weil Anna verspricht, das ganze Essen zu bezahlen / dass sie das ganze Essen bezahlt*".

Дієслова модальності, так як допоміжні (*Auxilierverben*) та модальні (*Modalverben*) дієслова, належать до групи другорядних дієслів (*Nebenverben*), специфікою яких є те, що вони керують валентністю інших дієслів. В той час, як допоміжні дієслова (напр. *werden, gehören*) використовуються лише у поєднанні з партиципом II, модальні та дієслова модальнос-

ті керують інфінітивом. Місце дієслів модальності серед дієслів німецької мови згідно класифікації У. Енгеля можна представити у графічній формі:

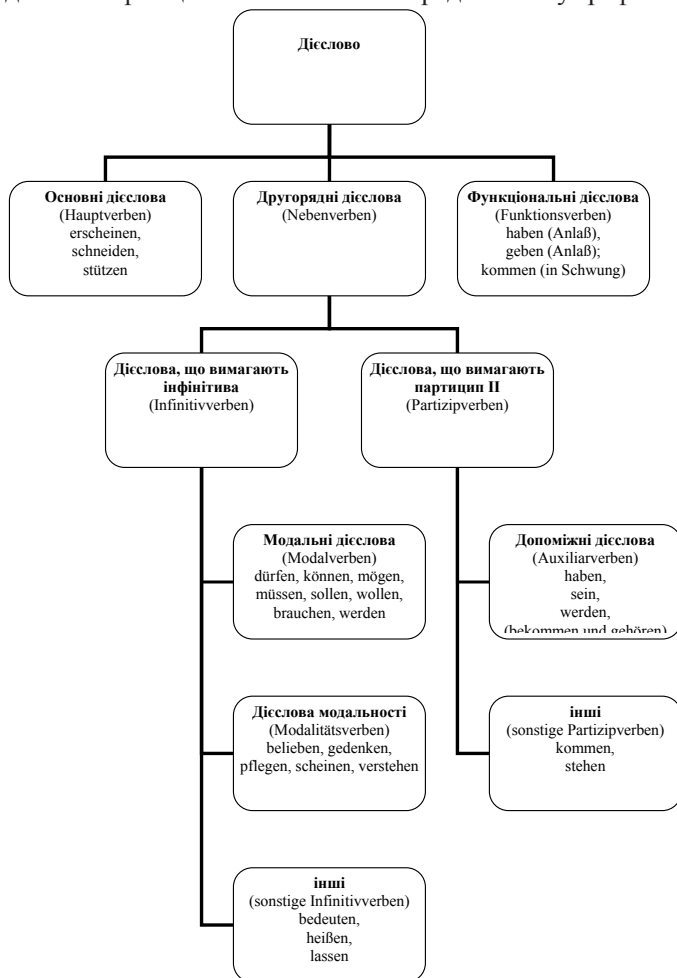

Рис. 1. Система дієслів сучасної німецької мови (за У. Енгелем)

Таким чином, коливання у найменуванні досліджуваних дієслів свідчить про недостатню розробленість даної проблеми та про відсутність чітких критеріїв інтерпретації дієслів модальності. Що, в свою чергу, спричинює коливання їх кількості серед лінгвістів (від 3 до 80, див. табл. 1). До групи дієслів модальності можна віднести такі дієслова як *scheinen*, *pflegen*, *drohen*, *vermögen*, *suchen*, *versprechen*, *brauchen*, які характеризу-

ються високим ступенем граматикалізації. Група дієслів модальності відрізняється за структурно-семантичними ознаками, по-перше, від повнозначних та функціональних дієслів наявністю модальної забарвленості, а по-друге, від власне модальних дієслів тим, що модальні дієслова є засобами вираження як об'єктивної, так і суб'єктивної модальності, а дієслова модальності – лише суб'єктивно; формально останні приєднують інфінітивну конструкцію з часткою *zu*, яка може бути замінена підрядним реченням зі сполучником *dass*. Перспективними є подальші дослідження дієслів модальності у синхронічному та діахронічному аспектах.

Бібліографія:

1. Мерзлякова Н. П. Система непрототипических средств выражения субъектных модальных значений: дис. ... кандидата фил. наук / Мерзлякова Наталья Павловна. – Ижевск, 2010. – 174 с.
2. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Селіванова Олена Олександрівна. – Полтава: Довкілля. – К, 2010. – 844 с.
3. Altmann H. Prüfungswissen: Syntax / H. Altmann, S. Hahnemann. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2010. – 224 S.
4. Drosdowski G. Duden: Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Band 4 / Günther Drosdowski. – Mannheim: Duden, 1995. – 864 S.
5. Eisenberg P. Duden: Die Grammatik. Band 4 / Peter Eisenberg. – Mannheim: Duden, 2005. – 1343 S.
6. Engel U. Deutsche Grammatik / Ulrich Engel. – Heidelberg: Groos, 1996. – 885 S.
7. Engel U. Kurze Grammatik der deutschen Sprache / Ulrich Engel. – München: Iudicium, 2002. – 190 S.
8. Eroms H. -W. Syntax der deutschen Sprache / Hans-Werner Eroms. – Berlin: Walter de Gruyter, 2000. – 510 S.
9. Helbig G. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig: Enzyklopädie, 1987. – 737 S.
10. Hetschel E. Handbuch der deutschen Grammatik / E. Hetschel, H. Weydt. – Berlin: Walter de Gruyter, 2003. – 525 S.
11. Kürschner W. Grammatisches Kompendium: Systematisches Verzeichnis grammatischer Grundbegriffe / Wilfried Kürschner. – Tübingen: A. France Verlag, 2008. – 302 S.
12. Öhlschläger G. Zur Syntax und Semantik der Modalverben des Deutschen / Günther Öhlschläger. – Tübingen: Max Niemeyer, 1989. – 270 S.
13. Pittner K. Deutsche Syntax: Ein Arbeitsbuch / K. Pittner, J. Berman. – Tübingen: Gunter Narr, 2008. – 200 S.
14. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / Harald Weinrich. – Mannheim: Duden, 1993. – 1111 S.
15. Welke K. Einführung in die Satzanalyse / Klaus Welke. – Berlin: Walter de Gruyter, 2007. – 374 S.
16. Zifonun G. Grammatik der deutschen Sprache / Gisela Zifonun. – Berlin: Walter de Gruyter, 1997. – 2573 S.

Денисенко С. Н., Романчук О. В., Матвіяс О. В., Мартишук Т. П.,
Львівський державний університет фізичної культури, м. Львів

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ДЕРИВАЦІЯ: УТВОРЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ВЛАСНИМ ІМЕНЕМ, А ТАКОЖ ПОХОДЖЕННЯ ВЛАСНИХ ІМЕН ЯК ЇХНЬОЇ СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ

У статті розглядається фразеологічна деривація, дискутується питання утворення і становлення фразеологічних одиниць з власним іменем, пропонується бачення проблеми походження власних імен як складової частини фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічні одиниці, детерміновані одиниці, фразеологічні антропоніми.

В статье рассматривается вопрос о фразеологической деривации, дискутируется вопрос образования и становления фразеологических единиц с собственным именем, предлагается видение проблемы происхождения имен как составной части фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, детерминированные единицы, фразеологические антропонимы.

The article deals with phraseological derivation. The point of forming and fixing of nominative phraseological units is discussed. The idea of proper names' origin as a part of a phrase is suggested.

Key words: phraseology, phraseological units, determinated units, phraseological anthroponims.

Генезис фразеологізмів з власним іменем.

Не треба заглиблюватись у феномен антропологічних словосполучень, щоб відокремити за походженням дві різні головні групи:

1. **Фразеологізми**, у складі яких власне ім'я відносить нас до певного (реального або вигаданого) денотату, ми називаємо **детермінованими** одиницями, наприклад, **nach Adam Riese** (підтвердження правильного рахунку) – *при правильному рахунку* за іменем Адама Різе, автора відомого підручника з арифметики 16 ст. (1442-1559) або **Tantalusqualen erdulden** – *терпіти муки Тантала*, взятого із грецького міфу, який розповідав, що фрігійський володар Тантал в потойбічному світі терпів постійну спрагу, в той час, як його оточувала вода і різноманітні фрукти, але вони при його наближенні відхилялися від нього [1].

2. **Фразеологічні** звороти, які етимологічно не пов'язані з жодним конкретним денотатом, ми називаємо **недетермінованими**. Наприклад, **j-n zum Otto machen** – *кого-н. висміяти, висварити*, (**j-n auslachen, schelten**) або **sanfter Heinrich** – *добрий хлопець* [2].

Цей розподіл не залишається проте без проблем, тому що не завжди просто визначити походження фразеологізмів. Щоб точно прослідкувати походження таких фразеологічних одиниць, треба звернутись до історії культури, етимології, фольклору і інших дисциплін. Хоч Гарифулін і Антонова (3) стверджують, що можна прослідкувати етимологію більшості ідіом (95%) з антропонімом, ми дотримуємося тієї думки, що знайдеться небагато виразів, генезис яких можна установити однозначно. Велику кількість недетермінованих одиниць на сьогодні не завжди можна установити, маємо справу з детермінованими чи недетермінованими одиницями: наприклад історія прислівникового порівняння **frech wie Oskar** – *бути смішним, зухвалим*. Ще до кінця не з'ясовано, "невідомо, чи в цьому Оскарі продовжує жити ім'я якої-небудь особи і хто вона була", – пише П. Л. Рьоріх [4]. При розгляді інших словосполучень, за свідченням дослідників, враховуючи їхнє походження, існують різні твердження, наприклад, у випадку фразеологізму **langer Laban** – *здоровило, каланча* [5].

Походження власних імен як складової частини фразеологічних одиниць.

З погляду на походження власних імен як фразеологічних компонентів виділяють такі групи:

I. Фразеологізми, які втілюють в собі німецькі (національні) власні імена: **für den alten Fritzen** – *даремно*, **den dicken Wilhelm spielen** – *хвалитися, хвастати*.

II. Німецькі ідіоми, які мають у собі німецькі (іноземні) власні імена: **j-d läuft wie Nurmi** – *хто-небудь біжить дуже швидко*, за іменем фінського бігуна на довгі і середні дистанції Paavo Nurmi, **Winston Churchill besuchen** – *йти в туалет* – за початковими буквами WC.

III. Фразеологічні одиниці, в яких відображені власні імена походженням з міфології, античних легенд, наприклад, **von Amors Pfeil getroffen sein** – *бути закоханим* за іменем римського бога кохання Амура; **j-n hat die Muse geküsst** – *хто-небудь уміє складати вірші* за іменем грецької богині – охоронця мистецтва, а пізніше і наук – Музи.

IV. Вирази, які мають біблійні власні імена: **der wahre Jakob** – *справедливий Яків*; **seit Adams Zeiten** – *за давніх-давен (з часів Адама)*.

V. Фразеологізми, які походять зі світової літератури. Наприклад, з шекспірівської класичної драми "Гамлет" ми цитуємо **Was ist ihm Hekuba?** – *кому-небудь абсолютно все рівно*, а також цитуємо назву книжки американської письменниці Бічер-Стоу, в якій йдеться про питання рабовласництва: **Onkel Tommi Hütte (Uncle Tomms Store)** – *хатина дяді Тома*.

VI. Ідіоматичні звороти, які розказують про історичні події, відомі анекдоти, наприклад, **Potemkische Dörfer** – *потемкінські села, ззовні*

щось показне, але яке прикриває негатив. Цей фразеологізм розповідає про те, як фаворит російської імператриці Катерини II Потьомкін під час її подорожі на південь України будував на своєму шляху уявні добротні села, а потім переносив все збудоване, декорації далі на шляху імператриці, немов це були справжні села з кріпаками. Вираз **das Ei des Kolumbus** – *знайти несподівано просте вирішення якого-небудь складного питання* походить від оповідання Бензоніка “Historia del mondo nuaro” [6], про те, як зуміти просто розбити яйце тупим кінцем, як вчив Колумб, який відкрив Америку.

VII. Фразеологічні сполучення, які проникли в загальний лексикон зі спеціальних лексем, наприклад, спорту, **j-d fährt wie Stuck, Schur** – *хто-небудь добре водить авто або їздить на велосипеді* за ім'ям популярного німецького авто– та велогонщика Штука або Шура: **j-d hält wie Zamoral/ Kreß** – *хто-небудь добре грає у футбол воротарем* за ім'ям іспанця Замори або німця Креса.

VII. Фразеологізми або фразеологічні варіанти з власним іменем, які виникли за межами Німеччини, Швейцарії або Австрії: **da will ich Veitl heißen** (австрійський варіант) – *клятва, урочиста обіцянка, що все сказане правда*, **das isch ein Joggel** (швейцарський варіант) – *бути дурним, клеїти дурня*.

IX. Ідіоматичні вирази з інших мов. Але тут з одного боку треба зауважити прямі запозичення, як наприклад, **JohnBull** – *символічна фігура Англії з 17 ст., яка зображає в карикатурах все негативне*, а з іншого боку є фразеологічним кальками: **Buridan Esel** – *людина, яка не може вибрати одного із двох предметів*, за Йоганном Буріданом, французьким філософом 14 ст. [7]. Цікаво, що навіть іншомовні родові поняття приводять до утворення німецьких антропонімічних фразеологізмів, наприклад, австрійський вираз **Frau Blaschke** – *наївна, легковажна особа*, веде до чеського *blazka*, яке утворює дериват від *blaha* – *щасливий*.

Історія розвитку одного фразеологізму може нарешті привести до відображення його в інших мовах. Наприклад, німецьке **der blaue Peter** – *синій прапор*, як сигнал до відплиття корабля, походить з англійського the blue Peter, що стало переосмисленням французького дієслова *partir* – відходити. Спостерігається і протилежне явище, коли іншомовні антропологічні словосполучення стають джерелами утворення німецьких виразів, так наприклад, угорське **tudja a Herko pater** – *дослівно, це знаєсвятий Герко*, тобто німецьке **Herr Gott Vater** – *Господь Бог*.

3. Фразеологізми, які мають німецькі антропоніми.

Відповідно до теми і характеру нашого дослідження, антропологічні одиниці першої групи (детермінативи) мають основну рису. Ці вирази, зважаючи на походження німецький власних імен, а також на їхню структуру, гетерогенні. За генетично-етимологічним аспектом тут можна визначити наступні головні типи:

(1) ідіоми за фактами і подіями, а також видатними особливостями німецької історії. Спогад про народного героя "**Marschal Vorwärts**", "**Map-shala вперед**" визвольних воєн живе і в прислівному виразі **rangehen wie Blücher** (народний герой Блюхер) – *бути мужнім* [8]. Або **dazu hat Buchholz kein Geld** – у Бухгольца немає грошей. Відомо, що державний скарбник Пруссії Фрідріх Август Бухгольц нікому не видавав кредити, особливо після семирічної війни, цим виразом він показував, що казна спустошена.

(2) Фразеологізми, у яких власне ім'я пов'язане з літературним твором. Так, вираз **die Kraniche des Ibykus** (символ помсти) – *журавлі Ібікуса* пов'язаний з однойменною баладою Ф. Шіллера. Титульний герой тривіального роману Христіяна Августа Вульвіуса (пізніше він став зятем Гете) "**Rinaldo Rinaldini**", *капітан розбійників* (1797-1800), став у мовному вживанні синонімом до слова "**Räuber**" [9].

(3) Фразеологічні одиниці, компоненти яких походять з народних казок, легенд, пісень. Наприклад, **Frau Holle schüttelt ihre Betten aus** – *йде сніг, падають білі пухнасті сніжинки*, має своїм джерелом фольклор, дослівно "*Фрау Голле перетрушує свої ліжка*". Вираз **den schwarzen Peter in der Tasche haben** – *бути винуватим, відповідальним за що-небудь*, походить з дитячої гри в карти, в якій наявність "чорного Петера" означає домовленість з іншими учасниками про який-небудь жарт [10].

(4) Звороти, в яких теж власне ім'я з'являється з гумористичними відтінками, але окремо взяте не вживається. У такому випадку мова йде про жартівливе ім'я, з яким утворюється жартівлива конструкція, наприклад, **j-d ist ein Baron von Habenichts** – *бідний чоловік простого походження*, "Барон нічого", складається з "haben" + "nichts" – "мати" + "нічого"; **er ist der Doktor Siemann** – *він залежить від своєї жінки*, "він є під п'ятою жінки, виконує все, що вона скаже". "Siemann" або "Siemadl" в баварсько-австрійських діалектах вираз для чоловіка, залежного від жінки, походить від "hē" + "Mann" – "вона" + "чоловік" [11].

4. Новоутворення, семантичні перетворення.

При дослідженні етимологічно-історичних питань треба наголосити на тому, що лексичний і фразеологічний склад кожної природної мови постійно розвивається, стає багатшим і диференційованим, народжуються нові фразеологізми і фразеологічні значення. Громадсько-політичний, фаховий процес, а також збагачення художньої літератури та мистецтва вирішують нові асоційовані словосполучення і конотації, що також відображаються у фразеології. Так, новоутворення **Karajan der Kreuzungen** – *дорожній поліцейський* виникло у 1955 році за іменем відомого диригента Герберта фон Караяна [12].

Отже, приклади показують, що фразеологізми в цьому відношенні використовують як гумор, так і перебільшення, наприклад, **das ist ein Gedanke/ eine Idee von Schiller** (дослівно це думка, ідея Шіллера) – *осо-*

бливо щаслива думка або **he ist mit Adam jung west** (нижньонімецьке) – **er ist seht alt** – він дуже старий.

У народній мові виникають навіть парадоксальні формулювання. Так, **von Pontius zu Pilatus laufen**(*бігати від Понтія до Пілата*) – *бігати від одного до іншого*. На перший погляд цей вираз включає повну нісенітницю: “Pontius” і “Pilatus” – це один і той же чоловік. Фразеологізм розповідає, як Ісуса Христа римський правитель Понтій Пілат посилав до імператора Геродота, щоб той його засудив. Проте останній відсилав його назад, до Понтія Пілата [13].

Деякі широко вживані фразеологічні словосполучення з власним іменем скорочуються в розмовній мові і утворюються за фонетичною подібністю останнього слова, наприклад, **vom Duden und Blasen keine Ahnung haben** – *не мати ні найменшого уявлення про предмет, ні в зуб ногою*. Йдеться про словник правопису німецької мови Дудена “Rechtschreibung”. Часто продуктивність новоутворень фразеологізмів залежить від скорочень, змін лексичного складу. Наприклад, вираз **die Ibiche des Kranikus (Kraniche des Ibykus)** – *Ібікові журавлі*, який утворив Марсель Зельцер від назви балади Ф. Шіллера, який став символом помсти, відплати кому-н [14].

Антропологічні фразеологізми можуть на протязі часу перетворюватися в семантично-стилістичному плані. Наприклад, утворений Ф. Шіллером вираз **ich kenne keine Pappenheime** – *я точно знаю, з ким маю справу* спочатку вживався в позитивному плані як похвала всім бійцям полку Паппенгеймера, а потім в процесі вживання цей фразеологізм набув негативного значення [15].

Як показали приклади, фразеологічні антропоніми мають ті самі риси, як і більшість фразеологізмів. Різниця тільки в тому, що семантичні перетворення властиві всім одиницям фразеологічної системи німецької мови. Їхня головна особливість полягає в тому, що семантичні перетворення, які детермінують всі явища в інших сферах фразеології, означають перехід власного імені у “вторинне існування”. Ця ознака показує як виникнення, так і основні особливості фразеологічної мікросистеми, про яку йдеться в цьому дослідженні.

Література:

1. Wahrig, Gerhard: Deutsches Wörterbuch. Völlig überarbeitete Herausgabe. München, 1980. – S. 3688.
2. Білович Л. І., Гришин Н. Н. Немецко-русский фразеологический словарь. Изд-во “Русский язык”. – М., 1975. – С. 273.
3. Гарифулин Л. В. / Антонова М. К. : Устойчивые сочетания с антропонимами (в сопоставительном плане). – В: Фразеология, вып. 1. – Челябинск, 1973. – С. 144-165.

4. Röhrich, Lutz: Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Freiburg – Basel-Wien, 1973. – S. 287.
5. Там же. – С. 363.
6. Büchmann, Georg; Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes. Berlin, 1964. – S. 611.
7. Там же. – С. 144.
8. Röhrich, Lutz, Wien. – С. 144.
9. Böttcher, Kurt: Geflügelte Worte. Zitate, Sentenzen und Begriffe in ihrem geschichtlichen Zusammenhang. 5. Aufl. Leipzig, 1985. – S. 375.
10. Röhrich, Lutz. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Freiburg-Basel-Wien, 1979. – S. 717.
11. Там же. – С. 952.
12. Küpper, Heinz: Wörtetbuch der deutschen Alltagssprache. – München, 1970. – S. 426.
13. Borchard, W. / Wustmann, G. / Schoppe, G. Die sprichwörtlichen Redewendungen im deutschen Volksmund. Nach Sinn und Ursprung erläutert. Siebente Auflage, neu bearbeitet von Dr. Alfred Schirmer. – Leipzig, 1955. – S. 383-
14. Küpper, Heinz – Wörterbuch der deutschen Umgangssprache, Hamburg, 1955, S. I/ 169.
15. Денисенко С. Н. Німецько-українсько-російський довідник, Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом прикладів на українську та російську мови. – Вінниця, 2005. – С. 191.

Derkacz-Padiasek T. I.,

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

EXPRESSIVE WORD-FORMATION (DIMINUTIVES) IN THE LANGUAGE OF NEWSPAPERS (ON THE BASE OF RZECZPOSPOLITA AND GAZETA WYBORCZA)

The aim of this paper is to present a survey of diminutive formations found in the newspapers articles. The evidence used throughout this study is taken mainly from two of the largest nationwide daily newspapers in Poland, i. e. Rzeczpospolita as well as Gazeta Wyborcza.

Key words: *diminutives, smallness, expressions of endearment, an attitude of pejoration or depreciation, ironic connotation, transposition.*

Целью данной работы является представление обзора деминутивов найденных в газетных статьях. Предложенные данные взяты главным образом с двух наибольших ежедневных общенациональных газет в Польше, т. е. "Речпосполитой" и "Газеты Выборчей".

Ключевые слова: *деминутивы, уменьшительное значение, ласкательное значение слов, негативная оценка, ироничная конотация, транспозиция.*

Метою данної праці є представити огляд деминутивів, знайдених в газетних статтях. Запропоновані дані взяті головним чином з двох найбільших загальнонаціональних щоденних газет у Польщі, тобто "Речпосполітої" і "Газети Виборчої".

Ключові слова: *деминутиви, значення зменшеності, нестливе значення слів, негативна оцінка, іронічна конотация, транспозиция.*

1. Introduction

The literature on diminutives is considerable and includes book-length monographs as well as articles (not to mention shorter remarks in grammar-books, etc.), for instance, in Polish, the process of diminutivisation attracts the following authors attention: Kreja [12, 13], Grzegorzczkova [6], Grzegorzczkova and Puzynina [7], Wierzbicka [19, 20], Warchoń [17, 18], etc. Carstairs-McCarthy [3, p. 261] stresses that diminutives have been studied widely during the past 150 years or so. Nevertheless, there are still problems, vexed questions pertaining to expressive word-formation. It is not an easy task to provide an exhaustive survey of diminutives in the language of newspapers, since the number of these expressive formations is limited in the press. The language of newspapers is considered to be accurate and precise, since the role of the press is to portrait current events, often from a very specific point of view [15]. To a certain extent newspapers create or at least influence a lot of aspects of our everyday life, society and culture. Bearing in mind those restrictions, let us attempt to present a general overview.

Native speakers of Polish, who use the stylistic possibilities or emotional resources of their language, frequently employ expressive words, i. e. diminutive formations in particular. The distinctive characteristic of these derivatives is that they appear in the written, official language only to a very limited extent. In fact, the scope of usage of expressive suffixes is restricted, to be precise, these expressive formations can be found in the language of poets and writers, in folk ballads and tales, in the more intimate speech of people in their daily existence, in children's manipulations of speech or in addressing a child (cf. [16, p. 57]. In epistolary styles expressive formations are quite natural because letters have close connection with the norms and methods of ordinary conversation. Speakers also have a tendency to use diminutives in conversations between friends [17].

It is worth stressing that expressiveness is a device for intensifying the meaning of an utterance. Evaluation is a culture specific, as a certain activity or property may be evaluated differently in different cultures. According to Zwicky & Pullum [21, p. 337], evaluation is clearly function-peripheral in languages, i. e. expressive morphology is often variable or unknown to some speakers. Expressiveness, on the other hand, is a linguistic and stylistic category that is supported by a whole complex of psychological, social and internal language factors. Our discussion of evaluative and expressive morphology can lead to the question of whether evaluative morphology is necessarily expressive morphology. Bauer [1, p. 563] points out that it is risky to claim that evaluative morphology is of necessity a sub-set of expressive morphology, that is, some diminutive formations appear to work as expressive morphology in certain languages. In other languages there is no evidence that evaluative morphology is anything other than plain morphology. For the purposes of our work we assume that the concepts expressive formation and evaluative formation are synonymous. In Polish, as in other languages, expressive vocabulary is instantiated mainly by diminutives, pejoratives, hypocoristics, and augmentatives. The main focus of our paper lies in the sphere of diminutivisation. We intend to analyse the language of the articles (concerning diminutive formations) on the base of *Rzeczpospolita* (RP) and *Gazeta Wyborcza* (GW), published in January and February 2009.

The category of diminutives is very productive in Polish. In the investigation we focus on denominal diminutives, because nouns are the typical input category and, in general, they participate in expressive derivation more frequently than members of other word classes.

Before we embark on the analysis of diminutives found in the newspapers, there is an important point to be considered concerning the language of print media. The language of print media is a powerful tool that can be used to manipulate people's thoughts, actions or behaviour. We should not underestimate the influence of mass media on our life. As Kellner [10, p. 1]

rightly points out, the role of media is “shaping political views and social behavior, and providing the materials out of which people forge their very identities.” Generally speaking, media broaden our knowledge, influence our everyday life as well as provide the models of it, i. e. define whether we are considered to be successful or not, powerful or powerless, what is good or bad, positive or negative, moral or evil. Media play a dominant role in constituting a common culture for the majority of people all over the world and as a result present a new form of global culture. Media culture defines or influences our social, political, psychological or even religious identity. This is a reason why, for centuries, state regulation of the media has existed.

Kelly and Prokhovnik [11] reflect whether it is possible to assess the effects of the media. The authors state that research has found no direct effects of the media on our daily lives as we might assume. It should be pointed out that the primary interest of Kelly and Prokhovnik lies in the influence of television on people's lives, attitudes, values, etc. According to them, “we do not passively or uncritically receive messages after these have been encoded in broadcast material. Rather, audiences are *active* in reading cultural texts. In a complex process they bring their own cultural predispositions and resources to bear in interpreting and making sense of television programmes” [11, p. 74]. Thus, we might suggest that the effects of media are far from straightforward or predictable. The consequences of media influence are complex and varied, since cultural goods may be interpreted and adapted in different ways.

2. Analysis

In this part of the article, we shall concentrate on the analysis of semantic extensions of diminutives found in the language of Polish newspapers, *Rzeczpospolita* and *Gazeta Wyborcza* in particular. Kryk-Kastovsky [14, p. 172] emphasizes that diminution is a complex and multifarious process which not only indicates that something is small, although it involves the semantic and/or metaphorical extensions of diminutives that results in change of denotation. The author comes to the conclusion that diminutives illustrate the interaction of the following three levels: word-formation, semantics and pragmatics. As a matter of fact, the pragmatic and semantic features of diminutives seem to be universal (cf. [8, 9]. Jurafsky [8] investigates the metaphorical extensions of the diminutive from its main meaning of size [+small] to its various target domains. Traditional grammars of Slavic languages generally maintain that expressive derivations are asemantic and simply reflect an attitude of the speaker [2, p. 385]. Thus, morphological diminutives can express the following meanings in Polish¹:

2. 1. Diminutives proper indicating that something is small. As Wierzbicka [19] states, the sense [+small] is added to the general meaning of a noun base. In fact, it is considered the obligatory invariant meaning component of all diminutives (cf. [4]). The nouns in question are compatible

with the schema invoking the scale of size. By way of illustration, consider the following sentences found in RP:

(1a) *Samo Uyuni jest niewielkim miasteczkiem_{DIM} rozwiniętym wokół bazy wojskowej dla stacjonującej tutaj armii granicznej i nie ma tu nic szczególnego².*

'Samo Uyuni is a small town-DIM which is located round of military base for border guard troops and it is nothing special here.'

(1b) *Cienki złoty drucik_{DIM} na końcach którego osadzone są brylant i perła lub inny klejnocik_{DIM}³.*

'This is a thin golden wire-DIM on the ends of which there is a brilliant and a pearl or other jewel-DIM.'

[+Small] is considered the obligatory invariant meaning component of all diminutives (cf. [4]). The list in (1a) and (1b) above illustrates that the process of diminutivisation causes a change in the perceived size of an object. The diminutive form of a word implies that the object is perceived as particularly small, tiny, minute, etc. As a matter of fact, in the language of newspapers, diminutives proper indicating that something is small are rare. One may find the derivatives under analysis in descriptions of places, towns (1a), jewelry (1b), etc.

2.2. Expressions of endearment. Polish speakers frequently use diminutive suffixes not only to indicate the small size of an object but also to indicate affection, to show the speaker's feelings toward the person or object. In other words, between the concepts of small size and the ability to express tenderness, sympathy can exist contiguity that causes that the concept of diminution develops the meaning of endearment.

As pointed out by Jurafsky [9], expressions of endearment are one of the cases of inferential change in the diminutive that occurs in the development of the 'affection' sense. The sense in question is related to the core sense of diminutives, i. e. 'child', and the natural tendency to feel affection towards children gives us an opportunity to draw the natural inference that the speaker feels affection towards the diminutivised object (cf. [20], [4]). Diminutives can show the attitudes of affection or tenderness on the part of the speaker, as in the following example:

(2) *A przecież wydawało się, że razem z piękną żoną Zeldą i uroczą córeczką_{DIM} Scottie przejdą przez życie lekkim krokiem – w blasku fleszy, wśród hołdów wielbicieli, przy odgłosie strzelających korków szampana⁴.*

'In fact, it seemed that with beautiful wife Zelda and lovely daughter-DIM Scottie they would proceed through their life in easy way – in light flashes, among homage of admirers, at sounds of popping champagne corks.'

The sentence in (2) demonstrates that some diminutives (like *córeczka_{DIM}*) do not necessarily refer to small entities, but mark affection and tenderness. Thus, diminutives can express the speaker's affection for the noun and the

speaker's pleasure experienced in speaking to or about that particular noun. Consider two more sentences:

(3a) *Jill Sander ma w ofercie płaszczyk_{DIM} wcięty w pasie, niczym damski⁵.*
'Jill Sander has to offer a coat-DIM indented at the waist like for ladies.'

(3b) *A tak powstał pakiet bezpretensjonalnych i pełnych uroku opowiadań_{DIM}⁶.*

'In this way it has emerged a set of unpretentious and charming stories-DIM.'

As may be seen, the diminutives in (3) do not indicate the small size of the objects under consideration *plaszcz* 'coat' and *opowieść* 'story', but express endearment. For example, the aim of the derivative *plaszczyk* in (3a) is to show that there is a nice-looking coat, not a small one.

2. 3. Diminutives which express both the meaning of small size and endearment, depending on context. The meaning of this pattern is not simple; it can be decomposed into small size and endearment [19]. Thus, the meaning of the expressive formations in question can be glossed as 'nice + small BASE'. We can also use the gloss 'little BASE', however *little* is considered more affective than *small* (see [16]). For example:

(4a) *Jest to welniana czapeczka_{DIM} raperów⁷.*

'There is a woollen hat-DIM of rappers.'

(4b) *Te małe kurki okrągłymi kształtami przypominają serduszka_{DIM}⁸.*

'Those small hens remind hearts-DIM because of their round shape.'

(4c) *To dla mnie wyzwanie, w tej doniczce może wyrosnąć duża roślina_{DIM} – mówi Paweł Piskorski⁹.*

"'This is a challenge for me, a big plant-DIM can grow in this flowerpot,'" Paweł Piskorski said.'

The examples in (4) show that the diminutive suffixes added to bases can be used in the process of diminutivisation for expressing both the meaning of smallness and an attitude of affection or tenderness depending on context. The interesting case is the sentence in (4c). Paweł Piskorski is planning to transform *Democratic Party* (SD) into serious centrist party, the main aim of which is to break existing division of parties in the public arena. As a leader of this party he is fully aware of the fact that SD has only a small support base and as a result is not represented in the Polish parliament. Paweł Piskorski would like to reactivate or to transform *Democratic Party*. In the interview he used the oxymoron *duża roślina_{DIM}* which combines two normally contradictory senses [+big] (*duża* 'big') and [+small] (*roślina_{DIM}* 'plant-DIM'). These senses involve extreme or polar qualities, i. e. qualities close to either endpoint on the evaluation scale. It is particularly interesting to note that oxymorons are commonly employed in expressing a sense of ludicrousness, ostensibly unintended irony or humor. P. Piskorski used this oxymoron intentionally, not only for rhetorical effect or for showing contradiction between two

components, but to stress that this party should play more important role in the country's development in future or to become 'a big plant'. Nevertheless, he employed also the diminutive *roślina* which can be perceived in two ways, i. e. as a means to give the noun in question a nuance of endearment or the sense [+small] indicating that SD reminds a small plant nowadays, though it can grow and become one of the leading parties in Poland. Thus, the oxymoron in question increases in force the idea conveyed by the word.

2.4. Diminutive formsexpressingironicconnotation. In the language of newspapers, we might notice a tendency to use diminutives ironically. As a consequence, these formations can also convey an attitude of pejoration, e. g. :

(5a) *Prezes PiS bardzo dobrze dobrał obsadę spotu, który powszechnie znany jest jako "Aniolki_{DIM} Jarosława I"*¹⁰.

'The chairman of the Law and Justice party (PiS) has selected a staff of the spot very well that is commonly known as "Jarosław's angels-DIM 1". '

(5b) *Mało tego, część mężczyzn przyznaje, że mogłoby przejść na garnuszek kobiet*¹¹.

'Besides, some men admit that could turn to a pot-DIM of women. '

(5c) *Jest dziś w telewizji miejsce na twórczość autorską? To zależy od łańcuszka ludzi, którzy podejmują decyzje*¹².

'Is there a place for author's creativity in television today? It depends on a chain-DIM of people, who make decisions. '

The data in (5) illustrate that diminutives can be used to express ironic connotation. The phenomenon of transposition of evaluative meaning is demonstrated by the diminutive *aniolki* in (5a). As a rule this derivative is employed to convey the meaning of smallness or endearment depending on context. However, in (5a), the author attempts to criticize the chairman of the Law and Justice party as well as his colleagues by using the diminutive under analysis. Thus, in the context of this sentence the diminutive *aniolki* acquires evident ironic connotation.

The expressive derivative *garnuszek* 'pot-DIM' in (5b) requires some discussion too. The diminutive in question can be perceived as a joke with ironic connotation. As a matter of fact, the attitude towards marital lifestyle and family life has changed a lot during the past years. The shift from rights to responsibilities is common among married couples. The journalist describes not so striking situation that responsibility for earning money can lie not on the shoulders of husbands but their wives. Nevertheless, this issue is still controversial and can evoke emotional responses, because of it the author employs the diminutive *garnuszek* to show ironic connotation. It is also worth analysing the diminutive *łańcuszek* in (5c). This derivative seems to possess two meanings, i. e. the sense [+small] as well as ironic connotation. We cannot exclude the fact that the author's intentions were to show his ironic and critical attitude towards bureaucratic system existing in television. Unfortunately,

nowadays the creativity of journalists depends on authorities or people who make decisions and does not depend on the reporters own will.

It should be added that the ironic connotation of an output formation is the general effect of irony and has nothing to do with the semantics of diminutives as such [19, p. 57]. We can also point to the tendency that the scope of expressive lexemes' use with context-dependent negative meaning is wider than that of diminutives which designate the meaning [+ small] or positive meaning in the language of newspapers.

2.5. Diminutives which can express an attitude of depreciation or endearment, depending on context. Polish possesses a pattern of diminutive formation that expresses opposite meanings (depreciation or endearment), depending on context. The same ambiguity may be found in other languages like Russian, Ukrainian, Italian, etc. In order to provide some illustration, consider the sentences in (6):

(6a) *Twój debiut "Owadzie opowieści" jest zbiorem sześciu opowiadań dla najmłodszych. Z morałem. To klasyczne bajeczki_{DIM}. Masz pociąg do klasyki?*¹³

'Your debut "Insect stories" is a collection of six tales for youngest readers. With moral issues. These are classic fairy tales-DIM. Do you have an inclination for the classics?'

(6b) *Oficerowie sprowadzili tam swoje rodziny i urządzili im spokojne gniazdko_{DIM}*.¹⁴

'Officers had brought their families there and they arranged quiet nest-DIM for them.'

As demonstrated in (6a) above, the diminutive *bajeczki* 'fairy tales-DIM' could mean either 'nice fairy tales' or 'worthless fairy tales'. We can predict that in (6a) the journalist would like to stress the meaning 'nice/small fairy tales'. However, in another context the diminutive under consideration could be interpreted as the way to show the author's contempt. In (6b), the author uses the diminutive *gniazdko_{DIM}* 'nest-DIM' to express his irony of the existed situation. Officers did not want Polish soldiers to get off the train in Buzuluk (it is a town in OrenburgOblast, Russia), because their families were located there. However, in another context the derivative *gniazdko_{DIM}* can express an attitude of endearment.

2.6. Diminutives which are always (at least slightly) pejorative. It should be realised that diminutives can be also derived from the noun bases the semantics of which is inherently negative. Hence this negative or pejorative trait is inherited by the diminutive itself. Let us consider the following sentence found in GW:

(7) *"Kościół w Polsce bardziej ceni cwaniaczków_{DIM} niż bohaterów" – czytam tytuł we wtorkowym dzienniku "Polska"*¹⁵.

'"Church in Poland respects sly dogs-DIM more than heroes" – I read in the Tuesdays journal title "Poland".'

The sentence in (7) illustrates the phenomenon in question. In fact, the

diminutive suffixes added to bases with negative meaning can neutralize this meaning; as a result, a diminutive noun can express irony or sympathy, etc. In (7), the journalist employs the diminutive *cwaniaczków*_{DIM} 'sly dogs-DIM' as one of the means to show his irony.

3. Conclusions

This paper explores a question that has arisen whether we can come across diminutive formations in the newspapers articles. In point of fact, it was not an easy task to find out expressive derivatives in printed media, since the number of these formations is limited in the press. Journalists focused on current political affairs and events do not implement a lot of expressive formations in their articles. Nevertheless, the data presented above show that diminutives are attested in the press, in *Rzeczpospolita* and *Gazeta Wyborcza* in particular.

Generally, diminutivisation is a productive morphological process that generates a proliferation of lexical items with the meaning [+small]. In the language of newspapers diminutives proper denoting the small size of a noun base are attested in a small scale (see 2. 1.). Diminutives may also indicate the various shades of meaning, i. e. the meaning of smallness and endearment, the meaning of endearment or irony, pejoration or endearment, depending on context. A diminutive may refer to an object small for its category, but it may also reveal either an affectionate or pejorative attitude on the part of the speaker toward the referent. It should be noted that it is not the referent that limits the semantic interpretation of a diminutive formation. Using a diminutive in referring to an object which is already negatively loaded results in a pejorative meaning of this object, but in reference to positively loaded input form, the effect can be affectionate. Consequently, diminution becomes an important means to express the attitude and emotions of the writer. In fact, the categories proposed above do not have clear-cut boundaries and allow for some overlapping.

In general, a positive connotation is characteristic of diminutives. In daily speech, derivatives in question give what may be called an intimate tone to conversations with children and familiar persons. We can suggest that in the newspapers there is a tendency to use diminutives to express irony. Thus, they can express a complex scale of human feelings which indicate the subjective attitude towards reality.

References:

1. Bauer L. Evaluative morphology: in search of universals / L. Bauer // *Studies in Language*. – 1997. – № 21. – P. 533-575.
2. Beard R. *Lexeme-Morpheme Base Morphology; a general theory of inflection and word formation*/ R. Beard. – Albany, NY: SUNY Press, 1995.
3. Carstairs-McCarthy A. *Current morphology* / A. Carstairs-McCarthy. – London, New York: Routledge, 1992.
4. Dressler W. Diminutives and intensifiers in Italian, German and other

languages / W. Dressler, L. Merlini Barbaresi. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1994.

5. Derkacz-Padiasek T. Semantic extension of diminutives in Ukrainian / T. Derkacz-Padiasek // Naukovi zapysky. – Ostrog: NUOA, 2008. – № 9. – P. 371-379.

6. Grzegorzczkova R. Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe / R. Grzegorzczkova. – Warszawa: PWN, 1979.

7. Grzegorzczkova R. Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime / R. Grzegorzczkowi, J. Puzynina. – Warszawa: PWN, 1979.

8. Jurafsky D. Universals in the semantics of the diminutive / D. Jurafsky // Proceedings of the 19th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: Parasession on semantic typology and semantic universals. – 1993. – P. 423-436.

9. Jurafsky D. Universal tendencies in the semantics of the diminutive / D. Jurafsky // Language. – 1996. – № 72: 3. – P. 533-578.

10. Kellner D. Media culture: cultural studies, identity and politics between the modern and the postmodern / D. Kellner. – London: Routledge, 1995.

11. Kelly B. Economic globalization? / B. Kelly, R. Prokhovnik // D. Held (ed.). *A globalizing world? Culture, economics, politics*. – London and New York: Routledge, 2008.

12. Kreja B. Studia z polskiego słowotwórstwa / B. Kreja. – Gdańsk: WUG, 1996.

13. Kreja B. Studia i szkice słowotwórcze / B. Kreja. – Gdańsk: WUG, 2002.

14. Kryk-Kastovsky B. Diminutives: An interface of word-formation, semantics and pragmatics / B. Kryk-Kastovsky // Ch. Dalton-Puffer, N. Ritt (eds.). *Words: Structure, meaning, function. Trends in Linguistics. Studies and Monographs*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2000. – № 130. – P. 165-174.

15. Reah D. The language of newspapers / D. Reah. – London: Routledge, 2002.

16. Schneider K. Diminutives in English / K. Schneider. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2003.

17. Warchoń S. Formacje ekspresywne a system języka / S. Warchoń // Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. – 1974a. – № 32. – P. 71-86.

18. Warchoń S. Geneza i rozwój słowiańskich formacji ekspresywnych z sufiksalmym -k- i -c- / S. Warchoń. – Warszawa: PWN, 1984.

19. Wierzbicka A. *Lingua mentalis. The semantics of natural language* / A. Wierzbicka. – Sydney: Academic Press, 1980.

20. Wierzbicka A. Diminutives and depreciatives: semantic representation for derivational categories / A. Wierzbicka // *Quaderni di Semantica*. – 1984. № 5. – P. 123-130.

21. Zwicky A. Plain morphology and expressive morphology / A. Zwicky, G. Pullum // J. Aske, N. Beery, L. Michaelis, H. Filip (eds.). *Berkeley Linguistics Society: Proceedings of the 13th Annual Meeting, general session and parasession on grammar and cognition*. – Berkeley, California, 1987. – P. 330-340.

¹ This division is based on my earlier article [5].

² Moczulska Edyta and Wojtek Wójcik. 23. 02. 2009. 'Kaktusowe wyspy na pustyni solnej.' RP. Wiadomości.

- ³ 'Proste jak drut w uchu. ' 15. 01. 2009. RP. Styl życia.
- ⁴ Marzec Bartosz. 04. 02. 2009. 'Sława przychodzi po śmierci. ' RP. Kultura.
- ⁵ Bojańczyk Joanna. 12. 02. 2009. 'Mężczyzna rodzaju żeńskiego. ' RP. Styl życia.
- ⁶ Wilk Paulina. 23. 02. 2009. 'Wyzwolone dziewczyny chcą miłości. ' RP. Wiadomości. Kultura.
- ⁷ Bojańczyk Joanna. 15. 01. 2009. 'Sąd kapturowy nad kapeluszem. ' RP. Styl życia.
- ⁸ Kuc Monika. 08. 02. 2009. 'Kury, konie i rolls-royce. ' RP. Wiadomości. Styl życia.
- ⁹ Subotić Małgorzata. 14. 01. 2009. 'Piskorski rzuca rękawicę Tusкови. ' RP. Wiadomości. Wydarzenia dnia.
- ¹⁰ Lutomski Jacek. 20. 02. 2009. 'Alergia Jarosława K. ' RP. Wiadomości.
- ¹¹ Filc-Redlińska Izabela. 16. 01. 2009. 'Macho o gołębim sercu, luksusowy, niefizyczny. ' RP. Styl życia.
- ¹² Subbotko Donata. 25. 02. 2009. 'Wojciech Mann: Jestem chodzącą historią prezesów TVP. ' GW. Polecamy.
- ¹³ Romanowska Krystyna. 11. 02. 2009. 'Nie onieśmiela mnie jego Nobel. ' RP. Wiadomości. Styl życia. Obyczaje.
- ¹⁴ Zychowicz Piotr. 20. 02. 2009. 'Drezno: to nie był bohaterski lot. ' RP. Wiadomości.
- ¹⁵ Wiśniewska Katarzyna. 16. 01. 2009. 'Wielki lustracyjny żal Terlikowskiego. ' GW.

Жуковська К. В.,

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ЛІТОТА В СТИЛІСТИЦІ ТА РИТОРИЦІ

Статтю присвячено класифікації існуючих досліджень літоти, що визначають її як стилістичну чи риторичну фігуру. Погляди щодо місця літоти у мові та мовленні різняться між собою, що спричиняє труднощі у чіткому розумінні цього поняття. Виокремлення основних дефініцій літоти у мовленні дає змогу визначити її роль у висловлюванні та доцільність її вживання.

Ключові слова: літота, подвійне заперечення, перифраза, мейозис, применшення, іронія, емпфаза, антифраза, евфемизм, металогізм.

Статья посвящена классификации существующих исследований литоты, которые определяют ее как стилистическую или риторическую фигуру. Существуют различия в определении значения литоты в речи и языке, что вызывает трудности четкого определения этого понятия. Выделение основных дефиниций литоты в речи дает возможность определить ее роль в высказывании и целесообразность ее употребления.

Ключевые слова: литота, двойное отрицание, перифраза, мейозис, преуменьшение, ирония, эмпфаза, эвфемизм, антифраза, металогизм.

The article deals with the classification of existing litotes studies that define it as a stylistic or rhetorical figure. There are differences in determining the value of litotes in speech and language, leading to difficulty in defining the concept. Isolation of main definitions of litotes in a speech makes it possible to define its role in the utterance and the feasibility of its use.

Keywords: litotes, double negation, periphrasis, meyozis, understatement, the irony, emphasis, euphemism antiphrasis, metalogism.

Мета статті полягає у дослідженні проблемних питань щодо визначення літоти та в спробі класифікувати існуючі визначення за обґрунтованими критеріями.

Актуальність. Літота є засобом, що розглядається як стилістикою, – спадкоємицею класичної риторики, так і теорією літератури, риторикою, лінгвістикою та журналістикою. Актуальність дослідження літоти полягає в тому, що єдиного визначення її в цих науках немає і в наш час, тому назріла необхідність визначитись з перетином фігур, що вивчаються сучасними дослідниками, уникаючи детального розгляду цієї фігури.

Об'єктом дослідження в даній статті обрано роботи мовознавців, що містять розгляд літоти.

Визначення літоти висвітлено в працях У. Шпюрля [24], О. І. Скопенко [37], Г. Фріке та Р. Цімнера [4], У. Варгенвайлера [30], Р. Т. Гром'яка [36], В. Сандерса [19] та ін.

Разом з цим, слід зазначити, що науково-теоретичне осмислення

окресленої проблематики, зокрема визначення літоти потребує подальшого опрацювання.

Визначення літоти різняться за кількома принципами: більшість мовознавців розглядають літоту як засіб, що містить заперечення, проте кожен учений має певні уточнення щодо цього; інші зауважують, що літота є засобом, який може й не містити заперечення.

Якщо літота розглядається як подвійне заперечення (або заперечення протилежності), то, як правило, додається експлікація певних характеристик. Варіанти таких визначень мовознавців можна розділити на кілька груп.

Першою є група вчених, що розглядають літоту як подвійне заперечення. До цієї групи можна віднести:

– А. Небріга [16, с. 241]; П. Штольца [26, с. 446]; М. Вебстер [12, с. 608]; Р. Содрая [21, с. 54]; Г. Юдінга та Б. Штайнбрінка [28, с. 290]; У. Г. Фріке [5, с. 442];

– Х. Майера: *Das war nicht anders zu erwarten* – "Нічого іншого не слід було й очікувати" [11];

– М. Мюллер: *"Nicht übel!"* (= "sehr gut!") – "Непогано!" (= "дуже добре!") [14, с. 166];

– Сафіре (Safire), (1980), який зводить об'єкт літоти до версії *"not un"*, тобто йдеться також про подвійне заперечення [12, с. 608];

– Р. В. Вагнера, що наводить приклад з повсякденного мовлення: *"Keine dumme Idee! Er hat nie geleugnet, dass ..."* – "Не погана ідея! Він ніколи не заперечував, що ..." [29, с. 74];

Ця група містить також погляди вчених, що доповнюють визначення літоти як заперечення, але в цілому погоджуються, що вона має містити заперечення:

Б. Совінські [22, с. 265] та К. Ваймар [1, с. 131-132] зазначають, що не обов'язковим чином у літоті має бути заперечення саме протилежності, а це може бути заперечення незначної частини, напр., *es ist nicht unwahrscheinlich* (це не неймовірно); *er redet nicht schlecht* (він говорить непогано) [22, с. 265]. Такої ж думки дотримується і В. Фляйшер: *"Jedenfalls floss mir die Abtei alles andere als Gefühle der Heiterkeit ein..."* (У. Есо) – "У будь-якому випадку абатство нависло мені багато іншого окрім почуття веселості" [3, с. 252-253]. Проте наведений приклад не містить граматичного заперечення, що не так яскраво вказує на те, що йдеться саме про літоту, як протиставлення (чи заперечення).

К. Шпанг додає, що запереченням в літоті досягається заміна значення, тобто, коли говорять: *"Des Lebens ungemischte Freude ward keinem Irdischen zuteil"* (Schiller, Der Ring des Polykrates) – "Незмішана радість життя не дісталась жодному земному" [23, с. 223], – то йдеться про почуття справжньої чистої радості.

В. Сандерс наголошує, що заперечення в літоті має бути запереченням

оцінного поняття, часто у формі вищого ступеня порівняння (суперлативного чи елативного), з непередбачувним результатом, що діє як “*negatio contrarii*” (заперечення протилежності), наприклад, “*nicht wenig*” ще з давніх часів має значення “*sehr viel*” [19, с. 112–114].

Р. Цімнер та Г. Фріке зауважують, що в літоті має бути заперечення саме полярних протилежностей, виражених у перебільшеній формі, що набуває значення найвищого ступеня порівняння (superlativisch, elativisch): “*Das war keine leichte Aufgabe*” statt: “*eine sehr schwierige Aufgabe*” – “це було не легке завдання” замість: “дуже важке завдання” [4, с. 27–29].

Одним з визначень у “Малій філологічній енциклопедії” української мови є те, що літота визначає дію чи предмет через заперечення їхньої протилежності, напр., “*Життя прожити – не поле перейти*” [37, с. 223].

Окрім визначення літоти як заперечення, існують дослідження, що можна виокремити у **другу групу**. Вони наголошують на **схожості літоти з іншими стилістичними чи риторичними фігурами**.

Першу підгрупу другої групи складають визначення літоти як частини перифрази.

В окрему підгрупу слід зарахувати віднесення літоти до *тропів*. К.-Г. Гьоттерт визначає літоту на основі близькості до перифрази (Umschreibung, Periphrase) як троп, що є однією з трьох форм описового мовлення (umschreibende Rede) [6, с. 38–52]. Особливим випадком перифрази, – тропом, що використовується у переносному значенні у мовленні, – літоту розглядає В. Сандерс [19, с. 113].

В. Фляйшер також відносить літоту до перифрази, до тропів (фігур заміни). Він визначає, що в цій групі стилістичних фігур уживається або створюється замість безпосередньої, звичної схожої назви (номінації), інший, особливий (непрямий) вислів, адже тропи (гр. . tropus – “зворот”) ґрунтуються на заміні прямого (замінюваного) непрямым, незвичним, незвичайним висловлюванням [3, с. 249–250].

Так само до тропів відносять літоту і Г. Юдінг та Б. Штайнбрінк, але на відміну від попередніх учених у них літота має іронічний характер [28, с. 290].

С. М. Хантимиров виділяє літоту серед образних перифраз, тому що вона, як образна перифраза має сильнішу образність, емоційну експресивність, приховує ставлення того, хто говорить, до змісту висловлювання, завдяки іронії, насмішки, гумору, сатири та сарказму [32, с. 20–24].

Дослідження літоти У. Шпюрлем є ширшим за попередні, тому знаходиться на межі між порівнянням літоти з перифразою та з такими стилістичними фігурами, як іронія, емфаза, мейозис, применшення. У. Шпюрль відносить літоту до тропів, і визначає її як заміну задуманого позитивного, часто перебільшеного виразу через простий заперечний та створює ефект, схожий з іронією, до якої подібна [24:94]. Але, з іншого боку, У. Шпюрль

вказує, що літота схожа на мейотичну емфазу, що визначає ширші думки (більш або менш зрозумілі), але не повністю вимовлені, а зумовлене літотою применшення (Understatement) підкреслює мовою задуману протилежність чи значення, і до того ж, прагнучи до пом'якшення, виказує моральний обрис (ethos) мовця чи автора, що є типовим для риторичної функції задоволення (delectare). Шпюрль також зазначає, що багато літотичних формулювань схожі на гіперболу в розмовному вживанні мови: “*Das ist keine Kleinigkeit*” (für: “*Das ist eine große Angelegenheit*”) – “Це не дрібниця” (для: “Це велика справа”) [24, с. 94-95].

У другу підгрупу слід включити дослідження, за якими літоту зараховують до применшення.

Б. Совінські вирізняє літоту серед применшення та перебільшення (Untertreibungen und Übertreibungen), тому що применшення та перебільшення є особливими формами переносного, часто також образного вираження певного факту, що замінюють замислене (обдумане), але не через власне значення вираженого смислу [22, с. 264].

К. -Г. Гьотерт, О. Юнген [7, с. 242], А. В. Мюллер у словнику протилежностей [15, с. 275], А. Штедьє [4, с. 43], Р. Т. Гром'як [36, с. 422-423] та “Мала філологічна енциклопедія” української мови [37, с. 223] визначають літоту як применшення та протиставляють її гіперболі.

У С. М. Хантимирова зустрічається визначення літоти, як такої, що ґрунтується на запереченні, але він наголошує все ж на тому, що перш за все вона є применшенням, напр. : “*Sie sind nicht ohne Talent*” = “*Sie sind wenig begabt*” – “Ви не без таланту” = “Ви трохи здібні” [32, с. 20-24].

Для В. Шнайдера літота є применшеною стриманістю, що відповідає англійському визначенню “understatement” (применшене стримане висловлювання). Так, прикладом класичного применшення автор називає слова Ліхтенберга про велике переселення народів: “*Als es den Goten und Wandalen einfiel, die große Tour durch Europa in Gesellschaft zu machen, so wurden die Wirtshäuser in Italien so besetzt, daß fast gar nicht unterzukommen gewesen sein soll. Zuweilen klingelten drei, vier auf einmal*” – “Коли готам і вандалам спало на думку зробити тур по Європі у товаристві, пивні в Італії так заповнились, що нікуди не можна було потрапити. Часом замовлення робили троє чи четверо одразу” [20, с. 410].

Як образний вираз літоту визначають автори посібника для вступників до вузу з російської мови [34, с. 98] та М. М. Сурін [35, с. 98], що полягає в применшенні важливості значення зображуваного явища, визначення предмета, поняття.

С. В. Останіна вважає літоту суто применшенням: “*мальчик с пальчик*”, “*ташии никак не толице бутылочной шейки*” (Н. В. Гоголь) [31, с. 83], що перегукується з точкою зору Л. Райнерса: “*Wenn ich schließlich von meiner Wenigkeit sprechen darf...*” – “Якби я нарешті міг говорити

про мою скромну особу..." [17, с. 465], та Павловської Є. Е., яка додає, що "литота: "думай о маленьком". [33, с. 135] Античне визначення літоти, як такої, що "каже менше, ніж позначає" ("*minus enim dicit quam significant, Donat*"), порівнює її відповідно з применшенням [19, с. 113].

До третьої підгрупи належать визначення літоти, що порівнюють її з іронією чи протиставляють її іронії:

Е. Лапп протиставляє літоту іронії, убачаючи завдання літоти у применшенні значення висловлювання, а функцією іронії посилення цього значення [9, с. 98].

У. Вартенвайлер у свою чергу стверджує, що літота значним чином схожа з іронією, тому що може самостійно досягати іронічного значення: "*nicht untypische "Kleintun"* (не нетипова малість), як достатній та необхідний для визначення іронічної складової літоти [22, с. 46].

Граматики ж називають літоту стилістичним засобом іронічного применшення. В. Краусс наводить як приклад слова "*bestimmt*" (напевно) та "*vielleicht*" (можливо), тому що вони мають значення літоти: "*Da war vielleicht etwas los!*" – "тут напевно щось трапилось!" [8, с. 128].

На межі між третьою підгрупою та четвертою знаходиться визначення Х. Лаусберга, що літота є перифразною комбінацією емфазы та іронії, яка задуманий зміст вищого ступеня описує бажаним (*voluntas*) через заперечення протилежності: "*nicht klein*" ("немаленький") для "*sehr groß*" ("дуже великий"). Іронія у літоті не абсолютна (*total*), а поступова (*graduell*) [10, с. 304].

До четвертої підгрупи належать порівняння літоти з емфазою:

Р. Цімнер, Г. Фріке [4, с. 27–29] та А. Небріг [16, с. 221] визначають літоту як емфатичну фігуру. До того ж Г. Фріке доповнює, що емфаза – це будь-яке мовне підкреслення, наголошення при незвичному формулюванні певного значення, що й робить літоту емфатичною фігурою [5, с. 442]. А. Небріг, наводить приклад літоти, як емфатичної фігури з вірша Крамера: "*sonst Keinen nicht!*" – "Інакше ніхто не буде!" [16, с. 221]. Тут слід звернути увагу, на те, що йдеться більше про сильні слова та про момент красивого тембру в цьому вірші, а менше про контекст вимовленої фрази, що сформована завдяки літоті [16, с. 221].

Також звернемо увагу на п'яту підгрупу, до якої належать дослідження У. Ройтнер, що відносить літоту до антифрази у її функції вираження контрасту [18, с. 147].

Шоста підгрупа другої групи визначень полягає у порівнянні літоти з евфемізмом:

Л. Райнерс порівнює літоту з евфемізмом, тому що її нерідко використовують у дипломатичному стилі, з метою приховати неприємне слово за незрозумілим висловлюванням, що допомагає авторові залишити читачеві змогу самому визначити, яку силу вкладено в написане слово [37, с. 307–308].

У М. Мюллера літота набуває відтінку іронічного евфемізму:

"(Gerhart) Hauptmann, auch hierin Goethe ziemlich ähnlich, gab der Sucht, mindestens zwei Flaschen täglich zu entkorken, nicht ungerne nach" – "(Герхарт) Гауптманн, дуже схожий тут на Гете, не неохоче піддавався пристрасті, щодня відкорковувати щонайменше дві пляшки" [14, с. 166].

Третьою групою досліджень літоти є розгляд визначення літоти з погляду риторики:

В. Сандерс [19:112–113], Р. Содрай (R. Sodry) [21, с. 54] услід за античними визначеннями літоти зараховують її до риторичних фігур, а М. Вебстер називає її риторичним засобом [12, с. 366]. Х. Майер уточнює, що вона є саме фігурою словникового запасу (Figur des Wortschatzes) та належить до групи "влучних слів", значення котрих описується однією цитатою Цицерона: "У словах в їхньому власному значенні сила мовця полягає в тому, щоб уникати звичайних висловлювань, а замість них обирати ефективні слова, що діють виразно та звучно" [11, с. 212–213]. У Б. Фойербахер визначає літоту з точки зору риторики як стилістичну форму (Stilform) [2, с. 99].

До окремої, **четвертої, групи** слід віднести визначення літоти Х. Мюльманом у "Природі культур", де літота належить до "сім'ї" металогізмів (Metallogismen), тому що металогізм не допускає помилок на рівні мови, але значення висловленого насправді є іншим, що можна побачити із ситуативної сцени, наведеної як приклад, з "Сіда" Корнеля: Целімена каже до Родріго: "*Va, je ne te hais point!*" – "*Geh, ich hasse dich nicht!*" – "Йди, я тебе не ненавиджу!", що насправді виражає: "Я тебе люблю", тому що Целімена не має права говорити відверто про свої почуття у ситуації, зумовленій політичними обставинами тих часів. Літота тут виражена через відмову від твердження, тобто через пригнічення звичайною мовою почуття, лише прагматичною та сценічною участю мови. Мюльман наголошує, що літота реалізує емоційну комунікацію, маскуючи її символічним мовленням [13, с. 63].

Таким чином, детальний аналіз основних положень лінгвістів щодо літоти дозволив нам здійснити класифікацію існуючих поглядів щодо визначення та типізації літоти. Специфікою дефініції літоти є зарахування цього стилістичного засобу не лише до сфери розгляду риторики і стилістики, але й лінгвістики. Основними характеристиками літоти вважають наявність заперечення (подвійного чи часткового), можлива належність до перифрази, схожість або часткова прирівнюваність до применшення (understatement, Untertreibung), іронії, емпізи, антифрази, евфемізму, металогізмів.

Перспективним для подальшого дослідження літоти видається типологія чинників, що створюють літотичні висловлювання та дослідження основ використання та утворення літоти з погляду когнітивної лінгвістики, з метою більш детального вивчення впливу літоти на силу висловлювання та на адресата.

Література:

1. Boden, Petra. *Atta Troll tanzt noch. Literaturforschung* (Berlin) *Studia Grammatica* / Boden, Petra, Dainat, Holger, Menzel, Ursula. – Akademische Verlag. – 1997. – 360 S.
2. Feuerbacher, Berndt. *Professionell präsentieren in den Natur- und Ingenieurwissenschaften.* – Weinheim : Wiley-VCH. – 2009. – 220 S.
3. Fleischer, Wolfgang: *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache.* – 2. Aufl. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1996. – 345 S.
4. Fricke, Harald. *Einübung in die Literaturwissenschaft: Parodieren geht über Studieren (Uni-Taschenbücher)* / Fricke, Harald, Zymner, Rüdiger. – Auflage 5; überarb., u. erw. A. – Stuttgart : UTB. – 2007. – 296 S.
5. Fricke, Harald. *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft. Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte.* Bd. 1. A-G. / Fricke, Harald, Grubmüller, Klaus, Weimar, Klaus, Müller, Jan-Dirk. – Berlin – New York : Walter de Gruyter, 1997. – 3., neubearb. Aufl. – 760 S.
6. Göttert, K. -H. *Einführung in die Rhetorik. Grundbegriffe – Geschichte – Rezeption.* – 3. Aufl. – München : Wilhelm Fink GmbH&Co Verlag-KG. – 1998. – 238 S.
7. Göttert, Karl-Heinz. *Einführung in die Stilistik.* Bd. 2557 aus UTB. *Uni-Taschenbücher* / Göttert, Karl Heinz, Jungen, Oliver. – UTB, 2004. – 288 S.
8. Krauss, Werner. *Sprachwissenschaft und Wortgeschichte: Bd. 8.* / Krauss, Werner Henschel, Bernhard Müller, Horst F. – Walter de Gruyter, 1997. – 658 S.
9. Lapp, Edgar: *Lingustik der Ironie.* – 2. durchges. Aufl. – Tübingen : Narr, 1997. – 189 S. (*Tübinger Beiträge zur Linguistik: Bd. 369. Zugl. : Düsseldorf, Univ., Diss., 1991*)
10. Lausberg, Heinrich: *Handbuch der literarischen Rhetorik: eine Grundlegung der Literaturwissenschaft.* – 3. Aufl. /mit e. verw. von Arnold Arens. – Stuttgart : Steiner. – 1990. – 994 S.
11. Mayer, Heike. *Rhetorische Kompetenz Grundlagen und Anwendung: mit Beispielen von Ahmadinedschad bis Juli Zeh.* – Wien, Zürich : Verlag F. Schöningh GmbH&Co. – 2007. – 241S.
12. Merriam-Websters, dictionary of English usage. – Merriam Webster Inc., Publishers Springfield, Massachusetts. – 1994. – 989 P.
13. Mühlmann, Heiner. *Die Natur der Kulturen: Entwurf einer kulturgenetischen Theorie. Ästhetik und Naturwissenschaft.* Springer, 1996. – 152 S.
14. Müller, Marika. *Die Ironie: Kulturgeschichte und Textgestalt. (Epistemata: Reihe Literaturwissenschaft; Bd. 142; Zugl. Saarbrücken, Univ., Diss., 1994)* – Würzburg: Königshausen und Neumann. – 1995. – 262 S.
15. Müller, Wolfgang. *Das Gegenwart-Wörterbuch: ein Kontrastwörterbuch mit Gebrauchshinweisen von Wolfgang Müller.* – Unveränd. nachdr. Ausg. von 1998. – Berlin; New York: de Gruyter, 2000. – 580 S.
16. Nebrig, Alexander. *Rhetorizität des hohen Stils: der deutsche Racine in französischer Tradition und romantischer Modernisierung. (Bd. 10 aus Serie Münchener Universitätsschriften. Münchener komparatistische Studien)* – Wallstein Verlag. 2006. – 448 S.
17. Reiners, Ludwig. *Stilkunst. Ein Lehrbuch deutscher Prosa.* – 2. Aufl. – München: Verlag C. H. Beck. – 2004. – 544 S.

18. Reutner, Ursula. Sprache und Tabu. (Bd. 346; Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie Series). – De Gruyter, 2009. – 459 S.

19. Sanders, Willy. Das neue Stilwörterbuch. Stilistische Grundbegriffe für die Praxis. – Darmstadt : WBG. – 2007. – 265 S.

20. Schneider, Wolf. Wörter machen Leute: Magie und Macht der Sprache. – 12. Aufl. Ungekürzte Taschenbuchausgabe. – München : Piper Verlag GmbH. – 2006. – 432 S.

21. Soudry, Rouven. Rhetorik: eine interdisziplinäre Einführung in die rhetorische Praxis. Jurathek: Praxis. – 2. Aufl. – Heidelberg, München, Lausberg, Berlin : C. F. Müller, Verlagsgruppe Hüthig Jehle Rehm GmbH. – 2006. – 204 S.

22. Sowinski, Bernhard. Deutsche Stilistik. Beobachtungen zur Sprachverwendung und Sprachgestaltung im Deutschen– Fischer Taschenbuch Verlag GmbH. – 1991. – 345 S.

23. Spang, Kurt. Grundlagen der Literatur- und Werberhetorik. Problemata semiotica (Bd. 11). Edition Reichenberger, 1987. – 266 S.

24. Spörl, Uwe. Basislexikon Literaturwissenschaft. 2. Aufl. – UTB, 2006. – 321 S.

25. Stedje, Astrid. Deutsche Sprache gestern und heute: Einführung in Sprachgeschichte und Sprachkunde. 5. Aufl. Bd1499. – UTB Uni-Taschenbücher. – 2001. – 223 S.

26. Stolz, Peter. Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters. – C. H. Beck, 1998. – 510 S.

27. Studien zum Altgermanischen: Festschrift für Heinrich Beck / hrsg. Von Uecker, Heiko. (Reallexikon der germanischen Altertumskunde: Ergänzungsbände; Bd. 11. NE: Uecker Heiko (Hrsg.); Beck Heinrich: Festschrift 2. Aufl.) – Berlin; N. Y. : de Gruyter, 1994. – 760 S.

28. Ueding, Gert. Grundriß der Rhetorik. Geschichte – Technik Methode. 4. aktualisierte Aufl. / Ueding, Gert, Steinbrink, Bernd. – Stuttgart : J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel Verlag GmbH. – 2005. – 418 S.

29. Wagner, Roland W. Mündliche Kommunikation in der Schule. (Bd. 2810. Uni-Taschenbücher M. Standardwissen Lehramt). – UTB. – 2006. – 278 S.

30. Wartenweiler, Urs. Linguistische Hermeneutik und Ironie: Eine empirische Untersuchung zum Verstehen von geschriebener Ironie. (Akademische Schriftenreihe). – GRIN Verlag. – 2010. – 268 S.

31. Останина С. П. Литература: энциклопедия / Светлана Петровна Останина. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 320 с. :ил.

32. Хантимиров С. М. Лингвостилистическая интерпретация художественного текста: Методическое пособие. – Уфа : БашГПУ, 2000. – 29 с.

33. Павловская Е. Э. Дизайн рекламы: поколение NEXT / Елена Эммануиловна Павловская. – Спб. : Питер, 2003. – 320 с. :ил.

34. Русский язык: [пособие для поступающих в ВУЗ] / Гвоздева Е. В., Кошцына Е. Ф., Орлова В. Н., Чирич И. В. – М. : МГИУ, 2007. – 160 с.

35. Сурин Н. Н. Риторика: [учебное пособие] / Николай Николаевич Сурин. – [3-е изд., стереотип.] – М. : МГИУ, 2007. – 246 с.

36. Гром'як Р. Т. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – 752 с. (Nota bene)

37. Скопенко О. І. Мала філологічна енциклопедія / Олександр Іванович Скопенко, Тетяна Василівна Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007. – 478 с.; іл.

Кацуба Н. П.,

Рівненський інститут слов'янознавства Київського славистичного університету, м. Рівне

ВАРІАНТНЕ КЕРУВАННЯ ДІЄСЛІВ ПРИЙМЕННИКОВИМИ ФОРМАМИ ЗНАХІДНОГО І ОРУДНОГО ВІДМІНКІВ У СУЧАСНІЙ СЛОВАЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються питання варіантного дієслівного керування; на конкретних прикладах простежуються особливості функціонування варіантних прийменникових форм знахідного і орудного відмінків; з'ясовується співвідношення між синтаксичними властивостями дієслів і їх семантичними ознаками в сучасній словацькій мові.

Ключові слова: *інтенція, дієслівне керування, варіантне дієслівне керування, залежна форма, відмінок.*

В статье рассматриваются вопросы вариантного глагольного управления; на конкретных примерах прослеживаются особенности функционирования вариантных предложных форм винительного и творительного падежей; выясняются соотношение между синтаксическими свойствами глаголов и их семантическими признаками в современном словаком языке.

Ключевые слова: *интенция, глагольное управление, вариантное глагольное управление, зависимая форма, падеж.*

The questions of variable verbal government are elucidated in this article; on the concrete examples it could be seen the peculiarities functioning of the variable prepositional forms of accusative and instrumental cases; it's clarifying correlation between syntactic peculiarities of the verbal's and their semantic features in the modern Slovak language.

Key words: *intention, verbal government, variance verbal government, dependent form, case.*

Дієслово як частина мови має складні й різноманітні сполучувальні можливості. Вагомий внесок у розвиток вчення про дієслівну інтенцію, взаємодію валентності й інтенції, питань співвідношення між рівнями інтенції – синтаксичним і семантичним, розмежування факультативних та облігаторних компонентів, параметрів сильного і слабого керування зробили словацькі та чеські мовознавці Е. Байзікова, Й. Бауер, М. Грепл, Ф. Данеш, П. Карлік, Я. Качала, Ф. Копечний, Я. Мігал, Ф. Міко, Й. Містрік, Р. Мразек, Й. Ніжнікова, Й. Новотний, Я. Оравець, Е. Пауліні, Й. Ружичка, Я. Светлік, М. Соколова, В. Шмілауер та інші. Проте питання дієслівного керування в сучасній словацькій мові і надалі залишається актуальним. Зокрема, досі нерозв'язаною залишається проблема варіантних дієслівних конструкцій у сучасній словацькій мові, що зумовлює **актуальність** пропонованої статті.

Мета статті полягає у розгляді особливостей варіантного керування дієслів прийменниковими формами знахідного і орудного відмінків; з'ясуванні співвідношення між синтаксичними властивостями дієслів і їх семантичними ознаками у сучасній словацькій мові.

Основними джерелами фактичного матеріалу дослідження послужили лексикографічні праці: *Krátky slovník slovenského jazyka*, 2003 (далі KSSJ), *Veľký slovensko-ruský slovník*, 1979 – 1995 (далі VSRS).

Дієслівне керування розглядаємо як явище, яке знаходиться у межах дієслівної інтенції та розкриває праву сторону інтенційної структури. Ступінь смислового зв'язку між словами може бути різний. Вслід за Я. Оравцем, до керування відносимо конструкції в яких залежний від дієслова іменник стоїть у формі прямого чи непрямого відмінка з об'єктним значенням [4, с.18].

У найдавніших слов'янських пам'ятках синтаксичне підпорядкування імені, оформленого знахідним відмінком, дієслівній формі зводиться, як правило, до виконання відповідним ім'ям ролі прямого додатка при дієслівній формі, тобто ролі виразника об'єкта, на який безпосередньо скеровується дія, відображена перехідним дієсловом [1, с. 463]. У сучасній словацькій мові об'єктне значення має і прийменниковий знахідний відмінок, але тільки в сполученні з первинними прийменниками. Найчастіше роль додатка виконує знахідний відмінок з прийменниками *na*, *o*, *po*, рідше – з прийменниками *v*, *za*, *pre*, *nad*, *pod*, *pred*, *cez*, *medzi* [3, с. 188].

Об'єктна функція орудного відмінка з історичної точки зору є явище вторинне, результат переростання обставинних відношень в об'єктні. У сучасній словацькій мові прийменники *pred*, *pod*, *nad*, *za* поєднуються не тільки зі знахідним, але й з орудним відмінком і зберігають свої основні значення – вираження напрямку та об'єктних відношень, що, на нашу думку, призводить до функціонування варіантних форм при керуванні дієслів. Синтаксична варіантність прийменникових форм знахідного й орудного відмінків (далі ЗВ і ОВ), відповідно до наших матеріалів, є малопродуктивною. Її виявлено при керуванні дієслів з семантикою руху (*schovat' sa*, *hrat' sa*), боротьби (*zápasit'*), емоційного стану (*zhřýzat' sa*). Проаналізуємо особливості керування цих дієслів.

Дієслово *schovat' sa* сполучається з варіантними формами *za* + ЗВ, *pred* + ОВ. Конструкція *schovat' sa* + *za* + ЗВ відповідає значенню (1) *розташовуватися так, щоб бути непомітним для кого-, чого-небудь*, наприклад: *schovat' sa za strom*, *za stĺp* – сховатися за дерево, за стовп (VSRS, IV, с. 319; KSSJ, с. 664), *slnko sa schovalo za oblaky* – сонце сховалося за хмари (KSSJ, с. 664). При цьому прийменниково-відмінковим формам *za strom*, *za stĺp*, *za oblaky* притаманне вираження не об'єктних, а обставинних відношень, оскільки ними конкретизується тільки прислівне значення на питання *куди?*. У сучасній словацькій граматичній традиції такі випадки кваліфікуються як словосполучення зі зв'язком прилягання [4, с. 19]. Дієслово *schovat' sa* у

значенні (2) *знаходити притулок де-небудь, рятуючись від когось, чогось* конкретизує форма *pred* + ОВ, наприклад: *schovať sa pred prenasledovateľmi, pred búrkou, pred dažďom* – заховатися від переслідувачів, від бурі, від дощу (VSRS, IV, с. 319). У значенні (2) форма *pred* + ОВ при дієслові *schovať sa* є обов'язковою, так як без неї воно є комунікативно неповним. Отже, варіантні форми *za* + ЗВ, *pred* + ОВ при дієслові *schovať sa* є показниками його синонімічних лексичних значень і відмінних синтаксичних зв'язків.

У сучасній словацькій мові керування дієслів *hrať sa, zápasit', zhrýzat' sa* характеризується багатою варіантністю форм. Дієслово *hrať sa* в значенні *проводити час, забавляючись, розважаючись* керує трьома варіантними формами *s* + ОВ, *na* + ЗВ, *o* + ЗВ, наприклад: *hrať sa s deťmi, s bábikou* – гратися з дітьми, з лялькою (KSSJ, с. 197; VSRS, I, с. 650), *hrať sa s loptou* – гратися м'ячем (VSRS, I, с. 650; KSSJ, с. 197), *hrať sa na slepú babu, na schovávačku* – грати в піжмурки, в схованки (VSRS, I, с. 650; KSSJ, с. 197), *hrať sa o zálohy* – грати у фанти (VSRS, I, с. 650). Хоча варіантні залежні форми *s* + ОВ, *na* + ЗВ, *o* + ЗВ при дієслові *hrať sa* відповідають його одному лексичному значенню, проте їх вживання має свої особливості. Так залежна форма *s* + ОВ виражає об'єкт істоти і неістоти: *s deťmi, s bábikou, s loptou*, а варіантні залежні форми *na* + ЗВ, *o* + ЗВ позначають тільки об'єкт неістоти: *na slepú babu, na schovávačku, o zálohy*. Як видно з прикладів, залежна форма *o* + ЗВ при дієслові *hrať sa* є менш поширена, ніж інші. Це не суперечить твердженню Я. Оравця про те, що сполучення прийменника *o* в основному просторовому значенні зі знахідним відмінком втрачає свої позиції і поступається прийменнику *na* [3, с. 199]. Отже, при варіантному керуванні дієслова *hrať sa* кожна прийменникова залежна форма відображає його певні семантичні особливості, що не дозволяє вважати їх взаємозамінними.

При дослідженні керування дієслова *zápasit'* виявлено чотири варіантні залежні форми, які чергуються при вираженні об'єкта: *zápasit' s kým, s čím, o čo, v čom, medzi kým*. Як і в попередніх випадках, варіантні залежні форми співвідносяться з особливостями дієслівної семантики. Керування дієслова *zápasit'* формою *s* + ОВ, у порівнянні з іншими варіантними формами, є поширенішим. Зокрема, залежна форма *s* + ОВ конкретизує як пряме значення дієслова *zápasit'* – (1) *перемагати суперника силою*, наприклад: *zápasit' s nepriateľom, s presilou* – боротися з ворогом, з переважачою силою (KSSJ, с. 918), так його переносні значення (2) *намагатися подолати, перебороти що-небудь* і (3) *робити щось, докладавши великих зусиль*, наприклад: *zápasit' s rasizmom* – боротися проти расизму (VSRS, VI, с. 341), *zápasit' sa s ťažkým kufrom* – мучитися з тяжкою валізою (VSRS, VI, с. 341). Конструкція *zápasit' + o + ЗВ* відповідає тільки значенню (4) *'переборюючи переешкоди, боротися'*, наприклад: *jelene zápasia o samicu* – олені б'ються за самку (KSSJ, с. 918), *zápasit' o svoju existenciu, o prvenstvo, o politicku moc* – боротися за своє існування, за

першість, за політичну владу (KSSJ, с. 918; VSRS, VI, с. 341). В значенні (5) 'змагатися' дієслово *zápasit'* керує двома варіантними формами *v* + MB, *medzi* + OB, наприклад: *družstva zápasili v behu* – команди змагалися в бігу (VSRS, VI, с. 341), *družstvá zápasili medzi sebou* – команди змагалися між собою (KSSJ, с. 918). Отже, спостереження над варіантним вживанням прийменникових форм ЗВ і ОБ при керуванні дієслів *hrat' sa*, *zápasit'* показує, що їх чергування не має факультативного характеру, а відображає різні відтінки лексичних значень дієслів.

При керуванні експресивного дієслові *zhřýzat' sa* зафіксовано чотири варіантні форми *pre* + ЗВ, ОБ, *nad* + ОБ, *s* + ОБ у значенні (1) 'зазнавати мук, терпіти фізичні або моральні страждання', наприклад: *zhřýza sa pre tužbu* – вона страждає через чоловіка (VSRS, VI, с. 486), *zhřýza sa túžbou po dietati* – її терзає сум за дитиною (VSRS, VI, с. 341; KSSJ, с. 944), *zhřýzat' sa nad neúspěchom* – мучитися через неуспіх (VSRS, VI, с. 341; KSSJ, с. 944).

В досліджених словниках не проілюстровано керування дієслова *zhřýzat' sa* формою *s* + ОБ. При дієслові *zhřýzat' sa* в KSSJ, на відміну від VSRS, не зафіксовано й керування формою *pre* + ЗВ. Ймовірно, що залежна форма *pre* + ЗВ при дієслові *zhřýzat' sa* вживається за аналогією керування синонімічного дієслова *trápit' sa* в значенні (1) 'фізично або душевно мучитися, страждати', наприклад: *trápi sa pre každú maličkost'* – він мучиться через будь-яку дрібницю (VSRS, V, с. 112; KSSJ, с. 779). Таким чином, керування дієслова *zhřýzat' sa* проілюстроване трьома відмінковими формами *pre* + ЗВ, ОБ, *nad* + ОБ, які, сполучаючись з об'єктом істоти і неістоти, підпадають під семантичну диференціацію.

Отже, в результаті дослідження варіантного керуванні дієслів з семантикою руху (*schovat' sa*, *hrat' sa*), боротьби (*zápasit'*), емоційного стану (*zhřýzat' sa*) виявлено, що прийменникові форми ЗВ і ОБ є засобом доповнення та конкретизації дієслівних значень. Синтаксична варіантність прийменникових залежних форм ЗВ і ОБ, незважаючи на малопродуктивність, є показником динаміки розвитку процесів і явищ сучасного словацького синтаксису.

Література:

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / [під ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 1966. – 596 с.
2. Krůtký slovník slovenského jazyka / [hl. redakcia J. Kaňala, M. Pištrníkovič, M. Povaňaj]. – 4. vyd. doplnený a upravený. – Bratislava : Veda, 2003. – 985 s.
3. Oravec J. Vzdaba slovies v sloveniine / Jón Oravec. – Bratislava: vydavateľstvo SAV, 1967. – 392 s.
4. Oravec J. Sňasné slovenské spisovné jazyk. Syntax / J. Oravec, E. Bajžňkovč. – Bratislava: SPN, 1986. – 261 s.
5. Veské slovensko-ruské slovník: I–VI. zv. / [hl. redaktorka E. Sekaninovič]. – Bratislava: Veda, 1979 – 1995.

Киселюк Н. П.,

Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

Коляда Е. К.,

Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ РАДОСТІ В МОВІ І МОВЛЕННІ (на матеріалі англомовної прози)

У статті йдеться про способи номінації емоційного стану радості в англомовній прозі. Аналізуються номінативні одиниці, які позначають і виражають цей емоційний стан у мові та мовленні.

Ключові слова: емоційний стан радості, поняття, емотив, афектив, конотатив.

В статье рассматриваются способы номинации эмоционального состояния радости в англоязычной прозе. Анализируются номинативные единицы, обозначающие и выражающие данное эмоциональное состояние в языке и речи.

Ключевые слова: эмоциональное состояние радости, понятие, эмотив, аффектив, коннотатив.

The article deals with the ways of nomination of the emotional state of joy in the English language and speech. The nominative units for denoting joy and the lexical units for expressing the given emotional state are examined.

Key words: emotional state of joy, notion, emotive, affective, connotative.

Проникнення емоційності в номінативно-комунікативну діяльність людини пояснюється тим, що, об'єктивно відбиваючи дійсність, свідомість сполучає відображені образи з суб'єктивно-емоційним ставленням до них [1, с. 5; 2, с. 7-9]. Усю лексику сучасної англійської мови можна поділити на немарковану емотивністю і марковану нею. Перша група лексики численніша, що пояснюється первинною функцією мови – номінативною. До цієї групи відноситься і лексика називання, і лексика опису емоцій та емоційних станів. Другу групу складають емотиви – мовні одиниці, призначені для типізованого вираження емоцій. Власне вони й складають лексичний відділ емотивних засобів мови [2, с. 100].

Метою нашого дослідження є виявлення та систематизація лексичних одиниць, які репрезентують емоційний стан радості в мові та мовленні.

Емоційний стан радості – не лише одна з форм відображення дійсності, (а саме, відображення ставлення до світу), але й сам є для мови об'єктом відображення і тому реєструється в мові такими поняттями, як: *joy, happiness, exaltation, euphoria, etc.* Ці найменування емоційного стану в мові є вже метаемоціями, а не самими емоціями: це їх понятійне позначення. А якщо слово лише позначає, називає емоцію, то воно не

емотивне. Семантика такого слова – це викликані ним образи почуття, а не саме почуття.

Іншими словами, денотативним змістом назв емоційного стану "радість" є об'єктивні властивості емоції, вираження емоційного ставлення в семантиці цих слів відсутнє. З цієї точки зору, назви емоційного стану "радість" є одноплановими, тобто вони не мають емотивно-кваліфікативної структури, яка накладалась би на денотативну структуру. Навіть якби назви емоційного стану "радість" супроводжувались знаком оклику (загальноновизнаним символом емоцій), це не трансформувало б їхню семантику в емотивний тип.

Якщо порівняти висловлення "Joy!", "Gladness!", "Happiness!" з висловленнями "Great!", "What a miracle!", то можна помітити, що позначення поняття про радість та її вираження здійснюється різними групами лексики. При цьому лексика, яка позначає емоцію, не є емотивною, вона – індикативна, логіко-предметна: "радісний", "щасливий", "задоволений" тощо – все це лише позначення радісного стану. Тут, як і в інших назвах емоційного стану "радість" (*joy, happiness, pleasure, enjoyment, delight, exaltation, felicity, etc.*) відсутній заряджаючий компонент. Емоція, позначена в таких словах, на рівні реалізації являє собою не безпосереднє почуття, а лише логічну думку про нього, тоді як семантика емотиву індукує емоційне ставлення до позначуваного ним об'єкта [2, с. 93].

Номінанти емоцій створюють особливу ділянку лексичного складу мови – емоційний лексикон [1, с. 62]. Емотив своєю семантикою виражає емотивний стан внутрішнього "Я", його свідомості і психіки [2, с. 94]. За визначенням В. І. Шаховського, емотив – це мовна одиниця, в семантичній структурі якої є емоційна частка у вигляді семантичної ознаки, семи, семного конкретизатора, значення, завдяки чому ця одиниця адекватно вживається всіма носіями мови для вираження емоційного ставлення/стану мовця [2, с. 24]. Ми виокремлюємо наступні емотивовиразники емоційного стану радості: *awesome, brilliant, cool, delightful, fabulous, fantastic, great, lovely, terrific, wonderful*. Такі лексичні одиниці позначають емоцію, яка ними не називається прямо, але в семантиці яких є специфікатори, що співвідносять це слово саме з радістю. Наприклад:

1. "Hi there, Professor Barker," Billy said, *grinning*.

"What are you so happy about?" Barker said.

"I just watched the Celts beat Lakers," he said. "Great game" (A. Bernays. *Professor Romeo*, p. 199).

2. "That's just wonderful," Parky exclaimed, *beaming at me* (B. T. Bradford. *Everything to Gain*, p. 151).

Емотиви (*great, fantastic, wonderful*) виражають емоційний стан радості і адекватно розуміються й використовуються всіма мовцями, тому що беруть участь у передачі інформації саме як смислові компоненти.

Це пояснюється тим, що люди при спілкуванні не лише використовують однаково всім зрозумілі слова певної мови, але й переживають схожі емоційні стани.

Радість також можна виразити за допомогою афективів. Афективом називають емотив, значення якого для даного слова є єдиним засобом позначення відображуваної емоції без її називання [2, с. 25]. До афективів, які виражають емоційний стан радості, належать вигуки, вигуківі слова, пестлива лексика, емоційні адресативи, в тому числі й емотивні варіанти власних імен, які виражають в більш чистому вигляді емоції мовців, їхнє ставлення до адресатів та їхні емоційні інтенції. Так, у словнику “The Random House College Dictionary” [6, с. 647] про афектив *hurrah* читаємо: “*used as an exclamation of joy, exultation, appreciation, encouragement, or the like*”, тобто *hurrah* виражає емоційний стан радості, не називаючи його. Афектив *aah* вживається “*for showing that you are happy, satisfied, or surprised*” [5, с. 1]. Назва емоційного стану радості згорнута в семантиці цих афективів у вигляді емоційної ідеї, і тому розшифровується всіма однозначно. Наприклад:

3. ‘*Oh, that’s a good idea, Mom!*’ *Jamie exclaimed, grinning from ear to ear. ‘I’ll go and get it’* (B. T. Bradford. *Everything to Gain*, p. 92).

У наведеному прикладі вживання персонажем афектива *oh* свідчить про переживання ним емоційного стану радості, який пояснюється авторською ремаркою *Jamie exclaimed, grinning from ear to ear*.

Однією із специфічних ознак емотивів є їхня особлива референція: вони не співвідносяться безпосередньо, як індикативні слова, з предметами і явищами дійсності. Вони співвідносяться з типізованими емоціями, які викликаються цими предметами, а вже через цю референцію – з поняттям про певний предмет, який викликав емоційне до нього ставлення. Той факт, що в більшості своїй емотивна лексика має нейтральні відповідники, через які вона може бути пояснена, вказує на існування певного поняття і його різне мовне вираження (нейтральне й емотивне ставлення до одного й того ж поняття) [2, с. 106].

Безперечно, існують певні норми використання емотивів у мовленні. Але, частіше їх відбір і реалізація відбуваються спонтанно і залежать від способу життя мовця. “Евристичний пошук” потрібного емотива або відтінку його емотивної семантики, який виражає певне емоційне ставлення, залежить не лише від самої комунікативної ситуації, але й від особи, що говорить [3, с. 36].

Звичайно, за певних умов будь-яке нейтральне слово може стати виразником емоції, в тому числі й назва емоції, але відносити на підставі цього назви емоцій та іншу нейтральну лексику до емотивів буде прикладом змішування семантики і функцій, які не обов’язково збігаються у слові. Кожен емотив є не лише словом (знаком) певної емоції, але й одно-

часно її виразником. Значення назви емоції неадекватне самій емоції [2, с. 95-96]. За словами Ч. Стівенсона, ми не можемо з’їсти значення тістечка, але саме тістечко – їстівне. Різниця між емотивами й індикаторами дає право стверджувати, а практика мовленнєвого спілкування підтверджує, що терміни емоцій є дуже слабким засобом їх вираження [4, с. 42].

Із вищезазначеного можна зробити висновок про те, що слово, наприклад *joy*, яке позначає радість, має логіко-предметне значення, реалізує думку (поняття) про цю емоцію, що містить усвідомлення її суттєвих ознак, а слово *hurrah* – емотивне значення, оскільки реалізує безпосередньо емоцію радості. Семантичну відмінність між словами, що називають емоції, і власне емотивами добре видно на прикладі їхнього вживання. Наприклад:

4. ‘*Glad to see that you two are getting to know each other,*’ she said (P. Evans. *A Song in Your Heart*, p. 18).

5. “*Yes!*” Matt cried, giving Josh a high five. “*Great play*” (Halekroft D. *Blindside Blitz*, p. 42).

У першому висловленні повідомляється про емоційне ставлення до події, а в другому – представлене безпосереднє вираження емоційного ставлення до неї. У прикладі (4) вживання прикметника *glad* знижує комунікативно-емоційний ефект висловлення відразу на декілька порогів, що безумовно, є досить вагомим аргументом проти віднесення лексики назви емоційного стану радості до типу власне емотивної лексики.

Твердження типу “емотивне все, що викликає реакцію, що приємно/неприємно, що збуджує емоційне ставлення” неправомірно розширює категорію емотивної лексики. Афективи характеризують вищий ступінь емоційності мовця, а конотативи – більшу, порівняно з афективами, осмисленість емоцій, що виражаються. Але як одні, так і інші є виразниками емоцій, оскільки емоції входять в їхню семантику інгерентно. Це єдиний релевантний критерій емотивної лексики. Всі решта – вживання слова в особливих емотивних контекстах і в емоційних ситуаціях; зміна плану змісту висловлення при заміні емотивів нейтральними відповідниками, синтаксична функція емотива і його сполучуваність тощо – є похідними від наявності емоцій в семантиці слова, але разом з тим формально виявляють їх, вказують на них [2, с. 105-106].

Лексичний емотивний фонд можна класифікувати з різних позицій. Як було зазначено вище, з позиції типу емотивної семантики всі емотиви поділяються на афективи, в яких представлене емотивне значення, і конотативи, в яких емотивна семантика має статус конотації. Ці дві групи лексики завжди актуально емотивні (і в мові, і в мовленні). Так само, як і будь-який інший компонент лексико-семантичної системи, емотивність може редукуватись, згортатись, йти в потенціал і не реалізовуватись в одних ситуаціях, а в інших – проявляти і актуалізуватись.

Крім того, нейтральна лексика (загальноновживана, загальнолітературна), не емотивна в мові, в мовленні може ставати функціонально-емотивною (на відміну від афективів, які семантично емотивні). Цей статус емотивної семантики є емотивним потенціалом або “емотивним зародком” слова. Слова з таким потенціалом – не емотивні, але в процесі свого функціонування вони реалізують цей потенціал і поповнюють резерв емотивної лексики [2, с. 101].

Семантичний аналіз лексичних одиниць, які називають емоцію “радість” (*joy, happiness*) та одиниць, які її виражають: *glad, happy, joyful etc; how wonderful!, great!, marvelous! etc.*, показав, що в обох випадках представлена емосема “*emotion*”. Зазначимо, що між словами, які називають цю емоцію і словами, які її виражають, існує істотна семантична різниця, яку добре видно на прикладі їхньої прагматики. Доказом того, що слова, які називають емоцію “радість”, не емотивні може слугувати елементарна трансформація субституції: якщо у висловленні, в якому виражається емоція радість (*Fantastic! We’ve done it!*) замінити слова, які її виражають, на слова, які її називають (*I feel joy because of our success*), то адресат відчує на собі абсолютно інший ефект. Прагматика висловлення буде знижена. Емотив ми вважаємо тим сигналом, який породжує енергію, несумірну з його власним обсягом, тобто він повідомляє адресату щось більше, ніж те, що властиве йому у системі мови.

В. І. Шаховський кваліфікує лексику, яка лише називає емоції, як асоціативно-емотивну, оскільки вона асоціативно відсилає свідомість мовців до сфери емоцій, але сама при цьому емоцій не виражає. Це відбувається за рахунок ідеї емоційності, яка все ж таки присутня в семантиці цих слів [2, с. 94]. Погоджуючись з цією точкою зору, ми відносимо назви емоційного стану “радість” до асоціативно-емотивної лексики.

Отже, у номінативних одиницях, що розглядаються в рамках системи мови в ізоляції від мовленнєвого потоку, радість не виражається, а позначається. У складі комунікативних одиниць (висловлень) номінативні одиниці беруть участь у вираженні емоційного стану радості, або у повідомленні про його наявність/відсутність. Для типізованого вираження емоційного стану радості слугують спеціальні мовні одиниці – емотиви.

Надалі вважаємо за необхідне дослідити прагматичні особливості лексичних одиниць на позначення і вираження емоційного стану радості.

Література:

1. Мягкова Е. Ю. Эмоциональность слова в индивидуальном подходе / Е. Ю. Мягкова // Психолингвистические проблемы функционирования слова в лексиконе человека : коллективная монография / Под общей ред. А. А. Залевской. – Тверь : Тверск. гос. ун-т, 1999. – С. 56–74.
2. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической сис-

теме языка / В. И. Шаховский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1987. – 188 с.

3. Шаховский В. И. Эмотивная семантика слова как коммуникативная сущность / В. И. Шаховский // Коммуникативные аспекты значения. – Волгоград : Волгоградск. гос. пед. ун-т, 1990. – С. 29–40.

4. Stevenson Ch. Facts and Values / Ch. Stevenson. – New Haven, 1963. – 153 p.

5. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – London : Bloomsbury Publishing, 2002. – 1692 p.

6. The Random House College Dictionary. Revised Edition – N. Y. : The Random House, 1988. – 1568 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Bernays A. Professor Romeo / A. Bernays. – N. Y. : Penguin Books, 1990. – 277 p.

2. Bradford B. T. Everything to Gain / B. T. Bradford. – L. : Harper Collins Publishers, 1995. – 381 p.

3. Evans P. A Song in Your Heart / P. Evans. – L. : Headline, 1998. – 375 p.

4. Halekroft D. Blindside Blitz / D. Halekroft. – N. Y. : Puffin Books, 1991. – 118 p.

Кіркowska І. С.,

Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ

ПРОБЛЕМИ ЗАПЕРЕЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

В рамках даної статті будуть розглянуті проблеми заперечення, що існують у сучасному романському мовознавстві, такі як: подвійне заперечення, вставне “ne”, відсутність однієї з часток заперечення та модальні значення заперечення.

Ключові слова: заперечення, ствердження, часткове заперечення, модальні значення заперечення, категоріальні значення, експресивні значення.

В рамках данной статьи будут рассмотрены проблемы отрицания, существующие в современном романском языкознании, такие как: двойное отрицание, вставное “ne”, отсутствие одной из частиц отрицания и модальное значение отрицания.

Ключевые слова: Ключевые слова: отрицание, утверждение, частичное отрицание, модальные значения отрицания, категориальное значение, экспрессивное значение

The article is devoted to the problems of negations which exist in modern Romance linguistics. To these problems belong such phenomena as double negations, implicit “ne”, absence of the one part of negation and modal meanings of negation.

Key words: denial, approval, partial denial, the modal value objection categorical value, expressive value

Істинність та хибність є полярними величинами, які характеризують будь-яке висловлювання. Відтак з'ясування механізмів функціонування заперечення є шляхом до розуміння сутності мови. Ще донедавна формальна та змістовна природа цього явища пов'язувалася передусім із уживанням заперечних слів. Нині стає зрозумілою об'ємність цієї фундаментальної логіко-граматичної категорії (Ch. Touratier, В. Бондаренко, В. Бурчинский). Сьогодні у центрі уваги сучасних дослідників перебуває системний аналіз, що розкриває головну особливість заперечних конструкцій, – відсутність паралелізму синтаксичної та семантичної структур (R. Forest, С. Muller). Набувають поширення дослідження заперечних висловлювань в аспекті генеративної граматики, яка оптимально наближує форму представлення синтаксичних структур до їх можливої мовленнєво-розумової репрезентації (P. Attal, J. -P. Sueur).

Актуальність статті зумовлена, з одного боку, широкою проблематикою різних аспектів вживання заперечення, а з іншого, потребує вирішення питання про найважливіші сфери його дії. Метою даної статті є аналіз

основних проблем заперечення у сучасній французькій мові. Предметом дослідження є функціональні та модальні характеристики заперечних висловлювань у сучасній французькій мові. У відповідності до мети, до основних завдань статті видається можливим віднести наступні: відмежувати лінгвістичне розуміння категорії заперечення від логічного, розмежувати поняття граматичної категорії заперечення і комунікативної категорії заперечення, а також пояснити виникнення побічних, невластивих засобів заперечення.

Серед теоретиків – як логіків, так і лінгвістів – закріпилася думка про те, що два заперечення взаємно гасять один одного, тому що два заперечення логічно дають два ствердження, подібно до того, як в математиці та фізиці мінус на мінус дає плюс. Тому іноді в деяких мовах у якості посиленого заперечення вживається подвійне заперечення. Якби така точка зору була правильною, слід було б завжди уникати речень, таких як *Personne ne savait rien*, оскільки воно містить потрібне заперечення, два з яких гасять один одне, а третє залишається. Однак, в дійсності ніхто ніби і не враховує кумулятивний характер заперечення і це є досить правильним з точки зору мовної логіки [2, с. 3].

Мова – це не математика, а мовне заперечення не можна зіставити з математичним знаком “-”, саме тому, на нашу думку, посилання на математичне правило про два мінуси є безпідставним. Однак, разом з тим, намагання деяких лінгвістів виправдати вживання подвійного заперечення не є задовільним. Ван Гінекен слушно критикує точку зору романістів, які називають вживання “*ne*” у французькій мові “частковим запереченням”. Зрозуміло, що подібне пояснення у всякому випадку не сприяє розумінню вживання або невживання двох заперечень, але пояснює, що запереченням керують не логічні процеси мовленнєвої діяльності, а вираження відчуття спротиву. На його думку, логічне та математичне розуміння заперечення, у відповідності до якого два заперечення взаємознищуються, отримало розповсюдження лише в кількох культурних центрах, але не пустило свої коріння в свідомості народу і, як наслідок, не знайшло свого вираження в мові [1].

Мова має свою логіку і в даному випадку її логіка має певні переваги. Якщо два заперечення дійсно стосуються одного й того самого поняття або одного й того самого слова, результат завжди буде ствердний. Це справедливо для усіх мов і може бути застосованим для таких виразів, як *sans aucun doute = avec plaisir*. Ці два заперечення, однак, гасять один одне, але не зовсім так, щоб результат був тотожним. Подвійне заперечення завжди буде слабшим. Психологічну причину тут слід шукати в тому, що непрямий шлях через два взаємознищуючих заперечення послаблює розумову енергію слухача і, крім того, передбачає певне коливання з боку мовця, яке є відсутнім в прямолінійному та відвертому виразі:

Il n'était pas sans être frappé ≠ Il était frappé

З іншого боку, якщо два або більше засобів заперечення стосуються різних слів, вони не справляють дії одне на одного. Тому результат може бути заперечним, наприклад:

On ne le voit nulle part

Це пояснюється тим, що багатократне заперечення у французькій мові стає звичайним тільки тоді, коли перший елемент – частка *ne* – має порівняно малу фонетичну вагу, а отже, вона легко сполучується з дієсловом. Під впливом сильних почуттів мовець хоче бути абсолютно впевненим у тому, що заперечний зміст речення буде сприйнято і тому він поєднує не тільки частку *ne* з дієсловом, але і вживає інші засоби заперечення. Мовець ніби нашаровує заперечення на ціле речення замість того, щоб зосередити заперечення на одному з його членів:

Elle ne savait que faire, ne parler à personne, pensait à rien et ne voulait pas qu'on pense à elle

Можна також сказати, що вживання заперечення стосовно одного з членів речення потребує більшого розумового напруження, оскільки мовець та слухач повинні пам'ятати про це заперечення протягом всього процесу мовлення. Значно легше повторювати заперечення кожного разу і, таким чином, надавати заперечного забарвлення всьому реченню [2, с. 5]. На думку О. Есперсена, вживання кумулятивного заперечення з логічної точки зору є нелогічним. Він вважає, що достатньо і одного заперечення, а два або три являють собою тільки прояв надлишковості, яка є зайвою в стилістичному плані як будь-який повтор у ствердному реченні (*все і вся*). Однак, в усьому іншому такий повтор є повністю виправданим. Нікому не спаде на думку заперечувати конструкцію

Je n'accepterai jamais, sans compter les circonstances, sans aucunes conditions ni à la Patrie, ni à l'étranger

Щоправда, тут є паузи, які на письмі позначаються комами, вони поділяють заперечні групи таким чином, що останні можуть сприйматися як самостійні речення. А ось у реченні *Il ne disait jamais rien* заперечення стосується одного речення. Особливим різновидом подвійного заперечення слід вважати явище, яке Дельбрюк називає “підхоплюючим запереченням”. Воно особливо часто зустрічається в тих випадках, коли після часток *ni... ni* або при наявності обмежуючого тиску, при вживанні звороту *ne... même pas*. Наприклад:

Je regardais ces deux amis perplexes, ni l'un ni l'autre ne savaient que faire. Il n'était pas au tout épuisé, il n'était même pas fatigué

Загальна історія заперечних висловлювань в романських мовах характеризується своєрідними коливаннями. Заперечний прислівник або частка часто буває слабонаголошеним або ненаголошеним взагалі, тому що якесь інше слово в реченні повинно нести сильний контрастний наголос. Коли від заперечення залишається тільки проклітичний склад, або навіть

один звук, воно стає дуже слабким та з'являється необхідність посилити його додаванням будь-якого додаткового слова. Це слово, в свою чергу, може бути зрозумілим як елемент, що виражає заперечення та може підпасти під такий самий процес, як первинне слово. Таким чином відбувається постійне чергування, послаблення та посилення. Це явище у поєднанні з подальшою тенденцією ставить заперечення на початку речення, де воно повністю може бути опущеним, веде до своєрідних наслідків, які ми можемо проілюструвати в самих загальних рисах на прикладі французької мови [6, с. 7]. У латинській мові, а слідом за нею і у французькій частка *ne*, яка, на думку О. Есперсена, з початку була правдивим висловленням відрази (разом з її варіантом *ne*), воно вироблялось переважно м'язами обличчя – а саме скороченням м'язів носа. Першим ступенем, таким чином, був наступний: *ne dico*. Це заперечення порівняно стійко зберігається, в основному, з декількома дієсловами (*nescio, nequeo, nolo*), а також з деякими займенниками та прислівниками. В усіх інших випадках *ne* сприймається як занадто слабке й посилюється додаванням слова *oenum* "одне", в результаті виходить *non (ne-oenum)*. З плином часу *non* стає ненаголошеним й утворює старофранцузьке *nen*, пізніше *ne*, тобто фактично співпадає за вимовою з індоєвропейською говіркою (*non dico*). Форма *jeo ne di* збереглася в літературній французькій мові в декількох варіаціях: *je ne sais, je ne peux*, а також в розмовній *n'importe*, однак в цілому визнавалась необхідність посилити це заперечення (*je ne dis pas*). Згодом у розмовній французькій мові слабке *ne* зникає. І, нарешті, найпоширенішим варіантом на сьогодні є *je dis pas*.

Іноді форми заперечення представляють собою дещо "зовнішнє" стосовно основного змісту речення *Vous ne lui direz pas?* Виключення із питального речення форми *ne...pas* не відбилося б на його загальному змісті, тому що вона не характеризує зв'язки між членами речення як негативні:

Vous ne lui direz pas? = Vous lui direz?

Мовець нічого не констатує, він запитує. В такому випадку форма *ne...pas* використовується для передачі ставлення мовця до змісту самого питання і пов'язаному з ним змісту відповіді, що мається на увазі.

Тому серед категоріальних граматичних значень форм заперечення можна також виділити і ті, які характеризують ставлення мовця до змісту висловлювання. Їх можна назвати "експресивними". Ці значення не є постійно категоріальними, тому що вони не відповідають основному значенню синтаксичної категорії заперечення. Сьогодні заперечення абсолютно справедливо виключають із галузі модальних відношень, оскільки граматичне заперечення, яке відноситься до об'єктивного змісту висловлювання не може передавати ставлення мовця до нього. Отже, синтаксична категорія заперечення має певний обсяг значень, що вклю-

чає заперечну та експресивну частини. Останні, відрізняючись високим ступенем абстрагованості, самі являють собою узагальнення цілого ряду менш абстрактних окремих граматичних значень. За такого розуміння модальності вже складно говорити про те, що вона характеризує ставлення мовця до змісту речення або до зв'язків, що ним передаються. Достатньо сказати, що, на думку В. Адмоні, оцінка цього змісту з точки зору його реальності має різну спрямованість, але в першу чергу позитивну, тобто ствердну або заперечну у вузькому значенні цього слова. Суто мовні факти дозволяють вважати, що ствердження та заперечення лежать в іншій площині, ніж, наприклад, такі безперечні модальні значення, як проблематичність, сумнівність і т. ін., про що, зокрема, свідчить те, що і в ствердному, і в заперечному реченні можуть рівнозначно виражатися проблематичність, сумнівність та категоричність. Дієслово, в свою чергу, також може змінюватися за відповідними способами. Відомо також, що в логіці підґрунтям для поділу суджень на заперечні та ствердні є не різниця в модальності, а різниця у якості суджень. Остання обставина не може не враховуватися при встановленні критеріїв розрізнення речень за їх модальністю [4]. Оскільки значення заперечення реалізуються тільки всередині синтаксичних зв'язків та базуються на індивідуальних значеннях окремих форм.

Таким чином, аналіз теоретичного матеріалу дозволяє зробити висновок про те, що у французькій мові поза контекстом та поза синтаксичних зв'язків всі випадки вживання форми заперечення відрізняються одна від одної своїм індивідуальним значенням. Основою для виокремлення цих значень є синтаксична багатофункціональність засобів заперечення. Категоріальні граматичні значення форм заперечення неоднорідні за своєю природою. В них виокремлюється, перш за все основне категоріальне значення заперечення, яке, як ми встигли побачити, полягає в тому, що ті чи інші синтаксичні зв'язки між членами речення за формою та змістом є заперечними. Саме тому, граматичне значення заперечення, яке реалізується в реченні повністю або частково граматичними формами, складає органічну частину його змісту.

Отже, перспектив у дослідження вбачаємо у виокремленні синтаксичних функцій, а разом з цим і категоріальних значень форм заперечення, які допоможуть представити постійні, узагальнені значення синтаксичної категорії заперечення.

Література:

1. Бондаренко В. М. Отрицание как логико-грамматическая категория / В. М. Бондаренко. – М. : Наука, 1983. – 212 с.
2. Есперсен Отто, Философия грамматики / Отто Есперсен. – Изд-во: Эдиториал УРСС; Серия: Лингвистическое наследие XX века, 2002 г. – 408 с.

3. Мокра О. М. Заперечення у сучасній французькій мові: структурно-семантичні та функціональні параметри: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10. 02. 05 "Романські мови" / О. М. Мокра. – Київ, 2006. – 20 с.
4. Панфилов В. З. Грамматика и логика / В. З. Панфилов. – М. : Изд. АН СССР, 1963. – 80 с.
5. Фахретдинов Р. М. Ситуации отрицания в текстах современных французских авторов: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10. 02. 05 "Романские языки" / Р. М. Фахретдинов. – СПб., 1997. – 20 с.
6. Attal P. Deux niveaux de négation. La négation / P. Attal, C. Muller // *Langue française*. – 1984. – № 62. – P. 4–11.
7. Riegel M. Grammaire méthodique du français / M. Riegel, J.-C. Pellat, R. Rioul. – P. : Presses Universitaires de France, 2009. – 1107 p.

Князян М. О.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса

ЗАСОБИ ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОГЛЯДУ ДІТЕЙ У ТВОРАХ О. ДОВЖЕНКА, М. СТЕЛЬМАХА ТА ДЖ. РОДАРІ: СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкриті результати компаративного аналізу вживання стилістичних засобів описання особливостей світогляду дітей у творах українських та італійських письменників (О. Довженка, М. Стельмаха, Дж. Родарі).

Ключові слова: стилістичний засіб, іронія, метафора, персоніфікація, особливості світогляду дітей.

В статье раскрыты результаты компаративного анализа использования стилистических средств описания особенностей мировоззрения детей в произведениях украинских и итальянских писателей (А. Довженко, М. Стельмаха, Дж. Родари).

Ключевые слова: стилистическое средство, ирония, метафора, персонификация, особенности мировоззрения детей.

The results of comparative analysis of use of the stylistic methods of description of peculiarities of children's world outlook in the works of Ukrainian and Italian writers (O. Dovjenko, M. Stelmakh, G. Rodari) are exposed in the article.

Key words: stylistic method, irony, metaphor, personification, peculiarities of children's world outlook.

Дослідження стилістичних засобів відображення чарівного світу дитинства, своєрідності сприйняття дітьми природи, їхньої моральної чистоти, відкритості дозволяє поглибити уявлення про психологічні закономірності розвитку дітей, розкрити ті засоби, котрі оптимально впливають на виховання у молодого покоління патріотизму, національних і загальнолюдських цінностей. Ця проблема пов'язана й з такими важливими науковими завданнями, як висвітлення закономірностей використання стилістичних засобів відображення світосприйняття дитини, її світогляду, креативності, емоційно-вольової сфери в творах вітчизняних і зарубіжних письменників.

Аналіз наукового фонду дозволяє окреслити такі напрями вивчення цієї проблеми: методологічні засади стилістики тексту (О. Селіванова); класифікація стилістичних тропів і фігур (І. Смушинська); поетичність прози О. Довженка (М. Коваленко); стилістичне забарвлення мовних одиниць у творах М. Стельмаха й Дж. Родарі (М. Князян). Поряд з цим, проблема розкриття своєрідності стилістичних засобів у творах О. До-

вженка, М. Стельмаха й Дж. Родарі, їхній порівняльний аналіз, виявлення подібних і відмінних прийомів у аспекті віддзеркалення менталітету й світогляду дітей залишається поза уваги науковців, що й зумовило необхідність формулювання такої мети статті: здійснення компаративної характеристики стилістичних засобів відбиття своєрідності світогляду дітей в кіноповісті О. Довженка "Зачарована Десна", повістях М. Стельмаха "Гуси-лебеді летять...", "Щедрий вечір" та оповіданнях Дж. Родарі з циклу "Казки по телефону".

Дослідження кіноповісті О. Довженка, повістей М. Стельмаха й оповідань Дж. Родарі дозволяє стверджувати, що ці письменники мають багато спільного у висвітленні дитячого світогляду. Так, письменники стверджують, що в дитячому віці особливого значення набуває творча уява, крізь призму якої представлена й краса природи рідного краю, й історична епоха, й характери дорослих людей з оточення дітей.

О. Довженко, М. Стельмах й Дж. Родарі яскраво змальовують світ дитинства у світі дорослих. Неабиякий інтерес викликають ті деталі, які свідчать про особливості сприйняття дітьми світу навколо них: спілкування із старшим поколінням, сумісна робота в полі й дома, перше відвідування школи тощо.

Сашко, Михайлик, Аліче й Джованніно живуть сподіваннями на казку, на щастя, на неочікувану радість, які їм дарують батьки, друзі, природа, – весь світ навколо них. Метафори вдало передають, наприклад, радість Сашка, коли він їде на сінокіс з батьком ("*мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер*" [2, с. 45]). Ліс, поле, праця косарів – це і є царство Сашка ("*...і вже аж там, над самою Десною, було моє царство*" [2, с. 45]). Метафорично представлено те, як Михайлик веселішає від теплого літнього ранку ("*хтось на трави кинув таких веселоців, що в мене й на черешні затанцювали ноги*" [6, с. 81]), стає щасливим від спілкування з дідом ("*я вдячно прихиляюсь до діда і між зорями мого дитинства розшиую вечірню зорю поета, що буде мені сяяти все життя*" [6, с. 144]), із завмиранням серця поглядає на лебедів, що символізують його дитинство ("*до мене крізь коване гілля ясенів наближаються найкращі зорі мого дитинства і притишений спів отих далеких лебедів, що назавжди залетіли в мої сни і життя*" [6, с. 248]). Коли у Михайлика був біль на серці, то "*і сонце за хмарами тліло..., і думки потемніли..., а між плечима все ворухився холодок*" [6, с. 176], "*жаль стояв у моїх очах і душі*" [6, с. 184], "*радість одразу наче вітром здухнуло, серце... падає в холод, губи квасніють*" [6, с. 237]. Аліче відчуває безмежну радість від пізнання довкілля, її зачаровує небо, сонце, море. З доброю іронією Дж. Родарі описує, як купаючись у воді, вона мріє стати маленькою рибкою й кожного вечора дивиться в дзеркало, перевіряючи, чи не вирости в неї плавники та луска ("*disera, prima di andare a letto, si guardava le*

spalle nello specchio, per vedere se le crescevano le pinne, o almeno qualche quama d'argento" [7, с. 66]). Дівчинка дуже хотіла б залишитися в морі назавжди, але вона не може покинути своїх батьків, оскільки вони її дуже люблять (*"non posso lasciarli soli, mi vogliono troppo bene"* [7, с. 69]).

Метафора, поєднана з іронією та епітетами, відбиває психологічний стан Сашка після того, як він повиривав молоду моркву та його посварила прабабуся: *"а в малині лежав повержений з небес маленький ангел і плакав без сліз. З безхмарного блакитного неба якимсь несподівано упав він на землю і ламав свої тоненькі крила коло моркви"* [2, с. 18]. Особливо іронічно звучить жалість Сашка до самого себе. Він мріє, що, коли помре, всі будуть плакати за ним, згадувати, який він був *"ловкий хлопчик, свята душечка"* [2, с. 19]. Підсилює іронічний ефект у цьому контексті повтор сполучника "як": *"...а я коло ями як оживу, . . . та як схоплюсь, а баба як побіжить куди-небудь і не вернеться..."* [2, с. 19].

Але діти сповнені оптимізму, бо вони вірять у добро людей, у їхнє щиросердя, справедливість, у можливість жити за законами ввічливості й краси, що підтверджується такими метафорами в поєднанні з епітетами, повтором, антитезою, градацією, перерахуванням: *"я б'ю лихом об землю і тримаюся свого"* [6, с. 306], *"неймовірні сподівання, неймовірні надії залітають у мою душу і ведуть до того дня, про який і радісно і страшно подумати"* [6, с. 308], *"і хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цій світі, де є зорі, і добрі люди, і тихі возники, і щедрі вечори"* [6, с. 318], *"Giovannino... songa di poterci tornare, per viverci nelpiù gentile dei modi, in una bella casetta col tetto senza punta"* [7, с. 29]. Ця, за метафоричним висловом О. Довженка, *"святість босоногого дитинства"* [2, с. 29] назавжди залишилася в серцях дітей. І те, що вони пронесуть через все своє життя, – це *"бажання творити добрі діла"* [2, с. 29].

Велике значення у вихованні у дітей гуманізму, поетичності світосприйняття, патріотизму має вплив сім'ї й дорослих. Порівнюючи сім'ї Сашка та Михайлика, можемо зробити висновок, що в родині Михайлика було більше злагоди, взаєморозуміння, тепла, наприклад, за допомогою гіперболи *"я ніколи не бачив дружніших людей, як мої діди"* [6, с. 86] письменник відбиває відданість, кохання, щедрість своїх батьків, дідуся й бабусі, які здатні створити справжнє щастя для тих, хто їх оточує. Всі члени сім'ї Михайлика, як і їх найвідданіші друзі, дарують іншим багатство своєї душі (*"дядько Микола... іде з косою по землі, щоб до останнього свого дня розкидати по ній сонячну щедроту душі"* [6, с. 117]). З використанням такої гіперболи, як *"батько підійшов до мене і так поклав мені на голову руку, що я й досі чую її тепло"* [6, с. 253], М. Стельмах розкриває велику любов свого батька до нього, увагу, пошану до дитини.

О. Довженко підкреслює, що в його сім'ї був письменним тільки дідусь Семен (*"він був письменний по-церковному і в неділю любив уро-*

чисто читати псалтир" [2, с. 14]). Мати Сашка вважала діда чорнокнужником, не дивлячись на те, що був *"дід дуже схожий на бога"* [2, с. 14]. Стосовно матері Сашка, слід зазначити, що письменник гіперболізує її ставлення до своєї сім'ї: вона всіх вважала своїми ворогами, оскільки прабабуся, дід та батько *"занапали їй життя"* [2, с. 21]. Іронія дозволяє більш рельєфно та глибоко розкрити сприйняття хлопчиком взаємовідносин між прабабусею та мамою, а також його ставлення до заботи того часу: мати *"довго не давала бабі їсти"*, яка у відповідь поставила свічки *"сторч догори"*. Хлопчик робить висновок, що від цього *"ніяка людина не могла понасти в рай"*, більш того, маму *"став часто по ночах душити домовик"* [2, с. 23], який мешкав *"у нас в комині і в трубі"* [2, с. 23]. Вживаючи порівняння, О. Довженко представляє свою маму як *"болящу великомученицю"*. Перифраза *"вороги свої"* відбиває її негативне ставлення до діда й прабаби: *"сама мати божилася, що буде в раю між святими, як боляща великомучениця, що годує ворогів своїх – діда й бабу – та догоджає їм"* [2, с. 21].

Надзвичайно іронічно в кіноповісті *"Зачарована Десна"* змальований образ прабабусі Сашка. Це була працьовита, невгамовна, неймовірно активна людина, особливою пристрастю якої були прокльони. О. Довженко порівнює прокльони прабабусі з її духовною їжею, індивідуальною творчістю. Прабаба могла прожити без їжі навіть три дні, *"але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею"* [2, с. 18], *"це була творчість її палкої, темної, престарілої душі"* [2, с. 18]. Бабуся проклинала все на світі, навіть свого онука й сина, наприклад:

– онука за те, що він позирив моркву в городі. При цьому О. Довженко використовує такі стилістичні прийоми, як метафора, перерахування, повтор, вживання іменників з пестливими суфіксами, наприклад: *"... царице небесна... повисмикуй йому... і повикручуй йому ручечки й ніжечки, поламай йому... пальчики й суставчики. Царице небесна... заступись за мене... щоб ріс він не вгору, а вниз, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шашіль поточила..."* [2, с. 18];

– сина за те, що потурбував її, попросивши в неї їсти: *"зараз принесу, бодай тебе пранці з'їли, щоб ти їв і не наїдався, щоб тебе розірвало, щоб ти луснув був маленьким!"* [2, с. 19].

Особливо чутливі діти до вбогого життя дорослих. Так, з великим сумом О. Довженко описує долю свого батька – Петра: це була гарна й талановита людина, яка за царських часів так і не реалізувала свої можливості й здібності. Використовуючи порівняння (з античною статуєю) й антитезу (красива людина – некрасивий одяг), О. Довженко підкреслює ту страшну бідність, в якій жила сім'я Сашка: батько *"...був дужий і чистий... Одне, що в батька було некрасиве, – одяг... Неначе нелюди зухвали, аби зневажити образ людини, античну статую укрили брудом і лахміт-*

тям” [2, с. 32]. Сміливість, сила, розум Петра, який рятує ціле село від повені, можуть порівнюватися з талантами видатних людей (наприклад, Васко да Гамою): батько “... почував себе спасителем потоплюючих, героєм-мореплавателем, Васко да Гамою” [2, с. 40], втім, “...Васко да Гама (перифраза) не витримував цієї диспропорції й топив свої кораблі в шинку” [2, с. 40]. Метафора “топив наш батько кораблі задля того, щоб бодай хоч іноді у брудному шинку маленька калюжа його життя обернулась хоч на час у море...” [2, с. 40] розкриває відчай Петра, його душевний біль, безвихідність. Поряд з цим, батько був чесною, порядною, працьовитою й надзвичайно гордою людиною. Він не терпів нестаток, і, як іронічно зауважує О. Довженко, “навіть саме слово “бідність” не вживав відносно своєї особи. Замість “моя бідність” він міг сказати “моє багатство” (антитеза), наприклад: “Моє багатство не дозволяє купити мені нові, пробачте, чоботи” [2, с. 37]. Іронічно звучить й таке філософське висловлення О. Довженка щодо їхньої бідності, яка сприяла “гармонії з природою” й, не дивлячись на це все, дарувала радість життя: “Жили ми в певній гармонії з силами природи. Зимом мерзли, літом смажились на сонці, восени місили грязь, а весною нас заливало водою, і хто цього не знає, не знає тієї радості і повноти життя” [2, с. 38].

Іронію відчуваємо й у фрагментах, у яких письменники оспівують емоційний стан дітей. Так, цей стилістичний засіб передає всі сильні почуття хлопчиків, які в той час мали для них неабиякої важливості: бажання викликати жалість дорослих до безчобітної долі Михайлика (“я ще раз зітхнув – це і для себе, і щоб дід пожалів мене, безчобітного” [6, с. 27], “коли в тебе немає чобіт, то ти починаєш оглядати людину з ніг” [2, с. 29]) або гріховності Сашка, який “повисмикував морквочку” (“... якби оце мені вмерти тут у малині. Хай тоді шукають, хай плачуть наді мною, приплакують, хай жаліють”) [2, с. 19]); прагнення Джованніно доторкнутися до носу владних осіб (мера, фельдфебеля, короля); страх перед душею лісу (“хоча я й дуже люблю ліс, але побоююсь його душі” [6, с. 40]) або левом (“мені було страшно і чомусь жалко лева” [2, с. 54]); розчарування, що дурість не хоче покидати голови Михайлика й спонукає його робити нові пустощі (“але безтолоч... не дуже поспішає виходити, їй, видать, сподобалась моя “макітра”, в яку чогось потрапили не рівні, а кручені мізки” [6, с. 41]).

О. Довженко, М. Стельмах і Дж. Родарі використовують персоніфікацію, щоб підкреслити силу характеру, розум, політ думки людини:

– Михайлик стверджує, що в своїх мріях “душа моя сміялася і летіла на Запоріжжя до славного козацтва” [6, с. 124], а Сашко подумки переносився до річок (“...тихенько, самими кінчиками пальців, одривавсь від землі і зразу ж опинявся на Тихому, на Церковному, на Сеймі” [2, с. 28]) або верхи на коневі летів у невідому далечінь (“...розкривши широко очі,

я почуваю, ніби якась сила підіймає мене з лави і виносить з хати прямо на коня..." [2, с. 60];

– у уяві маленького Клавдіо проста палка перетворюється на коня або великого верблюда в прекрасній пустелі (*"inforcò di nuovo il bastone, e stavolta esso non fu un cavallo, ma un solenne cammello a due gobbe, e il cortile era un immenso deserto da attraversare..."*) [7, с. 94];

– маючи поетичну душу, діти відчувають майже фізично плин часу: так, Михайлик запевняє, що *"іноді, коли я сплю, час приходить і до мене, постійно-постійно біля усього я та й злегка потягне за чуба малого, щоб він підіймався угору. Отак я й расту!"* [6, с. 255], а О. Довженко за допомогою метафори й епітетів переконує, що в дитинстві час сприймається зовсім по-іншому: *"світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну"* [2, с. 62].

Використовують письменники й перифрази: Михайлик часто називається своїми родичами не занадто улесливими словами: *"спершу з мене вибивали дурування і примовляли, який я бузувір, опришок, урвиголова, харциз, каламут і навіть химород"* [6, с. 25], окрім цього, він ще й *"збитошник"* [6, с. 188], *"заводіяко"* [6, с. 188], *"безпардонник"* [6, с. 236]. Сашко ж, *"навіки проклятий"* своєю прабабусею, найчастіше називався *"невігласом"* [2, с. 17].

Відоображуючи характери людей крізь призму світосприйняття дітей, письменники часто використовують різні стилістичні засоби задля описання очей, оскільки саме очі відбивають внутрішній світ, почуття, настрій людини. О. Довженко й М. Стельмах в однаковій мірі вживають метафори (а в конструкціях з ними й епітети, порівняння, гіперболи, повтор) для віддзеркалення:

– людини з добрим серцем, чесною, відкритою, у якої очі світлі, ясні *"очі її, голубі, з сизим туманцем, лагідно осявають мене"* [6, с. 93], *"чорні віночки вій, а під ними лежить і глибока степова далина, і така добрість, яку повік не забудеш"* [6, с. 93], *"великі-великі очі, над якими сполохано б'ються віночки вій"* [6, с. 317];

– розгніваної або черстої людини, у якої очі чорніють від люті, а холодне серце обмежує сприйняття краси світу: *"холоднооокість збіднює і світ, і душу навіть дуже розумним людям"* [6, с. 167];

– веселої людини, яка здатна сміхом переборювати життєві негаразди: *"з очей аж витрушується дядькове срібло-золото"* [6, с. 173], *"дядько Трохим... посміхнувся отими карими очима, в які звідкись захопив такі золоті обідки-персні, що вони аж приворожували жіноцтво"* [6, с. 256];

– проникливої людини, від погляду якої нічого не сховається (*"прабаба... була малесенька й така прудка, і очі мала такі видючі й гострі, що сховатись од неї не могло ніщо в світі"*) [2, с. 18];

– зажуреної, опечаленої людини, котра несе тягар своїх думок, журби: в батька були “великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи” [2, с. 32], “в материних... тепер прибляклих, мов перестиглі волошки, очах аж куриться туга” [6, с. 175], мати “туманом очей своїх поглянула на мене” [6, с. 175], “і враз така печаль налягає на неї, що нажурені повіки починають тремтіти, як у зобидженої дитини” [6, с. 175], “материні очі... купались у сльозах” [6, с. 191], “зажурилась Люба, зажурились її тіністі вії і притемніли очі” [6, с. 182].

Письменники за допомогою метафор намагаються схопити ту єдину мить, коли обличчя людини відбиває радість від її найкращих вчинків, щастя від подарованих іншим добра й краси: “наймичка ронила на стежки і доріжки безжурний сміх чи пісню” [6, с. 91], “добра людина поїхала, дай їй бог здоров’я, – зітхав дід лагідно” [2, с. 15], “*e se ne andò sorridendo, perché non c’è persona più felice al mondo del vecchio che può regalare qualcosa ad un bambino*” [7, с. 95].

Відбиваючи світосприйняття Сашка, Михайлика, Аліче, Клавдіо, Джованніно, що прагнуть до пізнання світу, здатні відверто захоплюватися кожним добрим вчинком дорослого, письменники часто вживають епітети, котрі засуджують байдужість, душевну черствість людей, наприклад, “Юхрима... люди позаочі звали пройдошним, шалапутним, слизькооким” [6, с. 52], він мав “дрібненьку, злукавлену, підступну душу” [6, с. 28]). В оповіданнях Дж. Родарі висміюються ті дорослі, для яких є характерними заздрість, жорстокість, бездушність. Так, з великою долею сарказму письменник описує жінку, яка рахувала чихання інших і відмічала їх у своїй записній книжці. Коли після її смерті сусіди знайшли ці записи, вони, за іронічним зауваженням Дж. Родарі, припустили, що це були добрі діла жінки: “*guardate, deve aver segnato tutte le sue buone azioni. Ma quante ne ha fatte!*” [7, с. 26]. Є й такі, які б “усе сонце забрали собі, а іншим одну тільок залишили” [6, с. 254], вони б вкрали Колізей (“*L’uomo che rubava il Colosseo*”) або купили б Стокгольм (“*A comprare la città di Stoccolma*”), їх ніщо не дивує, вони відмовляються від щастя бути корисними іншим. Це люди з “іржавими ґратами” в душі, у них в очах “зеленкувато застоювся мед, а на язичці трималася жовч” [6, с. 89], “в руках не перо, а лопата копати ями для добрих людей...” [6, с. 107], “з рота вискакують не слова, а жаби” [6, с. 137]. Для характеристики неймовірної жорстокості фашистів, які заживо спалили майже все рідне село Сашка, письменник використовує перерахування: “...і жінки, аби не жити вже, не бачити, не плакати, не клясти, плигали самі вслід за дітьми і згорали в полум’ї страшиного фашистського суду” [2, с. 43].

Письменники підкреслюють, що лише ті люди, які живуть чесно, працюють безкорисливо, називаються “щиросердними дітьми” “делікатними”

(*"незвичайна делікатність дідуся"* [6, с. 86]), *"Себастьян мав делікатну душу"* [6, с. 158]. Такі люди навіть без явних талантів можуть дивувати інших своєю майстерністю, що відображається О. Довженком за допомогою гіперболи: *"Самійло... був косар. Коли б його пустили з косою просто, він обкосив би всю земну кулю, аби тільки була добра трава та хліб і каша"* [2, с. 51]. В своїх оповіданнях Дж. Родарі за допомогою метафоричної гіперболи підкреслює, що можуть бути щасливими лише ті дорослі, котрі назавжди зберегли в своїх серцях добро, щирість, допитливість, здатність мріяти й дивуватися світу: таким є старенький синійор з міста Чезенатіко, який на каруселі піднявся високо над Італією й планетою (*"... che meraviglia: il vecchio signore si trovò in un attimo all'altezza del grattaciel odi Cesenatico, e il suo cavalluccio galoppava nell'aria, puntando dritto il muso verso le nuvole"* [7, с. 54]).

Окрім гіперболи, ця сила кохання, чистота душі, велич духу, невтомна праця передаються письменниками за допомогою:

– перерахування: *"найдорожчим для бідного чоловіка є земля, вірна жінка і пісня"* [6, с. 72], *"переживали, сміялися й плакали у нас щиріше, ніж будь-де"* [6, с. 160], *"як мати... любила робити і в горі, і в полі, і в лузі, і в лісі і тихо втішатися зробленим!"* [6, с. 167], *"приклепаємо косу, та поїдемо на сінокіс на Десну, та накосимо сіна, та наловимо риби, та наваримо каші"* [2, с. 28];

– перерахування й повтору: *"Себастьянів батько... чи то кликав до себе свої далекі літа, свої далекі василечки, свою далеку дружину"* [6, с. 286], батьки Сашка *"...нікому й ніколи не заподіяли зла на землі, не вкрали, не вбили, не одняли, не пролили крові"* [2, с. 28];

– антитези: *"сто друзів – це мало, один ворог – це багато!"* [6, с. 28], *"дядько Микола ніколи не прибіднювався, а навпаки, любив так похвалитися, щоб іще хтось не крізь смуток дивився на світ"* [6, с. 34], *"два ковалі має чоловік біля свого серця: один кує срібні струни, а другий – іржаві грати захланності"* [6, с. 255], безкорислива тітонька Ада, яка годує пташок, не чекаючи на подяку від будь-кого (*"la vecchia zia Ada... e povera com'era aveva ancora qualcosa da regalare e non pretendeva nemmeno che le dicessero grazie"* [7, с. 104]).

Отже, дослідження творів О. Довженка, М. Стельмаха й Дж. Родарі свідчить, що провідними поетичними засобами, котрі забезпечують відображення світогляду дітей, емоційності сприйняття світу, проникливе розуміння його таємниць, виявлення глибокої любові до всього навколо, є епітети, метафори, персоніфікація, порівняння, гіпербола, іронія, перифраза, антитеза, перерахування, градація. Перспективи дослідження полягають у розкритті стилістичних засобів віддзеркалення особливостей мислення, уяви, спілкування дітей у творах зарубіжних та українських письменників.

Література:

1. Довженко О. Вибране / Олександр Довженко / Упорядкув. текстів та передм. О. М. Таранченко. – К. : “Школа”, 2008. – 320 с.
2. Довженко О. Вибрані твори / Олександр Довженко. – Одеса: “Маяк”, 1976. – 148 с.
3. Князян М. О. Іронія як стилістичний засіб відображення особливостей світосприймання дітей (на матеріалі творів французьких та італійських письменників) / Маріанна Олексіївна Князян // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: зб. наук. пр. Вип. 18 / відп. ред. Н. М. Корбозерова. – К. : Логос, 2010. – С. 175-185.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Смушинська І. Теорія фігур у ХХІ столітті, основні проблеми // Структурно-семантичні і когнітивно-дискурсивні парадигми сучасного романського мовознавства: Матеріали Третьої Всеукраїнської наукової конференції романистів / Ірина Смушинська. – Одеса: Вид-во КП ОМД, 2010. – С. 22-23.
6. Стельмах М. Гуси-лебеді летять...; Щедрий вечір: Повісті / Михайло Стельмах / Передм. В. Є. Панченка. – К. : Веселка, 1993. – 319 с.
7. Rodari, Gianni. Favole al telefono / Gianni Rodari. – Vicenza: Einaudi Ragazzi, 2010. – 224 p.

Ковбанюк М. І.,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

ЛІВОБІЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ ВТОРИННОГО СЕМАНТИЧНОГО ПРЕДИКАТА

У статті розглянуто вторинний дієприслівниковий і герундійний предикати з урахуванням їх лівобічної валентності. Типологізовано семантичні варіанти суб'єктної синтаксеми і семантичні схеми для аналізу речень з лівобічною валентністю вторинних предикатів. Окрему увагу приділено реченням з модифікованою суб'єктною синтаксемою.

Ключові слова: суб'єктна синтаксема, вторинний дієприслівниковий предикат, вторинний герундійний предикат, семантична схема, модифікована суб'єктна синтаксема.

В статье рассмотрено вторичный деепричастный и герундиальный предикаты с учетом их левосторонней валентности. Классифицированы семантические варианты субъектной синтаксемы и семантические схемы для анализа предложений с левосторонней валентностью вторичных предикатов. Отдельное внимание уделено предложениям с модифицированной субъектной синтаксемой.

Ключевые слова: субъектная синтаксема, вторичный деепричастный предикат, вторичный герундиальный предикат, семантическая схема, модифицированная субъектная синтаксема.

The article presents the secondary participle and gerund predicates left valence. It has been classified subject semantic types and semantic schemes for analyzing the sentences with the secondary predicates left valence. It draws attention to the sentences with a modified subject syntaxeme.

Key words: subject syntaxeme, secondary participle predicate, secondary gerund predicate, semantic scheme, modified subject syntaxeme.

З розвитком семантичного дослідження рівнів мови здатність предиката сполучатися з суб'єктним актантом вирізняють як лівобічну валентність того самого предиката. Вперше поняття валентності предиката витлумачується на матеріалі французької мови, а саме Л. Теньєром, на основі вивчення синтаксичних потенцій дієслова. Згідно з дослідженнями, за Л. Теньєром, валентність подано як здатність дієслова сполучатися з певною кількістю актантів [9; 265]. Нині валентність кваліфікують як синтагматичну сполучуваність мовних одиниць у зв'язку зі структурою простого речення. На власне-семантичному рівні валентність — властивість предиката встановлювати кількісний і якісний склад непередикатних компонентів. Предикат виступає носієм активної валентності, оскільки детермінує кількість і специфіку іменникових компонентів як

носіїв пасивної валентності та особливості семантико-синтаксичних відношень, що передаються ними [2].

Матеріалом дослідження є речення з українським вторинним дієприслівниковим і французьким вторинним герундійним предикатами із урахуванням лівобічної валентності.

Актуальність дослідження зумовлена застосуванням зіставно-порівняльного аналізу з метою вивчення семантичних особливостей сполучуваності вторинних предикатів із суб'єктними синтаксемами.

Мета статті полягає у вивченні й порівнянні лівобічної валентності вторинних предикатів, виражених дієприслівником і герундієм. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати природу валентності і суб'єктної синтаксеми; 2) типологізувати семантичні варіанти суб'єктної синтаксеми при вторинному предикативі; 3) запропонувати семантичні схеми для аналізу речень з лівобічною валентністю вторинного дієприслівникового і герундійного предикатів; 4) розглянути речення з модифікованою суб'єктною синтаксемою.

Непоширене речення як елементарна одиниця-конструкція складається з двох конструктивних компонентів – предиката і суб'єкта [8, с. 5-8]. Семантичний суб'єкт є носієм ознаки, вираженої предикатом, і цю позицію може зайняти передусім, іменник конкретного предметного значення. Аргументи – предметні імена – як непредикатні знаки визначаються семантичним типом предиката, його валентністю. Предикатно-суб'єктна структура елементарного речення залежить від семантичного типу предиката. Семантичному суб'єктові в структурі речення завжди відповідає семантичний предикат. В організації речення виділяють відношення між значенням предиката і значенням характеризуючого суб'єкта [8, с. 77-79].

У українській і французькій мовах суб'єктний актант виражається особовим чи безособовим суб'єктом. Суб'єкт – категорія, що означає предмет або істоту, про які повідомляється у реченні. У граматичній тенденції термін “суб'єкт” було вжито на означення члена речення, що відповідає предметові думки (судження). У денотативному плані основну функцію семантичного суб'єкта становить ідентифікація предмета дійсності, про який ідеться у висловленні. *Семантичний суб'єкт* відіграє важливу роль у формуванні семантичної структури речення. У ньому виділяють ряд субкатегорій на означення агенса (діяча), носія процесу або стану [10, с. 660-661].

Суб'єктна синтаксема як абстрактна субстанціальна семантико-синтаксична мінімальна одиниця реалізується у семантичних і морфологічних варіантах. Семантична диференціація суб'єктної синтаксеми залежить передусім від характеру предиката, валентність якого формує семантично елементарне просте речення [3, с. 258].

І.Р. Вихованець, відповідно до природи предикативної синтаксеми,

виділяє такі семантичні варіанти суб'єктної синтаксеми: суб'єкт дії, суб'єкт процесу, суб'єкт стану, суб'єкт якісної ознаки, суб'єкт локативного стану, суб'єкт кількісної ознаки [3, с. 259]. У запропонованій нижче класифікації на основі семантичних схем вирізняємо активного і пасивно діяча, оскільки суб'єктна синтаксема не містить і не виражає якісні і кількісні ознаки, локативний стан, а набуває їх за допомогою різних додаткових актантів і відповідних сем, при цьому суб'єкт виступає не діячем, а носієм, наприклад: **Василій, бувши холостим, зовсім не лишив по собі продовження роду** (П. Загребельний). – **Василій був холостий, тому і зовсім не лишив по собі продовження роду**. У реченні сема якісної ознаки входить до складу вторинного предиката *бути* і означення *холостий*, суб'єкт *Василій* не містить такої семи, а виступає носієм цієї ознаки; **Мати плакала, не маючи й жмені пшеничного борошна** (Ю. Яновський). – **Мати не мала й жмені пшеничного борошна, тому й плакала**. Сема кількісної ознаки входить до складу вторинного предиката у заперечній формі *не мала* (*й*) і об'єктного актанту *жмені*, щодо суб'єкта *мати* він виступає у функції носія ознаки; **Сивоок посунув за ним, недовірливо тримаючись** *здалеку* (П. Загребельний). – **Сивоок недовірливо тримався** *здалеку*. У реченні сему локативного стану несе актант *здалеку*, що доповнює суб'єкт інформацією про його розташування; **En passant devant la porte de son frère, il s'arrêta net, la main tendue pour l'ouvrir** (Guy de Maupassant). – **Quand il passa devant la porte de son frère, il s'arrêta**. Сему локативної ознаки містить вторинний предикат руху *passa* і актант *devant*.

Дослідження фактичного матеріалу підтверджують припущення, що сему якісної і кількісної ознак в українській мові часто містять вторинні дієприслівникові предикати *бути*, *мати*, а у французькій мові вторинні герундієві предикати *être* і *avoir* частіше входять до складу вторинного іменного предиката чи сталих мовних локуцій, наприклад: **Mais j'aurais mieux servi mes frères en étant tout simplement un prêtre** (G. Flaubert). – **Mais j'aurais mieux servi mes frères si j'aurais été tout simplement un prêtre; Je n'étais pas fâché, tout en ayant l'air de satisfaire sa curiosité, de lui montrer qu'à une distance honnête je ne monquerais pas mon homme** (A. Dumas). – **Je n'étais pas fâché, mais j'avais l'air de satisfaire sa curiosité**. Інколи вторинні предикати самі ж містять у своєму складі сему якісної ознаки без додаткових актантів, наприклад: **Левіт стояв, відвернувшись** (Г. Хоткевич); **На розкішній канапі сидить, підклавши під себе ноги, озброєний татарин** (М. Хвильовий); **Elle respire en ouvrant la bouche, comme si son corset la gênait** (G. Flaubert); **La jeune fille approcha son fauteuil en rougissant** (A. Dumas).

Сема локативної ознаки може входити і до складу вторинних предикатів на позначення руху, наприклад: **Він у двір уступив, нас минаючи**

(Марко Вовчок); *En arrivant sur le grand quai, il hésita encore une fois, puis tourna vers la jetée* (G. de Maupassant).

Для аналізу українських і французьких речень з лівобічною валентністю вторинного семантичного предиката пропонуємо застосовувати такі семантичні схеми: 1) **PS+SP**, де PS – особовий суб'єкт і SP – вторинний семантичний предикат; 2) **IS+PS**, де IS – безособовий суб'єкт і SP – вторинний предикат; 3) **RS+SP** де RS – редукований суб'єкт і SP – вторинний предикат.

Схема **PS+SP** широко використовується у мовах слов'янського і романського походження. Особовий суб'єкт виступає активним виконавцем, носієм процесу чи стану, наприклад: *Він подряпав собі руки, **видираючи** якнайсухіший хмиз* (Г. Хоткевич). – *Він подряпав собі руки, бо (коли) він **видирав** якнайсухіший хмиз; **Камря** стояла у стола, **розбираючи** нотки у руках* (Марко Вовчок). – *Камря розбирала нотки у руках; **Слухаючи, Камря** поливалась слізьми* (Марко Вовчок). – *Камря слухала, тому й поливалась слізьми; Alors les onagres, tous a la fois, font un pas et frottent leur museau contre lui, **en essayant** de mordre son vêtement* (G. Flaubert). – *Les onagres frottent leur museau contre lui et en même temps les onagres **essaient** de mordre son vêtement; Ils arrivèrent à nous aimer comme des frères tout **en continuant** à nous respecter comme des supérieurs* (A. Dumas). – *Ils arrivèrent à nous aimer comme des frères quoique ils **aient continué** à nous respecter comme des supérieurs; En la **regardant** marcher devant lui ce jour-la, il pensait* (G. de Maupassant). – *Car il la **regardait** marcher devant lui ce jour-la, il pensait.*

Суб'єкт виступає активним діячем при дієсловах у функції первинних предикатів, що валентно сполучаються з дієприслівниковими вторинними семантичними предикатами, а саме: *допитуватися, кричати, обізва-тися, блавити, казати, питати, стверджувати, шепотіти, відповідати, думати, говорити, буркотіти* тощо, наприклад: *Здурів! Здурів! Їй-богу, здурів! – кричала **Маланка, бігаючи** по хаті, як на пожежі* (М. Коцюбинський). – *Маланка кричала; Маланка бігала по хаті, як на пожежі; Візьміть мене, візьміть мене до себе, татку! – благала, **ридаючи, дівчина, припадаючи** своєю маленькою чорнявою голівонькою батькові до колін* (Б. Грінченко). – *Дівчина благала; дівчина ридала; дівчина припадала своєю маленькою чорнявою голівонькою батькові до колін; Ідіть здорові! – сказала **Явдоха, зачиняючи** за ним двері у хату* (Г. Квітка-Основ'яненко). – *Сказала Явдоха; **Явдоха зачинила** за ним двері.*

У французькій мові первинні предикати, виражені такими дієсловами, як: *dire, répondre, rire, murmurer, continuer, demander, bavarder, constater, répéter, crier, chanter, appeler prier* тощо, часто валентно сполучаються з вторинними герундійними семантичними предикатами і, подібно до процесів в українській мові тяжіють до суб'єкта як активно-

го діяча, наприклад: *Oui, capitaine, répondit le pilote en levant son bonnet comme il avait l'habitude de le faire lorsqu'il répondait à quelqu'une de nos questions* (A. Dumas). – *Le pilote répondit; le pilote leva son bonnet; Elle reprit, en souriant, que c'était mal de se moquer* (G. Flaubert). – *Elle reprit que c'était mal de se moquer; elle sourit; Elle dit en rendant la longue-vue* (G. de Maupassant). – *Elle dit; elle rendit la longue-vue*.

Така сполучність частіше спостерігається при передачі прямої мови і спонукає суб'єкта до активно-емоційної діяльності первинними і вторинними семантичними предикатами, наприклад: *Як се можна? З самісінького Києва? Після вечерні? Та сьому не можна статись! – пита Олена, дивуючись* (Г. Квітка-Основ'яненко). – *Олена пита; Олена дивується; Та так. Нічого, – пробурмотів Скрипка, відчуваючи, як його заповнили якісь неспокійні, тривожні думки* (П. Загребельний). – *Скрипка пробурмотів; Скрипка відчував, як його заповнили якісь неспокійні, тривожні думки; Il fit quelques pas, me regarda, et dit, en souriant: voilà un amour dans le désert* (G. de Maupassant). – *Il dit et sourit en même temps; Mon fils, me dit le brave homme en entrant vivement dans mon cachot* (A. Dumas). – *Le brave homme dit; le brave homme entra*.

Суб'єкт виступає пасивним діячем, коли не вказує на ініціатора процесу, не спричинює його перебігу, а є пасивним носієм процесу і коли позначає істоти, яким приписується відповідний стан [3, с. 258]. Семи на позначення процесу, стану можуть входити до складу ментальних, фактивних, емоційних вторинних предикатів, наприклад: *Робив це про всяк випадок, знаючи, що в житті все пригодиться* (П. Загребельний); *Не сподіваючись Катрі, стали ми жити у тихому смутку* (Марко Вовчок); *А переконавшись, починають дозволяти собі лінь і непослух, мов хочать трішки відпочити* (Г. Хоткевич); *En apprenant que tout était arrangé selon ses desirs, il embrassa le marquis* (A. Dumas); *Il fait un grand cri, en disant* (G. Sand); *Il dit alors, en hésitant en peu* (G. de Maupassant).

В. Г. Гак у дослідженнях з порівняльної типології писав, що у французькій мові переважає тенденція до використання службових суб'єктів, а у семантичному плані переважають безособові суб'єкти [5, с. 181]. Сучасні мовознавці дотримуються думки, що французька мова використовує суб'єктно-предикатну структуру навіть для вираження безсуб'єктних процесів і для передачі різного типу часових та просторових відношень [7].

Суб'єктна синтаксема вимагає обов'язкового вираження у структурі французького речення, що пояснюється не тільки двоскладністю французького речення, а й тим фактом, що при виборі елементів для оформлення певної ситуації мовлення у французькій мові обов'язково включається вказівка на мовця чи особу, яка сприймає повідомлення і яка є зрозумілою з ситуації [7, с. 12].

Аналіз матеріалу засвідчує, що схема **IS+PS** функціонує у французь-

кій мові і не є характерною для української. Як безособові суб'єкти виступають такі суб'єктні синтаксеми: *il, on* etc, наприклад: *On avait pris le café, absorbé des liquers et beaucoup ri en plaisantant* (G. de Maupassant). – *On avait pris le café, absorbé des liquers et beaucoup ri en même temps on a plaisanté; On a profité de l'accident du terrain en faisant une incision demi-circulaire dans une montagne* (A. Dumas). – *On a profité de l'accident du terrain car on a fait une incision demi-circulaire dans une montagne*.

Схема **RS+SP** репрезентує структурну редукцію зліва, де компонент з потенційно предикативним значенням у реченні послаблює свій прислівний зв'язок з суб'єктом (об'єктом) і семантично тяжіє до предиката [8, с. 3; 127-128, с. 13-14].

За В.Г. Гаком, семантичні типи речень у французькій мові розподіляються наступним чином: безособові 5%; неозначено-особові 7%; особові 88% [5; 182]. На основі аналізу фактичного матеріалу можна зробити висновок, що редукція суб'єктної синтаксеми при вторинному дієприслівниковому предикатові кваліфікується як поширене семантико-синтаксичне явище, на відміну від французької мови, де лівобічна редукція при вторинному герундійному предикатові репрезентується фразами кліше чи стилістичними засобами і явищами, наприклад: *En sortant de la salle, cette vie du théâtre qui pendant quelques heures avait été la mienne* (M. Proust); *“En lisant, en écrivant”* (заголовок літературного твору: Жульєн Грак); *“Don Quichotte, en lisant, en marchant ...”* (Le Monde, 16-17 septembre 2001); *En écartant tout esprit de parti, on devait convenir qu'une infinité de sujets, politiques et diplomatiques, qui ne pouvaient être traités à la Convention devant les tribunes, ne pouvaient pas davantage être confiés au public, tellement mêlé, qui fréquentait les Jacobins* (J. Michelet, La Convention) – фраза кліше.

Розглянемо приклади: *Стоять між грядками, заклавиши руки, і розмовляють через сусідські плоти* (М. Коцюбинський) – первинні предикати *стоять, розмовляють* і вторинний предикат *заклавиши руки* передають супутній стан суб'єкта, що пояснює його імпліцитність; *Ридаючи повели її до холодної ями; ридаючи засипали землю* (Б. Грінченко) – вторинний предикат *ридаючи* містить сему, що репрезентує сильний емоційний стан імпліцитного суб'єкта. Причиною зредукованої суб'єктної синтаксеми може виступати і предикативне означення: *І показав зубило, тримаючи його посередині двома пальцями, як цяцьку* (Г. Тютюнник).

Редукція суб'єктного компонента може активізувати відношення між первинним і вторинним предикатами, наприклад: *Сповнивши відра, додому побрались* (Марко Вовчок) – імпліцитність суб'єктної синтаксеми посилює причиново-наслідкові відношення між предикатами, вторинний предикат *сповнивши* містить сему, що вказує на досягнення певної мети й спонукає до наслідку: *додому побрались, бо сповнили відра; Ще не до-*

бігаючи, побачив як двоє есесівців крутять руки Борисові, тягнуть його до виходу (П. Загребельний); *Хоча й не добігав*, побачив як двоє есесівців крутять руки Борисові, тягнуть його до виходу (посилюються допустові відношення); *Але тут же, дійшовши до ліжка, здригнув* (М. Хвильовий) – окрім редукції суб'єкта, актант *але тут же* наголошує на часових відношеннях.

Зредукована суб'єктна синтаксема – поширене явище у виразах народної мудрості, наприклад: *Не знаючи броду, не лізь у воду* (Народна мудрість); *L'appétit vient en mangeant* (Народна мудрість). Певні відмінності щодо лівобічної валентності репрезентуються при трансформації вторинного предиката, розглянемо детальніше: *Не знаєш броду, не лізь у воду!* – суб'єктна редукція зберігається, по-перше через імперативний характер повідомлення, по-друге через модифікацію суб'єктної синтаксеми, яка вказує на надмірний вияв суб'єктів; *L'appétit vient pendant qu'on mange* – вживання безособового суб'єкта *on* є необхідним для збереження і розуміння змісту повідомлення.

Вторинний предикат, виражений дієприслівником чи герундієм, належить від предикативного ядра, що складається з двох компонентів – суб'єкта і предиката. Зв'язок з суб'єктом не має експліцитного вираження і тому часто встановлюється за змістом [7, с. 7]. Суб'єкт вторинного предиката, вираженого дієприслівником й герундієм, зазвичай співпадає зі суб'єктом первинного предиката: *Часто удень, покинувши роботу, вона висувала з кутка Гафійчину скриню* (М. Коцюбинський). – *Часто удень, коли вона покидала роботу, вона висувала з кутка Гафійчину скриню*; *En arrivant au village, nous entrâmes dans la troisième maison à droite* (A. Dumas). – *Quand nous arrivâmes au village, nous entrâmes dans la troisième maison à droite*.

Сучасні дослідження у галузі мовознавства підтверджують, що дієприслівник не втратив суб'єктну іменникову семантико-синтаксичну позицію, яка більшою мірою відносить його до дієслова, на відміну від герундія, функціонування якого при основному предикатові зі суб'єктом вважається обов'язковим. На ґрунті семантико-синтаксичних теорій встановлено, що наявність суб'єкта у реченні з дієприслівником не є обов'язковою, крім того, у межах однієї пропозиції дієприслівник і первинний предикат можуть мати різні суб'єкти, що підкреслює віддієслівну природу дієприслівника.

Дієприслівник може не позначати дії суб'єкта, коли відноситься до інфінітива, що вказує на дії іншої особи: *У їх коханні вбачалася мало не зрада рідній землі, волі кремлівського вседержителя, який захотів навіть людську природу змінити, заборонивши кохатись людям різних країн* (О. Гончар); коли відноситься до об'єкта, суб'єкта, що не співпадають з суб'єктом дії, вираженою предикатом: *І не вчула, як скрізь мет-*

нулися люди, **відчиняючи** двері і ворота, як жіноцтво, **припадаючи** до стрепен, плакало і запрошувало в оселі вчорнілих від бою і морозу бійців (М. Стельмах); якщо використано в безособовому реченні при інфінітиві, до якого відноситься дієприслівниковий зворот: *Давай похачем хачати зерно, **не підпускаючи** курей* (Панас Мирний). Зустрічаються випадки, коли і герундій має власний суб'єкт: *Plusieurs personnes qui étaient au nombre des assistants m'ont assuré qu'on ne peut pas **en lisant** ce toast se rendre compte de l'effet qu'il a produit* (M. Proust) – *quand on lit ce toast*.

Суб'єктивні значення вказують на ставлення суб'єкта думки до відображеної в реченні дійсності [3, с. 116]. Для обох мов характерними залишаються конструкції з модифікованою суб'єктною синтаксею, що поширюються на три основні семантичні явища: а) неозначено-особову модифікацію суб'єктної синтаксеми, що позначає дію, процес або стан, суб'єкт яких має неозначену природу; б) узагальнено-особову модифікацію суб'єктної синтаксеми, що вказує на дії, процеси або стани, які стосуються усіх осіб; в) кількісну модифікацію суб'єктної синтаксеми, що вказує на надмірний вияв суб'єктів дії, процесу або стану [3, с. 172-173], наприклад: *А той, **не питаючи**, що й навіщо, потяг деревце до краю дрягви* (П. Загребельний). – *А той хоча і не питав, що й навіщо; Всі слухали мовчки, **затаївши** дух* (М. Коцюбинський). – *Всі затаїли дух; Затрубила труба Мойсеева, **скликаючи** нарід* (Г. Хоткевич). – *Затрубила труба Мойсеева, щоб скликати нарід. – Нарід скликали! On te répondit en prenant le chemin de la prison* (A. Dumas). – *Quelqu'un prit chemin de la prison; Puis tous prirent une expression malicieuse **en regardant** le badaud* (H. de Balzac). – *Tous regardent le badaud; Les passants ébaubis considéraient **en s'arrêtant*** (G. de Maupassant). – *Les passants s'arrêtaient!*

Отже, сполучність вторинного предиката із суб'єктною синтаксею кваліфікуємо як його лівобічну валентність. На семантико-синтаксичному рівні суб'єкт виступає активним діячем або носієм ознаки, процесу чи стану.

За допомогою семантичних схем (1) **PS+SP**, де PS – особовий суб'єкт і SP – вторинний семантичний предикат; 2) **IS+PS**, де IS – безособовий суб'єкт і SP – вторинний предикат; 3) **RS+SP** де RS – редукований суб'єкт і SP – вторинний предикат, вирізняємо схоже та відмінне у лівобічній валентності вторинного дієприслівникового і герундійного предикатів.

Збереження суб'єктної семантико-синтаксичної позиції дієприслівником посилює його дієслівний характер і функціонування як вторинного предиката речення, на відміну від герундія, який частково втратив власну суб'єктну позицію.

При лівобічній валентності вторинних предикатів поширенням явищем є семантична модифікація суб'єктної синтаксеми за допомогою актантів *дехто, хтось, усі, ніхто* тощо.

Перспективи дослідження передбачають подальше вивчення семантико-синтаксичної структури речення з вторинним дієприслівниковим і герундійним предикатами.

Література:

1. Андреева Т. В. Валентність і семантико-синтаксична структура речення: (становлення современной науки – 2009) [Электронный ресурс] / Т. В. Андреева // Интернет конференция – 2009. – Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>
2. Белінський В. Ю. До питання дослідження валентності дієслівних предикатів у зіставному аспекті: (вторая научно-практическая конференция "Альянс Наук: ученый ученому") [Электронный ресурс] / В. Ю. Белінський // Интернет конференция – 2005. – Режим доступа: <http://www.confcontact.com>
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 213 с.
5. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков / В. Г. Гак. – М. : Просвещение, 1983. – 287 с.
6. Морошкина Г. Ф. Функционально-коммуникативные характеристики и текстовой статус образований с герундием в современном французском языке: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05. "Романские языки" / Г. Ф. Морошкина. – К., 1987. – 20 с.
7. Назаревич Г. Я. Мовний антропоцентризм французького речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 "Романські мови" / Г. Я. Назаревич. – К., 2007. – 20 с.
8. Плющ М. Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ – К. : Вища школа, 1986. – 172 с.
9. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Теньер Л. ; [пер. с франц. И. М. Богуславский и др.]. – М. : Прогресс, 1988. – 632 с.
10. Українська мова: Енциклопедія / [упоряд. В. М. Русанівський та ін.]. – К. : Видавництво "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

Кратюк Ю. К.,

Національний університет "Острозька академія"

ПРОБЛЕМА ДІАЛЕКТНОГО ЧЛЕНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА РОЛЬ У НІЙ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ДІАЛЕКТУ

Сусідські взаємини, спільна історія польського та українського народів, а також спільне джерело формування мовленнєвої культури пояснює постійний взаємовплив цих двох мовних кодів. Стаття присвячена дослідженню польського південно-західного діалекту, його вплив на формування літературної української мови.

Ключові слова: південно-західний діалект, художній стиль української мови, історія дослідження діалектології.

Sosiedskie отношения, общая история польского и украинского народов, а также общий источник формирования речевой культуры объясняет постоянное взаимовлияние двух языковых кодов. Статья посвящена исследованию польского юго-западного диалекта, его влияние на формирование литературного украинского языка.

Ключевые слова: северный диалект, художественный стиль украинского языка, история исследования диалектологии.

The article under consideration is devoted to the research of Polish, South-Western dialect and its influence on the formation of Ukrainian literary language. Ukrainian and Polish languages influence constantly the development of each other. This fact goes back to close neighborhood, common history of Polish and Ukrainian nations and common origin of formation of the language culture.

Key words: South-Western dialect, ukrainian fiction, history of dialectology.

Актуальність статті полягає в представленні способів впливу іншомовного коду на українську мову. Предмет – іншомовні запозичення в художньому стилі української мови шляхом модифікації лексичних конструкцій. Об'єкт – польський південно-західний діалект, історія дослідження діалектології.

Проблема діалектного членування української мови. Питання діалектної диференціації займає важливе місце в історії мовознавчої науки. У 30-х роках XIX століття відносно багато уваги діалектному членуванню української мови приділив Михайло Максимович. Учений розрізняв малоруське або українське (північно-східне) і червоно-руське або галицьке (південно-західне) наріччя в її межах. До першого він зараховував говори по обидва боки Дніпра, а також Полісся, Волині і Поділля; до другого – говори по обидва боки Дністра в Галичині і в Карпатах. В обох наріччях дослідник виділяв піднаріччя: у північно-східному – українське (південне) і сіверське (північне), у південно-західному – галицьке і за-

карпатське. Спостереження Максимовича щодо розмежування говорів української мови приблизно відбивали фактичний стан речей, хоча в дослідника не було матеріалу для більш глибокої і точної їх класифікації.

Межу між північним і південним наріччями української мови дослідники проводять по приблизній лінії: Холм, Володимир-Волинський, Луцьк, Рівне, Житомир, Київ, Переяслав, далі через Ніжин, на південь від Конотопа і Путивля. До Карпатського наріччя відносять лемківський, бойківський і закарпатський говори, що приблизно відповідає території карпатського піднаріччя за картою К. П. Михальчука.

Проблемі групування українських говорів приділив увагу Іван Зілинський у праці "Проба упорядкування українських говорів" (1914). Автор виділяє два наріччя української мови – південно-західне і північно-західне. Базова різниця між ним полягає в особливостях артикуляції звуків. У південно-західному наріччі при вимові голосних і приголосних язык займає передню частину ротової порожнини в напрямі до місця вимови звуків *i*, *й*, а в північно-західному наріччі – середню і задню частини ротової порожнини.

Члени Московської діалектологічної комісії М. М. Дурново, М. М. Соколов і Д. М. Ушаков при опрацюванні діалектологічної карти російської мови в Європі (1915) виділяли три наріччя в українській мові: північне ("північно-малоруська група говорів"), південне ("південно-малоруська група") і карпатське ("карпатська група").

Південне наріччя науковці членують двояко залежно від критерію: за вимовою приголосних звуків перед голосним *i*, який постав з *o*, – на північну і південну частини, за рядом інших ознак – на "східноукраїнську", "західноукраїнську", галицьку і гуцульську групи говірок. Карпатське наріччя за ознакою нерухомості і рухомості наголосу поділяється відповідно на західну і східну частини.

М. М. Дурново в пізнішій праці "Вступ в історію російської мови" (1927) говори української мови поділяє на поліські, східноукраїнські і західноукраїнські. У південно-західному наріччі вчений виділяє наддністрянський або опільський, надсянський, покутсько-буковинський, подільський, південно-волинський говори, а в карпатській діалектній групі – лемківський, бойківський з середньо-закарпатським і гуцульський.

Подальші дослідження продемонстрували інший підхід до проблем діалектного членування. С. П. Бевзенко в межах південно-західного діалекту визначає такі говори: східно-ополіський (лівобережно-ополіський), середньо-ополіський (правобережно-ополіський) і західно-ополіський (волинсько-поліський) з набузько-поліським або підляським. У південно-західному наріччі автор виділяє три групи говорів: волинсько-подільську, галицько-буковинську і карпатську. У першій групі визначаються південно-волинський і подільський говори; у другій – наддні-

стрянський, надсянський, покутсько-буковинський або надпрутський і східно-карпатський або гуцульський; у третій – закарпатський (середньо-закарпатський), північно-карпатський (північно-підкарпатський) або бойківський і західно-карпатський або лемківський.

При групуванні говорів української мови необхідно брати до уваги давній і сучасний їх стан. Автори, що вивчали проблему групування українських говорів, не раз сплутували різні етапи їх розвитку, внаслідок чого приходили до неоднакових висновків.

Варто окремо зупинитися на питанні історії вивчення проблем діалектології.

Увага до діалектичного членування стимулювала нові дослідження говірок; тому з кінця XIX – початку XX ст. розпочалося інтенсивне укладання спеціальних програм, за якими здійснювалося збирання діалектичного матеріалу (найдетальнішою була “Програма для збирання діалектичних одмін української мови” К. Михальчука та Є. Тимченка, 1909; її варіант – “Программа для собирания особенностей малорусских говоров” К. Михальчука та А. Кримського, 1910; короткі програми О. Синявського, 1924, 1927; Є. Тимченка, 1925; Діалектологічної комісії УАН, 1926; пізніше – “Програма для збирання матеріалів до Діалектологічного атласу української мови” Б. Ларіна, 1948, 1949; “Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови” Й. Дзендзелівського, 1984, 1987); створювалися питальники для підготовки регіональних описів, атласів, словників. Оцінка фонетичних, а також морфологічних структурних рівнів говірок як найбільш інформативних для розв’язання проблем діалектичного членування відбилася на більшості полірівневих питальників – вони в основному орієнтують на запис фонетики і словозміни.

Саме тому в дослідженнях найповніше представлена інформація про фонетичну систему (переважно без використання експериментальних даних), менше – про граматичну, про синтаксис, просодію, словотворення. Лексика і фразеологія окремих діалектів відображена у таких словниках і описах:

- польських діалектів (Лисенко П. С. Словник польських говорів. – К., 1974; Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). – К., 1979; Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. К., 1985);
- бойківського (Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок, ч. 1-2. – К., 1984; Матеріали до словника буковинських говірок, вип. 1-6. – Чернівці, 1971–1979);
- окремих наддністрянських, південно-волинських говірок (Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області. – Мюнхен, 1965 та ін.).

Давні східнослов'янські племена або союзи племен відрізнялися певними мовними рисами, так що кожне плем'я (союз племен) мало свій говір як особливу мовну систему.

На думку мовознавця М. Ф. Наконечного, є підстави давні північно-східні говори співвідносити з полянами, деревлянами, сіверянами і північними волинянами, південно-західні – з південними волинянами, уличами, тиверцями і білими хорватами.

О. О. Шахматов вважає, прямими нащадками полян, деревлян і сіверян можна визнати населення північної Київщини і Волині, південних районів Чернігівщини і північних Полтавщини.

К. Михальчук давні південно-західні говори зіставляв і з полянами й древлянами; сіверяни і дреговичі, на його думку, належали до перехідного типу між північно-руськими і південно-руськими племенами. З південно-західною групою співвідносились дуліби (на Волині) і хорвати (в Галичині). Уличі й тиверці (на Поділлі) були перехідною ланкою між північно-східною і південно-західною групами.

У сучасній діалектології (1900-ті – 2000-ні рр.) загальноприйнятим є поділ говорів української мови на три наріччя – північне, південно-західне і південно-східне. Таке ж членування української мови спостерігається і в матеріалах "Атласу української мови".

Три сучасні українські наріччя відрізняються сукупністю фонетичних, граматичних і лексичних рис. Виходячи з того, що сучасні південні наріччя відповідають одному колишньому, можна зробити висновок, що за багатьма рисами північне наріччя протиставляється обом південним.

Позаяк в історичному плані між собою співвідносні північне і південно-західне наріччя. Усі північні й більшість південно-західних говорів є старожитніми. Північне і південно-західне наріччя характеризуються діалектною розчленованістю, що зумовлена різними чинниками: відбиттям певною мірою мови давніх племен, стабільністю меж колишніх феодальних і державно-адміністративних утворень, поміркованою інтенсивністю міграції населення.

Південно-східне і південно-західне наріччя співвідносні в плані взаємодії з новою літературною мовою в процесі її становлення: південно-східне наріччя лягло в основу нової загальноукраїнської літературної мови, південно-західні говори були основою західноукраїнського різновиду літературної мови, що існував у XIX і на початку XX ст.

Вплив південно-західного діалекту на формування української літературної мови. Спробуємо виявити явище впливу південно-західного діалекту на розвиток української літературної мови, зокрема через її вплив на східний варіант літератури в межах художнього стилю.

Щоб детальніше з'ясувати суть цього явища, розглянемо особливості художнього стилю. Художній стиль у межах системи функціональних

стилів мови має домінуючий характер. Він ширший, ніж будь-який інший. Це зумовлено тим, що саме цей стиль вирізняється використанням поетизмів, символів національної культури, які описують ідеалізоване уявлення про життя народу. Саме тому для нього є допустимими іностильові та іносистемні засоби, зокрема діалектизми та випадки викривлення кодифікованих лексичних норм.

Наприкінці XIX століття на теренах України статус художнього стилю був неоднозначним. Поряд із публіцистичним він був розповсюдженим на сході, а на заході мова художньої літератури вже на той час набула напівфункціональності, тобто вона мала регіональний характер. У науці для фіксації її статусу було запроваджено термін “західний варіант мови” або “галицька мова”.

Згадане південно-західне наріччя було поширене на сучасній території Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, Хмельницької, Вінницької, Тернопільської, північно-західних частин Кіровоградської та Одеської областей, південно-західної частини Київської області, південної частини Житомирської області, західної частини Черкаської та північної частини Миколаївської областей.

Сьогодні говорячи про становлення мови, не можна обминути увагою той факт, що вона зазнала різноманітних впливів, зокрема впливу південно-західного. Під цим явищем ми розуміємо запозичення: по-перше, із західного варіанту літературної мови в її писемній та усній формі; по-друге безпосередньо з південно-західного говору завдяки живому контакту письменників України з носіями польської мови під час подорожей.

Названий факт можна простежити на прикладі творів Михайла Коцюбинського та Лесі Українки. Лексичне багатство, яке використовують письменники, базується на використанні різноманітних засобів мови, і зокрема її діалектів. Таким чином відбувається перехід від безпосереднього до суб’єктивного сприймання мовних явищ. А це є принципово важливим для формування літературних норм будь-якої мови та створює умови для мовного панування.

Зважаючи на особливості художньої літератури того часу, важливо зазначити, що слова-терміни “свій” (східний варіант літературної мови) і “чужий” (західний варіант літературної мови) були імпліцитно ускладнені конотацією “сільський” – “міський”. Саме тому частина освічених мовців сходу, особливо молодь, почала сприймати “галицьку мову” як престижну. Згодом з’ясувалося, що 558 пар західних слів мають південно-західні аналоги, що претендують стати об’єднавчим фактором для західного та східного варіантів мов. Почалися мовні дискусії, і це сприймалося як намагання відгородити українську мову від впливу діалектів (зокрема “галицької мови”). У своїх творах П. Куліш висловив негативне ставлення до факту запозичення діалектів з інших мов в українську.

Проте вплив західного варіанту мови був неминучим, оскільки здійснювався через художню літературу, що завжди перебувала під пильним оком інтелігенції. Він позначився передусім на лексичному фонді за рахунок літературно нормативної лексики, сприяв закріпленню за південно-західними діалектами статусу джерела експресивних засобів літературної мови, зокрема поетизмів; та загалом сприяв виробленню спільного лексичного фонду літературної мови з її стильово-стилістичною диференціацією та усталеністю норм.

Література:

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К., 1980.
2. Горбач Олекса. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області / Горбач О. – Мюнхен, 1965.
3. Горбач Олекса. Українське аргю / О. Горбач. – Львів: Інститут ім. Крип'якевича НАН України, 2006. – 636 с.
4. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – Київ, 1974.
5. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови / М. В. Никончук. – Київ, 1979.
6. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Київ, 1984.
7. Півторак Григорій. Походження українців, росіян, білорусів і їхніх мов. / Г. Півторак. – К. : Академія, 2001. – 152 с.
8. Сімович Василь. Праці в двох томах. Том 1. Мовознавство / В. Сімович. – Чернівці, 2006.

Лесик І. В.,

Волинський національний університет імені Л. Українки, м. Луцьк

КОНТРАСТИВНІ СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ІРОНІЇ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено лінгвокогнітивний аспект функціонування контрастивних тропів й фігур як засобів актуалізації іронії у художньому тексті. Виявлено лінгвокогнітивні операції і процедури, задіяні у формуванні контрастивних стилістичних засобів вербалізації іронії.

Ключові слова: контрастивні стилістичні засоби, концептуальний оксиморон, концептуальна інтеграція, контрастивне манування, іронія.

В статье исследуется лингвокогнитивный аспект функционирования контрастивных тропов и фигур как средств актуализации иронии. Выявлены лингвокогнитивные операции и процедуры, задействованные в формировании контрастивных стилистических средств вербализации иронии.

Ключевые слова: контрастивные стилистические средства, концептуальный оксиморон, концептуальная интеграция, контрастивное картирование, ирония.

The article deals with functioning of contrastive tropes and figures as a means of irony production from the linguo-cognitive perspective. The author investigates linguo-cognitive operations and procedures involved in the formation of contrastive stylistic means of the verbal manifestation of irony.

Key words: contrastive stylistic means, conceptual oxymoron, conceptual integration, contrastive mapping, irony.

Сучасні лінгвокогнітивні дослідження художнього тексту спрямовані на розкриття креативних механізмів художнього мовлення шляхом концептуального аналізу тропеїчних засобів.

У когнітивній лінгвістиці, яка пояснює характер взаємодії між мовою і мисленням, проблема тропеїки набула особливої актуальності у зв'язку з новим підходом до тлумачення тропів і фігур. Так, у світлі теорії концептуальної метафори (Дж. Лакофф, М. Джонсон,) та метонімії (З. Ковечес), концептуальної інтеграції (Ж. Фоконьє, М. Тернер), метафора і метонімія тлумачаться як спосіб мислення. Статус ще одного концептуального тропу крім метафори й метонімії отримав оксиморон, який належить до контрастивних тропеїчних засобів [12, с. 275; 13, с. 76-89].

Контрастивні стилістичні засоби є проявами парадоксального мислення людини. Різноманітність семантичної та синтаксичної структур контрастивних стилістичних засобів зумовлюється взаємодією мовних і позамовних чинників. До мовних чинників відносяться іконічність і символічність як принципи мовного втілення парадоксального мислення

в контрастивних стилістичних засобах. Позамовними чинниками створення контрастивних тропів і фігур є типи художньої свідомості, види мислення, способи відображення художньої картини світу тощо.

Звернення у нашому дослідженні до контрастивних тропів й фігур мотивовано їх широким застосуванням для реалізації іронії у художньому тексті. Отже, **метою** статті є виявлення специфіки втілення іронії у художніх текстах через дослідження лінгвокогнітивних механізмів, що лежать в основі формування контрастивних засобів її вербалізації. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- визначити контрастивні стилістичні засоби, які забезпечують реалізацію іронії у художніх текстах;

- з'ясувати характер взаємодії між іронією й способами її втілення у контрастивних стилістичних прийомах;

- описати лінгвокогнітивний аспект функціонування контрастивних тропів й фігур як засобів актуалізації іронічного бачення дійсності.

Дотримуючись широкого погляду на іронію як спосіб світосприйняття, форми оцінно-емоційного пізнання дійсності, трактуємо цей феномен, слідом за Т. П. Андрієнко, як "вираження мовцем емоційно-оцінного ставлення до певного об'єкта за допомогою пропозиції, у якій буквально значення протилежне переносному по оцінній інтерпретації. Результатом протиставлення двох взаємовиключних значень є комічний ефект – глузування" [1, с. 6].

Для опису породження іронії за допомогою контрастивних стилістичних засобів використовуємо метамову теорії концептуальної інтеграції, яку запропонували Ж. Фоконьє та М. Тернер [17]. Згідно з теорією концептуальної інтеграції формування іронічного смислу здійснюється на основі змішування двох вхідних ментальних просторів, об'єднаних структурою родового простору. Вхідні ментальні простори знаходяться у відношенні контрасту чи невідповідності, проте вказівка на одну й ту ж саму ситуацію об'єктивної дійсності (фактор, який формує структуру родового простору) мотивує інтеграцію цих суперечливих сутностей в інтегративний простір, де й простежується поява іронії.

Для того, щоб будувати та пов'язувати ментальні простори діють мапування. У сучасній когнітивній науці поняття "мапування" – це основна, фундаментальна когнітивна операція, що супроводжує пошук та опрацювання людиною будь-якої інформації, будь-яких упредметнених знань [9, с. 388-390].

При аналізі мовного матеріалу нами було встановлено, що іронія, яка реалізується на поверховому рівні мови за допомогою оксиморона, антитези, зевгми, парадоксу на глибинному рівні концептуальних структур, в її основі лежить ідентична лінгвокогнітивна операція контрастивного мапування, яка зумовлена особливостями парадоксального мислення людини.

“Контрастивне мапування – це проектування онтологічних властивостей однієї сутності на протилежні онтологічні властивості іншої сутності” [2, с. 230].

Таке мапування базується на специфічних правилах. Перше правило пов’язане з принципом селективної аналогії, що передбачає наявність у сутностях, які мапуються, споріднених онтологічних властивостей [див. 10, с. 112-132; 13, с. 75-89; 14, с. 139-146; 16, с. 33-41]. Друге правило зумовлене порушенням іконічного принципу відстані, що полягає в проектуванні таких ознак сутностей, які знаходяться на периферії їх семантичного поля та є гіперонімами або антонімами порівняно з центральними прототиповими ознаками цих сутностей [11, с. 164-169; 16, с. 65]. Третє правило стосується напряму мапування, підґрунтям якого є іконічний принцип послідовності. Прямим називається проектування позитивних ознак сутностей на негативні. Непрямим або реверсивним вважається мапування негативних ознак сутностей на позитивні [13, с. 78].

Найчастіше контрастивне мапування простежується при формуванні іронії, що актуалізується за допомогою оксиморона, підґрунтям якого слугує концептуальний оксиморон. У сучасних когнітивних дослідженнях оксиморон тлумачиться як примирення суперечливого ставлення зі сутностями, що зіштовхуються в семантичному просторі одної царини [13, с. 75-89; 15, с. 82] як навмисна категоріальна помилка, розмивання логічних меж між сутностями [5, с. 441].

Концептуальний оксиморон є результатом парадоксального мислення, яке, на відміну від аналогового, що є основою концептуальної метафори, полягає не в пошуку тотожностей та відмінностей між сутностями царин джерела та мети, а в навмисному зіштовхуванні або перетинанні онтологічних ознак сутностей у межах одного семантичного простору [2, с. 213] в перспективі співвіднесення їх “модусів існування”, тобто модальностей як способів відношення висловлювання до реальності [6, с. 177].

Специфіка іронічного оксиморона, полягає в концептуалізації невідповідності між реальною ситуацією та її ідеалізованим уявним аналогом. Він слугує для передачі прихованого критичного ставлення суб’єкта до об’єкта іронічної оцінки, є експлікатором його іронічного наміру – викликати в адресата когнітивну реакцію у формі глузування.

Для розкриття когнітивних механізмів формування іронічного оксиморону простежимо актуалізацію іронії в такому контексті:

“[...] Are you going over there?”

Lily looked at the lake. “Think I should?”

*“Only if you’re a **glutton for punishment**. ”*

Lily’s eyes found hers, beseeching now. “Maybe if I explain it to her – tell her my side of the story” [1, с. 48].

Формування іронічного оксиморону ґрунтується на зіштовхуванні

різних аксіологічних значень сутностей вхідних ментальних просторів *glutton* – людина сповнена бажання, прагнення до чогось (позитивна оцінка) і *punishment* – покарання (негативна оцінка), яке пов'язане з протилежною онтологічною ознакою, а саме небажанням, униканням будь-якого покарання. Споріднені онтологічні властивості цих сутностей формують родовий ментальний простір і належать до єдиного концептуального поля *volition* (волевиявлення). Несумісність сутностей, аксіологічні модальності яких зіштовхуються, виявляється в тому, що вони є полярно віддаленими і знаходяться на периферії їх концептуального поля. Іронічна оцінка, реалізована за допомогою оксиморона, виражає глузування над жінкою, яка ніби напрошується на покарання.

Таким чином, функціонування іронічного оксиморону полягає в навмисному конфлікті значень поєднаних сутностей, які виявляють протилежні оцінки. Цей конфлікт розв'язується витисненням позитивної оцінки негативною, що й породжує іронію.

При породженні іронічного оксиморону розкриваються суперечливі сторони явища, передається негативне критичне ставлення до предметів та явищ дійсності. Аномальність іронічного оксиморону виявляється в порушенні звичної норми сполучуваності слів. Семантична несумісність супроводжується низьким ступенем передбачуваності.

Контрастивне мапування при породженні іронії простежується не лише в оксиморонах, але й в зевгмі. На рівні мови зевгма – це синтаксичне поєднання двох семантично несумісних компонентів. Розглянемо, яким чином на рівні концептуальних структур відбувається формування зевгми, що реалізує іронічну оцінку.

One day he had stumbled while marching to class; the next day he was formally charged with breaking ranks while in formation, felonious assault, indiscriminate behavior, moper, high treason, provoking, being a smart guy, listening to classical music, and so on [2, с. 77].

У наведеному вище прикладі зевгма, яка використовується для передачі іронічної оцінки, побудована на зіштовхуванні аксіологічних ознак концептів, що належать до різних ментальних просторів: вхідного ментального простору джерела (*breaking ranks while in formation, felonious assault, indiscriminate behavior, moper, hightreason, provoking*), яке містить негативну оцінку, оскільки ці сутності пов'язані з порушенням порядку, законності і згідно зі стереотипним уявленням викликають осуд, зневагу, та вхідного ментального простору мети (*being a smartguy, listening to classical music*), що містить позитивну оцінку. Обидва простори мають споріднений компонент – організуючий фрейм *to charge with*, який структурує родовий ментальний простір. Семантично *to be charged with* узгоджується лише з простором джерелом, тобто *to be charged with felonious assault, indiscriminate behavior, moper, high treason, provoking*.

Зв'язок з простором ціллю *to be charged with being a smart guy, listening to classical music* є несумісним, алогічним. Парадоксальне осмислення концептів внаслідок їх контрастивного мапування відбувається в інтегративному просторі, де й простежується іронічне ставлення до командирів американської армії, які ладні вдатися до будь-яких, навіть найбільш бездушних, вбивчих, абсурдних заходів заради забезпечення “суворої законності”.

Таким чином, при формуванні зевгми, яка є засобом іронічної оцінки, контрастно виявляється логічна несумісність семантично різнорідних величин, що мають протилежні оцінки.

Для реалізації іронічної оцінки часто використовується логіко-смиловий прийом парадоксу, в основі якого також лежить лінгвокогнітивна операція контрастивного мапування. Іронічні парадокси відображають абсурдність певних сторін реального життя та загальноприйнятих соціальних уявлень.

У логіці парадокс визначається як несподіване, незвичайне, дивне висловлювання, що справді не узгоджується із загальновизнаною думкою, з переконанням чи навіть зі здоровим глуздом, хоча формально-логічно воно правильне [3, с. 431]. У контексті нашого дослідження під парадоксом розуміємо “поєднання двох логічно правильних, але протилежних суджень в єдиній структурі” [8, с. 6].

Розглянемо приклад актуалізації іронічного парадоксу:

[...] *Did you ever hear her describe anybody – some man, I mean? Sometime when you haven't anything to do, do me a favor and get her to describe some man for you. She describes every man she sees as “terribly attractive.” It can be the oldest, crummiest, greasiest –*

“All right, Arthur,” the gray-haired man said sharply [3, с. 115].

В результаті контрастивного мапування зіштовхуються два паралельних, але протилежних судження. Перше судження *to be terribly attractive* структурує термінал фрейму “приваблива зовнішність” першого вхідного ментального простору і містить позитивну оцінку. Друге судження *to be the oldest, crummiest, greasiest* активізує термінал фрейму “неприваблива зовнішність” другого вхідного ментального простору та імплікує негативну оцінку. Отже, зіштовхуються протилежні аксіологічні модальності: позитивна оцінка – негативна оцінка. Концептуальна інтеграція цих суперечливих суджень у простір бленду виявляється можливою завдяки наявності родового простору, який формується фреймом “зовнішність чоловіка”. У процесі формування цього іронічного парадоксу важливим є актуалізація стереотипу про те, яка зовнішність конвенційно вважається ідеальною для чоловіка, і, звичайно, зовнішність чоловіка, який є *the oldest, crummiest, greasiest*, не відповідає уявленню про ідеал чоловічої краси. Іронічна оцінка, не простежена у вхідних просторах, ви-

окремлюється лише в межах інтегративного простору. Іронічний мовець іронізує над жінкою, яка виявляє слабкість до чоловіків, незалежно від їх зовнішності, для неї всі чоловіки протилежної статі є привабливими.

Розглянемо інший приклад іронічного парадоксу:

"My only fault", he observed with practised good humour, watching for the effect of his words, "is that I have no faults".

Colonel Scheisskopf didn't laugh, and General Peckem was stunned [2, с. 328].

Вищезазначений іронічний парадокс базується на одночасному існуванні та зіштовхуванні, з одного боку, стереотипного уявлення про те, що відсутність недоліків є заслугою людини, та, з іншого боку, парадоксального судження про те, що це є, навпаки, її вадою.

Як бачимо, в процесі породження іронічного смислу активізується фрейм – "недоліки людини". Увага фокусується на інформації периферійних терміналів: "відсутність недоліків" та "наявність недоліків". У цьому випадку при формуванні парадоксу спільний організуючий фрейм структурує родовий ментальний простір, що уможливорює змішування суперечливих терміналів, які містяться у вхідних ментальних просторах, у простір бленду, де і виявляється іронічна оцінка. Ця оцінка ґрунтується на експліцитному применшенні своїх чеснот та імпліцитним возвеличуванням власного я.

Вищезазначений іронічний парадокс створений за допомогою заперечного елемента займенника *no*. Аналіз ілюстративного матеріалу підтверджує, що формування іронічних парадоксів за допомогою заперечних елементів є досить продуктивним.

Таким чином, парадоксальне протиставлення формує іронічний смисл. Іронічний парадокс створює ефект обманутого очікування та має широкий потенціал, який варіюється від добродушної іронії до сарказму. Іронічний парадокс використовують для привертання уваги отримувача інформації до невідповідності між реальною ситуацією та стереотипною (ідеалізованою).

Іронічний мовець наголошує на оригінальності висловлюваних думок та суджень, на нестандартності ситуацій. Неможливість онтологічного отождолення парадоксальних висловлювань із позначеною сутністю зумовлює когнітивні особливості іронічного парадоксу, пояснює безглузде, невідповідне природі речей використання одиниць мови чи гру з ними.

Контрастивне мапування простежується також в іронії, побудованій на антитезі. Антитеза є однією з форм контрасту, це стилістична фігура, що ґрунтується на протилежності понять [7, с. 30].

Головне призначення антитези полягає в тому, щоб, з одного боку, протиставити різні за своєю якістю та властивістю сутності або проти-

лежні реалізації однієї і тієї самої сутності, а з іншого боку, щоб виявити їх принципову відмінність та зробити її “семантичним фокусом фрази” [4, с. 248].

Розглянемо, яким чином формується антитеза з прихованою іронічною оцінкою.

“That’s right. He’s Assyrian”.

“That crazy bastard”.

“He’s not so crazy”, Dunbar said. “He swears he’s not going to fly to Bologna”.

“That’s just what I mean,” Dr. Stubbs answered. “That crazy bastard may be the only sane one left” [2, 114].

У цьому прикладі протиставлені діаметрально протилежні ознаки, притаманні об’єктові іронії. У межах одного організуючого фрейму зіштовхуються різні концепти – “божевільний” (негативна оцінка) та “нормальний” (позитивна оцінка). Протиставлення оцінок є основою породження такої іронії. Іронічний смисл реалізується у глузуванні над чоловіком, який лише вдає з себе божевільного, а насправді є єдиною людиною із здоровим глуздом, що усвідомлює все безглуздя війни і відмовляється брати в ній участь.

Таким чином, когнітивний механізм формування антитези, яка вміщує іронічну оцінку, передбачає зіштовхування негативної та позитивної оцінок в межах одного організуючого фрейму чи концептуального простору, коли протиставлені протилежні прояви однієї і тієї самої сутності.

Отже, в основі побудови іронічної оцінки, що реалізується за допомогою таких мовних засобів, як оксиморон, зевгма, антитеза, парадокс лежить єдина лінгвокогнітивна операція контрастивного мапування, яка включає процедури зіштовхування та витиснення. Це спричинене тими спільними ознаками, які вищезазначені засоби виявляють у своїй структурі, а саме: підґрунтям цих засобів є абсурд, алогізм, парадоксальність мислення; їх сутність складає поєднання протилежних, несумісних понять, що призводить до утворення контрасту, протиставлення; вони мають подвійну структуру: складаються з двох чи більше компонентів; їм властива майже повна узгоджуваність синтаксичного поєднання компонентів, які реалізують протиставлення, що надає можливості для їх сумісного вживання в контекстах.

Вищезазначені ознаки та механізм їх актуалізації збігаються з ознаками та механізмом реалізації іронічної оцінки, а саме: іронічна оцінка є парадоксальною, аномальною; основою як породження, так і сприйняття іронії є контраст, протиставлення; іронія має подвійну структуру (буквальний та фігуральний смисл).

Таким чином, іронічна оцінка вербалізується за допомогою тих мовних засобів, які виявляють аналогію з механізмом реалізації іронії.

Література:

1. Андрієнко Т. П. Мовленнєвий акт іронії в англ. мові (на матеріалі художньої літератури XVI та ХХст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 04 "Германські мови" / Т. П. Андрієнко. – Харків, 2002. – 18 с.
2. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис... . доктора філол. наук: 10. 02. 04 / Белехова Лариса Іванівна. – К., 2002. – 476 с.
3. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Наука. – 1976. – 720 с.
4. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке / Новиков Л. А. – М. : Изд-то МГУ, 1973 – 290 с.
5. Рикёр П. Живая метафора / П. Рикёр; пер. с франц. // Теория метафоры. – М. : Прогресс. – 1990. – С. 435–455.
6. Руднев В. П. Модернизм /В. П. Руднев // Словарь культуры XX века. – М. : Аграф, 1997. – С. 177–180.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Темяникова Э. Б. Когнитивная структура парадокса (на материале английского языка): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04 "Германские языки" / Э. Б. Темяникова. – М., 1999. – 27 с.
9. Colomb G. D. Computers, literary theory, and the theory of meaning / G. D. Colomb, M. Turner // The Future of the Theory of Meaning / ed. by R. Cohen. – N. Y., L. : Routledge. – 1989. – P. 386–443.
10. Gentner G. Are scientific analogies metaphors? / G. Gentner // Metaphor: Problems and Perspectives / ed. by D. Miall. – Brighton : Atlantic Highlands. – 1982. – P. 112–132.
11. Gentner D. Structure-mapping: A theoretical framework for analogy / D. Gentner // Cognitive Science. – 1983. – № 7. – P. 155–170.
12. Gibbs R. W., Jr. Process and products in making sense of tropes / R. W., Jr. Gibbs // Metaphor and Thought / ed. by A. Ortony. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1993. – P. 252–276.
13. Gibbs R. W. When pairing is such a sweet sorrow: The comprehension and appreciation of oxymora / R. W. Gibbs, L. R. Kearney // Journal of Psycholinguistic Research. – 1994. – № 23. – P. 75–89.
14. Lakoff G. Metaphors We Live By / Lakoff G., Johnson M. – Chicago : Chicago University Press, 1980. – 242 p.
15. Rohden R. Possible Worlds in Literary Theory / Rohden R. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 244 p.
16. Shen Y. Cognitive constraints on poetic figures / Y. Shen // Cognitive Linguistics. – 1997. – № 8-1. – P. 33–71.
17. Turner M. Conceptual integration and formal expression / M. Turner, J. Fauconnier // Metaphor and Symbolic Activity. – 1995. – № 10 (3). – Lawrence: Erlbaum Association, Inc. – P. 183–204.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Delinsky B. Lake News. – N. Y. : Select Editions, Reader's Digest, 1999. – 140 p.
2. Heller J. Catch 22. – N. Y. : Dell Publishing Co., 1961. – 463 p.
3. Salinger J. D. Pretty Mouth and Green My Eyes // Сэлинджер Д. Избранное. Сборник. – На англ. яз. – Сост. Бернацкая В. И. – М. : Прогресс, 1982. – С. 110–122.

Лут К. А.,

Запорізький державний університет, м. Запоріжжя

ДЕМАРКАЦІЯ ПОНЯТЬ "ЕКОНОМІЧНИЙ" ТА "ДІЛОВИЙ ДИСКУРС"

У статті пропонується визначення понять "економічний" та "діловий дискурс", проводиться їх демаркація, описуються характерні особливості кожного з типів.

Ключові слова: економічний дискурс, бізнес-дискурс, професійно скерований дискурс, економічний текст.

В статье предлагается определение понятий "экономический" и "деловой дискурс", проводится их демаркация, описываются характерные особенности каждого типа.

Ключевые слова: экономический дискурс, деловой дискурс, профессионально ориентированный дискурс, экономический текст.

The article focuses on the definition and the demarcation of two notions: economic and business discourse. Their distinguishing features are described.

Key words: economic discourse, business discourse, professionally oriented discourse, economic text.

Однією із важливих сфер життєдіяльності суспільства є економіка, відношення у процесі матеріального виробництва (виготовлення, розподіл та споживання матеріальних благ). Тому у системі інституційного спілкування об'єктивно виділяється економічний дискурс. Комунікація у сфері економіки останнім часом набула широкого розповсюдження, що пов'язано із розкриттям міждержавних кордонів, глобалізацією економіки та, як результат, залученням все більшої кількості людей до економічного життя.

Соціальна взаємодія, як відомо, значною мірою відбувається через тексти, які породжує та сприймає особистість. Зрозуміло, що розв'язання багатьох економічних проблем залежить від того, наскільки коректно та адекватно ці проблеми будуть лінгвістично інтерпретуватись. Успішність інтеракцій у діловій сфері великою мірою залежить від вміння, з одного боку, формулювати правильне, переконливе, ефективне повідомлення, а з іншого, сприймати та розуміти репрезентовану інформацію. Саме тому кількість досліджень економічного дискурсу останнім часом значно зросла. Науковці досліджують як економічний (О. Г. Петушинська, 2008; К. В. Томашевська, 2000; О. Ю. Махницька, 2003; С. В. Губик, 2006; О. О. Точкіна, 2004), так і діловий (або бізнес) дискурс (Н. Г. Наумова, 2005; Л. П. Науменко, 2008; Б. Е. Азнаурьян, 2005; Т. В. Чрділелі, 2004; Т. О. Ширяєва, 2006; О. Ю. Кланщаківа, 2003). Серед науко-

вих розвідок зустрічаються такі, що ототожнюють ці два типи дискурсу (Н. Г. Наумова, 2005; О. Г. Петушинська, 2008; Н. М. Щьокіна, 2001; Р. Є. Пилипенко, 2007), а також такі, в яких діловий дискурс вважається різновидом економічного (Л. П. Наumenко, 2008). Робіт, в яких ці два феномени розглядаються як окремі типи дискурсу, ще не існує. В цьому полягає актуальність даного дослідження. *Метою* статті є визначення та демаркація понять “економічний” та “діловий дискурс”.

Проблема, що постає перед науковцями на самому початку дослідження економічного дискурсу є, як не дивно, термін, що використовується на позначення даного поняття. На сучасному етапі розвитку лінгвістики ще не існує єдиної думки щодо терміна, який повинен позначати мову економічної науки. Деякі науковці вважають, що вираз “економічна мова” для позначення цього феномену не є достатньо термінологічним. Не є вдалим у цьому випадку і запозичений термін “мова для спеціальних цілей”, бо це викликає уявлення про існування “особливої мови”, що має суттєві відмінності від мови загальноживаної [10, с. 110]. Деякі вчені надають перевагу термінові “професійно скерований дискурс”, бо сфера економічної діяльності охоплює численні та різні дискурси [4, с. 56] і не може бути зведена лише до сфери економіки. Професійно скерований дискурс у вузькому значенні слова розуміється як певна “сукупність текстів та висловлювань з економічної тематики (у найширшому суспільному та культурно-історичному контексті), структурованих за допомогою лексико-семантичних, фразеологічних та граматичних засобів”. У широкому значенні – це “сукупність комунікативних подій, відображених у галузі економічної діяльності” [4, с. 57]. Комунікативні події розглядаються із урахуванням їхніх цінностей, історичних, суспільних та культурних контекстів, специфіки сприймання економічного світу мовцями.

На нашу думку, термін “професійно скерований дискурс” встановлює обмеження на сферу використання економічного дискурсу професійним спілкуванням і передбачає комунікацію лише між фахівцями певної сфери. Таким чином він виключає тексти, адресовані масовій аудиторії, для кого економіка не є професією. А як відомо, учасниками комунікації в економічній сфері можуть бути як спеціалісти, так і неспеціалісти. Зацікавленість масового реципієнта економічними проблемами, подіями та явищами значно зросла за останні десятиріччя, що зумовлено проникненням економіки до повсякденного життя людей. Ми вважаємо термін “економічний дискурс” найбільш вдалим, бо окрім економічної мови він охоплює всі інші складові економічного життя людей.

Другою проблемою, з якою стикаються дослідники економічного дискурсу, є визначення самого поняття. Тлумачення поняття “економічний дискурс” можна проводити у двох напрямках. Виходячи із розумін-

ня дискурсу як тексту у нерозривному зв'язку із ситуативним контекстом та розширюючи його на сукупність текстів, економічний дискурс можна розглядати як "систему текстів, поєднаних однією тематикою, які виникають у процесі комунікації в сфері економіки під впливом різноманітних факторів (екстралінгвістичних, прагматичних, соціокультурних та ін.)" [9, с. 124].

Другий підхід до визначення економічного дискурсу є більш широким та розглядає це поняття як комунікативну подію, що виступає як інтегративна сукупність окремих комунікативних актів, результатом якої є змістовно-тематична сукупність багатьох економічних текстів, поєднаних єдиною тематикою. Такі тексти виникають в процесі комунікації в сфері економіки під впливом різноманітних факторів і функціонують у певному соціумі на основі їхньої референційної подібності у межах однієї предметної області [9, с. 124]. У такій інтерпретації економічний дискурс відповідає критеріям смислової та формальної єдності та логічній і семантичній зв'язності.

Як бачимо, обидва підходи визнають, що головною складовою та "домінантою" [1, с. 6] економічного дискурсу є тексти з економічних та бізнес джерел. Під економічним текстом розуміється текст, написаний професіоналом-економістом (теоретиком чи практиком), предметом якого є тлумачення економічних понять, подій та явищ, інформування про сучасний стан економіки, а також про виробництво, розподіл та споживання благ, і який є адресованим суб'єкту, що має інтуїтивне або свідоме уявлення про гроші та їхні функції як засіб обігу, вимір вартості та засіб збереження [5, с. 131-132]. Економічний текст представляє собою особливий тип тексту, призначений для фіксації, збереження та передачі економічних знань, який є вербальним результатом економічної дискурсивної діяльності, що передувала його створенню [1, с. 6]. Таке тлумачення зменшує кількість текстів, предметом яких є економіка та які можна віднести до економічного дискурсу, воно виключає з цього ряду тексти, написані не економістами (наприклад, художні тексти).

Всі дослідники економічного дискурсу звертають увагу на неоднорідність текстів, що репрезентують даний тип дискурсу та визначають різні типи текстів. Так, Н. М. Щьокіна виділяє два типи текстів у відповідності до видів діяльності: учбова/ наукова та професійна [9]. У класифікації О. Ю. Попова визначається три рівні економічного спілкування: професійний, теоретичний та побутовий [5]. В. О. Ямшанова пропонує виділяти мову спеціальності та мову професії у межах мови економіки [10, с. 116]. Мова спеціальності – це мова, що обслуговує комплекс отриманих шляхом спеціальної підготовки та досвіду роботи знань, вмінь та навичок, необхідних для певного виду діяльності в межах певної професії. Професійна мова – це мова, що використовується в офіційно заявленому

занятті людини, яке є основним джерелом її доходу. Виділення різних мов у межах одного типу дискурсу вважаємо недоцільним, оскільки для демаркації понять автор використовує екстралінгвістичні чинники, що є ознакою дискурсу. Крім того поняття “мова” асоціюється із певним набором фонетичних, граматичних та лексичних особливостей, що передбачає існування значних відмінностей між мовами спеціальності та професії. Основні відмінності треба шукати у сфері використання певних текстів, у ситуаціях спілкування та в інших позамовних чинниках (учасники спілкування, прагматичні цілі повідомлень тощо).

Оскільки лінгвістичні дослідження останніх десятиріч зробили поворот від поверхового опису мови до більш глибокого проникнення у різні аспекти мовних явищ, здійснюючи лексико-граматичний аналіз поряд із урахуванням всіх екстралінгвістичних параметрів, то з’явилася можливість розділити діловий та економічний типи дискурсу. Доцільність диференціації цих двох типів доводиться суттєвими розбіжностями у сферах використання вищезазначених типів дискурсу, різними комунікативними ситуаціями, агентами дискурсу, цілями їхнього спілкування та принциповими відмінностями між текстами, що репрезентують ці два типи дискурсу. Отже, тексти, які науковці відносять до навчальної та наукової діяльності, пропонуємо залишити сфері економічного, як різновиду наукового інституційного дискурсу. Професійна діяльність, у свою чергу, обслуговується діловим дискурсом, який відноситься до професійного типу дискурсу. Тексти побутового економічного спілкування ми зараховуємо до персонального типу дискурсу.

Економічний дискурс є відносно “молодим” поняттям, яке впевнено захоплює місце у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Під економічним дискурсом ми розуміємо спілкування у сфері економіки, все сказане та написане про економіку професіоналами, неспеціалістами та журналістами [8, с. 7]. Особливості цього типу дискурсу зумовлюються його залежністю від розвитку самої економічної науки та економічного стану країн, а також тісним зв’язком з іншими сферами людської комунікації. Економічний текст – це цілісна концептуально та структурно організована одиниця психомовленнєвої діяльності людини, функціонально вбудована в універсальний і / чи обмежений часом і простором економічний дискурс [2, с. 19]. Він слугує засобом комунікації в економічній сфері буття і, як домінанта економічного дискурсу, характеризується певними особливостями, зумовленими адресованістю таких текстів широкому ряду реципієнтів та контекстом.

Під діловим дискурсом, користуючись визначенням Н. Г. Наумової, ми розуміємо безпосередньо “процес комунікації в економічній галузі з урахуванням його інтер- та екстралінгвістичного контекстів” [3, с. 256], але додаємо, що така комунікація безпосередньо пов’язана із професій-

ною сферою діяльності економістів та бізнесменів. Визначною рисою ділового дискурсу є ситуація ділового спілкування, метою якого є контакт із клієнтом або діловим партнером у процесі господарчої діяльності, тобто до ділової комунікативної ситуації залучається обмежена кількість учасників. Мета даного спілкування також має певні обмеження і полягає у досягненні взаємовигідної угоди. Економічний дискурс, на відміну від ділового, спрямований на необмежену аудиторію, оскільки останнім часом спостерігається зближення наукової та буденної сфер, особливо у сфері економіки, яка сама по собі є складовою частиною повсякденного життя людей.

Ділова комунікація ґрунтується на вмінні налагодити взаєморозуміння з партнерами або колегами. Тексти ділового дискурсу насичені імперативністю, вольовими моментами, бо головною комунікативною настановою цього типу дискурсу є залучення адресата на свій бік, переконання його в перевагах співробітництва з адресантом [3, с. 257]. Або, якщо спілкування відбувається в межах однієї установи, то основною метою є передача наказів, доручень, обмін службовою інформацією, звідси й директивність та нормативність комунікації.

Тематика текстів ділового дискурсу є більш вузькою та стосується лише вироблення, продажу та купівлі товарів або послуг. Структура текстів є чіткою, зафіксованою, шаблонною, оскільки договори, фінансові звіти, ділові листи та контракти створюються відповідно до конвенційних, закріплених у мові правил та деколи з урахуванням певних міжкультурних правил та стандартів. Ділові тексти відрізняються від текстів економічного дискурсу своєю стислістю, економним використанням мовних засобів, шаблонністю та об'єктивністю.

Визначними рисами ділового дискурсу можна назвати консерватизм та жорстке дотримання норм мовного вживання, що робить тексти стандартними, позбавленими своєрідності. У ділових текстах об'єктивні мовні форми, що постійно повторюються, стають стереотипними фразами, сталими сполученнями, позбавленими індивідуальності. Наприклад, *here in after referredas, the total value of the goods under the present contract* та ін. [6, с. 63].

Характерною рисою таких текстів є ситуативність, тобто, з одного боку, вони породжуються у типових ситуаціях (наприклад, комунікація на підприємстві, у його підрозділах, а також спілкування за його межами, тісно пов'язане з діяльністю даної організації), але, з іншого боку, кожен комунікативний акт у діловій сфері є індивідуальним із урахуванням екстралінгвістичних факторів, що його супроводжують.

Тексти економічного дискурсу характеризуються різноманітністю мовних засобів та граматичних форм, неоднорідністю лексичного складу (використання тропів, комбінацій лексики різних жанрів), вони не мають

усталеної, однакової для всіх типів тексту, структури, що диктується задачами підвищення сили впливу економічних текстів.

Отже, в основі ділової комунікації лежить обмін інформацією. І чим швидше такий обмін буде відбуватися, тим швидше та ефективніше будуть проходити перемовини, підписуватися контракти, виконуватись доручення тощо. Напружений темп сучасного життя залишає обмаль часу на довгі роздуми, просторі пояснення та зайві, двозначні слова. Крім того, розлогі пояснення, відхилення від мовної норми можуть призвести до комунікативної невдачі та зниженню ефективності діяльності [6, с. 63]. Тому у висловлюваннях підприємців відсутні непомірна докладність, неясність та багатослівність [3, с. 258].

Економічний дискурс має інші цілі та сферу вживання. Його основними цілями є 1) опис подій, що відбуваються в економічному житті суспільства; інформування про стан економіки, її розвиток або занепад, формування певного ставлення до цих подій та заохочення до певних дій, 2) формування економічних теорій та 3) дослідження напрямків розвитку економіки, рівня життя населення. Навіть якщо економічні тексти представлені підручниками з економіки, вони все одно спрямовані на масового реципієнта, що пов'язано із тотальною зацікавленістю суспільства економікою. Спрямованість економічних текстів на переконання реципієнтів збагачує їх системою доказів, що зближує її з науковими текстами [7, с. 14].

Комунікантами економічного дискурсу виступають журналісти, держава, вчені, викладачі, наукові співробітники та інші учасники економічного процесу. Учасники ділового дискурсу – агенти-клієнти, не зустрічаються в жодному із видів економічного дискурсу, тобто діловий дискурс має специфічну групу комунікантів. До жанрів економічного дискурсу можна віднести інтерв'ю, репортажі, економічні новини; лекції, наукові семінари, дискусії, конференції, прес-конференції, а до ділового – перемовини, співбесіди, наради.

Варто звернути увагу ще на таку відмінність між цими двома типами, як відкритість економічного дискурсу, перетин з дискурсами інших сфер життя та діяльності сучасної людини [8, с. 7]. Так дослідження економічного типу виявило його зв'язок з масово-інформаційним, науковим, дидактичним та юридичним дискурсами. Діловий дискурс, у свою чергу, відрізняється своєю замкненістю, не сполучуваністю з іншими типами, він є закритим утворенням.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що діловий та економічний дискурс – це два окремих типи, кожен з яких має цілу низку лінгвістично-релевантних ознак, чийми найважливішими конститутивними та диференційними рисами є специфічна мета спілкування, специфічний зміст та учасники дискурсу, різний набір комунікативних ситуацій та орієнтованість на різні аудиторії, репрезентованість

різними текстами, з властивим їм набором мовних засобів. Економічний дискурс передбачає знання про економіку, він містить “мову про економіку” [10, с. 117], мову економічної теорії / науки та актуалізується у спілкуванні спеціалістів-теоретиків. Діловий дискурс – це “мова в економіці” [10, с. 117], це вміння, необхідні для професійної комунікації, мова економічної практики, на робочому місці, спілкування професіоналів-практиків між собою та з третіми особами, непрофесіоналами.

Демаркація двох типів дискурсу, економічного та ділового, диктує подальше дослідження економічного дискурсу, спрямоване на визначення характерних особливостей мовних засобів, властивих орієнтованим на масового реципієнта економічним текстам.

Література:

1. Валько Н. А. Футуральность в газетном тексте экономической тематики : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 19 “Теория языка” / Н. А. Валько. – Краснодар, 2006. – 29 с.
2. Лікунь М. Російський економічний текст у функціонально-стилістичному та соціолінгвістичному аспектах. – Автор. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 02 “Російська мова” / Май Лікунь. – Сімферополь, 2008. – 20 с.
3. Наумова Н. Г. Реалізація комунікативно-прагматичних настанов ділового дискурсу / Н. Г. Наумова // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : КНУ, 2000. – С. 255–261.
4. Пилипенко Р. Є. Інституційний комунікативний простір Німеччини (фактова мова економіки) : дис. ... доктора філол. наук : 10. 02. 04 / Пилипенко Ростислав Євгенович. – Київ, 2007. – 426 с.
5. Попов А. Ю. Формы экономических текстов и дискурсов / А. Ю. Попов // Текст и дискурс: проблемы экономического дискурса : сб. научн. ст. – СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 2001. – С. 130–137.
6. Потапова Н. М. Эвфемизмы и деловой дискурс / Н. М. Потапова. – М. : МАКС Пресс, 2009. – 136 с.
7. Томашевская К. В. Лексическое представление языковой личности в современном экономическом дискурсе / К. В. Томашевская. – СПб. : Изд-во СПб гос. ун-та экономики и финансов, 1998. – 134 с.
8. Шереметьева А. А. Метафоры немецкого экономического дискурса: Автореф. дис. на стиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04 “Германские языки”. – Иркутск, 2009. – 17 с.
9. Щекина Н. М. Типы текста в экономическом дискурсе / Н. М. Щекина // Текст и дискурс: проблемы экономического дискурса: сб. научн. ст. – СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 2001. – С. 123 – 130.
10. Ямшанова В. А. Дидактические уроки лингвистического анализа экономического текста / дискурса / В. А. Ямшанова // Текст и дискурс: проблемы экономического дискурса: сб. научн. ст. – СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 2001. – С. 110–123.

Марко Н. С.,

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕОРІЙ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на прикладі роману Д. Лоджа *Nice work*)

У статті розглядається застосування авторських та загальновідомих лінгвістичних теорій у художній літературі, які вирізняються через вживання спеціальної лексики. Виділяються найчастіше вживані стилістично забарвлені словосполучення, завдяки яким створюється стилістичний ефект.

Ключові слова: літературна мова, окказіоналізми, конотативні словосполучення, стилістичні засоби.

В статье рассматривается применение авторских и общеизвестных лингвистических теорий в художественной литературе, отличающихся употреблением специальной лексики. Выделяются фреквентно употребляемые стилистически окрашенные словосочетания, благодаря которым создается стилистический эффект.

Ключевые слова: литературный язык, окказионализмы, коннотативные словосочетания, стилистические средства.

The article deals with the usage of widely known author's and linguistic theories in fiction. It is distinguished due to professional vocabulary. The most frequently used stylistic word collocations that create the stylistic effect also have been singled out.

Key words: literary language, occasionalisms, connotative word collocations, stylistic devices.

Девід Лодж – представник нової літературознавчої течії англійського університетського роману. Його творчість стає все більш актуальною темою для досліджень із різних філологічних напрямків.

У даній статті розглянуто роман Д. Лоджа *Nice Work*. Текст роману, адресований широкому колу читачів, поєднує у собі як виклад сюжетної лінії, так і лінгвістичні теорії.

Мета статті – проаналізувати мову художнього роману Д. Лоджа *Nice Work*, виділити стилістично забарвлені художні образи через призму авторського мислення. Стилiстичні прийоми, засоби, що надають експресивності творам, все більше привертають увагу до їх досліджень. Саме тому інтерес до вивчення тексту в його широкому розумінні зростає.

Увагу дослідження художнього тексту привернула також літературна мова. Це дозволяє нам виразити особливості авторського стилю письменника, його творчі надбання.

Літературна мова – фундаментальне поняття лінгвістики. Воно представляє собою "форму соціального (соціокультурного) існування національної мови, яка сприймається її носіями як зразкова" [4 с. 20]. "Літературна мова відображає найбільш суттєві особливості й здобутки національної мовленнєвої культури, оптимальні способи вираження думок та емоцій" [4, с. 23].

Особливість власного авторського стилю яскраво виражає мова тексту. У склад мовних засобів данного стилю художнього тексту, включаються такі одиниці народно-розмовної мови, як оказіоналізми, іноземні вкраплення (слова, висловлення на іноземній мові без перекладу) [4; 129].

В основному, дія розвивається у Англії, у місті Румідж, хоча певні епізоди мають місце в Німеччині, у Франкфурті. Персонажі сюжету як англічани, так і німці, тому текст роману багатий на іншомовні приклади. Згідно з Ю. Т. Лістрової-Правди, "іншомовними вкрапленнями можуть бути окремі іншомовні слова, словосполучення, речення і значні частини тексту на іншій мові" [3, с. 22-23]. Це не лише свідчить читачам про широко розвинутий кругозір автора, а й допомагає йому досягти потрібного ефекту висловлення. Застосування іноземних словосполучень виражає індивідуальний стиль написання, надає національного колориту висловлюванням персонажів. Наприклад: *Gutten Tag; Auf Wiedersehen; Ich bin Herr Wilcox; Ja, bestimmt*. Автор застосовує їх щоб передати атмосферу спілкування героїв, змалювати місце відбування подій, місцевий колорит.

"Головним констатуючим фактором тексту є його комунікативне призначення, тобто його прагматична суть, оскільки текст призначений для емоційно-вольового й естетичного впливу на тих, кому адресований" [1, с. 40]. Характерною особливістю авторського стилю є збагачення літературної мови стилістичними тропами.

Стилістика художнього мовлення займається питаннями, пов'язаними головним чином з "виясненням закономірностей такої організації мовного матеріалу у рамках тексту, у результаті якої створюється образне мислення" [4, с. 37]. "В стилістиці художнього тексту приділяється багато уваги впливу контексту (макроконтексту всього художнього твору і мікроконтексту безпосередньо словесного, в межах одного-двох абзаців...) на виникнення різних конотацій (додаткових значень, часто емоційально, експресивно забарвлених) у окремих словах, словосполученнях, фразеологізмах" [4, с. 37].

Насиченість твору стилістичними, образними засобами, дає нам змогу виявити наскільки багатою є мова автора.

Слід зауважити, що увагу читача привертають в основному образи у авторському викладі. У широкому розумінні, цей термін означає "вираження внутрішнього світу у свідомості і має такі функції: пізнавальну,

комунікативну, естетичну і виховну” [1, с. 74]. Автор свідомо вибирає метафоричні символи щоб досягнути стилістичного ефекту. Слід взяти до уваги, що “метафора є способом мислення радше, ніж лише способом висловлювання” [7, с. 13].

Особливості метафор давно привертали увагу таких вчених, як Дж. Лакоф та М. Джонсон. У праці “Метафори якими ми живемо”, вони зауважують, що “люди думають метафорично і показують наші дії (цей троп підказує нам певний тип поведінки)” [5, с. 66]. Метафора є стилістичним засобом експресивного насичення тексту.

У романі описано епізод із життя викладачки англійської літератури в університеті міста Румідж. Автор переплітає особистісні переживання героїні з її викладанням та науковою працею, застосовуючи при цьому спеціальну лексику. Наприклад: *post-structuralist literary theory*; *Victorian lady*; *intertextuality*; *supervisor*; *undergraduates*; *post-doctoral research*; *structuralism*; *poststructuralism*.

Слід зауважити, що в образі молодшої лекторки автор постійно виділяє її досвідченість та високий рівень інтелекту. Наприклад: *quick wit*; *watery smile and acknowledgement*; *high-flown language*; *literal-minded girl*; *tremendous asset*. Ці словосполучення відносяться до конструкції Adj+Noun і є стилістично забарвленими в контексті. Наприклад: “You’ve been a tremendous asset to the Department, even in the short time you’ve been here” [6; 64].

З 1960-1987рр. Д. Лодж працював у Бірмінгемському університеті як викладач англійської літератури. Образ лекторки у романі був вибраний на основі наукового філологічного знання автора. Таким чином, Д. Лодж тісно переплітається із своїми героями, створюється відчуття наче автор сам присутній у дії роману, як спостерігач.

На противагу теоретичному мисленню героїні та її науковим поглядам, у тексті зображено цілковито інший тип особистості, підприємця. Образам, котрі характеризують зайнятість цього героя, притаманна особлива експресія, що підкреслює буденний, сірий характер його праці. Наприклад: *an angry dragon*; *a dark horse*; *industrial inferno*; *gloomy satisfaction*; *wildness of factories and warehouses*; *a hard bargainer*; *faithful dog*. Усі ці словосполучення відносяться до конструкції Adj+Noun і набувають метафоричного забарвлення у тексті роману.

Цікавими є також погляди героїні, представниці науки, на роботу підприємця. Автор виражає своє бачення і ставлення до праці в індустрії через призму мислення героїні, використовуючи конотативні словосполучення типу Noun+Prep+Noun як *a medieval painting of hell*. Наприклад: “To Robyn’s eye it resembled nothing so much as a medieval painting of hell” [6, с. 128]. Щоб додати експресії висловлюванням, Д. Лодж описує відчуття героїні на фабриці, порівнюючи їх із Данте у Пеклі. Наприклад:

"She surveyed the scene? Feeling more than ever *like Dante in the Inferno*" [6, с. 128]. Слід зауважити, що праця викладача-науковця змальована в романі кращою, ніж робота на підприємстві.

Автор доводить читачу, що незважаючи на те, що молода лекторка ще не завершила свою наукову роботу, однак заслуговує поваги, адже вона – розумна інтелектуальна особистість та продовжує працю над своїм дослідженням. При цьому застосовуються такі словосполучення: *theories... half baked; the steady grind of intellectual work; the future of her career... a constant background worry*. Наприклад: "She was clever... even if *her theories were half baked*" [6, с. 228]; "*The steady grind of intellectual work, punctuated by brief explosions of indoor psychical exercise – that was the rhythm of Robyn's first winter in Rummidge*" [6, с. 215]; "She had faith in her star. Nevertheless, *the future of her career was a constant background worry* as the days and weeks of her appointment at Rummidge tick away like a taxi" [6, с. 54].

Привертають увагу описи навчального процесу за допомогою таких словосполучень: *a drum with the chatter of a hundred-odd students; empty dishes*. Наприклад: "The lecture theatre resonates like a *drum with the chatter of a hundred-odd students*, all talking at once, as if they have just been released from solitary confinement" [6, с. 72]; "A sudden hush falls, and a hundred faces tilt towards her curious, expectant, sullen, apathetic – like *empty dishes waiting to be filled*" [6, с. 72].

Стилістично забарвлені метафорами й порівняннями словосполучення описують сам університет: *ivory tower institutions; the dark side of the moon; cathedrals of the modern age; a graveyard at weekends and in the vacations*. Наприклад: "There is a widespread feeling in the country that *universities are "ivory tower" institutions*" [6, с. 85]; "*The dark side of Rummidge, as foreign to her as the dark side of the moon*" [6, с. 96]; "*Universities are cathedrals of the modern age*" [6, с. 241]; "The campus is like a *graveyard* at weekends and in the vacations" [6, с. 241].

Роман багатий на літературознавчі терміни, які утворюють словосполучення та допомогли передати загальновідомі й власне авторські лінгвістичні теорії через художній твір. Наприклад: "The novel was the first mass-produced cultural artefact" [6, с. 40]. "Every text is the product of intertextuality, a tissue of allusion to a citations of other texts..." [6, с. 40]. "A novel was the first mass-produced cultural artefact" [6, с. 40].

Загальновідомі стилістичні правила також мають своє місце. Автор використовує їх зокрема під час діалогічного мовлення героїні, представниці науки, для пояснення що таке метафора, метонімія чи синекдоха, а також і під час викладу лекцій, котрі теж часто мають діалогічний характер. Наприклад: "*Metaphor* is a figure of speech based on similarity, whereas *metonymy* is based on contiguity. In metaphor you substitute something like

the thing you mean for the thing itself, whereas in metonymy you substitute some attribute or cause or effect of the thing for the thing itself” [6, с. 222]; “...a *synecdoche*: part for whole” [6, с. 337]. Таке застосування правил впливає на читача, який заглиблюючись у сюжет, разом із подіями підсвідомо запам’ятовує стилістичні визначення.

Дослідження мови художнього тексту підтверджує, що лінгвістичні теорії можуть виражатись через художню працю автора, що безумовно вписується у всестороннє дослідження індивідуального стилю письменника. Конотативні словосполучення конструкцій Adj+Noun та Noun+Prep+Noun домінують у тексті роману. Завдяки їхнім особливим текстовим позиціям, автор досягає особливої експресії. У романі широко вживається спеціальна лексика, яка репрезентує різні галузі знання.

Література:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. – М. : Просвещение, 1990. – С. 300.
2. Большакова Т. И. Стилистические функции вкраплений в речи персонажей в романе В. Аксенова “Новый сладостный стиль”/ Т. И. Большакова // Вестник ВГУ. Филология. Журналистика. – 2008. – № 2. – С. 21-23.
3. Листрова-Правда Ю. Т. Отбор и употребление иноязычных вкраплений в русской литературной речи XIX века. / Ю. Т. Листрова-Правда // Воронеж: ВГУ, 1986. – С. 144.
4. Стилистика и литературное редактирование; под ред. Проф. В. И. Максимова. – М. : Гардарики, 2007. – С. 653.
5. Lakoff G., Mark J. Metaphors we live by/ G. Lakoff, J. Mark // The University of Chicago Press, 2003. – 276 p.
6. Lodge D. Nice Work. – London: Penguin Books, 1989. – 384 p.
7. Staley D. J. History and future: using historical thinking to imagine the future / D. J. Staley // Lexington Books, 2006. – 175 p.

Мартинюк О. М.,

Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

ОСОБЛИВОСТІ ПАРАДИГМАТИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ АКТАНТНОСТІ У ФРАНЦУЗЬКОМУ МОВЛЕННІ

Робота присвячена дослідженню парадигматичного вираження актантності у поверхневій структурі речення-висловлення засобами метонімії, метафори, перифрази.

Ключові слова: актантність, парадигматика, метонімія, метафора, перифраза, асиметрія.

Робота посвящена исследованию парадигматического выражения актантности в поверхностной структуре предложения-высказывания средствами метонимии, метафоры, перифразы.

Ключевые слова: актантность, парадигматика, метонимия, метафора, перифраза, асимметрия.

The article deals with the paradigmatic expression of actancy in the sentence surface structure by means of metonymy, metaphor, periphrasis.

Key words: actancy, paradigmatics, metonymy, metaphor, periphrasis, asymmetry.

Постановка наукової проблеми та її значення. Парадигматичні відношення існують між одиницями, що можуть траплятися в певному контексті. Парадигматичне наповнення зовнішньої синтаксичної моделі актантності репрезентує різне оформлення відповідних актантів. У мовленні актантність реалізується як непередикатними (іменниками, займенниками), так і передикатними (числівниками, дієсловами, реченнями) мовними одиницями відповідно до семантичного чи синтаксичного аспектів розгляду. Крім загальних форм вираження актантності, можна назвати і специфічні (непрямі номінації мовних одиниць), як, наприклад, засоби метонімії, метафори, перефрази тощо.

У сучасній романістиці проблема актантності активно розробляється переважно у структурно-семантичному напрямку, відповідно до якого вивчаються функціональні характеристики актантів у висловленні (Д. Вілем, А. Греймас, Д. Гаатон, Ж. Лазар, Л. Меліс, К. Леклер, Б. Потье, Ф. Растье), їхнє імпліцитне вираження (В. Амарі, А. Дарі, М. Ларжаваара, А. Лемарешаль, М. Ноеї), дихотомія актантів і сирконстантів (А. Борійо, Л. Госелін, Н. Рюве, С. Фабр, Ж. Фейє, М. Хобек Хаф). Незважаючи на ці здобутки, відкритим залишається питання про особливості парадигматичних засобів репрезентації актантності у французькому мовленні, що і зумовлює актуальність цієї наукової розвідки.

Метою дослідження є виявлення специфічних засобів парадигматичної реалізації актантності у французькому мовленні.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) дослідити парадигматику актантності; 2) з'ясувати особливості парадигматичного оформлення актантності у французькому мовленні.

Об'єктом дослідження обрано актанти та засоби їх вираження у французькому мовленні.

Матеріалом дослідження слугували висловлення, відібрані методом суцільної вибірки з художніх творів французьких письменників, із текстів французьких періодичних видань різного спрямування та інтернет-джерел.

У процесі мовлення, починаючи з семантичного оформлення речення, кожне актантне гніздо предиката-дієслова заповнюється мовними одиницями певного типу. Тому, враховуючи ці фактори, необхідно розрізняти семантичні і синтаксичні актанти, оскільки їх делімітація необхідна для розкриття формально-змістової структури речення, що в свою чергу веде до розмежування семантичної і синтаксичної актантності.

Розгляд парадигматичного наповнення актантів можна проводити у двох напрямках: 1) аналіз семантичної та синтаксичної актантності без урахування контексту (узагальнений аналіз); 2) аналіз семантичної та синтаксичної актантності з урахуванням контексту (коли досліджується парадигматичне оформлення конкретного актанта в тексті). Відповідно до семантичного чи синтаксичного аналізів незалежно від контексту парадигматика актантності передбачає урахування контекстуальних синонімів (еквівалентів) при розгляді речень-висловлень когерентного тексту, наприклад: *L'enfant dormait. Mais il ne ressemblait à rien, en tout cas pas à toi. Il ressemblait à tous les nourissons. Un innocent, comme on dit. L'avenir du monde. Un petit d'hommes. La perpétuation de la race. Il était simplement ton assassin* [12, с. 280]. Розглядаючи парадигматику суб'єкта, можна виділити такі форми: іменник (просте слово, словосполучення = синонім), займенник. Подібна ситуація простежується і у прикладі: *La raie n'approchait pas, mais gardait sa distance. L'animal me suivit pendant deux heures environ, puis s'effaça comme une plaque de métal. Plus elle s'approchait, plus je pouvais discerner dans cette espèce de table mouvante, des reflets, des taches blanchâtres* [10, с. 217]. Інколи парадигматика номінативів із чергуванням синонімічно-гіперонімічних форм актантності має експресивну конотацію: *L'auto de Marcel Kuhn est dans le fossé... Sa machine est sur le flanc... [...] l'animal n'est pas remis sur ses pattes... le monstre échoué se soulève un peu* [21]. Парадигматика об'єкта оформляється подібно до суб'єкта, тобто іменником чи займенником: *Tu as acheté une voiture? – Oui, j'en ai acheté une* [19, с. 108].

Синтаксична актантність оформляється подібно до семантичної (імен-

никами, займенниками), а також і предикатними комплементами. Предикатні актанти можуть виражати: 1) пропозицію (судження); 2) факт чи можливість; 3) дію, процес чи стан [9]. Кожен семантичний клас дієслова-предиката має предикатний актант певної семантики. Різноманітність форм вираження функціональних ролей актантності, а також їх синкретизм зумовлюють певні зрушення в семантико-синтаксичній структурі речення-висловлення, пов'язані з модифікацією та змінами її основних конфігурацій.

У мовленні часто використовуються непрямі номінації актантності, наприклад, різні стилістичні засоби, які слугують для експресивності висловлення. Таким чином, на основі фактичного матеріалу досліджено, що актантність реалізується у мовленні засобами метонімії, метафори, перифрази тощо, які надають висловленню певного емоційного відтінку та засвідчують факт асиметрії семантичної і синтаксичної актантності.

Отже, розглянемо на прикладах особливості парадигматики актантності у французькому мовленні.

Метонімічне вираження семантичного суб'єкта:

Мовознавчі словники подають таке визначення метонімії (перейменування) – це слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з властивим для цього слова предметом за своєю природою [1; 3]. У нашій роботі ми розглянули випадки, коли *семантичний суб'єкт* виражається метонімічно таким чином:

– **через позначення місця дії** (в основі – заміщення назви об'єкта вказівкою на місце його знаходження): *La clinique se vida peu à peu, ainsi que nos rues* [12, с. 228], у цьому реченні суб'єкт виражено метонімічно через обставину місця (*la clinique, nos rues = les gens*);

– **метонімічне вираження суб'єкта (позначення країни чи частини світу)**: *Le tigre celtique va rester l'un des pays les plus dynamiques de la zone euro* [14, с. 89], у цьому прикладі *tigre celtique = Ірландія*. У реченні *La France aime qu'on l'aime* [15, с. 9], вираз *La France* означає *les Français*;

– **метонімічне позначення суб'єкта через дію, яку він виконує або ж через його фізіологічний стан**: *Des éclats de rire enfantins m'ont accueillie* [18, с. 138]. Перший синтаксичний актант (підмет) цього висловлення має трансформацію *les enfants riaient*. У прикладі *Par la porte entrebâillée, il entendait des chuchotements puis les voix se firent plus distinctes* [11, с. 66] накладаються дві пропозиції, тому виділений об'єднаний актант виступає одночасно комплементом першої ситуації, а також суб'єктом перцепції другої ситуації.

Суб'єктом перцепції може виступати як істота, так і тварина, наприклад: *François entendit brusquement des grattements qui semblaient venir du trou énorme que faisait une cave démolie* [11, с. 7]. Суб'єкт (невідома тварина) позначений метонімічно через дію, яку він виконує. У наступному реченні дію суб'єкта також зображено метонімічно, до того ж із

використанням метафори: *Les larmes voilaient ma voix* [13, с. 187]. Якщо розглянути цей приклад із семантико-синтаксичного погляду, тоді можна визначити, що є два синтаксичні актанти (підмет та об'єктний комплемент), але один семантичний актант. Це висловлення трансформується у конструкцію: *Je pleure et il m'est difficile à parler*;

– **метонімічне вираження семантичного суб'єкта через знаряддя**, наприклад: *Lorsqu'ils tournèrent la grande barrière de la ferme maritale, quarante coups de fusil éclatèrent* [17, с. 59]. Можна припустити, що у цьому реченні суб'єкт є частково усуненим. У наступних прикладах також спостерігаємо метонімічне вираження суб'єкта через знаряддя праці. Крім того, у цих реченнях накладаються дві пропозиції з двома суб'єктами: з суб'єктом сприйняття (той, хто спостерігає за ситуацією) та з суб'єктом (агенсом) = виконавцем дії, наприклад: *Tout à coup une des deux pioches grinça contre une pierre* [13, с. 69]; *J'entends le rabot courir, la scie crier, le marteau résonner sous le grand toit de l'atelier* [10, с. 67];

– **метонімічне вираження суб'єкта через певну частину тіла** (конкретну чи абстрактну), наприклад, у реченні: *Ma barbe commençait à devenir légendaire dans les rues de Bridgetown, et la colonie française m'y recevait de façon charmante* [10, с. 248] суб'єкт ідентифікується через свою зовнішність “борода”. У прикладі: *Ma raison refusait ces mirages, mais mon coeur les cherchait* [18, с. 117] під виразами *ma raison*, *mon coeur* розуміють означений суб'єкт *je*. У реченні: *C'est un cerveau, cette fille!* [19, с. 21] метонімічно зображено суб'єкт, коли використовується частина для позначення цілого: “розум (голова)” для характеристики людини. Таким чином мовець хоче повідомити, що дівчина є дуже розумною;

– **метонімічне вираження суб'єкта через місце праці**, наприклад: *Les radios, les chaines de télévision, les journaux, tous les médias unissent leurs efforts pour nous tenir quotidiennement au courant des malheurs de l'équipe marseillaise* [14, с. 50] виділені члени виступають одним об'єднаним суб'єктом *les journalistes*. У прикладі *Les aéroports français ont placardé des affichettes pour informer les passagers du danger représenté par la grippe aviaire en Asie du Sud-Est* [15, с. 57] суб'єкт має наступну трансформацію *les employés des aéroports*;

– **метонімічне позначення суб'єкта через його місце розташування** (будинок, транспорт, місто, село): *Et tout se tait. La maison de la cave au grenier* [19, с. 211]. У реченні: *Tout Paris porte des escarpins vernis* [19, с. 148] суб'єкт виражено метонімічно через назву міста, і передбачає таку трансформацію *toutes les femmes de Paris*;

– **вираження суб'єкта через належність до певної категорії (торгова марка)**: *La BMW avance dans l'allée jusque devant la porte d'entrée* [19, с. 100]. Виділений компонент позначає марку автомобіля, і таким чином, метонімічно виражено місцеперебування суб'єкта;

– **метонімічне позначення суб'єкта через одяг чи взуття, які він носить:** *Les robes à fleurs, les ridicules petits chapeaux de toile, les chemises roses sur poitrines velues et les médailles de pacotille au bout de lourdes chaînes, tout cela se mit à bruir, à s'agiter sur les trottoirs, dans les boutiques* [19, с. 63]. У цьому реченні суб'єкт, що позначає сукупність жінок і чоловіків, представлено через одяг, який вони носять. У наступному прикладі семантичний суб'єкт зображено метонімічно через взуття, яке він носить: *Dans le grand hall en bas, les semelles de cuir claquent. Elles s'arrêtaient* [19, с. 83]. Є. В. Падучева пропонує такий приклад суб'єктної метонімії: "гуркотять чоботи" замість "солдати гуркотять чобітьми" [5].

Метонімічне вираження об'єктної актантності:

– **вираження об'єкта через його місце розташування** (вміст не зазначається): *Les Français veulent reconquérir leur temps et préserver leur porte-monnaie* [14, с. 69]. У цьому реченні об'єкт-актант *porte-monnaie* має значення *l'argent (зроби)*. У наступному прикладі *Elle a fumé près de la moitié du paquet déjà* [19, с. 188] виділений компонент має значення "цигарки";

– **вираження об'єкта через дію, яку він виконує:** *J'entendis dans l'escalier des frôlements de robes et des bruits de voix* [13, с. 83]. У цьому реченні об'єднаний актант, який виражено метонімічно, позначає осіб;

– **вираження об'єкта через певну частину тіла** (ноги, руки...), наприклад: *Je voyais frémir d'impatience ses petits pieds chaussés de satin* [17, с. 35]. Виділений актант *pieds* позначає об'єкт-істоту (жінку). Необхідно зазначити, що у цьому прикладі наклалося дві ситуації, де об'єкт перцепції виступає одночасно суб'єктом іншої ситуації, наприклад: *Je la (ses pieds...) voyais. Elle (ses pieds) frémissait d'impatience;*

– **вираження об'єкта через приналежність до певної категорії** (торгова марка чи країна виробництва): *Margot tamponne ses yeux avec un Kleenex qu'elle vient de prendre sur sa table de nuit* [19, с. 247], де актант *un Kleenex* позначає "паперову носову хустинку цієї фірми". У реченні: *Tu sais comme il est. Il tient à acheter français* [19, с. 280] виділений компонент має таку трансформацію "речі французького виробництва".

Метонімічне зображення об'єкта спостерігаємо і у наступних виразах: *rouler français* [22] – "*rouler dans les voitures de marque française*"; *dormir Epéda* [21] – "*dormir sur les matelas de cette marque*". Незважаючи на те, що у синтаксичному плані компоненти такого типу виражені без прийменників, насправді, вони функціонують як непрямі компоненти. Їх відносимо до основних (обов'язкових) сирконстантів актантного типу.

Регулярність метонімії у багатьох випадках полягає в тому, що в утворенні нового значення відбувається категоріальний зсув учасника, тобто зміна референції таксономічного класу [6, с. 3]. Отже, на основі розглянутих прикладів можемо констатувати, що метонімічне виражен-

ня актантності базується на реальному зв'язку об'єкта номінації з тим об'єктом, назва якого переноситься на об'єкт найменування. Таким чином, цей зв'язок може бути між місцем і людьми, між дією та інструментом, між предметом і речовиною, яка там знаходиться; між дією та результатом і так далі.

Метафоричне вираження семантичного суб'єкта: *Elle les observe. Deux vieilles pies qui jacassent* [19, с. 202]. У цьому реченні суб'єкт зображено метафорично через порівняння з діями птахів, до того ж дещо з негативним відтінком: “тріскотять як дві старі сороки”.

У французькому мовленні досить часто використовується граматична метафора (“синтаксичний анімізм”), де неживий предмет прирівнюється до діючого суб'єкта; неперсоніфіковані іменники у функції підмета вживаються з перехідним дієсловом [2, с. 806], наприклад: *L'orage a surpris les promeneurs en pleine forêt* [18, с. 40].

У реченні *Les cris du gamin, c'était des crocs qui vous rentraient dans le coeur* [12, с. 201] за допомогою метафоризації зображено дію суб'єкта на іншу особу. У наступному прикладі за допомогою метафори зображено стан суб'єкта, його сприйняття зовнішніх факторів: *Soudain, il reçut la gifle noire d'un tunnel* [20, с. 110]. Дж. Лакофф і М. Джонсон, досліджуючи сутність процесів метафоризації навколишнього світу, а також закони формування й трансформації мовної метафори, висувують ідею антропоцентричної концептуалізації світу через метафоризацію людиною себе й усього, що вирує навколо неї, відповідно до законів логіки мови [4, с. 387–415].

Що складніша конструкція, то важче вона піддається аналізу, а особливо, виділення у ній актантів, які до того ж виражені метафорично або ж взагалі не реалізуються у поверхневій конструкції, наприклад: *La pluie dessinait sur les vitres un fouillis de couleurs et d'arabesques* [16, с. 54]. У цьому реченні засобами метафори зображено безагенсний процес (явище дощу). Суб'єкт є неозначеним та вербально невираженим, він ніби спостерігач (виразник) процесу.

Метафоричне представлення об'єкта (істоти) може подаватися через опис його зовнішності: *Les deux autres n'avaient que des prénoms, Aline et Rose, alors que la petite, tout le monde l'appelait Belle, et certains qui se voulaient poètes, rajoutaient même, Belle de jour* [12, с. 16].

У наступному прикладі за допомогою метафори та персоніфікації зображено природні явища: закінчення ночі та початок дня: *Le jour allait commencer; la peau de la nuit était plus tendre; ça blanchissait au levant; des nuages se défaisaient avec lenteur* [11, с. 141]; метафорична реалізація природного явища (дощу) подана також у реченні: *Un moutonnement de parapluies couvrait les rues* [16, с. 7].

Вираження актантності за допомогою засобів персоніфікації, коли неживі предмети чи події функціонують як живі істоти. Це стилістичне

явище використовується для підсилення емоційного відтінку конструкції, що можемо спостерігати у наступних прикладах: *La Méditerranée ne permet guère la survie* [10, с. 77]; *La guerre déroulait son petit carnaval viril sur des kilomètres* [12, с. 87]; *Le canal continuait à filer son eau rapide* [ibid., с. 111].

Парадигматичне оформлення актантності за допомогою перифрази (непряме називання предмета чи істоти), наприклад: *Le pays des pyramides l'avait émerveillé* [14, с. 67], де виділений компонент *pays des pyramides* позначає *Ceunem*. У реченні *La péninsule souffre plus que ses grands voisins de la concurrence des pays à bas coûts* [ibid., 89] іменник *La péninsule* передбачає трансформацію у *L'Italie*.

У наступному прикладі за допомогою перефразування зображено семантичний суб'єкт *les professionnels de santé* (або *les médecins*), який у синтаксичному плані виражений комплементом дієслова: *Chaque année, 150000 accidents d'exposition au sang, généralement des piqûres, touchent les professionnels de santé* [15, с. 53]. Засіб перефрази та порівняння дозволяє також позначити суб'єкт, зокрема його стан, відчуття чи його характеристики: *Un torchon parmi des mouchoirs de soie, voilà ce dont j'aurais eu l'air* [12, с. 241].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що парадигматика актантності, яка базується на вертикальних відношеннях, зокрема, синонімічних, антонімічних, гіпонімічних, конверсивних, тобто відношеннях на основі спільності або протилежності значень, розкриває весь спектр вираження актантів у висловленні. Адже парадигматика актантності – це система форм структурної схеми актантів (актантної рамки), у якій вихідною формою є ядерне слово (актант), а похідними – його трансформації.

Перспектива подальших досліджень полягає у дослідженні засобів вираження актантності у висловленнях різних функціональних стилів.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : “Советская энциклопедия”, 1969. – 607 с.
2. 1. Гак В. Г. Номинализация сказуемого и устранение субъекта / В. Г. Гак // Языковые преобразования. – М., 1998. – С. 395–408.
3. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 224 с.
4. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем : [пер. с англ. Н. В. Перцова] / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 387–415.
5. Падучева Е. В. К когнитивной теории метонимии / Е. В. Падучева. – [Електрон. ресурс] : Режим доступа : <http://www.dialog-21.ru / Archive / 2003 / Paducheva.pdf>.
6. Розина Р. И. Категориальный сдвиг актантов в семантической деривации / Р. И. Розина // Вопросы языкознания. – 2002. – № 2. – С. 3–15.

7. Lazard G. L'actance / G. Lazard. – Paris : PUF, 1994. – 285 p.
8. Melčuk I. Actants in semantics and syntax (2 parts) / I. Melčuk // *Linguistics : University of Montreal*. – 2004. – V. 42 (1). – P. 1- 66; V. 42 (2). – P. 247–292.
9. Vendler Z. *Linguistics in Philosophy* / Z. Vendler. – Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 1967. – 203 p.
- Джерела ілюстративного матеріалу:
10. Bombard Al. *Naufragé volontaire* / Alain Bombard. – P. : Hachette, 1956. – 255 p. – (Bibliothèque de la jeunesse).
11. Cayrol J. *L'espace d'une nuit* / Jean Cayrol. – P. : Editions du Seuil, 1954. – 173 p.
12. Claudel Ph. *Les âmes grises* / Philippe Claudel. – P. : Editions Stock, 2003. – 285 p.
13. Dumas A. fils. *La Dame aux Camélias* / Dumas Alexandre fils. – P. : Nelson, 1994. – 284 p.
14. *L'Expansion* / 01. 2005, № 693. – 132 p.
15. *L'Express* / 28.06.2004, Paris. – 85 p.
16. *Lire* / 02.2005, № 332. – 116 p.
17. Maupassant Guy. *Contes de la bécasse* / Guy de Maupassant. – P. : Booking International, 1995. – 155 p.
18. Philipe A. *Le temps d'un soupir* / Anne Philipe. – P., 1963. – 252 p.
19. Pratte J. *Les persiennes* / Josette Pratte. – P. : Editions Robert Lafont, 1985. – 315 p.
20. Troyat H. *La neige en deuil* / Henri Troyat. – P. : Flammarion, 1952. – 126 p.
21. Net 1 : *Dormir les matelas Epeda*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.litsmatelassommier.info/Matelas-Epeda-Essentiel.html>.
22. Net 2 : *Les français veulent rouler français*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liberation.fr/economie/0101640423-les-français-veulent-rouler-français>.

Назмєєва Н. А.,

Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

МЕТОДИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН У СУЧАСНІЙ ДИСКУРСИВНІЙ ПАРАДИГМІ

У статті наведено основні підходи щодо вивчення дискурсу, його типи. Висвітлена актуальність вивчення методичного дискурсу у сучасній дискурсивній парадигмі.

Ключові слова: дискурс, методичний дискурс, інструкція, формулювання завдань.

В статье изложены основные подходы по изучению дискурса, его типы. Показана актуальность изучения методического дискурса в современной дискурсивной парадигме.

Ключевые слова: дискурс, методический дискурс, инструкция, формулировка заданий.

The article is focused on the main approaches, types, of discourse. It elucidates the topicality of research of methodological discourse in the discourse paradigm.

Key words: discourse, methodological discourse, instruction, assignment, formulation.

Серед численних напрямків сучасного мовознавства особливе місце належить феномену дискурсу. Значимість такого роду досліджень можна пояснити міждисциплінарним характером сучасних підходів щодо аналізу мови та культури, де в одне ціле зливаються лінгвістичні, когнітивні, соціально-психологічні аспекти, що й дозволяє сподіватися на отримання принципово нових результатів в теорії дискурсу.

Дослідження англomовного дискурсу, визначення його базових понять, створення класифікацій дискурсу стало предметом багатьох різновекторних наукових пошуків А. Д. Белової, Н. Д. Арутюнової, П. В. Зернецького, Е. С. Кубрякової, Ф. С. Бацевича, І. П. Сусова, Ю. С. Степанова, М. Л. Макарова, Т. А. ван Дейка, П. Серіо та ін.

Велика кількість визначень дискурсу як лінгвістичного феномену пов'язана з різними підходами. Виділяють формальний, функціональний, ситуативний та когнітивний підходи. Формальна (структурна) лінгвістика розглядає дискурс як смисловий зв'язок двох чи більше речень, де зв'язність є його основною характеристикою. Таким чином, дискурс у цій інтерпретації являє собою надфразову єдність, складне синтаксичне ціле. Функціональний підхід отожднює дискурс з мовленням, тобто передбачає аналіз функцій дискурсу у зв'язку з аналізом функцій мови. Ситуативний підхід інтерпретує дискурс в контексті соціальних, пси-

хологічних і культурних умов та обставин. Когнітивний підхід трактує дискурс як явище когнітивне, тобто як феномен, що безпосередньо має відношення до передачі знань. Таким чином, дискурс досліджується в різних аспектах, що дозволяє розвивати та вдосконалювати теорію дискурсу. Хоча, як підкреслює А. Г. Гурочкіна, питання про термінологічне визначення дискурсу залишається відкритим, оскільки зміст може визначатися лише зв'язком понять “текст” та “мовлення”.

У зв'язку з багатоаспектністю трактувань та вивчень дискурсу ми вважаємо за доцільне розглянути окремі точки зору на дослідження специфіки визначень терміну “дискурс”.

На думку В. В. Богданова “дискурс – це все, що нами говориться та пишеться”. “Дискурс – це теж текст, але такий, що складається з комунікативних одиниць мови – речень, які, в свою чергу, утворюють ще більші одиниці, що знаходяться у безперервному внутрішньому смисловому зв'язку і дозволяють сприймати його як єдине ціле. Дискурсами можна вважати, наприклад, текст розповіді, статті, виступу, вірша” [2, с. 8].

Порівняймо дефініцію дискурсу, подану І. П. Сусовим: “Дискурс – це зв'язні послідовності мовленнєвих актів; висловлювання (чи послідовності висловлювань), що передаються від мовця до слухача, стають текстом тоді, коли вони зафіксовані на письмі (або за допомогою звукозаписуючого пристрою). Таким чином, текст виступає у вигляді так званого “інформаційного сліду в дискурсі” [9, с. 40].

Адекватне розуміння та інтерпретацію дискурсу забезпечує знання конкретної ситуації. Тому найбільш ефективною у вивченні дискурсу вважається “модель ситуації””, яка була розроблена професором Амстердамського університету Т. А. ван Дейком, автором багатьох праць з дискурсології та дискурс-аналізу, що стали класикою. Дискурс в даному випадку інтерпретується як складна система ієрархії знань. У зв'язку з цим Т. А. ван Дейк і вводить таке поняття як “модель ситуації””, вважаючи, що модель ситуації відіграє основну роль в соціальному пізнанні. В даній ситуації закладені важливі соціальні категорії, які функціонують в тому чи іншому суспільстві, а також і власні знання носіїв мови, що відображають соціальний досвід, оцінки та емоції: “Дискурс дає уявлення про предмети або людей, про їх властивості та відношення, про події чи діяльність,... тобто про деякий фрагмент світу, який ми називаємо ситуацією...” [3, с. 42]. У своїй книзі “Ідеологія: мультидисциплінарний підхід”, він детермінує дискурс як складну єдність мовної форми, значення і дії, яка могла б бути найкращим чином охарактеризована як комунікативна подія або як комунікативний акт (у широкому сенсі слова) і як письмовий або мовленнєвий проект комунікативної діяльності, який інтерпретується реципієнтами (у вузькому сенсі слова) [3, с. 98]. Він розглядає текст як статичний об'єкт, а дискурс – як спосіб його актуалізації

за певних ментальних та прагматичних умов. Згідно з ідеєю Т. А. ван Дейка текст, як висловлювання, занурений в умови його виробництва та сприйняття, може функціонувати як дискурс.

Слід зазначити, що швейцарський дослідник П. Серіо дає вісім дефініцій дискурсу. Він стверджує, дискурс є еквівалентом поняття "мовлення" в сосюрівському сенсі і позначає будь-яке конкретне висловлювання. Науковець наголошує, ще деколи поняття "мова" і "дискурс" протиставляються як система мало диференційованих віртуальних значень і як девирсифікація на поверхневому рівні, та пов'язана з різноманітністю вживань, притаманних мовним одиницям. На думку П. Серіо, висловлювання – це послідовність фраз, що знаходяться між двома семантичними пробілами, двома зупинками в комунікації [7, с. 550]. Саме погляд на текст з позиції його структури в мові визначає цей текст як висловлювання, а лінгвістичне дослідження умов конструювання тексту визначає його як дискурс. Таким чином, дискурс – це висловлювання, що розглядається з точки зору дискурсного механізму, який ним керує.

Н. А. Арутюнова визначає дискурс як зв'язний текст в сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, культурними, психологічними факторами. Дискурс розкриває взаємовідносини людей між собою, бере участь у діяльності механізмів свідомості людини. Тобто "дискурс – це текст занурений в життя. Однією своєю стороною дискурс повернений до прагматичної ситуації, що залучається до визначення його зв'язності, його комунікативної адекватності, для уточнення імплікацій і пресупозицій. Іншою стороною він повернений до ментальних процесів учасників комунікації: етнографічних, психологічних та соціокультурних правил та стратегій породження й розуміння мовлення за тих чи інших умов" [5, с. 508]. Життєвий контекст дискурсу моделюється у формі фреймів (типових ситуацій) або сценаріїв (акцентують на розвитку ситуації).

Відомий російський лінгвіст Е. С. Кубрякова визначає дискурс як "форму використання мови в реальному часі, яка відображає певний тип соціальної активності людини, створюється з метою конструювання особливого світу і є частиною процесу комунікації між людьми" [6, с. 111]. У дискурсі за допомогою особливих мовних засобів вибудовується один із "можливих світів". Дослідниця стверджує, що дискурс існує лише у синхронії, він є "дітищем свого часу", і всі його основні характеристики визначаються станом суспільства, в якому він створюється. На думку Е. С. Кубрякової, усі типи дискурсу потребують різних видів лексичної і граматичної організації, яку вони самі створюють [6, с. 632].

В. З. Дем'янов подає дефініцію дискурсу, включаючи характеристики з різних дисциплін – семіотики, теорії комунікації, соціології, логіки та ін. На його думку "дискурс – це довільний фрагмент тексту, що складається з більш ніж одного речення або незалежної частини речення.

Часто, але не завжди, концентрується навколо певного опорного концепта, утворює загальний контекст, що описує дійові особи, об'єкти, обставини, події, вчинки та ін.; визначається не лише послідовністю речень, а й загальною картиною світу, яка “вибудовується” в процесі розгортання дискурсу, – це точка зору “етнографії мови” [4, с. 45]. Вихідна структура для дискурсу має вигляд послідовності елементарних пропозицій, пов'язаних між собою логічними відношеннями кон'юнкції, диз'юнкції та ін. Елементами дискурсу виступають викладені події, їх учасники, перформативна інформація і “не події”¹, а саме: а) обставини, що супроводжують події; б) фон, що описує події; в) оцінка учасників події; г) інформація, що співвідносить дискурс з подіями [4, с. 7]. Дане визначення вважають найбільш повним у сучасній теорії мовознавства [8, с. 38].

А. Д. Белова у статті “Поняття “стиль”, “жанр”, “дискурс” [1, с. 12], враховуючи два основні фактори – сфери функціонування та характер комунікації, запропонувала наступну класифікацію дискурсу. За сферами комунікації автор класифікує дискурс на академічний, бізнес-дискурс, дипломатичний, дискурс переговорів, політичний, педагогічний, рекламний, релігійний, риторичний, дискурс сімейного спілкування, медичний, психотерапія, юридичний, ергодічний, Інтернет-дискурс. За характером комунікації дискурс поділяється на спонтанний, підготовлений, офіційний, неофіційний, чоловічий, жіночий, підлітковий, дискурс людей похилого віку, аргументативний, конфліктний, авторитарний та лайливий. Проте вивчаючи роботи багатьох вчених (В. Михайленко, О. Огуй, А. Кривий, С. Рибачок, Р. Дудок та ін.), ми не знаходимо виокремлення методичного дискурсу як одного з видів дискурсу, тому в нашій роботі ми вперше покажемо доцільність вивчення методичного дискурсу та спробуємо дати визначення. На нашу думку, методичний дискурс передбачає двосторонню взаємодію викладача та студента через письмове чи усне завдання (у вузькому значенні). Це підвид академічного дискурсу, центральним поняттям якого є мікротекст – інструкція, на якій зосереджені навчально-пізнавальні потреби студента, цілі, задачі викладання, теоретичні дослідження в рамках комунікативної лінгвістики (у широкому значенні).

Виділення та вивчення англомовного методичного дискурсу є актуальним з декількох причин. Вступ України до міжнародної спільноти, популяризація всесвітньої комп'ютерної мережі Інтернет, глобалізація міждержавних відносин зумовило становлення англійської мови як мови міжнаціонального спілкування. До того ж відбулося розширення освітнього простору, встановлення різновекторних зв'язків з багатьма країнами у сфері науки, культури, бізнесу, що дає змогу їздити за кордон з метою отримання освіти, обміну досвідом, налагодженню ділових та дружніх контактів, відпочинку, ознайомлення з традиціями різних країн

та народів. Читаючи в оригіналі книги на англійській мові без перекладу, можна отримати набагато більше задоволення від читання, оскільки переклад, як правило, є не зовсім точним, тому, що залежить від професійних навичок перекладача, який не здатен передати ті думки та емоції, які вклав автор у свій твір. Про роль англійської мови можна говорити дуже багато. Проте факт залишається фактом – англійська мова стала важливою складовою в житті кожної людини, яка може знайти хоча б одну з причин для її вивчення чи вже вдосконалення своїх навичок.

На сьогоднішній день існує величезна кількість навчальної літератури як вітчизняної так і зарубіжної з англійської мови для студентів та зацікавлених осіб у її вивченні, метою якої є формування комунікативної компетенції. Для викладача це величезний простір для власної ініціативи та творчого пошуку. Хоча існують і певні труднощі. Інколи дуже складно розібратися у потоці навчальної літератури, визначити її практичну цінність, оцінити методичний потенціал та знайти шляхи ефективної роботи з тим чи іншим підручником.

Вибираючи підручник з англійської мови викладач повинен керуватися методичними та загальнодидактичними вимогами, враховувати вікові та індивідуально-психологічні характеристики студентів, особливості менталітету аудиторії. Вибраний підручник повинен мати проблемний виклад матеріалу для розвитку продуктивного мислення, відповідати вимогам державного освітнього зразка, відображати реалії нашої країни та країни, мова якої вивчається. Потрібно також враховувати існуючі концепції та підходи до аналізу мовних явищ, які задають напрямок, визначають зміст і характер роботи з навчальним матеріалом в процесі вивчення англійської мови.

Одним із важливих елементів структури писемного методичного дискурсу є формулювання завдань. Правильність лінгвістичного оформлення інструкції має велике значення, оскільки є тим каналом зв'язку, за допомогою якого автор / автори підручника звертається/звертаються до адресата. Найбільш ефективно процес вивчення живої, природної мови відбувається при використанні англомовних матеріалів, укладених з урахуванням менталітету, культури, традицій носіїв мови. Важливим є і той факт, що, так би мовити, "імітація заглиблення" в природне мовне середовище досягається за допомогою методичного дискурсу, який базується на формулюванні англомовних завдань та інструкціях навчальних посібників.

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, варто зазначити, що слід розглядати інструктивний дискурс як частину методичного дискурсу, оскільки у лінгвістичних дослідженнях проблема цілісного сприйняття методичної інструкції не є достатньо висвітленою. Тому вивчення формулювань завдань оригінальних навчально-методичних комплексів є

необхідним, оскільки це дозволить виявити когнітивні основи специфіки інструкцій та завдань, визначити їх смислове наповнення, мовні параметри, вивчити більш детально культурно зумовлені норми навчальної комунікації в англomовному соціумі.

Література:

1. Белова А. Д. Поняття “стиль”, “жанр”, “дискурс”, “текст” у сучасній лінгвістиці // Іноземна філологія. Вип. 32. – 2002. – С. 11-14.
2. Борботько В. Г. Элементы теории дискурса: учеб. пособие / В. Г. Борботько. – Грозный: Изд-во Чечено-Ингуш. Гос. Ун-та, 1981. – 113 с.
3. Дейк ван Т. А. Познание. Коммуникация / под ред. В. И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Демьянков В. З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической переработке текста / В. З. Демьянков // Методы анализа текста: тетради новых терминов, 39. – М.: ВЦП, 1982. – Вып. 2. – 90 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 2002. – 709 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
7. Серио П. Анализ дискурса во Французкой школе [Дискурс и интердискурс] // Семиотика: Антология / сост. Ю. С. Степанов. 2-е изд., исп. и доп. – М., 2001. – С. 549 – 562.
8. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка. – М.: Рос. гуман. ун-т, 1998. – 179 с.
9. Сусов И. П. Введение в языкознание: учебник для студентов лингвистических и филологических специальностей / И. П. Сусов. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 379 с.

Орлова С. І.,

Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ АВТОРА У ПРОЗІ Р. БАХА

У статті проаналізовано синтаксичні особливості твору Р. Баха "Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон"; охарактеризовано лексику твору з метою окреслення індивідуального стилю автора; описано стилістичні засоби, які автор вживає у даному творі.

Ключові слова: індивідуальний стиль автора, синтаксичні особливості твору, лексичні та стилістичні засоби.

В статье дан анализ синтаксическим особенностям произведения Р. Баха "Чайка по имени Джонатан Ливингстон"; дана характеристика лексики произведения с целью описания индивидуального стиля автора; описаны стилистические единицы, которые автор употребляет в данном тексте.

Ключевые слова: индивидуальный стиль автора, синтаксические единицы произведения, лексические и стилистические единицы.

In this article syntactical peculiarities of the novel "Jonathan Livingston Seagull" of R. Bah were analyzed; lexical means of the text with the purpose to describe the individual style of the author were characterized; stylistic devices which the author uses in his text were described.

Key words: individual style of the author, syntactical means of the novel, lexical means and stylistic devices.

На сьогодні одним із актуальних питань лінгвістики тексту є співвідношення між синтаксичним оформленням художнього твору та індивідуальним стилем автора. Складна композиція твору, а саме: відбір конструкцій, їх організація, розміщення і об'єднання в єдине ціле – залежить від особливостей індивідуального синтаксису кожного письменника, який по-своєму відбирає та визначає прийоми використання синтаксичних конструкцій. Автор створює власну образну систему, а також моделює події й ситуації, враховуючи жанр літератури, обрану епоху, ідейний зміст тощо.

Проблема дослідження стилю художнього твору знайшла відображення у працях багатьох науковців. Так, вивчення індивідуального стилю письменника знаходимо у працях В. В. Виноградова, Г. О. Винокура, І. І. Ковалик, В. А. Кухаренко. Комплексні підходи до вивчення мови художнього твору представлено в роботах А. К. Мойсієнко, О. О. Потєбні, С. Я. Єрмоленко та ін.

Поняття стилю є багатогранним. Стиль вважається універсальною категорією, оскільки в історії розвитку культури це поняття набуло мис-

тецтвознавчого та філологічного розуміння. Дослідники розглядають стиль доби, стиль напряму й течії, стиль письменника та стиль певного періоду його творчості, стиль твору й стиль його окремого елемента. Проте, найпоширенішим у науці є розуміння стилю як індивідуальної творчої манери, “творчого обличчя” окремого письменника.

У сучасній лінгвістиці акцентується увага на тому, що стиль є властивістю тексту і реалізується лише на текстовому рівні [4, с.14]. Отже, стиль розуміють як синонім мистецького напряму чи певної течії. Але частіше цим терміном окреслюють авторську, індивідуальну манеру письма або іностиль.

Художнє моделювання дійсності на основі вербальної комунікації, яку містить відповідний текст, як правило передбачає проникнення в творчий об’єктивний світ художника слова. Так, Р. Хорст зазначає, що художній твір передає незначну кількість імпульсів й сигналів, які здатні викликати безліч деталізованих уявлень, що в сукупності творять картину читачкої уяви, причому ця картина у різних читачів є досить індивідуальною [2, с.79].

Вказуючи на те, що художня модель завжди є більш широкою, ніж її тлумачення, Ю. Лотман зосереджує увагу на окремому тлумаченні, не беручи до уваги сукупності численних можливих інтерпретацій. Кожна модель породжує інтерпретації, але також і сама виступає певним репрезентантом іншої моделі, утворюваної нескінченною кількістю різних інтерпретацій [1, с. 437].

За своєю структурою стиль твору складний і багатосаровий, тому виділяють чотири основні його функції. Так, він є чинником творчого процесу, орієнтацією художника на реальність, дійсність, художню традицію тощо. Стиль обумовлює існування твору як закінченого художнього явища і відображує характер, спрямування і міру естетичного сприйняття світу людиною. Стиль є чинником художнього процесу й орієнтує автора на розвиток мистецтва. Крім того, стиль є чинником художнього квазіспілкування (автора і реципієнта).

Важливим у лінгвістичному дослідженні стилю є з’ясування поняття “індивідуальний стиль”. Ну думку М. Храпченка, кожен письменник створює свій стиль, шукає оригінальні шляхи і засоби втілення своїх ідей та образів. Індивідуальний стиль є показником вищого ступеня розвитку творчої особистості [3, с. 238].

Але не дивлячись на те, що питання стилю художнього твору є достатньо вивченими в науковій літературі, проблема характеристики стилю конкретного автора залишаються недостатньо дослідженими. Тому метою даної статті є аналіз лінгвальних засобів вираження індивідуального стилю автора у творі Р. Баха “Чайка на ім’я Джонатан Лівінгстон”.

Отже, завданнями нашої статті стали:

1. Проаналізувати синтаксичні особливості твору Р. Баха "Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон".

2. Дати лексичну характеристику твору з метою окреслення індивідуального стилю автора.

3. Описати стилістичні засоби, які автор вживає у даному творі.

Алегорія письменника, що простежується у більшості його творів, є подібною на манеру імпресіоністів, адже дозволяє читачеві визначити, що є найбільш важливим в даному творі. Крім того, вільний стиль автора дає змогу поєднувати різноманітні значення висловлювань, проводити певні паралелі, читач може давати власні визначення оцінним словам.

Проведене нами дослідження свідчить про те, що у творах Р. Баха часто простежуються приклади алітерації. Заплановане багаторазове повторення однакових звуків чи звукосполучень слугує засобом підвищення виразності твору:

But Jonathan Livingston Seagull, unashamed, stretching his wings again in that trembling hard curve – slowing, and stalling once more – was no ordinary bird.

Even his parents were dismayed as Jonathan spent whole day alone, making hundreds of low-level glides, experimenting.

From a thousand feet, flapping his wings as hard as he could, he pushed over into a blazing steep dive toward the waves...

Ten times he tried, and all ten times he passed through seventy miles per hour...

He pushed wearily away from the dark water and flew toward the land, grateful for what he had learned about work-saving low altitude.

Головною передумовою вивчення звукової системи тексту є те, що звуки є носіями інформації, прихованого змісту тощо. Існує гіпотеза, за якою між значенням слова та його звучанням є певна кореляція. Саме тому автор твору свідомо використовує звукові схеми для посилення впливу тексту на читача.

Однією з особливостей творчості Р. Баха є використання численних графічних засобів пунктуації та орфографії, що вирізняє його твори серед інших. У проаналізованих текстах письменник часто використовує численні слова та цілі речення, надруковані з великої літери, курсив для виділення ключових фраз, а також речення з незакінченими думками. Очевидно, що у такий спосіб він підкреслює важливість висловлених думок, їх емоційність, привертає до них увагу читача, змушує його замислитись над глибинним змістом висловлювань:

Dark! The hollow voice cracked in alarm. Seagulls never fly in the dark.

Short wings! A falcon's short wings!

A seagull at two hundred miles per hour!

I am a perfect, unlimited gull!

Jonathan made a screen of delight, the first sound he had made since he had left Earth. IT WORKS!

A ... a ... *mosquito* does that!

YES, I WANT TO FLY!

He lives! He that was dead *lives*!

Me leading? What do you mean, *me* leading? *Me*? Jon, I'm just a plain seagull, and you you're...

"MAN!" he shouted a second before the next dynamite went off, "I'M REALLY LEARNING A LOT ABOUT METEOROLOGY!"

"I learned a *tremendous amount*," he had written.

"ONE MORE TIME? REMEMBER THIS IS A HUMAN LIFE YOU'RE DEALING WITH!"

Also discussed at the Briefing, I'm sure, was You've Got To Be A Mighty Good Aviator To Land Old Biplanes In A Crosswind On A Hard-Surface Runway.

Miss that Big Briefing In The Sky, and you have to find out for yourself about flying coast to coast in old airplanes.

One of the primal points covered in the Big Briefing apparently was that People Don't Fly Old Airplanes From Coast To Coast. People In Their Right Minds, that is. Then along comes old Bach, who misses the Briefing.

Через використання курсиву та зміну розміру шрифту літер здійснюється логічне чи емоційне підсилення думок, висловлених у тексті. У такий спосіб виділяються ключові слова, що вказує на їх неабияку значущість для розвитку фабули твору. Виділення окремого слова чи речення свідчить про особливу емоційність, з якою воно вимовляється персонажем. Графічні стилістичні засоби надають тексту також й зорової виразності.

Проведене дослідження творів Р. Баха свідчить про те, що автор вживає досить багато слів, які не створюють лексико-стилістичну парадигму. Сюди належать терміни, номенклатурні слова, історизми, екзотизми та лексичні неологізми. Автор використовує номенклатурну лексику, зокрема слова, що стосуються сфери польотів. Це – терміни, які описують тактику польоту, прийоми виконання польотів чайкою Джонатаном та льотчиками-аматорами: *glide, power-dive, dive, vertical dive, loop, slow roll, point roll, low flying, inverted spin, gull bunt, pinwheel, snaproll, outside loop, level flight, aerobatics, control tower, flight plan, altitude, oil pressure, FAA form, monoplane, takeoff runaway, microphone.*

У тексті також вживається багато слів, які позначають числові виміри швидкості, висоти, частоти польотів, що створює відчуття постійного руху:

Seventy miles per hour! And under control!

Ten times he tried, and all ten times...

A seagull at two hundred fourteen miles per hour!
At two hundred fifty miles per hour he felt that he was nearing his level-flight maximum speed.
... thousands and thousands of gulls. I know...
Then he vanished again and stood, in the same millisecond, at Jonathan's shoulder.
... a limited body that had a forty-two-inch wingspan...

Використання номенклатурної лексики зумовлене необхідністю правдиво передати події у творі, створити атмосферу руху та польотів.

У текстах простежуються також колоквіалізми, які характеризують розмовну мову персонажів:

"I don't mind being bone and feathers, mom".
"Hey man, they thought, this doesn't sound like a rule for a loop".
"All right, fella. What was it like, what has it really been like for you, the last ten years?"

Автору притаманне використання численних неологізмів, що представлені у вигляді компресивів. Він створює нові форми слів шляхом поєднання вже відомих структур. Наприклад:

The helicopter cameraman wasn't visited with quite the same death-wish as the tower crew...

Somewhere else in abstract wonder about shrinking worlds and five hours to England and lunch-in-New-York-dinner-in-Los-Angeles.

How much I would rather stay and roam the country with this mistress-wife.

Little lemon-orange flames licked from the gun muzzles with a faint pop-pop over the storm of my dive.

When I saw the sun, it was what I expected to see. It was very nice, pleasant to see all the clean tops-of-clouds where underneath there were all the dirty bottoms-of-clouds.

It was not just two minutes till the event-of-which-there-were-no-premonitions was to happen.

The breakers boomed along the dark beach, flickering blue-green-phosphorous like gentle peaceful howitzers firing in the dark...

Мовна експресія притаманна не лише звукам, словам та граматичним формам, але і синтаксичній організації мови. Стиль будь-якого твору визначається синтаксисом, і синтаксична організація мови є головним засобом художньої виразності. Базовою одиницею синтаксичного рівня мови постає модель речення, що може містити основну та додаткову інформацію, утворюючи синтактико-стилістичні парадигми. Така інформація сприяє підвищенню прагматичної ефективності висловлювань у творі. Вихідні моделі речень можуть скорочуватись (редукуватись), поширюватись, змінювати порядок компонентів структури.

В аналізованих творах засоби вираження на рівні синтаксису представлені еліптичними, номінативними, безособовими реченнями, повторами, переліченнями, полісиндетоном та емпатичними структурами, інверсією, узагальненням та дистантністю частин речення.

Еліптичні речення характеризуються упущенням одного з головних членів речення. Проте їх значення можна встановити з контексту. Еліптичні структури широко використовуються у мовленні персонажів прикмі "Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон", що зумовлено передусім спонтанністю висловлювань. Ці речення набувають експресивного значення і є засобом вираження емоційного стану героїв твору:

Centered for shame? Impossible! The breakthrough!

"Switches on," ha called.

I clicked them up. "OK. You're hot. "

"Pardon?"

"Switches on".

У текстах простежується велика кількість односкладових номінативних речень. Вони можуть бути окличними і використовуються під час опису місця чи часу дії у творі. Ланцюжок з номінативних речень виражає підвищену експресивність повідомлення:

Dark! The hollow voice cracked in alarm. Seagulls never fly in the dark.

Short wings! A falcon's short wings!

Terminal velocity!

Engine instruments steady. Heading 289 degrees. Altitude 12,460 feet.

Control tower. Air traffic controller.

A seagull at two hundred miles per hour.

New sights, new thoughts, new questions.

No limits, Jonathan? He thought.

"You don't understand. My wing. I can't move my wing".

A long silence.

"Like everything else, Fletcher. Practice".

Почуття героїв твору, їх нерішучість, небажання розмовляти, хвилювання, сумніви виражаються через апосіопезис (замовчування):

"I ... I enjoy speed," Jonathan said, taken aback but proud that the Elder had noticed.

"... eight ... nine ... ten ... see-Jonathan-I'm-running-out-of airspeed... eleven ... I-want-good-sharp-stops-like-yours ... twelve ... but-blast-it-I-just-can't-make ... thirteen ... these-last-three-points ... without ... fourteen ... aaakk!"

Then the whole formation rolled solely to the right, as one bird ... level ... to ... inverted ... to ... level, the wind whipping over them all.

"What are you doing here? The cliff! Haven't I ... didn't I ... die?"

He narrowed his eyes in fierce concentration, held his breath, forced one ... single ... more ... inch ... of ... curve.

Наведені приклади передають також неабияку напругу описуваних ситуацій і подій, емоційність мовлення героїв тощо.

У творах Р. Баха використовуються різні способи поєднання елементів у реченнях. Асиндетон та полісиндетон, тобто сполучниковий та безсполучниковий зв'язок між елементами речення, підсилюють виразність фраз у висловлюваннях та є засобами виділення найважливішої інформації у тексті. Вони створюють певний ритм тексту. У досліджених творах простежується також тенденція до повторення присудків. Часте використання дієслів вказує на те, що автор звертає особливу увагу на описи швидкості та руху у творі:

For a thousand years we have scrabbled after fish heads, but now we have a reason to live – to learn, to discover, to be free! Give me a chance, let me show you what I've found.

He discovered the loop, the slow roll, the point roll, the inverted spin, the gull bunt, the pinwheel.

But speed was power, and speed was joy, and speed was pure beauty.

"Fletcher Lynd Seagull, do you want to fly so much that you will forgive the Flock, and learn, and go back to them one day and work to help them know?"

"You are special and gifted and divine, above other birds".

A burst of fear and shock and black as he hit, and then he was adrift in a strange sky, forgetting, remembering, forgetting; afraid and sad and sorry, terribly sorry.

It is a machine: blind, dumb, cold, dead.

Corn flakes, corn bread, corn muffings, corn on the cob, corn off the cob, cream corn, corn pudding, corn meal mush, corncorncorn.

When I first saw Kennedy International Airport, there was no doubt that it was a place, a great island of concrete and sand and glass and paint, and derricks tilting their steel necks and taking rafters...

"And sleeping windy and oily and so loud you won't be able to think. "

Для вираження подиву, радості, негативних реакцій використовується повторення елементів речення та словосполучень. Перелічення може супроводжуватись сполучниковим чи безсполучниковим зв'язком. Використання цього прийому сприяє інтенсифікації змісту висловлювання і є засобом авторської суб'єктивної оцінки подій.

He discovered the loop, the slow roll, the point roll, the inverted spin, the gull bunt.

Gold and silver, red and orange and green and black, salt-water tropicals grown a thousand times, hundred-ton angelfish, half-million– pound demoiselles angling in front of our view-ports, different sizes and shapes and colors, each family of fish clustering at its own feeding place.

Every hour Jonathan was there at the side of each of his students, demonstrating, suggesting, pressuring, guiding.

Open cockpits, flying boots, and goggles are gone. Stylized cabins, air conditioners, and sun-shaded windshields are here.

They couldn't fight, they couldn't run away, they could hardly tell that they were being attacked until their little fabric coffin burst into flames and then they didn't have parachutes to bail out with.

Комунікативною функцією перелічення є підвищення експресивності висловлювання. Низка слів створює ефект великої кількості предметів чи явищ. Коли ж перелічуються різні предмети, то мовлення стає досить динамічним та інформативним. У творі *The Gift of Wings* автор використовує списки імен своїх друзів, письменників та їхніх творів, а також перелічує назви різних явищ (вказівні знаки в аеропорту), що є однією з особливостей цього твору:

MR. HARALD PENROSE, *No Echo in the Sky* (Arno Press, Inc.)

Mr. RICHARD HILLARY, *The Last Enemy* (also published with the title *Falling through Space*).

ROADING AREAS 1 THROUGH 7 INTERNATIONAL CONNECTIONS
OBSERVATION DECK FLY THE FRIENDLY SKIES OF UNITED
EXIT LOS ANGELES AIRPORT BUS STOP NEW YORK AIRWAYS
HELICOPTER SERVICE FOR INFORMATION RESERVATION AND
COURTESY BUS USE PHONES BEHIND DOOR DO NOT ENTER
ARRIVING FLIGHTS...

До стилістичних прийомів синтаксису належить також паралелізм, що полягає в однаковій побудові двох речень чи їхніх частин. Головною функцією паралельних конструкцій є посилення комунікативної та експресивної значущості висловлювання:

"We're from your flock, Jonathan. We are your brothers. " The words were strong and calm. "We've come to take you higher, to take you home".

He gave one last look across the sky, across that magnificent silver land where he had learned so much.

"... thousands and thousands of gulls. I know".

And then you will be ready to begin the most difficult, the most powerful, the most fun of all.

"We're not ready!" said Henry Calvin Gull. "We're not welcome! We're outcast! We can't force ourselves to go where we're not welcome, can we?"

I must forget this foolishness. I must fly home to the Flock and be content as I am, as poor limited seagull.

"Break the chains of your thought, and you break the chains of your body, too...".

Steady red: stop. Steady green: cleared to land.

Особливістю творів Р. Баха є авторська фрагментація тексту, коли

цілі речення та абзаци починаються однаково. Це допомагає акцентувати увагу на окремих структурах у тексті та краще відобразити хід думок автора:

Let's say that if Everett Donnelly does not take off at this time, he will be buried in the blizzard of December 8, 1966. Let's say that there is no road to this mountain field, no civilization nearby.

An airplane cannot live.

An airplane cannot possibly know what "love" is.

An airplane is cold metal.

An airplane is a machine.

He remembers the first day that he saw the Champ, sun-yellow and faded red-earth trim, splashed with mud...

He remembers fifteen thousand flying hours...

He remembers the years rebuilding and of Jeanne Donnelly's first flight in it...

That sky is always moving, but it's never gone.

That no matter what, the sky is always with us.

The sky doesn't misunderstand.

The sky does not judge.

The sky, very simply, is...

How many places can you now turn when you have had enough of empty chatter? How many memorable, real events have happened in your life over the last ten years? To how many people have you been a true and honest friend – and how many people are true and honest friends of yours?

Love me and know me and you shall be blessed with great joy. Love me not, know me not, and you are asking for real trouble.

Анафора полягає у повторенні початкового елемента висловлювання в ланцюжку з речень. Крім того, паралелізм конструкцій, який посилюється анафоричним повтором, створює своєрідний ритм розповіді, що наближує її до поетичного твору:

"Home I have none. Flock I have none..."

У тексті "Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон" простежується використання тавтології, що полягає у повторі аналогічних за змістом і граматичним значенням синонімічних одиниць в складі речення:

"He lives! He that was dead lives!"

Вставні речення, що використовуються у творі, створюють різні стилістичні ефекти. Вони уточнюють, характеризують деталі повідомлення, надають розповіді безпосередності. Вставні конструкції можуть передавати внутрішнє мовлення дійових осіб, підсилювати факти та виразність мови:

"The, Fletch," that bright creature said to him, and the voice was very kind, "let's begin with the Level Flight..."

There were magnificent birds, all of them, and they spent hour after hour every day practicing flight, testing advanced aeronautics.

Earth had been a place where he had learned much, of course, but the details were blurred – something about fighting for food, and being Outcast.

“You don’t love hatred and evil, of course.”

У проаналізованих текстах досить часто використовується стилістична та граматична інверсія, що відображає порушення нормативного порядку одиниць мови, що надає твору експресивності:

But way off alone, out by himself beyond boat and shore, Jonathan Livingston Seagull was practicing.

More than anything else, Jonathan Livingston Seagull loved to fly.

There in the night, a hundred feet in the air, Jonathan Livingston Seagull – blinked.

“Home I have none. Flock I have none. I’m Outcast.”

Without warning, Chiang vanished and appeared at the water’s edge fifty feet away, all in the flicker of an instant.

Low and calm, the voice went on within his thought, demanding an answer.

By sunrise there were nearly a thousand birds standing outside the circle of students, looking curiously at Maynard.

Instantly they stood together a half-mile away, and the flashing beaks of the mob closed on empty air.

Проведене дослідження свідчить також про необхідність аналізу мовних засобів, які використовуються на семасіологічному рівні. До таких засобів відносяться метафори, епітети, порівняння, метонімія, антономазія, парафраза та евфемізм тощо.

Так, сталі образні порівняння дозволяють краще уявити зміст предметів та явищ. Предмети, що порівнюються, не є цілком ідентичними, а мають лише деякі спільні риси. Вказуючи на них, автор пропонує читачеві по-новому сприйняти предмети та явища.

Порівняння, зазвичай, передбачає існування об’єкту та суб’єкту порівняння, об’єднаних формальними показниками уподібнення, такими як *as, as...as, like, as though, such as*. Порівняння поділяють на образні та логічні. Під час логічного порівняння до уваги беруться всі риси зображуваних предметів, але лише одна риса порівнюється. Щодо образного порівняння, то воно виключає всі властивості предметів, крім однієї, спільної:

Then, every time, his left wing stalled on an upstroke, he’d roll violently left, stall his right wing recovering, and flick like fire into a wild tumbling spin to the right.

... The instant he began to pullout, the instant he changed the angle of his wings, he snapped into the same terrible uncontrolled disaster, and at ninety miles per hour it hit him like dynamite.

The two gulls that appeared at his wings were pure as starlight, and the glow from them was gentle and friendly in the high night air.

His feathers glowed brilliant white now, and his wings were smooth and perfect as sheets of polished silver.

... he took in new ideas like a streamlined fathered computer.

The Flock was roused from sleep by his cry, as loud as he could scream it...

"That's not half as bad as being ahead of our time".

... and the cry DEVIL! Went through them like the wind of an ocean storm.

She was calm as a teacup.

... there it goes up and out of the cockpit like a big green ninety-mile-an-hour butterfly and poor Smitty grabs for it and he can't quite get it...

Corn flakes, corn bread, corn muffings, corn on the cob, corn off the cob, cream corn, corn pudding, corn meal mush, corncorncorn.

Порівнюючи різні поняття, які не пов'язані між собою в реальному світі, автор, завдяки непередбачуваності співставлень, створює надзвичайно яскраві образи. До фігур, які позначають кількість, на семасіологічному рівні відносять гіперболу, мейозис та літоту. У творі "Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон" використовуються гіперболи, що виражають перебільшення властивостей предмета чи явища і надають висловлюванню емоційності:

There was a brief anguish among his students, for it is the Law of the Flock that an Outcast never returns, and the Law had not been broken once in ten thousand years.

"Son, you're bone and feathers!"

Явище літоти полягає в подвійному протиставленні, яке вживається в реченні:

"See here, Jonathan," said his father, not unkindly.

Мейозис за своїм значенням є перебільшенням, що протилежне до гіперболи. Воно виражає применшення, послаблення значення чи власності предмету чи явища:

"The only answer I can see, Jonathan, is that you are pretty well a one-in-a-million bird".

Фігури якості представлені у творах Р. Баха метафорами, які є прикладом нетрадиційного вживання слів, заміни назви об'єкту, що вже має своє ім'я, новим словом. Конотації, які виражаються метафорами, відображають індивідуальне сприйняття світу автором. Головним завданням метафори є не повідомлення інформації, а стимулювання появи образів:

"Poor Fletch. Don't believe what your eyes are telling you".

Jonathan Seagull had vanished into empty air.

"Well, then, time's not distant when I'm going to appear out of thin air on your beach..."

Gradually, in the night, another circle formed around the circle of

students – a circle of curious gulls listening in the darkness for hours on end, not wishing to see or be seen of one another, fading away before daybreak.

“Break the chains of your thought and you break the chains of your body, too...”

Low and calm, the voice went on within his thought, demanding an answer.

As it had shined across him all his life, so understanding lighted that moment for Jonathan Seagull.

The clouds broke apart...

The memory of his life on Earth was falling away.

The voice came inside his own head, and though it was very gentle...

They liked the practice, because it was fast and exciting and fed a hunger for learning that grew with every lesson.

Jonathan Seagull exploded in midair and smashed down into a brick-hard sea.

The voice faded, and Jonathan agreed.

The moon and the lights twinkling on the water, throwing out little beacon-trails through the night, and all so peaceful and still ...

У проаналізованому творі простежуються також приклади використання синекдохи, яка є різновидом метонімії і виявляється у перенесенні назви предмету, що ґрунтується на взаємозв'язку частини та цілого – частина виступає як ціле, а ціле – як частина, індивід виконує роль колективу і навпаки. У творі “Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон” автор протиставляє чайку як окремого індивіду та зграю, до якої він належав:

“The Elders were hoping for some kind of disaster, but they're startled that you obliged them so well”.

Grey-leathered backs were turned upon Jonathan from that moment onward, but he didn't appear to notice.

“Fletcher Lynd Seagull, do you want to fly so much that you will forgive the Flock, and learn, and go back to them one day and work to help them know?”

“Well, we don't have to obey the law if we're not a part of the Flock, do we?”

“And here he is today building his own heaven instead, leading the whole Flock in that direction”.

У творах автор використовує багато власних назв. Часто такими назвами виступають прикметники та збірні іменники: *the Flock, the Elders, the Law of the Flock, the Great Mountain Wind, the Far Cliffs, Breakfast Flock, the Gull of Fortune, Outcast, the Council gathering*. Також у творі “Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон” є епітети, що виражають емоційно-оцінні або експресивно-образні властивості денотатів. Наприклад: *new sun, busy day, great swift wind, flat blue water, gigantic wind, past sunset, tremendous speed, strong calm words, jagged shoreline, big day, skillful being, bright creature, cold thin air, dark night air, ice-and-lightning sky,*

blue wind, emerald earth, wide grass, pouring white fire, the rivers of people, routine world, double or full-circle rainbow, mistress-wife, mirror-smooth air, furious cloud, salt ocean, knife-wind, thundering icy knives of a hundred-mile wind, near-miss time.

Крім зазначених засобів автор використовує також антитезу – стилістичний прийом, що полягає у співставленні контрастних понять, образів, виражених різноманітними мовними одиницями. Антитезисне протиставлення існує завдяки антонімам. Синтаксичні конструкції, в яких реалізується явище антитези, можуть мати форму від простого поширеного речення до абзацу. Характерною структурною особливістю антитези є її співвідношення з іншими стилістичними засобами, а саме з анафоричним повтором, паралелізмом та хіазмом. Стилістичною функцією антитези є контрастне протиставлення елементів та ритмічна організація висловлювань:

They call you devil or they call you God.

For most gulls, it is not flying that matters, but eating. For this gull, though, it was not eating that mattered, but flight.

У проаналізованих творах варто також наголосити на вживанні ще одного стилістичного засобу – оксюмору, що є поєднанням протилежних за значенням одиниць, і результатом якого є поява нових смислових понять. Оксюморон висвітлює неоднозначність стану чи настрою мовця. Цей стилістичний засіб вирізняється підвищеною емоційністю та експресивністю завдяки протиставленню різних за значенням предметів та явищ або співставленню протилежних за значенням лексичних одиниць. Стилістичний ефект в обох випадках виникає внаслідок контрасту понять:

To the real Jonathan Livingstone Seagull, who lives within us all.

"Oh, Fletch, you don't love hatred and evil, of course".

He felt a great shock of joy.

Таким чином, лінгвостилістичний аналіз творів автора свідчить про багатство мови письменника. До провідних лінгвальних засобів проаналізованих текстів необхідно віднести лексичні засоби: численні терміни, що описують тактику польотів; колоквіалізми, які характеризують розмовну мову персонажів; слова, які позначають числові виміри швидкості, висоти, частоти польотів, що створює відчуття постійного руху; емоційно-оцінна лексика; прикметники у найвищому ступені порівняння тощо. Серед стилістичних засобів варто відзначити численні неологізми, епітети, метафори, порівняння, паралелізми, повтори, перелічення, асиндетон та полісиндетон. На синтаксичному рівні вживаються еліптичні, номінативні, безособові речення, стилістична та граматична інверсія, дистантність частин речення, риторичні запитання та умовні речення.

Усі перелічені та низка інших засобів допомагають читачеві краще зрозуміти значення образів та символів у творі, розкрити глибину його змісту, а також проаналізувати філософські ідеї автора.

Література:

1. Лотман Ю. М. Тезисы к проблеме “Искусство в ряду моделирующих систем” // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1967. – Т. 3. – 437 с.
2. Редекер Х. Отражение и действие : Диалектика реализма в художественном творчестве. – М. : КомКнига, 1971. – 79 с.
3. Храпченко М. Б. Язык художественной литературы // Новый мир : Сб. ст. – М., 1983. – Вып. 9–10. – С. 235–250.
4. Чернявская В. Г. Интерпретация научного текста. – М. : КомКнига, 2006. – С. 12–27.

Осовська І. М.,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

МАРКЕРИ МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ СІМЕЙНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена фіксації та аналізу функціонування маркерів модальності в сучасному німецькомовному сімейному дискурсі.

Ключові слова: сімейний дискурс, дискурсний маркер.

В статье рассмотрено функционирование маркеров модальности в современном немецкоязычном семейном дискурсе.

Ключевые слова: семейный дискурс, дискурсный маркер.

The modality discourse markers of the German family discourse and their differential features are viewed in the article.

Key words: family discourse, discourse markers.

Сучасні дослідження дискурсів різних типів довели, що регулювання комунікативного процесу в мовленнєвій взаємодії адресанта та адресата відбувається за рахунок дискурсних маркерів – мовних одиниць нечітко визначеного широкого класу мовних засобів організації дискурсу, які вказують на відношення між його частинами та маркують їх сполучення, межі або взаємозв'язки, зв'язуючи ходи, тематичні блоки або фази діалогу, встановлюючи асоціації з імпліцитними контекстами [3, с. 5-8]. Реалізація міжособистісних стосунків відбувається через маркери епістемічної модальності – семантичної категорії, пов'язаної з відображенням загальних знань, уявлень про повідомлюване через призму особистого. Отже, засобами епістемічної модальності виступає один із типів дискурсних маркерів (поряд із маркерам структурування та емоційності), які покликані уточнювати та модифікувати інтенції мовців.

Сімейний дискурс як невід'ємний елемент соціального життя визначається комунікацією споріднених сімейними зв'язками осіб, якій притаманні: іррелевантність офіційної регламентації комунікативної поведінки, відсутність жорсткого сценарію, часової і протокольної регламентованості, порядку передачі комунікативних ходів, залежна від статі, віку та різновиду сімейної одиниці статусно-рольова конфігурація, ускладненість конфліктними комунікативними ситуаціями, широкий вибір комунікативних тактик для втілення конкретних стратегій спілкування [2]. Основною формою реалізації міжособистісних сімейних стосунків є розмовне мовлення – безпосереднє персональне спілкування, що передбачає ситуаційну зумовленість та спільність апперцепційної бази мовців [4].

- Проведений структурно-семантичний аналіз корпусу із діалогів су-

часного німецькомовного сімейного спілкування (відібраних з художніх фільмів та їх сценаріїв) дозволив виявити як маркери ввічливих стосунків (пом'ягшення висловлення, підтримання іміджу співрозмовника), так і маркери категоричності тверджень, посилення ілюкцій висловлень, фіксація та опис яких і стали метою пропонованої статті. З одного боку, погоджуючись із твердженням, що “проблему модифікації прагматичного значення висловлювань, що функціонують в контексті певних мовленнєвих актів, справедливо розглядати з врахуванням специфіки кожного з базисних класів мовленнєвих актів” [конструкцій типу *ich denke/glaube/meine/hoffe*:

Sohn: *Entschuldige, Mami, das kommt nie wieder vor.*

Mutter: **Ich hoffe**, so was passiert nie mehr.

– часток (*etwa, doch, nur, ja*):

Frau: *Hör mal, du siehst doch, dass ich den ganzen Tag geschuftet habe.*

Mann: *Gut, ich mache es selber.*

Frau: *Du weißt **doch**, dass es eine Menge Arbeit im Haus gibt...*

– умовного способу:

Frau: *Wenn du mir vielleicht mal **schreiben würdest**, wäre ich dir dankbar.*

– безособових конструкцій.

Mann: *Wie wäre es, wenn ich 'ne rauche?*

Frau: *Die Gäste **werden gebeten**, im Bett nicht zu rauchen.*

– додаткових коментарів типу *sozusagen, wie gesagt, ich würde sagen, sag ich mal, wie sagt man da, wie man so sagen kann, können wir sagen, kann man sagen, sagen wir mal, im Prinzip, weißt du, denk doch, verstehen Sie, guk mal, schau mal.*

Mann: *Dazu gibt's viel im Internet.*

Frau: *Haste schon mal g'sagt, ja gut.*

Mann: *Nicht dass ich dich d'rauf verpflichten möchte, aber **wie gesagt**, kannst du dort Information finden.*

– оформлення директивів формою питального речення:

Mutter: **Bringst du mir bitte meine Brille?**

– інтерrogативних дієслівних конструкцій *Hör mal... ? Sag mal... ?*:

Frau: **Sag mal**, bist du sicher, dass sie kommt?

Mann: *Hat sie versprochen.*

Висловлення додаткових або прихованих смислів, вираження психологічних станів та пресупозицій мовця в сімейному дискурсі маркуються: протиставлення – частками *aber, doch*, оцінка – частками *wohl, schon*, іменними фразами-комунікативами *Ach Quatsch! Ach Unsinn! Gottverdammich, Teufel noch mal*, прислівниками с позитивною/негативною семою; несподіваність – частками *denn*, сполучником *aber*, іменними фразами-комунікативами *Göttchen! Ach du lieber Gott! O mein Gott, Mensch, Mann, Mannomann, Menschenskind, Hols der Teufel!*, очевидність

– частками *auch eben halt*, прислівниками *offensichtlich, klar*; невизначеність, невпевненість – частками *eigentlich, mal, vielleicht, wohl, ungefähr*, модальними прислівниками *anscheinend, wahrscheinlich, eventuell, kaum*, іменними фразами *Ach du lieber Gott! Großer Gott! ich weiß nicht, aber ich weiß es nur, was weiß ich, wissen Sie, man weiß*, умовним способом, безособовими та неозначено-особовими конструкціями); припущення – часткою *etwa*, сполучником *oder*, комунікативами *sagen wir mal, und hier meinen wir, wir können sagen*. Вказані ознаки можуть бути зрозумілими лише при врахуванні пресупозицій та оцінок, з якими пов'язані дані маркери, та потребують ширшого дослідження.

Підтримка іміджу партнера по комунікації адресантом на прагматичному рівні маркується стратегією включення його до категорії "свої" – тих, дії яких відповідають його уявленням про конвенції поведінки. Така категоризація відбувається за рахунок вживання наступних модальних модифікаторів:

– узагальнюючих артиклів:

Vater: *Komm schon, so **eine schöne junge Dame** weint nicht! Beruhig dich!*

– часток (*auch, wohl, ebenfalls, ebenso*):

Frau: *Wirfst du mir Zeitverschwendung vor?*

Mann: *Entschuldige, du hast mich **wohl** missverstanden. Ich versuche das noch mal zu erklären, wenn du nichts dagegen hast.*

– умовних підрядних речень:

Frau: *Und **wenn** wir jetzt die Situation allgemein diskutieren könnten, **würdest** du daran teilnehmen? das Ganze ja in einem etwas allgemeineren Zusammenhang zumindest in der Einleitung diskutieren.*

Mann: *Hm, kann man ja versuchen.*

– звертань:

Mann: *Die Sache ist recht unangenehm. Aber schlecht kommen wir beide dabei nicht weg! Lassen wir die Geschichte'! /... /*

Frau: *Ich kann nicht, **Liebster**.*

Категоризація висловлення є іншим полюсом шкали його модифікації, вона певним чином викликає у слухача відчуття того, що мовець робить замах на його позитивний імідж, та може маркуватися:

– модальними дієсловами *dürfen, wollen*:

Mutter: *Du **darfst** deine Musik nur bis 22 hören.*

Sohn: *Danke, liebe Mama, aber ich entscheide selbst, was ich **darf** und was ich nicht darf.*

Mann: *Ach, was willst du von mir. Du weißt doch, daß ich dich liebe.*

Frau: *Ich **will** bloß, daß du mich respektierst!*

– частками (*absolut, doch, lediglich, gar, überhaupt, ja*):

Frau: *Du selbst hast noch keine Ambitionen?*

Mann: ***Absolut** nich, nee.*

– концентрацією “категоричності” та збільшенням густоти слів за рахунок накопичення негативно-оцінних лексичних засобів в межах висловлення, відомим під назвою “лексичної атракції”:

Großmutter: *Was willst du?*

Enkelin: *Etwas zu essen...*

Großmutter: “**Unmöglich**, es ist alles genau abgemessen, **unmöglich...**”

Негативний вплив на слухача (а відповідно й на імідж мовця) має позиціонування себе як розумнішого, компетентнішого, обізнанішого, що нашоує слухача на сприйняття такого висловлення як спроби негативного впливу на власний імідж. Маркерами таких інтервенцій виступають:

– модальні прислівники (*natürlich, bestimmt*):

Mutter: *Andreas, du hast **faktisch** mir gelogen. Das ist ja unverschämt.*

– модальні дієслова *müssen, sollen, dürfen* в директивних актах:

Mutter: *Meine Lieben, jetzt **sollt** ihr sofort nach Hause! Ihr habt nicht so lange spazieren dürfen!*

– частки (*ausgerechnet, gerade, insbesondere, nicht einmal*):

Bruder: *Warum **ausgerechnet** heute, wenn ich Geburtstag habe, musst du in meinem Haus erscheinen und mir das Fest verderben?*

Schwester: *Ich möchte dir bloß gratulieren.*

Категоризація висловлення може відбуватися за рахунок стратегії віднесення співрозмовника до “чужих”, мовець прямо чи опосередковано вказує на невідповідність дій контрагента власним уявленням про конвенції з допомогою:

– артиклів в узагальнюючому значенні:

Mutter: ***Solch ein** Lügner hat kein Recht auf Mittagessen. Du kriegst nichts.*

– часток (*bloß, lediglich, genau, ausgerechnet*):

Schwester 1: *Von mir aus, du kannst machen, was du willst.*

Schwester 2: *Aber **ausgerechnet** du warst noch gestern gegen mich beim Gespräch mit Eltern.*

– умовних підрядних речень:

Tochter: *Ich muss es tun, verstehst du!*

Mutter: ***Wenn** du die Eltern verlieren willst, **dann** kannst du ruhig diese Entscheidung treffen.*

Аналіз модальних маркерів свідчить про їхню здатність модифікувати висловлення: виражати точку зору мовця, його інтенції, його ставлення до змісту повідомлення та співвідношення повідомлюваного з дійсністю, інтенсифікувати або мітувати ілюкцію самостійно або у комплексі з іншими засобами, чим підтримується або порушується імідж адресата. Безсумнівно, характер їхнього впливу на слухача визначається тим, на яку пропозицію вони вказують. Акцентуація мовцем позитивних рис та якостей слухача, порівняння його дій з такими, що позитивно оцінюються в суспільстві, презентують глобальну стратегію підтримки іміджу. Верб-

лізація невідповідності вчинків мовця конвенційним нормам, суб'єктивна оцінка цих вчинків демонтують позитивний імідж співрозмовника. Перспективним в дослідження структури сімейного дискурсу вважаємо аналіз інших типів маркерів (насамперед структурних та емотивних).

Література:

• 1. Белодед О. Р. Структурно-семантические и коммуникативно-прагматические особенности высказываний благодарности: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04. -графічна форма;

- усна форма;
- ім'я (позначення);
- предмет.

Таким чином, фонографічний принцип письма не завжди є ефективним і потребує доповнень та впорядкування.

Слід зазначити, що для найефективнішої та чіткої передачі своїх писемних повідомлень різні системи мов, як правило, комбінують всі вищезгадані принципи письма. Отже, пропонуємо розглянути існуючі відношення між системами письма та мови.

Всі зазначені у статті зв'язки властиві системі письма французької мови: від сенемічних зв'язків між графемою та фонемою, зв'язків, що існують між графемою та складом або між складовою частиною графеми та фонологічною ознакою (наприклад, *n*, графема, що відображає носовий звук, перетворюється у складову частину графеми, що передає відношення між фонологічною ознакою носового у поєднанні з голосною фонемою), до плеремічних відносин між лексемами (наприклад, *thym*) або синтаксисом (знак питання), переходячи у морфемні зв'язки (наприклад, *s* як маркер множини та словотворче *d* у слові *marchand*).

У той же час система письма французької мови має алфавітну основу. Цей факт, у свою чергу, передбачає, що письмо, насамперед, повинно погоджуватися з фонографічним принципом, відповідністю між графемою та фонемою. У своєму дослідженні французька вчена Н. Каташ [3] довела, що 80-85% французьких графем будь-якого писемного тексту були фонограмами. Отже, панування фонографічного принципу французької системи письма є очевидним. У сучасній французькій мові 36 фонем усного мовлення передає 130 графем, з них 70 є найуживанішими. Дві третини консонантних фонем (12 з 18) знаходяться у взаємо-однозначному зв'язку з графемою (наприклад, графема *b* відображає тотожну фонему [b]), єдина розбіжність полягає у випадку подвоєння графем. На відміну від приголосних, майже всі голосні звуки французької мови мають декілька відповідників (наприклад, звук [o] може виражатися такими графічними варіантами *o, au, eau, ô*...). Таким чином, значна кількість фонограм, що передають голосні наділені додатковою інформацією, крім відповідності усному мовленню.

Зв'язок між морфологічною та фонографічною структурами у французькій мові є безперечним, оскільки чергування голосних представляє собою один з найпоширеніших способів словотвору. Цей факт засвідчує значна кількість морфогам, або маркованих графем, функція яких полягає у розрізненні на письмі графічних омонімів (омографи), існування яких є, в певній мірі, специфікою французької мови. Отже, фонограми французької мови підлягають семіографічному розрізненню, що неможливо в усному мовленні. Цей феномен відображається у випадку графічного розпізнання омофонів, які широко представлені у частковій омофонії (*chanter, é, ez, ai, aït, ais, aient*).

Деякі графеми не завжди мають однакові функції у конкретній системі письма. З цього випливає, що для визначення функціонального навантаження графеми необхідно брати до уваги її графічне оточення, тобто розташування у слові, її дистрибуцію, або "графічний синтаксис". Отже, графічний синтаксис слова є детермінантом для інтерпретування функції графеми, і навіть, організаційну структуру літер. Таким чином, *t* наприкінці слів або *t*, що супроводжується *s* не представляють собою фонограми у цих позиціях, до таких видів також належать і графеми, що мають морфологічні функції (морфогам). Для того, щоб визначити значущість відповідності фонограми слід брати до уваги дистрибутивний критерій. Наприклад, графема *c* не відповідає у французькій мові одній й тій самій фонемі у таких словах як *carré* та *ciré*. Варіації у використанні принципів письма можуть мати і інші наслідки у значенні графем. У той час як принципи письма мають ієрархічну побудову та графеми відповідно упорядковуються позиційним і дистрибутивним критерієм, у французькій мові трапляються випадки переважання морфологічного принципу над фонографічним. Так, наприклад, графема *ch* передає фонему [ʃ] у таких написаннях: *psyché, psychique*, одночасно *ch* у словах *psychédélique psychiatre* відповідає вже фонемі [k], як у слові *psychologie*. У даному випадку зберігається морфологічний корінь, тоді як фонографічна відповідність модифікується. Схожий феномен спостерігається у фонографії, що має відношення до законів графічної дистрибуції. Наприклад, у словах *asocial, asymétrique* морфологічний принцип словотвору, у нашому випадку префіксації, призводить до порушення фонографічного принципу, згідно з яким у зазначеній графічній дистрибуції, між двома голосними, *s* повинна читатися як [z], а не як [s].

Французькі логограми (наприклад, слово *teint*) базуються одночасно на фонографічному (оскільки відповідність між усним мовленням та письмом завжди присутня) та на семіографічному принципах (графічне розрізнення омофонів здійснюється завдяки існуванню графем, що знаходяться у зв'язку з його похідними), але й також на візуо-семіографічному принципі писемних повідомлень паралінвального функціонування

(наприклад, написання *thym*, графічна форма якого у цілому найчастіше асоціюється з конотацією запаху, пікантності тощо).

Згідно із зазначеними принципами письма на орфографічному рівні розрізняють принципи правопису. Виходячи із теоретичних розробок у галузі орфографії В. В. Гака, у французькій мові, яка використовує алфавітне письмо, слід розрізняти прямі та непрямі принципи орфографії [2, с. 51-65]. Прямі принципи відбивають вимову. До них належать фонетичний та фонетико-графічний принципи. Непрямі принципи визначають написання, які безпосередньо не відображають вимову. До них відносять морфологічний, традиційно-історичний та диференціювальний. Вибір принципу при написанні слів залежить не тільки від звукового складу слова, але й від його значення, походження, морфологічного складу, синтаксичних зв'язків з іншими словами. Саме ці аспекти слова виступають основою для непрямих принципів орфографії. Пропонуємо розглянути більш детально зазначені принципи правопису.

Фонетичний принцип полягає у тому, що слово пишеться так, як вимовляється, отже, єдиною основою для написання слугує вимова. Цей принцип може знайти своє застосування тільки в тих мовах, де звук має єдиний спосіб позначення. У французькій мові використання фонетичного принципу є обмеженим, через існування літер, що не вимовляються, діакритичних знаків та інших явищ.

Фонетико-графічний (або фонематичний) принцип також ґрунтується на вимові, але враховує одночасно як вимову, так і загальні графічні закономірності певної мови. Між фонетичним та фонетико-графічним принципами існує суттєва різниця, яка полягає у тому, що останній принцип допускає асиметрію знаку та звука, за умови, що вона є регулярною та пояснюється позиційним принципом. Наприклад, у французькій мові звук [k] може відображатися по-різному, в залежності від позиції у слові, а саме від наступної літери: *qi* перед *i*, *e*, *y* та *c* у інших позиціях.

Морфологічний принцип базується на незмінній графічній формі однієї й той самої морфемі (кореню, суфіксу, префіксу, граматичній флексії) незалежної від звукових чергувань у мовленні. Саме цей принцип правопису займає важливе місце у французькій мові. Значної більшості французький морфем притаманне зберігання свого написання, незалежно від їх вимови. Наприклад, незмінним залишається написання числівника *dix*, попри його різну вимову: *dix francs* [di], *dix ans*, *dixième* [diz], *j'en ai dix* [dis]. У зазначеному прикладі відбувається позиційні чергування, які не враховуються на письмі. Завдяки застосуванню морфологічного принципу графічний образ багатьох французьких слів залишається незмінним. Також зазначений принцип дозволяє розрізняти на письмі чисельні омоніми французької мови.

Етимологічний принцип відтворює запозичені написання. Наприклад,

французьке слово *homme* зберігає німу літеру *h*, підкреслюючи походження слова, а саме латинське *homo*, де зазначена літера мала чітку вимову. До таких написань у французькій мові також належать: подвійні приголосні; чисельні форми коренів, афіксів, закінчень (*-ment*, *-tion*, *-ence*, *-ent*), зображення певної кількості звуків та звукосполучень (*sc* у слові *science*, *ut* у *album*); етимологічні німі приголосні (*x* у *voix*, *paix*, *poix*, *six*); грецизми (написання з *ph*, *th*, *rh*, *ch*, *y*, *k*); запозичення з сучасних мов, зокрема з англійської, німецької, італійської, іспанської та інших.

Традиційно-історичний принцип полягає у збереженні давніх написань, які можливо пояснити лише спираючись на історію мови. Зазначений принцип пояснюється відставанням графіки від вимови, збереженням графічних засобів, які мали своє значення у минулому. Отже, такі написання віддзеркалюють норми вимови, які зникли з ужитку, але закріпилися у орфографії у силу традиції. Наприклад, французький дифтонг *oi* вимовлявся як [oi], пізніше [wa], але написання залишилося незмінним.

Диференціювальний принцип дозволяє на письмі розрізняти омонімічні форми слів. Проте, на нашу думку, зазначений принцип правопису у французькій мові має умовний характер, оскільки диференціація омонімів може здійснюватися із застосуванням зазначених вище принципів, зокрема, морфологічного, традиційного або етимологічного. Наприклад, такі омоніми як *sang*, *sans*, *cent* отримали кінцеву приголосну завдяки застосуванню морфологічного принципу (*sans-abri*, *sanglant*, *centième*). Голосні у словах *sang* і *cent* пишуться згідно з етимологічним принципом.

Зазначене вище припускає, що функціонування системи французького письма тримається не тільки на застосуванні різних принципів письма та відповідно до них і принципів правопису, але й у поєднанні їх. Таким чином, графічна система французької мови представляє собою надзвичайну варіативність використання принципів та критеріїв функціонування графічних одиниць з метою максимально чіткої та точної передачі інформації, усуваючи, тим самим, можливу двозначність.

Література:

1. Вахек Й. К. К проблеме письменного языка / Й. К. Вахек // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 524-534.
2. Гак В. Г. Французская орфография / Владимир Григорьевич Гак. – М. : КомКнига, 2006. – 240 с.
3. Catach N. L'orthographe française / Nina Catach. – P. : NATHAN Université. 1996. – 328 p.
4. Jaffrй J. -P. Compйtence orthographique et systimes d'йcritures / J. -P. Jaffrй // Pratiques. – № 46. – 1985. – С. 77-96.

Сидельникова Л. В.,

Київський національний лінгвістичний університет

СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ФРАНЦУЗЬКОГО ПИСЬМА

Стаття присвячена вивченню основних принципів письма, дослідженню взаємозалежності базових принципів письма у орфографічній системі сучасної французької мови, аналізу різних типів французьких графем відповідно до їх функціонального навантаження.

Ключові слова: *письмо, графіка, орфографія, графема, фонограма, морфограма, логограма, принцип правопису.*

Статья посвящена изучению основных принципов письма, исследованию взаимозависимости базовых принципов письма в орфографической системе французского языка, анализу разных типов французских графем согласно с их функциональной нагрузкой.

Ключевые слова: *письмо, графика, орфография, графема, фонограмма, морфограмма, логограмма, принцип правописания.*

The article deals the basic principles of writing, the study of interdependence of basic principles orthographic system in the modern French language, the analysis of different types of French graphemes according to their functional load.

Key words: *writing, graphics, orthographic, grapheme, phonogram, morphogram, logogram, orthography principles.*

Упродовж всього розвитку філологічної науки мова переважно визначалася як система усного мовлення. Протягом багатьох років звук і літера розглядалися як єдина реальність. І якщо сучасна наука буде підтримувати звичайний погляд лінгвістів на письмо як на засіб фіксації мови за допомогою видимих знаків, ми не зможемо наблизитися до вирішення проблем, пов'язаних з вивченням природи графічних знаків, їх символічного змісту та впливу на свідомість людини.

Таким чином, **актуальність** представленої статті полягає, насамперед, у постійному стійкому інтересі сучасної лінгвістичної науки до вивчення структурних особливостей писемної мови, як особливої знакової системи. **Метою** статті є встановлення основних принципів письма, виявленню їх взаємозалежності у сучасній французькій графіці, аналізу базових принципів правопису французької орфографії.

Об'єктом роботи є графема сучасної французької мови, а **предметом** – особливості її функціонування у графічній системі французького писемного мовлення.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше здійснено спробу представити структурні особливості графем сучасної французької мови.

Причина переваги письма над усним мовленням міститься у функціонуванні письма, яке виступає засобом спілкування для роз'єднаних у часі та просторі. Важливість письма для суспільства, довготривале зберігання писемних текстів дозволяють та потребують трактувати письмо не тільки як записану природну мову. Отже, письмо перестає бути просто записом, воно створює свій власний код, здатний здійснювати вплив на мовлення мовного колективу. І як стверджує Й. Вахек письмова форма мови з плином часу отримала власну автономію та перетворилася у первинну знакову систему, а її складові елементи відображають не знаки знаків, а знаки речей. Отже, письмо стає співвідносним з усним мовленням [1, с. 524].

Основні писемності світу базуються на необхідності зорової пам'яті тих, хто пише та візуальними елементами комунікації з відстрочкою у часі та просторі. Мова йде про передачу певних значень або писемних повідомлень графічними знаками. Необхідність поєднати графічну форму із значенням призводить до кодування форм, їх закріплення з метою безпосереднього розпізнання та дешифрування адресатами. Ці фундаментальні потреби письма, пов'язані з писемною комунікацією дали народження певній кількості засобів фіксування та поповнення системи письма. Кількість користувачів, різноманітність змісту, абстракція повідомлень викликали необхідність стабілізації письма, економії графічних елементів та чіткості передачі писемних повідомлень.

Для максимальної ефективності майже всі системи письма містять у своєму складі два основних принципи зв'язку: *плеремічний семіографічний*, або означуваний (*signifié*), у якому графічні одиниці знаходяться у тісному зв'язку зі змістом мови (морфеми та лексеми) та *сенемічний фонографічний*, або означальний (*signifiant*), згідно з яким графічні одиниці мають безпосереднє відношення до усного мовлення (фонеми, склади тощо). Ми вважаємо за необхідне додати й *візуально-семіографічний* принцип письма, який передує двом основним та є передумовою виникнення семіографічного принципу. У сучасній лінгвістиці зазначені три принципи відповідно реалізуються у піктографічному, ідеографічному та фонографічному письмі. Розглянемо детальніше зазначені принципи.

Як вже було зазначено вище, візуально-семіографічний принцип це перший принцип на якому базуються майже всі писемні повідомлення. На зоровому рівні він у цілому та безпосередньо асоціює малюнок із значенням. Що саме по собі є економним та винахідливим засобом письма, яке значно спрощує процес передачі інформації. Такі написання, як правило, містять у собі відношення графічних одиниць з лінгвістичними елементами мови. Візуально-семіотичний принцип (що знайшов своє відображення у піктографічному письмі) розпізнає співвідношення між малюнком та змістом, що складає основу графічного повідомлення. На-

приклад, мова йде про те, що такі піктограми, які передають коди автомобільних доріг, залізничних та авіаційних шляхів мають семіографічну функцію, а саме, полегшують подорож та спілкування індивідуумів різних національностей, носіїв різних мов.

Отже, піктограма повинна бути універсальним знаком, що легко розпізнається і читається, мати невелику компактну матеріальну форму, але передавати значний об'єм інформаційного навантаження. Зазначений принцип письма на сучасному стані виявляється надмірно "дорогим" та негнучким, оскільки кількість необхідних малюнків для представлення певних актуальних реалій не фіксована. Це обумовлює проблему у відтворенні абстрактних та духовних понять, особистостей та їх власних назв, синтаксичні та позиційні відносини. Разом з тим, якщо писемне повідомлення потребує уточнення або ускладнення, піктограми також не зможуть впоратися з представленими змінами. Таким чином, для фіксування такого виду комунікації слід звернутися до іншого графічного принципу мови.

У попередньому викладі матеріалу ми визначили, що писемні повідомлення стикаються з проблемами варіювання, розширення та ускладнення змісту. У зв'язку з цим, виникає необхідність фіксувати семантичні одиниці мови (лексеми та морфеми) особливими умовними знаками словесного смислу. Деякі мови, згідно з їх морфологічною структурою (як наприклад, у китайській мові звуковий склад відповідає певній морфемі) використовують такий тип відносин між графічною одиницею та лексемою. У даному випадку семіографічний принцип реалізується у ідеографічному письмі (або в пікто-ідеографії), яке дозволяє фіксувати як абстрактні, так і символічні поняття. Так само як і візуо-семіографічний принцип зазначений тип письма, пропонуючи поєднати гнучкість мови з безпосереднім сприйняттям змісту у писемному повідомленні, також має підводне каміння: брак необхідної кількості інфляційних одиниць та велику витрату часу та енергії для забезпечення якісного і ефективного спілкування [4: 77-96]

Для того, щоб покласти край надмірному використанню графічних знаків слід, насамперед, встановити зв'язок між графічними одиницями письма та одиницями усного мовлення, які змінюються у мовах, але мають фіксовану кількість. В історії письма ми вже бачили еволюцію розвитку фонографії: від використання силлабограм до позначення фонемі або інфрафонемних елементів. Разом з тим, не дивлячись на майже очевидну економію графічних засобів, яка призвела до обмеженої кількості графічних одиниць, що легко запам'ятовувати, фонографічний принцип не дозволяє негайного розуміння змісту, оскільки передбачає чотири-складові зв'язки:

– графічна форма;

- усна форма;
- ім'я (позначення);
- предмет.

Таким чином, фонографічний принцип письма не завжди є ефективним і потребує доповнень та впорядкування.

Слід зазначити, що для найефективнішої та чіткої передачі своїх писемних повідомлень різні системи мов, як правило, комбінують всі вищезгадані принципи письма. Отже, пропонуємо розглянути існуючі відношення між системами письма та мови.

Всі зазначені у статті зв'язки властиві системі письма французької мови: від сенемічних зв'язків між графемою та фонемою, зв'язків, що існують між графемою та складом або між складовою частиною графеми та фонологічною ознакою (наприклад, *n*, графема, що відображає носовий звук, перетворюється у складову частину графеми, що передає відношення між фонологічною ознакою носового у поєднанні з голосною фонемою), до плеремічних відносин між лексемами (наприклад, *thym*) або синтаксисом (знак питання), переходячи у морфемні зв'язки (наприклад, *s* як маркер множини та словотворче *d* у слові *marchand*).

У той же час система письма французької мови має алфавітну основу. Цей факт, у свою чергу, передбачає, що письмо, насамперед, повинно погоджуватися з фонографічним принципом, відповідністю між графемою та фонемою. У своєму дослідженні французька вчена Н. Каташ [3] довела, що 80-85% французьких графем будь-якого писемного тексту були фонограмами. Отже, панування фонографічного принципу французької системи письма є очевидним. У сучасній французькій мові 36 фонем усного мовлення передає 130 графем, з них 70 є найуживанішими. Дві третини консонантних фонем (12 з 18) знаходяться у взаємо-однозначному зв'язку з графемою (наприклад, графема *b* відображає тотожну фонему [b]), єдина розбіжність полягає у випадку подвоєння графем. На відміну від приголосних, майже всі голосні звуки французької мови мають декілька відповідників (наприклад, звук [o] може виражатися такими графічними варіантами *o*, *au*, *eau*, *ô*...). Таким чином, значна кількість фонограм, що передають голосні наділені додатковою інформацією, крім відповідності усному мовленню.

Зв'язок між морфологічною та фонографічною структурами у французькій мові є безперечним, оскільки чергування голосних представляє собою один з найпоширеніших способів словотвору. Цей факт засвідчує значна кількість морфограм, або маркованих графем, функція яких полягає у розрізненні на письмі графічних омонімів (омографи), існування яких є, в певній мірі, специфікою французької мови. Отже, фонограми французької мови підлягають семіографічному розрізненню, що неможливо в усному мовленні. Цей феномен відображається у випадку

графічного розпізнання омофонів, які широко представлені у частковій омофонії (*chanter, é, ez, ai, ait, ais, aient*).

Деякі графеми не завжди мають однакові функції у конкретній системі письма. З цього випливає, що для визначення функціонального навантаження графеми необхідно брати до уваги її графічне оточення, тобто розташування у слові, її дистрибуцію, або "графічний синтаксис". Отже, графічний синтаксис слова є детермінантом для інтерпретування функції графеми, і навіть, організаційну структуру літер. Таким чином, *t* наприкінці слів або *t*, що супроводжується *s* не представляють собою фонограми у цих позиціях, до таких видів також належать і графеми, що мають морфологічні функції (морфограми). Для того, щоб визначити значущість відповідності фонограми слід брати до уваги дистрибутивний критерій. Наприклад, графема *c* не відповідає у французькій мові одній й тій самій фонемі у таких словах як *carré* та *ciré*. Варіації у використанні принципів письма можуть мати і інші наслідки у значенні графем. У той час як принципи письма мають ієрархічну побудову та графеми відповідно упорядковуються позиційним і дистрибутивним критеріям, у французькій мові трапляються випадки переважання морфологічного принципу над фонографічним. Так, наприклад, графема *ch* передає фонему [ʃ] у таких написаннях: *psyché, psychique*, одночасно *ch* у словах *psychédélique psychiatre* відповідає вже фонемі [k], як у слові *psychologie*. У даному випадку зберігається морфологічний корінь, тоді як фонографічна відповідність модифікується. Схожий феномен спостерігається у фонографії, що має відношення до законів графічної дистрибуції. Наприклад, у словах *asocial, asymétrique* морфологічний принцип словотвору, у нашому випадку префіксації, призводить до порушення фонографічного принципу, згідно з яким у зазначеній графічній дистрибуції, між двома голосними, *s* повинна читатися як [z], а не як [s].

Французькі логограми (наприклад, слово *teint*) базуються одночасно на фонографічному (оскільки відповідність між усним мовленням та письмом завжди присутня) та на семіографічному принципах (графічне розрізнення омофонів здійснюється завдяки існуванню графем, що знаходяться у зв'язку з його похідними), але й також на візуо-семіографічному принципі писемних повідомлень паралінвального функціонування (наприклад, написання *thym*, графічна форма якого у цілому найчастіше асоціюється з конотацією запаху, пікантності тощо).

Згідно із зазначеними принципами письма на орфографічному рівні розрізняти принципи правопису. Виходячи із теоретичних розробок у галузі орфографії В. В. Гака, у французькій мові, яка використовує алфавітне письмо, слід розрізняти прямі та непрямі принципи орфографії [2: 51-65]. Прямі принципи відбивають вимову. До них належать фонетичний та фонетико-графічний принципи. Непрямі принципи визначають

написання, які безпосередньо не відображають вимову. До них відносять морфологічний, традиційно-історичний та диференціювальний. Вибір принципу при написанні слів залежить не тільки від звукового складу слова, але й від його значення, походження, морфологічного складу, синтаксичних зв'язків з іншими словами. Саме ці аспекти слова виступають основою для непрямих принципів орфографії. Пропонуємо розглянути більш детально зазначені принципи правопису.

Фонетичний принцип полягає у тому, що слово пишеться так, як вимовляється, отже, єдиною основою для написання слугує вимова. Цей принцип може знайти своє застосування тільки в тих мовах, де звук має єдиний спосіб позначення. У французькій мові використання фонетичного принципу є обмеженим, через існування літер, що не вимовляються, діакритичних знаків та інших явищ.

Фонетико-графічний (або фонематичний) принцип також ґрунтується на вимові, але враховує одночасно як вимову, так і загальні графічні закономірності певної мови. Між фонетичним та фонетико-графічним принципами існує суттєва різниця, яка полягає у тому, що останній принцип допускає асиметрію знаку та звука, за умови, що вона є регулярною та пояснюється позиційним принципом. Наприклад, у французькій мові звук [k] може відображатися по-різному, в залежності від позиції у слові, а саме від наступної літери: *qi* перед *i*, *e*, у та *s* у інших позиціях.

Морфологічний принцип базується на незмінній графічній формі однієї й той самої морфемі (кореню, суфіксу, префіксу, граматичній флексії) незалежної від звукових чергувань у мовленні. Саме цей принцип правопису займає важливе місце у французькій мові. Значної більшості французький морфем притаманне зберігання свого написання, незалежно від їх вимови. Наприклад, незмінним залишається написання числівника *dix*, попри його різну вимову: *dix francs* [di], *dix ans*, *dixième* [diz], *j'en ai dix* [dis]. У зазначеному прикладі відбувається позиційні чергування, які не враховуються на письмі. Завдяки застосуванню морфологічного принципу графічний образ багатьох французьких слів залишається незмінним. Також зазначений принцип дозволяє розрізнити на письмі чисельні омоніми французької мови.

Етимологічний принцип відтворює запозичені написання. Наприклад, французьке слово *homme* зберігає німу літеру *h*, підкреслюючи походження слова, а саме латинське *homo*, де зазначена літера мала чітку вимову. До таких написань у французькій мові також належать: подвійні приголосні; чисельні форми коренів, афіксів, закінчень (*-ment*, *-tion*, *-ence*, *-ent*), зображення певної кількості звуків та звукосполучень (*sc* у слові *science*, *ut* у *album*); етимологічні німі приголосні (*x* у *voix*, *paix*, *poix*, *six*); грецизми (написання з *ph*, *th*, *rh*, *ch*, *y*, *k*); запозичення з сучасних мов, зокрема з англійської, німецької, італійської, іспанської та інших.

Традиційно-історичний принцип полягає у збереженні давніх написань, які можливо пояснити лише спираючись на історію мови. Зазначений принцип пояснюється відставанням графіки від вимови, збереженням графічних засобів, які мали своє значення у минулому. Отже, такі написання віддзеркалюють норми вимови, які зникли з ужитку, але закріпилися у орфографії у силу традиції. Наприклад, французький дифтонг *oi* вимовлявся як [oi], пізніше [wa], але написання залишилося незмінним.

Диференціювальний принцип дозволяє на письмі розрізняти омонімічні форми слів. Проте, на нашу думку, зазначений принцип правопису у французькій мові має умовний характер, оскільки диференціація омонімів може здійснюватися із застосуванням зазначених вище принципів, зокрема, морфологічного, традиційного або етимологічного. Наприклад, такі омоніми як *sang, sans, cent* отримали кінцеву приголосну завдяки застосуванню морфологічного принципу (*sans-abri, sanglant, centième*). Голосні у словах *sang* і *cent* пишуться згідно з етимологічним принципом.

Зазначене вище припускає, що функціонування системи французького письма тримається не тільки на застосуванні різних принципів письма та відповідно до них і принципів правопису, але й у поєднанні їх. Таким чином, графічна система французької мови представляє собою надзвичайну варіативність використання принципів та критеріїв функціонування графічних одиниць з метою максимально чіткої та точної передачі інформації, усуваючи, тим самим, можливу двозначність.

Література:

1. Вахек Й. К. К проблеме письменного языка / Й. К. Вахек // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 524-534.
2. Гак В.Г. Французская орфография / Владимир Григорьевич Гак. – М.: КомКнига, 2006. – 240 с.
3. Catach N. L'orthographe française / Nina Catach. –P.: NATHAN Université. 1996. – 328 p.
4. Jaffré J.-P. Compétence orthographique et systèmes d'écritures / J.-P. Jaffré // Pratiques № 46. – 1985. – С. 77-96.

Супрун В. М.,

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, м. Київ

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕПІТЕТІВ У МОДЕЛЮВАННІ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ ПИСЬМЕННИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

У статті йдеться про семантико-стилістичні спроможності епітета у творенні жіночих образів. Розглянуто структурні й семантичні розряди аналізованого тропу, його функціонування у творах письменників-емігрантів.

Ключові слова: *епітет, жіночий образ, діаспорні митці, художній дискурс.*

В статье идет речь о семантико-стилистических возможностях эпитета в образовании женских образов. Рассмотрены структурные и семантические разряды анализируемого тропа, его функционирование в произведениях писателей-эмигрантов.

Ключевые слова: *эпитет, женский образ, диаспорные писатели, художественный дискурс.*

The article deals with semantic-stylistic ability of the epithet in creation of feminine image. It was scrutinized the semantic grades analyses trope, his function in the texts of ùmigrù writers.

Key words: *epithet, feminine image, ùmigrù writers, artistic discourse.*

Художня свідомість відображає світ у формі естетично значимих структур. Елементами і засобами моделювання цих образних утворень є одиниці мови, які організовуються в систему тропів [5, с. 47]. До найефективніших і художньо потужних належить епітет, використання якого українськими письменниками є традиційним, мистецьки виправданим й експлуатується авторами з різними поетикальними цілями.

Науково різновекторні дослідження жіночих образів, та й зрештою ролі жінки у літературі, не нові для вітчизняної філології (див. праці В. Агеєвої, С. Павличко, Т. Гундорової, Н. Білоус, О. Пастушенко та ін.), проте розвідок про зображально-виражальний потенціал епітета як мовно-естетичного знаку поетикального увиразнення образу жінки здійснено майже не було, що інспірує актуальність і, зрештою, мету нашої студії – з'ясувати стилістико-семантичні спроможності аналізованого тропу у творенні жіночих образів екзильними епіками.

Найпростіше розуміння епітета подано через дефініцію “художнє означення” [3]. Усупереч такій лапідарності визначення структура епітета буває значно складнішою. О. Потебня зазначав, що зміст епітета складає порівняння, тобто порівняння лежить в основі кожного художнього

означення [2, с. 223]. Схожу думку висловлює О. Ахманова в "Словаре лингвистических терминов", визначаючи деякі епітети як образні означення [Цит. за: 4; 338]. Епітет характеризується здебільшого переносним значенням слова, яким він виражається, і наявністю в ньому емотивних, експресивних чи інших конотацій, завдяки чому ідентифікується ставлення автора до предмета [1, с. 87].

Художня природа епітетів полягає передовсім у збагаченні відтворення образу, наближенні його до реалій сприйняття читачем. Саме тому письменники часто повторюють однакові або підсилюють синонімічні епітети, надаючи емоційний фон зображуваному.

У системі художніх координат твору епітет функціонує, як правило, для увиразнення портретного, екстер'єрного, інтер'єрного чи пейзажного малюнка. Так, У. Самчук описує образ Марії з однойменного роману, поєднуючи іменники з демінутивним значенням з епітетами, продукowanими згрубілою семантикою: *великий набубнявілий животик, печеричка, курочка підмочена*, що надає образу сумної тональності, трагічності.

Даючи портретну характеристику героїні роману "Чого не гоїть огонь" Шпринзі Зільбер, У. Самчук використовує короткі, прості речення, порядні відокремлені означення: *Але Шпринзя не виглядала переляканою. Була бадьора, швидка, навіть весела, їй років сімнадцять. Середнього росту, тонка, тендітна, великі чорні очі, густе, чорне волосся. Гарно одягнена. Ходила, видно, до якоїсь високої школи. Цікава.*

Натомість І. Боднарчук використовує епітет не тільки для опису зовнішності героїнь, але й з метою психологізації внутрішнього стану жінки. Епітетами зі зниженим емоційним навантаженням письменник передає специфічну атмосферу, в якій перебували героїні поза родиною, відірвані від рідної землі, підкреслює їх переживання і біль: *Марія сиділа якась не своя, незрозуміла людям...* ("На золотих горбах"); *...В чужій одежі оперта на воротах* ("Мати і доня"); *...Самітня жінка, нікому вона тут не потрібна* ("Знайомі обличчя"); *...Нетутешня жінка зупинилася біля чужих воріт* ("Любистки").

За структурною ознакою епітети диференціюють на одночленні (прості) і багаточленні (складні). Прості епітети складаються з одного компонента, можуть бути вираженими різними частинами мови і, як правило, односторонньо характеризують об'єкт (форма, колір, стан тощо). Такі епітети на позначення жіночого образу знаходимо здебільшого у творчості У. Самчука: *"Виглядає вона натхненно. Очі її, звичайно заклопотані, повні смутку, починають горіти тихим, рівним і дійсно теплим огнем. Уста її щільно стиснені, а чоло майже непорушне..."* ("Волинь").

Багаточленні епітети складаються із двох і більше компонентів, наскладі складною семантикою і характеризують слово-дистрибут одночасно у кількох ракурсах. Творчість У. Самчука – яскравий приклад вико-

ристання і таких епітетів для компонування фемінних образів: *Шпринзя враз виразно німіє, її червоні уста від того ще виразніше барвють... Питає вона притишеним, **благально-схвильованим** голосом, а її **оливково чорні** очі дивляться на нього і зло, і перелякано* (“Чого не гоїть огонь”). Перший епітет передає емоційно-психологічний стан жінки і водночас вказує на додаткову дію, яку вона виконує, – просить. У другому випадку епітет подає доповнюючу характеристику кольору очей через їх порівняння з оливками. У сукупності в уяві читача постає збірний образ красивої, але змученої жінки.

У цьому ж романі знаходимо наступний приклад: *Карі, великі, ясні, глибокі, напружені і разом з тим **свавільно-агресивні** очі, залиті, як йому видалось, трагічним смутком*. Маємо цілий синонімічний ряд епітетів на означення виразу жіночих очей, проте їх красу водночас затьмарює складний епітет, який атестує агресивну налаштованість героїні, схильність діяти на власний розсуд, незважаючи на думки і погляди оточуючих.

Складні епітети на означення жіночої зовнішності характерні також для творчості І. Боднарчука: *Згадую бідкування і розспівану вас, молоду, бачу ваші гаразди й вас, **відцвілу-сумну**...* (“Знайомі обличчя”). Багаточленний епітет є компонентом антонімічної пари, створеної на дихотомії “минуле / сучасне”. Таке протиставлення допомагає читачеві визначити основну ознаку, на яку вказує автор, – вік героїні. Тут же на вікову особливість письменник накладає емоційно-психологічну характеристику уже немолодій українки, відірваної від рідної землі, простору предків.

За семантичним принципом у художньому дискурсі виділяють пояснювальні і метафоричні епітети. Пояснювальні епітети вказують на будь-яку важливу рису означуваного слова. Приклад знаходимо у В. Винниченка: *Катря, проходячи повз їх, кидала на Василя **хвилюючим і ваблячим**, як гріх, поглядом і, посміхнувшись з-під білої хустки всім своїм **смуглявим, мрійливим** личком, говорила...* (“Раб краси”). Як бачимо, у наведених прикладах епітети яскраво увиразнюють погляд і вираз обличчя дівчини.

Особливо вагомим у структурі художнього твору є метафоричний епітет. Для нього характерна бінарна репрезентація подібності й неподібності [1, с. 90]. Вони творяться за рахунок поновлення лексико-семантичних зв'язків прикметника без зміни його денотативного значення, поширення семантики словосполучення, що ґрунтується на перенесенні ознак з одного явища чи предмета на інший. Такі епітети часто окселезовані у творчому дискурсі У. Самчука: *Мати... Вона вкладає в молитву **огонь своєї могутньої** любові, краплини крові свого серця...* (“Волинь”). Маємо зразок перенесення ознаки конкретного явища на абстрактне – материнську любов.

Епітети, що уточнюють жіночі образи у творчості діаспорних митців,

за характером художньої означальності можна поділити на кілька розрядів.

1. Епітети іменниково-прикметникових словосполучень на означення зовнішнього вигляду зображуваних героїнь. Епітети цієї групи характерні для ідіостилю В. Винниченка: *Лице її було **хмурне** й дивилось кудись не на станцію. **Босі, порепані** ноги, перекладені одна на одну, машинально похитувались* ("Раб краси").

2. Епітети іменниково-прикметникових словосполучень, що відтворюють внутрішні властивості, психологічні стани героїнь. В У. Самчука читаємо: *Наталка завжди приходила **насторожена**, трохи **перелякана*** ("Волинь").

3. Епітети дієслівно-прислівникових сполучень для моделювання якісної характеристики дії. Такі епітети домінують в епічних творах В. Винниченка: *Але треба було бачити як вона **здивовано** піднімала свої густі брови, коли щось робилось не так, як хотілось їй* ("Зіна").

4. Епітети дієслівно-прислівникових сполучень, мета яких відтворити психологічну характеристику дії. Перманентно епітети цієї розрядної групи знаходимо в романах У. Самчука: *Шпринзя **невдоволено** мовчала* ("Чого не гоїть огонь").

Таким чином, активно функціонуючи у художньому дискурсі епічних творів митців діаспори, епітет виступає одним з найефективніших стилістичних маркерів жіночих образів, адже володіє здатністю передавати найтонші семантичні відтінки, впливати на рецептивно-чуттєву й асоціативну сфери читача, що допомагає глибше усвідомити авторське ставлення до зображуваних героїнь.

Література:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – Л. : Просвещение, 1981. – 295 с.
2. Культура української мови : довідник / за ред. В. М. Русанівського. – К. : Веселка, 1990. – 302 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / ред. кол. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
4. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилiстика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища школа, 1984. – 168 с.

Турчин В. В., Турчин М. М.,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

НІМЕЦЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ТА ЯВИЩЕ ЕВФЕМІЇ

У статті проводиться аналіз суспільно-політичних, юридичних та дипломатичних евфемізмів у німецькому політичному дискурсі, описуються способи їх виникнення і функції.

Ключові слова: політичний дискурс, політична лексика, політична коректність, суспільно-політичні, дипломатичні, юридичні евфемізми.

В статье анализируются общественно-политические, юридические и дипломатические эвфемизмы в немецком политическом дискурсе, описываются способы их возникновения и функции.

Ключевые слова: политический дискурс, политическая лексика, политическая корректность, общественно-политические, дипломатические, юридические эвфемизмы.

This article analyses social and political, legal and diplomatic euphemism in the German language political discourse. Ways of their emergence and functions are also subject to description.

Key words: political discourse, political lexicon, political correctness, social and political, legal, diplomatic euphemisms.

Суспільно-політична лексика знаходиться сьогодні в центрі уваги, що пояснюється екстралінгвістичними та інтралінгвістичними чинниками. Проблема політичного дискурсу та явища евфемії цікавила і цікавить багатьох лінгвістів. Так, зокрема, Ч. Морріс наголошував на тому, що політичні евфемізми вживаються з конкретною метою – впливати на події та контролювати їх [11, с. 71]. В. Зандерс слушно зауважує, що евфемізм може виступати у свідомо прихованій, завуальованій формі, передусім у політичному, пропагандистському і разом з тим маніпулятивному застосуванні [13, с. 127]. Н. Цольнер характеризує евфемізм як суспільне мовне явище, яке треба розглядати у прагматичному аспекті [19, с. 94]. Такої ж думки дотримуються Л. Вайсгербер та З. Люхтенберг [16, с. 12].

Сьогодні на даному питанні акцентують свою увагу чимало вітчизняних дослідників: О. Б. Януш, Л. І. Сахарчук, Є. К. Павлова, В. І. Карасик, Є. І. Шейгал, О. С. Фоменко [9;5;4;3;8;7] та інші.

У наш час мова політики використовується не тільки як інструмент формування і вираження думки, але як спосіб її приховування. Політичний дискурс – проблема не тільки політична, але й лінгвістична та культурна. Його оформлення стало можливим завдяки стрімкій еволюції засобів масової інформації. У політичному дискурсі поєднуються когні-

тивні й соціальні аспекти, цінності, символи тощо. Політичний дискурс стає частиною процесу, в якому індивіди конструюють власні смисли, причому аналіз результатів цього процесу вимагає врахування не лише когнітивної сфери (області породження суджень), але й національних та соціальних особливостей менталітету та психології людей, їх ціннісних орієнтацій у суспільстві.

Для кінця XX, початку XXI ст. характерні радикальні зміни в світовій економіці, політиці та культурі, обумовлені процесом глобалізації, економічною та політичною інтеграцією. Політична лексика – це комплекс лексичних засобів вираження політичних поглядів та інтересів, які використовуються для комунікації. Вона повинна бути зрозумілою як для політиків, так і для народу, в іншому випадку її будуть використовувати з маніпулятивною метою, що часто-густо має місце в тому чи іншому суспільному ладі.

Мова політики і політичної лексики, як її елемента, як зауважує Є. К. Павлова, є специфічно прагматичною [4, с. 100]. Проблема політичного дискурсу вимагає сьогодні гармонізації політичних тезаурусів в глобальному масштабі, що яскраво проявляється в рамках Європейського Союзу, країни якого не переходять на єдину мову, але робляться значні зусилля для уніфікації законодавства, ідеології та інших елементів політичної системи, а це призводить до уніфікації і гармонізації політичної термінології.

Важливу роль у політичному дискурсі відіграють евфемізми, які вживаються або з метою меліорації назв негативних явищ, процесів соціальної дійсності, або завуалювання їх суті. Евфемізми виконують у політичному дискурсі такі основні функції: називну, інформативно-естетичну та комунікативно-прагматичну [6, с. 47]. Найчастіше евфемізми вживаються у газетно-публіцистичному стилі (ГПС), оскільки цей стиль обумовлює мовне оформлення когнітивної та комунікативної функцій у сфері політичного життя. Як підкреслює М. П. Брандес, основні функції цього стилю – інформаційна та агітаційно-пропагандистська, які реалізують політичну інформацію для ідеологічного впливу на маси з метою формування суспільної свідомості і спонукування їх до активних дій [2, с. 149]. ГПС відображає всі події, що відбуваються у світі і є їх так званим каталізатором. Його основна мета – впливати духовно, ідеологічно на читача, тобто він виконує і емоційно-експресивну функцію, саме тому в цьому стилі мовлення зустрічається значна кількість політичних евфемізмів. Вони використовуються або з метою уникнення конфліктів та комунікативного дискомфорту, або ж з метою маскування, приховання істини.

Є. К. Павлова наголошує на тому, що політична лексика – емоційно-оцінна лексика за своєю природою. Вона вживається з метою формування у адресата заданої оцінки політичних реалій, при їх сприйнятті

основну роль відіграють конотативні семи. Політичні евфемізми з самого початку їх вживання переслідують мету часткового або повного завуалювання неприємної істини [4, с. 100;107]. Однією із специфічних характеристик політичного дискурсу є ідеологія політичної коректності. Часто дискурсивні вміння політика важать більше, ніж його особистісні риси. Політичний дискурс спрямований на майбутній контекст. Він містить у собі ціннісне відображення, переживання [1, с. 142].

Дискурс – це соціально мовленнєво-мисленнєва хронотипна діяльність мовців з відповідними соціальними ролями у складі предметно-професійних діяльнісних різновидів, яка забезпечується системою механізмів його рівнів: антропоцентричного, функціонального, текстового, соціокультурного і регулятивного – та існує у комунікативному просторі, який функціонує паралельно з іншими діяльнісними просторами й опосередковує їх [5, с. 20].

У сучасному політичному дискурсі яскраво простежується ідеологічний та пропагандистський характер. Як зазначає О. С. Фоменко, особливістю пропаганди на сучасному етапі є її диверсифікація (врахування фактору адресата, націленість на певні сегменти суспільства) [7, с. 10].

Засоби масової інформації відіграють важливу роль у процесі народження, формування нових політичних лексем. Це можуть бути політичні лексичні одиниці з яскраво вираженим позитивним або негативним оцінним значенням. Політичні евфемізми виникають також в результаті трансомінацій суспільно-політичної лексики (зміна матеріальної форми знака при його незмінному значенні). Вони утворюються на ґрунті різних раціонально-негативних характеристик денотату; вибір характеристики залежить від прагматичної мети [9, с. 91]. Політичні евфемізми поділяємо на такі типи: суспільно-політичні, дипломатичні, юридичні та військові. У попередньому дослідженні ми зупинилися детально на військових евфемізмах [6, с. 48]. У даній статті проаналізуємо суспільно-політичні евфемізми, юридичні та дипломатичні.

Перейдемо до характеристики вищезазначених типів політичних евфемізмів.

Суспільно-політичні евфемізми позначають соціальні, економічні й політичні зміни в країнах та регіонах. Вони вживаються як засіб впливу на формування суспільної думки та оцінки соціально-релевантних явищ. Мова політиків залежить перш за все від різних ідеологій. Вона не обмежена тільки спеціальним політичним вокабуляром, тому що для здійснення своїх задумів політик використовує мову загалом з більшою або меншою часткою політичної лексики. У політичній комунікації мова виступає як засіб впливу на когнітивну систему реципієнта, нав'язування поглядів. У суспільно-політичній лексиці евфемізми вживаються з метою меліорації назв негативних явищ соціальної дійсності та затушовування їх суті, прикриття протиправних дій па-

нуючих політичних режимів. Суспільно-політичні евфемізми зумовлені політичною коректністю, авторитарністю та смисловою невизначеністю. Вони найчастіше пов'язані з економічною сферою, що не може залишатися поза впливом соціальних змін. Останні десятиліття характеризуються політичною коректністю на термінологічний апарат корпоративного мислення. Наприклад: *Gebührenanpassung* zu: *Verteuerung*; *Rückgang der Beschäftigungszahl* zu: Erhöhung der Arbeitslosenzahl; *Gastarbeiter* zu: ausländischen Arbeiter; *impertinent* zu: unverschämt, frech; *permissiv* zu: nachgiebig; *Apologie* zu: Rechtfertigung; *Geopolitik* zu: Machtpolitik; *Politik der Stärke* zu: Aufrüstung; *Rechtsdrall* zu: Hinneigung zum Nationalismus; *Linksdrall* zu: Hinneigung zum Sozialismus; *plausibel* zu: einleuchtend, klar; *Ausgabenüberschuss erwirtschaften oder fremdfinanzieren* zu: Schulden machen; *marginal* zu: am Rande, auf der Grenze liegend; *Brötchengeber* zu: Unternehmer; *Protestwähler* zu: Neonazis; *marginalisieren* zu: ins Abseits schieben; *frustrieren* zu: enttäuschen, zum Verzicht zwingen; *Frust* zu: Enttäuschung durch erzwungenen Verzicht; *Das politische Hickhack* zu: politische Unwissenheit; *Rechtsextreme* zu: radikal eingestellte Menschen; *Freisetzung* zu: massenhafte Entlassung; *Überfluss an Arbeitskräften* zu: Arbeitslosigkeit; *Kreditnehmer* zu: Schuldner, Debitor; *Lobbyist* zu: jemand, der Abgeordnete für seine Interessen zu gewinnen sucht. Для того, щоб наочно переконатися в цьому, наведемо деякі з них у контексті:

Die Schildbürger von Delmenhorst

... Sie enthält Tipps für den Protest gegen **rechtsextreme Bündnisse**.

... Dass **Rechtsextreme** sich nicht im Zentrum der Stadt niederlassen, ist der große Erfolg... **Das politische Hickhack** war enttäuschend. Es ging nicht um politische Inhalte, sondern um Macht. (Die Welt, 21. März, 2009. – S.10).

Der Abstieg hat begonnen

... Unter Merkel wurde der Einfluss der Partei **marginalisiert**. Die Folgen sind nicht zu übersehen: unsere Mitglieder sind unglücklich, viele völlig **frustriert**... (Spiegel, Nr.28, 12.07.2010, – S. 21).

Der große Schüttelfrust

... Die Türen der EU-Kommission sind uns nicht verschlossen", verkünden die **Lobbyisten** stolz.

... Je dünner die wissenschaftlichen Belege werden, desto wichtiger wird die **Lobbyarbeit** ... Sehr professionell und aggressiv versuchen **Globuli-Lobbyisten** derzeit auch Einfluss zu nehmen auf die Neuformulierung jener EU-Direktive, die die Registrierung und Zulassung homöopathischer Arzneimittel europaweit neu regeln soll... (Spiegel, Nr.28, 12.07.2010. – S. 58-63).

Політичні евфемізми часто утворюються в результаті транскордації суспільно-політичної лексики, напр.: *Abbau von Bürokratie* zu *Entlassung von Angestellten*; *Befreiung zu Unterwerfung*; *Betriebsoptimierung* zu *massenhafte Entlassungen*; *böhmische Dörfer* zu *Unverständliches*.

Вони виникають також на основі метафори, яка базується на подібнос-

ті зовнішнього образу, властивості, функції тощо. Напр.: замість *töten* вживається евфемізм *liquidieren*. Зауважимо, що у мові торгівців воно означає – *ein Geschäft auflösen*, у переносному значенні – *etw. beseitigen, hinrichten, töten, umbringen*. Напр.: *Heute starben auch dort Menschen, als die israelische Armee versuchte, einen Terrorführer zu liquidieren...* (Spiegel, 12. Juli 2006, Artikel “Die Zweitfronten-Zwickmühle”).

Наведемо інший евфемізм – *schwarzes Gold*, що вживається як метафора до *Erdöl* (в основі лежить подібність денотатів за кольором). Напр.: *... Angesichts der Engpässe am Markt reißen sich derzeit alle um Angolas schwarzes Gold...*

(Der Tagesspiegel, 4. September 2005, Artikel „Angolas schwarzes Gold“).

У вищенаведеному контексті виявляємо також інший евфемізм – *Engpass* замість *Krise*, який виник на основі суміжності понять (метонімія).

Політичні евфемізми можуть виникати також на основі мейозису. Так, евфемізм *Halbwahrheit* замінює слово *Lüge*. Напр.: *... Seine Antwort lautete: “Immer stärker mit den mediengerechten, stets das scheinbar richtige Wort findenden Staatsschauspielern und ihrer Begabung zur völlig überzeugenden Unverbindlichkeit sowie der Tendenz zur Halbwahrheit”.*

(Der Tagesspiegel, 16. März 2005, Artikel „Lieber sympatisch als solide“).

Евфемізми можуть виникати на основі персоніфікації. Напр.: *... Zwei der insgesamt 242 beteiligten Blauhelme wurden den Angaben zufolge verletzt. ... Neun Blauhelme waren in der Provinz ums Leben gekommen.*

(Spiegel, 2. März, 2005. Artikel „Uno-Truppen töten zahlreiche Kämpfer“).

Одним з найпродуктивніших способів творення політичних евфемізмів є перифраз. Так, наприклад, виникли евфемізми – *Entwicklungsländer* замість – *die Länder der dritten Welt (d. h. arme Länder)* або *Superwaffe* замість *Atomwaffe* та ін. Наведемо деякі з них у контексті: *...Mit Indien, Pakistan und Israel sind inzwischen drei Newcomer im Besitz der Superwaffe...*

(Der Tagesspiegel, 27. Juli, 2005. Artikel “Der Iran strahlt”).

Значна частина політичних евфемізмів виникає на основі запозичень з інших мов. Вони мають перевагу перед німецьким словами в тому, що як для адресанта, так і адресата не завжди є зрозумілими до кінця, як зауважує Н. Цольнер, звучать елегантно, ввічливо, вважаються благородними і підвищують статус мовця. З цієї причини вони можуть вживатися в евфемістичній функції [19, с. 145-146]. Однак домінуючими, як засвідчив наш аналіз, є англійські запозичення. Наприклад, замість слова *Arbeitsplatzteilung* вживається евфемізм *Job-Sharing*: *... Die SPD-Politikerin machte sich erneut stark für flexible Modelle wie Gleitzeit, Telearbeit, Job-Sharing oder Arbeitszeitkonten.* (Welt online, 7. Juli, 2005. Artikel “Mütter hadern mit Arbeitszeit”).

Аналогічними є французькі запозичення – *Kollaborateur (j-m, der mit dem Feind zusammenarbeitet)*, що вживається як евфемізм до слова

– **Abtrünnige** (ренегат, зрадник), а також **Gage** замість **Bezahlung**. Напр.: ... *Dort wurde der General als Kollaborateur dargestellt und ihm Verrat vorgeworfen.* (Spiegel, 18. August, 2006. Artikel "Teekränzchen mit Israelis kostet General den Job").

Nach 51 Jahren nimmt der NDR

die "Aktuelle Schaubude" aus dem Programm

... *Erster Moderator war Werner Baecker, der die Idee aus den USA mitgebracht hatte. Für geringe Gage kamen in den Folgejahren Stars wie Udo Jürgens, Sophia Loren und Freddy Quinn nach Hamburg...*

(Die Welt, 21. März, 2009. – S.1).

У ролі евфемізмів можуть виступати цілі словосполучення. Так, замість **wie es sich gehört (mustergültig)** вживається французьке запозичення **comme il faut**. Напр.: ... *Von den artigen Gästen, die immer comme il faut auftraten, hingen manche mehr an Münster als am Hotel und blieben nach seinem Abschied weg...*

(Der Tagesspiegel, 31. März, 2005. Artikel "Erinnerungen an ein Hotel").

Серед політичних евфемізмів є чимало латинських запозичень, що виступають евфемізмами до німецьких слів. Наприклад, *Kollaps* (lat.-mlat. zu: Zusammenbruch); *Legismus* (lat.-nlat. zu: starres Festhalten am Gesetz); *Legist* (lat.-mlat. zu: Rechtskundiger); *Revanchismus* (lat.-fr. zu: Rückgewinnung); *Rezess* (lat. zu: Rückzug); *Rabatt* (lat. zu: Preisnachlass); *Bonität* (lat. zu: Zahlungsfähigkeit); *Kompromiss* (lat. zu: Übereinkunft). Наведемо їх у контексті:

Klage gegen Rabatte

...*Ein erheblicher Teil der Großversender kann seit dem 1. Juli deutlich höhere Rabatte in Anspruch nehmen, die bis zu 16 Prozent der bisherigen Kosten ausmachen...* (Spiegel № 28, 12, 07.2010. – S.69).

Große Koalition gegen Merkel und Kauder

... **Der Kompromiss** sah vor, dass die Jobcenter zu Anstalten öffentlichen Rechts werden. Dafür sollte das Grundgesetz geändert werden.

(Die Welt, 21. März, 2009. – S.2).

Unbelehrbare Staatsbanker

... *Wer seine Anteile nicht verkaufe, müsse deshalb enteignet werden, argumentiert die Regierung... Schließlich hat der deutsche Staat eine erstklassige Bonität...* (Die Welt, 21. März 2009. – S.1).

Юридичні евфемізми вживаються не тільки в юриспруденції (правознавстві, практичній діяльності юристів, судових органах), але й у засобах масової інформації. А оскільки часто доводиться говорити, писати далеко про неприємні речі, факти, то в таких випадках вживають юридичні евфемізми, які виконують переважно пом'якшувально-меліоративну функцію, що зумовлена міркуваннями етикету, прагненням подати ту чи іншу інформацію у прикрашеному вигляді. Так, наприклад: *Delinquent*

zu: Verbrecher; *Suizid* zu: Selbstmord; *Prägnanz* zu: Schärfe; *desavouieren* zu: anprangern; *delinquieren* zu: sündigen, verstoßen; *sicherstellen* zu: beschlagnahmen; *dubios* zu: zweifelhaft, schwankend, verdächtig; *Anstifter* zu: Auftraggeber einer Straftat; *Abandon* zu: Abtretung von Rechten; *Verstrickung* zu: Teilnahme an der Straftat; *exhumieren* zu: ausgraben; *Delikt* zu: Verbrechen; *Pädophiler* zu: Kinderschänder; *hinter schwedischen Gardinen* zu: im Gefängnis та ін. Наведемо деякі з них у контексті: ... *Im ersten Prozeß hatte das Gericht keinen Zweifel daran, daß der Kaufmann der Anstifter war...* (Welt online 6. Januar 2005, Artikel: "Halle sollte in die Luft fliegen: Bewährungsstrafe").

Наведемо інший уривок тексту: ... *In anderen Fällen habe der Geheimdienst die Herausgabe von Informationen über Personen und deren Verstrickung in Kriegsverbrechen vorlegen konnte...* (Spiegel, 30. Januar 2005, Artikel: "CIA hält Unterlagen über Nazi- Kriegsverbrecher zurück").

Dubiose Geschäfte und eine Warnung

Lörrach. Die mysteriöse Entführung einer Geschäftsfrau ... Hintergrund könnten dubiose Geschäfte des Opfers sein, gegen das die Staatsanwaltschaft Mannheim ermittelt... (Berliner Zeitung, 25./ 26. Oktober 2008.-S.36).

Дипломатичні евфемізми використовуються у мові дипломатів з метою пом'якшити неприємні повідомлення, завуалювати ті чи інші політичні помилки. Дипломатична мова охоплює сукупність спеціальних термінів, фраз, що складають загальноприйнятий дипломатичний словник. Вона є стриманою, виваженою, обережною, це дозволяє політикам та дипломатам вести бесіду у ввічливій, пом'якшувальній формі. Тобто дипломати і політики використовують у своєму мовленні не тільки прямі номінації, а й натяки, недомовки тощо. Наприклад, замість rückständig вживається евфемізм rudimentär; prekär zu peinlich; prorogativ zu aufschiebend; Reprivatisierung zu in Privateigentum zurückführen; Persona ingrata oder Persona non grata zu 1. nicht mehr gern gesehener Mensch; 2. nicht mehr erwünschter Diplomat in einem fremden Staat; provisorisch zu vorläufig; Holocaust-Opfern zu gewaltsamer Tod der Juden durch Verbrennen; Plagiat zu Nachahmung, Fälschung, Kopie; obskur zu zweifelhaft, unsicher; rigoros zu streng, hart, unerbittlich; Präventionsmaßnahmen zu vorbeugende Maßnahmen; Obskurant zu Dunkelmann, Feind; autoritativ zu bevormundend; Entwicklungszusammenarbeit zu Entwicklungshilfe; Schadstoffemission zu Luftvergiftung; Pleite zu Zahlungsunfähigkeit; sanktionieren zu billigen. Наведемо деякі з них у контексті:

Der Terrorist spielt doch lieber Bindekuh

... Die Terrorabwehr umfasst vier Säulen: Militärische Kooperation mit den USA und die Ausbildung von Terrorsondereinheiten; die Einrichtung spezieller Terrorgerichte; Umerziehungsmaßnahmen für Al-Qaida-Mitglieder inklusive der Einschleusung von geläuterten Ex-Dschihadisten in das Terrornetz und

präventive Aufklärung... Allerdings sei der Film als Präventionsmaßnahme geeignet, Aufklärung in jeder Hinsicht ist im Jemen bislang eine Seltenheit. (Die Welt, 21. März, 2009.-S. 6).

Ein heikles Kapitel: Die Schweiz und Nazi-Deutschland

... Moralisch besonders verwerflich war der Ankauf von deutschem Raubgold aus besetzten Staaten Europas und von Gold, das Holocaust-Opfern abgenommen worden war... (Die Welt, 21. März 2009, – S. 6).

Regeln für die Pleite

Die erste Staatspleite auf europäischem Boden seit Jahrzehnten konnte nur verhindert werden, weil die übrigen Länder der Euro-Zone dem strauchelnden Mitglied mit Milliarden-Krediten beisprangen. ... Spätere Pleite für einige nicht ausgeschlossen... (Spiegel, Nr. 28, 27.07.2010, S. 69).

Таким чином, у сучасному німецькому політичному дискурсі активно вживаються суспільно-політичні, юридичні та дипломатичні евфемізми як засіб впливу на когнітивну систему реципієнта, формування суспільної думки та оцінки соціально-релевантних явищ. Вони виконують називну, інформативно-естетичну та комунікативно-прагматичну функції. Значна частина політичних евфемізмів виникає на основі образної метафори та перифразу, а також запозичень, де домінуючими є англіцизми. Суспільно-політичні евфемізми зумовлені політичною коректністю. Юридичні виконують пом'якшувально-меліоративну функцію, дипломатичні – ввічливо-маскувальну. Отже, політичні евфемізми використовуються як з етикетних міркувань, так і з прагматичним аспектом.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. – К.: Академия, 2004. – 342 с.
2. Брандес М. П. Газетно-публицистический стиль // Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 148-151.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Павлова Е. К. Лексические проблемы глобального политического дискурса // Вестник Моск. ун-та. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2005. – № 2. – С. 98-111.
5. Сахарчук Л. І. Методологія комунікативних досліджень. – К., 2006. – 214 с.
6. Турчин В. В. Мовно-експресивні ресурси евфемізмів у німецькому політичному дискурсі // Іноземномовна комунікація: Здобутки та перспективи // Міжнар. наук. конф. 24–25 квітня 2008 р. – Тернопіль, 2008. – С. 47-50.
7. Фоменко О. С. Лінгвістичний аналіз американського політичного дискурсу (90-і роки XX століття): Автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 1999. – 18 с.
8. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса: Монография. – Москва–Волгоград: Перемена, 2000. – 368 с.

9. Януш О. Б. До питання про політичні евфемізми // Система і структура східнослов'янських мов: 36. наук. праць. – К., 1997. – С. 89-94.
10. Berliner Zeitung, 25./ 26. Oktober 2008.
11. Leinfellner E. Der Euphemismus in der politischen Sprache. Duncker & Humblot. – Berlin, 1971. – 177 p.
12. Luchtenberg S. Euphemismus im heutigen Deutsch. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1985. – 299 p.
13. Sanders W. Sprachkritikastereien und was Fachler dazu sagt.- Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992. – 177 p.
14. Spiegel, 30. Januar 2005; 2. März 2005; 12. Juli 2006; 18. August, 2006; 12. Juli 2010.
15. Der Tagesspiegel, 16. März 2005; 31. März, 2005; 27. Juli, 2005; 4. September 2005.
16. Weisgerber L. Grundzüge der inhaltsbezogenen Grammatik. – Düsseldorf: Pädagogischer Verl. Schwann, 1962. – 431 p.
17. Die Welt, 21. März, 2009.
18. Welt online 6. Januar 2005; 7. Juli, 2005.
19. Zöllner N. Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen. Frankfurt am Main: Lang, 1997. – 444 p.

Уманець А. В.,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

SENTENCE CONCEPTIONS IN FOREIGN LINGUISTICS

У статті розглядаються різні концепції статусних характеристик речення у зарубіжній лінгвістиці. Речення як синтаксична одиниця аналізується у різних площинах: структурній, семантичній / номінативній, прагматичній / комунікативній, когнітивній. У сучасних синтаксичних теоріях речення досліджується у декількох напрямках. З одного боку, воно розглядається як організована система з різними рівнями у певній структурі, а не як недискретна одиниця, і аналізується у синтаксичній парадигматиці. З іншого боку, речення досліджується з проникненням у глибинні зв'язки системної організації, де використовується ряд методів (Т-метод, валентний метод, компонентний аналіз, ІС-метод і т. д.).

Ключові слова: синтаксична одиниця, когнітивний синтаксис, морфемні класи, вербоцентрична концепція, монопредикативні речення, поліпредикативні речення.

В статье рассматриваются различные концепции статусных характеристик предложения в зарубежной лингвистике. Предложение как синтаксическая единица анализируется в разных плоскостях: структурной, семантической / номинативной, прагматичной / коммуникативной, когнитивной. В современных синтаксических теориях предложения исследуется в нескольких направлениях. С одной стороны, оно рассматривается как организованная система с разными уровнями в определенной структуре, а не как недискретная единица, и анализируется в синтаксической парадигматике. С другой стороны, предложение исследуется с проникновением в глубинные связи системной организации, где используется ряд методов (Т-метод, валентный метод, компонентный анализ, ИС-метод и т. д.).

Ключевые слова: синтаксическая единица, когнитивный синтаксис, морфемные классы, вербоцентричная концепция, монопредикативные предложения, полипредикативные предложения.

The article envisages different sentence conceptions in foreign linguistics. The main aspects of sentence studies are structural, semantic/ nominative, pragmatic/ communicative, cognitive. Modern syntactic theories embrace twofold sentence description. For one thing, sentence is treated as an organised system, hierarchically structured, but not as some indiscreet unit, and, consequently, sentence is analysed within syntactic paradigmatics. For another thing, sentence is considered within its inner immediate constituents specification where we use different methods (T-method, valency method, component analysis, IC-method, etc.).

Key words: syntactic unit, cognitive syntax, morphemic classes, verbocentric conception, monopredicative sentences, polypredicative sentences.

To use Charles Fries's words there exist approximately 300 definitions of the sentence. It is due to the fact that the sentence is connected with many lingual and extralingual aspects: logical (completeness of thought), psychological (behaviour of a man), philosophical (cognition of the world). So, there are extralinguistic and linguistic aspects in the general characteristic of the sentence.

The external approach to the definition of the sentence makes linguists concentrate their attention on the relation of the sentence to extralingual phenomena and on its functional design [6-12]. The dialectical unity of language and thought is of primary concern here since it predetermines the direct correlation of linguistic forms with the forms of thought. On this basis the sentence is characterised as a predicative unit of language which is directly related to the predicative forms of thought. From this point of view the sentence is considered as a communicative unit and its communicative types are distinguished.

The internal approach to the definition of the sentence presupposes its linguistic characteristics with regard to its internal structural and semantic properties [1-5]. In the definition of the sentence both approaches should be taken into consideration, though preference may be given to one of them.

The sentence can be studied in different aspects, the main of which are structural, semantic/nominative, pragmatic/communicative, cognitive.

Thus, if the traditional linguistics concentrates on the study of the formal, structural and semantic properties of the syntactic unit, in the cognitive linguistics the sentence, its syntactic structure or pattern, is understood in terms of conceptualisation, that is how the sentence as a particular syntactic model performs the concept structuring function. There are two main approaches to the study of the sentence in cognitive linguistics. The first focuses on the concepts represented by syntactic constructions, their nature, content and structure (A. Goldberg, L. Talmy, N. N. Boldyrev, L. A. Fours). The second trend envisages the sentence typology and principles of sentence classification.

Cognitive syntax treats the sentence as a unit of syntax viewed in terms of schematisation or profiling, or imagery. G. Lakoff, G. Taylor, A. Wierzbicka study different syntactic patterns which encode transitive events of a prototypical transitive construction. The transitive events are those which involve two participants, *an agent* and *a patient*, where an agent consciously acts in such a way as to cause a change in state of a patient, and its concept – structural pattern or scheme is *agent-action-patient*. When the speaker uses the transitive construction for naming a particular event or situation, he profiles it a transitive event, that is he conceptualises this particular event in terms of *an agent-action-patient scheme*, even if this particular event is not inherently transitive. E. g. :

1. *He swam across the Channel;*
2. *He swam the Channel* [J. R. Taylor].

Sentence (a) denotes the location of swimming. Sentence (b) presents

the event as a transitive one and suggests its reading (conceptualisation) as follows: the Channel is a challenge to the swimmer's power. In this respect the sentence *He swam our new swimming pool* seems odd.

A. Wierzbicka analyses the use of two-object constructions, which encode events, where the patient is involved in the action, but does not undergo any structural changes, they profile the event in terms of *an agent-action-addressee – patient scheme*.

The linguistic investigations within the cognitive approach for the present tend to prioritise cognitive concepts within a simple sentence. Syntactic concepts represent linguistic and extra-linguistic knowledge in its structure (N. N. Boldyrev, L. A. Fours). They observe the nature of the concepts represented by a simple sentence and suggest concepts typology. The main principle which is implied is the assumption that syntactic concepts represent linguistic and extra-linguistic knowledge.

L. A. Fours claims that there are three formats of representing knowledge in the simple sentence: a configurational format, an actualisational format and a format of mixed type which combines properties of the previous ones.

Principles and methods of descriptive linguistics are systemically highlighted by Harris in "*Methods in Structural Linguistics*" published in Chicago in 1951. Harris sees the aim of descriptive analysis in studying the structure of the sentence in terms of morphemic classes and their positions. According to Harris, the sentence is a segment of speech produced by one speaker and separated from all the preceding and following speech with a pause. The scholar insists on eliminating the distinction between morphology and syntax. It should be added that, though Harris differentiates between morphological and syntactic criteria, these terms acquire in his book a specific meaning, since Harris ignores the difference between a word, its part, a phrase and a sentence. Overlooking this difference is characteristic to a greater or lesser extent of all descriptive linguists.

Descriptive linguistics deems such notions as *sentence parts*, *subject*, *predicate* as meaningless and refuses to operate with them, which leaves the notion *sentence* useless as well. Harris does not explicate the methodology of distributive analysis, but it may obviously be reduced to the following stages: 1) segmenting of a sentence into components; 2) comparing the components and referring similar components to groups.

It should be noted that the approach suggested within descriptive linguistics for syntactic studies is of use for machine translation, since it may lay the foundation for formalised symbolic syntactic description. Issues of text processing and further transferring texts to machines have become the subject of a branch of linguistics called machine translation. Thorough research into the subject has given interesting results, both positive and critical, which has corroborated certain claims of descriptive linguistics but also has revealed its

inadequate or fallacious postulates. The unsolved issues are expected to be solved by generative grammar.

Charles Fries, in his turn, tries to prove that rigorous application of formal methods is impossible, if the aim is to describe the syntactic structure of a language used in various communicative situations. In his work "*The Structure of English*" published in New York in 1952, Fries defines the sentence as *singular free utterance*.

Fries applies the fundamental notions of behaviorism and classifies sentence on the ground of the notions *stimulus* and *reaction*. Depending on the type of reaction, sentences are divided into:

I. Communicative utterances:

1. Utterances stimulating only verbal reactions:

1. greetings;

2. forms of address;

3. questions.

2. Utterances, stimulating actions, i. e. requests and orders.

3. Statements, i. e. utterances that attract the communicative partners' attention without interrupting their speech.

II. Non-communicative utterances, i. e. expression of grief, joy, disappointment, etc.

Some scholars study verbocentric conception of the sentence. L. Tesniere pictured the sentence as a *small drama*, centered around an action, denoted by the verb-predicate and its participants which he termed *actants* (the subject and the object of the sentence) and *circonstants* (the time, the place, the quality of the action). This combinability L. Tesniere called the valency of the verb.

The semantic interpretation of the sentence and its structure can be given in terms of semantic cases or semantic functions of actants. In grammar it sought the name of *case grammar*, *role grammar*, employed by Ch. Fillmore in his book "*The Case for Case*". It is the theory of semantic cases.

American linguists P. Hopper and S. Thomson associated the interpreting of the sentence with the notion of *transitivity*, defining prototypical transitive constructions. He defined semantic criteria of prototypical scale: number of participants of the event, kinesic (actional properties), aspect, affirmativeness (negativeness), mode (modality), volitionality + intentionality, degree of subject agency, degree of object affectedness, degree of individualisation of object.

Some linguists define simple sentences which can feature one predicative line or several predicative lines. Therefore they differentiate between *monopredicative* and *polypredicative* sentences. In this respect a proper simple sentence is distinguished from a semi-composite sentence (traditional term) or complementational sentence (J. R. Taylor's term) and clause-conflational sentence (L. Talmy's term). Semi-composite sentence may include either

compound subjects or compound predicates. They express two different predicative lines and can include subject clauses, object complexes.

Clause-conflational sentences are syntactic units based on clause fusion. They are polypredicative. Within cognitive approach to the sentence status they must be differentiated from complementational and clause conflational sentences, termed traditionally *composite* and *semi-composite* sentences. Traditionally, simple sentences are subdivided into personal, impersonal, interrogative, negative, agentive, patient, temporal, locative.

Personal sentences can be definite personal, general-personal, indefinite personal. Personal sentences name objects of reality, that is why they possess referential features.

Impersonal sentences have no referents in the objective reality, are expressed by *it*, semantically devoid of lexical meaning.

Interrogative sentences are specific due to their structure and meaning.

Negative sentences are specific grammatically.

Agentive sentences name the doer/source of the action, while patient name the passive participant of the action, and temporal indicate time, locative – place, etc.

Among simple sentences there also exist sentencoids.

Sentencoid is a comparatively new term in linguistics. By sentencoids we mean syntactic units that lack the structure of an independent finite clause. In Russian traditional grammar, they are usually called incomplete sentences, in English and American linguistics – elliptical sentences (G. L. Kittredge, F. E. Farley, W. O. Birk, R. Gunter), minor sentences (L. Bloomfield, Ch. Hockett, D. Crystal), or sentence fragments (J. L. Morgan, V. McClelland, J. D. Reynolds, M. L. Steet, I. Guillory).

The term *minor sentences* might lead one to the conclusion that they are of secondary importance to conventional (or major) sentences. In written language, it is really so. According to D. A. Conlin and G. R. Herman, minor sentences in written English constitute only one per cent. But in everyday conversation the so-called minor sentences are as important as major sentences.

The terms *incomplete sentences*, *elliptical sentences*, and *sentence fragments* emphasise their structural deficiency. Short fragmentary units really do not have the structure of independent finite clauses. They are used mainly in conversation. Conversation is typically carried out in face-to-face interaction with others. Speakers usually share a lot of background knowledge. Because it relies on situation and context for meaning, conversation can do syntactic elaboration that is found in written language. Consistent with this factor of syntactic non-elaboration, conversation has a very high frequency of fragmentary syntactic units that are as informative in conversation as independent finite clauses (or sentences).

Since fragmentary syntactic units are structurally different from sentences,

they should not be called sentences. J. R. Aiken and M. Bryant suggested that they should be called *non-sentences*. In our opinion, we should not opt for the term because it only tells us that fragmentary syntactic units are not sentences, but it does not tell us what they are. We think the term *sentencoids* is better. By using it, we stress that, on the one hand, sentencoids are different from sentences, on the other hand, that they are similar to them (the suffix *-oid* means *similar to*). They are different from sentences in the sense that they lack independent explicit predication. At the same time, they are similar to sentences because, just like sentences, they belong to communication rendering syntactic units. The prospects for future research will cover the more in-depth study historiography of sentence conceptions both in foreign and home linguistics.

Література:

1. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка: [учеб. – 3-е изд., испр.] / Марк Яковлевич Блох. – М. : Высш. школа, 2000. – 381 с.
2. Иванова И. П. Теоретическая грамматика английского языка / Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. – М. : Высш. школа, 1981. – 285 с.
3. Прибыток И. И. Теоретическая грамматика английского языка = Theory of English Grammar: [учебное пособие для студентов лингвистов вузов и факультетов иностранных языков] / Инна Ивановна Прибыток. – М. : Изд. центр “Академия”, 2008. – 384 с.
4. Проблемні питання синтаксису: [зб. статей] / Н. В. Гуйванюк та ін. (ред.). – Чернівці, 1997. – 228 с.
5. Проблемы функциональной грамматики. Категории морфологии и синтаксиса в высказывании. – СПб: Наука, 2000. – 346 с.
6. Crystal D. T. Who cares about English usage? / David Crystal. – London: Penguin Books, 2002. – 128 p.
7. Fanconnier G. Mapping in Thought and Language / Gilles Fanconnier. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1997. – 205 p.
8. Fillmore C. J. Toward a Frame-Based Lexicon: The Semantics of Risk and its Neighbours / Fillmore C. J., Atkins B. T. // Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1992. – P. 75-102.
9. Givon T. English Grammar: A Function based introduction / Thomas Givon. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1993. – Volume 1. – 318 p.
10. Ruthrof H. The Body in Language / Horst Ruthrof. – London; New York: Cassell, 2000. – 193 p.
11. Thomas J. Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics / Jenny Thomas. – London, N. Y. : Longman, 1996. – 224 p.
12. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction/ Anna Wierzbicka. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1991. – 502 p.

Чистяк О. О.,

Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка

МОВНА ДИСКРИМІНАЦІЯ: СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі німецького та українського художніх дискурсів)

Статтю присвячено дослідженню вираження сексизму одиницями синтаксичного рівня німецької та української мов: узгодження залежних компонентів лексичних одиниць за чоловічим родом, першочерговість форм чоловічого роду та засоби об'єктивації осіб у складі певних синтаксичних конструкцій. Описано особливості їх функціонування у порівнюваних мовах.

Ключові слова: сексизм, мовна дискримінація, синтаксична конструкція, першочерговість форм, об'єктивація осіб.

Статья посвящена исследованию выражения сексизма единицами синтаксического уровня немецкого и украинского языков: согласование зависимых компонентов лексических единиц по мужскому роду, первоочередность форм мужского рода и средства объективации лиц в составе определенных синтаксических конструкций. Описано особенности их функционирования во сравниваемых языках.

Ключевые слова: сексизм, языковая дискриминация, синтаксическая конструкция, первоочередность форм, объективация лиц.

The article deals with the research of means of expression of sexism by the units of syntactic level in German and in Ukrainian: the connection of dependent components of lexical units for masculine gender, priority forms of masculine gender and the means of objectification of persons as the component of certain syntactic structures. The peculiarities and functioning in the compared languages are described.

Key words: sexism, language discrimination, syntactic structure, priority forms, objectification of person.

Дослідження гендерної дискримінації бере початок у кінці минулого століття із поширенням у США та Західній Європі феміністичних тенденцій. Представниками / представницями руху було утворено лінгвістичний термін сексизм (Sexismus) на позначення приниження особи на основі її статі [4, с. 25]. Ознаками сексистської мови, згідно з думкою дослідників, є ігнорування жінок та їх досягнень, опис їх у залежності від та у підпорядкованості чоловікам, зображення жінок у стереотипних ролях і приписування їм здібностей та якостей згідно з цими ролями, приниження жінок засобами мови [5, с. 165].

У сучасному науковому дискурсі, залежно від галузі знань, знаходимо більше 20-ти визначень терміну сексизм. Для пропонованого дослідження релевантним вважаємо наступне: "стереотипні оцінка, судження, упе-

редження, надання переваги чи ігнорування, приниження, іншими словами дискримінація однієї особи іншою особою (групою осіб) на основі статевієї приналежності” [6, с. 1].

Зауважимо, що із початком гендерних досліджень терміном сексизм позначалось саме приниження осіб жіночої статті [5, с. 122], на сучасному етапі його тлумачать як складний амбівалентний конструкт, що містить негативні та позитивні судження, упередження щодо осіб обох статей – жіночої та чоловічої [6, с. 2-5]. Однак, результати праць зарубіжних лінгвістів та лінгвісток доводять існування асиметрії у структурі мови щодо вербальної презентації осіб чоловічої та жіночої статей, що призводить до недостатньої представленості саме жінок у мові [2; 3; 5] та визнання андроцентричності таких мов як англійська, німецька [2].

Критичні розвідки зарубіжного наукового, дидактичного, законодавчого, публіцистичного дискурсів німецької і деяких інших західноєвропейських мов щодо мовного сексизму та його елімінації зосереджені переважно на розгляді фактів морфологічного й лексичного рівнів мови. Отож, предметом дослідження щодо засобів вираження одиницями синтаксичного рівня, зокрема на матеріалі художньої літератури, мовна дискримінація ще не була.

Таким чином, метою запропонованої статті вбачаємо дослідження засобів вираження мовного сексизму, представлених одиницями синтаксичного рівня мови на матеріалі творів німецького та українського художніх дискурсів. Недостатність розробки зазначеної проблеми у вітчизняній лінгвістиці посилює актуальність роботи.

Поставлена мета передбачає виконання наступних **завдань**: виявити та систематизувати одиниці синтаксичного рівня німецької та української мов, що слугують засобом вираження гендерної дискримінації; визначити спільне та відмінне у функціонуванні виявлених одиниць порівнюваних мов; з'ясувати критерії, за якими мовні засоби вважають сексизмами.

Матеріалом дослідження слугували тексти творів німецьких та українських авторів ХХ-ХХІ століття, що відзначаються високим художнім стилем та є літературним надбанням світової культури. Методом суцільної вибірки було відібрано 700 прикладів прояву сексизму: 350 німецькою та 350 українською мовами.

Як свідчить аналіз, одним із багатих на засоби гендерної дискримінації є синтаксичний рівень німецької та української мов. Однак, варто наголосити, що це проявляється не у кількості окремих груп засобів одного виду, а у кількості однотипних. Крім того, значну частину прикладів можна віднести до перехідного морфолого-синтаксичного рівня – морфологічні одиниці, засоби вираження ГД, що впливають на узгодження залежних компонентів у складі синтаксичних конструкцій. Тобто, при

утворенні складних речень зі згаданими одиницями сексизм виявляється у тому, що узгодження відбувається за чоловічим родом, незалежно від статі особи-референта: *Вони панують в кожного*, як символ, як страшний і привабливий образ тієї невідомої землі, куди **він** так легковажно вирушив і оце мчить, мов на весілля [7, с. 20].

Отже, займенники німецької та української мов (*wer, welcher, welcher, ein, keiner, irgendeiner, jeder, jedermann, ein jeder, einer, der eine, ein anderer, der andere, der, derjenige, einander, miteinander*; *котрий, нікого, жодний, кожний, один, якийсь, котрий / -сь, другий, третій, один одного, один одному, один з одним і т. д.*), які завдяки своїй генералізуючій функції служать засобом вираження гендерної дискримінації самостійно, виступають у межах складного речення як певні синтаксичні конструкції з одиницями у формі чоловічого роду: а) займенник + займенник / кілька займенників; б) займенник + іменник чоловічого роду; в) займенник + (діє)прикметник чоловічого роду: *"Ja, und wer denkt, wer das Denken zur Hauptsache macht, der kann es darin zwar weit bringen, aber er hat doch eben den Boden mit dem Wasser vertauscht, und einmal wird er ersaufen"* [15, 8]; *"Тоді розійшлись, – хто швидше здобуде на юшку, хто мусилець, а хто ні?"* [7, с. 97]; *"Schwester" – ich winkte der Stationsschwester, die mir gerade die Medikamente brachte -, "sagen Sie Fräulein Hollman, wer der Gefährlichere von uns beiden ist"* [17, с. 251].

На думку дослідників, одиниці синтаксичного рівня, речення зокрема, є типологічно зіставними в німецькій та українській мовах [1, с. 7]. Тому істотних розбіжностей у якісному аспекті засобів вираження мовного сексизму на досліджуваному рівні не виявлено. Проте кількісно переважають німецькомовні приклади, що пояснюється, на нашу думку, формою вираження неозначено-особових речень: за допомогою неозначено-особового займенника **man**, що вимагає узгодження у складі складного речення за чоловічим родом, на відміну від форми неозначено-особових речень української мови, пор.: *"Wenn er mir nun aber nicht glaubt, immerfort – ich weiß nicht, warum und wozu – hofft, zu Klamm vordringen zu können, dann kann ihm, wenn man in seinem Gedankengange bleibt, nur die einzige wirkliche amtliche Verbindung helfen, die er mit Klamm hat, also dieses Protokoll"* [16, с. 167]; *"Я намагаюсь його повернути, але подарунок назад не беруть"* [1, с. 72]. Додамо, що займенник **man** самостійно кваліфікується внаслідок асоціативного зв'язку із іменником *der Mann* [5, 90] дискримінуючою одиницею морфологічного рівня.

Особливістю української мови, безперечно, є займенники *хто, хтось, ніхто*, що самостійно не служать засобом вираження сексизму, а лише у складі певних синтаксичних конструкцій: а) іменниковий займенник (*хто, ніхто, хтось*) + дієслово у формі минулого та давноминулого часів 3 особи однини чоловічого роду (дійсний спосіб); б) іменниковий за-

йменник (*хто, ніхто, хтось*) + частка *би / б* + дієслово у формі минулого та давноминулого часів 3 особи однини чоловічого роду (умовний спосіб); в) іменниковий займенник (*хто, ніхто, хтось*) + іменник у формі чоловічого роду однини; г) іменниковий займенник (*хто, ніхто, хтось*) + (діє)прикметник / присудкове слово чоловічого роду однини: “**Хтось** підійшов і дивився в сад. Андрій міг би поклястися, що той *хтось* – жінка або дівчина” [11, с. 214]; “Завтрашня молода із накрученим на дерев’яні палички волоссям ліниво снувала подвір’ям, як побита, шукаючи чи то місця, де б її **ніхто не займав**, чи якоїсь роботи” [12, с. 85]; “Тоді розійшлись, – ану *хто* швидше здобуде на юшку, **хто мисливець**, а *хто* ні?” [7, 66]; “Ніби вселився всередину **хтось чужий** і підмінив колишню Доцьку” [12, с. 23].

Зауважимо, що подібно до займенників *хто, ніхто* у складі синтаксичних конструкцій функціонує німецький займенник *wer*, з тією різницею, що сам він має експліцитну ознаку чоловічого роду лише у називному відмінку, пор.: *wer* – *хто*; *wem* – *кому*: “*Wer diese Bücher besessen hatte, dem waren sie Zuflucht gewesen, und er hatte, sie behalten bis zuletzt, und wer sie hergegeben hatte, der war am Ende*” [15, с. 72].

Інколи, як видно, на рівні синтаксису німецької та української мов спостерігається поєднання у складних реченнях кількох зазначених займенників із послідовним узгодженням за чоловічим родом: “*Частина населення почала купувати “бульварщину” тому, що цікавилася життям сильних світу цього, і її справді турбувало, хто з ким спить і в якій позі, хто на кому одружився, хто кого покинув*” [13, с. 75]. Припускаємо, що сексистський потенціал таких виразів зростає прямо пропорційно до кількості вжитих займенників у формі чоловічого роду, оскільки у стільки ж разів зростає швидкість когнітивної інтерпретації тексту жінками-читачами для (само)ідентифікації ймовірної, а досить часто й конкретної жінки-референта, пор.: “*Ich hatte ein merkwürdiges Gefühl von Heimat, als ich das so sah, und ich dachte daran, dass nun jemand da war und dasein würde, dass ich nur wenige Schritte zu machen brauche, um ihn zu sehen und bei ihm zu sein, heute, morgen und auf lange Zeit vielleicht...*” [17, с. 123] – КЖ.

Що стосується представленості вказаних засобів синтаксичного рівня у німецькій та українській мовах певними типами речень, то вони виявляються переважно у складнопідрядних реченнях з підрядними означальними, оскільки опорними та сполучними словами в них може виступати більшість із релевантних дослідженню займенників, пор.: “*Herr Blumenthal*”, *erwiderte ich*, “*haben Sie heutzutage schon mal jemanden getroffen, der auf einen Preis was anderes antwortet?*” [17, с. 33]; “І лише письмо слідів та слідів на снігу промовляло до **них, хто** умів читати, що тут далеко не порожньо” [7, с. 144]. Рідше зустрічаються займенники,

іменники та субстантивовані (діє)прикметники у складносурядних сполучникових та безсполучникових, складнопідрядних із підрядними умовними, з'ясувальними, мети, допустовими та часу, у простих ускладнених, простих поширених та односкладних, багаточленних складних реченнях.

Власне синтаксичний рівень прояву гендерної дискримінації представлено наступним видом засобів: першочерговість форм та ЛО чоловічого роду назв осіб у складі синтаксичних конструкцій німецької та української мов: а) однорідні члени речення, виражені одиницями однієї або кількох частин мови (іменником, власною чи загальною назвою, займенником) чоловічого й жіночого роду однини та множини, з'єднані сполучниковим та безсполучниковим зв'язком: "*Einen Augenblick dachte K., alle, Schwarzer, Bauern, Wirt und Wirtin, würden sich auf ihn stürzen*" [16, с. 9]; "**І Грицько, й Наталка** – обоє були забрьохані, мокрі, як хлюща, по самі вуха, невиспані і покусані, але не пухлі" [7, с. 87]; б) однорідні члени речення, виражені двома одиницями однієї частини мови, переважно іменниками загальними назвами із лексичним показником статі та власними назвами, що фразеологізувалися, тобто вживаються як **сталі словосполучення**, а саме: нім. *Vater* (- / *und*) *Mutter*; *Mann und Frau*; але *Geschwister*; укр. *тато* (- / *й*) *мама*, *батько* (- / *й* / *і*) *мати* / *матір*, *чоловік* і *жінка*, *брат* (- / *і*) *сестра*, *Ісус Христос* та *Матір Божя*: "**О Vater und Mutter**, o ferne heilige Feuer meiner Jugend, o ihr tausend Freuden, Arbeiten und Ziele meines Lebens!" [15, с. 44]; "**Страшно** вимовити слова: **тато, мамо, брат, сестра**, люди, вбив, занепастив, знедолив, віддав у неволю?" [9, с. 68]; в) складений підмет зі значенням спільності, сумісності, виражений тричленними іменниково(займенниково)-прийменниковими конструкціями: "*Neben uns tanzte der Russe mit der Spanierin*" [17, с. 246]; "**Гаврило сам пантрує двері із сіней у велику кімнату, де пішли спати молодий з молодю**" [12, с. 88]; г) сталі форми представлення / номінації осіб у німецькій мові: нім. (Herr) N. und seine Frau (M.); Herr N. und Fräulein M.: "**Der Herr Vetter und Fräulein Hedy**", meldete Josias mit wohlwollendem Lächeln, und schon brachen die beiden Angekündigten mit geräuschvollem Vergnügen ins Zimmer ein, ohne erst abzuwarten, ob sie willkommen waren oder nicht" [18, с. 365]; р) звертання, виражені іменниками загальними та власними назвами української мови, окрім офіційних політкоректних виразів "*Шановні пані та панове!*": "**- У великий час подали ви руки одне одному, Іване й Уляно**" [9, с. 37]; д) підмети, виражені ЛО на позначення осіб чоловічої та жіночої статі: у складі простих речень складносурядного та безсполучникового складного речень, у складі надфразної єдності, контекстуально близьких речень: "**Lenz zappelte herum, ich kaute eine Zigarette zu Brei, und Patrice Hollmann witterte in die Luft wie ein Fohlen am frühen Morgen**" [17, с. 63]; "**Але – він офіцер, вона бідна квітка польова. ... Але він не озвався, вона не сказала**" [14, с. 553].

Одиницями синтаксичного рівня, що яскраво презентують гендерну дискримінацію, є також залежні компоненти об'єктних словосполучень, що у реченні виконують роль прямого / непрямого додатка, або ті ж одиниці, що, виконуючи роль підмета у пасивних конструкціях, виступають об'єктами дії. Власне, цей засіб є вираженням такого механізму гендерної дискримінації як об'єктивація осіб жіночої / чоловічої статі, тобто, коли суб'єктами дії (негативної, сексуально орієнтованої) виступають переважно чоловіки, а об'єктами дії – жінки, рідше – навпаки: *“Ich fand Frauen, die nur eilig und im Sturm zu gewinnen waren, und andre, um welche lang und sorgfältig zu werben ein Glück war...”* [15, с. 108]; *“Tu bagata, tu znevažasj usjch, xto bjdnišij, ale sьogodnj ti ne možeš bez mene, ti budeš menj znati, коли я знов і знов оволодіватиму тобою, пануватиму над тобою, козакуватиму, знущатимуся, звірствуватиму”* [10, с. 91].

Варто наголосити, що сексизмом визначаємо не кожен випадок вербалізації негативних дій, а лише той, що характеризує сферу відносин чоловіка та жінки побутового чи сексуального характеру, часто пов'язаного із стереотипністю оцінки особи особою, брутальністю та насиллям. Це обмежує можливості (само)презентації особистості, ігнорує її духовні, розумові досягнення та характеристики, а також принижує гідність особи-об'єкта, що часто деградується у реченні до ролі предмету споживання, товару: *“Er erschien in meiner Wohnung, erzählte mir, daß er zwanzig Franken brauche und daß er mich um dies Geld bitte. Er biete mir dafür an, diese Nacht statt seiner über Maria zu verfügen”* [15, с. 77]; *“– Є, є, хлопці! І пиво, й горілка, й баби...”* [8, с. 135].

Таким чином, аналіз досліджуваного матеріалу виявив на **синтаксичному рівні** а) засоби, що вимагають узгодження залежних компонентів у складі синтаксичних конструкцій за чоловічим родом незалежно від статі особи-референта, б) засоби першочергової презентації осіб чоловічої статі в іменниково-іменникових, займенниково-займенникових, іменниково-прийменникових та змішаних конструкціях, та в) засоби об'єктивації осіб. Лише у останньому випадку зустрічаються приклади негативного сексизму щодо чоловіків. Крім того, особливістю німецької мови є неозначено-особові речення із займенником *man* та української – займенники *хто, ніхто, хтось* у дієслівних синтаксичних конструкціях, які при перекладі втрачають свій дискримінуючий потенціал. Дослідження виявило значну кількість прикладів прояву гендерної дискримінації одиницями синтаксичного рівня німецької та української мов, оскільки в одиницях вказаного рівня знаходить чи не знаходить своє відображення сема статі. Критерієм сексизму при цьому виступають ігнорування або обмеження в експлікації осіб жіночої статі, вираження їх меншовартості, а також деградування осіб чоловічої та жіночої статі засобами мови.

Література:

1. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник / За ред. О. Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 1994. – 256с.
2. Hellinger M. Kontrastive feministische Linguistik: Mechanismen sprachlicher Diskriminierung im Englischen und Deutschen / Marlis Hellinger. – 1. Aufl. – Ismaning: Hueber, 1990. – 174 S.
3. Stahlberg D., Sczesny S. Effekte des generischen Maskulinums und alternativer Sprachformen auf den gedanklichen Einbezug von Frauen // Psychologische Rundschau. – 2001. – № 52 – S. 131–140.
4. Szekeres E. K. Sprachlicher Sexismus und sprachliches gender Mainstreaming im Fokus der Europäischen Sprachpolitik // European Integration Studies. – 2005. – № 4(2). – S. 25–44.
5. Trömmel-Plötz S. Frauensprache: Sprache der Veränderung. – 1. Aufl. – München: Verlag Frauenoffensive, 2007. – 219 S.
6. Werner R., Collani v. G. Eine deutsche Skala zu ambivalent-sexistischen Einstellungen (Hostilität und Benevolenz) gegenüber Männern (ASEM). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uni-leipzig.de/~sozpsy/dateien/online/doc/asem_2002.pdf – pp. – 1–30
7. Багрянний Іван. Тигролови; Морітурі. – К.: Наук. думка, 2000. – 368 с. – (Б-ка школяра).
8. Дереш Любо. Есеї // Трициліндровий двигун любові / Ю. Андрухович; Л. Дереш; С. Жадан; Художн.-оформлювач О. Г. Жуков. – Харків: Фоліо, 2008. – (Графіті). – с. 53–140.
9. Довженко Олександр. Повість полум'яних літ // Довженко О. П. Повість полум'яних літ: Повісті. Оповідання. Публіцистика / Художник О. І. Дмитрієв. [Післямова С. П. Плачинди]. – К.: Молодь, 1984., іл. – (Б-ка художніх творів для молоді "Джерело"). – с. 6–106.
10. Загребельний П. А. Брухт // Загребельний П. А. Брухт: Роман; Гола душа: Повість / Худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків: Фоліо, 2003. – (Література). – с. 7–243.
11. Загребельний Павло. Дума про невмирущого: Повість. – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ "Молодь", 1957. – 254 с.
12. Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки. – Львів: "ПІРАМІДА", 2007. – 176 с.
13. Самарка Ада. Смак заборони: Роман – К.: "Зелений пес", 2007. – 352с.
14. Старицька-Черняхівська Людмила. Діамантовий перстень // Старицька-Черняхівська Л. М. Драматичні твори. Поезія. Проза. Мемуари / Вступ. стаття, упорядкув. та приміт. Ю. М. Хорунжого. – К.: Наук. думка, 2000. – (Б-ка укр. літ. Новіт. укр. літ.). – с. 414–556.
15. Hesse Hermann. Der Steppenwolf. – Berlin: S. Fischer, 1927. – 289S.
16. Kafka Franz. Das Schloss // Kafka, Franz. Gesammelte Werke. – Band 2. – Frankfurt a.M.: Fischer Verlag, 1950. – S. 5–457.
17. Remarque, Erich Maria. Drei Kameraden: Roman / Mit einem Nachwort von T. Westphalen. – 3 Aufl. – Köln: Kiepenheuer&Witsch, 2001. – 398 S.
18. Reventlouw, Franziska Gräfin zu. Der Selbstmordverein: Novelistischer Roman aus dem Nachlaß // Reventlouw, Franziska Gräfin zu. Romane. – München: Langen Müller, 1976. – S. 360–527.

Чепіль О. Я.,

Національний університет "Острозька академія", м. Остроз

ФЕНОМЕН ДИСКУРСУ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті здійснено ґрунтовний аналіз та систематизацію підходів у трактуванні поняття "дискурс" в сучасній парадигмі лінгвістичних знань та обумовлені причини через які ускладнюється його тлумачення.

Ключові слова: дискурс, текст, дискурсивна подія, дискурсивна формація, дискурсивна практика, комунікація, комунікативна подія.

В статье представлен глубокий анализ и систематизация подходов в определении понятия "дискурс" в современной парадигме лингвистических знаний, а также обусловлены причины, которые усложняют его определение.

Ключевые слова: дискурс, текст, дискурсивное событие, дискурсивная формація, дискурсивная практика, коммуникация, коммуникативное событие.

A thorough analysis and systematization of different approaches have been made in defining the notion of "discourse" in modern linguistic knowledge paradigm, and the reasons which make it complicated have been outlined in this article.

Key words: discourse, text, discursive event, discursive formation, discursive practice, communication, communicative event.

Сучасна лінгвістична парадигма характеризується спрямованістю на розробку загальної теорії систем, зокрема на теорію дискурсу. Дискурс є об'єднуючим осередком для теорії комунікації, лінгвофілософії, соціальної психології, семіотики, риторики, поетики, журналістики тощо.

Актуальність дослідження полягає у тому, що воно стратегічно орієнтує лінгвістику на подальше посилення зв'язків з іншими суміжними науками на вивчення тексту/дискурсу, оскільки цей аспект є найбільш суперечливим і складним рівнем мовної системи і далеко не вичерпаним.

Отже, безпосереднім **об'єктом** дослідження виступає феномен дискурсу у сучасній системі лінгвістичних знань.

Мета дослідження передбачає здійснення ґрунтового аналізу та систематизацію підходів у трактуванні дискурсу в сучасній парадигмі лінгвістичних знань.

Поняття дискурсу є одним із основних понять сучасної прагматичної лінгвістики та лінгвістики тексту. Сучасні уявлення про дискурс відображають увесь хід лінгвістичної науки. У першій половині ХХ століття мовознавство протягом досить тривалого періоду було зосереджене на вивченні однієї з двох діалектично зв'язаних сторін мови – мовної системи, але, починаючи з другої половини 60-х років, центр уваги лінгвістів

переноситься на іншу сторону цієї діалектичної єдності – мовленнєву діяльність та її продукт – дискурс, формальні характеристики якого були сформульовані у 1952 році З. Херрісом.

У більш широкому розумінні дискурс – складна єдність мовної практики та екстралінгвістичних факторів, необхідних для розуміння тексту.

Оскільки дискурс поєднує соціальні вимоги з мовними, тому його вважають соціолінгвістичним явищем. Цей феномен став ключовим у наукових доробках таких вітчизняних та зарубіжних лінгвістів як Ф. Бадевич, І. Бехта, Ю. Габермас, Т. ван Дейк, В. Кінч, Ф. де Сосюр, Зільберт, В. Красних, К. Кусько, В. Звєгінцев, Н. Арутюнова, Г. Почепцов, К. Серажим, М. Фуко, та багатьох інших.

Дискурс є формою взаємодії мови та мовлення. За вихідну точку у критичному трактуванні дискурсу подекуди беруть наукову традицію. Для прикладу, існує англо-американська лінгвістична традиція, яка зосереджена на інтерактивній взаємодії відправника і реципієнта інформації та за якою дискурс – зв'язне мовлення, а також когнітивно орієнтована традиція дискурсного аналізу Т. ван Дейка, зосереджена на прагматичній стороні зв'язності дискурсу, що фактично є лише одним з підходів до розгляду феномена дискурсу [13, с. 68]. Пропонуємо звернути увагу на найбільш усталені в сучасній лінгвістичній та філософській літературі тлумачення поняття "дискурс".

Вперше термін "дискурс" був уведений у науковий обіг Ю. Габермасом для позначення виду мовленнєвої комунікації, що передбачає раціональний критичний розгляд цінностей, норм і правил соціального життя [6].

Теорія дискурсу як прагматизованої форми тексту бере свій початок у концепції Е. Бенвеніста, який розмежовував план дискурсу – мовлення, яке привласнюється людиною, яка говорить і план оповідання. Під дискурсом Е. Бенвеніст розуміє "усіляке висловлювання, яке зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а, також, намірів адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника" [3, с. 276].

Голландський дослідник Т. ван Дейк розглядає дискурс як складне комунікативне явище, що включає в себе соціальний контекст, інформацію про учасників комунікації, знання процесу складання текстів та сприйняття текстів. Таким чином, дискурс поєднує соціальні вимоги з мовними, тому його вважають соціолінгвістичним явищем.

Оскільки дискурс не є ізольованою текстовою або діалогічною структурою, тому що набагато більше значення в його рамках здобуває паралінгвістичний супровід мови, що виконує ряд функцій (ритмічну, референтну, семантичну, емоційно-оціночну та інші), звідси випливає, що дискурс – це "істотна складова соціокультурної взаємодії" [4].

Філософське звучання термін набув завдяки роботам М. Фуко. "Дискурсія" розуміється ним як складна сукупність мовних практик, що бе-

руть участь у формуванні уявлень про той об'єкт, що вони припускають. За визначенням М. Фуко, дискурс є майже “мовленням”. Фуко цікавить не денотативне значення висловлення, а, навпаки, вичитування в дискурсі тих значень, що маютьися на увазі, але залишаються невисловленими, невираженими, перебуваючи позаду “уже сказаного”.

У праці “Археологія знання” М. Фуко не лише дав визначення дискурсу, а й увів нові терміни, які містять це поняття. Це дискурсна подія, дискурсна формація, дискурсна практика тощо. Дискурс у М. Фуко – це, звичайно, текст. Але його не можна уявити звичайним мереживом слів. “Дискурс – це тонка контактуюча поверхня, яка зближує мову і реальність, змішує лексику та досвід” [14, с. 49]. Джерелом дискурсу в М. Фуко є дискурсні події, які розглядаються як первинний матеріал. Вони знаходяться в основі фраз або висловлювань, які разом утворюють дискурс [14, с. 28]. Більш точно визначення дискурсу він пов'язував з поняттям дискурсної формації. Дискурсною формацією він називав висловлювання разом з певними принципами й закономірностями, на основі яких вони будуються. Відтак дискурс він розумів як сукупність висловлювань, що належать до однієї й тієї ж дискурсної формації.

Багато в чому завдяки роботам Фуко, Альтюссера, Дерріди, Лакана французька школа дискурсного аналізу відрізняється більшою філософською спрямованістю, увагою до ідеологічних, історичних, психоаналітичних аспектів дискурсу.

Заслугує на увагу дещо інакше тлумачення дискурсу сучасного німецького філософа Ю. Габермаса. Дискурс у нього – це більше ніж розмова, в якій співбесідники не думають про дотримання правил мовленнєвої комунікації. Це діалог, що ведеться за допомогою аргументів, які дають змогу виявити загальнозначуще, нормативне у висловлюваннях. Але якщо виявлена нормативність висловлювань, то тим задана і нормативність вчинків. Дискурс забезпечує комунікативну компетентність, яка поза дискурсом відсутня. Як вважає дослідник, лише у випадку, коли учасники діалогу випрацювали спільну думку, можна говорити про дискурс. Дискурс в ідеалі – це взірць, модель вироблення комунікативної компетенції. На думку Ю. Габермаса, проблема людей не в тому, що вони нібито втрачають свою індивідуальність, а в тому, що їхнє спільне співіснування страждає недостатньою комунікативною зрілістю [15, с. 17, 26].

Різниця у поглядах М. Фуко та Ю. Габермаса полягає у тому, що у першого дискурс асоціюється із лінгвістичним розумінням дискурсу, оскільки акцентується увага на лінгвістичних одиницях: слові, фразі, вислові, тексті тощо, хоча цілком не збігається з ним. У другого ж – він набуває морально-етичного забарвлення, оскільки його головна функція – виробити не лише спільну думку, а й спільні норми та правила поведінки людей у суспільстві.

Зважаючи на велику кількість досліджень, поняття дискурсу у сучасній вітчизняній лінгвістиці трактується неоднозначно. Думки вчених розходяться наступним чином, виділяючи такі основні інтерпретації:

У рамках першого підходу спроба визначити текст через дискурс або дискурс через текст приводить до визначення первинності тексту/дискурсу. Так, В. О. Звегінцев характеризує дискурс як "елементарну одиницю тексту, тобто складне ціле або змістовну єдність, що вирізняється на рівні мови і, як правило реалізується у вигляді речень, пов'язаних між собою смисловими зв'язками" [7].

Заслугує на увагу погляд іншого лінгвіста, В. В. Красних, який зробив спробу поглянути на дискурс з точки зору когнітивних структур, що лежать в основі мовної компетенції. На протигагу В. О. Звегінцеву, він вважав текст "елементарною (тобто базовою, мінімальною та основною) одиницею дискурсу" – явищем не тільки лінгвістичним, а й екстралінгвістичним. На його думку, текст володіє формально-змістовою структурою, яка допомагає вичленити його в дискурсі. Текст є продуктом як мовлення, так і мислення, продуктом, який вперше з'являється в момент породження його автором і може переживати наступні переродження при сприйнятті його реципієнтом. На формування концепту тексту здійснюють вплив два фактори: ситуація та індивідуальний мовний простір автора.

О. Т. Ішмуратов ототожнює дискурс з певним видом тексту. Так, дискурс – це текст, який містить міркування, тобто текст, в якому фіксується певний хід думки, а комунікативний дискурс – це текст, що містить взаємозалежні судження деяких суб'єктів [9, с. 171].

За визначенням Н. Д. Арутюнової, дискурс – "зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, прагматичними, психологічними факторами; це – текст, узятий в аспекті подій; мовлення, що розглядається як цілеспрямоване соціальне явище, дія, як компонент, що приймає участь у взаємодії між людьми і механізмах їх свідомості. Дискурс – це мовлення, занурене у життя" [1].

Отже, аналізуючи все вищесказане, ми можемо зробити висновок: не зважаючи на те, що теорія дискурсу вже досить тривалий час опрацьовується і досліджується вченими-лінгвістами, загальновизнаного підходу та універсального визначення поняття "дискурс" ще досі не існує. Це поняття можна розглядати з точки зору найрізноманітніших аспектів: як комунікативного процесу, як тексту, як системи, як комунікативної події. Проте, не зважаючи на те, що всі ці підходи і теорії базуються на різноманітних рисах та характеристиках, вони не заперечують одні одних.

Слід зауважити, що розмитість поняттєвої структури терміна дискурс пояснюють двома причинами: історією формування, коли у семантичній пам'яті лексеми утримуються ознаки попередніх підходів і вживань, а також повною невизначеністю місця поняття дискурс у системі катего-

рій та модусів існування мови [2]. Як слушно зазначає Ф. С. Бацевич, сучасне розуміння дискурсу знаходиться у межах двох підходів, які можуть мати спільні риси з позицій комунікативної лінгвістики: дискурс – текст і дискурс – комунікація.

Отож, на основі усього вищезазначеного можна сформулювати узагальнене визначення дискурсу. Дискурс є складним і багатоаспектним феноменом. Дискурс – це комунікативна подія, що обумовлюється взаємозв'язком між мовцем та слухачем і передбачається мовленнєвою поведінкою останніх.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Сер. Лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 356-357.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. / Э. Бенвенист; пер. с фр. – М. : Прогресс, 1984. – 170 с.
4. Дейк Т. А., ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк; пер. с англ. : сб. работ / сост. В. В. Петров под ред. В. И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Фердинанд де Соссюр. – М. : Соцэкгиз, 1993. – 125 с.
6. Дискурс у комунікаційних системах: [Зб. наук. ст.] / Київ, між нар. ун-т; [Редкол. : Денисова С. П. (головн. ред.) та ін.]. – Київ, 2004. – 344 с.
7. Звегинцев В. А. Мысли о лингвистике. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 333 с.
8. Зильберт Б. А. Социолингвистическое исследование текстов, радио, телевидения, газеты. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1986. – 356 с.
9. Ишмуратов А. Т. Логико-когнитивный анализ онтологии дискурса / А. Т. Ишмуратова // Рациональность и семиотика дискурса: сб. трудов // АНУ Институт Ф-и. -К. : Наук. Думка, 1994. – 252 с.
10. Красних В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2001. – 270 с.
11. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2003. – 464 с.
12. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – 2-ге вид. доп. – К. : Видавничий центр “Київський університет”, 1999. – 308 с.
13. Чернявская В. Е. От анализа текста к анализу дискурса: немецкая школа дискурсивного анализа// Филологические науки. – 2003. – №3. – С. 68-73
14. Фуко М. Археология знания: Пер. с фр. / Общ. ред. Б. Левченко. – К., 1996. – 208 с.
15. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – М., 1992. – 224 с.

Чумак Л. М.,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

РЕДУПЛИКАЦІЯ ЯК СПОСІБ СЛОВОТВОРУ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються особливості редуплікації в англійській мові, що призводить до утворення складних слів та аналітичних морфологічних форм різного типу.

Ключові слова: повна редуплікація, часткова редуплікація, сталі редупліковані словосполучення, словотвір.

В статье рассматриваются особенности редупликации в английском языке, что приводит к образованию сложных слов и аналитических морфологических форм разного типа.

Ключевые слова: полная редупликация, частичная редупликация, устойчивые редуплицированные словосочетания, словообразование.

The article deals with the peculiarities of reduplication in the English Language, that is the result of compounding word-formation and analytical morphological forms of different types.

Key words: full reduplication, partial reduplication, beyond word level, word-formation.

Створення слів шляхом редуплікації є продуктивним типом словотвору майже всіх мов світу. Слова-повтори складають самостійний підтип словотворення і є способом творення слів через словоскладання його конститuentів. Завдяки редуплікації створюються нові лексичні одиниці, граматичні форми та стилістичні варіанти.

У лінгвістичній літературі для позначення даного процесу використовуються різні терміни: подвоєння, повтор, парне сполучення, гемінація, редуплікація, дуплікація. Англійська лінгвістична література також не є виключенням і її термінологія теж різноманітна: *reduplication*, *repetition*, *reiteration*, *gemination*, *rime words*, *ablaut words*, тощо. Одні лінгвісти використовують ці терміни без диференціації значення та функції, інші диференціюють їх.

В індоєвропейських мовах редуплікація стала предметом вивчення з кінця XIX – початку XX століть. Різні аспекти такого мовного явища як "редуплікація" в германських мовах досліджувались у працях Е. Сепіра [7], О. Есперсена [11], Е. Екхардта [9], Л. Блумфілда [3], Г. Марчанда [12], Е. Моравчик [13], Д. Болінгера [8], І. В. Арнольд [1], Т. М. Беляєвої [2], Л. І. Петрової [5].

В даному дослідженні термін "редуплікація" використовується щодо створення слів та словоформ, а до стилістичного прийому – термін "по-

втори". Редуплікація як мовне явище, є повтором, подвоєнням одиниць різних мовних рівнів через повне або (частіше) часткове повторення кореня, основи або всього слова, іноді афікса (афіксальна редуплікація), без зміни чи з деякою зміною їх звуку, складу (морфемні повтори на синтаксичному рівні – алітерація, анафора), і є способом творення нових слів, фразеологічних одиниць, синтаксичних конструкцій, що можуть передавати граматичне значення із семантичним посиленням і/або експресивним увиразненням цих одиниць.

Найчастіше за допомогою редуплікації виражається інтенсивність дії або якості, дрібність, зменшеність, тощо [4, с. 408]. У цьому аспекті, редуплікація є носієм різноманітної семантики: мультиплікативності, ітеративності, дистрибутивності, аугментативності, аттенуативності [6, с. 59].

Для редуплікації характерним є цільнооформленість, римування компонентів та наявність значення, що відрізняється (частково або повністю) від значення окремого компонента редуплікованого утворення. В англійській мові редупліковане слово складається з двох компонентів.

Редуплікація найчастіше виявляється у словотворенні, де вона призводить до утворення складних слів (особливо юкстапозитів) та аналітичних морфологічних форм різного типу:

1) звуконаслідувальних повторень: *He's the king of **bling-bling*** (Electronic Gaming Monthly October Issue, 2003), (it came about from the sound all the metal makes clanging around a person's neck, arms, hands, etc.);

*Did you hear what happened last night **hucka hucka*** (instant messenger conversation with University of Texas sophomore 8 Sep 2003 for laughter or amusement);

2) емоційно-експресивних повторень: *ROBERTSON: Aaron, think maybe I can put just one other **tiny-tiny** element together in this puzzle.* (CNN Transcript Oct 8, 2001);

3) повторень, що тією чи іншою мірою підкреслюють лексичне значення повторюваного слова, наголошують на ньому: *But where were the GOP Senators saying "I will vote for this bill if **such-and-such** cost controls are strengthened in **such-and-such** a way"* (Matthew Yglesias, Dec 22nd, 2009);

4) повторень зі значенням інтенсивності вияву ознаки, дії, почуття тощо: *"That club just plays **thumpa-thumpa** music"* (Brown freshman Sept. 2003), (music that is played solely for the purpose of having a lot of base);

5) аналітичних форм множини: *America's class system, insofar as it has one, is a "ladder with **lots and lots** of rungs"* (www. nybooks. com/articles/archives);

6) повторень зі значенням повторюваності дії, ознаки, предмета в просторі або часі: *Junk mortgage leads go **around and around** from mortgage lead company to mortgage lead company.* (Retail industry community, Sept. 14, 2007);

7) часткових римованих експресивних повторень, як правило, штучних асемантичних слів: *Marred by an uninteresting trailer that misleadingly sold the movie as a generic creature-feature, the film failed to attract moviegoers and repelled the few that bothered to show up (the picture earned a 'D' from Cinema Score).* (The Huffington Post, Dec. 30, 2010), (a movie that includes a monster or similar "scary" entity).

В англійській мові зустрічається три типи редуплікації: повна редуплікація, часткова редуплікація та сталі словосполучення.

Повна редуплікація (**full reduplication**) включає моделі:

VV: аye аye – "так-так": *"Aye-aye, sir," replied the helmsman as she entered the coordinates into the navigation console.* (365 tomorrows, May, 31, 2009);

CV CV: wee wee – "пі-пі" (малюсінкий, крихітний);

CVC CVC: tartar – "винний камінь": *Plaque can mix with salivary mucus and food residue to form something even nastier, called tartar.* (Live journal, January 7, 2008), де: V – голосний, а C – приголосний звуки.

Редуплікати з повним повтором цілого слова утворюють: 1) слова-іменники, наприклад: ack-ack – "протиповітряна оборона", bonbon – "цукерка", gee-gee – "конячка", ju-ju – "чари, заклинання, амулет", rom-rom – "малокаліберна зенітна артилерійська установка"; 2) слова-прикметники: hush-hush – "що не підлягає розголошенню, таємний, секретний", so-so – "поганенький, такий собі, стерпний"; 3) дієслова: pooh-pooh – "ставитися зневажливо" (до чогось), tut-tut – "ще чого!", "тьху!" (виражає нетерпіння або роздратування); 4) вигукі: ta-ta – "до скорого побачення!", уum-уum – "ням-ням".

У результаті повного повтору першого компонента в англійській мові найбільше створюється іменників. Ця модель подвоєння є продуктивною і відома також у лінгвістичній літературі як "порівняльна редуплікація" (contrastive reduplication) або ж "лексичне клонування" (lexical cloning). Порівняльна редуплікація є доволі розповсюдженою словотвірною моделлю сучасної як кодифікованої англійської літературної, так і розмовної мови дорослих і дітей: *It's tuna salad, not SALAD-salad. Do you LIKE-HIM-like-him?* [10].

За умов часткової редуплікації (**partial reduplication**) з неповним повтором першого компонента в англійській мові спостерігається тенденція, коли нове слово можна створити за допомогою:

а) чергування початкових приголосних компонентів: C(1)V-C(2)V: hi-fi – "високоякісний програвач магнітофонних плівок": *Newsweek, the rusting hulk of a news magazine that was once a gleaming media flagship, has been off-loaded by the Washington Post Company to a man who made his fortune selling car stereos and hi-fi equipment.* (The Guardian, August, 2010);

C(1)VC ~C(2)VC: rag bag – "всяка всячина": *It has ended up as a rag*

bag of makeshift policies and needs radical reform if it is to survive. (www.bbc.co.uk/blogs/nickrobinson/2009/10);

C(1)VC(2)V-C(3)VC(2)V: brain drain – “відплив (виїзд) учених (високваліфікованих фахівців) за кордон”, hanky-panky – “обман, обдурювання, шахрайство”, walkie-talkie – “рація”, claptrap – “тріскуча фраза, щось розраховане на дешевий ефект, нісенітниця”, higgledy-piggledy – “цілковите безладдя, розгардіяж”, hotch-potch – “овочевий суп на баранячому бульйоні”, tumble-tumble – “збиті яйця”, hugger-mugger – “безладдя; таємниця; плутанина”, holus-bolus – “разом, відразу, одним ковтком”, jelly-belly – “череві”, hurly-burly – “сум’яття; переполох”, sappy-happy, teeny-weeny – “крихітний”, hocus-focus – “фокус; шахрайство”, piggy-wiggy – “свинка, порося; замазупа (про дитину)”, tit-bit – “ласий шматочок; пікантна новина”, helter-skelter – “сум’яття, безладдя”, hoity-toity – “зарозумілий, зневажливий; образливий; дратівливий; жвавий, грайливий, чи ти ба!”, pamby-pamby – “сентиментальний, розмазня”, willy-nilly – “хоч-не-хоч”; “волею-неволею”: *A system that can distinguish between nutrients added, willy-nilly, through fortification and nutrients of actual value, intrinsic to a food.* (The Huffington Post, Dec., 2010);

б) чергування голосних: CV(1)C-CV(2)C: fiddle-faddle – “дурниці, базікання”, shilly-shally – “нерішучість”, ting tang – “дзвін”, mingle-mangle – “суміш; мішанина, плутанина; всяка всячина”, riff-raff – “покидьки суспільства, потолок”, sing-song – “монотонне читання, монотонний спів; імпровізований концерт”, dilly-dally – “тинятися (без діла); вагатися; втрачати час, баритися”, ping-pong, chit-chat – “базікання, балаканина; поговор, слава, пересуди”, ding-dong, tick-tack, tip-top – “найвища точка, межа”, mishmash – “суміш; мішанина, плутанина”, slipslop – “бурда, пийло”, criss-cross – “хрестик (замість підпису)”, “перетинання”: *It’s a criss-cross between a fairytale storybook and 1001 nights (which could also be called a storybook, I suppose), written in a very poetical language.* (<http://sf-fantasy-books.blogspot.com/2009/03/ultimate-and-somewhat-bloated-best>);

в) додавання приголосної на другому компоненті: V(1)C(2)C(3)V(2)-C(1)V(1)C(2)C(3)V(2): argy-bargy – “лайка, сварка”, arty-farty – “богемний”, ill-will – “зла воля; недоброзичливість; ворожість; неприязнь”;

г) додавання приголосної на першому компоненті: CCVC-CVC: swing-wing aircraft – “літак з незмінною геометрією крила”;

д) додавання складу з одночасним чергуванням приголосної: C(1)V C(2)VCV: hoi polloi – “простолюд”;

е) додавання складу до першого компонента: blankety-blank – “такий-сякий”, hipperty-hop.

Сталі редульковані словосполучення (**beyond word level**) можна показати такими моделями:

VV: eye for eye – “око за око”: *Even if you think that you believe in an eye*

for eye or a tooth for a tooth, it's not being handled properly, and the people that are falling through the cracks are the ones that don't have good lawyers, that have — you know, there is a racial question that comes in here, money. (CNN Transcript Feb. 27, 2002);

CV~CV: so-so – “такий-собі”: *Jefferies is a bland phrase-maker and a so-so joke-writer, who says of one “fat” admirer, “She was the type of girl who might have a personality, but — who cares?”* (The Guardian, December 20, 2010);

C(1)VC~C(2)VC: wear and tear – “зношення”; “фізичне і моральне зношення”: *The sickening thing was that Frank looked none the worse for the wear and tear of his very demanding detective's job.* (Fictionaut, “Hi-Ya!”);

CV(1)C~CV(2)C: tit for tat – “зуб за зуб”: *Euro companies may just find a tit for tat with IP in the USA and possibly elsewhere if they go the road of trying to have patents invalidated in the EU.* (Microsoft Watch, March 30, 2009).

Сталі вирази з елементом **a** зустрічаються в таких моделях:

а) чергування голосної: brick-a-brack – “старовинні речі, старий мотлох, дрібнички”, pit-a-pat – “биття, трепет”: to go pit-a-pat – “затрепетати” (про серце);

б) чергування голосної і приголосної: pick-a-back – “на спині, за плечима”;

в) чергування приголосної на початку компонентів: rat-a-tat – “тук-тук”, rub-a-dub – “барабанний бій”.

Словосполучення зі сполучником **and** і повтором першого компонента: out-and-out – “повний, цілковитий”, pretty and pretty – “гарненький, чарівний, миловидний”, “як писанка” such-and-such – “такий-то”, half-and-half – “сюди й туди”, “і вашим, і нашим”, “ні те, ні се”.

Словосполучення з прийменником **to** і повтором першого компонента: point-to-point – “прямий зв’язок”, hand-to-hand – “рукопашний”, heart-to-heart – “інтимний, сердечний, щирий”, house-to-house (search) – “загальний обшук (домівок)”, one-to-one – “взаємно однозначний”.

Словосполучення з прийменником **by** з повтором першого компонента: step-by-step – “поступовий, поетапний”.

Таким чином, в англійській мові слова-редуплікати мають певні особливості, відповідають структурним словотвірним моделям словоскладання і класифікуються за морфологічними змінами.

Редуплікація активно реалізує експресивну функцію, оскільки повтор, безперечно, підсилює та акцентує значення того, що виражається цим словом. Можливо, ця властивість редуплікації пояснюється тим, що людина усвідомлює такі природні явища як симетрію, ритм, тощо, як категорії гармонії, і тим самим, активно використовує їх у процесі мовної діяльності.

Література:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования). – Л. : Просвещение, 1981. – 295 с.
2. Беляева Т. М., Хомяков В. А. Нестандартная лексика английского языка. Изд. 2 2010. – 136 с.
3. Блумфилд Л. Язык. – М. : Прогресс, 1968 – 608 с.
4. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 687 с.
5. Петрова Л. И. Редупликация в английской словообразовательной системе. : дис. канд. филол. наук: 10. 02. 04. – Л., 1978. – 214 с.
6. Рожанский Ф. И. Редупликация и названия животных в африканских странах // Вопросы языкознания. 2007. – № 2. – С. 57-59.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М. : Прогресс, 1993. – 656 с.
8. Bolinger D. Language – The Loaded Weapon. The Use and Abuse of Language Today / D. Bolinger. – L.; N. Y. : Longman, 1980. – 214 p.
9. Eckhardt E. Über Wortspiele // Germanisch-Romanische Monatsschrift, Eckardt, E. Über Wortspiele. In: Germanisch-Romanische Monatsschrift 1/1909, S. 674-690.
10. Ghomeshi J., Jackendoff R., Rosen N., Russell K. Contrastive focus reduplication in English (the Salad-Salad paper) // Natural Language & Linguistic Theory, 2004. V. 22. P. 307–357.
11. Jespersen O. Modern English Grammar. On Historical Principles, Part VI. London, 1954. – P. 113-183.
12. Marchand H. Categories and Types of Present-Day English Word-Formation / Harold Marchand. – Wiesbaden, 1969. – 379 p.
13. Moravcsik E. A. Reduplicative constructions. Universals of Human Language, vol. 3, Word Structure, ed. J. H. Greenberg, 1978. – P. 297-334.

КОРПУСНІ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОПИСУ МОВНОЇ СИСТЕМИ

УДК 001. 4:796. 011. 3

*Гошовська Л., Гальченко І., Сосіна В.,
Львівський державний університет фізичної культури*

ДО ПИТАННЯ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ОЗДОРОВЧИХ ВИДІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядаються шляхи та способи поповнення української терміносистеми оздоровчих видів фізичної культури за рахунок інішомовних запозичень; здійснюється аналіз способів запозичення і усталення в українській терміносистемі спорту низки нових спортивних термінолексем, які з'явилися в обігу в українській лексикографії упродовж останнього десятиріччя у зв'язку із появою нових видів спорту, зокрема, оздоровчих напрямків фізичної культури; розкривається поняття концепції фітнесу у сучасному індустріальному суспільстві; розглядаються окремі новітні напрямки фітнес-тренувань та описується їх понятійний термінологічний вокабуляр.

Ключові слова: українська терміносистема спорту, інішомовні запозичення, новітня термінологія оздоровчих видів фізичної культури, фітнес.

В статье рассматриваются пути и способы пополнения украинской терминосистемы оздоровительных видов физической культуры за счет иноязычных заимствований; осуществляется анализ способов заимствования и становления в украинской терминосистеме спорта ряда новых спортивных терминологем, которые вошли в обращение в украинскую лексикографию на протяжении последнего десятилетия в связи с появлением новых видов спорта, в частности, оздоровительных направлений физической культуры; раскрывается понятие концепции фитнес в современном индустриальном обществе; рассматриваются отдельные новейшие направления фитнес-тренировок и описывается их понятийный терминологический вокабуляр.

Ключевые слова: украинская терминсистема спорта, иноязычные заимствования, новейшая терминология оздоровительных направлений физической культуры, фитнес.

The article deals with the ways and means of replenishment of Ukrainian fitness training term system at the expense of foreign loanwords; analysis of the establishment in the Ukrainian term system of new sports terminology of fitness training in particular, which has appeared in circulation within the last decade, is accomplished; the concept of fitness in modern industrialized society is disclosed; certain new trends of fitness training are considered and their notional terminological vocabulary is defined.

Key words: Ukrainian sports terminological system, foreign loanwords, new terminology of fitness training, fitness concept.

Постановка проблеми. Термінологічні проблеми у галузі фізичної культури та спорту набувають особливої ваги із відновленням Україною державної незалежності, на тлі загострення мовних проблем у цілому. Процес поповнення словникового запасу сучасних мов відбувається постійно, але часто, гортаючи пресу, періодику, читаючи рекламні брошури, оголошення, ми зустрічаємо безліч незнайомих слів, особливо у спортивній галузі, значення яких не зафіксовано навіть у словниках. Найбільше непорозуміння у широкого загалу громадян викликає бурхливий розвиток оздоровчих напрямків фізичної культури і у зв'язку з цим поява великої кількості (понад тридцять новоутворених темінолексем) нових слів, значення котрих важко збагнути. Ми поставили собі на меті з'ясувати етимологічні витoki та шляхи запозичення і укорінення в українській мові більшості новітніх термінів з області фітнес-тренувань.

Словникarство будь-якої сучасної розвиненої мови – це водночас діахронічне та синхронічне відображення суспільного життя усього людства, його науково-технологічних та культурних надбань. Мовознавці стверджують, що не менш, як половину вокабуляра всіх цивілізованих мов складають галузеві наукові та технічні терміни різноманітних сфер життєдіяльності людства.

Поява нових слів завжди викликана необхідністю номінації нових предметів, явищ, нових галузей економіки, науки, промисловості, політики, культури та спорту. Саме підмова спорту стає чи не найпродуктивнішою галуззю щодо утворення нових термінів та терміносистем.

Спортивна термінологія стала об'єктом досліджень багатьох вітчизняних науковців: В. Осінчука, І. Попеску, М. Паночка, Ю. Саляміна, І. Янкова, О. Рудої, М. Герцика, О. Вацеби, О. Романчук та багатьох інших, які вивчають та аналізують окремі аспекти української термінології з фізичної культури і спорту.

Аналіз джерел свідчить, що проблему запозичення і упровадження іншомовних термінів вивчало багато науковців (Т. Балабан, В. В. Виноградов, А. С. Д'яков, Л. П. Кислюк, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько, Б. Є. Рицар, А. В. Суперанська, Р. В. Рожанківський, Б. Шуневич та багато інших).

Окрім вивчення особливостей вітчизняного термінотворення, значна кількість лінгвістів займається питаннями карбування та функціонування іншомовних терміносистем. Так, Г. Пядусова має цілу низку праць, присвячених становленню спортивної термінології французької мови. Дослідження Л. Бардіної, Н. Назаренко, С. Алексенко та інших зосереджені, зокрема, на питаннях адекватності перекладу запозичених спортивних темінолексем.

Незважаючи на наявні досягнення у вирішенні даної проблеми, питання її ефективного дослідження залишається все ще актуальним, оскільки спорт, який динамічно розвивається, створює все нові термінологічні проблеми.

Об'єктом нашого дослідження є новітня спортивна термінологія.

Предметом дослідження стала низка нових спортивних термінологем, які з'явилися в обігу в українській лексикографії упродовж останнього десятиріччя у зв'язку із появою нових видів спорту, зокрема, оздоровчих напрямків фізичної культури.

Мета дослідження – з'ясування етимологічних джерел термінологем оздоровчих напрямків фізичної культури, а також шляхів проникнення та закріплення нової спортивної термінології в українській мові.

Завдання дослідження полягало в аналізі історичних витоків та з'ясуванні доречності термінологічної номінації певних новітніх напрямків оздоровчої фізичної культури.

Методами дослідження слугували аналіз та узагальнення літературних джерел; документальний метод; метод суцільної вибірки; співставний аналіз.

Процес поповнення словникового запасу сучасних мов відбувається постійно, але часто, гортаючи пресу, періодику, читаючи рекламні брошури, оголошення, ми зустрічаємо безліч незнайомих слів, значення яких не зафіксовано навіть у словниках. У спортивній царині також зароджуються нові поняття, здобувають широке визнання чимало нових видів спорту: *армрестлінг, сноубординг, сьорфінг / серфінг, кьорлінг / керлінг, віндсерфінг, фрістайл, боулінг, картінг, стретчінг, шортрек, боді-білдинг* тощо.

У цьому зв'язку не можна обійти увагою "Короткий тлумачний словник термінів у галузі фізичної культури та спорту" Боровської О. В., що вийшов із друку 2003 року [1]. Як науковець, так і пересічний читач може знайти у ньому значення та тлумачення багатьох нових спортивних термінологем. Але навіть і згадана новітня праця не відображає появи багатьох нових понять, явищ, об'єктів, які з'являються в обігу у галузі спорту.

Навчальний посібник "Гімнастична термінологія" Ю. М. Саяміна зі співавторами, який побачив світ цього року, ґрунтовно висвітлює питання застосування гімнастичних термінів у процесі викладання гімнастики як спортивної дисципліни, наводить формулювання та перелік командних фразем тощо, але, як і попередня праця, не пояснює безлічі новоутворених термінів, зокрема у сфері оздоровчої гімнастики [3].

Що ж робити сучасному пересічному українському споживачеві інформації у густому лісі різних лексичних новоутворень на зразок *вілнесів / велнесів, пілатесів, йогалатесів, каланетік / калланетик, стретчінгів, бушідо / буші-до, айкідо, тейквондо / тхеквондо / теквондо, тайджицу-*

ань, тайчідзи? Як, власне, слід усе це правильно писати і вимовляти? І що воно усе означає? А як назвати за професією тих фахівців, хто розробляє, впроваджує та навчає усіх тих новітніх спортивних та оздоровчих методик і технік? *Вілнесисти, бодібілдингісти, стречери, чи гуру або ж інструктори?*

Досліджуючи зазначену проблему, зокрема здійснюючи методом суцільної вибірки накопичення та аналіз фактологічного матеріалу лише однієї спортивної спеціалізації, а саме оздоровчих видів фізичної культури, ми нарахували понад 30 нових термінів, які прийшли до української спортивної термінології шляхом прямих повних/неповних іншомовних запозичень за останні 5-7 років.

Сучасне людство, у своїй переважній більшості, нарешті пробудилося до усвідомлення катастрофічного впливу екологічних катаклізмів, шкідливих звичок, гіподинамії тощо на стан здоров'я особистості і почало активно шукати ефективних та доступних шляхів виходу із загрозливої ситуації. Пошук та розробка систем та методик оздоровчого тренування людини викликали справжній бум різновидів оздоровчої гімнастики, які отримали загальну назву "фітнес" (від англійського слова "fitness", яке можна тлумачити як "хороша фізична форма, якої досягають переважно шляхом спеціальних занять чи тренувань"). Англійська мова, яка протягом останніх десятиліть посіла місце *lingua franca*, подолавши кордони європейсько-американського культурно-історичного ареалу, стає панівною щодо термінологічних запозичень і у цій галузі.

Поняття "фітнес" стало настільки усеохоплюючим, що набуло, окрім суто фахового трактування, ще й соціального та філософського значення.

З філософської точки зору фітнес можна окреслити як систему збалансованості фізичного, психічного, соціального та інтелектуального стану сучасної людини, яка живе у гармонії з навколишнім середовищем. Таке усвідомлення фітнесу наближає його adeptів до найбільш омріяних та ідеалізованих часів елліністичної гармонії людської особистості.

Прагматичне або соціально спрямоване розуміння поняття фітнес (від англійського "to be fit" – бути здоровим, бути у формі) полягає у системі загального оздоровлення людини шляхом певних фізичних навантажень, таких як силові та аеробне тренування, розвиток гнучкості тощо у поєднанні з повноцінним раціональним харчуванням.

Теоретики тіловиховання та спорту разом із фахівцями з оздоровчого тренування дотримуються думки, що в основу концепції "фітнес" покладено принцип **FITT** (еф-ай-ті-ті). Ця абревіатура утворилася від злиття чотирьох ключових слів: "**frequency**" (**F**) – "частота", тобто кількість занять на тиждень; "**intensity**" (**I**) – "інтенсивність, напруженість", яка є характеристикою важкості виконуваних навантажень і визначається рівнем частоти серцевих скорочень (ЧСС); "**time**" (**T**) – час, який передба-

чає тивалість занять, і, нарешті, **"type" (T)** – тип чи вид занять відповідно до засобів та методів, які використовуються [5].

Незалежно від своєї етимології фітнес-тренування стало невід'ємною частиною повноцінного життя активної людини, а термін "фітнес" уже набув інтернаціонального статусу, адже, за словами М. Володіної, критерієм відмінності між інтернаціональним та національним запозиченням служить наявність даного слова принаймні у трьох неспоріднених мовах [2].

Варто зупинитися на останньому "Т" аббревіатури FITT – на типах занять, методах та напрямках фітнес-тренувань, які, власне, й викликають найбільше запитань з боку "непосвячених" у таємниці "здорового" ставлення до свого здоров'я людей.

Окремі напрямки системи фітнесу отримали свою назву від імені авторів-розробників. Так, **калланетика**, отримала свою назву на честь голландської балерини Каллан Пінкней. **Пілатес** був розроблений наприкінці XIX ст. лікарем, спортсменом, професійним інструктором–реабілітологом Йозефом Пілатесом. **Аеробіка Джейн Фонда**, як поєднання засобів гімнастики, танцювальних і бігових вправ з музикою, назавжди пов'язана з іменем знаменитої американської акторки.

Інші методики, які становлять зміст фітнес-тренування, отримали свою назву від стилю музичного супроводу і сучасної хореографії. До них відносимо наступні різновиди танцювальної аеробіки: **кардіофанк** або **фанк-аеробіка** отримали свою назву від сучасного танцю у стилі "фанк"; **сіті-джем-аеробіка** – від негритянського стилю "сіті-джем"; **хіп-хоп-аеробіка** – від сучасного танцю у стилі "хіп-хоп"; **латин-аеробіка** або **сальса-аеробіка** з'явилася унаслідок великої популярності латиноамериканських танців; **афро-джаз-аеробіка** поєднує у собі елементи африканських танців; **джаз-аеробіка** та **джаз-модерн-аеробіка** утворилися на основі джазового танцю.

Система фітнесу **кардіоаеробіка** отримали своє термінологічне значення від назви устаткування, зокрема, кардіотренажерів, на яких проводяться заняття. Так, у кардіоаеробіці розрізняють **степер** (від аналогічної назви тренажера, який імітує ходіння сходами); **степ-аеробіку** ("step" з англійської "крок"), в якій на заняттях використовується спеціальна степ-платформа, що дозволяє виконувати різноманітні кроки, підскоки, стрибки на ній та через неї у різних напрямках; **спінінг** (від англійського "spinning" – крутіння, педалювання коліс велосипеда) є модним видом кардіоаеробіки, в якій тренування проводиться на полегшеній конструкції велосипеда-тренажера, колеса якого при педалюванні стоять на місці. **Фітбол-аеробіка** (оздоровлення з м'ячем) отримала свою назву завдяки використанню на заняттях спеціального гумового м'яча великого розміру.

Запровадження до системи фітнес елементів атлетичної гімнастики та східних одноборств знайшло своє відповідне відображення у назвах

її окремих напрямків. Так, наприклад, **памп-аеробіка** (з англійської “to pump” – “качати, накачувати”), яка користується особливою популярністю у чоловіків, має усі риси атлетичної гімнастики та проводиться із використанням спеціальних штанг, гімнастичних палиць та стандартних обтяжень. У різновиді фітнес-тренувань під назвою **боді-памп** (з англійської “body” – “тіло” та “pump” – “качати, накачувати”) замість притаманних аеробіці танцювальних кроків виконуються під ритмічну музику різноманітні жими, присідання та нахили з використанням міні-штанг, гантелів тощо. **Уппер-боді, тай-бо-аеробіка та кі-бо-аеробіка** як окремі фітнес-програми є цікавим синтезом елементів східних одноборств, аеробних навантажень та ритмічної музики.

Виконання аеробних вправ у водному середовищі дало назву **аквааеробіці** (або гідроаеробіці) та **аквабілдингу**.

Упровадження до фітнес-тренувань спеціальних вправ на гнучкість призвело до появи цілого напрямку оздоровчої гімнастики під назвою **стретчинг**, що є прямим повним запозиченням з англійської (“stretching” – “розтягування”).

Із розвитком та удосконаленням оздоровчих напрямків фізичної культури певні види та системи досягли високого рівня складності, що призвело до їх трансформації у окремі види спорту. Деякі з них навіть претендують на включення до програми Олімпійських ігор. Так, наприклад, створено спортивні федерації аеробіки, чірлідінгу (з англійської “cheerleading” можна розтлумачити як виступ учасників танцювальних груп на підтримку своїх спортивних команд). З багатьох нових видів спорту проводять чемпіонати і Кубки світу та Європи. Для кожного з “новоявлених” видів розробляється та запроваджується власна терміносистема, яка покликана полегшити спілкування спортсменів, тренерів, суддів.

Яким чином слід здійснювати пошук еквівалентної лексики для мови, на яку перекладають, а в разі відсутності еквівалента в системі мови, які способи перекладу обирати: транслітерацію, калькування, описовість, чи інші способи адекватної передачі термінолексми? Ця проблема є доволі складною і відповідальною, бо кожний новий термін, запроваджений у ту чи іншу галузеву терміносистему, має бути вдалим, влучним, повинен гармонійно вписатися у дану терміносистему, він повинен бути евфонічним, тобто милозвучним, здатним утворювати деривати тощо [4].

Саме заради дотримання цієї вимоги до вирішення важливої проблеми терміновірності спортивної лексики слід залучати і філологів-україністів, і “іноземних” філологів, і фахівців з термінознавства та лексикографії, і науковців, що займаються проблемами нормування та стандартизації термінології, а головню тих тренерів чи інструкторів, які будуть безпосередніми носіями та пропагандистами новостворюваних спортивних термінів.

У заключенні слід зазначити, що дослідження в галузі спортивної термінології та лексикографії і надалі залишаються актуальними, бо проблема запозичення та упровадження українських термінів до широкого вжитку ще далека від свого остаточного вирішення, а потужний пласт спортивної лексики, термінології та фразеології ще недостатньо розроблено і досліджено.

Література:

1. Боровська О. В. Короткий тлумачний словник термінів у галузі фізичної культури та спорту / Ольга Боровська. – Л. : ЛДІФК. – 2003. – 54 с.
2. Володина М. Н. Интернациональное и национальное в процессе терминологической номинации / М. Н. Володина. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – 112 с.
3. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : KM Academia, 2000. – 218 с.
4. Гімнастична термінологія: навчальний посіб. / Ю. М. Сялямін, І. А. Терещенко, С. П. Прокопюк, Т. М. Левчук. – К. : Олімпійська література, 2010. – 144 с.
5. Фитнес: учебник / Н. К. Ким, Н. Б. Дьяконов. – М. : Сов. спорт, 2006. – 454 с.

Драбовська В. А.,

Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, м. Вінниця

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ МОДЕЛІ НОВОГО ТЛУМАЧНОГО ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА АМЕРИКАНСЬКОГО ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті обґрунтовуються загальні принципи створення моделі навчального тлумачного лінгвокультурологічного словника американського варіанта англійської мови як словника нового типу, а саме: його лексикографічна форма, адресат, мета й завдання, критерії добору лексики до словника та основні джерела словникової картотеки.

Ключові слова: навчальна лексикографія, американський варіант англійської мови, лінгвокультурологічний словник, культурно специфічна лексика.

В статье обосновываются общие принципы создания модели учебного толкового лингвокультурологического словаря американского варианта английского языка как словаря нового типа, а именно: его лексикографическая форма, адресат, цель и задачи, критерии отбора лексики в словарь и основные источники словарной картотеки.

Ключевые слова: учебная лексикография, американский вариант английского языка, лингвокультурологический словарь, культурно специфическая лексика.

The article focuses on general principles of compiling an American English learner's explanatory linguocultural dictionary model as a new dictionary type, and namely: on its lexicographical form, user type, its goal and main tasks, vocabulary selection criteria and main sources for dictionary vocabulary files.

Key words: learner's lexicography, American English, linguocultural dictionary, culture-specific vocabulary.

Світове співтовариство сьогодні починає глибше усвідомлювати реальність поширення американського варіанта англійської мови (далі – АВАМ) як універсального засобу міжнародної комунікації. В українських навчальних закладах традиційно викладають британський варіант англійської мови, тому в певних умовах це може створювати значні труднощі у спілкуванні українців із американцями внаслідок незбігу вимови, значень і вживання мовних одиниць та культурних пресупозицій, преференцій і фонових знань, що стоять за ними. На думку Ю. Д. Апресяна, жодна власне лінгвістична теорія лексичної семантики не може бути визнана адекватною своєму об'єкту до тих пір, поки вона не буде апробована на масовому лексичному матеріалі, тобто не пройде випробування лексикографією [2, с. 486]. Сказане вище дає підставу для тверджень про те, що лінгвістична теорія функціонування АВАМ потребує різнобічного системного дослідження.

Мета статті – обґрунтувати загальні принципи створення моделі навчального тлумачного лінгвокультурологічного словника (далі – НТЛС) АВАН як словника нового типу.

Проектований нами НТЛС є антропоцентричним, оскільки відповідно до наявного сьогодні в лексикографії розуміння цільових настанов словників ми розглядаємо мову у її співвіднесенні та тісному зв'язку зі свідомістю мовця [6]. На думку дослідників [1; 5; 10], основним принципом побудови антропоцентричного словника повинна стати орієнтація на відображення не тільки власне мовної, а й екстралінгвальної інформації. Тому перед нами стоїть завдання відобразити у словнику національно-специфічні знання пересічного американця, які можуть виявитися незрозумілими для носіїв української мови й культури.

Міжкультурна комунікація (далі – МК) передбачає наявність цілого комплексу вмінь, які різною мірою отримували відображення у довідниках для навчальних цілей. Ці вміння дозволяють ефективно оцінити ситуацію, провести акомодацию на ціннісному рівні, співвідносити інтенцію мови з вибором як вербальних, так і невербальних засобів, втілити в мовленні комунікативний намір, верифікувати результати комунікативного акту за допомогою зворотнього зв'язку [8; 11], однак спроб об'єднати їх у межах одного видання, що відображає АВАН, ще й досі не робилося. Тому вважаємо, що потреба у створенні такого НТЛС є очевидною й нагальною.

Навчальна лексикографія є лінгвометодичною дисципліною, змістом якої є теоретичні і практичні аспекти опису лексики в навчальних цілях [7, с. 57]. Крім традиційних, власне лексикографічних проблем вона враховує такі численні методичні фактори: етап навчання, вид мовленнєвої діяльності, рідну мову тих, хто навчається, наявність чи відсутність мови-посередника та мовного середовища. Відповідно до зазначених вимог запланований нами НТЛС буде друкованим, одномовним, навчальним, тлумачним лінгвокультурологічним довідником синтезуючого типу, що реєструє загальнолітературну лексику АВАН. Ці якості словника гарантують різнобічний опис лексем, що може задовольнити сьогоднішні запити його користувачів.

Як словник синтезуючого типу, модельований НТЛС відображає парадигматичні, синтетичні, концептуальні й асоціативні зв'язки слова. Словник належить до різновидів культурознавчих довідників, оскільки для предмета опису він має певним чином відібрану і структуровану сукупність відомостей про культуру США. Мету моделі можна визначити як розуміння мови й культури, а її завдання – освітнє й виховне. Словник є навчальним, оскільки його основне призначення – стати методичним посібником із оволодіння правильними способами використання мови з урахуванням особливостей спілкування й мислення американців, а також

найчастіших асоціативних зв'язків слова, які найчастіше проявляються.

Безумовно, за лексикографічною формою опису лексем модель словника такого типу повинна бути тлумачною, оскільки його основне завдання – передати смисли у вигляді концептуальних репрезентацій лексем. За числом мов планована модель НТЛС є одномовною англо-англійською. Видання є довідником загальнолітературної мови, оскільки до неї входить загальна частина лексичного складу, однаково зрозуміла всім членам певного мовного колективу. За форматом модельований словник є друкованим через поширення й незбіг популярності цього формату серед учнів та студентів.

Під час укладання будь-якого словника важливо врахувати аспект його адресата. Типи користувачів можуть відрізнятися як за рівнем лінгвістичного й культурного знання, так і за вимогами до інформації у словнику. Виходячи з цього, адресат словника, у перше чергу, – студенти педагогіко-перекладацького профілю, а також спеціалісти з лінгвістики і МК. Однак, як нам видається, НТЛС може використовуватися й непрофесійними користувачами як засобом розвитку пізнавального інтересу до питань МК.

Дослідники зазначають, що професійний користувач звертається до словника у таких випадках: 1) щоб з'ясувати питання, пов'язані з контекстом використання слова; 2) коли має потребу в інформації, що стосується більшого за обсягом тексту, ніж одне слово; 3) у пошуках інформації, яка не розглядається як “словникова” через те, що вона не представлена системно в інших джерелах [19]. Отже, через свій синтезуючий тип призначення моделі НТЛС полягає саме в наданні користувачам необхідної інформації про ціннісно-сміслові аспекти духовної й матеріальної культури США, соціокультурні та вербальні норми поведінки американців, можливі смислові й асоціативні зв'язки культурно специфічної лексики у певному контексті, тобто тих даних, які традиційно сприймалися як “несловникові” або досі не знаходили адекватного чи комплексного відображення у тлумачних словниках АВАН, призначених для іноземних користувачів.

Для сучасної англійської лексикографії характерною є, перш за все, навчальна спрямованість словників, що описують мову міжнародного спілкування [4, с. 80]. Методика соціологічних досліджень (*sociology of a dictionary user*), розроблена зарубіжною лексикографічною школою [12; 13; 14; 15; 17; 18], дозволяє виявити вимоги, які ставлять користувачі до словників різних типів і фіксації в них лексикографічної інформації.

Наявні наукові пошуки демонструють значні розбіжності в потребах користувачів. Так, дослідження, проведені у 80-х рр. XX ст., свідчать про те, що останні надають перевагу двомовним словникам [14; 18]. Зокрема, спостереження, проведені у Німеччині в 1987 р., показали низький

рівень вмінь студентів користуватися ними через те, що на практичних заняттях одномовні тлумачні словники майже не використовувалися. У цілому наявні проблеми, пов'язані з необхідністю підвищення ефективності НС, дослідники пов'язують із відсутністю у студентів належного інтересу та низьким рівнем мотивації до навчання, а не з можливими недоліками словників [13, с. 86].

Однак інші дослідження, проведені в кінці XX – початку XXI ст., демонструють протилежну тенденцію – до користування одномовними довідниками [17; 15]. Безпрецедентне опитування, проведене у США в 1989 р., виявило, що ставлення студентів до одномовних словників і висловлювання щодо їхніх недоліків, неефективності тощо, цілком залежать від загального рівня володіння студентами іноземною мовою [13, с. 89]. Як цілком слушно зауважує Д. Баттенбург, терміново потрібні лексикографічні праці, які б допомагали користувачам у продукуванні мови, тобто не діагностичні словники, а генеруючі [там само, с. 104]. Для нас це є суттєвим аргументом для того, щоб проєктований НТЛС був одномовним. Ми вважаємо, що тільки одномовний словник може "змусити" студентів думати англійською, оскільки двомовні словники неминуче продукують інтерференції. Перевагою запропонованого нами НТЛС є те, що в ньому лексичні одиниці отримують визначення, тлумачаться та ілюструються цільовою мовою – іноземною, а зразки тлумачних статей відібрані з найсучасніших і найавторитетніших тлумачних НС англійської мови.

Однією з ознак навчального словника П. М. Денісов виділяє "швидкість і легкість отримання довідок". Для цього потрібно не тільки упорядкування матеріалу словника, а й відповідний характер подання словникової інформації так, щоб вона була короткою, стандартною за формою символічного й вербального вираження для всіх аналогічних випадків і достатньо вичерпною та виключала б можливість звертання учнів до інших словників з одного й того самого питання [3, с. 6].

Поділяючи підхід О. В. Хорохордіної [10] для модельованого НТЛС, ми пропонуємо таку модель. У проєктованому нами НТЛС актуалізація лінгвістичного, енциклопедичного й ідеологічного типів знання буде виражатися у вигляді окремих дефініцій або доповнень до попередніх із них. При цьому семантико-наповнювальна інформація буде поміщена першою за порядком тлумачення, оскільки модель словника є комплексною й покликана тлумачити особливості вербально-семантичного рівня американців. У випадку, якщо одна лексема охоплює регулярне денотативне й низку конотативних значень, то тлумачення останніх пропонуємо поміщати під номером 2 і 3 відповідно. Окремими статтями ми пропонуємо наводити фразеологічні, розмовні та сталі звороти, що акцентують увагу користувача на цих мовних одиницях та культурно специфічному аспекті їх уживання.

Основне завдання розроблюваного НТЛС полягає як у поясненні особливостей АВАМ, так і у формуванні знань користувача про американця як мовну особистість, сприяючи підвищенню рівня загальної культурознавчої освіти тих, хто бажає опанувати специфіку МК. Для цього у корпусі словника необхідно подати лексикографічну інтерпретацію сукупності прямих денотативних і культурно маркованих значень одиниць АВАМ. Реалізація поставленої мети забезпечить адекватне розуміння іншомовними користувачами НТЛС світоглядних і поведінкових особливостей представників американського соціуму, формування в них об'єктивних знань про ментальність американців, суті стереотипів і цінностей, критеріїв оцінки вербальних висловлювань у світлі особливостей ситуації спілкування.

Важливими аспектами під час створення будь-якого довідникового видання є джерела словника і критерії добору лексики до його корпусу. Первісним джерелом моделі НТЛС стали наявні лексикографічні видання, які демонструють диференційний підхід до культурно-маркованої лексики АВАМ, на основі яких було створено авторську картотеку. Другорядним джерелом слугували дослідження й підручники про історію та культуру США, з яких було відібрано культурно релевантні номінації, що не знайшли відображення або не отримали культурно орієнтованого тлумачення у використаних словниках.

Оскільки лінгвокраїнознавчі словники належать до жанру культурознавчих, то під час вибору джерел моделі враховувалися базові принципи добору матеріалу у цей тип довідників, а саме: 1) належність до специфічних явищ певної культури; 2) “насиченість” семантики культурними компонентами; 3) загальновідомість для носіїв певної мови та культури; 4) актуальність одиниці для “сучасної повсякденної свідомості” [9]. Оскільки вказані принципи справедливі й для запропонованої моделі НТЛС, то вибір на користь лексикографічної продукції і зазначених загальновідомих досліджень як її джерел та створення картотеки було здійснено відповідно до цих принципів. Головними лексикографічними джерелами для укладання словника НТЛС слугували культурологічний словник Е. Д. Хірша *“Dictionary of Cultural Literacy”* [16] та перекладний словник О. А. Леонтович та Є. І. Шейгал *“Жизнь и культура США”* [5]. Ці довідники використовуються як об'єктивний критерій визначення належності лексем культурно маркованому пласту лексики АВАМ, оскільки в ньому автори демонструють диференційний підхід до тлумачення культурно специфічних вокабул. Відбір слів у словник моделі НТЛС відбувався за двома принципами: 1) визнання статусу слова як культурно маркованого в наукових дослідженнях; 2) принципу актуальності номінації з позиції культури США.

За підсумком аналізу у словник моделі НТЛС увійшли відібрані з указаних вище лексикографічних джерел лексеми, структуровані нами за прин-

ципом належності до сфер їхньої концентрації в культурі США, а саме: [STATE & POLITICS], [HISTORY], [SPORT], [PEOPLE], [REALIA], [ARTS & CULTURE], [ECONOMY], [NATURE], [RELIGION], [FOOD & DRINK], [PERSONALITY], [SOCIAL ORDER], [EDUCATION], [CUSTOMS & TRADITIONS], [LANGUAGE & BEHAVIOUR], [SCIENCE & TECHNOLOGY], [ADMINISTRATIVE DIVISION], [SYMBOL], [MASS MEDIA]. Крім зазначених вище сфер, ми виділяємо маркери специфічного лінгвокультурного концепту ([ICON], [VALUES] та [STEREOTYPE]) як таку характеристику лексичної одиниці, яка відображає когнітивне фактичне, інтуїтивне або емотивне значення для носіїв мови і, таким чином, передає відомості про ціннісно-сміслові аспекти знання мовного колективу.

Культурно орієнтований мовний матеріал, відбір якого проводився з низки лексикографічних джерел, у цілому можна поділити на такі групи: 1) власне американізми, тобто слова і словосполучення, що виникли в АВАН (*bootlegging, drugstore, hippie* та ін.); 2) слова, які в АВАН мови мають інше значення порівняно з британським (*bathroom, closet, corn* та ін.); 3) загальноанглійські слова і словосполучення, які в АВАН мають специфічні культурні тлумачення (*college, professor, radio, television, health care* тощо); 4) топоніми, антропоніми, зооніми й фітоніми, що мають лінгвокультурологічну значимість (*mocking bird, bald eagle, cypress, dumb Dora, the Great Divide* та ін.); 5) назви політичних реалій, громадських організацій, державних структур США; 6) назви відомих книг, кінофільмів, картин та інших предметів культури американських авторів; 7) торговельні марки, найменування фірм, магазинів і т. ін., що складають частину світогляду пересічного американця; 8) цитати, які увійшли у фонд прецедентних текстів: слова з популярних пісень, віршів, коліскових, висловлювання відомих осіб тощо; 9) назви різновидів житла, транспорту, одягу, взуття, їжі та інших реалій як невід'ємних складників побуту американців; 10) найменування історичних подій під кутом зору участі в них США; 11) деяку загальнонавживану термінологію, що належить до сфери високих технологій, комп'ютерних знань і медицини; 12) часто вживані фразеологізми, які в АВАН мають певні відмінності від британського, і знання яких є важливим із погляду МК; 13) часто вживані сленгові слова і звороти, які необхідно коректно використовувати в міжкультурному спілкуванні; 14) деякі культурно значимі аббревіатури й неологізми. До словника не увійшли терміни, застаріла лексика, жаргонізми, діалектизми й вульгаризми через те, що їх включення непомірно збільшило б його обсяг. Крім того, лінгвокультурологічна репрезентація цих одиниць потребує окремих ґрунтовних досліджень, і, по-третє, є велика кількість словників, що містять такі лексеми.

Відбір мовного матеріалу, який відображає ціннісно-сміслові аспекти

ти культури США, проводився на основі відповідних теоретичних праць. За підсумками аналізу значної низки лінгвокраїнознавчих текстів у модель запропонованого нами НТЛС увійшли лексеми, що відображають деякі лінгвокультурологічні категорії, а саме: 1) цінності, що визначають мовну або кінетичну поведінку американців (напр.: *consumerism, privacy, equality, distance, family* тощо); 2) стереотипи та особливості національного характеру американців (напр.: *patriotic, mobile, material* тощо); 3) соціокультурні норми поведінки (напр.: *greetings, smiling, compliments, sympathy* тощо); 4) стереотипні для культури американців символічні значення основних кольорів спектра (*blue, red, green, black* та ін.).

Модельований НТЛС є своєрідним інтегруванням інформації з цілої низки лексикографічних, навчально-методичних та Інтернет-джерел і є першою спробою розмістити значну частину лексики АВАН з лінгвокультурною специфікою у межах одного довідника.

Література:

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. 2: Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа русской культуры, 1995. – 767 с.
2. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т. 1 : Парадигматика / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 568 с.
3. Денисов П. Н. Учебная лексикография: итоги и перспективы / П. Н. Денисов // Проблемы учебной лексикографии / Под ред. П. Н. Денисова и В. В. Морковкина. – М. : МГУ, 1977. – С. 4-22.
4. Карпова О. М. О новых типах словарей в современной английской лексикографии / О. М. Карпова, И. П. Лихарева // Вестник ИвГУ, 2000. – № 1. – С. 78-86.
5. Леонтович О. А. Жизнь и культура США: Лингвострановедческий словарь / О. А. Леонтович, Е. И. Шейгал. – Волгоград : Станица – 2, 1998. – 416 с.
6. Морковкин В. В. Антропологический лингвоцентрический подход к лексикографированию / В. В. Морковкин // Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре. – М., 1988. С. 131 – 136.
7. Морковкин В. В. Учебная лексикография как особая лингвометодическая дисциплина / В. В. Морковкин // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М. : Русский язык, 1977. – С. 28-37.
8. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение – новая этнология анализа языкового сознания / Е. Ф. Тарасов // Этнокультурная специфика языкового сознания / Под ред. Н. В. Уфимцевой. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1996. – С. 7– 22.
9. Томахин Г. Д. Америка через американизмы / Г. Д. Томахин. – М. : Высшая школа, 1982. – 256 с.
10. Хорохордина О. В. Словарь в контексте современной научной парадигмы / О. В. Хорохордина // Vocabulum et Vocabularium. Сб. науч. тр. по лексикографии. Вып. 4. – Харьков, 1997. – С. 5-15.

11. Цветкова Т. К. Теоретические основы построения курса обучения английскому языку как языку межкультурного общения / Т. К. Цветкова // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации : Сб. науч. тр., вып. № 444. – М. : МГЛУ, 1999. – С. 170-180.
12. Atkins B. T. S. Monitoring Dictionary Use / B. T. S. Atkins, K. Varantola // International Journal of Lexicography. – Vol. 10, No. 1, 1997. – pp. 1-45.
13. Battenburg J. D. English Monolingual Learner's Dictionaries: A User-Oriented Study. – Тьbingen: Niemeyer, 1991. – 170 S.
14. Bejoint H. The Foreign Students' Use of Monolingual English Dictionaries: A Study of Language Needs and Reference Skills // Applied Linguistics, 1981. – No. 2. – pp. 207-222.
15. Cubillo M. C. C. Dictionary and Dictionary Needs of ESP Students: An Experimental Approach // International Journal of Lexicography, 2002. – Vol. 15., No. 3. – pp. 206-228.
16. Hirsch E. D., Jr. The New Dictionary of Cultural Literacy. Houghton Mifflin Company. – Boston, New York, 2002. – 647 p.
17. Мyller V. The Use of Dictionaries as a Pedagogical Resource in the Foreign Language Classroom // Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress, EURALEX, 2002 / Braasch, A. & Povlsen, C. (ed.). – Copenhagen, Denmark, August, 13-17, 2002. – Vol. 2. – pp. 717-721.
18. Nesi H. The Effect of Language Background and Culture on Productive Dictionary Use // EURALEX' 94 I-II. Proceedings / Ed. by W. Martin et al. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1994. – pp. 577-585.
19. Varantola K. On the Information Needs of Dictionary Users // Актуальные проблемы теоретической и прикладной лексикографии. Межвузовский сборник научных трудов. Иваново, 14-16 сентября 1997 г. / Отв. ред. О. М. Карпова. – Иваново, 1997. – С. 169-178.

Коцюк Л. М.,

Національний університет "Острозька академія", м. Остроз

ДО ПРОБЛЕМИ ВПОРЯДКУВАННЯ ТЕРМІНІВ ЛЕКСИКОГРАФІЇ: НАЗВИ СЛОВНИКІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ОПИС ДЕКІЛЬКОХ МОВ І ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ НИМИ

У статті розглядаються терміни, які використовуються для найменування словників, що описують декілька мов та зв'язків між ними. Проведено контрастивний аналіз англійських, російськомовних та українськомовних термінів різномовної лексикографії та створено структурований тримовний глосарій лексикографічних термінів, який у майбутньому може стати частиною багатомовного термінологічного словника з лексикографії.

Ключові слова: лексикографія, одномовний словник, двомовний словник, різномовний словник, міжмовний словник, багатомовний словник, напів-двомовний словник, частково-двомовний словник, білінгвалізований словник.

В статье рассматриваются термины, используемые для именования словарей, описывающих несколько языков и связей между ними. Произведено контрастивный анализ англоязычных, русскоязычных и украинскоязычных терминов разноязычной лексикографии и создано структурированный триязычный глоссарий лексикографических терминов, который может стать частью многоязычного словаря лексикографических терминов.

Ключевые слова: лексикография, однопольный словарь, двупольный словарь, разноязычный словарь, междуязычный словарь, многоязычный словарь, полу-двупольный словарь, частично-двупольный словарь, билингвализированный словарь.

The article represents the terms to name the dictionaries that deal with several languages and relations among them. Contrastive analysis is made as to find out English, Russian and Ukrainian equivalents of the terms of interlingual lexicography. The glossary of lexicographic terms in three languages is presented, which can be a part of future multilingual dictionary of lexicographic terms.

Key words: lexicography, monolingual dictionary, bilingual dictionary, interlingual dictionary, multilingual dictionary, quasi-lingual dictionary, semi-bilingual dictionary, bilingualised dictionary.

У сучасному світі, охопленому глобалізацією та інтеграцією країн та народів, зростає роль міжмовного словникарського продукту. Наприклад, розширення ЄС – це не тільки політична та економічна проблеми, але й лінгвістична. Сьогодні в ЄС говорять двадцятьма офіційними мовами, які відносяться до різних мовних сімей: германської, романської,

слов'янської, угро-фінської. Соціально спричинена взаємодія різних мов проходить через міжнародні освітні обміни, перекладачів, міжнародних коментаторів, інформаційні агенції, прес-центри, мережі радіо та телебачення, Інтернет, міжнародні конференції, фестивалі, конкурси, політичні міжнародні зв'язки. Мовленнєва взаємодія не може відбуватися сама по собі. Виникає потреба у спеціальних лексикографічних продуктах, спрямованих на оптимізацію можливостей взаєморозуміння. Мова йде про нові типи словників, функція яких не вичерпується лише забезпеченням перекладних можливостей. Такі словники можуть застосовуватися як при навчанні мові, уніфікації термінології у різних сферах науки та технологій, так і для пошуку інформації в іншомовних базах даних за запитом рідною мовою.

Будь-яка термінологія, яка описує свою предметну галузь має право на впорядкування, гармонізацію та стандартизацію. Термінологія лексикографії не є виключенням. За останні роки лексикографи різних країн все частіше присвячують свої праці дослідженню лексикографічної термінології. Серед них варто відзначити роботи В. Г. Гака, О. С. Герда, Б. Ю. Городецького, С. В. Гриньова, В. М. Лейчика, О. М. Карпової, Ю. М. Марчука, Л. Л. Ступіна та В. В. Дубичинського, Х. Касареса, Х. Бежуа, Р. Р. К. Хартманна, Х. Джексона, С. Ландау, Т. МакАртура, Б. Свенсона, П. Ван Стеркенбуурга.

Як уже зазначалося вище, чи не найбільшим попитом серед напрямків теорії та практики лексикографії на сучасному етапі користується міжмовна лексикографія. Предметом даного дослідження виступають міжмовні зв'язки та їх лексикографічна реалізація, а об'єктом є самі лексикографічні терміни та способи їх опису з метою класифікації, систематизації, тлумачення та реєстрації.

Слід відзначити, що лексикографія, маючи великий вибір словників для спеціалізованих цілей (словники медицини, будівництва, бізнесу, маркетингу, хімії, біології і т. д.), пропонує, однак, мізерний асортимент словників лексикографічних термінів. Оскільки вибір таких словників обмежений і в більшості випадків вони не доступні україномовному користувачу, ми мали можливість ознайомитися лише з окремими авторитетними словниками лексикографічних термінів, як наприклад Р. Р. К. Хартманна та Г. Джеймса [1], та невеликими глосаріями такої лексики, представленими як додаток до курсу лекцій з лексикографії, як-то *Англо-російський глосарій лексикографічних термінів* О. М. Карпової [2], чи *Предметний вказівник* Моїсєєвої М. В. [3]. Окрім того, у посібниках, словниках та глосаріях лінгвістичних термінів лексикографічна термінологія, на наш погляд, не знаходить адекватного відображення. Ці довідкові праці не завжди реєструють лексикографічні терміни у повному об'ємі.

Отож, актуальністю даного дослідження є недостатнє представлення термінології лексикографії як вітчизняною, так і закордонною термінографією. Метою даної статті є на основі результатів лексикографічного аналізу спеціалізованих та загальнолінгвістичних словників та веб-корпусу праць, присвячених лексикографії, визначити основні типи словників, які здійснюють лексикографічний опис декількох мов та зв'язків між ними, та відповідно підрозділів лексикографії, які займаються вказаними вище питаннями, що може сприяти оптимальному вирішенню проблем.

Терміносистема лексикографії, яка бере до уваги декілька мов, не є стійкою та чітко окресленою. Сам термін “міжмовна лексикографія” тому приклад. Так, в російській та українських терміносистемах, в залежності від кількості представлених у них мов всі лінгвістичні словники розділяються на три типи *одномовні*, *двомовні* та *багатомовні* [3]. В одномовних словниках у певному аспекті розкриваються особливості слів, що вживаються в одній, певній мові [4]. Англomовним відповідником є *monolingual dictionary*, що підтверджується дефініціями та контекстом вживання у англomовному корпусі. Але, звернувшись до словника англomовної лексикографічної термінології Р. Р. К. Хартманна, помічаємо, що такий словник протиставляється не двомовному чи багатомовному, а *міжмовному словнику (interlingual dictionary)* (український термін – авторський). Згідно його визначення *одномовний словник* – тип довідника, у якому слова певної мови пояснюються засобами цієї ж мови, на противагу *interlingual dictionary* [1] (Тут і далі переклад визначень з цього словника – авторський). Отож, на відміну від зафіксованих українських двох термінів: *двомовний* та *багатомовний*, у англomовній лексикографії термінів на позначення словників, які працюють з декількома мовами є три: *interlingual*, *bilingual*, *multilingual*. Проаналізуємо визначення кожного з них з метою уніфікації та визначення сфер вживання кожного.

У доступних нам теоретичних працях з лексикографії та лексикографічних словниках термін *interlingual dictionary* вживається у двох значеннях, кожне з яких стосується аналізованої проблеми. Перше, більш традиційне визначення, зафіксоване у словниках: *interlingual dictionary* – тип довідника, який подає інформацію про більш, ніж одну мову. Термін використовується, коли потрібно наголосити на протиставленні з *monolingual dictionary*, чи коли різниця між *bilingual dictionary* та *multilingual dictionary* вважається не значущою. До інших підтипів *interlingual dictionary* відносять *quasi-bilingual dictionary* та *bilingualised dictionary* [1, с. 75]. Тлумачний словник загальної лексики Мерріам-Вебстер визначає *interlingual dictionary* як той, “що стосується чи існує між двома чи більше мовами” <*interlingual dictionaries*> [5]. Варто зазначити, що деякі лексикографи стверджують, що такий тип словника може бути

різних видів *descriptive*, *prescriptive* та *translating* в залежності від того, чи рідна мова користувача є джерелом чи метою роботи з цим словником [6], або просто прирівнюють його до *translating dictionary*, який в свою чергу поділяють на *bilingual*, *trilingual* та *multi-lingual dictionaries* [7]. Отже, англomовна лексикографія оперує терміном *interlingual dictionary* для позначення перш за все словника, який описує більше, ніж одну мову і протиставляє його *monolingual dictionary*. У другому значенні цей термін зазвичай вживається у контекстах, які описують системи автоматичного перекладу і стосується словників проміжної мови (*artificial interlingua*), якими користуються не кінцеві користувачі, а програмні продукти – див., наприклад, статтю Ігора Богуславського, Єзуса Карденози та Кароліни Галлардо [8]. Словники лінгвістичних термінів не фіксують такого значення аналізованого терміну, проте вважаємо за потрібне оперувати ним, оскільки проблема створення саме таких словників викликає наразі велику увагу як перекладачів, так і розробників ефективних систем перекладу. Головною метою таких словників вважаємо ефективний машинний переклад через пошук міжмовних еквівалентів.

Проаналізуємо відповідники терміну *interlingual dictionary* в російській та українській мовах. Словник Мультитран на запит терміну *interlingual dictionary* подає переклад *переводные словари* та *разноязычные словари* [9]. Тлумачний словник Ушакова підтверджує використання словосполучення *разноязычный словарь* та дає таке тлумачення: "Содержащий слова разных языков" [10]. Схоже визначення знаходимо й в Тлумачному словнику російської мови Кузнецова: "Содержащий слова разных языков; написанный на разных языках", що теоретично відповідає дефініції першого значення в англійській мові [11]. На нашу думку російський термін *переводный словарь* стосується лише однієї з функцій такого словника і тому може використовуватися як відповідник англійському терміну *interlingual dictionary* лише в певних контекстах. Що ж стосується другого значення цього терміну, то російським відповідником пропонуємо використовувати термін *междуязычный словарь*, а синонімом – *переводный словарь*.

В українській мові термін *різномовний словник* пропонуємо використовувати для позначення словника, впорядкованого на основі різних мов, чи різними мовами, а термін *міжмовний словник* – для довідкової праці, яка містить слова та вирази зазвичай не однієї мови чи не однією мовою, а також інформацію щодо вибору найкращого міжмовного еквіваленту. Як і в російській мові, синонімом такому терміну може бути *перекладний словник*.

Отже, за кількістю представлених мов розрізняють *одномовні* та *різномовні словники*. Як уже зазначалося вище, останні у свою чергу можуть бути *двомовними*, *тримовними*, *багатомовними*, а також частко-

во-двомовними (quasi-bilingual) та білінгвалізованими / здвомовненими (biligalized).

У авторитетному для нас словнику Р. Р. К. Хартманна [1] знаходимо таке визначення двомовного словника: *bilingual dictionary* – тип словника, який співвідносить вокабуляр двох мов через представлення перекладного еквіваленту, на відміну від *monolingual dictionary*, який подає пояснення слів однією мовою. *Bilingual dictionary* є *bidirectional* та *monodirectional*; *active* чи *passive* [1]. В українській та російській лексикографії *двомовні* / *двужазичні* словники зазвичай асоціюють з перекладними словниками. Згідно Вікіпедії термін *bilingual dictionary* прирівнюється до *translation dictionary* [12]. Тут же дається наступне визначення цьому терміну: спеціалізований словник, який використовується для перекладу слів чи словосполучень з однієї мови на іншу. Двомовні словники можуть бути *односторонніми*, тобто, переклад здійснюється в одному напрямку, або *двосторонніми*, які дозволяють переклад з / на обидві мови. Двосторонні словники зазвичай складаються з двох секцій, кожна з яких надає слова та словосполучення однієї мови, зазвичай у алфавітному порядку, та їх переклад. Зважаючи на те, що в основу класифікації ми поклали, на даному етапі дослідження, лише кількість представлених у словнику мов, вважаємо, що прирівнювати терміни *двомовний* та *перекладний словник* не можна, адже функції двомовного словника не завжди зводяться до перекладу. Існує вибір між двома застосунками двомовних словників: допомогти користувачеві при перекладі текстів з однієї мови на іншу, чи допомогти зрозуміти іншомовний текст [13]. У наведених ситуаціях користувач потребує словники, які містять різні дані, спеціально підібрані відповідно до мети. Якщо метою словника є допомога при перекладі тексту, він повинен включати не тільки еквіваленти, але й словосполучення та сталі вирази, які вживаються у мові перекладу. Якщо ж метою є зрозуміти іншомовний текст, словник повинен містити вхідне слово іноземною мовою, а визначення рідною мовою, спеціально сформульоване для легкого розуміння потенційним користувачем. У першому випадку мова йде про *активний двомовний словник* (*active bilingual dictionary*) [1]. Друге визначення стосується *пасивного двомовного словника* (*passive bilingual dictionary*) або *декодуєчого двомовного словника* (*decoding bilingual dictionary*). Тому термін *перекладний двомовний словник* не можна абсолютно отождествлювати з *двомовним словником*, адже він є одним з типів останнього.

Наступним типом різномовного словника розглянемо *частково-двомовний словник* (*quasi-bilingual dictionary*). За визначенням Р. Хартманна – це такий тип довідника, у якому слова менш поширеної мови (як, наприклад, архаїчної акадської) пояснюються засобами більш поширеної мови (наприклад, англійської). За структурою такий словник схожий до одномовного словника: заголовні слова подаються мовою, яка є об'єктом

опису, але лексикографічна інформація у словниковій статті – мовою, доступною для користувача [1]. У російській та українській лексикографії про такі словники інформацію можна знайти, проте терміни не уніфіковані, тому пропонуємо власне формулювання цих явищ – *частково-двомовний словник / частично-двуязычный словарь*.

Білінгвалізований / здвомовлений словник (формулювання українською мовою авторське) – тип словника, створеного на основі одномовного словника, чий словникові статті було перекладено повністю чи частково на іншу мову. Такі адаптовані видання створюються на допомогу вчителям іноземної мови та учням. Іншим жанром білінгвалізованого словника може бути візуальний словник та тезаурус. Такі гібриди поєднують у собі риси одномовного словника (як, наприклад, формулювання дефініцій відбувається мовою-ціллю) та такі, які зазвичай асоціюють з двомовним словником (перекладні еквіваленти заголовного слова / чи прикладів) на користь користувачів-учнів, особливо з метою декодування тексту (читання) [1]. Одним з типів білінгвалізованого словника може бути *напів-двомовний словник (semi-bilingual dictionary)*, у якому заголовне слово та тлумачення подаються однією мовою, а також пропонуються перекладні еквіваленти іншою мовою.

Багатомовні словники (multilingual dictionary) тісно пов'язані з двомовними словниками. У багатомовному словнику здійснюється пошук слова або словосполучення однією мовою, а переклад подається декількома мовами. Р. Хартманн відзначає існування двох прототипів багатомовного словника: *словники-поліглоти (polyglot dictionary, polilingual dictionary)* та сучасні *термінологічні словники (terminological dictionary)* технічної лексики з різних дисциплін різних мов, зазвичай це результат міжнародної стандартизації термінів, яким подається визначення. Існує велика кількість під-типів кожного з них, починаючи з розмовників великою кількістю мов і закінчуючи термінологічними банками даних, таких як, наприклад, EURODICAUTOM [1].

У даній статті до уваги бралася класифікація словників за параметром кількості мов. Окрім такої класифікації, лексикографічні роботи прийнято сортувати й за іншими параметрами. Словники, які описують чи використовують для лексикографічного опису декілька мов, можуть мати декілька функцій, хоча, зазвичай, вважається, що такі словники переважно носять перекладний характер. Серед інших типів різномовних словників можна зустріти й навчальні, компаративні, ідеографічні та ін. Формат різномовних словників теж варіюється – від паперового класичного до програмних продуктів для систем машинного перекладу. Підсумовуючи вище наданий аналіз лексикографічних термінів, пропонуємо до уваги глосарій термінів на позначення словників, які мають справу з декількома мовами та зв'язками між ними:

укр. одномовний словник – *рос.* одноязычный словарь – *англ.* monolingual dictionary

I. укр. міжмовний словник / перекладний словник – *рос.* междуязычный словарь / переводной словарь – *англ.* interlingual dictionary

II. укр. різномовний словник – *рос.* разнаязычный словарь – *англ.* interlingual dictionary:

I. укр. двомовний словник – *рос.* двуязычный словарь – *англ.* bilingual dictionary:

A) укр. активний двомовний словник / перекладний двомовний словник – *рос.* активный двуязычный словарь / переводный двуязычный словарь – *англ.* active bilingual dictionary / translating bilingual dictionary

B) укр. пасивний двомовний словник / декодуючий двомовний словник – *рос.* пассивный двуязычный словарь / декодирующий двуязычный словарь – *англ.* passive bilingual dictionary / decoding bilingual dictionary

B) укр. двосторонній двомовний словник – *рос.* двусторонний / двунаправленный двуязычный словарь – *англ.* bidirectional bilingual dictionary

Г) укр. односторонній двомовний словник – *рос.* односторонний / однонаправленный двуязычный словарь – *англ.* monodirectional bilingual dictionary

2. укр. частково-двомовний словник – *рос.* частично-двуязычный словарь – *англ.* quasi-bilingual dictionary

3. укр. білінгвалізований / здвомовлений словник – *рос.* билингвализированный словарь – *англ.* bilingualised dictionary

A) укр. напів-двомовний словник – *рос.* наполовину-двуязычный словарь – *англ.* semi-bilingual dictionary

4. укр. багатомовний словник – *рос.* многоязычный словарь – *англ.* multilingual dictionary

A) укр. поліглот – *рос.* полиглот – *англ.* polyglot dictionary

B) укр. термінологічний словник – *рос.* терминологический словарь – *англ.* terminological dictionary

Як бачимо, терміносистеми лексикографії англійської, російської та української мов відрізняються як структурно, так і семантично. Варто зауважити, що англійські терміни на позначення лексикографічних робіт, пов'язаних з описом декількох мов та зв'язків між ними, систематизовано та представлено у окремі лексикографічні словники. Що стосується української мови, то таких праць, на жаль, поки-що не представлено. Дане дослідження може слугувати основою для створення словника лексикографічних термінів. Перспективними вважаємо розгляд кожного з представлених вище словників з метою представлення їх макро- та мі-

кросструктури, визначення основних функцій та поширення на лексикографічному ринку.

Література:

1. Hartmann R. R. K., James G. Dictionary of Lexicography. – L.–N. Y. : Taylor&Frances E-Library, 2002. – 176 p.
2. Карпова О. М. Лексикографическая терминология и ее описание. // Вестник ВГУ, Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2001, № 2. – https://docs.google.com/viewer?url=http://www.ebiblioteka.lt/resursai/Uzsienio%2520leidiniai/Voronezh/lin/2001-02/lin0102_16.pdf
3. Моисеев М. В. Лексикография английского языка: учебно-методическое пособие для студентов специальностей 022900 "Перевод и переводоведение" 202600 и "Теория и методика преподавания иностранных языков". – Омск: Изд-во ОмГУ, 2006 – С. 26.
4. Лексикографія. Основні українські словники [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/article/1105.html>
5. Meriam-Webster on-line Dictionary [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com/dictionary/interlingual>
6. Dictionary review [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.amazon.com/Latvian-English-Dictionary-Leonard-Zusne/dp/1436340950>
7. Lectures in Lexicography [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cemca.org/braou/subject03/UODtext.htm#5.0>
8. Boguslavsky I., Cardecosa J., Gallardo C. A Novel Approach to Creating Disambiguated Multilingual Dictionaries // Applied Linguistics 1-23. – Oxford University Press, 2008. – 23 p.
9. Мультиран [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.multitrans.ru>
10. Толковый словарь Ушакова. Д. Н. Ушаков. 1935-1940. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/998506>
11. Большой толковый словарь русского языка. – 1-е изд-е: СПб. : Норинт. С. А. Кузнецов. 1998. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/kuznetsov/51615/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%BE%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D1%87%D0%BD%D1%8B%D0%B9>
12. Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Bilingual_dictionary
13. Nielsen, Sandro (1994). The Bilingual LSP Dictionary. Narr Verlag. ISBN 3-8233-4533-8.

Мартин В. О.,

Львівський національний медичний університет ім. Д. Галицького

ОПИС ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЛАТИНСЬКОЇ ХІРУРГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Розглянуто сучасні наукові погляди на сутність і природу терміна. За допомогою детального розгляду описано історію виникнення, становлення і розвитку латинської медичної, зокрема хірургічної термінології. Наведено приклади зміни значень медичних термінів від найдавніших часів до сучасного розвитку медицини.

Ключові слова: термін, терміносистема, термінологія, термінотворення, медицина.

Рассмотрены современные научные взгляды на сущность и природу термина. С помощью детального рассмотрения описана история возникновения, становления и развития латинской медицинской, в частности хирургической терминологии. Приведены примеры изменения значений медицинских терминов от древнейших времен до современного развития медицины.

Ключевые слова: термин, терминотворения, терминосистема, терминология, терминотворения, медицина.

The modern scientific views of the essence and of the nature of a term are considered in the article. According to the detailed examination the history of origin, formation and development of Latin medical and surgical terminology is described. The examples of changing of meanings of medical terms from the ancient times to modern development of medicine.

Key words: term, terminological system, terms formation, medicine.

Сучасна медицина як одна з найрозвиненіших галузей української науки послуговується належним чином організованою фаховою мовою, основу якої становить спеціальна лексика. Латинська хірургічна термінологія – це не лише один з найбільших розділів загальномедичної термінології, який об'єднує блоки термінів різних медичних спеціальностей, але й найменш унормована група термінологічної лексики медичних наук, невпорядкованість якої пов'язана передусім з наявністю таких явищ, як полісемія, синонімія, варіантність. Основним чинником, що зумовив неоднорідність складу латинської хірургічної термінології є багатовікова історія розвитку медицини, різноманітність джерел поповнення її словникового складу.

Неоднорідність складу хірургічної термінології з погляду її походження відбиває тривалий історичний процес розвитку терміносистеми. Специфіка термінології клінічної медицини зумовлена її греко-латинською мовною основою.

При виконанні роботи послуговуватимемось великою кількістю вітчизняних та зарубіжних досліджень, що стосуються наукової термінології, як вітчизняної, так і зарубіжної. Ставимо своїм завданням впровадити теоретичні засади для вивчення законів формування медичної терміносистеми зокрема і створення нових підходів до проблеми термінотворення.

Слід зазначити, що науковий прогрес пов'язаний з накопиченням значного фактичного матеріалу і з виникненням великої кількості нових термінів. На основі спостережень за розвитком медичної і, зокрема, хірургічної термінології виділяються характерні для неї явища, зокрема явища синонімії та антонімії. Антонімія в медичній термінології має словотворчий характер і реалізується через використання греко-латинських морфем з антонімічною семантикою: *hypo-* / *hyper-*, *macro-* / *micro-* і т. д.

Вивчення мови медицини в її розвитку дозволяє "краще зрозуміти ту історичну епоху, в якій мова функціонувала, зрозуміти шляхи розвитку медицини і її термінології в цілому і в зв'язку з розвитком науки, техніки, світосприйняття, загальної історії людства" [2, с. 163]. Всю історію європейської медицини Палютіна З. Р. уявляє як історію цивілізацій (суперциклів): а) античну (VIII ст. до н. е. – V ст. н. е.); б) середньовічну (IX – початок XVI ст.); в) передіндустріальну (з середини XV по XVIII ст.), індустріальну (з XVIII по XX ст.) і постіндустріальну (XX ст.).

Аналізуючи медичні тексти як різновид наукових, варто звернути увагу на те, що під час роботи з ними основною проблемою є медична термінологія, яка часто стає перешкодою для розуміння змісту тексту. Синтактичні структури у медичних текстах ускладнені лише частково. Статистичний аналіз підтверджує, що в наукових текстах переважають прості поширені та складнопідрядні речення. У таких текстах, проте, помічається великий ступінь складності в номінативних фразах, які найчастіше є складними словосполученнями, утвореними із простіших термінів.

З іншого боку, автентичні тексти, особливо на професійну тематику, зокрема медичні, часто можуть відзначатися складністю граматичної форми, що потребує додаткової уваги та пояснення. У більшості випадків автентичні медичні тексти перенасичені медичною термінологією. Тому для спрощення викладачу іноземної мови варто інколи допускати методичну обробку тексту без порушення його автентичності.

Значний вплив на розвиток медичної термінології справили давньогрецька мова, зокрема праця Гіппократа "Збірник Гіппократа". Спеціальних медичних слів, що відповідають сучасному поняттю терміна і вживаних тільки лікарями, в "Збірнику Гіппократа" порівняно небагато. Один і той самий предмет часто позначається в ньому різними словами. Основне мовне багатство збірки представлено найменуваннями хвороб і їх симптомів, а анатомічна лексика представлена значно слабше.

Наукова медицина, починаючи від “Творів Гіппократа”, за допомогою наступної латинізації успадкувала безліч найменувань, наприклад: *акроміон, амбліонія, апофіз, бронх, герпес, діapedез, ілеус, кахексія, карцинома, кіфоз, кома, ліхен, лордоз, нефрит, нома, олекранон, опістотонус, парез, перінеум, перітонеум, поліп, симфіз, тиф, торакс, уретер, уретра, холера, екзантема, ектіма, екхімоз, емфізема, епідемія, еритема* [5, 6, 7, 8].

Значний внесок у медико-біологічну лексику вніс грецький філософ і вчений Аристотель. До його творів входять такі найменування, як *ало-пеція, аорта, глаукома, діафрагма, кантус, колон, конділус, меконій, лейкома, ністагм, панкреас, трахея, фаланга, екзофтальм*. Аристотель уточнив спеціальні значення ряду вже існуючих в медичному лексиконі слів, наприклад зміст слова *mēninx, mēningos* (оболонка) звузив до значення “мозкова оболонка”.

З початком епохи еллінізму (кінець IV-I ст. до н. е.) центр наукової медицини перемістився в столицю однієї з елліністичних монархій – Александрію. Тут утворилася відома у всьому світі Александрійська медична школа, яка визначила на багато століть вперед розвиток медицини. Вона прославилася діяльністю головним чином двох видатних лікарів – Герофіла і Еразістрата, що залишили помітний слід в медичній, особливо анатомічній термінології. Якщо в попередню епоху медичний лексикон збагачувався в основному шляхом запозичення слів розмовної мови, то александрійці сміливо вводять неологізми – штучні, спеціально створені найменування. Герофілу (близько 300-250 рр. . до н. е.) приписується авторство таких термінів, що дійшли до наших днів, як *простата, діа-стола і систола, mēninx pacheia і mēninx leptē* (тверда і м’яка мозкова оболонка, джерело сучасних термінів *пахіменінгіт і лептоменінгіт*). Він використовує термін *dodekadaktylon* (дванадцятипала кишка), від *dodeka* (дванадцять) і *daktylos* (палець), які латинізувалися в період Середньовіччя – *duodenum* від *duodecim* (дванадцять). Герофіл вперше звернув увагу на існування лімфатичних вузлів, але прийняв їх помилково за залози і тому назвав *adēn* – залоза. Це найменування (у латинському перекладі *glandula*) протрималося в медицині майже до середини XX ст., Коли було замінено терміном *nodus lymphaticus* або *lymphonodus* (лімфатичний вузол). Однак терміноелемент *аден* і сьогодні входить до складу таких термінів, як *аденопатія, лімфаденіт* та ін.

Еразістрату (помер близько 250 р. до н. е.) належить авторство таких неологізмів, як, наприклад, *паренхіма, плетора, булімія* (буквально “бичачий голод”), *анастомоз* (точніше *synanastomosis*; приставку *суп-* пізніше відкинув Гален), що збереглися до наших днів, хоча й істотно змінили з часом своє значення.

Аж до кризи античного світу грецька мова фактично виконувала

функцію міжнародної мови медицини, служила засобом професійного взаєморозуміння для лікарів різних етнічних груп.

У цей період латинська мова не мала жодного впливу на розвиток медико-біологічної лексики, навіть незважаючи на встановлення римського панування над Грецією (146 р. до н. е.) та її колишніми володіннями. Протягом усієї своєї історії латинська мова відчувала сильний вплив грецької. Наявні у римлян незначні медичні і біологічні знання не витримували конкуренції з грецької медициною і наукою про природу, перш за все про природу живого. Латинська мова за гнучкістю поступалася грецькій, що володіла дивовижною здатністю наділяти в мовні форми нові ідеї, з легкістю створювати найновіші найменування за допомогою різних способів словотвору, особливо шляхом складання основ слів. Певне уявлення про споконвічно латинську спеціальну лексику, зокрема анатомічну, можна скласти за поемою поета-філософа Лукреція Кара (близько 99-55 рр. До н. Е.) "Про природу речей" ("**De rerum natura**"). Описуючи будову людського тіла, Лукрецій користувався як словами літературної латинської мови, так і латинізованими запозиченнями з грецької. Деякі найменування, використані в поемі, вживаються в сучасній Міжнародній анатомічній номенклатурі, наприклад латинські слова *membra* (кінцівки), *palatum* (піднебіння) або запозичене *brachium* (плече). Подібно до грецьких анатомів, які позначали і артерії і вени словом *phleps*, *phlebos* (в загальному значенні "жила"), Лукрецій користувався еквівалентним латинським словом *vena*, а для позначення нервів, сухожиль і зв'язок – словом *nervus*, від грец. *neuron* – жиля.

Посиланнями авторитетних грецьких лікарів, перш за все Гіппократа, Герофіла і Еразістрата, рясніють сторінки єдиного збереженого повністю медичного твору римлян "**De medicina**" ("Про медицину") Авла Корнелія Цельса. Цельс широко використовував грецькі найменування як найавторитетніші та точні. Дуже часто він супроводжував існуючі латинські найменування грецькими.

Після вторинного народження твору Цельса в XV ст. його лексика (нерідко з уточненими або зміненими значеннями слів) майже повністю увійшла до словника професійної медицини, стала невід'ємною частиною міжнародних анатомічних номенклатур кінця XIX і середини XX ст. Цельс вводить такі найменування, як, наприклад, *abdomen* – живіт, *anus* – задній прохід, *articulus* – суглоб, *caecum intestinum* – сліпа кишка, *cartilago* – хрящ, *cervix* – шия, *cubitus* – лікоть, *digitus* – палець, *femur* – стегно, *humerus* – плечова кістка (у Цельса – плече), *index* – вказівний палець, *intestinum* – кишка, *jejunum intestinum* – тонка кишка, *lien* – селезінка, *manus* – кисть руки, *maxilla* – верхня щелепа (у Цельса – щелепа), *medulla* – мозок (у Цельса – кістковий мозок), *occiput* – потилиця, *oculus* – око, *omentum* – сальник, *patella* – надколінок, *pectus* – груди,

pollex – великий палець руки, **pulmo** – легке, **radius** – променева кістка, **ren** – нирка, **scrotum** – мошонка, **tibia** – великогомілкова кістка, **tonsilla** – мигдалик, **tunica** – оболонка, **uterus** – матка, **ventriculus** – шлунок, **vertebra** – хребець, **vesica** – сечовий міхур, **vulva** – вульва (у Цельса – матка).

У значно меншій мірі в існуючу медичну термінологію увійшли латинські найменування хвороб і їх симптомів. Серед них такі як **acutus morbus** – гостре захворювання, **cancer** – рак, **cicatrix** – рубець, **delirium** – марення, **febris** – лихоманка, **fractura** – перелом, **hernia** – грижа, **papula** – папула, **remissio** – ремісія, **scabies** – короста, **suppuratio** – нагноєння, **tumor** – пухлина, **tussis** – кашель, **varix** – розширення, здуття вени, **verruca** – бородавка [1].

В англійській мові, яка обслуговує медицину, виділяють наступні періоди: 1) донауковий, V – XVIII ст. (древній, середній і частково новий періоди); 2) науковий – з початку XIX ст. Процес формування термінології розглядається як єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів. Становлення термінології означає процес “набуття значущих характеристик, котрі регулюють взаємовідношення мови з навколишнім середовищем” [2, с. 165]. Аналізується роль античної цивілізації (перш за все римської та грецької) в розвитку медичної термінології. Відзначається, що мовною базою медичної лексики античного періоду була переосмислена (в результаті взаємодії лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів) загальноживана лексика, морфологічний спосіб творення і запозичення.

Становлення і розвиток англійської медичної термінології здійснювалось в умовах неоднозначних стосунків медицини та церкви: в якісь періоди церква закликала до розвитку медичної думки, а в якісь, навпаки, гальмувала. Проти теологічного розуміння медицини виступали мислителі Відродження, які здійснили переворот у поглядах на цю область знань. Хоча в епоху Середньовіччя медична термінологія наповнювалась вже англійськими словами, але їх було недостатньо. В цей період спостерігається вплив перш за все грецьких запозичень через посередництво латинської мови.

Інтерес до античного дослідження підтримувався багаточисельними перекладами і винайденням книгодрукування. В XVIII ст. прогресу в медицині сприяло утворення Королівського коледжу лікарів і Королівського коледжу хірургів. В XVIII ст. мова науки в Англії остаточно сформувалася. Поширення в Англії англійської мови повело за собою утворення неологізмів, в тому числі термінологічних, на снові англійського та іншомовного матеріалу. В останні три десятиліття XIX ст. новий сучасний спосіб виробництва попливав на рівень медико-біологічних досліджень, рівень охорони здоров'я, гігієни і т. д., виникли нові методи діагностики і лікування. Період термінологізації медичної лексики – Середньовіччя.

XVI – XVIII ст. характеризуються розвитком тематичних груп. Власне науковий період починається з XIX ст. Він відмічається становлення способів номінації, які відомі і в наші дні.

На важливість досліджень у галузі хірургічної термінології вказували як мовознавці, так і медики. Вона зумовлена тим, що це – найдавніша термінологія, на прикладі якої можна простежити шляхи становлення, розвитку та вдосконалення термінів, реалізацію семантичних процесів, певні тенденції, способи і засоби словотворення, а також функціонування цих засобів саме в галузі медицини.

Результати роботи дають можливість проаналізувати терміносистему медицини у рамках україномовного термінотворення; вивчити принципи термінотворення відповідно до внутрішньомовних законів розвитку термінології; встановити зв'язок української медичної термінології з давньою латинською термінологією та із термінологією сучасних мов; у відповідності до внутрішньомовних законів впровадити нові принципи термінотворення тим самим оптимізувавши україномовну терміносистему медицини на сучасному етапі розвитку.

Література:

1. Авл Корнелий Цельс. О медицине (в восьми книгах). – М., 1959. – 407 с.
2. Палютина З. Р. Цивилизационная лингвистика / Башкирский государственный медицинский университет. Уфа, 2005. – 279 с.
3. Dr. med. Georgi Arnaudov Terminologia medica polyglotta, M. : Изд-во медицина и физкультура, 1966. – 1032 с.
4. Medicinos terminų žodynas / V. Astra uskas, S. Biziulevičius, S. Pavilonis ir kt. – V. : Moksals, 1980. – 996 p.
5. Hippocrates. Vol. I. Cambridge, Massachusetts: Harvard university press / London: William Heinemann Ltd., MCMLXII. – 361 p.
6. Hippocrates. Vol. II. Cambridge, Massachusetts: Harvard university press / London: William Heinemann Ltd., MCMLIX. – 336 p.
7. Hippocrates. Vol. III. Cambridge, Massachusetts: Harvard university press / London: William Heinemann Ltd., MCMLIX. – 455 p.
8. Hippocrates. Vol. IV. Cambridge, Massachusetts: Harvard university press / London: William Heinemann Ltd., MCMLIX. – 523 p.
9. Stedman's medical dictionary. – 25-th Edition illustrated – Baltimore, MD 21202, USA, 1990. – 1784 p.

Минзак О. В.,
ЧНУ ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці

АФІКСАЛЬНІ АНТОНІМІЧНІ ТЕРМІНОСПОЛУЧЕННЯ (на матеріалі англійської юридичної термінології)

У статті автор пропонує методику виокремлення антонімічних терміносполучень з допомогою синтагматичних характеристик. Обчислюється коефіцієнт антонімічності терміносполучень та визначаються їхні специфічні риси протиставлення.

Ключові слова: антонімія, терміносполучення, словотвірне гніздо, синтагматика, коефіцієнт подібності.

В статье автор предлагает методику выделения антонимических терминосочетаний с помощью синтагматических характеристик. Вычисляется коэффициент антонимичности терминосочетаний и определяются специфические черты противопоставления.

Ключевые слова: антонимия, терминосочетание, словообразовательное гнездо, синтагматика, коэффициент сходства.

The article deals with the methodology for the selection of antonymic terminological word-combinations with the help of syntagmatic characteristics. The coefficient of antonymy has been calculated and the specific traits of oppositions were revealed.

Key words: antonymy, terminological word-combination, family of words, syntagmatics, coefficient of similarity.

Загальновідомо, що будь-яка терміносистема характеризується високою продуктивністю утворення термінів-словосполучень як засобу передачі максимальної кількості фахової інформації. Це пояснюється неспроможністю виразити простими кореневими термінами весь надзвичайно широкий обсяг явищ, в основі яких лежать непрості відношення між складними поняттями [1, с. 99]. Сучасна юридична термінологія не є винятком оскільки фаховий лексикон постає продуктивним осередком фіксації та функціонування різнокомпонентних терміносполучень (ТС). ТС за кількістю посідають одне з перших місць майже в кожній галузевій термінології й становлять від 60 % до 90 % від усього обсягу номінативних одиниць [9, с. 4]. Так, за даними статистичного та компонентного аналізів, проведених Е. Т. Дерді, терміни-словосполучення складають дуже важливу частину юридичної лексики, тому що їх загальна кількість більш, ніж у три рази перевищує кількість однослівних юридичних термінів [1, с. 104]. Оскільки більшість наукових понять з'являються парами, то й генезис ТС відбувається парно, при цьому такі пари є бінарними для вираження крайніх точок фахового поняття. Антонімічні термінологічні словосполучення (АТС) призначені, перш за все, для вираження відносин протилежності

між складними науковими (фаховими) явищами. **Актуальність** даної розвідки пов'язана з тим фактом, що в роботах, присвячених антонімії, як в загальноновживаній, так і в термінологічній лексиці об'єктом дослідження завжди виступають однослівні одиниці-опозити в той час, коли антонімічні словосполучення аналізуються лише шляхом визначення кількісних характеристик компонентів, без звертання до семантичних та текстових показників. **Завдання** статті полягає в аналізі синтагматичних характеристик афіксальних термінологічних антонімів з метою виокремлення АТС. **Об'єкт дослідження** – 171 афіксальний антонім (напр.: *active – inactive, conditional – unconditional, justice – injustice, perfect – imperfect, testate – intestate* та ін.). **Матеріалом дослідження** слугують 4 юридичних термінологічних словники (*Merriam-Webster's Dictionary of Law, Law Dictionary* <http://dictionary.law.com>, *Bloomsbury Dictionary of Law, Oxford Dictionary of Law*). Виокремлені в процесі дослідження терміноелементи були проаналізовані не тільки в сфері фіксації, але й функціонування на матеріалі *Corpus of Contemporary American English (COCA)* [10].

Складені терміни потрапляють в поле зору будь-якого термінознавця, який досліджує якусь конкретну терміносистему або ж вирішує загальні проблеми термінологічної номінації (К. Я. Авербух, С. В. Гриньов, В. П. Даниленко, В. М. Лейчик, Т. Р. Кияк, Т. С. Пристайко, Е. Ф. Скороходько та ін.). Що стосується антонімічних словосполучень, то вони були об'єктом дослідження в рядах праць (Л. А. Халіновська, Я. Бо, І. А. Долгова, Т. С. Вологба та ін.). При цьому антонімічні словосполучення розглядалися в загальноновживаному реєстрі, в термінологічних дослідженнях, проте робляться лише часткові зауваження без детальної експлікації сфери фіксації та функціонування.

Антонімія, будучи складовою частиною лексичної системи, може бути охарактеризована в синтагматичному аспекті. Синтагматичні відносини – це відношення між знаками, які виникають як результат комбінування слів та існують в рамках більших мовних одиниць. На відміну від парадигматичних відносин, синтагматичні властивості не припускають ні подібності, ні відмінності знаків [3, с. 183] та реалізуються саме в мовленні, отже, можуть бути розглянуті "як безпосередній факт тексту" [9, с. 214] й таким чином найефективніше розкривають семантику слова. До синтагматичного рівня антонімів відносяться: а) сполучуваність антонімів; б) типові синтаксичні конструкції (моделі в яких вживаються антоніми). Саме сполучуваність антонімів зумовлює генезис антонімічних словосполучень які є репрезантами синтаксичної синтагматики. В такому випадку ми зіштовхуємось з проблемою словотвірного аспекту антонімії. Слова-антоніми можуть утворювати певні словотвірні гнізда (СГ) – ієрархічно впорядковану сукупність усіх словотвірних ланцюжків похідності однокореневих слів [7, с. 671]. При цьому члени СГ вступа-

ють в антонімічні відносини вибірково. Така вибіркковість у реалізації антонімічної опозиції, на думку В. А. Іванової, властива й членам протилежних СГ, приміром: *big – little → bigness – littleness*. Якщо розглядати синтагматичні властивості антонімів на вищому рівні, то СГ стають вже генеративом словосполучень. Такий процес виявляється також надзвичайно продуктивний і в термінології, що призводить до утворення терміносполучень. Під терміносполученням ми розуміємо поєднання термінів, які виконують функцію опису, та, відповідно, не відзначаються цілісністю номінації та значення, яке синтезується тільки у процесі вживання [2, с. 138]. В термінологічних словосполученнях, покликаних виражати спеціальні поняття, максимально відбиваються відмінні ознаки поняття, його багатогранні зв'язки з іншими поняттями у відповідній термінологічній системі [1, с. 121].

Методика нашого дослідження була організована наступним чином: матеріалом для виокремлення АТС слугувала 171 пара юридичних афіксальних антонімів (на основі префіксів *un-, in-, im-, il-, ir-, mis-, de-, anti-* та суфіксів *-less, -er, -ee*); на основі 4 термінологічних словників, було визначено, в які терміносполучення вступають досліджувані антоніми. У випадку, якщо той чи інший член АТС не був зафіксований у лексикографічних джерелах, то ми вдавались до пошуку в юридичному корпусі текстів СОСА (9 млн. слововживань). Отже, такий аналіз продемонстрував, що 102 афіксальних антоніми (60%) можуть бути терміноелементами певних АТС, наприклад протиставлення *authorized – unauthorized* знаходимо в складі 3 протилежних ТС: *authorised capital – unauthorised capital, authorised dealer – unauthorised dealer, authorized investments – unauthorized investments*. Однак не у всіх випадках обидва протичлена володіють однаковим словотвірним потенціалом. Морфологічно немотивовані члени антонімічної пари (*active, certified, direct, enforceable, lawful* та ін.) виступають в якості СГ для 465 терміносполучень, в той час як морфологічно марковані члени (*inactive, uncertified, unconditional, informal, unlawful* та ін.) входять до складу 265 словосполучень. Різниця в 211 одиниць вказує на певну антонімічну асиметрію. Так, термін *natural* можна зафіксувати в складі наступних сполучень термінів: *natural fruit, natural guardian, natural law*, при цьому ТС *unnatural fruit, unnatural guardian, unnatural law* ні в лексикографічних джерелах, ні в юридичному корпусі текстів не було виявлено. Розглянемо, для прикладу, дефініцію терміна *natural fruit* (*продукт рослинного чи тваринного походження*) – *an animal or plant product* (Merriam Webster's Dictionary of Law), що може бути перефразований як *crop*, який, в свою чергу, не може бути протиставлений певною термінологічною одиницею, принаймні з огляду на дефініцію. Хоча ми не виключаємо й контекстуального протиставлення. Зрозуміло, що, маючи нерівне співвідношення морфологічно

маркованих та немаркованих АТС (465 та 265 відповідно), не може йти мова про те, що кожен складний термін буде мати опозицію. Для того, щоб узагальнити наш масив АТС, ми вдалися до квантифікації отриманих даних з допомогою коефіцієнта антонімічності за парами, який був попередньо використаний для обчислення лексичної антонімії:

де C – кількість спільних семантичних компонентів чи значень двох слів, а m, n – кількість семантичних компонентів чи значень кожного з цих слів [6]. Для прикладу проілюструємо обчислення коефіцієнта наступної пари:

Табл. 1

Словотвірний потенціал антонімів conditional – unconditional

conditional – unconditional	conditional delivery	-
	conditional sale	absolute sale
	conditional use	unconditional use
	conditional will	-
	conditional discharge	unconditional discharge
	conditional fee agreement	-
	conditional admissibility	unconditional admissibility
	conditional agreement	unconditional agreement
	conditional interest	unconditional interest
	conditional sale agreement	-

Із 10 можливих в даному випадку протиставлень можливі лише 6. Вирахуємо коефіцієнт антонімічності: $A=2 \times 6 / 16 = 0,75$. Отриманий коефіцієнт вказує на те, наскільки продуктивно обчислювана афіксальна пара може приймати участь в утворенні АТС. При цьому коефіцієнт може коливатись від 0 до 1, тобто відсутність антонімічності чи її абсолютний показник. В табл. 2 наведені коефіцієнти для 105 антонімічних пар.

Табл. 2

Варіація коефіцієнта антонімічності термінологічних словосполучень

№	Коефіцієнт	К-ть	%
1.	0	26	25%
2.	0 – 0,25	3	3%
3.	0,25 – 0,5	9	8,5%
4.	0,5 – 0,75	10	9,5%
5.	0,75 – 1	15	14%
6.	1	42	40%
Всього		105	100%

Отримані дані були згруповані з допомогою інтервала варіації (Δx), за яким різниця між найбільшим і найменшим класом буде розділена на кількість класів (розрядів) [4, с. 83]. У нашому випадку було використано розподілення за спектрами тільки для 4 із 6 показників. Як вже було згадано вище, коефіцієнти 0 та 1 є релевантними для нашого дослідження та не були розміщені в діапазоні. Отже, чверть проаналізованих антонімів (*constitutional – unconstitutional; moral – immoral; recorded – unrecorded* та ін.) як правило не характеризуються продуктивністю при утворенні АТС, напр. : *constitutional immunity* не протиставляється в контексті *unconstitutional immunity*. *When he rejected the argument that obscene films acquire a **constitutional immunity** when they are exhibited for consenting adults only.* (ABA Journal). Велика кількість афіксальних юридичних антонімів (40%) спроможні утворювати обидва АТС, ось чому вони володіють коефіцієнтом антонімічності 1, приміром *formal contract, formal rulemaking, formal agency action, formal proof of claim* відповідно протиставляються *informal contract, informal rulemaking, informal agency action, informal proof of claim*. Пор. : *So, if there is any factual basis on which you can argue a preexisting commitment, perhaps not even a **formal contract**, but an understanding or something like that, you may be able to avoid the problem ...* (United States Law Journal) та *In an **informal contract**, they resolved to expand even further: “I, Peter Studebaker, agree to sell all the wagons my brother Clem can make”* (Smithsonian). Решта сукупність коефіцієнтів (більше 0, але не більше 1) складає відносно велику частку в загальному масиві (35%). Такі антонімічні пари (*insured – uninsured, just – unjust, lawful – unlawful, relevant – irrelevant* та ін.) беруть часткову участь в утворенні АТС. Суттєвим було б зіставлення отриманого коефіцієнта антонімічності ТС зі коефіцієнтом афіксальних термінопар. Більшість афіксальних антонімів (*dependent – independent, formal – informal, liquidated – unliquidated, marketable – unmarketable* та ін.) характеризуються показником 1, оскільки заперечний префікс майже завжди володіє поляризуючими властивостями, тобто повністю заперечує план змісту. Проте кореляція між коефіцієнтом однослівних антонімів та їх складних деривативів не завжди висока, пор. : ***justice** 1. the quality of being just, impartial, or fair; 2. the establishment or determination of rights according to law or equity 3. a judge of an appellate court or court of last resort* та ***injustice** 1. absence of justice, violation of what is considered right and just or of the rights of another 2. an unjust act* (Oxford Dictionary of Law). Виходячи з кількості значень, коефіцієнт запропонованих термінів-антонімів не може дорівнювати 1, тобто третє значення терміна *justice* не може бути протиставлене факховим словом *injustice*, напр.: *We thus reject this last argument for the same reason that **Justice Brandeis**, writing for the Court, once rejected a similar (though less explicit) argument by the United States*

(Harvard Journal of Law & Public Policy). Визначимо коефіцієнт антонімічності для даної пари: $A=2 \times 2/3 + 2 = 0,8$. Тепер обчислимо коефіцієнт для АТС: термін *justice* виступає терміноелементом 2 сполучень – *justice of the peace* та *justice of the peace court* без їх термінологічного протичлення. Отримуємо наступний коефіцієнт $A=2 \times 0/2 + 0 = 0$. Отже, семантична подібність похідних основ не завжди має суттєвий вплив на утворення АТС, що пояснюється семантичною структурою: в такому процесі беруть участь ЛСВ, які не можуть бути протиставленні (у вищезгаданому прикладі це ЛСВ із семемою "judge").

Розглянемо тепер кількість АТС, яку можуть утворювати окремі юридичні антоніми. Число складних сполучень коливається від 1 до 48. Протиставлення *legal* – *illegal* виявилось найпродуктивнішим: *legal* є терміноелементом 48 ТС, проте *illegal* – 13 (коефіцієнт антонімічності 0,43). Проаналізуємо інші протиставлення з подібним значенням: *just* – *unjust* – 5 ТС (0,6); *lawful* – *unlawful* – 7 ТС (0,85); *legitimate* – *illegitimate* – 3 ТС (1,0); *fair* – *unfair* – 21 ТС (0,85). Кількісна відмінність вищенаведених, на перший погляд, подібних пар пояснюється полісемантичністю цих термінів та потенційною здатністю окремих семем вступати в синтагматичні зв'язки, приміром одним із декількох значень *legal* є *relating or possessing the characteristics of the professions of law* (Merriam Webster's Dictionary of Law), на основі яких продукуються відповідні ТС: *legal expert*, *legal secretary*, *legal writer* тощо, які не можуть бути протиставлені морфологічним способом. Неможлива також і варіативність таких ТС: *fair (lawful, just) writer* можливі, але передають зовсім інше значення, пор. : ... *quoting nineteenth-century legal writer Frederick William Maitland referring to common law pleading as the most exact, if the most occult, of the sciences (Harvard Journal of Law & Public Policy)* та *He is a decent, fair writer who sticks to facts rather than the usual "spin" put on practically everything from the media these days (San Francisco Chronicle)*.

Звернемо увагу на якісний характер протиставлень АТС. Загалом було виявлено 24 ТС (*active trust*, *conditional sale*, *direct beneficiary*, *direct damages* та ін.), які не протиставляються за допомогою заперечних префіксів, а завдяки іншій лексичній одиниці (*passive trust*, *absolute sale*, *incidental beneficiary*, *special damages* та ін.), пор.: *Twenty-five years after he was named the legal heir to all of Jimi Hendrix's creations ... (Jet Magazine)* та *This class of heirs was eliminated as of January 1, 1982. Formerly, a decedent's illegitimate children and spouse were considered irregular heirs*. Нечастотними, проте зафіксованими є випадки, коли ТС типу **Adj.** + **N.** протиставляється тільки **N.**, приміром: *legal separation* – *separation*. Під час селекції складних антонімічних утворень було виокремлено 15 морфологічно мотивованих ТС, що не мають свого терміна-опозита, напр. : *unconstitutional conditions doctrine*, *undivided profits*, *unfair prejudice*,

unlawful detainer та ін., які не існують в правовій термінології без заперечного префікса.

Як однослівні афіксальні опозиції, так і їх деривативи-словосполучення не характеризуються високою частотою вживання в антонімічних контекстах, тобто на рівні однієї синтаксичної конструкції. Доказом цього може бути частотний аналіз семантично позитивних та негативних терміносполучень. Так, за допомогою юридичних текстів СОСА (9 млн. слововживань) була визначена частота вживання 50 АТС. Частотність позитивних АТС (*active partner, authorised capital, direct loss* та ін.) становить 0,38 сл. /млн. (слововживань на 1 млн.), у той час як негативних (*inactive partner, unauthorised capital, indirect loss* та ін.) – 0,08 сл. /млн. Загалом тенденція до меншої частоти вживання морфологічно маркованого члена антонімічної парадигми простежується й в однослівних протиставленнях типу *legal – illegal, admissible – inadmissible* [5]. Різниця між двома вибірками (0,3 сл. /млн.) вказує на те, що досліджувані АТС характеризуються низькою ймовірністю вживання в антонімічних контекстах.

Певна група термінопар (40%) взагалі не є продуктивною у даному відношенні й зовсім не входить до складу ТС (*accountable – unaccountable, conscionable – unconscionable, to allow – to disallow, to approve – to disapprove* та ін.). Непродуктивні терміни-антоніми представлені не тільки іменниками й дієсловами, але й прикметниками, яким властива вища ступінь синтагматики.

Як продемонстрували результати дослідження, афіксальний спосіб утворення антонімічних пар постає продуктивним не тільки для однослівних опозицій у фаховому вокабулярі, але й при термінотворенні складних сполук. При цьому варто зазначити, що афіксальна антонімія ТС, яка носить особливий характер в термінології, створюючи умови для бінарного розміщення складних наукових понять, ґрунтується на показнику сполучуваності, що може стати предметом подальших досліджень.

Література:

1. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно семантичні характеристики англійських юридичних термінів: дис. ... канд. філ. наук : 10. 02. 04 “Германські мови” / Дерді Емма Тіберіївна. – К., 2003. – 221 с.
2. Долгова И. А. Семантическая характеристика терминологических антонимов (на материале химической терминологии): дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 01. “Русский язык” / Дольова И. А. – Ленинград, 1984 – 220 с.
3. Кронгауз М. А. Семантика. – М. : РГГУ, 2001. – 400 с.
4. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике. – Винница : Нова Книга, 2007. – 264 с.
5. Минзак О. В. Афіксальні антоніми в терміносистемі права (на матері-

алі англійського юридичного дискурсу) // Наукові записки. – Випуск 89 (3). – Серія філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 411-415.

6. Минзак О. В. Коефіцієнт антонімічності параметричних прикметників лінійного розміру за парами (на матеріалі англійської мови) // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Вип. 441-443: Германська філологія. – Чернівці : ЧНУ. 2009. – С. 103-107.

7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

8. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка. Изд. 3-е. – М. : ЛКИ, 2008. – 248 с.

9. Щеглова Т. Є. Термінологічні словосполучення зі складним ад'єктивом: структурно-семантичний та когнітивний аспекти (на матеріалі підмови будівництва): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10. 02. 02 "Російська мова" / Т. Є. Щеглова. – Дніпропетровськ, 2007. – 19 с.

10. The Corpus of Contemporary American English [електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://www.americanacorporus.org/>

Розводовська О. В.,

Галицький інститут імені В'ячеслава Чорновола, м. Тернопіль

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В ТЕРМІНОЛОГІЇ БІЗНЕСУ

У статті розглянуто термінологічну синонімію на прикладі бізнес лексики сучасної англійської мови, визначено причини виникнення термінологічних синонімів, охарактеризовано терміни-синоніми, з'ясовано особливості синонімічних відношень між термінами досліджуваної термінології.

Ключові слова: термінологія бізнесу, синонімія, синонімічні відношення.

В статье рассмотрена терминологическая синонимия на примере бизнес лексики современного английского языка, определены причины возникновения терминологических синонимов, охарактеризованы термины-синонимы, выяснены особенности синонимических отношений между терминами исследуемой терминологии.

Ключевые слова: терминология бизнеса, синонимия, синонимические отношения.

The article deals with terminological synonymy on the example of business vocabulary of present-day English. The author identified the causes of nascency of terminological synonyms, described the terms of synonyms, defined the features of synonymic relationships between the terms of researched terminology.

Key words: business terminology, synonymy, synonymic relation.

Питання синонімії в сучасній лінгвістиці неодноразово ставало об'єктом наукового аналізу серед вітчизняних та зарубіжних вчених-мовознавців. За останні десятиліття з'явилося чимало праць, у яких розглядається синонімія як семантичне явище, яке вважають однією з найважливіших системативних категорій в лексиці (роботи Ю. Апресяна, В. Даниленко, Т. Кияка, І. Кочан, А. Крижанівської, В. Левицького, В. Лейчика, Д. Лотте, Г. Мацюк, Б. Михайлишина, Т. Панько, Л. Симоненко, О. Суперанської, О. Тараненко, Г. Уфімцевої, D. Cruse (1995), D. Crystal (1978), W. Flood (1960), J. Lyons (1992), F. Palmer (1976), Th. Savory (1967), J. Sparck (1986) та ін.).

Критичне узагальнення стану вивчення проблеми синонімії в термінології дозволяє зробити висновок, що сучасне термінознавство має досить вагому теоретичну базу, проте певні проблеми залишаються дискусійними. Т. Михайлова описала ряд питань, які потрібно ретельно досліджувати, а саме: визначення сутності мовного явища – синонімії, з'ясування меж термінологічної синонімії, визначення критеріїв синонімічності в термінології, співвідношення синонімії та варіативності, шляхи усунення синонімії з терміносистем, особливості фіксації синонімічних термінів у словниках тощо [7, с. 53].

Актуальність теми визначається, по-перше, існуванням суперечливих поглядів стосовно теоретичного обґрунтування поняття "синонімія" в термінології, по-друге, появою синонімічних лексем в сфері бізнесу, які призводять до непорозуміння при вживанні та перекладі. Специфіка ділового мовлення вимагає регулювання даної термінології, її стандартизації та уніфікації як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Метою даної статті є аналіз явища синонімії на матеріалі сучасної англійської бізнес термінології.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: (1) уточнити сутність синонімії в термінології; (2) визначити причини виникнення цього явища в термінології бізнесу; (3) охарактеризувати терміни-синоніми даної сфери; (4) з'ясувати особливості синонімічних відношень між термінами досліджуваної термінології.

Матеріалом дослідження слугував корпус термінологічної лексики, відібраних методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел (тлумачних, перекладних словників термінів бізнесу) та спеціальної літератури сучасної англійської мови з урахуванням принципу частотності використання лексичних і лексико-граматичних одиниць та предметно-понятійною співвіднесеністю цих одиниць до ділової лексики, яку застосовують у провідних галузях бізнес діяльності.

Теоретично в термінології не повинно бути синонімії, проте на практиці, синонімія функціонує в термінологічних системах на всіх етапах розвитку, оскільки термінологія є частиною мови, її підсистемою і розвивається за тими ж законами, що й словниковий склад мови.

На відміну від загальнонавчальної мови, де синоніми виконують певну стилістичну роль, у термінології синонімію вважають одним з найбільших недоліків, зауважуючи, що шкода від них подвійна: по-перше, синоніми перевантажують пам'ять, а, отже, порушують одну з основних умов термінології – економність системи термінів; по-друге, синоніми завжди є певною небезпекою, оскільки окремі автори починають неправильно розмежовувати їхнє вживання [5, с. 9].

Вчені по-різному розуміють явище синонімії і дають різні трактування. Проте серед найбільш визнаних визначень можна виокремити два основних типи: визначення за семантичним та функціональним критеріями.

До першого типу відносимо слова-синоніми: а) близькі або тотожні за значенням; б) або лише близькі або лише тотожні. До другого типу належать слова-синоніми, які можуть взаємозамінюватись.

Цілком поділяємо думку О. Чорної, що "... взаємозамінність не може бути критерієм визначення синонімічності лексем, і виходячи з поглядів українських та зарубіжних учених на явище синонімії й синонімічних відношень у загальнолітературній мові, під поняттям "синоніми" слід розуміти близькі або тотожні за семантичними ознаками слова..." [11, с. 188].

У своєму дослідженні ми дотримуємося визначення **синонімів в термінології бізнесу** як термінів або термінологічних словосполук, які співпадають в одному або декількох значеннях і відрізняються походженням (англійські та іншомовні слова), ступенем новизни (застарілі та нові), будовою, особливостями вживання, здатністю вступати в сполучення з іншими словами.

Поява синонімії в термінології бізнесу зумовлена як мовними (лінгвальними), так і позамовними (екстралінгвальними) чинниками, а саме: (1) постійним розвитком наук, що супроводжується появою нових понять та бажанням підібрати найточнішу номінацію для кожного поняття, причому одні з апробованих надовго закріплюються в мові, а найменш придатні переходять до пасивного лексичного фонду або вживаються на позначення інших понять; (2) прагненням уникати повторів того самого слова чи словосполучення; (3) наявністю застарілих назв, які функціонують з новими; (4) змогою паралельного вживання терміна та його дефініції (дефінітивна синонімія); (5) паралельним вживанням власне англійських та іншомовних термінів з тим самим значенням; (6) пошуком відповідників до термінів іншомовного походження; (7) необхідністю мовної економії, яка сприяє вживанню однослівних складноскорочених назв та аббревіатур; (8) синхронним існування двох варіантів найменувань – повного й короткого; (9) наявністю словесного і символічного позначення понять; (10) використанням терміна-епоніма і терміна, створеного на основі класифікаційної ознаки; (11) наявністю різних наукових шкіл та напрямків, що користуються різними концептами при визначенні одного і того ж поняття; (12) неуніфікованістю термінології [2; 3; 4; 6; 8; 9].

В лінгвістичній літературі, як правило, виділяють чотири основних типи синонімів: 1) абсолютні та ідеографічні (семантичні); 2) семантичні; 3) стилістичні 4) контекстуальні.

Синоніми розрізняють також “за денотатом (певне ім’я) і сигніфікатом (знак). Перший різновид синонімів виражає різні поняття про той самий предмет, а другий – одне поняття про різні предмети” [10, с. 30].

Синонімія виникає тоді, коли декілька назв, які стосуються одного смислу, утворюють синонімічний ряд. Синонімічний ряд – слова, денотативні значення яких об’єднуються інтегруючою ознакою (денотатом, ядром значення) і розрізняються диференційними ознаками. Кожен ряд має своє стрижневе слово – домінанту. У відношенні домінанти зі всіма іншими компонентами синонімічного ряду простежуються ознаки синонімічності слів.

До синонімічного ряду в англійській термінології бізнесу може входити різна кількість компонентів від 1 до 9. Наведемо приклад шестикомпонентного синонімічного ряду: *accounting equation* ‘балансове рівняння; бухгалтерська збалансованість; бухгалтерська рівність’ – *accounting*

identity ‘бухгалтерська тотожність’ – *balance sheet equation* ‘балансове рівняння; бухгалтерська збалансованість; бухгалтерська рівність’ – *balance sheet identity* ‘бухгалтерська тотожність’ – *double – entry equation* ‘балансове рівняння; бухгалтерська збалансованість; бухгалтерська рівність’ [12].

Аналізуючи смислову структуру слова, ми виділили дві групи синонімів бізнес лексики: 1) **повні (абсолютні)** – тотожні у всьому обсязі значень термінологічні одиниці. Вони мають не лише тотожний сигніфікат, але й денотат. Розглянемо приклад, в якому денотати всіх лексичних одиниць повністю співпадають: *quick ratio* – *acid-test ratio* – *liquid ratio* – *quick asset ratio* – *liquidity ratio* – *short-term liquidity ratio* – ‘коефіцієнт “критичної” ліквідності’ [12].

2) **неповні (часткові) синоніми**, тобто термінологічна одиниця, семантична тотожність яких здійснюється не в цілому обсязі значень. Серед часткових синонімів виділяють **семантичні, стилістичні й семантико-стилістичні** синоніми.

Також існують **контекстуальні синоніми** – слова, які зближуються за своїм значенням і вступають в синонімічні відношення лише в умовах певного контексту.

Як ми вже зазначали, лексичні одиниці, об’єднані спільним значенням, утворюють синонімічні ряди, які у свою чергу утворюють складні структури. Об’єднання цих лексичних одиниць в синонімічні ряди є одним з найважливіших проявів системних відносин в лексиці. Будучи в синонімічному ряді, термінологічні одиниці намагаються встановлювати семантичний зв’язок або відношення між подібними поняттями, де в синонімів повністю або частково співпадають денотати.

Синонімічні відношення – “це відношення значень, що виражені різними термінами, передають істотні ознаки одного поняття й мають семантичний інваріант” [7, с. 54].

О. Колган пропонує такі синонімічні відношення: 1) відношення синонімічної семантичної тотожності, тобто терміни, що мають повний збіг за значенням і вживанням; 2) відношення семантичної близькості; 3) відношення стилістичної відмінності [4, с. 83-84].

Провівши відповідне дослідження серед фактологічного матеріалу англійської термінології бізнесу, ми виявили численні випадки синонімії. Аналіз показав, що найбільш поширеними є двочленні синонімічні ряди.

Отже, терміни-синоніми бізнес термінології диференціюються на лексичні, синтаксичні та словотвірні:

І. Лексичні синоніми характеризуються виразністю і поширеністю, адже з їхньою допомогою у мовленні можна точніше передати інформацію, уникати повтору одних і тих самих слів. Компоненти синонімічних рядів можуть базуватися на наступних відношеннях:

1. Перший тип лексичної синонімії – це терміни, представлені з одного боку **автохтонним терміном**, що свідчить про можливості національної номінації, а з другого – **іншомовною терміноодиницею**, що повністю адаптована в словниковому складі термінології бізнесу й активно взаємодіє з питомими термінами: *appendix – addendum* (лат.) – ‘додаток; доповнення’; *businessman – entrepreneur* (фр.) – ‘підприємець; власник підприємства’; *call option – option d’achat* (фр.) – ‘опціон покупця’; *put option – option de vente* (фр.) – ‘опціон продавця’; *stock exchange – bourse* (фр.) – ‘фондова біржа’ [12, 13].

2. **застарілий термін – сучасний термін**: *monger – tradesman* – ‘продавець; торговець’ та ін.

3. **термін британського варіанту англійської мови – термін-американизм**: *bonus issue – stock dividend* – ‘випуск пільгових акцій – випуск безплатних акцій’; *joint stock company – corporation* – ‘акціонерне товариство; компанія; компанія з обмеженою відповідальністю; корпорація’; *memorandum of association – certificate of incorporation* – ‘установчий договір акціонерного товариства; установчий договір юридичної особи – засновницький договір акціонерного товариства; засновницький договір юридичної особи’; *preference share – preferred stock* – ‘привілейована акція’; *share capital – capital stock* – ‘акціонерний капітал’ та ін.

4. **термін-епонім – класифікаційний термін**: *The Boston Matrix – growth-share matrix*; *Pareto’s principle – the 80/20 rule* та ін.

5. **терміни з різною внутрішньою формою**: *current liabilities – short-term liabilities* – ‘короткострокові / короткотермінові зобов’язання’; *debt capital – loan capital* – ‘позиковий капітал’; *earning cycle – cash cycle* – ‘операційний цикл’; *ex dividend – dividend off* – ‘без дивіденду; без права на дивіденд’; *future value – future amount* – ‘майбутня вартість’; *maturity date – expiration date* – ‘термін оплати; дата закінчення терміну – кінцева дата терміну’; *price variance – rate variance* – ‘відхилення за рахунок зміни ціни’; *treasure bill – finance bill* – ‘казначейський вексель; вексель державної скарбниці’ та ін.

II. Синтаксичні синоніми поділяються на:

1. синонімічну відповідність **“слово-словосполука”**.

2. синонімічну відповідність **“словосполука – словосполука”**. Ця група представлена наступними структурними моделями:

- **N+n – N of N**: *channel of distribution – distribution channel* – ‘канал збуту; канал розподілу’; *elasticity of demand – demand elasticity* – ‘еластичність попиту’ та ін. Ця модель є найбільш поширеною.

- **Adj + N – N of N**: *collection advice – advice of collection* та ін.

- **N + prep + N – N+N**: *place money on deposit – deposit (lodge) money; draft at sight – sight draft* та ін.

3. Одним із джерел поповнення бізнес лексики синонімічними термі-

нами є створення синонімічної відповідності **"повна форма – коротка форма"**. Цей різновид термінних синтаксичних синонімів поділяють на підвиди, беручи за основний критерій – спосіб утворення короткої форми терміна. Синонімічні терміни цього типу називають морфолого-синтаксичними.

а) **лексичне скорочення: випадіння слова в словосполученні**. Найбільш стійкими є варіанти з опущеним середнім членом трьохкомпонентної словосполучки: *commercial bill of exchange – commercial bill – 'торговельний вексель; торговельна тратта; комерційний вексель' та ін.*

б) **скорочення засобами словотворення:**

• **афіксальний спосіб:** *external effect – externality та ін.*

• **ініціальна аббревіація.** До ініціальних аббревіатур, як групи лексичних скорочень, належать лексеми, що постали на основі ініціальних, тобто початкових звуків чи літер складної номінації: *cash flow – CF – 'грошовий обіг / потік'; dividend per share – DPS – 'дивіденд на акцію'; electronic funds transfer at point of sale – EFTPOS – 'електронний переказ грошей за фактом продажу'; producer price index – PPI – 'індекс цін виробництва'; return on equity – ROE – 'коефіцієнт окупності акціонерного капіталу; прибуток на акціонерний капітал' та ін.*

• Продуктивним типом усіченого варіанту терміна є **апостофа** (збереження початкового складу слова при опущенні кінцевих): *business – bus – 'бізнес; діло; справа; підприємництво; торговельна діяльність; торгівля; діяльність; підприємство; компанія; фірма'; credit – cr – 'кредит; борг; кредитування; права сторона рахунка'; cum dividend – cum div – 'з урахуванням дивіденду; з правом на дивіденд'; management – man – 'менеджмент; управління; керівництво; адміністрація; дирекція'; purchase – pur – 'купівля; закупівля; покупка' та ін.*

• **графічне формотворення:** *business-to-business – B2B – 'електронна торгівля за схемою "від одного ділового підприємства до іншого" '; business-to-business-to-consumer – B2B2C – 'електронна торгівля за схемою "від одного ділового підприємства до іншого і до споживача" ' та ін.* Наприклад: *"Another general message to the believers was: B2B (business-to-business marketing) and B2C (business to consumer) are so five minutes ago; from now on it's all about B2B2C."* – [Jessica Seigel, "While Nasdaq Burns," *The New York Times*, April 23, 2000].

• **еліптизована форма повного терміна**, в яку перетворюється одна з його складових частин, семантично співвіднесена з поняттям, що виражається початковою формою терміна: *annuity contract – annuity – 'ануїтет; щорічний дохід; внесок, який періодично виплачується'; board of directors – the board – 'дирекція; рада директорів; правління; директорат'; maturity date – maturity – 'термін оплати; дата закінчення терміну; кінцева дата терміну'; subsidiary company – subsidiary – 'дочірня компа-*

нія/фірма; філіал'; *value in exchange* – *value* – 'вартість; цінність; ціна'; *personnel department* – *personnel* – 'відділ кадрів; кадри' та ін.

• **еліпсис, що супроводжується** додатковим процесом деактивації і прирощуванням флексії числа множини: *consumer goods* – *consumables* – 'споживчі товари; товари широкого вжитку', *durable goods* – *durables* – 'товари тривалого вжитку'; *tangible assets* – *tangibles* – 'матеріальні активи, реальний основний капітал'; *accounts payable* – *payables* – 'кредиторська заборгованість; рахунок кредиторів; рахунок до оплати; кредитори'.

в) **скорочення засобами символіки**: *helicopter view*, *overview* – *10 000-foot view* – 'широке загальне уявлення або опис проблеми'.

Скорочення синонімічних термінів є характерним для термінології бізнесу і найчастіше використовується як паралельний варіант багатоконпонентних термінів, які, зазнаючи компресії, утворюють нові слова, не змінюючи значення вихідного терміна. У цьому випадку спрацьовує закон мовної економії, адже багатоконпонентні терміни надто громіздкі і незручні у вживанні. Цей різновид синонімії у термінології мовознавці називають цілком виправданим. Як підтверджує практика, повна форма характерна для наукового стилю, а коротка – для розмовного.

III. Словотвірні синоніми – *acclimatization* – *acclimation* – 'включення (іммігрантів) в економічне життя'; *consumption goods* – *consumer goods* – 'споживчі товари; товари широкого вжитку'; та ін.

Серед вибірки ми зафіксували **формальні варіанти**, які означають часткову модифікацію того самого мовного знака, яка характеризується тотожністю значень і не порушує тотожності знака самому собі. Розрізняють фонетичні, граматичні та орфографічні модифікації тієї самої термінологічної одиниці. Вони можуть відрізнятися часом виникнення та частотою вживання.

Серед **орфографічних варіантів** нам вдалось знайти приклади, проте їхня кількість незначна: *behaviour* – *behavior* – (поведінка, поведження, вчинок, реакція); *cheque* – *check* (чек, відмітка); *license* – *licence* (ліцензія) та ін. Подібні приклади в перспективі можуть співіснувати як синоніми одного поняття.

У бізнес термінології терміни-синоніми можна класифікувати за морфологічними особливостями: **іменникові** (*acclaim* – *praise*; *achievement* – *accomplishment*; *administration* – *receivership*; *advertising* – *publicity*; *agenda* – *schedule*; *appointment* – *meeting*; *assignment* – *job*; *cooperation* – *collaboration*; *customers* – *clients*; *discount* – *reduction*; *entitlement* – *rights*; *outlets* – *shops*; *proceeds* – *earnings*; *proficiency* – *skill*; *questions* – *queries*; *requirements* – *prerequisites*; *specialist* – *expert*; *staff* – *personnel*; *strategy* – *plan*; *takeover* – *acquisition*; *terms* – *conditions*; *ultimatum* – *final demand*; *work* – *employment* та ін.), **прикметникові** (*comprehensive*

– *extensive (audit); compulsory – mandatory (inspections); determined – resolute (competition); full and detailed – thorough (investigation); honest and fair – scrupulous (saleswoman); impolite – discourteous (sales people); plenty of – abundant (opportunities); small – narrow (profit margin) та ін.*) та **дієслівні** (*book – reserve; control – regulate; examine – analyse; examine financial accounts – audit; help – assist; manage or organize a department – administer; produce or make good sales of a product – generate; take on staff – employ та ін.*).

Висновки. Результати дослідження показали, що синонімія в термінології бізнесу є досить поширеним явищем, що зумовлено мовними та позамовними чинниками. В цілому термінології бізнесу властива абсолютна синонімія. Компонентами синонімічних рядів можуть бути лексичні, структурні, словотвірні синоніми. Вплив закону мовної економії призводить до явно вираженої тенденції до паралельного існування повної форми терміна і аббревіації як його варіантів. Також зустрічаються небагаточисельні варіантні відношення.

Результати дослідження можуть бути корисними для подальшого впорядкування і стандартизації англійської термінології бізнесу.

Література:

1. Гимер Н. Явище синонімії в лексиці косметики та косметології / Н. Гимер // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми укр. термінології". – 2009. – № 648. – С. 71-73
2. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко – М. : Наука, 1977. – 246 с.
3. Задояна Л. Синонімія в сучасній українській термінології цукрового виробництва / Л. Задояна // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". – 2008. – № 620. – С. 246-249.
4. Колган О. Явище синонімії в термінології гірництва. / О. Колган // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". – 2009. – № 648. – С. 82-87.
5. Лотте Д. С. Как работать над терминологией / Д. С. Лотте. – М. : АН СССР, 1968. – 63 с.
6. Мартиняк О. Явище синонімії у термінологічній лексиці / О. Мартиняк // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". – 2008. – № 620. – С. 100-103.
7. Михайлова Т. Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології / Т. Михайлова // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія: Проблеми української термінології. – 2004. – № 503. – С. 53-60.
8. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
9. Пілецький В. І. Деякі лінгвістичні проблеми українського термінознавства / В. І. Пілецький // Український правопис і наукова термінологія: Пробле-

ми норми та сучасність. – Наукове товариство ім. Шевченка у Львові: Філологічна секція. – Т. 9. – 1997. – С. 116-117.

10. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания: учеб. пособие для студентов филол. специальностей пед. ин-тов / Ю. С. Степанов, – изд. 2-е, перераб. – М. : Просвещение, 1975. – 271 с.

11. Чорна О. Синонімічні відношення в українській податковій терміносистемі / Олена Чорна // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2010. – № 675. – С. 187–194.

12. Шимків Анна Англо-український тлумачний словник економічної лексики. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2004. – 429 с.

13. Parkinson, D., Noble J. Oxford Business English dictionary for learners of English. – Oxford: Oxford University Press. 2005. – 616 p.

Семенчук Ю. О.,

Тернопільський національний економічний університет

СПОСОБИ ПРОВЕДЕННЯ МЕТОДИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ ПІДМОВИ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті аналізуються підходи дослідників науково-технічної термінології до її класифікації, пропонуються способи проведення методичної типології англійської термінологічної лексики підмови міжнародної економіки.

Ключові слова: економічна лексика, іношомовна комунікативна компетенція, класифікація термінів, методична типологія.

В статье анализируются подходы исследователей научно-технической терминологии к ее классификации, предлагаются способы проведения методической типологии английской терминологической лексики подговора международной экономики.

Ключевые слова: экономическая лексика, иноязычная коммуникативная компетенция, классификация терминов, методическая типология.

The article analyses approaches of researchers to the problems of economic and scientific technical terms classification, some methods of conducting methodological typology of international economics terms have been suggested.

Key words: economic vocabulary, foreign language communicative competence, classification of terms, methodological typology.

Згідно з вимогами нормативних документів, студенти повинні оволодіти англійською мовою для професійного спілкування на такому рівні, який дозволить їм компетентно функціонувати у професійному й академічному контекстах упродовж всього життя. Умовою отримання студентами якісного освітнього продукту в результаті вивчення англійської мови за фахом підготовки у вищому навчальному закладі є оволодіння ними галузевою термінологією, що в комплексі з набутими знаннями з фахових дисциплін забезпечить інтелектуальний розвиток особистості, здатної самореалізуватися і повноцінно функціонувати в іншомовному діловому середовищі. Основу підмови спеціальності складає термінологічна лексика, тому для максимального зменшення труднощів при її засвоєнні під час виконання розроблених вправ проводиться методична класифікація таких лексичних одиниць. Потреба у пошуку способів виділення лінгвістичних особливостей термінологічної лексики підмови міжнародної економіки з метою проведення її методичної типології зумовлює актуальність нашого дослідження. З огляду на важливість означеної проблеми метою статті є проаналізувати здобутки дослідників

як у галузі методики викладання іноземних мов, так і термінології, та запропонувати шляхи методичної класифікації англійської економічної лексики, що повинно забезпечити умови для формування у студентів іншомовної комунікативної компетенції.

Лінгвометодичний аналіз термінологічної лексики дозволяє краще зрозуміти її структурні особливості та виявити певні закономірності процесу терміноутворення, допомагає семантизувати і засвоїти значення певних термінів, забезпечує усвідомлене запам'ятовування та контекстне використання нових лексичних одиниць. Знання лінгвістичних особливостей економічної лексики є лінгвометодичною передумовою успішного вивчення лексичного матеріалу, необхідного для забезпечення предметної сторони іншомовного мовлення, для смислової обробки і виділення необхідної інформації з прочитаних спеціальних текстів, для формування лексичного компонента іншомовної комунікативної компетенції. Урахування лінгвістичних особливостей англійських економічних термінів у процесі їх методичної класифікації дає можливість подолати або мінімізувати труднощі оволодіння ними з метою розуміння економічного дискурсу та розвитку вмінь професійно орієнтованого спілкування. Тому проблема формування іншомовної лексичної компетенції та, зокрема, питання методичної класифікації фахової лексики як основи підмови спеціальності є в центрі уваги термінологів і методистів (І. М. Берман, В. Д. Борщовецька, М. О. Бурлаков, В. А. Бухбіндер, Ю. В. Гнаткевич, Ю. О. Жлуктенко, Т. Р. Кияк, В. С. Коростильов, Н. Є. Лаптева, Е. В. Мірошніченко, О. П. Петрашук, С. В. Подолкова, Н. С. Форкун, С. П. Шагілов, R. Carter, R. Ellis, I. Nation, N. Schmitt та ін.). У працях дослідників дається теоретичне обґрунтування та визначаються концептуальні підходи до проведення методичної типології іншомовної лексики, виділяються характерні структурно-морфологічні особливості лексичних одиниць, вказуються доцільні способи їх вивчення. Провести методичну типологію лексики означає згрупувати відібрані лексичні одиниці згідно виявлених труднощів їх вивчення, щоб врахувати ці складнощі і згодом, як зазначає О. П. Петрашук, “здійснити коректне диференціювання лексичного матеріалу у вправах” [5, с. 5]. На думку М. О. Бурлакова, “правильна оцінка типологічних особливостей слів дозволяє зробити обґрунтований вибір засобів і прийомів їх семантизації, намітити методично правильний шлях подальшої роботи з лексикою” [2, с. 19]. Тому розглянемо способи класифікації термінологічної лексики за певними критеріями, щоб зняти труднощі під час її активізації та засвоєння у вправах і таким чином домогтися ефективної роботи лексичного механізму в різних видах іншомовної мовленнєвої діяльності.

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що важливим критерієм проведення методичної типології англійської економічної лекси-

ки і її застосування у розроблених вправах є "ступінь подібності об'єму денотативного і конотативного мікроелементів лексичних одиниць, їх дистрибуції, лексичного фону на міжмовному та/або внутрішньомовному рівні" [3, с. 9]. Це означає, що під час розподілу слів за типологічними групами треба брати до уваги, наскільки значення англійських економічних термінів співпадають з їхніми відповідниками у рідній мові студентів, і, таким чином, з'ясувати та зменшити труднощі засвоєння таких лексичних одиниць. Отже, застосовуючи "порівняльну типологію лексичних міжмовних відповідностей англійської і рідної мов студентів" [6, с. 60], можна визначити, наскільки співпадає або не співпадає значення англійських термінів з українськими еквівалентами, врахувати розбіжності і відобразити це в проведеній методичній класифікації такої лексики. Для прикладу, В. Д. Борщовецька розподіляє англійську економічну лексику на чотири типологічних групи: терміни-інтернаціоналізми, що характеризуються неспівпадінням наголосу і неспівзвучністю наголошених голосних при частковій співзвучності приголосних або їх повній неспівзвучності; терміни, які співпадають за обсягом, але не співпадають за формою з термінами рідної мови, а також терміни, які співпадають за формою і значенням зі своїми еквівалентами в рідній мові, але відсутні в понятійному апараті студентів унаслідок їх недостатньої професійної компетенції; терміни, які не співпадають ні за формою, ні за обсягом значень з термінами рідної мови; аббревіатури [1, с. 5]. Класифікацію науково-технічних термінів на основі комплексного підходу, який охоплює як структурно-семантичний, так і психологічний аспект цього явища, пропонує Т. Й. Лещук. На думку дослідника, "структурно-семантичний підхід до парадигм термінології як універсальної системи і до кожної групи термінів зокрема дає чітку характеристику кожної структурно-семантичної одиниці, її визначення в багатогранних аспектах: за походженням, за структурою, за семантичним навантаженням, за сферою використання, за частотністю використання, за мовнокультурними якостями" [4, с. 46]. Взявши за основу виділені Т. Й. Лещуком критерії комплексної класифікації термінів, як варіант пропонуємо таку методичну типологію англійської економічної лексики:

1) За генетичним принципом:

а) терміни англійського походження: *bond* (облігація); *currency* (валюта);

б) терміни, запозичені з підмов інших спеціальностей: *liabilities* (назви); *depression* (депресія); *hedging* (хеджування);

в) полімовні терміни: *exports / imports* (експорт / імпорт); *barter* (бартер); *quota* (квота);

г) терміни – чужомовні слова: *cartel* (картель); *embargo* (ембарго);

г) комбіновані терміни: *absolute advantage* (абсолютна перевага);

balance sheet (бухгалтерський баланс); *exchange-rate system* (система обмінних курсів).

2) За морфологічним принципом:

а) терміни – кореневі слова або основи слів: *tax* (податок); *profit* (прибуток); *rent* (орендна плата);

б) терміни, утворені за допомогою афіксації: *unemployment* (безробіття); *payment* (платіж); *competition* (конкуренція); *devaluation* (девальвація);

в) терміни – імпліцитні слова: *firm* (твердий; фірма); *trade* (професія; торгівля);

г) терміни – складні слова, словосполучення і словозсуви: *hyperinflation* (гіперінфляція); *exchange rate* (обмінний курс); *legal tender* (законний платіжний засіб);

г) терміни – аббревіатури: *CPI* – *consumer price index* (індекс споживчих цін – ІСЦ); *VAT* – *value added tax* (податок на додану вартість – ПДВ);

д) терміни – фразеологізми: *break-even point* (точка нульового прибутку); *random-walk theory (of stock market prices)* (позаекстраполяційна теорія руху цін фондового ринку).

3) За принципом предметної диференціації:

а) загальні науково-економічні терміни: *market* (ринок); *bank* (банк);

б) галузеві науково-економічні терміни: *macroeconomics* (макроекономіка); *checking account* (поточний рахунок); *cyclical unemployment* (циклічне безробіття);

в) спеціальні науково-економічні терміни, нехарактерні для певної вузької галузі: *correlation* (співвідношення); *integration* (інтегрування).

4) За принципом семантичної відповідності:

а) абсолютні терміни: *sole proprietorship* (індивідуальна підприємницька діяльність); *yield* (дохід на капітал);

б) терміни, які частково співпадають за семантичною характеристикою: *command economy* (планова економіка); *proportional tax* (пропорційний податок);

в) значеннєво-відносні терміни: *opportunity cost* (альтернативні витрати); *supply-side economics* (теорія стимулювання зростання виробництва за рахунок зниження податкового тягаря).

5) За принципом синонімічного відношення:

а) терміни-синоніми адекватного значення: *scarcity* – *shortage* (дефіцит – брак, нестача); *staff* – *personnel* (штат – персонал); *shareholder* – *stockholder* (акціонер – акціонер); *recession* – *slump* (спад економічний – спад);

б) терміни-синоніми з відносним значеннєвим відтінком: *capital goods* (інвестиційні товари; товари виробничого призначення) *deficit spending* (дефіцитне витрачання; витрати на перевищення доходів); *economic*

trends (динаміка економічного розвитку; економічна кон'юнктура);

в) терміни-синоніми з неповним семантичним співпаданням: *industry* (галузь економіки; вид економічної діяльності; промисловість); *market share* (питома вага на ринку даного товару).

б) За естетико-психологічним принципом:

а) двокомпонентні терміни в порівнянні зі структурно лаконічними: *labor force* – *manpower* (робоча сила); *negative cash flow* – *expenditures* (*vumpati*);

б) синонімічні варіанти для оптимального вибору в комунікативно-функціональних ситуаціях: *surge in economic growth* – *period of economic boom* (раптовий період економічного зростання); *downturn in the economy* – *recession* (спад економічної діяльності);

в) продуктивні і непродуктивні власномовні терміни по відношенню до запозичених термінів: *produce* – *cost* (виробляти – вартість); *pay* – *debit* (платити – дебет); *employ* – *fund* (працевлаштовувати – фонд).

7) За принципом частотності вживання:

а) часто вживані терміни: *exchange rate* (обмінний курс); *price* (ціна); *stock* (акція);

б) не часто вживані терміни: *gold standard* (золотий стандарт); *utility* (комунальне підприємство); *econometrics* (економетрика);

в) рідко вживані терміни: *concentration ratio* (показники концентрації); *dominant equilibrium* (панівна рівновага); *duopoly* (дуополія).

Запропонована вище класифікація англійських економічних термінів підмови міжнародної економіки дозволить, на нашу думку, врахувати їхні лінгвістичні особливості, диференціювати відповідно до розглянутих вище принципів, попередити і усунути труднощі їх засвоєння на всіх етапах формування англомовної лексичної компетенції. Успішне оволодіння студентами англійською економічною лексикою, яка розподілена на певні типологічні групи, стане запорукою їхнього ефективного професійно орієнтованого спілкування англійською мовою. Перспективами подальшого дослідження є створення комплексу вправ з урахуванням різних підходів до проведення методичної типології англійської економічної лексики.

Література:

1. Борщовецька В. Д. Навчання студентів-економістів англійської фахової лексики / В. Д. Борщовецька: Автореф. дис. ... к. пед. н. : 13. 00. 02 / Київсь. нац. лінгв. ун-т. – К., 2004. – 20 с.

2. Бурлаков М. А. Обучение активному владению иноязычной лексикой в вузе (на материале франц. языка) / М. А. Бурлаков. – Львов : Вища школа, 1988. – 132 с.

3. Латпева Н. Е. Формирование речевого лексического навыка на основе

дифференцированного использования знаний / Н. Е. Лаптева: Автореф. дис. ... к. пед. н. : 13. 00. 02 / Минский гос. лингв. ун-т. – Минск, 2004. – 19 с.

4. Лещук Т. Й. Універсалізм комплексної класифікації науково-технічних термінів (на основі німецькомовних парадигм) / Т. Й. Лещук // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Філологія. – 2002. – № 6. – С. 41–46.

5. Петрашук Е. П. Обучение английской медицинской лексике устного профессионального общения с учётом индивидуально-психологических особенностей студентов (2-й этап обучения) / Е. П. Петрашук: Автореф. дис. ... к. пед. н. : 13. 00. 02 / Киев. гос. пед. институт иностр. яз. – К., 1991. – 16 с.

6. Форкун Н. С. Обучение активной лексики немецкого языка как второго иностранного с учётом её методической типологии (нач. этап языкового педвуза) / Н. С. Форкун: Дис. ... к. пед. н. : 13. 00. 02 / Научно-исслед. институт педагогики УССР. – К., 1991. – 262 с.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

УДК 796. 332. 001. 4

Коваль Р. С.,

Львівський державний університет фізичної культури, м. Львів

ДО ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЇ ФУТБОЛЬНОГО ФРІСТАЙЛУ

Статтю присвячено дослідженню термінів футбольного фрістайлу в англійській мові. Подано способи утворення основних термінів та можливі варіанти їх перекладу українською мовою.

Ключові слова: футбольний фрістайл, термін, переклад, метонімія, метафора.

Статья посвящена исследованию терминов футбольного фристайла в английском языке. Предлагаются пути возникновения основных терминов и возможные варианты их перевода на украинский язык.

Ключевые слова: футбольный фристайл, термин, перевод, метонимия, метафора.

The article is devoted to the analyzing of terms of football freestyle in English. Ways of formation of basic terms are viewed and modes of translation in Ukrainian are determined.

Key words: football freestyle, term, translation, metonymy, metaphor.

Футбольний фрістайл – це мистецтво виконання за допомогою футбольного м'яча різноманітних трюків та фінтів, використовуючи при цьому ноги, коліна, груди, плечі та голову [10]. Словосполучення *freestyle* (з англійської *free* – “вільний” та *style* – “стиль”) передбачає абсолютну свободу дій виконавця. Футбольний фрістайл є надзвичайно популярним в усьому світі. Його українським шанувальникам варто лише пригадати грандіозне відкриття домашньої арени одного з лідерів вітчизняного футболу – “Шахтаря” (Донецьк) у 2009 році, на яке керівництво гірників запросило до участі у шоу найкращих фрістайлерів планети.

Зазначають, що першовідкривачами багатьох футбольних трюків були звичайні циркові виконавці – Енріко Растеллі, Боббі Мей та Френсіс Браун. Вони уміли майстерно жонглювати багатьма предметами. У другій половині XX століття, коли футбол розвивається і поширюється надзвичайно швидкими темпами, гравці беруть на озброєння у свій арсенал ці трюки для їх широкого застосування безпосередньо у матчах [10]. Справжніми зірками, котрі досконало володіли футбольними фінтами,

були Пеле, Гарінча, Дієго Марадона, Зінедін Зідан, Роналдо та інші.

Існує думка про те, що вперше футбольний фрістайл з'явився 1500 років тому на території сучасної Бірми. "Чінлон" (у перекладі "м'яч з тростини"), популярне заняття у ті часи, полягало у тому, щоб учасник продемонстрував індивідуальну майстерність у володінні тодішнім прототипом сучасного м'яча [10].

Футбольний фрістайл пройшов крізь віки, і, на сьогоднішній день, найкращими у цій галузі вважають Пале (Palle), Абас Фаріда (Abbas Farid), Тузані (Touzani), Ліндрота (Lindroth), Тімо (Timo), Нем зе Мен (Nam the Man) та інших. Першим сучасним фрістайлером був кореєць Hee Young Woo або Mr. Woo, котрий у 1989 році потрапив до книги рекордів Гінесса, протримавши м'яч на голові 5 годин, 6 хвилин та 30 секунд [10]. Численні відеоролики з футбольним фрістайлом практично щодня з'являються в Інтернеті, зокрема на youtube.

Термінологія футбольного фрістайлу в англійській мові належить до однієї з найбільш прогресуючих частин словникового складу, що зумовлюється динамічним розвитком цього виду активності. У будь-якому терміні закодована певна семантика та емоційне навантаження. Беручи до уваги той факт, що термінологічний апарат футбольного фрістайлу утворений вулицею, іноді доволі важко навіть не те, щоб знайти вдалий переклад іноземною мовою, зокрема українською, але й банально зрозуміти, про що йдеться. Однак, саме завдяки зазначеному фактору, ці терміни надзвичайно вдало передають суть тієї чи іншої дії фрістайлера.

Своєчасна лексикографічна реєстрація та науковий аналіз термінів футбольного фрістайлу має велике теоретичне та практичне значення як для мовознавців, так і для фахівців у галузях фізичного виховання та спорту. Усі перелічені фактори зумовлюють **актуальність** цієї розвідки.

Мета статті полягає в лексико-семантичному описі основних термінів футбольного фрістайлу в англійській мові, а **завдання** – у пошуках можливих способів їх передавання українською, не втративши при цьому конотативний компонент.

Для початку варто розглянути саму структуру фрістайлу. Існує декілька окремих дисциплін – AirMoves [трюки з м'ячем, котрий знаходиться в повітрі], поділяється на Upperbody AirMoves [для виконання використовують голову, шию, груди, плечі, спину та руки], Lowerbody AirMoves [використовують ноги]; GroundMoves [трюки з м'ячем, котрий знаходиться на землі], поділяється на streetfootball [вуличний футбол], та groundstyle [трюки виконуються без втручання суперника та часто супроводжуються музикою]. Зазначимо, що існує також Sitting, який є одним з найважчих видів футбольного фрістайлу [усі трюки виконуються сидячи на землі], Brakestyle [сукупність футбольного фрістайлу з брейк-дансом], Startstyle [піднімання м'яча з землі] [10].

Перед перекладачем одразу постає надзвичайно важке завдання – як передати усі вищезазначені терміни українською. Найскладніша проблема – зберегти термінологічний та емотивний компоненти терміна футбольного фрістайлу, котрі присутні в англійській мові. Потрібно бути уважним для того, аби якомога точніше відтворити значення кожного слова, котре входить у лексичну систему футбольного фрістайлу.

Зважаючи на той факт, що, на сучасному етапі, далеко не всі терміни, котрі стосуються футбольного фрістайлу, зафіксовані у відповідних перекладних та тлумачних словниках, на допомогу приходить всесвітня мережа Інтернет, у котрій маємо можливість зайти на спеціалізовані сайти англійською та російською мовами. Однак, на сьогоднішній день, немає багато інформації, котра стосується цієї спортивної дисципліни, українською мовою. Також питання, котрі стосуються різноманітних питань фрістайлу, обговорюються на відповідних форумах.

Перекладаючи зазначені вище терміни українською мовою, варто вдаватися до описового способу, оскільки дібрати точні відповідники неможливо. Крім цього, набагато простіше буде зрозуміти, про що саме йде мова.

Формування термінологічного апарату футбольного фрістайлу стосується словотвірного процесу в динаміці. Одне з головних питань – як саме проходить процес номінації дій фрістайлера в англійській мові. За Кубряковою О. С., номінація – це називання предметів і ситуацій за допомогою мовних засобів, закріплення за певним референтом того чи іншого спеціального знака [3, с. 44].

Одним з найпоширеніших способів номінації є словотворення, тобто утворення нової мовної одиниці за певною словотвірною моделлю. Отож, бачимо, що згадані терміни утворені наступним чином – англійська лексична одиниця *move* (українською “хід”, “рух”; таким чином, вказано на виконання певної дії), додається до лексичних одиниць *air* – “повітря”, *ground* – “земля”. Саме вони вказують на те, де фрістайлером будуть виконані трюки – в повітрі чи на землі. За цим самим принципом утворені терміни *upperbody* та *lowerbody*. Прикметники *upper* (“вищий”) та *lower* (“нижчий”) додаються до іменника *body* (“тіло”); вказано, якою саме частиною тіла будуть виконані трюки.

Що ж стосується, наприклад, терміну *sitting*, бачимо, що маємо справу з семантичною транспозицією, яка включає в себе утворення нової номінативної одиниці за допомогою трансформації наявної одиниці мови шляхом додавання нового значення. Тобто, якщо лексична одиниця англійської мови *sitting* вказує на певний процес (сидіння), додається лише ще одне значення зазначеного терміну.

Тепер розглянемо безпосередньо шляхи номінації самих трюків. Одним з найвідоміших фінтів, котрий надзвичайно широко використовується не

лише у фрістайлі, але й у великому футболі є ATW / around the world (дослівно “навколо світу”), котрий полягає у тому, щоб на ходу стати однією ногою на м’яч, розвернутися, другою ногою вдарити по ньому, обвівши суперника при цьому, і продовжити рух. Уперше у грі його використав відомий бразильський гравець Гарінча, хоча він не виконував повний оберт корпусу. Оберт на 360 градусів почав здійснювати один з найкращих гравців в історії футболу, аргентинець Дієго Марадона [10]. Однак, у фрістайлі зазначений трюк полягає у тому, щоб виконавець підкинув м’яч та обвів навколо нього ногу ще до того часу, як він торкнеться землі. Або ж crossover – кросовер, який полягає у тому, щоб підкинути м’яч опорною ногою, в той час як обвести його другою в повітрі. Ці фінти є базовими у будь-якого фрістайлера.

Один з найвідоміших фахівців з перекладознавства В. Н. Комісаров зазначав, що однією з найбільш поширених моделей перекладу є денотативна. Згідно її принципів, зміст усіх мовних знаків відображає, в кінцевому результаті, які-небудь предмети, явища, котрі називаються денотатами. Таким чином, денотативна теорія визначає сам переклад як процес опису за допомогою мови перекладу денотатів, описаних на мові оригіналу. Усвідомлюючи текст оригіналу, перекладач ототожнює складові одиниці тексту з відомими йому знаками вихідної мови, і через них усвідомлює, яку ситуацію реальної дійсності описує оригінал.

Опис за допомогою мови перекладу якої-небудь ситуації, у нашому випадку, дій фрістайлера, завжди є принципово можливим, оскільки будь-яка розвинена мова володіє необхідними засобами не лише для опису відомих фактів, але й для визначення нових. Денотативна теорія перекладу адекватно описує особливості перекладацького процесу, коли вибір варіанту перекладу неможливий без звернення до дійсної ситуації, яка стоїть за текстом оригіналу [2, с. 32]. Усвідомлення вищезазначених факторів допомагає краще зрозуміти сам процес перекладу термінів, котрі були утворені в англійській мові, і питання перекладу котрих ще недостатньо розроблені відповідними фахівцями.

Дуже популярними серед виконавців фрістайлу є утримування м’яча на тілі (англійською ця дисципліна зветься Stall), та Combo [безперервна послідовність виконання трюків]. Терміни цього різновиду футбольного фрістайлу утворені здебільшого з іменника, котрий вказує на певну частину людського тіла, та лексичної одиниці *stall*. Маємо, зокрема, *headstall* (складається зі слів *head* – “голова” та *to stall* – “зупиняти”) – утримання м’яча на голові; *cheststall* – утримання м’яча на грудях (*chest* – “грудна клітка”); *shoulderstall* – утримування м’яча на плечах (*shoulder* – “плече”); *neck stall* – утримування м’яча на шії (*neck* – “шия”). Однак, варто зазначити, що, наприклад, *neck roll* – перекочування м’яча на шії, а *ATM / around the moon* – оборот голови навколо м’яча (цікаво, що *moon* – “місяць”).

Будь-яка людина є носієм певної національної ментальності і мови, та бере участь у спільній діяльності, в тому числі, і у мовленнєвій, з іншими представниками національної спільноти. А для сучасної науки цікавою є не тільки людина, а особистість, тобто конкретна людина, як носій свідомості, мови тощо. Ба більше – людина в мові, оскільки мова – єдиний засіб, котрий може допомогти проникнути нам у сферу ментальності [4; с. 105].

Розуміння ментальності людей, котрі формують терміни футбольного фрїстайлу в англійській мові, допомагає краще зрозуміти можливі шляхи їх передавання іншими іноземними мовами. Мова є одним з найважливіших засобів ідентифікації людини. Тому різке оновлення мови можна вважати насильством над мовною особистістю [4; 108]. На це потрібно особливо зважати, оновлюючи словниковий склад конкретної мови, у тому числі, і спортивну термінологію.

Ще одним цікавим прикладом є *Shirt slip* (катання м'яча на футболці; *shirt* – “футболка” та *slip* – “ковзати”). Однак, існують чимало термінів, котрі переконливо свідчать про те, що далеко не завжди усе так просто. Зрозуміти значення лексичної одиниці *slasher*, котра відноситься до *Startstyle*, і є способом підняти м'яч з землі фрїстайлером, практично неможливо. Адже, *slasher* має кілька можливих варіантів перекладу, зокрема, 1. забіяка; 2. кривий садовий ніж; 3. шабля; 4. різка критика, і зрозуміти причини, чому саме це слово отримало ще одне значення, доволі важко. Тим не менше, воно увійшло до спортивної термінології англійської мови.

Розглянемо ще один термін – *AirJester* [набиваючи м'яч, підкидуєте його у повітря, однією ногою обводите його, у той час, коли він падає на опорну ногу; опорною ногою необхідно його ударити], який належить до безеквівалентної лексики. Тому в інших іноземних мовах, зокрема і в українській, існуватиме однаковий термін, котрий ми повинні були б вимовляти *ейрджестер*. Варто зазначити, що *air* – “повітря”, а *jester* – “жартівник”. Нові лексичні одиниці з'являтимуться постійно, але вони повинні бути вмотивованими та виправданими при їх використанні в українській мові.

Більшість фінтів шанувальники цього виду спорту мають можливість спостерігати у футбольних баталіях світових грандів, а не лише у вуличному футболі. Проте, обманні рухи є особливо популярними саме в останньому, коли на ігровому майданчику доволі малої площі гравець за допомогою ефективного застосування фінтів добивається успішно вирішення багатьох тактичних задач. Наприклад, футбольний трюк *Elastico*, котрий доволі часто використовує бразильська зірка Роналдіньо-й, уперше був виконаний не менш відомим представником пентакампеонів Роберто Рівеліно. *Nocus Pocus* (автор – швед Крістіан Вільгельмсон), полягає в тому, щоб внутрішньою стороною стопи відвести м'яч позаду

опорної ноги, після чого зовнішньою стороною стопи прокинути його собі на хід. Rabona (“рабона”, запозичення з термінології танго; уперше використана гравцем італійського клубу Асколі Джованні Рокотеллі у грі проти Модени в 1978 році), удар по м’ячі ногою, котра знаходиться позаду опорної ноги, та rainbow (“веселка”), коли м’яч потрібно притиснути ногою до ікри опорної ноги, провести по ікрі, підстрибнути і зігнути опорну ногу так, щоб підкинути м’яч уперед, є особливо популярними у вуличному футболі. Через відсутність відповідників в українській мові доводиться перекладати зазначені терміни описовим способом, проте замість одного слова отримуємо щонайменше декілька.

Висновки

Для лінгвістів термінологічна система будь-якого виду спорту була і буде невичерпним джерелом дослідницького матеріалу. Футбольний фрістайл розвивається надзвичайно інтенсивно в усьому світі, і питання, котрі стосуються упорядкування його термінологічного апарату та перекладу, рано чи пізно постануть перед філологами та фахівцями зі спортивної сфери.

Одні з основних способів утворення термінології футбольного фрістайлу в англійській мові полягають у тому, щоб до іменника, котрий вказує на частину тіла, додається дієслово зі значенням дії, а також модель іменник + іменник. Номінації фінтів утворені, здебільшого, із застосуванням метафори та метонімії.

Необхідно передавати лексичне значення терміна якомога точніше. У більшості випадків використовують описовий спосіб перекладу. При безеквівалентних словах можна використовувати виправдані та вмотивовані запозичення. Однією з основних проблем при розробленні зазначених питань є англomовне походження термінів футбольного фрістайлу. Неприпустимим є викривлення семантики терміну.

Фрістайл вивів футбол на вищий рівень спортивного мистецтва. Подальший розвиток розглянутих у статті питань вбачається у поглибленні аналізу проблем, котрі стосуються опису та перекладу термінів футбольного фрістайлу українською мовою, та їх закріплення як термінологічних одиниць спортивної галузі нашої мови. Безсумнівим є той факт, що кількість праць, у котрих розглядатимуться питання української спортивної термінології, невпинно збільшуватиметься.

Література:

1. Англо-русский и русско-английский словарь футбольных терминов / Авт. -сост. Л. А. Зарохович; пер. на англ. М. А. Кравченко. – М. : ООО “Издательство Астрель”, 2002. – 128 с.
2. Комиссаров В. Н. Слово о переводе (очерк лингвистического учения о переводе). – М. : Международные отношения, 1973. – 215 с.

3. Кубрякова Е. С. Когнитивные аспекты словообразования и связанные с ним правила инференции (семантического вывода) // Новые пути изучения словообразования славянских языков. Магдебург, 1997.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М. : Издательский центр "Академия", 2001. – 208 с.
5. Мова футболу: ілюстрований шестимовний словник футбольної лексики / уклад. : Помірко Р. С., Дубяк М. Б., Іваньо Т. Р., Проців М. І. – Л. : Українські технології, 2009. – 100 с.
6. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IV / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 3-8.
7. Футбол: спортивные термины на пяти языках: русский, français, english, deutsch, español / под ред. Гранаткина В. А. – М. : Русский Язык, 1979. – 111 с.
8. Glenn Moore. Soccer. Skills & Tactics. Bristol: Parragon, 1997. – 96 p.
9. The complete book of soccer / General Editor: Keir Radnedge. Printed and bound in Spain: Sevenoaks Books Ltd, 1999. – 256 p.
10. [www. footballfreestyle. ru](http://www.footballfreestyle.ru)
11. www. freestylefactory. net
12. www. motg. com

Коломієць С. С., Шевченко М. В.,

Національний Технічний Університет України "КПІ", м. Київ

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА ДОМІНАНТА У ВІДТВОРЕННІ АНГЛОМОВНОГО ОПИСУ ВІНАХОДУ У ПАТЕНТНІЙ ЛІТЕРАТУРІ МОВОЮ ПЕРЕКЛАДУ

Досліджується жанрово-стильова домінанта у відтворенні українською мовою англomовного опису винаходу у патентній літературі. Зокрема, розглядаються лексичні штампи, терміни та граматичні особливості англomовного опису винаходу у патентній літературі.

Ключові слова: жанрово-стильова домінанта (ЖСД), патентна література, патентний опис винаходу, лексичні штампи, терміни, граматичні особливості.

Исследуется жанрово-стилевая доминанта в воспроизведении на украинском языке англоязычного описания изобретения в патентной литературе. В частности, рассматриваются лексические штампы, термины и грамматические особенности англоязычного описания изобретения в патентной литературе.

Ключевые слова: жанрово-стилевая доминанта (ЖСД), патентная литература, патентное описание изобретения, лексические штампы, термины, грамматические особенности.

Genre and style dominant in the Ukrainian language reproduction of features, in particular, lexical cliches, terms and grammatical peculiarities, of the English invention description in the patent literature is studied.

Key words: genre and style dominant (GSD), patent literature, patent invention description, lexical cliches, terms, grammatical peculiarities.

Постановка проблеми. Вже з давніх часів переклад є одним із основних засобів комунікації між різними народами країн світу, тому питання покращення якості перекладу завжди є дуже актуальним. У нашій країні і в інших країнах світу вже успішно сформувалась загальна теорія перекладу, основні методи і критерії аналізу оригіналів та текстів перекладу. У зв'язку з цим виникла потреба у поглибленій розробці окремих перекладацьких теорій. Одним з таких теоретичних напрямків є жанрова теорія перекладу. Вона відкриває нові можливості для перекладознавства, оскільки оперує закономірностями цілих груп текстів. Крім того, жанрова теорія перекладу допомагає поєднати загальну теорію перекладу з проблемами індивідуального стилю, як авторського, так і перекладацького. Треба також відмітити, що часто можна зустріти неправильний переклад текстів через недотримання жанру і стилю, зумовлений або браком екстралінгвістичних знань, або незнанням специфіки пере-

кладу текстів різних стилів і жанрів. Оскільки жанрова теорія перекладу ще недостатньо розроблена, вона не може аргументовано відповісти на центральне запитання: чим можна у перекладі вихідного тексту даного жанру пожертвувати, а що необхідно зберегти? Для уточнення цього питання важливим є поняття "жанрово-стильової домінанти" (ЖСД) – це інваріант (ядро) жанру, який реалізується у стилі конкретних текстів, що належать до даного жанру. Іншими словами, ЖСД – це "ядро", ті особливості, які є для кожного жанру головними, жанрово утворюючими.

Таким чином, визначення ЖСД будь-якого тексту в оригіналі дозволить визначити межі стабільного/нестабільного, обов'язкового/факультативного при перекладі даного тексту чи при аналізі перекладу. Це дозволить довести, які зміни у тексті перекладу допустимі з точки зору жанрової відповідності, а які призводять до руйнування вихідного жанру тексту оригіналу.

Актуальність детального вивчення жанрово-стильової домінанти у відтворенні англомовного опису винаходу у патентній літературі мовою перекладу для галузі українського перекладу на сьогодні полягає у тому, що на даному етапі відбувається швидкий розвиток та поширення міжнародного спілкування та співтовариства, а одним із засобів його підтримання та зміцнення є використання адекватного перекладу на рідну мову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науково-технічній літературі висловлюється дуже багато поглядів з приводу перекладу патентної літератури. Дані питання є дослідженими такими науковцями як Б. М. Клімзо, Є. Д. Мальонова, С. Д. Руденко, Т. Г. Клепікова, Ж. М. Зеніна та багатьма іншими, проте всі вони розглядають переклад патентної літератури загалом без зосередження уваги саме на особливостях окремого аспекту патентної літератури. Питання жанрово-стильової домінанти у відтворенні англомовного опису винаходу у патентній літературі мовою перекладу ще не є достатньо різнобічно дослідженим.

Метою статті є дослідження жанрово-стильової домінанти у відтворенні англомовного опису винаходу у патентній літературі мовою перекладу.

Матеріали та результати дослідження. Матеріалом дослідження слугували англомовні та україномовні патенти, зокрема увагу було сконцентровано на жанрово-стильовій домінанті у відтворенні англомовного опису винаходу у патентній літературі українською мовою.

Варто зазначити, що патентною інформацією є інформація про винаходи, корисні моделі, промислові зразки та товарні знаки, що є заявленими в якості об'єктів промислової власності та/або офіційно визнаними такими патентним відомством.

Поряд з науково-технічними відомостями патентна інформація містить відомості правового характеру: про правовий статус об'єктів, що

охороняються та його подальші зміни, про авторів, заявників та патентовласників, про передачу прав на об'єкти інтелектуальної власності тощо.

Патентна інформація має ряд переваг у порівнянні з іншими видами науково-технічної літератури: 1) унікальність – основна частина відомостей, що містяться у патентних документах, у подальшому не дублюються у інших джерелах інформації; 2) оперативність – випереджає інші види публікацій, як правило, на декілька років; 3) достовірність – підтверджується висновками державної науково-технічної експертизи; 4) універсальність та широке охоплення країн – охоплює усі галузі науки та промисловості, публікується у більш, ніж 80 країнах; 5) структурованість – текст патентного документа викладений за визначеними аспектами; 6) впорядкованість – документи мають реєстраційні номери, що є класифікованими за іншими індексами.

Патентна інформація використовується на усіх етапах життєвого циклу об'єктів техніки. Використовуючи її, виконується розробка технічних новачків та їх патентування, визначаються перспективи комерціалізації створених об'єктів промислової власності та їх конкурентоспроможність, вирішуються питання просування на ринку нових об'єктів техніки та забезпечується їх патентна чистота тощо [6].

Дослідження особливостей перекладу патентної інформації, зокрема описів винаходів, є тісно пов'язаним з поняттям “домінанти”, яке вже використовувалось у загальній теорії перекладу, але трактувалось по-різному. Вперше цей термін ввів К. І. Чуковський. Він запропонував виявити “домінанту відхилень” від тексту оригіналу. М. Ф. Рильський почав використовувати інше поняття: “творчої домінанти автора”. Системне і фундаментальне вивчення стилю у перекладі привело дослідників до поняття “стилістичної домінанти”. Під нею стали розуміти стилістичний інваріант будь-якого тексту відносно всіх можливих його перекладів [3, с. 5–7].

Важливою для правильного розуміння і відтворення тексту оригіналу є його жанрова належність. Жанр як тип твору, що склався історично, організує всі жанрово утворюючі елементи в єдину систему. Кожен текст оригіналу представляє собою сукупність як стилістичних, так і жанрово утворюючих ознак.

З однієї сторони, текст повинен бути адекватним тексту оригіналу, тобто виконувати у рідній культурі функцію, аналогічну функції тексту оригіналу у вихідній мові. З іншої сторони, текст перекладу повинен бути еквівалентним тексту оригіналу, тобто вірно передавати його змістовно-стилістичну систему.

Жанр часто визначає домінуюче експресивно-емоційне забарвлення. Жанрово обумовленим є використання у тексті оригіналу реалій (місце-

вих і часових). Реалії – слова-носії національного колориту, особливостей побуту і культури, соціального та історичного розвитку країни. Вони зустрічаються у різних жанрах.

Деякі жанри жорстко регламентовані щодо синтаксичного контексту, а деякі ні. При аналізі тексту оригіналу у морфологічному контексті важливими є займенники, артиклі, часові форми.

Виявлення ЖСД потребує комплексного підходу до тексту. В силу мовних, стильових, соціокультурних відмінностей абсолютно ідентичний текст перекладу будь-якого тексту оригіналу неможливий. В будь-якому тексті перекладу частина елементів тексту оригіналу відтворюється, частина опускається, а частина їх компенсується через перекладацькі трансформації (конкретизація, генералізація, вилучення, додавання, заміни, перестановки).

Поняття ЖСД і методика перекладу, яка на ньому заснована, допомагають провести градацію елементів тексту оригіналу по ступені їх функціональної значимості. Елементи, що входять у ЖСД, відіграють домінуючу роль. Тому саме вони повинні бути у першу чергу збережені при перекладі. Але другорядні елементи також розмежовуються за ієрархічним принципом: у залежності від їх значення для жанру тексту оригіналу і більшої чи меншої обов'язковості відтворення у тексті перекладу.

Отже, ми бачимо, що цілісний всесторонній аналіз тексту оригіналу дозволяє виділити його жанрову стилістичну домінанту (ЖСД). Чим жорсткіше регламентований текст оригіналу з жанрової точки зору, тим менше варіацій він допускає у тексті перекладу і тим точніше доводиться дотримуватись ЖСД. Відхилення від неї може призвести до того, що текст перекладу стане твором іншого жанру.

У перекладі всі аспекти тексту оригіналу пов'язані між собою і перекладач повинен одночасно обробити граматичну, лексичну, стилістичну, загальнотекстову і комунікативну інформацію. До стилістичних характеристик тексту відносяться і частотність вживання певних слів, і застосування певних граматичних форм та структур.

Серед жанрово-стилістичних труднощів перекладу англійських текстів на українську мову варто назвати переклад метафоричних термінів, образної і необразної фразеології, кліше і розмовних лексичних елементів. Виокремлюють такі лексичні труднощі перекладу: багатозначність слів (термінів) та вибір адекватного словникового відповідника, правильне застосування того чи іншого способу перекладу лексики (калькування, тобто дослівний переклад, транскодування, описовий переклад, пошук відповідників), визначення межі припустимості перекладацьких лексичних трансформацій, переклад термінів-неологізмів, аббревіатур, такі "фальшиві друзі" перекладача, як етноспецифічна лексика, іншомовні слова, різного роду власні імена і назви.

Причинами існування лексичних труднощів перекладу є розбіжності у картині світу англійської і української мов, особливості багатозначності англійських і українських слів, відсутність у мові перекладу відповідних нових термінів та ін. Перекладаючи тексти, слід мати на увазі, що можуть існувати різні жанрові і стилістичні норми текстів у мові оригіналу і перекладу. При лінгвостилістичному аналізі застосовується певна модель, що включає хронотоп, композицію, систему персонажів тексту, авторську позицію, образні та експресивні засоби, лексичний контекст, синтаксичний контекст, морфологічний контекст.

При перекладі на українську мову англійські тексти повинні бути адаптованими із урахуванням стилістичних і жанрових норм, що існують в українській мові і культурі стосовно відповідних текстів. Відсутність у тексті перекладу елементів вихідної ЖСД може призвести до суттєвих жанрових змін, у результаті чого текст перекладу трансформується у твір іншого жанру. Такий текст перекладу вже не буде ні стилістично еквівалентним, ні функціонально адекватним тексту оригіналу. ЖСД включає елементи на рівні опису ситуації, на рівні повідомлення, на рівні мовних знаків. Таким чином, вона слугує надійним селектором, що відхиляє перекладацькі варіанти, які не відповідають нормам даного жанру і стилю.

Жанрово-стильова домінанта є особливо вираженою у рефератах описів винаходів, які заслужено вважаються одними з найбільш надійних засобів компактного зберігання та ефективного пошуку патентної інформації.

Реферати представляють собою згорнуту інформацію про винаходи, завдяки якій у декілька разів скорочуються розміри пошукового масиву і, відповідно, затрата праці на проведення пошуку, оскільки відпадає необхідність суцільного перегляду повних описів винаходів. Ефект скорочення пошукового масиву стає більш разючим, якщо один реферат представляє весь ряд документів-аналогів. До того ж, завдяки реферуванню багатомовних описів винаходів, долається мовний бар'єр.

Переваги реферативної інформації проявляються ще більш наочно при виконанні пошукових процедур. У процесі реферування створюється новий інформаційний продукт, що має додаткові споживчі властивості. З тексту повного опису виокремлюються найважливіші аспекти винаходу та розкривається їх сутність, що нерідко вуалюється заявниками. Завдяки цьому забезпечується більш ефективний пошук за ключовими словам.

Головною ознакою реферативної інформації є її тісний зв'язок з науково-технічним стилем. Характерною рисою опису винаходу як в англійській, так і в українській мовах є наявність лексичних штампів, кліше, спеціальних термінів та граматичних особливостей.

Стиль патентної літератури можна розглядати як підстиль науково-технічного стилю.

Як відомо, науково-технічний стиль являє собою інформаційний простір функціонування наукових мовленнєвих жанрів. Основна функція мовленнєвих жанрів наукового стилю – інформативна (повідомлення). Загальний зміст функції наукового стилю можна визначити як пояснення, яке включає закріплення процесу пізнання і зберігання знання, отримання нових знань (когнітивна функція) та передачу спеціальної інформації (комунікативна функція).

Основними властивостями наукового стилю є підкреслена логічність, смислова точність (однозначність вираження думки), інформативна насиченість, об'єктивність викладу, прихована емоційність, узагальнено-абстрактний характер викладу, використання абстрактної лексики. Численна термінологія патентної літератури представляє саме цей лексичний пласт.

Саме ці особливості науково-технічного стилю є найбільш представленими у патентній літературі, а саме в описах винаходів у ній.

Слід зазначити, що патентом є документ, що посвідчує авторство на винахід та виключне право використовувати його [5, с. 473].

Патентні описи є найбільш формалізованим видом науково-технічних документів, так як дані описи є основними документами заявки, що відображають створений винахід, і повинні повністю розкривати технічну сутність винаходу і містити достатню інформацію для подальшої розробки об'єкта винаходу чи його безпосереднього використання. Переклад патентного опису повинен також відповідати прийнятій у кожній країні структурі, яка визначається відповідними регламентуючими документами, тобто чинними стандартами [1, с. 5].

Для патентних описів характерна об'єктивність, логічна послідовність, точність викладу при місткості форми. У них широко використовується термінологічна і виробнича лексика, буквені скорочення, умовні позначення технічних пристроїв, технологічних процесів, марок виробів, апаратів, приладів, машин, а також одиниць виміру. На особливу увагу при дослідженні способів відтворення англомовного опису винаходу у патентній літературі мовою перекладу слугують саме лексичні штампи, спеціальні терміни та граматичні особливості.

Лексичні штампи

До них відносяться вирази, які підкреслюють варіантність рішення, індикатори характерних рис винаходу та посилання на обізнаних спеціалістів.

Оскільки винахідники намагаються вказати якнайбільше варіантів (еквівалентів) свого винаходу, повний опис містить різноманітні розширення, які охоплюють усі можливі вказані варіантні рішення та ті, що мають на увазі. Такі розширення можна об'єднати у чотири групи:

1) слова та словосполучення, що непрямо підкреслюють варіантність

ознак винаходу, а саме: *substantially* (по суті, а основному), *advantageously* (ефективно), *generally, conventionally, normally* (зазвичай), *preferably* (переважно), *alternatively* (як варіант);

2) словосполучення, сполучники та прийменники, що вказують на варіантність ознак винаходу, а саме: *for illustrative purposes, solely by way of comparison, if desired, as shown, or other, or the like, if say, as by*;

3) загальні вирази, що допомагають уникнути несуттєвої конкретизації, на кшталт: *in concentric relation with* (концентрично), *in surrounding relation with* (близько), *in communicating relation with* (у поєднанні з);

4) такі загальні слова як *means* (засіб, пристрій), *device* (прилад), *body* (тіло, корпус), *piece member* (деталь, елемент).

Найуживанішими прислівниками, що вказують на напрямок, орієнтацію у просторі та спосіб дії є *upwardly, downwardly, forwardly, rearwardly, inwardly, outwardly, lengthwise, counterwise, upstream, downstream, exteriorly, interiorly, stepwise, portionwise*.

Для опису характерним є переважне використання дієслів *include* (містити, мати), *attach, fix, secure* (прикріплювати), *mount* (встановлювати), *connect* (приєднувати), *pass* (проходити), *project, extend* (простягатися), *adjust* (регулювати, припасовувати), *engage* (знаходитись, зачіпати), *to be spaced* (бути на відстані) [2, с. 200–202].

Терміни

Для термінів англомовного опису винаходу у патенті характерними ознаками є простота і широта значення. Це пояснюється тим, що винахідник прагне розширити свої права. Саме тому, конкретизуючи широкі за значенням терміни формули та резюме (наприклад, *means, member, element, unit, structure, device, fluid*), винахідник знову ж таки використовує досить широкі терміни на кшталт *bearing, connector, spacer, heat exchanger, gas, liquid, lubricant* [2, с. 203].

Граматичні особливості

З граматичної точки зору (повний) опис майже не відрізняється від звичайних науково-технічних текстів, хоча, варто зазначити, що у ньому переважно використовуються означальні та абсолютні дієприкметникові звороти, а також емпатична інверсія:

Formed above the sub-combustion chamber 5 is a combustion air preheating chamber 23 which communicates with the former at its front end.

Над вторинною камерою згоряння розташована камера 23 для підігрівання первинного повітря, що з'єднується із вторинною камерою біля передньої стінки [2, с. 203–204].

З іншого боку, у детальних описах рідко зустрічаються довгі “означальні ланцюжки”, що складаються з декількох іменників у загальному відмінку, а також називний відмінок з інфінітивом і дієсловами-зв'язками *seem* та *appear*, умовні речення, безособові конструкції на кшталт *it is*

believed (thought) та такі вирази як *it would appear, perhaps*. Імплікації є повністю відсутніми. Це все пояснюється прагненням до найбільшої точності висловлювання і тим, що адресатом є не вузький спеціаліст, який розуміє усе написане у повній мірі, а спеціаліст середньої кваліфікації. Тому, саме для такого адресата, доволі часто вживаються такі фрази як *it is well known, it will (should) be understood that, it will be readily apparent (appreciated) that*, що перекладаються як зрозуміло, очевидно:

It will be appreciated that by all said effects of the invention a perfectly efficient device is obtained.

Очевидно, що, з огляду на вищесказане, винахід дозволяє отримати виключно ефективний прилад [4, с. 49].

Варто також зауважити, що для звичайних науково-технічних текстів звичними є конструкції на кшталт *A sleeve surrounds the stationary member, which is provided with holes*, причому кома перед *which* вказує на означальний зворот, що відноситься до підмета, а не додатка. Проте кома у таких випадках використовується дуже непослідовно, тому у (повних) описах використовують більш точну конструкцію з обставинним зворотом та інверсією дієслова *to be*:

Surrounding the stationary member is a sleeve which is provided with holes.

Стаціонарний елемент охоплює склянку, що має отвори.

Ще більш висока точність досягається за допомогою пари слів *which latter*:

Within the intermediate header is a diaphragm separating the lower part thereof from the upper part thereof, from which latter the superheated steam is taken to the desired point of use.

Всередині проміжного колектора знаходиться діафрагма, що відділяє нижню частину колектора від його верхньої частини, з якої перегріта пара й надходить до точки відбору.

Також нерідко протягом усього детального опису у патенті, окрім номера позиції, який, здавалося б, однозначно визначає деталь, винахідник вводить одне, два і навіть три додаткових визначення: *the said opposed wall 11* замість простого *wall 11* [2, с. 204–205].

Отже, жанрово-стильовою домінантою (ЖСД) є інваріант (ядро) жанру, який реалізується у стилі конкретних текстів, що належать до даного жанру. Таким чином, найхарактернішими лексичними особливостями англомовного опису винаходу у патентній літературі є вживання лексичних штампів та термінів, значення яких може суттєво відрізнятися від звичного їх значення у нетехнічних стилях. Граматичні особливості представлені у вигляді частого вживання означальних та абсолютних дієприкметникових зворотів, емпатичної інверсії, а також більш точно-го та доступнішого для зрозуміння спеціалістам середньої кваліфікації

формулювання граматичних конструкцій, зокрема використовують конструкцію з обставинним зворотом та інверсією дієслова *to be*, пару слів *which latter*, а також додаткові визначення однієї деталі замість надання їй одного звичного позначення.

Література:

1. Клепикова Т. Г., Ревина А. С. Методические указания по проведению анализа лексико-грамматических и стилистических особенностей текстов патентных описаний для студентов V курса специальности “Перевод”. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2006. – 48 с.
2. Климзо Б. И. Ремесло технического переводчика. Об английском языке, переводе и переводчиках научно-технической литературы. 2-е изд., переработанное и дополненное. – М. : “Р. Валент”, 2006. – 508 с.
3. Макаренко Е. И. Жанрово-стилистическая доминанта в переводе. Автореф. дис. канд. фил. наук / Одесса. Ун-т. – Одесса, 1989. – 24 с.
4. Малёнова Е. Д. Перевод патентов США и Великобритании: от теории к практике: учеб. -метод. пособие / Е. Д. Малёнова, Л. А. Матвеева. – Омск: Изд-во Ом. гос. ун-та, 2008. – 144 с.
5. Радченко І. О., Орлова О. М. Новий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : ПП Голяка В. М., 2006. – 768 с.
6. URL <http://www.patent-kravets.ru>

Крилова Т. В.,

Гуманітарний інститут НАУ, м. Київ

ВРАХУВАННЯ КУЛЬТУРНО-ПРАГМАТИЧНИХ КОНОТАЦІЙ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ

У статті розглянуто лінгвокультурну специфіку вираження категорії неімпозитивності в англійській мові. Охарактеризовано дискурсивно-прагматичні значення різних засобів хеджінгу в наукових текстах в контрастивному та перекладацькому аспектах.

Ключові слова: негативна ввічливість, дискурсивні стратегії неімпозитивності, хеджінг, прагматична адаптація тексту перекладу.

В статье рассмотрена лингвокультурная специфика выражения категории неимпозитивности в английском языке. Охарактеризовано дискурсивно-прагматические значения разных средств хеджингу в научных текстах в контрастивном и переводческом аспектах.

Ключевые слова: негативная вежливость, дискурсивные стратегии неимпозитивности, хеджинг, прагматичная адаптация текста перевода.

The paper focuses on linguistically and culturally specific indirectness strategies in English academic texts with special emphasis on their discourse and pragmatic meanings in the light of contrastive analysis and translation studies.

Keywords: negative politeness, indirectness strategies, hedging, pragmatic adaptation in translation.

Зміна перекладацьких парадигм, а саме, уточнення пріоритетів перекладацької діяльності, в основі якої є орієнтація на приймаючу чи передаючу культуру дала могутній поштовх вивченню дискурсу в рамках контрастивної та міжкультурної прагматики. Контрастивна прагматика, де дослідження ведеться переважно з позицій соціопрагматичного підходу, є новим напрямком в аналізі дискурсу: вивчення міжкультурної дискурсивної взаємодії розглядається як процес спілкування між комунікантами, що є носіями різних мовних культур і, як наслідок, різних комунікативних моделей. Окрім власне прагматичних концепцій, в основі цього напрямку лежить також сучасний когнітивний підхід до розгляду взаємовідношень мови і культури, який базується на визначенні культури як спільного для певного культурного соціуму знання. У фокусі контрастивного прагматичного опису є аналіз спільних та відмінних рис в реалізації мовних актів в різних лінгвокультурах, вивчення впливу соціальних факторів на комунікативні стратегії виконання дискурсивних дій, а також аналіз відмінностей в способах виконання мовних дій носіями різних мов. Результати цих досліджень свідчать про значну соціокультурну варіативність дискурсивних стратегій здійснення мовних

актів в різних лінгвокультурах. Безпосередньою складовою лінгвоетнічного бар'єру є те, що представляє шар невидимого, оскільки тут мова йде про позамовну реальність, що проявляється на рівні опису значимих для кожної культури цінностей, звичних способів мислення превалюючих суджень та оцінок.

Саме по собі врахування соціокультурних факторів допускає більш широке трактування еквівалентності, в рамках якого можливий різний ступінь варіативності перекладу. В більшості перекладів домінує орієнтація на культуру, що приймає. Це приводить до “переписування” перекладу з точки зору культури, що приймає з використанням перекладацьких прийомів натуралізації та адаптації для уникнення так званого “дискурсивного акценту”. Через призму поняття природності в особому ракурсі висвітлюються когнітивні, прагматичні, соціокультурні та мовні властивості дискурсу, а також нові грані понять адекватності та успішності мовної діяльності. Оскільки культурно-прагматична адекватність дискурсу складає один із найважливіших аспектів успішного комунікативного процесу, успіх перекладача як посередника між двома культурами у великій мірі залежить від вміння правильно вибрати лінгвістичні засоби для передачі повідомлення з метою досягнення впливу перекладу, що рівнозначний впливу оригінала.

Побудова дискурсу конкретного типу потребує від перекладача “залучення” різних типів умінь і навичок, зокрема, добору мовних засобів, які відповідають конкретним культурно-обумовленим стратегіям спілкування з метою уникнення прагматичних девіацій, пов'язаних з комунікативними компетенціями мовців, законами їхньої мовленнєвої діяльності.

Особливості національного світобачення тісно пов'язані з категорією ввічливості, яка зазвичай розглядається як надзвичайно важливий регулятор комунікативної поведінки, що визначає національний стиль комунікації. Хоча дана категорія характеризується універсальним характером, конкретна її реалізація має національну специфіку – про це, зокрема, свідчить той факт, що не завжди стратегії ввічливості, характерні для англійської комунікації, проявляються в українському спілкуванні. Такі відмінності зазвичай позначаються на виборі комунікативних стратегій, вживанні певних мовних засобів та на особливостях синтаксичної організації англійських та українських висловлювань. Дуже часто ці мовні засоби стають проблемою для перекладу навіть за умови видимої еквівалентності. Для їхнього успішного перекладу необхідно знати, в якому комунікативному контексті вони можуть вживатися, яке їх прагматичне значення, які комунікативні дії треба застосувати в тій чи іншій ситуації мовного спілкування. Так, індивідуалістичний світогляд, якому надають перевагу англійські комуніканти, чітко проявляється в особливостях їх комунікативної поведінки, а саме в такій її рисі як не-

імпозитивність, тобто недопустимість прямого впливу на адресата, що є результатом регулярного використання стратегій ввічливості дистанціювання, “негативної ввічливості” в термінології Brown & Levinson [2] з метою зменшення комунікативного впливу на співрозмовника. В той же час, для української культури, що базується на інших соціально-культурних відносинах, здійснення комунікативного впливу на співрозмовника в багатьох випадках є цілком допустимим та природнім.

Найбільш яскраво комунікативна неімпозитивність проявляється у сфері англомовної наукової комунікації. Комунікативна неімпозитивність (зменшення категоричності, хеджування), що відноситься до універсальних рис наукового лінгвосоціуму, виступає як важлива комунікативна стратегія в англійському науковому дискурсі. Характерною рисою англомовної наукової традиції є вживання значної кількості мовних засобів вираження хеджінгу. В англійській мові науки знаходимо низку культурно-специфічних мовних засобів некатегоричної номінації:

(1) перформативи з ослабленою семантикою: *It leads one to suspect (suggest, guess, imply)* – їх вживання зумовлене таким прагматичним фактором як потреба зняти з мовця відповідальність; (2) перформативи з інтенціональними дієсловами: *I am inclined to say, I would like to suggest that* (часто з неагентивним підметом, що створює ефект усунення особи автора як суб’єкта мовного акту: *A clear examination suggests that There is evidence which suggests that.... The analysis suggests that... As part of an undergraduate project intended to show...*); (3) дієслова з ілокутивною силою “пропозиція” типу *offer*: *The hypothesis offers an explanation of ...*; (4) Модальні вирази з семантикою “необхідність з етичних причин”, в яких значення необхідності зазвичай в свою чергу пом’якшується іншими хеджами (*really, surely, be sought*): *Explanation must surely be sought... The difference has really to be explained on the basis..., It should be borne in mind..., It should be clearly appreciated..., It should be stressed..., It should be noted...*; (5) вирази, що вуалюють значення “впевненість” значеннями “здатність”, “можливість”, “вірогідність” – дієслова (*can and may, be likely, seem, find, observe, determine, detect*), прислівники (*supposedly, arguably*), прикметники (*probable, possible*) вирази типу *there is every possibility*, чиє уживання зумовлене таким прагматичним фактором, як потребою уникнення загрози втратити “обличчя” членами дискусивної спільноти: *This unexpectedly large number of atypical cases may be attributable to a reporting bias or possibly to enhanced disease severity resulting from the immunosuppressive effects of treatment for rheumatoid arthritis.... But if it were to come to auction today there is every possibility that it could threaten the £49. 5 million record for an Old Master painting fetched by Rubens’s.*; (6) апроксиматори: *Our project is one of relatively few robustly designed and evaluated large scale quality improvement projects*

that have shown substantial improvements, (7) засоби умовної модальності But research announced at the annual meeting of the American Geophysical Union this December suggests that marine microbes could at least partially defeat the methane “time bomb” sitting at the bottom of the world’s oceans.

На особливу увагу заслуговують складні випадки вживання низки засобів хеджування, своєрідних “ланцюжків”, які містять декілька таких індикаторів поспіль: *Their analysis revealed that the relative amount of carbon-13 in maple syrup seemed to have gone down since the 1970s.*

Для української мови подібні засоби хеджування менш типові. Англійські комуніканти використовують стратегію неімпозитивності в науковому дискурсі з більшою інтенсивністю і облігаторністю, ніж українські. Комунікативна поведінка українців є більш природньою та менш ритуалізованою. Тому через недостатню увагу до національної специфіки спілкування можуть виникнути неправильності та неточності в перекладі тексту. Нездатність перекладача дібрати мовні засоби, адекватні даному типу дискурсу в приймаючій культурі, може стати причиною комунікативних невдач, зокрема, у разі втілення заслабкої для даного дискурсу ілокутивної сили якщо при перекладі на українську перекладач не зменшить кількість засобів хеджування. Може статися і навпаки – перекладений з української без додавання специфічних для англомовної культури засобів хеджування текст буде здаватися надто напористим та категоричним. Це особливо важливо у відношенні до наукових текстів, які сьогодні часто мають перекладатися саме на англійську. Щоб потрапити до міжнародних періодичних видань текст має відповідати англо-американським культурним нормам. Тому знання культурно-прагматичних конотацій набуває неабиякої важливості та актуальності.

Література:

1. Ларина Т. В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах: монография / Т. В. Ларина. – М., 2003. – 315 с.
2. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 280 p.
3. Grice H. P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. – 1975. – Vol. 3. – P. 41-58.

Лінькова Д. В.,

Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Інститут філології

ВІДТВОРЕННЯ ЗАСОБІВ ХАРАКТЕРИЗАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНИХ ГЕРОЇВ В АНГЛО УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглянуті засоби відтворення в українських перекладах образних домінант зовнішності та їх вплив на сприйняття цілісного образу читачами перекладу.

Ключові слова: художній образ, еквівалент, перекладацька тактика, літературний персонаж, зовнішність, кольоропозначення.

В статье рассмотрены способы воссоздания в украинских переводах образных доминант внешности и их влияние на восприятие целостного образа читателями перевода.

Ключевые слова: художественный образ, эквивалент, переводческая тактика, литературный персонаж, внешность, цветообозначения.

The article focuses upon translation tactics aimed at reproducing the image dominants of appearance and their influence on the perception of unified image by the readers of the translation.

Key words: image, equivalent, translation tactics, literary character, appearance, colour distinction.

Українська перекладацька традиція – багатовікова. На жаль, історія склалася так трагічно, що українська мова й література – дійові важелі формування нації в умовах бездержавності – ніколи не функціонували в нормальних умовах. Саме тому перекладна література, починаючи від старокиївської доби, відіграє важливу роль у культурному житті країни і як зберігач духовних цінностей, і як виховний засіб, і як засіб самовиразу нації та збагачення спроможностей рідної мови [3, с. 34].

Переклад художньої літератури сприяє розвитку української мови. Українська та англійська літератури не лише написані різними мовами, вони представляють різні культури, а це утворює додатковий вимір у перекладі. Відповідно до певної історичної доби, соціальних та культурних вимог суспільства автори створюють своїх літературних героїв. Для того, щоб повністю відтворити цілісний образ літературного героя у перекладі, необхідно усвідомити, оцінити і відтворити цілу низку культурних параметрів, притаманних оригіналові.

Образ літературного героя – це конгломерат характеристик, які можуть становити інтерес для багатьох галузей: літературознавства, поетики, когнітивістики та психології. Кожна з цих наук зосереджується на образних домінантах, які важливі саме для неї.

Філологія, зокрема літературознавство, найглибше занурюються у

дану проблему. Про образ літературного героя писали І. Бабій, Н. Барабанова, М. Бібік, Т. Борисова, Л. Гінзбург, М. Лановик, О. Коваль-Костинська, Ю. Підковирін, І. Рамеєва та інші. В їхніх працях образ розглядається у різних аспектах, але ще досі залишаються мало вивчені засоби точного відтворення образних домінант літературного героя саме у перекладознавстві. Ця проблема у перекладі полягає не лише в мовних, а й в культурних, психологічних, естетичних та соціальних розбіжностях між вихідною та цільовою аудиторіями. Тому деякі аспекти, такі як символічність образу у вихідній культурі на певному часовому відтинку, приналежність героїв до конкретних соціальних прошарків, намір автора тощо, потребують прискіпливої уваги з боку перекладача. Цим визначається **актуальність** дослідження. **Мета** дослідження полягає у систематизації труднощів відтворення образних домінант у перекладі. **Матеріалом** статті слугує роман-епопея Дж. Голсуорсі “Сага про Форсайтів” та його український переклад, виконаний О. Терехом.

За часів Вікторіанства в Англії чітко визначеними були правила щодо вибору вбрання, зачісок, головних уборів та аксесуарів, а надто в середовищі так званої “верхівки середнього класу”. Такі особливості британської історії та культури перекладач має враховувати при перекладі, аби зробити доступним для читача усі рівні художнього твору [4, 59]. Перші дві книжки епопеї охоплюють часи “зрілого” Вікторіанства. Ця доба позначалася суворою регламентованістю суспільного та приватного життя та жорстким етикетом. Дж. Голсуорсі приділяє багато уваги культурно-маркованим знакам Вікторіанства, створюючи панорамну картину тогочасного суспільства. Ці описи допомагають скласти повноцінний портрет кожного з героїв, а їх відтворення у перекладі потребує глибоких знань про цю добу.

Дж. Голсуорсі – неперевершений майстер тонких портретних характеристик. Його словесні портрети закарбовуються у пам’яті так виразно, що кожен читач, як би мав художні здібності, міг би детально зобразити візуальний портрет кожного з героїв “Саги про Форсайтів”.

Створюючи образ Джун Форсайт, автор вдається до яскравої деталі, він робить акцент на її полум’яно-рудому непокірному волоссі, що миттєво вирізняє її з усіх інших. Відтворення кольору її волосся не викликає труднощів у перекладі. Проте зачіска, яку вона носила викликає певні труднощі для відтворення. *June paused for a moment to look at herself in the little old-fashioned silver mirror above the oaken rug chest—a slim, imperious young figure, with a small resolute face, in a white frock, cut moon-shaped at the base of a neck too slender for her crown of twisted red-gold hair* [Saga, 107].

О. Терех у своєму перекладі використовує багатозначне слово **коси**, що українською може означати, як волосся взагалі, так і заплетене у косу

волосся. Джун затрималась на хвилину, щоб поглянути на себе в невеличке старовинне дзеркало в срібній рамі, що висіло над дубовим комодом, – тендітна, гордо випростана постать, маленьке рішуче обличчя, біла сукня з круглим витоком попід шиєю, занадто тонкою для **корони червоно-золотих скручених кіс** [Терех, 106].

Корона червоно-золотих скручених кіс не дає українському читачеві точного візуального уявлення про зачіску Джун, адже зачіска із заплетеним волоссям у коси, які потім підіймалися та закріплювалися на голові, утворюючи корону, була популярна в Україні та Росії у 40 – 50-ті роки ХХ ст., і саме такий образ виникає в уяві читачів перекладу (про це, зокрема, свідчить опитування, проведене під час наукової конференції в КНУ ім. Шевченка).

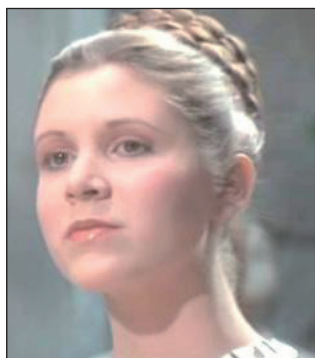

Рис 1.

Проте вікторіанські жінки не заплітали коси, а скручували волосся у джуги, які потім закручували у вузол на потилиці, іноді випускаючи локони на спину. Волосся Джун було **скручене**, а не заплетене, тому гіперонім **волосся** був би доцільнішим, бо він точніше відтворює вигляд тогочасних зачісок (Рис. 2).

Рис. 2

Англійські жінки заплітали довге волосся у коси тільки перед сном, на ніч, а потім ще й надягали нічний чепець. Маленький Джон Форсайт дивиться, як його мати Айріні готується спати і заплітає дві коси: *His mother, her hands held up over her head, and in them two plaits of hair—“couleur de feuille morte,” as little Jon had not yet learned to call it—had looked at him with eyes like little bits of his brown velvet tunic, and answered... [Saga, 567].*

Словосполучення *two plaits of hair* не становить проблеми для перекладу: “Мати саме підняла над головою руки, тримаючи в них **дві коси** “couleur de feuille morte”, як їще не навчився називати їх маленький Джон; вона подивилася на нього очима, схожими на кружечки коричневого оксамиту, з якого була зшита його куртка, і відповіла.... [Терех, 600].

Описуючи свою улюблену ідеалізовану героїню Айріні, Дж. Голсуорсі увесь час підкреслює її схожість з античними богинями та неодноразово наголошує, що час її зовсім не торкається, що вона не старіє, і лише колір волосся натякає на її вік. З кольору “опалого листа” воно стає **powdery** – напудрене. Автор свідомо уникає розповсюдженого означення посивілого волосся – **grey**. *He passed along the terrace round the corner of the house, till, through the window of the music-room, he could see Irene at the piano, with lamp-light falling on her powdery hair; withdrawn into herself she seemed, her dark eyes staring straight before her, her hands idle [Saga, 787].*

У перекладі О. Тереха волосся Айріні **біле**, ніби в людини похилого віку, а це створює дещо іншу картину. Дж. Голсуорсі змалював образ цієї героїні, приділяючи увагу найдрібнішим деталям, як у її поведінці, так і у зовнішності. Айріні – найвродливіша з усіх героїнь і навіть з наявними ознаками старіння вона залишається прекрасною. Слово **powdery** (укр. напудрене) нагадує дам з портретів Гейнсборо або Фрагонара, в яких, за модою того часу, волосся було припудрене, що утворювало пікантний контраст між свіжим обличчям і сивим волоссям. В перекладі Айріні не здається такою молодою: “Він пройшов терасою, обійшов будинок і крізь вікно вітальні побачив Айріні за роялем; **світло лампи посріблило її біле, ніби напудрене волосся**; здавалося вона заглибилася у себе, темні очі дивились кудись у порожнечу, руки лежали нерухомо [Терех, 794]”. Волосся Айріні лише **трохи посивіло**, а не зовсім **біле**. Але перекладач додав позитивну характеристику: фразу “**lamp-light falling on her powdery hair**” О. Терех замінив нейтральне слово **fall** (укр. падати) на **посріблило**, і цей переніс понять збалансовує загальну картину, у якій практично адекватно відтворено зовнішність героїні.

Дж. Голсуорсі неодноразово використовує слово **powdery**, описуючи волосся вже не молоді Айріні: “From there he could not see his face; and again he saw Fleur—in his mother’s hands, slim and white on the keys, in the profile of her face and her **powdery hair**; and down the long room in the open

window where the May night walked outside [Saga, 643]". О. Терех не завжди додає кольоропозначення **біле**, що змінило б образ Айріні, окреслюючи її вік. Асоціації, що викликає словосполучення **powdery hair** у читачів оригіналу, не збігаються з асоціаціями читачів перекладу, адже портрети дам з припудреним, а не сивим волоссям не настільки відомі в україномовному середовищі, як у Великій Британії. Тому перекладач не дослівно відтворює **powdery hair**, як "**ніби напудрене волосся**", а робить його зрозумілішим українському читачеві – **припорошене сивиною волосся**. Це не робить Айріні схожою на портрети XVIII століття, а, відтак, забирає з її портретної характеристики важливий нюанс, скорочує її "асоціативний шлейф" (термін Т. Некряч [2, 14]).

Звідси він не бачив батьківського обличчя, зате знову побачив Флер – у тонких білих руках матері, що ковзали по клавішам, у профілі її обличчя, в припорошеному сивиною волоссі й в глибині великої кімнати біля відчиненого вікна, за яким був травневий вечір [Терех, 691].

Із плином часу змінився і колір волосся Джун Форсайт, вона, як і Айріні, посивіла. Проте Дж. Голсуорсі називає її волосся не **powdery**, а **greyed** (укр. посивіле). А у перекладі О. Тереха волосся у Джун, так само як і у Айріні, **припорошене сивиною**. Втім, це суперечить задуму автора, який пильно дотримується постійних індивідуальних образних домінант.

Certain as a man can be that she was his own daughter, he often wondered whence she got herself – her red-gold hair, now greyed into a special colour; her direct, spirited face, so different from his own rather folded and subtilised countenance, her little lithe figure, when he and most of the Forsytes were tall [Saga, 665].

"Певний, наскільки це можливо для чоловіка, що Джун його рідна дочка, Джоліон часто запитував себе, в кого вона вдалася: **червоно-золотаве волосся, що тепер трохи посіріло, припорошившись сивиною; відкрите, жваве личко, таке не схоже на його власне обличчя, тонке й складне; маленька, легенька постать, тимчасом як він був високий на зріст, як більшість Форсайтів [Терех, 716]**".

В англійській мові загалом більше кольороназв, ніж в українській. Велику роль у створенні візуального образу становлять очі. Це часом становить проблеми для перекладу, зокрема, коли йдеться про колір очей. На позначення каро-зелених очей, що здатні міняти колір, залежно від освітлення і вбрання, в англійській мові є колір **hazel**, відповідника якому в українській мові немає. Проте в українській мові існує кольоропозначення очей – **чорні**, а англійці такі очі сприймають, як **dark brown**. **Black eye(s)** означає не колір очей, а підбите око, синець під очима. Ці істотні розбіжності у кольорі очей відображено на Рис. 3.

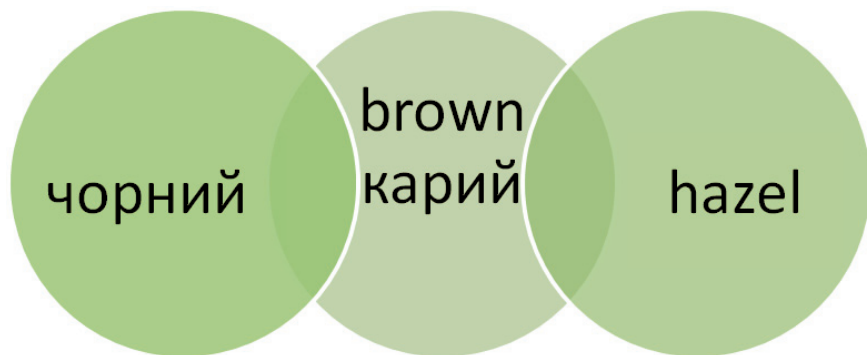

Рис. 3

The girl was perfectly composed, prettier than ever, in her white robes and veil over her banded dark chestnut hair; her eyelids hovered demure over her dark hazel eyes [Saga, 789].

Словниковий відповідник **hazel** – горіховий, червонувато-буроватий, карий, а англійський тлумачний словник подає **hazel**, як – *a reddish-brown or greenish-brown colour, especially of a person's eyes* [5, 438].

В перекладі не відтворений ні зеленкуватий, ні брунатний відтінок цього кольору, а вжито банальний **карий**. Дівчина зберігала цілковитий спокій і в своїй білій сукні і фаті, крізь яку просвічувало темно-каштанове волосся з гривкою, була ще вродливіша, ніж завжди; скромно приплюснені повіки затіняли погляд **темно-карих** очей [Терех, 846].

Але **темно-карі** очі не виділяють суто індивідуальної ознаки Флер, тому що окрім неї **темно-карі** очі (у перекладі) мала ще й Айріні. *The gods had given Irene dark brown eyes and golden hair...* [Saga, 47]. В Дж. Голсуорсі героїні задумані різними, а у перекладі цього не вийшло. Словник епітетів української мови пропонує оказіональні варіанти кольоропозначень очей. Зокрема, Г. Тютюнник зобразив Оксану з **густо-карими очима**, вчителька Маша в У. Самчука має **каштанові** очі. Інші варіанти наближені до **hazel**: **буриштинові, горіхові, кавові, медові, оливкові, трав'яні, шоколадні** [1, с. 241]. Жоден з цих варіантів не є прямим українським відповідником **hazel**, але міг би підказати точніший та більш індивідуалізований варіант у перекладі. Навіть **темно-горіхові** очі (а **hazel** – один з підвидів горіху) чітко б відрізняли Флер від Айріні, як це й пропонується в оригіналі.

Оскільки в англійській мові не використовується слово **чорний** на позначення очей, письменники вдаються до різних порівнянь, щоб описати темні очі. *Curious that Fleur should have dark eyes, when his own were grey – no pure Forsyte had brown eyes – and her mother's blue! But of course her grandmother Lamotte's eyes were dark as treacle!* [Saga, 592].

У фрагменті цікава психологічна оцінка кольору очей: типовий вікторіанець Сомс Форсайт – підсвідомий ксенофоб (чорні очі можуть бути тільки у іноземців, а усі іноземці – непевна і підозріла публіка), до того ж він терпіти не може свою тещу мадам Ламот і порівнює її очі з речовиною, яка викликає негативні конотації.

Дивно, що Флер має темні очі, коли в нього самого очі сірі, – у чистокровного Форсайта карих очей не буває – а у матері сині! Але, що правда, у її бабусі Ламот очі темні, наче м'яся [Терех, 621]!

О. Терех іде шляхом дослівного перекладу і копіює Дж. Голсуорсі в порівнянні – **темні, наче м'яся**. Цей дослівний переклад не видається органічним для української мови: для порівнянь використовують іменники *агат, смола, вугілля, ніч* [1, с. 241]. Як приклад Т. Масенко пише: *теплим промінням засвітилися у дівчинки чорні, агатові очі*. Є. Маланюк порівнює очі з тьмою: "**Тьмяні очі пекучі як тьма**" [1, с. 241].

Доволі розповсюдженим є в англійській мові колоборопозначення очей *sherry-coloured*. Саме такі очі у Філіпа Босіні. *He had sherry-coloured eyes, disconcertingly inattentive at times [Saga, 19]*. Херес – це – сорт міцного виноградного вина дуже популярного серед англійців і не лише у добу Вікторіанства.

О. Терех використовує колоборопозначення *жовтуваті очі*, при цьому образ втрачає важливі асоціативні ланки. *Жовтуватий* – щось невиразне, неповноцінне, а Босіні задуманий як позитивний герой, що кидає виклик буржуазності Форсайтів. Можливо, дослівний переклад *очі кольору хересу* не дав би повного уявлення українському читачеві про очі Босіні, оскільки, херес не є розповсюдженим напоєм в Україні, але прагматичної та образно-візуальної прагматичності можна було б досягти, вживши назву іншого благородного напою – коньяку. Коньяк в Україні краще відомий за херес, а, крім того, існує певний літературний інцидент: у високометафричній поезії В. Маяковського зустрічається вираз **жовтоокий коньяк**.

*А после в огне раззолоченных зал,
забыв привычку спать,
всю ночь напролет провести,
глаза
уткнув в желтоглазый коньяк [4, с. 38].*

Дж. Голсуорсі, Письменник з великої літери. У його творах не буває випадкових деталей, кожна з них має образно-творче значення, перекладачеві слід зважувати їх і намагатися досягнути якомога повнішої симетрії у відтворенні цілісного образу літературного героя. Не варто примітивізувати, те, що додає барв, інакше не створити рівноважного і рівновагомого твору, який здатний збагатити культуру сприймача.

Література:

1. Бибик С., Єрмоленко С., Постовіт Л. Словник епітетів української мови. – Київ: Довіра, 1998. – 431 с.
2. Некряч Т. Асоціативний шлейф при перекладі культурно-маркованих знаків // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наук. праць – К. :Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 18. – Книга 2. – С. 13-17.
3. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. – К. : Факт, 2006 – 344 с.
4. Чала Ю. П. Відтворення культурно-маркованих знаків Вікторіанської доби в українських перекладах : дис... канд. філол. наук: 10. 02. 16 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006.
5. John Simpson, Edmund Weiner The Oxford English dictionary. – United Kingdom. : Oxford University Press, 1989 – 22000 p.

Ілюстративні джерела:

1. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів, переклад з англійської Терех О. К., Вища школа, 1982, 879 С. [Терех]
2. В. В. Маяковский Полное собрание сочинений ГОСЛИТИЗДАТ М, 1955-1961. Т. 7.
3. John Galsworthy The Forsyte Saga, New York, Charles Scribner's sons MCMXXII. 1996. – 916 p. [Saga]

Назарук В. М.,

аспірант кафедри журналістики та літературознавства Національного університету "Острозька академія"

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АВТЕНТИЧНОГО ХУДОЖНЬОГО КОДУ ТЕКСТУ

Наведену статтю присвячено проблемі осмисленого підходу перекладача до питання збереження первинного художнього коду. Автор аналізує рівень дотримання соціокультурного тла, специфіки передачі смислових кодів, закладених у першопочатковий текст.

Ключові слова: переклад, художній код, літературна інтерпретація.

Приведенная статья посвящена вопросу сохранения первичного художественного кода переводчиком. Автор анализирует уровень соблюдения социокультурных позиций, специфики трансформации смысловых кодов, заложенных в первоначальный текст.

Ключевые слова: перевод, художественный код, литературная интерпретация.

The article is dedicated to the problem of identity of literary code by translating. The Author analyzes influence of social cultural and traditions on difference between original text and translated text.

Key words: translation, literary code, literary interpretation.

Перекладознавчі практики передачі іншомовних текстів українською, як і навпаки, нерідко привертати і привертатимуть увагу діячів української культури й літератури. Вартує пригадати А. Кримського, П. Куліша, П. Гулака-Артемівського, М. Рильського, Б. Тена (М. Хомичевського), М. Лукаша, яких нині небезпідставно називають представниками класичної школи українського перекладу.

Сьогодні дедалі більшої актуальності набувають питання структурального осмислення перекладацької справи, тобто аналіз не лише зовнішньої передачі фактажу, але і осмислення внутрішньої цілісності тексту, яка у різних мовних групах може бути відмінною. Подібний комплексний підхід і є об'єктом інтересу нашого матеріалу.

Мета статті полягає у висвітленні основних проблем, з якими може зіштовхнутися перекладач, що бажає утримати цілісну герменевтичну систему тексту.

Актуальність статті зумовлена тим, що сьогодні при здійсненні комплексного літературознавчого аналізу перекладного тексту найчастіше застосовуються спрощені, однотипні алгоритми освоєння змісту художнього коду тексту. Вони засновуються на узагальненому культурологічному методі оцінки літературного тексту, або (ще вужче) орієнтують на

виявлення характеру (емоційного тону) твору, його виражальних засобів, суб'єктивного ставлення реципієнта до нього. Глибинний духовно-світоглядний зміст художніх цінностей часто залишається нерозкритим. З огляду на це актуальною є необхідність визначення інтерпретативних установок для перекладного художнього тексту. Адже саме текст художній, відмінно від науково-популярного, публіцистичного, вимагає особливої уваги до власного внутрішнього коду.

Щоб з'ясувати, що становить собою внутрішній код художнього тексту, потрібно звернутися до характеристик мови як явища. Мова – це соціальна категорія. Реалізуючись у мовленні індивіда, вона постійно збагачується за рахунок когнітивного досвіду мовця, який отримує в мові і через мову плоди колективних знань. Текст як одиниця мовної системи є результатом розвитку індивідуальної мовної свідомості та когнітивного досвіду індивідуума, з одного боку, і суспільної свідомості та культурно-мовних традицій суспільства – з іншого. Відповідно код тексту – це система індивідуальних мисленнєвих порухів свідомості та сукупності денотатів традиційної (суспільної) свідомості, які влітаються у авторський задум.

Проте, якщо раніше вважалося, що для відчитування коду не потрібно орієнтуватися у позамовних компетенція автора, на першу позицію висувався текстовий фактаж, то упродовж останніх років під впливом антропологічної та когнітивної лінгвістики змінилося уявлення про кодову організацію художнього тексту. У тексті вбачають двопозиційну структуру, що виникає внаслідок використання автором специфічної системи кодування власних індивідуальних та традиційних форм свідомості, що є різновидом комунікативного акту між автором і майбутнім читачем.

Загалом у системі герменевтики тексти вивчаються у руслі агностичних, конструктивних, комунікативних і навчальних параметрів. Як об'єкт літературний текст корелює із лексичною смисловою грою, що відбувається за певною формою, тобто вимогами жанру і стилю. Натомість як елемент культури він є виразником традицій, догматів та сталої, але гнучкої до змін, світоглядної системи певної народності, адже цілком зрозуміло, що кожен текст реалізований у певній мовній площині.

У цьому руслі Ганс-Георг Гадамер у матеріалі “Мова і розуміння” наголошує на необхідності розмежування реципієнтом двох площин сприйняття тексту. Перша – перед-розуміння (з'ясування автентичного коду), друга – безпосереднє (фактологічне) розуміння. “Перед-розуміння є попереднім відчуттям смислу твору в цілому, його передбаченням, чуттєвим, інтуїтивним охопленням через ознайомлення із соціокультурним тлом його появи. У момент перед-розуміння сповна виражається суб'єктивна позиція реципієнта щодо розуміння змісту мистецької пам'ятки – його інтерпретативна свобода. Перед-розуміння передєє розумінню як необхідний момент: до розуміння істинного смислу тексту

можливо прийти лише через аналіз – розуміння – змісту окремих його частин; водночас, щоб зрозуміти смисл частини, необхідно вже розуміти ціле – мати його перед-розуміння", – цитуємо Г.-Г. Гадамера. [2, с. 53]. Таким чином реалізується феномен "герменевтичного кола", або, як стверджують літератори оприявнюється художній код.

Як стверджує теоретик сучасного перекладознавства, Тарас Шмігер, "необхідність перебування інтерпретатора (*синонімічна номінація перекладача, – доповнення наше, В. Н.*) "всередині" історичної традиції – усвідомлення, з одного боку, власної історичної обумовленості, з іншого – проникнення і "вживання" в ту історичну ситуацію, в якій створювався текст, погляд на нього "зсередини" самої доби, забезпечує у подальшому ширше трактування художнього коду іншою мовою" [8, с. 123]

Тезу про існування перед-розуміння та розуміння художнього тексту підтримує у своєму дослідженні О. Петрова, яка зазначає, що "авторська картина світу, подана у словесній формі через образи, реалізує сугестивну функцію написаного" [7, с. 65].

Віктор Коптілов акцентує, що для інтерпретування художнього коду тексту вихідними є наступні положення:

"Врахування соціокультурної, ментальної традиції, в контексті якої створювався твір, "вчуття" в текст.

Діалогічна форма стосунків інтерпретатора з текстом. Тобто перекладач отримує право бути нарівні з автором і центр тяжіння в ході діалогу зміщується в його бік – він отримує більшу інтерпретативну свободу, звільняючись від суттєвих авторських обмежень (і це стосується не лише конотативних значень, але й основних – їх може бути декілька)

Занурення в художньо-енергетичні шари тексту з наступною актуалізацією духовного досвіду" [4, с. 47].

Тут доцільно провести паралель із феноменологічною налаштованістю Едмунда Гуссерля, із його налаштованість на "надчуттєве споглядання".

Тезу про те, що найскладніше відобразити художній код тексту саме перекладного підтверджує ряд українських та закордонних учених, це зокрема, Алефіренко М., Гальперін П., Коптілов В., Москаленко М. Микола Алефіренко акцентує на тому, що перекладний текст потрібно розглядати з позицій когнітивної та кумулятивної функцій мови. На цій підставі формується новий тип наукового знання, – прагмалінгвістика. Згідно концепції комуніколога М. Афіренка, мовленнєве спілкування здійснюється не стільки через окреме речення, скільки через складніші мовленнєві утворення. Для таких утворень характерні ознаки, за якими їх відносять до цілісних синтаксичних і комунікативних одиниць. "Вирішальну роль у з'ясуванні внутрішнього коду тексту мають номінації вузького семантичного поля, специфічні усталені вирази, мовні звороти, значення яких відчитується лише у історичному контексті" [1, с. 274].

Для відчитання коду перекладачем актуальним є розумінням таких стилістичних прийомів, як маніпуляція із числівниками, нагнітання фактів, авторське звертання до читача.

Стилістичні засоби у кодовому просторі художнього тексту, репрезентуючи сугестивно-риторичне поле художньої картини світу, активізують здатність читача декодувати авторський задум у системі художньо-образного сприйняття. Найскладніша форма мовленнєвого впливу, на думку вченого В. Коптілова, – це ідеологічний вплив, що має на меті формування або зміну світогляду адресата. При цьому важливо ці впливи передати і у процесі перекладу, адже тоді текст втрачає первинне навантаження.

Природно, що нормою художнього тексту є наявність фабули, образної системи та специфічної композиції. Чимало перекладачів звертають увагу лише на ці елементи, виконуючи технічну трансформацію. Проте задля повноцінної ідейної картини варто враховувати систему позалінгвальних чинників, які формують художній код.

До ключових ознак, які потрібно враховувати, задля розуміння коду, Михайло Москаленко зараховує:

сталу метафорику мови, з якої здійснюється переклад;
авторський світогляд;
умови написання твору;
первісна цільова аудиторія [5, с. 158].

Наведемо поетичний приклади влучного дотримання художнього коду за умови буквального перекладу із Цвейга. Приміром рядки із поезії “die Zärtlichkeiten”:

*Und sind doch seltsam süß, weil sie im Spiel gegeben
Noch sanft und absichtslos und leise nur verwirrt,
Wie Bäume, die dem Frühlingswind entgegenbeben,
Der sie in seiner harten Faust zerbrechen wird.*

У варіанті перекладу Галини Погожевої російською, строфа звучить так:

*Тем и мила она, что детская забава,
Но скоро налетит любовный непокой.
Трепещет на ветру весенняя дубрава
И гнётся под его безжалостной рукой.*

Цікавим з позиції дотримання коду є передача першого рядка, у якому йдеться про дитячу забаву (російською) і безпосередньо гру (німецькою). Якщо тлумачити фабулу безпосередньо, у тексті оригіналу іде наявні дві лексеми, які конотують із дитячою грою – süß (солоденький, дитинний) та im Spiel gegeben (той, що виникає у грі), проте прямої вказівки на дитинність немає. Адже гра може і не мати прямого стосунку до дитини. Проте, Галина Погожева, відстеживши усю семантику значень підбирає гідний відповідник у мові російській.

Таким чином, на перекладача лягає відповідальність не лише відповідно передати лінгвістичну гру, але виявити такі закономірності існування художнього коду тексту, які лежать не тільки у площині лінгвістики, але і психології, і культури, і світоглядних рамок письменника-автора.

З наведених вище аргументів можна зробити висновок, що першим кроком перекладача має бути концептуальне рішення щодо місця мови перекладу в цій складній парадигмі коду.

Гальперін свого часу наголошував, що у питанні розуміння коду важливе "екстенсивне використання найрізноманітніших пластів мови перекладу, творче застосування її лексем під час перекладу, особливо топографії та власних назв, залучання архаїчних мовних пластів" [3, с. 211]. Ця вимога породжує необхідність частого звернення до розширеного коментування тексту.

Таким чином, переклад має бути не чим іншим, як пошуком, виявленням та практичним застосуванням внутрішньо лінгвістичних правил роботи із кодом.

Література:

1. Алефиренко Н. Лингвокогнитивное моделирование картины мира / Н. Алефиренко // Картина мира: язык, литература, культура. – Вып. 2. – Бийск: Изд-во БГПИ, 2006. – С. 274 – 281.
2. Гадамер Г. -Г. Актуальность прекрасного. – М. : Искусство, 1991. – 367 с.
3. Гальперин П. . Языковое сознание и некоторые вопросы взаимоотношения языка и мышления / П. Гальперин // Психология как объективная наука. Избранные психологические труды [под ред. А. Подольского]. – М. – Воронеж, 1998. – С. 437.
4. Коптілов В. Перекладознавство як окрема галузь філології / В. Коптілов // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 45-53.
5. Москаленко М. Нариси з українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. – 2006. – № 1/2. – С. 172-190; №3/4. – С. 154-171; №11/12. – С. 160-174.
6. Потебня А. Мысль и язык / А. Потебня. – Киев: СИНТО, 1993. – С. 158-185.
7. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства / Т. Шмігер / – К. : Смолоскип, 2009. – 342 с.

*Проскуріна Ю. І.,
КНУ ім. Т. Шевченка*

АВТОПЕРЕКЛАД ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ АСПЕКТ ТЕОРІЇ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглянуто явище автоперекладу, його сутність і особливості, основні мотиви звернення та головні функції.

Ключові слова: автопереклад, авторська інтерпретація, переробка.

В статье рассматривается явление автопереводов, его сущность и особенности, основные мотивы обращения и главные функции.

Ключевые слова: автоперевод, авторская интерпретация, переделка.

The article deals with the phenomenon of self-translation, its nature and peculiarities, reasons and main functions.

Key words: self-translation, author's interpretation, alteration.

Слід визнати, що в царині художнього перекладу лишилося чимало незвіданих досі граней, до яких, між іншим, належить і явище авторського перекладу (автоперекладу).

Можна з впевненістю говорити про те, що науковий інтерес до проблематики даного питання поновився з новою силою лише протягом останніх десятиліть.

Випадки автоперекладу і справді є поодинокими, але подібних прикладів з історії української літератури можна навести чимало. У ролі авторів і водночас перекладачів власних творів виступили такі видатні майстри художнього слова, як Г. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш, М. Вовчок, О. Федькович, І. Франко, О. Кобилянська, Л. Українка, О. Довженко. До палітри двомовних письменників можна також долучити прізвища відомих російських митців В. Набокова та І. Бродського, киргизького письменника-білінгва Ч. Айтматова, азербайджанських авторів-перекладачів Анара та Ч. Гусейнова і білоруських – В. Бикова та В. Козька. Серед зарубіжних двомовних письменників ХХ століття найпомітнішими постають безперечно є відомий американський англо– та франкомовний новеліст Юліан Грінн та видатний ірландський англо– та франкомовний романіст і драматург Семюел Беккет.

Як слушно зауважує у своїх нотатках двомовного прозаїка Ч. Гусейнов [1, с. 93], автопереклад, як явище глибоко індивідуальне і неповторне, не можна пояснити суто соціальними обставинами. У кожному конкретному випадку появу автоперекладу зумовлює біографія письменника, його індивідуальна доля, умови формування його як творчої особистості.

Примітно, що першим у світі проблемою автоперекладу зацікавився визначний вітчизняний перекладознавець О. М. Фінкель. До цього рідкісного і виняткового явища він повертався неодноразово, а вперше порушив це питання у далекому 1928 році. У статті "Г. Ф. Квітка – перекладач власних творів" він стверджував, що ігнорування цієї проблеми є неправомірним і що думка про те, що "жодної різниці поміж автором-перекладачем та перекладачем звичайним взагалі нема" є спрощенням питання [4, с. 184]. Згодом у дисертаційному дослідженні "Г. Ф. Квітка-Основ'яненко – перекладач власних творів" О. Фінкель, на матеріалі автоперекладів Г. Квітки-Основ'яненка, який одним із перших спробував себе у ролі автора-перекладача, намагався розв'язати низку цікавих для теорії перекладу питань, власне, як здійснюється стилістичне пристосування тексту, чи насправді найкращим перекладачем твору є його автор, якою мірою проявляється у перекладі творче роздвоєння автора, де пролягає межа між перекладом і переробкою [2]. У статті від 1962 року, присвяченій автоперекладу, О. М. Фінкель приходить до цікавих висновків: 1. Перекладач-автор переосмислює твір з огляду на інше читачке і культурне середовище, у результаті чого в автоперекладі з'являються певні зміни. 2. Автопереклад сам по собі не гарантує оптимальних результатів. Творче роздвоєння автора в деяких випадках призводить до покращення перекладу, в інших – до погіршення. 3. Дослідник вважає, що в авторському перекладі розмивається межа між перекладом і переробкою. Точніше, переробка стає невід'ємною частиною автоперекладу, що помітно відрізняє авторський переклад від звичайного [3, с. 124-125].

Щоправда, з деякими міркуваннями О. М. Фінкеля важко погодитися. Так, наприклад, твердження, буцімто автопереклад зовсім не забезпечує оптимальних результатів і зовсім не виправдовує, покладених на нього сподівань, на нашу думку, є цілком неправомірним. Автопереклад є таким самим перекладом, як і будь-який інший з єдиною поправкою, що перекладачем твору виступає сам автор, тому нам видається недоцільним применшувати його значення для загальної теорії перекладу і розглядати відокремлено від звичайного художнього перекладу. Безумовно, це не означає, що автоперекладу потрібно повсякчас надавати перевагу перед звичайними перекладами, але для того, щоб дати об'єктивну оцінку авторському перекладу потрібно, абстрагуючись від його авторського походження, з усією критичністю і скрупульозністю підійти до визначення його переваг і можливих недоліків.

Цікаве та по-своєму унікальне явище автоперекладу розглядали у своїх працях також С. Влахов, С. Флорін, Р. Мін'яр-Белоручев, А. Попович, В. Коптілов, П. Тороп, Н. Михайловська, С. Рейсер, В. Рагойша та інші. Крім того, проблема автоперекладу була висвітлена в численних статтях Ч. Айтматова, Ч. Гусейнова, М. Гольберга, Ч. Джолдошевої, З.

Малини, Т. Михайловської, О. Кальниченка, Г. Салямова, В. Карпухіної, А. Нестерова, О. Погинайко. Свій вагомий внесок у розв'язання цього питання зробили і західні вчені, зокрема Гізела Томе, Дітер Лампінг, Єва Гентес, Норберт Грайнер, Вольфганг Пьюкль, Конрад Еліх, Габріеле Кніффка, Геза Зіберт-Отт.

Більшість науковців сходяться на думці, що автопереклад не гарантує абсолютної тотожності перекладеного тексту з оригіналом.

Сама ситуація, за якої автор опиняється перед поставленою ним самим вимогою цілісного та гармонійного перекладу оригіналу, здається Норберту Грайнеру парадоксальною. За таких обставин, попереджає дослідник, автор навряд чи відмовиться від властивого йому креативного, творчого способу мислення і повністю підкорить стиль і звучання тексту, який перекладає [6, с. 112].

Складність полягає у тому, що в кожному окремому випадку доводиться визначати позицію автора-перекладача: чи поводить він себе як автор, чи як звичайний перекладач? Автор-перекладач відчуває себе набагато вільнішим і незалежнішим від оригіналу, оскільки він має у багатьох відношеннях значно більше привілеїв та свободи дій, ніж звичайний перекладач.

Теоретики, у свою чергу, визнають, що автор-перекладач не обмежений у своєму виборі поводитися як перекладач або як автор і пропонують розрізняти *етичну, роз'яснювальну та мовну свободи автора-перекладача*. Автор-перекладач є чистим перед своєю совістю за перекладацькі рішення, які він приймає і за які він по суті має звітувати перед самим собою. У більш лояльному відношенні автора й водночас перекладача до власного оригінального твору і полягає етична свобода. Роз'яснювальна свобода автора-перекладача виражається у розстановці нових смислових акцентів, що не вважається зловживанням по відношенню до оригіналу, оскільки авторська інтерпретація є авторизованою самим автором. Крім того, автор-перекладач на власний розсуд використовує мовні засоби для побудови тексту. Зокрема, він абсолютно вільний у виборі способів і прийомів перекладу і може змінювати та чергувати їх як завгодно в межах усього твору [5, с. 60].

Дуже часто відхилення від тексту оригіналу не можна пояснити необмеженою свободою автора-перекладача, вони швидше викликані його бажанням врахувати світосприйняття нового читача і забезпечити краще та доступне розуміння ним головних ідей першотвору.

У зв'язку з цим більшість дослідників піддає сумніву можливість адекватного відтворення змісту і стилістичних особливостей оригіналу автором-перекладачем і виявляє багато спільного, розглядаючи автопереклад як своєрідну вільну переробку.

Очевидно, слід виходити з того, що відношення між оригіналом і перекладом у випадку автоперекладу видозмінюється, а іноді навіть стира-

ється. З огляду на це, авторський переклад може розглядатися як власне переклад, або ж як новий оригінал. Для того, щоб визначити, чи насправді обидва твори не залежать один від одного, або ж навпаки перебувають в ще більшій взаємозалежності, застосовують два підходи: до першого належать теорії, які вбачають ієрархічний зв'язок між оригіналом і автоперекладом, до другого – ті, які вважають цей зв'язок абсолютно рівноцінним. Прибічники теорії ієрархічних відношень переконані, що автопереклад не може бути прирівняний до оригіналу і тому має розглядатися як *підпорядкований*, у випадку якщо він художньо перевершить оригінал – як *головний*. Теоретики, які схилиються до другої теорії, визначають автопереклад як новий оригінал і пропонують замість понять "оригінал" і "автопереклад" вживати термін "перша та друга редакції" [5, с. 66].

Головно автор, який від самого початку розглядає автопереклад як можливість вияву свого вдосконаленого індивідуального стилю й майстерності, прирікає власне дітище на те, що його авторський переклад буде прирівнюватися до оригінального твору іншою мовою і втратить органічний зв'язок з першотвором. Таким чином, суперництво в одній особі автора і перекладача може мати різні наслідки для автоперекладу, що може як занижувати, так і перевершувати оригінал з художньої точки зору.

Дітер Лампінг переконаний, що залежно від того, в якій з трьох площин відбувається переклад, можна говорити про доцільність того чи іншого твердження. Він пропонує розрізняти три головні функції автоперекладів: *адресовану читачеві, адресовану авторові та адресовану творові*. По-перше, автопереклад, як і будь-який інший переклад, слугує для передачі тексту іншій читацькій аудиторії в більш зрозумілій і доступній для нового реципієнта формі. По-друге, автор може використовувати переклад для вдосконалення мови та власного стилю, свідомо обираючи літературну мову глибоко шанованого ним письменника, або, зважаючи на її особливе значення для нього. Зрештою, автопереклад може бути своєрідним вдосконаленням і доповненням уже існуючого оригіналу. Всі ці три функції перебувають у більшій або меншій залежності від головного критерію будь-якого перекладу – вірності [7, с. 214-216].

Сам автор-перекладач виявляє надмірну залежність від власного твору, що багато в чому зумовлює його творче роздвоєння. Прагнення чітко дотримуватися оригіналу нерідко призводить до максимального розгортання творчих сил автора-перекладача, а відтак і розбіжностей між оригіналом і перекладом, що не в останню чергу виступають результатом складної взаємодії індивідуального стилю автора і автора-перекладача.

Література:

1. Гусейнов Ч. О двуязычном художественном творчестве: история, теория, практика (заметки двуязычного прозаика). // Вопросы литературы: ежемес. журн. критики и литературоведения. – 1987. – № 9. – С. 79 – 112.
2. Финкель А. М. Г. Ф. Квитка-Основьяненко как переводчик собственных произведений: дисс. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук: пер. с укр. (1939 г.) / А. М. Финкель. – Центр. держ. архів-музей л-ри і мистец. України, ф. 273, оп. 1, од. зб. 17.
3. Финкель А. М. Об автопереводе // Теория и критика перевода. – Л. : Изд-во Ленинг-го ун-та, 1962. – С. 104 – 125.
4. Черноватий Л. М., Карабан В. І., Подміногін В. О., Кальниченко О. А., Радчук В. Д. О. М. Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства: Збірка вибраних праць. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 440 с.
5. Gentes E. Toujours infidèle – Writing from the midzone: Die literarische Selbstübersetzung im 20. Jahrhundert. – Nordstedt: Grin Verlag, 2008. – 94 S.
6. Greiner N. Übersetzen als eine Form der Intertextualität: Schriftsteller als Übersetzer. In: Grundlagen der Übersetzungsforschung. Übersetzung und Literaturwissenschaft. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2004. – 173 S.
7. Lamping D. Die literarische Übersetzung als de-zentrale Struktur: Das Paradigma der Selbstübersetzung. In: Harald Kittel (Hg.): Geschichte, System, Literarische Übersetzung / Histories, Systems, Literary Translations. – Berlin: Erich Schmidt, 1992. – S. 212-227

Федорова Л. О., Новокрещенова У. І.,

Національний технічний університет України "КПІ", Київ

СУЧАСНІ ТЕПЛОТЕХНІЧНІ ТЕРМІНИ: ЗІСТАВНИЙ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

У статті йдеться про особливості перекладу українською мовою французьких теплотехнічних термінів із галузі альтернативних видів енергії, проводиться зіставний аналіз термінів як підґрунтя перекладу.

Ключові слова: науково-технічний переклад, мовні розбіжності, термін, термінотворення, перекладацький відповідник.

В статье речь идет об особенностях перевода на украинский язык французских теплотехнических терминов из области альтернативных видов энергии, основанием для установления этих особенностей служит сопоставительный анализ теплотехнических терминов.

Ключевые слова: научно-технический перевод, языковые расхождения, термин, терминообразование, переводческое соответствие.

The article deals with the peculiarities of translation of French heating engineering terms into Ukrainian, based on the comparative analysis.

Key words: technical translation, linguistic divergences, term, term building, translation correspondence.

Відомо, що у будь-якому стилі переважають загальномовні або міжстильові норми – орфоепічні, орфографічні, лексичні, граматичні. Разом з тим кожен із наукових підстилів має свої лексичні, фонетичні, фразеологічні, морфологічні, синтаксичні відмінності, які заслуговують всебічного вивчення. Зіставні та перекладацькі особливості термінів у галузі альтернативних видів енергії не були предметом спеціального вивчення попри те, що ця досить нова галузь знаменується стрімким розвитком і все частіше відбувається об'єднання зусиль різних країн для реалізації перспективних науково-технічних проєктів, попри те, що зростає потреба в міжнародному обміні науково-технічною інформацією та перекладі. Ці чинники зумовлюють **актуальність** даного дослідження, яке ставить на **меті** з'ясування лексичних закономірностей перекладацької діяльності у сфері науково-технічних матеріалів. **Об'єктом** його виступає науково-технічний інформаційний текст, а **матеріалом** – інформаційні матеріали французькою мовою на тему альтернативних видів енергії та їх український переклад. **Предметом** вивчення у статті є лексичні особливості перекладу з французької мови на українську деяких сучасних теплотехнічних термінів. **Наукову новизну** ми вбачаємо в тому, що аналіз лексичних особливостей перекладу проводиться саме у контексті сучасної бази наукових матеріалів про альтернативні види енергії.

Найбільш загальні спостереження за теплотехнічними текстами з проблем альтернативних видів енергії (АВЕ) свідчать про нейтральність та термінологічність цих текстів. Вони насичені не лише специфічними термінами, а й їх аббревіатурними позначеннями:

*Aussi puissantes qu'un **EPR**, et d'un coût similaire, les futures "propres" réacteurs nucléaires produiront 50 fois plus d'électricité avec la même quantité d'uranium naturel.*

*Маючи таку ж потужність, як і **ЄГР** (європейський герметизований реактор) і подібну вартість, "екологічно чисті" ядерні реактори у майбутньому вироблятимуть у п'ятдесят разів більше електроенергії, використовуючи ту ж саму кількість природного урану.*

Французька аббревіатура *EPR* позначає термінологічне поняття – *Réacteur Pressurisé Européen*, хоч і записується як англійська аббревіатура (*EPR – European Pressurized Reactor*).

Досліджувані тексти дуже часто наповнюються точними датами, числами, статистичними даними, нерідко вираженими у відсотках, що має суттєве значення при усному перекладі: *De nouvelles turbines augmenteront de 15%, d'ici à 2020, la production d'électricité hydraulique, qui fournit déjà 20% du courant en France.*

У цих текстах поширені спеціальні поняття із суміжних галузей знань: хімії, фізики, техніки (новітніх технічних розробок), усіх галузей, які мають відношення до навколишнього природного середовища, що видно з такого прикладу: *La pollution de l'air, qui entraîne 20000 décès prématurés par an, n'est plus aujourd'hui causée par le soufre ou le plomb mais par l'ozone, le dioxyde d'azote et les particules fines, émises, notamment, par les moteurs Diesels.*

Кожна галузь знання характеризується своїм колом найменувань. Звернімося перш за все до науково-технічних термінів, їх мовних характеристик та походження. Під терміном ми розуміємо слово/словосполучення, яке точно і однозначно визначає чітко окреслене спеціальне поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо, і, на відміну від загальнонавживаних лексем, у межах сфери застосування є однозначним і позбавленим авторської експресії. Когнітивно-номінативний та структурно-лінгвістичний аспекти вивчення термінології сприяють усвідомленню специфіки науково-технічної сфери, її впливу на суспільну свідомість у цілому [1, с. 46-47].

Як свідчить зіставний аналіз, становлення термінологічних систем української та французької мов відбувалося протягом століть. У науковій мові поступово складалася система науково-технічної термінології, зародження якої в українській мові почалося ще за часів Києво-Могилянської академії, у французькій – приблизно у той самий час, оскільки особливого розвитку термінологічна система набула за часів існування Французької Академії, заснованої у 1635 році. Створення основних, сис-

темних елементів у термінотворенні бере початок від староукраїнської та старофранцузької лексики. Протягом усього історичного розвитку науково-технічна термінологія формувалася і вдосконалювалася завдяки нормативним критеріям, які регламентували її системність [2, с. 15;3].

За своїм складом теплотехнічні терміни, як і науково-технічні терміни загалом, неоднорідні. Одну частину в науково-технічній терміносистемі становлять власні терміни, а іншу – запозичення з європейських мов. Так, французький термін *biomasse* (f), утворений за допомогою іменника *masse* та префікса *bio-*, набув широкого вжитку близько 1966 року. Український відповідник – термін *біомаса*. Український термін *паливо* походить від слова *палити, спалювати*; у французькій мові він має два відповідники – *combustible* та *carburant* (частіше зі значенням *рідке паливо*). *Combustible* – термін французького походження, який у значенні *паливо* починає вживатися у XVIII ст. *Carburant* є також терміном французького походження, який набув поширення на початку XX ст. Французький термін *ūthanol* широкого вжитку набув на початку XX ст. і має французьке походження. Його український відповідник *етанол* є запозиченим із французької мови терміном. Термін *pūtrole*, який увійшов у французьку лексику ще у XIII ст., походить від латинського слова *petroleum* (мінеральне масло). Українською мовою може перекладатися як *нафта* – від грецького слова *nafda* – чи *gas*. Отже, зіставний та етимологічний аналіз теплотехнічних термінів у французькій та українській мовах свідчать про те, що науково-технічна термінологія як система є самостійним лексичним утворенням кожної мови.

Системну організацію термінології забезпечують дериваційні засоби. Серед синтетичних засобів термінотворення префіксальні термінологічні утворення представлені обмеженою кількістю морфем. Так, теплотехнічні терміни будуються із префіксами: **У**: *над-, під-, проти-, без-*; **Ф**: *para-, contre- re-, de-*. Окремо варто наголосити на вживанні префікса *bio-/bio-*. Терміни з таким префіксом зустрічаються найчастіше: *biocarburant, biocombustible, biomasse, bioclimat, bioūnergie, biodūgradation*. Суфікси використовуються при творенні термінів на позначення процесів, станів, властивостей: **У**: *електрифікація, випаровування*; **Ф**: *codage, indexation*. У наборі дериваційних засобів загальнолітературної мови розмежовують за сферами вживання дві групи афіксів: 1) афікси, активно вживані як у сфері загальнолітературного, так і спеціального термінологічного словотвору: (**У**: *без-, поза-, між-, під-, проти-, роз-, понад-*; *-ння, -к-, -ість, -изна, -ник, -ш* (нульовий суфікс): *буріння, напівпровідник*; **Ф**: *contre-, dys-, homo-, sus-*; *-asse, -oir, -erie, -(s)ion, -ature, -is, -ence, -isme: dysfonctionnement, susmentionné*; 2) інтернаціональні за походженням афікси, котрі утворюють переважно термінологічну лексику (**У**: *а-, анти, інтер-, суб-, супер-, ультра-, -аж, -ізм, -ія, -ізація, -фікація: ультрафіо-*

лет, вібрація; **Ф**: айро-, anti-, auto-, bi-, hypo-, ultra-, -xion, -ien, -escence, -eur, -aille, -tion : *antimatiure, birūacteur*. Поряд із вербальними в сучасній термінології використовуються символічні засоби – цифри, позначки, графічні символи математичної, фізичної, хімічної та інших термінологій (*x-подібні з'єднання, V-подібний манометр, p-мезон*). Для терміноворення властиве частотне вживання власних назв як твірної основи: *ом, кулон*. Вживаються терміни-складні слова, утворені від сурядного та підрядного словосполучення: **У**: *ампервольтметр*; **Ф**: *machine-transfert*.

Значного поширення у теплотехнічній термінології набула аналітична деривація. Багатокомпонентні терміни мають виразні систематизувальні властивості, ними легше передати ієрархічні відношення, вони є носіями семантичної цілісності, ступінь якої залежить від характеру компонентів і семантичних відношень між ними. Кожен із подальших компонентів конкретизує, увиразнює значення терміна. За кількістю членів терміни можуть бути дво-, три-, чотири- і багаточленними. Багатокомпонентні терміни поділяються на: 1) терміни-словосполучення серед яких: а) вільні словосполучення (*атомна електростанція*), де кожний з компонентів – термін, що може вступати в двосторонній зв'язок; б) зв'язані словосполучення, де ізольовано взяті компоненти можуть і не бути термінами, а в поєднанні вони утворюють термін-словосполучення: *важка вода*; 2) терміни багатокомпонентні (такі терміни можуть бути три-, чотири- і більше компонентними): *відкритий розпад радіоактивних елементів*.

Серед термінів альтернативних видів енергії здатність до створення системи найповніше проявляється у іменників, які називають чи описують об'єкт наукового дослідження: **У**: *колектор, електромобіль*; **Ф**: *hydrolienne*. За іменниками йдуть прикметники, які виражають властивості цих об'єктів: **У**: *геотермальний*; **Ф**: *absorbant*. Певною мірою ця особливість проявляється й у дієсловах, які позначають операції над об'єктами спостереження й досліду: **У**: *емітувати (викидати)*; **Ф**: *řycycler*.

Якісна своєрідність перекладацького аспекту досліджуваних текстів виражається в тому, що у французькій та українській мовах для передачі одних і тих самих відносин або характеристик вживаються неідентичні засоби мовного вираження:

Par l'intermédiaire des concen-trateurs de radiations solaires et des récipients isolés thermiquement par des murs transparents multiples avec des espaces de séparation vidés, on peut réaliser des sources chaudes de chaleur avec des températures de plus de 1000C, pour qu'une machine thermique, comme par exemple le moteur gravitationnel, devienne efficace.

За допомогою концентраторів сонячного випромінювання та контейнерів, теплоізольованих за допомогою багатьох прозорих стінок із вакуумним середовищем між ними, можна отримати джерела тепла із температу-рами, вищими за 100°C, для того, щоб тепловий двигун, як, наприклад, гравітаційний двигун, міг стати ефективним.

Як бачимо, для французької мови характерним є вживання словосполучення *radiations solaires* у множині, в українській частіше можна знайти його в однині. Зворот *isolûs thermiquement* українською можемо передати складним словом *теплоізованих*. Цікавим також є те, що французьке складне словосполучення *des espaces de sùparation vidûs* можемо не калькувати, а передавати засобами цільової мови *вакуумне середовище між...* Калькування не потрібне також і при перекладі поняття *machine thermique*, тому що українська мова має свій лексичний відповідник для позначення даного поняття – *тепловий двигун*.

Французьке поняття *hydroliennes* поки що не має прямого однослівного відповідника в українській мові, тому вдаємося до описового перекладу:

Pour diminuer notre dépendance à l'égard du pétrole, il faut construire plus d'hydroliennes captant le flux des marées.

Щоб зменшити нафтову залежність, нам слід побудувати більше енергетичних установок, які б виробляли електрику, використовуючи кінетичну енергію течій.

Доречно зазначити, що лексичне значення терміна *thermique* (*термічний; термодинаміка*) у французькій мові стосується і енергії тепла, і енергії холоду, а в українській мові прикметник *термічний* має відношення лише до теплової енергії, тому при перекладі потрібно бути особливо уважним і до лексичних відтінків значень слів.

Важливо під час перекладу обирати саме ту структуру цільової мови, яка найточніше відповідає вимогам функціонального стилю та іншим нормам мови перекладу:

Alors que la filière héliothermo-dynamique entame un nouveau départ, avec des centaines des projets annoncés dans le monde, un concept prometteur est testé sur la PSA (plate-forme solaire d'Almería) depuis juillet dernier: les réflecteurs de Fresnel compacts linéaires, aussi appelés CLFR pour Compact Linear Fresnel Reflector.

У той час, як галузь сонячної термодинаміки знову набирає обертів із сотнями проєктів по всьому світу, одну перспективну концепцію уже протестували на АСП (альмерійська сонячна платформа) у липні минулого року – компактні лінійні відбивачі Френеля (Fresnel), які ще називають CLFR від Compact Linear Fresnel Reflector.

Даний приклад цікавий тим, що такий термін як *héliothermodynamique* перекладено словосполученням *сонячна термодинаміка*, скорочення *PSA (plate-forme solaire d'Almería)* – калькою АСП, абрєвіатуру *CLFR* залишено як іншомовне вкраплення, власну назву затранскрибовано (для зручності, оригінальну форму залишено в дужках після його перекладу).

Основна складність перекладу термінів полягає у розкритті та передачі засобами української мови іншомовних реалій. Проблема може полягати в описі нових процесів або найновішої апаратури. Перекладач має

уважно співставити усі випадки вживання нових термінів або місць, які важко передаються засобами української мови, щоб із загального змісту тексту скласти собі чітке уявлення про описувану проблему і тоді для *cellule solaire* знайдеться відповідник *фотоелемент*. Іноді буває досить складно знайти вірне значення того чи іншого терміна, оскільки термін є однозначним і не має синонімів та конотацій лише в ідеалі.

Перекладати терміни було б легко та просто, якби наукова література мала монополне право на їх використання, або ж якби кожний термін дійсно мав термінологічний еквівалент для будь-якої пари мов. Але такого поки що не спостерігається. Міжгалузевий термін *rendement*, наприклад, часто зустрічається в економіці у значенні *рентабельність*, *дохідність*, у сільському господарстві – у значенні *врожайність*, у гірничій справі може вживатися у значенні *видобуток* чогось. У сфері нашого дослідження *rendement* – *доцільність*.

Отже, оптимальним є такий шлях перекладу: “іншомовний термін – поняття – український термін”, а не “іншомовний термін – український термін”. Пошук терміна-відповідника починається з аналізу властивостей нового поняття. Цілком можливо, що котрась із властивостей “підкаже” іншу назву даному поняттю, ніж та, що є у мові, з якої здійснюється переклад.

Література:

1. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. – Вінниця : Нова Книга, 2002. – 302 с.
2. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). – К. : ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 304 с.
3. [www.terminologie. fr](http://www.terminologie.fr).

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 811.161.2 373 '42

Андросова Н.,

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

ОБРАЗ ДОМУ, БЕЗДОМНОСТІ ТА АНТИДОМУ В ПОЕЗІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО УГРУПУВАННЯ “БУ-БА-БУ”

У статті аналізується поетичний образ дому як основного фізичного та духовного захисту людини. Сучасна поезія пропонує його антиподи, застерігаючи, що без дому кожен із нас перестає бути людиною як у прямому, так і в переносному смислі.

Ключові слова: мовна картина світу, поетичний образ, дім, бездомність, антидім.

В статье анализируется поэтический образ дома как основной физической и духовной защиты человека. Современная поэзия предлагает его антиподы, предупреждая, что без дома каждый из нас перестает быть человеком как в прямом, так и в переносном смысле.

Ключевые слова: языковая картина мира, поэтический образ, дом, бездомность, антидом.

Poetical image of home as the main outstanding and human spiritual protection is analyzed in this article. Modern poetry offers its anti-images warning that we aren't real human beings without home in direct as well as indirect sense.

Key words: language picture of the world, poetical image, home, homelessness, anti-home.

Сучасне мовознавство багато уваги приділяє вивченню картини світу. Загальна картина світу інтерпретується мовою, засобом її вираження є мовна картина, що фіксує набуті знання системою мовних знаків. Кожній мові відповідає своя МКС, яка віддзеркалює мовний колорит. Про це говорить, зокрема Л. Лисиченко [10], досліджуючи різні аспекти мовної картини світу. МКС складається із так званих концептів, що містять менші одиниці – лексико-семантичні поля (ЛСП). Ми спробуємо простежити деякі елементи найпоказовішого ЛСП мовної картини світу, пов'язаного із житлом.

Актуальність нашого дослідження можна вбачати в тому, що воно є частиною сукупного аналізу досить популярної сьогодні філософсько-етичної, лінгвістично-літературознавчої, етнографічно-фольклористичної проблеми визначення дому як домінанти людського життя.

Завдання роботи: з'ясувати семантичне наповнення образів *дому*, *бездомності* та *антидому* в поезії літературного угруповання “Бу-Ба-Бу”, простежити корелятивні зміни, притаманні йому в аналізованому матеріалі, звернути увагу на особливості значеннєвого та стилістичного об'їгрування образу *дому*.

У роботі переважно використаємо описовий метод дослідження та метод компонентного аналізу

Дім – архетипний образ, його значення як сукупність сем, пов'язаних із місцем помешкання, притаманний загальній картині світу в цілому. Інша справа, що кожна національна картина світу має свої, властиві лише їй особливості. Такі особливості уміщуються у назві житла, яка передбачає як семантичну, так і стилістичну характеристику, та назвах частин житла.

Вивчення житла, дому може бути предметом дослідження різних галузей наук. Сучасні розвідки присвячені переважно етнографічному та фольклорному погляду на житло [3; 5; 7; 8]. Окремі роботи [11, с. 16] містять відомості щодо *дому* як житла і *дому* як духовних цінностей народу, бо цей образ передає не лише одиничне поняття, але й узагальнене поняття помешкання.

Філософсько-антропологічний аспект *дому* спостерігаємо у роботах О. Дольської [6]. Авторка говорить, що *дім* – умова й початок людського життя. Як частина (частина життя) і ціле (форма, де життя проживається за особливим законом) *дім* являє собою фундаментальну основу, дотичну присутність на протигагу присутності в абстрактному просторі.

Деякі науковці пропонують лінгвістичний погляд на образ *дому* [1; 2; 9].

Ми аналізуємо образи *дому*, *бездомності* та *антидому* в сучасній поезії, зокрема в поетичній мові літературного угруповання “Бу-Ба-Бу”.

Ці образи пов'язані з широким колом асоціацій у сучасній українській поезії. Образ ідеального *дому* переважає в поезії Юрія Андруховича “Балада повернення”:

Коли мандрівник повернувся *додому*,
ступив за ворота, зійшов на поріг,
здійнявши на плечі дорогу і втому, -
всі радощі світу вляглися до ніг.
Його не забули, його зустрічали:

Вечеря з вином – на широкім столі [4, с. 80].

У цьому контексті *дім* є символом усього позитивного: притулку, прихистку, непорушних духовних основ життя.

На протигагу *дому* в поезії “Благання мартопляса” виникає світ *бездомності*:

Братове, до вогню мене прийміть,
подайте хліба чесний почастунок –

я йду давно...

По гострім путівцю, мов по мечу,

До ваших *жител* радісно прийду [4, с. 79, 80].

Власний *дім* втрачено, але герой понад усе прагне *дому* як єдності з іншими людьми. Він сповнений віри та надії.

Потреба вже хоч якого-небудь притулку з'являється в поезії "Дидактична вистава в театрі Богуславського":

Подайте хліба, рани побинтуйте –

панове, всі ми схожі на людей,

<

>

підем у тьму – в *мансарди* вечорові –

і спати полягаєм на дошках...[4, с. 85].

Лексема *мансарда* має значення хисткого, нестійкого, неміцного житла, яке домальовується семами 'тьма', 'на дошках' – і набуває значення необлаштованості світу.

Поезія "Музей старожитностей" – це історія переходу людства з *дому* в *бездомність*.

Із перших рядків виникає образ *старого дому*:

...ми ходимо обое

нетрями *старого дому*!.. [4, с. 79].

За допомогою прикметникового епітета *старий* створюється символ сучасної цивілізації, яка є не новою від Різдва Христового; підкреслюється, що мова йде про *дім* нашого часу.

Далі бачимо внутрішній простір, а таким чином – і внутрішню сутність *дому* завдяки його складовим: "гобеленам і гобоям", "годиннику з гербами", "портретам і повшезам":

гобелени і гобої...

ніби бачать нашу змову:

кожен дотик –

теплый спалах [4, с. 79].

Зауважимо, що тут *дім* перетворюється на живу істоту, яка здатна бачити, випромінювати тепло. Але разом із дзеркалами *старий дім* переходить у інший вимір – у *бездомність*:

І тоді ми знову(й знову)

переходимо в *дзеркала* [4, с. 79].

У наступних рядках, де йдеться про годинник, виявляється, що час зупинився, а разом із ним зник і позитивний зміст буття. На зміну йому приходить внутрішня спустошеність, за котрою причаїлась якась трагедія, хаос, безпритульність. Ці образи створюються за допомогою градаційної однорідності словосполук: "може туга", "може fuga":

На годиннику з гербами,

як завжди, година друга,

і крадеться вслід за нами
може туга, може fuga... [4, с. 79].

Виникає мотив *бездомності*, який супроводжують роздуми про те, коли ж це сталося:

Повз портрети
і поршези
з нами йде
луна від кроків.
Ми кудись надовго щезли
(двісті років?
Триста років?) [4, с. 79].

У передостанніх рядках названої поезії замість *старого дому*, де існувало людське тепло, спостерігаємо *неопалені покої*, негативний смисл яких підсилюється семою *темний*:

І, коли вже стане *темно*,
з *неопалених покоїв...* [4, с. 79].

У поетичній мові Ю. Андруховича з'являється і *замок*. Ця лексема вживається не тільки зі значенням 'пишний будинок', 'палац', а й 'високі моральні норми буття'. Розгортається світова трагедія поступового зменшення, здрібнення їх (відповідно виникає синонімічний ряд із семою 'зменшення на міцність': *квартири, мансарди, альтанки*), а потім і розпродаж:

Замок сходив на землю все меншими замками...

Здрібніння *квартир* і *мансард*,
Навіть шахових партій в *альтанках...*

І врешті побачили ми,
Як *доми* продаються, полотна,
Гравюри, дівчата [4, с. 98].

Слід зауважити, що в даному випадку лексеми *доми, полотна, гравюри, дівчата* мають рівнозначну семантику, що свідчить про зміщення смислів. Відповідно у поетичному мовленні ці слова набувають синонімічних ознак.

У поезії "Опівнічний політ з високого замку" говориться, що вже "закрито всі *доми*" [4, с. 83], а в "Східні" –

до рідних дверей нам достукатись годі,
і вітчизна немов східна [4, с. 93], –
а далі – в "Замку" – ні цілісного *замку*, ні навіть *дому* вже не існує:
Та нам zostаються лиш кухні
в задвірках сецесій –
просторі прокурені *гнізда*,
де гори немитого посуду й чаші
з піщаними квітами, де
у краках сухих ледь пульсує

волога зелених боліт.

<

>

Посіємо попіл на стіл...[4, с. 97].

Таким чином виникає образ *антидому*, який має іншу, протилежну семантику. Ним стає простір, де ніби існують точки дотику – "кухні", "посуд", "чаші", "квіти", "крани", "стіл", але зовсім не існує позитивного оціночного коду, усе спотворено.

Лексема *гнізда* свідчить про втрату антропологічної характеристики. *антидім* – це символ антизатишку, антипритулку, зруйнованості духовних основ буття. Він ілюструє те, що людина вже вирвана із сакрально-обжитого простору, і тому норми, мораль, порядок, які пропонувала культура сакрального *дому*, прийшли в стан розпаду всупереч загального порядку – укоріненню.

У зв'язку з цим виникають "замінники", якими у поетичному мовленні можна вважати *тюрми*, *катуші*, *вежі*:

...ну бо що це за світ і куди він тече

коли в ньому лиш *тюрми* і *вежі* й *катуші* [4, с. 105].

Зауважимо, що до *тюрми* перемістилась навіть музика, а разом із нею ціннісно значимі смисли буття:

музика йде навік, мов у *Почаїв*,

кудись далеко, певно у *тюрму* [4, с. 105].

У цьому контексті за допомогою порівняння *мов у Почаїв* (мається на увазі Почаївський монастир) образи *тюрма* і *Почаїв* набувають майже синонімічних ознак, міняються місцями та смислами, і образ *тюрми* стає символом *вічного духовного антидому* – символом іншої, навіки спотвореної духовності. Виникає жакхливий, майже неосяжний *антидім*.

У поезії "Цирк "Ваганбундо" ліричний герой закликає людство:

Приходьте у *шатро*!... [4, с. 105].

Шатро – *цирк* як ще один "замінник" символізує земне життя людини в *антидомі* й водночас спосіб її життя у ньому:

Цирк обертається...

Трапеція тремтить, немов крило живе.

Живемо в цьому Вавілоні – кожен як уміє [4, с. 107], –

а також примарну, нереальну можливість духовного прояснення:

О діти злих часів, посіяні в огромах

пастуших пустирів, де рейвах відлунав!..

Приходьте у *шатро*. Один-єдиний помах –

І душі заясніють, як терен із канав...[4, с. 106].

Але в наступних рядках автор зізнається, що

Однак лише на мить (віват, панове смертні!):

усіх вас оживить на грані чорних тайн

приборкувач сирен, кентаврів, перевертнів,

гіпнотизер і дух... [4, с. 106].

Далі розкривається абсолютна духовна пітьма і порожнеча *шатра* – *цирку*:

це тільки ззовні *цирк*, а в глибині пітьма!

І в ній немає дна! – черниці та гульвіси

Влітають у тунель, затягнуті сторчма... [4, с. 106].

Зауважимо, що лексема *шатро* за словником має значення *житло*, а *цирк* такої семантичної ознаки не містить, тому образ *шатра-цирку* стає символом поєднання несумісного, виникнення хаотичного і внаслідок цього зникнення позитивного коду *дому*.

Модель *дому*, від якого залишилося лише каміння, ілюструє такий контекст:

Він дуже полюбляв старе каміння,

розбитих веж і мурів кольори,

Тому збирав колекцію із вражень

Від замків, підземель, монастирів,

Уламків, сходів, келій та дворів

І слухав, що каміння врешті скаже...

Але воно мовчало... [4, с. 106].

У такому *домі* не лишилося жодних ознак ні духовного, ні матеріального *дому*, перед нами лише *уламки*, тобто лише його спотворені ознаки. Серед них автор збирає *каміння*, яке символізує вічну духовну суть *дому*, його ідею. Якщо проведемо паралель зі Святим Письмом, то побачимо, що наступні рядки свідчать саме про це: “Пристаюючи до нього, *каменя живо-го*, людьми відкинутого, але Богом обраного, дорогоцінного...” [19, с. 18].

У поетичній мові Ю. Андруховича *каміння* також живе, бо від нього чекають, що воно “врешті скаже”, але *каміння* мовчить, що є жажливою пересторогою абсолютного зникнення самої ідеї *дому*, тобто буття людини і світу. Це доводить модель наступного *дому* – і він разом з містом переходить у непам’ять:

Як часто, блукаючи, йшли ми

на світло *домів*, від яких

не лишилося й каменя!...

І хто нам повірить, що йшли ми на світло?

Тільки кризь нас переходять міста

у непам’ять [4, с. 98].

У поезії “Забуття” образ *антидому* перетворюється в образ *анти-міст*, до яких спочатку не зайдеш через браму, а потім взагалі не можна зайти, і, нарешті, – ні брам, ні сторожі в таких містах уже немає, а є тільки “сім вітрів”. За допомогою такого імпліцитного повтору вимальовується картина поступового зникнення духовних смислів буття людини на рівні міст:

Є міста, до яких неможливо
зайти через браму.

Є міста, до яких неможливо
зайти.

І приносять великий ключ, і шукають,
куди б устроити, але
Брам немає, сторожа зітерлась
на порох. Сім вітрів розкошують
на площах і в залах [4, с. 96].

Антиміста в сучасній поезії існують не тільки в земному вимірі, вони є і в іншому світі, де навіть домовин уже немає:

Вони зійшли в *підземну хлань*, немовби в *інше місто*, –
їх не любили на землі й забули серед хмар [4, с. 84].

Отже, перед нами картина космічної катастрофи духу, яка поширюється й на цей світ, і на інший. *Антидім* застерігає людство від абсолютного зникнення.

У поезії “Ніч”, де йдеться про ніч перед Різдвом, знову виникає позитивна семантика – *цегляні димарі*, що лишилися від *дому*, – чомусь теплі навіть узимку. Мабуть, поет залишає людству маленьку різдвяну зірочку надії, ідеї, яка жевріє й може матеріалізуватись, якщо людство повернеться до християнських цінностей:

Тільки тепер вона має печать
віщих прозрінь і зачать.

Є в ній зима – *цегляні димарі*
Теплі о білій порі [4, с. 86].

У поезії Олександра Ірванця аналіз образу *дому* реалізується його складовими *хата*, *квартирка*. У контексті твору “Крук, або ж Ворон” вони, на перший погляд, є абсолютно ідентичними, тотожними поняттями. Крім того, мають позитивне значення, яке підсилюється епітетом *теплий*, зменшено-ласкавою формою *квартирка*:

...в *хаті* теплій

Для провітрення *квартирки*

Я натис на скло кватирки [4, с. 259], –

але завдяки протиставленню: “...я сидів не біля печі – біля теплих батарей” [4, с. 259] семантика цих складових розбігається. Полісемантична (у фольклорі та художній літературі) складова ХАТИ *ніч* протиставляється семантично “голим” *батареям*, що свідчить про знеособлення *квартирки*. Метафори “лізли протяги крізь шпари”, “і скипали пасма пари з-під причинених дверей” та повторюваний епітет “темний-темний” (вечір) усе більше наповнюють квартиру негативною семантикою, яка досягає свого апофеозу, коли там з’являється ворон, який веде діалог із ліричним героєм:

І сиділа до світання
Птиця, і немов остання
На всілякі запитання

Говорила: “Ні, не вір!” [4, с. 260].

Більше в поетичній мові О. Ірванця ні *хата*, ні *квартирка* не з’являються, лише епізодично виникає “*кухонька маленька 3*2*” [4, с. 251], яка потім перетворюється на “*брудну і дешеву столовку*” [4, с. 257], що також свідчить про знеособлення та втрату індивідуальності.

У поезії “Депутатська пісня”, що “нікому не присвячується”, автор закликає від *бездомності* “готелю” у ще більшу *бездомність* “під мостом”:

Тож не спи у *готелі*,

А ночуй *під мостом* [4, с. 232].

Картина, де всі речі, навіть каміння, не мають ніякої опори, ілюструє *безпритульність* сучасного світу, відсутність духовних основ:

свистить *каміння* у повітрі.

Ось прийшов і в небесах повис

Високосний *номер телефону*” [4, с. 246].

Спотворений простір *дому* виникає в образі *районного автобуса*, створеному за допомогою порівняння з Ноевим ковчегом:

Я в районному автобусі, як у Ноевім ковчезі,

Гамір, наче на базарі. Тварі всякої по парі: гуси

кролики і бройлери, і два колеса до роверва.

Це ж не човен, а автобус... [4, с. 244].

На нашу думку, образ свідчить про те, що сучасне людство живе ніби “проїздом”, відбувається розпад порядку-укорінення.

Поезія “Мій хрест” змальовує хресний шлях людства і його існування без хреста. Контекст показує *храми*, які мають шпилі та не мають хреста. Трагедія зникнення християнських цінностей розгортається в таких поетичних рядках:

Оце мій хрест, зніміть його з мене.

Оце мій хрест, зніміть мене з нього.

Вона сказала: “В мене є фрески.

У мене *храми* є, на них – шпилі.

Якби маленький, золотий хрестик.

Якби на шию, а не на спину”.

Хрестоносіння, кажуть, – це догма,

І час новий мене змете, змеле.

Оце мій хрест, я ніс його довго.

Зніміть мене.

Зніміть його з мене [4, с. 243].

Антидім виникає з перших рядків поезії Віктора Неборака як простір, у якому від *дому* залишилась єдина точка дотику – *складова двері*. Щодо

ж до внутрішнього світу такого простору, де "сто стиглих злих душ дим тчуть", то він має семантику абсолютно протилежну *домові*:

ХТО ЙДЕ

в двері, де

сто СТИ

ГЛИХ ЗЛИХ

душ дим

тчуть? [4, с. 305].

Зауважимо, що в аналізованій поезії наявна спеціальна розірваність слів, що символізує розірваність духовних зв'язків людства.

У поезії "Причинна" не тільки розірвано слова, а й відсутні розділові знаки. Таким чином, головний образ *храм* утрачає будь-який позитивний код не тільки завдяки негативному семантичному наповненню, а ще й спеціальній формі вірша: відсутності розділових знаків, розірваності слів, що свідчить про розірваність духовного світу, відсутність моральних меж:

коли заходиш у *храми*

за нами валяться брами

вони шкребуть пазу рами

дебіли на ве сіллі [4, с. 307].

Антидід втілено і в образі *лабіринта*, який є чи не провідним в інтимній поезії В.Неборака:

У *лабіринт* кохання входять підлітки саяливі.

Їх очі сліпнуть, срібні горла, самогубці... [4, с. 319];

Куди ж поділася Оріся?

В якому ходить *лабіринті*?

Замки іржею там закриті [4, с. 312].

Лабіринт перебуває у свідомому і підсвідомому, земному вимірі та небесному:

Той *лабіринт* – у небесах, у снах, дзвінках,

очах, алеях і під'їздах [4, с. 319], –

а в поезії "Передноворічна поїздка за арфою до Санкт-Петербурга" *лабіринт* взагалі переміщується у часопростір:

Арфа купується і продається, різниця кладеться в кишеню

Та *лабіринт* часопростору, пси його цькують мене [4, с. 324], –

де образ *лабіринта* символізує блукання духу, заплутаність людини у самій собі.

Ілюстрацію *антидому* спостерігаємо в поезії "Вбивство одинадцятої години", де цей образ складається з найнасиченіших негативних складників:

...Ти увійшов у ліс

віконних рам, дверей...

В помешкання картин,

в притулки слів біжи, душе неси,

і хліб жери, і прощення випрошуй
в розверзнутих у безміри глибин,
смітник потуг, тремтіння пріле грошей,
готельний звіре в межах порожнеч...[4, с. 320].

Замість *дому* маємо “ліс віконних рам, дверей”. Збережено тільки його складові, а сам він став іншим простором. “Помешкання картин”, “притулки слів” в авторському контексті набувають синонімічного значення і символізують острівці позитивних смислів, де людина може ще врятуватися, рятівну роль мистецтва серед “смітника потуг”, “тремтіння прілого грошей”, “меж порожнеч”, серед яких людина перетворюється на “готельного звіра”.

Образ *нори* також доводить втрату антропологічної характеристики:
у *норі* до себе сам у собі
як в *норі* і найніжніші *нори*
потребують *нір* і в кожному хробі
набрякає хіть і плеще море
вкупі з небом і зодіакальні
вихри визначають кут падіння [4, с. 322].

Слід сказати, що в контексті відбувається нагнітання образу. Сприяє такому авторському задумові відсутність розділових знаків. Образ охоплює зовнішній простір (“у норі до себе”), потім внутрішній (“сам у собі як в норі”) і переростає в необхідність, у потребу, без якої вже не можна існувати (“найніжніші нори потребують нір”). Він підсилюється мікротекстом “в кожному хробі набрякає хіть”, що остаточно доводить належність людини до тваринного світу, бо жодних точок дотику з духовним життям немає, а значить, людина втратила духовний код.

Предмети дому та схема їхнього розташування – така модель *антидому* з’являється в поезії “Злодійська балада”:

Предмети набувають цінності, як бутлі з бродінням градусів,
Можна накреслити *схему їхнього розташування*.
Та головне – це двері, замок, що від надуживання заклинює.
Предмети різні, та в чомусь однакові ...
Їх можна транспортувати в напрямку обрію,
Можна складати з них експозиції,
вони продаються, перекупуваються [4, с. 323].

Контекст засвідчує, що від *дому* залишилися тільки суто матеріальні точки дотику – предмети та схема їхнього розташування. Вони беруть на себе місію духовно знищеного *дому* і стають образами, що несуть абсолютно протилежну *домові* семантику:

Але з точки зору предметів – це легковажна фантазія,
адже вони потоплені жажливим передчуттям,
їхнє внутрішнє найжачене (чи скаламучене?) – там

відбувається перетворення, таємне і темне... [4, с. 323].

Ці поетичні рядки яскраво ілюструють внутрішню сутність *предметів* та *схему їхнього розташування*, звертаючи увагу читача на їх внутрішнє "перетворення, таємне і темне". Предмети уособлюються, стають здатними бути свідками вбивства, але найжахливіше те, що цей образ стає символом нової ери:

Свідками надзвичайного вбивства були стільці, столи,
Килими та інший мотлох.

Був п о ч а т о к н о в о ї е р и ! [4, с. 324].

Абсолютну знищеність духовного виміру та блукання в тілесних відчуттях, марну спробу у вимірі фізичному, матеріальному знати втрачене *духовне* доводить контекст, у якому семантичне значення *антидому* реалізується лексемою *підземелля*:

Срібне місяця ложе. Вежі набряклих фалосів,
В ніжні отвори лізе готичний ліс!
Вікна, двері, стіни повні вух і очей...
Поверхом нижче завис тіла бронзовий хрест,
У *підземеллі* – сплутаний
ланцями людинобик,
Його дітородний дзвін огортається тріскотливими
Завихреннями жіночості, тіло ж прагне свободи,
кола вологи, сонячних метаморфоз, небес!
Усе це здійсниться десь в іншому Всесвіті... [4, с. 325].

У результаті аналізу поетичної мови літературного угруповання "Бу-Ба-Бу" щодо уживаного в ній образу *дому* спостерігаємо наступне:

1) феномен *дому* представлений збірним образом-символом, у якому відбиваються духовні основи, що визначають ціннісно значущі смисли людського буття.

Цей образ створюють такі лексеми, як *дім, старий дім, замок, цегляні димарі* в поезії Ю. Андруховича; *хата, квартирка, кухонька маленька* – у О. Ірванця; у поетичній мові В. Неборака образу *дому* взагалі не існує.

Бездомність ілюструє *мансарда* Ю. Андруховича, яка символізує хисткість світу; *столовка, готель, під мостом* О. Ірванця нагадують про безпритульність, необлаштованість світу, зникнення індивідуальності, руйнацію загального порядку-укорінення.

Антидомом стає простір, який втілюється в образах *гнізда, тюрми, шатро-цирку, уламках, дому без каменя, антиміста* в уживаному контексті Ю. Андруховича; *районного автобуса, храму без хреста* – О. Ірванця. Негативного апофеозу досягає *антидім* у поетичній мові В. Неборака, де відсутня не тільки антропологічна характеристика, ідея дому, а навіть його знак-код. Такий простір семантично наповнюється лексеми *лабіринт, нора, предмети дому та схема їхнього розташування*;

2) семантичні зміщення образу *дому* спостерігаємо за рахунок контекстуальних уживань; цьому сприяють тропи: порівняння, епітети, метафори, уособлення.

Додатковим несемантичним засобом вираження думки є спеціальна розірваність слів та відсутність розділових знаків, що наявне в деяких поетичних творах В. Неборака. Автор використовує й такий прийом, як нагнітання образу з метою підсилення певної семантики;

3) одна з основних ідей сучасної поезії – зникнення та пошук духовних основ, що визначають ціннісно значимі смисли людського буття, – реалізується в аналізованому нами образі.

Література:

1. Андросова Н. А. Словообраз ХАТА у фольклорі та художній літературі / Н. А. Андросова // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць. – Харків, 2007. – Випуск 23. – С. 47-53.
2. Андросова Н., Савченко Л. Образ дому в Святому Письмі / Н. Андросова, Л. Савченко // Вісник Харківського національного університету. – Філологія. – 2009. – № 843. – С. 89-95.
3. Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / А.К. Байбурин. – Ленинград, 1983.
4. “Бу-Ба-Бу” (Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак): Вибрані твори: Поезія, проза, есеїстика / Авторський проект, упоряд., бібліограф. відомості та прим. В. Габора. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 392 с.
5. Данилюк А. Г. Українська хата / А. Г. Данилюк. – К., 1991.
6. Дольская О. А. Концепт “дом”: этимология и генезис (философско-антропологический аспект) / О. А. Дольская // Вісник Харківського національного університету. Серія: теорія культури і філософія науки. – 2001. – № 499. – С. 46-53.
7. Кононенко В. Рідне слово / В. Кононенко – К. : Богдана, 2001. – 304 с.
8. Красиков М. Дещо про слобожанські звичаї, пов’язані з будівництвом хати / М. Красиков // Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура. – Х., 1999. – С. 99-102.
9. Лебеденко Ю. М. Фразеосемантична група з компонентом “хата” в українській мові: структурно-семантичний та етнокультурний аспекти: автореф. ... канд.. філол. наук: спец. 10.02.01 “українська мова” / Ю. М. Лебеденко – Харків, 2006. – 20 с.
10. Лисиченко Л. А. Мовна картина світу та її рівні / Л. А. Лисиченко // Вісник Харківського історико-філологічного товариства. – 1998. – № 6.
11. Невская Л. Г. Семантика дома и смежных представлений в погребальном фольклоре / Л. Г. Невская // Балто-славянские исследования, 1981. – М. : Наука, 1982. – С. 106-121.
12. Украинцы. – М. : Наука, 2000. – 535 с.
13. Цивьян Т. Дом в фольклорной модели мира / Т. Цивьян // Ученые записки Тартуского гос. университета. – 1978. – Вып. 464. – С. 66-78.
14. Біблія. – Druckhaus Gummersbach West-Germany. – 1988. – 1523 с.

Брацка М. В.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЕТНООБРАЗ "СВОГО" І "ЧУЖОГО" У ПРОЗІ ТЕОДОРА ТОМАША ЄЖА

У статті представлена постать письменника українсько-польського пограниччя II половини XIX ст. Теодора Томаша Єжа, аналізуються його суспільно-політичні погляди, що вплинули на створення літературних етнообразів "свого" і "чужого", зокрема на сторінках роману "Григор Сердечний".

Ключові слова: літературне пограниччя, літературна імагологія, етнічність, етнічний образ, літературний стереотип, "свій" – "чужий".

В статье представлена фигура писателя украинско-польского пограничья II половины XIX ст. Теодора Томаша Ежа, анализируются его общественно-политические взгляды, которые повлияли на создание литературных этнообразов "своего" и "чужого", в частности на страницах романа "Григор Сердечный".

Ключевые слова: литературное пограничье, литературная имагология, этничность, этнический образ, литературный стереотип, "свой" – "чужой".

The article presented a figure of the writer of Ukrainian-Polish borderland of the late nineteenth century Teodor Tomasz Jez, analyzes its social and political views that influenced the creation of literary ethnic images of "own" and "outsider", particularly in the pages of the novel "Hryhor Serdeczny".

Key words: literary borderland, literary imagology, ethnic, ethnic image, literary stereotype, "own" – "outsider".

Теодор Томаш Єж (Зигмунт Мілковський) (1824–1915) належить до плеяди письменників польсько-українського літературного пограниччя. Народжений у польській шляхетській родині на Поділлі, яке стало місцем дії майже всіх його романів на українську тематику, захоплений усною народною творчістю українського народу та тогочасними видатними творами української літератури ("Енеїда", "Наталка Полтавка" Івана Котляревського, "Кавказ", "Послання" Тараса Шевченка тощо), Єж навчався в Рішельєвському ліцеї в Одесі та Київському університеті св. Володимира, брав участь у молодіжному конспіративному русі, як ствердив Стефан Козак, можливо, утримував зв'язки із деякими членами Кирило-Мефодіївського товариства [4, с. 186]. Україна була для нього "малою вітчизною", близькою і рідною, українська стихія, яка оточувала його, склала інтегральну частину його власного "я", наклала відбиток на його власну етнічну й культурну ідентичність. З іншого боку, моральний обов'язок кожного справжнього поляка – боротьба за відродження неза-

лежної Польщі – сформував його національну самобутність та вплинув на своєрідне трактування українського народу.

Творчість Т. Т. Єжа, яку складають оригінальні історичні, суспільно-побутові, суспільно-політичні романи, спогади і публіцистика, неодноразово викликала зацікавлення польських літературознавців (С. Козака, Д. Осовської, В. Ратайчака та ін.), насамперед з огляду на її перехідний характер, поєднання романтичних і реалістичних елементів (важливо наголосити на ще одному аспекті пограничності його творів – епохальному), загалом утилітарне трактування літератури, пропагування в ній суспільно-політичних переконань, адже всі його романи на українську тематику так чи інакше віддзеркалюють погляди письменника на історію, політичну ситуацію польських і українських земель, причини занепаду польської держави, взаємини сусідніх братніх народів та ставлення до загарбника – царської Росії [4; 5; 6]. Предметом дослідження ставала також мова творів Єжа як свідцтво важливих процесів розвитку польської мови у XIX столітті [1].

Згадані дослідники намагалися проаналізувати певні аспекти складного світу етно-національних взаємин у романах Т. Т. Єжа, які становлять цікавий матеріал для літературної імагології. Ця галузь порівняльних студій відкриває широке поле для досліджень: це і вивчення етнообразів (усі герої романів характеризуються за етнічними ознаками), наголошення на присутності стереотипних рис у літературних образах, визначення дихотомічних взаємин “свій” – “чужий”, виокремлення “іншого”, інтеграція “іншого” у власне “я” тощо. На підставі згаданих елементів перспективним видається реконструкція етнічної (національної) ідентичності та рис національної психології і характеру, віддзеркалених у літературному творі, зокрема у романі “Тригір Сердечний”, який є предметом дослідження у цій статті. Єж у своїх романах створив не лише автообраз, тобто образ власного етнокультурного “я”, а і гетерообрази, що особливо цікаво для українських дослідників, адже найважливіше місце тут посідає образ українця.

Для правильного розуміння літературної творчості Т. Т. Єжа необхідно накреслити його світоглядну позицію, представити погляди щодо взаємин польського й українського народів, здійснити спробу проникнути у його самобутність, визначену письменником в одному із творів. Наратор роману “Василь Голуб” (наратор у творах Єжа може бути сміливо отождествлений з автором), зустрівшись з титульним героєм, так ствердив: “Дідусю, називай мене ляхом, коли твоя ласка, хоч це прізвисько трохи застаріле, та незважаючи на те, що я лях, я такий самий русин, як ти, адже народився на Русі (...). Одна земля є нам матір’ю” [3, с. 3]. Польський учений Вітольд Дорошевський наголосив на гетерогенності ідентичності письменника, підкреслюючи: “Єж – це поляк-українець, який

відчував свою польськість і українськість як щось нероздільне, що становить невід'ємне знамення, невіддільну властивість його духовної істоти" [1, с. 16]. Цікаво, що таке рівноправне трактування двох складових своєї душі не позначилося на позитивному сприйнятті незалежницьких устремлінь українців.

Погляди письменника на політичні права русинів (за його ж термінологією) не відрізнялися від поглядів багатьох політиків – сучасників Єжа. Вони збігалися з переконаннями різних еміграційних груп: консервативного угруповання з князем Адамом Чарторийським на чолі, який підкреслював природні зв'язки українців з Польщею і намагався зменшити впливи Росії, підтримуючи формування української еліти, та Польського демократичного товариства, яке поширювало міф про солідарність всіх мешканців давньої Речі Посполитої і трактувало українців і білорусів як частину польського суспільства [6, с. 160-163]. Письменник послідовно стверджував, що український і польський народи – це братські народи, антагонізми між якими не сприяють позитивному розвитку польської державницької справи. Він наголошував на рівноправ'ї всіх "відгалужень" польського племені, зокрема русинського, але відмовляв їм у праві на державну самостійність. Більше того, він не вживав слова "Україна", "український", переконаний у тому, що вони мають емоційне забарвлення, стосуються не країни чи народу, а лише певної території (зрозуміло, тієї, яку поляки у Речі Посполитій називали Україною). Як слушно зауважив Веслав Ратайчак, "у боротьбі зі словом "український", він ставав мимоволі союзником росіян, які з метою розмивання національної окремішності українців пропагували термін "малоросійський" [6, с. 158].

Роман "Тригір Сердечний", у якому чітко простежуються описані вище погляди автора та який репрезентує оригінальні літературні етнічні образи, публікувався протягом 1873–1874 рр. у часопису "Dziennik Poznański". У творі переплітаються різноманітні мотиви, які цікавили у той час поляків і українців: селянське повстання проти московської силової політики, взаємини між паном-поляком і селянином-українцем, суспільна роль поляка і українця, щоденне життя польської шляхти та українських селян, їхні звичаї і традиції, врешті-решт, відомий у літературі цього періоду, згадаймо хоча б Юзефа Крашевського, проте оригінально прописаний Єжом мотив кохання шляхтича до селянки тощо.

Національні портрети поляків і українців письменник створив у вирішальний історичний момент (участь Росії у Кримській війні 1853-1856 рр.), на тлі якого відбуваються події у творі. Відлуння війни доходило до шляхетських дворів і селянських хат на Правобережній Україні і пробуджувало неясні надії на відродження держави у випадку перших або овійаної міфом козаччини у випадку других.

Т.Т. Єж в образах українців відтворив елементи національного характеру. У публіцистичних статтях він виступав проти стереотипу примітивного жорстокого розбійника, що ненавидить поляків, стверджував, що кровожерливий інстинкт відсутній у натурі українського селянина [6, с. 165]. Цей же аспект з'явився в “Григорі Сердечному”. Роман починається з подій напередодні Великодня, коли в околиці містечка К., містечка Л., Мотильниці (мастку головних героїв Збожеських) та по інших селах і мастках поширюються чутки про те, що селянство має намір здійснити фізичну розправу над шляхтою. Взаємини шляхти і селянства напружуються, поширюється паніка, шляхта з околиць перебірається в одне місце у містечко К. з метою пошуків шляхів порятунку. Автор роману підкреслює, що українське селянство важко переживало підозри ляхів у бажанні знищити їх. Селяни в Єжа відхрещуються від кривавих подій, які роз’єднали польський і український народи: “Козак – це не гайдамака!.. Свобода – це не коліївщина!..” [2, с. 164]. Український селянин у творі відзначається високою свідомістю причин, підводних течій і наслідків історичних і політичних подій, які відбуваються на його землі. Він висловлює розуміння, що то “вороги наші і ваші такі чутки пускають” [2, с. 53], підтверджує відданість своїм панам (“тим чугаєм би вас накрити і дався за вас на шматки порубатися” [2, с. 54]) і просить лише, щоб також “ляхи мали розум” [2, с. 270].

Єж устами свого героя Яна Збожеського проголошує в романі тезу про генетичну пов’язаність українського і польського народів. Згаданий герой, розуміючи відстань, що поділяє шляхту і селян, змушений визнати, що шляхта своєю поведінкою відвертає народ від себе, провокує і поглиблює розбрат поміж дітьми однієї матері [2, с. 54]. Водночас наратор у творі переконаний: ці дві суспільні верстви відчували кровні зв’язки, які робили з них одну велику родину, що перебувала з огляду на історичні обставини під наглядом приставів, справників і губернаторів [2, с. 18]. Цікаво, що їхні взаємини базувалися, за словами наратора, на тому, що “селянин відробляв панщину, а шляхтич його уважно пильнував” [2, с. 19]. Українцєві, на думку автора, питання національної окремішності абсолютно чуже. Єдине, чого прагне душа селянина – свободи, чітко не визначеної, якою невідомо як користуватися [2, с. 76].

Літературний етнообраз українця в романі Єжа формують такі риси, як лагідність, мудрість, терплячість, працьовитість. Автор свідомо змалював портрет етнічного і культурного “іншого” – зовнішній вигляд, побут, звичаї, традиції відрізняють українця, водночас усе це таке близьке і рідне авторові, що стає інтегральною частиною “свого” світу, тож відбувається перехід “іншого” у “свого”.

Таким “своїм” героєм є Григор Сердечний – мудра, досвідчена, шанована у громаді й шляхетському середовищі людина. Він проголошує сла-

ву колишньому справедливому польському правлінню, адже тоді селяни відбували лише короткотривалу повинність, решта часу належала їм: можна було податися на Запоріжжя або записатися в реєстр. Ця свобода закінчилась, коли прийшла московська влада, яка назавжди приписала селянина до ґрунту і впровадила панщину [2, с. 66]. Григір Сердечний висловлює думку про нероздільність долі ляхів і українців – “раз билися, знову мирилися, а все ж таки ладили” [2, с. 67]. У вільнолюбному дусі виховує Григір Сердечний і свого онука Івася. Розумний, швидкий юнак викликає пошану старших своїми розсудливими висловлюваннями й діями, втілює вільне майбутнє русинської громади, бореться за неї.

Герої стають на чолі нового руху – селянського повстання 1855 року, яке, на думку автора, не було скероване проти польського шляхетського суспільства (це могло б здатися на перший погляд), а було нічим іншим, як боротьбою проти російського гніту. Селянство побачило ворогів у службовцях, війську і православному духовництві, хоча, звичайно, не йшлося про відступництво від православної віри. Український народ відчув себе не-москалем і забажав визволитися з-під ярма, яке накидала влада [2, с. 182].

Селянський рух, що зібрав багатьох українців, був слабо організований, не мав чіткої стратегії дій і сформульованих вимог. Початково перше місце займали суспільні питання, пізніше, коли пішли чутки про прихід російських військ, обговорювалася стратегія поведінки і перемовин. Єдиний вихід, який бачили громади, – порозумітися з ляхами, що знали “строй” і могли навчити їх військового ремеслу. “Сила є, розуму немає” – так підсумував стан українського селянства у цьому повстанні титульний герой [2, с. 189]. Перекоаний у доленосності участі в русі, проводирем руху став Міхал Збожеський. Юнак уособив увесь шляхетський стан, увесь польський народ, за допомогою якого українське селянство намагалося захистити свою самобутність. Саме молодий польський шляхтич став запорукою свободи українського народу. Від певної смерті у пастці, підготовленій російською владою для українського селянства, його врятував Івась, вчинок якого наратор назвав справою політичного інстинкту [2, с. 202]. Саме молоде покоління українців і поляків зрозуміло необхідність застосування принципу рівноправності й партнерства та поєднання зусиль заради повернення свободи для прийдешніх поколінь.

Необхідно додати, що в романі великою силою автор наділив українську сільську громаду, кількісний бік якої дозволив авторові порівнювати її з морем або виверженням вулкану – “громада вливається”, пересувається “повільно, наче густа лава” [2, с. 51]. Громада, на думку автора, на Русі завжди мала велике, навіть містичне, значення. Це певною мірою ідеальна інституція, яку творить усе село та яка зберігає народну пам’ять – відомості про перекази, звичаї і традицію [2, с. 63].

Свою єдність з українським селянством мала б відчувати і розуміти польська шляхта, адже це дві половини одного суспільства. Усвідомлення цього факту зробило б русинів (під якими Єж часто розумів і поляків, і українців) сильними у боротьбі з будь-яким ворогом, насамперед царською Росією. Етнічний автообраз у романі “Григор Сердечний” досить диференційований. Єж дав певний аналіз стану свідомості польської шляхти, унаочнив різноманіття шляхетських поглядів, ствердив існування тих, що ховалися під крило Москви, і тих, що готові були створювати нові полки для боротьби з нею. Якщо Міхал Збожеський вважав, що найперше необхідно готувати сили проти царської влади, таємно збирати зброю, кувати списи, привчати коней і пристосовувати запряги до війни, заохочувати до співпраці українських селян насамперед скасуванням панщини, тобто готувати внутрішній удар по Росії, коли зовні нападе на неї Туреччина, то інші – міський голова Брунон Кселевич, Ромцьо – намагаються остудити його запал, просять не плутати суспільне і політичне питання [2, с. 89-90]. Батько Міхала – Ян Збожеський, якого селяни вважали чудовою і доброчесною людиною [2, с. 71], без сумніву, великий патріот, зайняв вичікувальну позицію. Він прагнув реформувати суспільний устрій Польщі, скасувати кріпосне право, звільнити селян, проте не в умовах московської неволі, коли Росія записала б на свій рахунок виконання слушної справи, яку вдалося здійснити полякам, а в польському сеймі з рукою на польській конституції [2, с. 147]. Дехто з героїв – дядько Міхала Марцін Збожеський – тихцем у своїх володіннях провів певні реформи: увів принцип оплати за працю селян, дозволив створити сільське самоврядування, суди, в яких засідали селяни, ощадну касу, касу допомоги, школу тощо [2, с. 138].

Образ Міхала Збожеського, здається, містить у собі ті риси, якими повинен відрізнятися справжній поляк-шляхтич. Він висловлював ідеалістичні погляди на суспільство, на зміни, які мають у ньому відбутися. На його думку, шляхетська польська держава загинула внаслідок того, що трималася виключно на політичній активності шляхти, а тепер, щоб відродити її, необхідно надати громадянські свободи всім мешканцям без огляду на віросповідання, мову, суспільний стан тощо [2, с. 129]. У зв'язку із мріями про відродження Польщі найважливіше запитання тут поставив згаданий Марцін Збожеський – “що таке Польща?": всі знають, яка вона була, а не знають, яка вона повинна бути. Немає сумніву, що, коли вона втратила незалежність, була не така, якою бути повинна. На думку шляхтича, вирішення суспільного питання та повстання не допоможуть відновити Річ Посполиту, потрібно чітко усвідомлювати місце і роль Польщі, а також шляхи її розвитку [2, с. 104].

Позитивні риси етнічного автообразу автор зосередив у портреті Марціна Збожеського. Останній вбачав в українських селянах рівноправних

партнерів, яким необхідно надати право для самостійного розвитку, причому надати відразу, а не чекати кращого моменту. Натомість переконання Яна Збожеського, згідно з якими шляхтич є шляхтичем, а селянин селянином, поки польська конституція у цьому питанні не ухвалить відповідного рішення, не дозволяли поглянути ширше, піти з духом часу, хоча він залишався добрим, щирим, турботливим батьком для своїх селян [2, с. 148]. Через те, що сила селян не бралася до уваги такими шляхтичами, як Ян Збожеський, не вдалося залучити українське селянство до боротьби за відродження Польщі. Він не усвідомив, що повстання селян може принести певну користь шляхетським верствам, не підтримував селянський рух, що зробив, здебільшого інтуїтивно, його син Міхал.

Усі етноси, які населяють простори, описані в романі "Тригир Сердечний", висловлюють однаково негативне ставлення до царської влади та її представників: "Москаля лихо несе... Треба йому заздалегідь зійти з дороги, щоб не дати приводу зачепити" [2, с. 22]. Образ росіянина у творі – це образ "чужого" – загарбника, губернатора, пристава, урядника й інших посадовців, які послуговуються мовою наказів і розпоряджень, водночас охоче беручи хабарі, а головним їхнім аргументом є палиця або нагайка. "Чужим" є і духівництво Правобережної України, якому висловлюється подібна відраза: "Чорти несуть два лиха разом: москаля і попа" [2, с. 22]. Москалеві не можна йняти віри [2, с. 27], що підтверджує закінчення повстання, коли селян підступом заманили у пастку і застосували проти них вогнепальну зброю. Характерними є і слова щодо москаля: "гадина" [2, с. 27], "проклятий" [2, с. 28]. Ставлення до правителів уповні виражає думка Яна Збожеського про те, що він воліє смерть від селянських ножів, ніж допомогу від москалів, адже не хоче бути зобов'язаним ворогам своєї вітчизни [2, с. 46]. Свої міркування щодо можливої різанини він підкріплює тим, що російський уряд навіть може бажати собі такий сценарій розвитку подій, адже загалом правителі люблять бавитися у визволителів і викликати вдячність при нагодах, які самі створюють [2, с. 47]. На думку автора, царська влада, сповнена віри у свої можливості, часто намагається втручатися в національну природу підлеглих собі народів [2, с. 156].

У романі з'являється також образ представника єврейського народу. Цікаво, що наратор назвав його однією з рас, які проживають в Україні поруч із селянами. В аналізованому творі автор відобразив певні стереотипні риси єврейської натури – швидкість у рухах, діях, розмові, навіть швидкість у пересуванні. Вони "...летіли, наче їх щось гнало, або верхи, або на візках (...), зазвичай одним конем запряжених" [2, с. 20]. Євреї змальовані білоручками, що усвідомлюють свою нездатність до будь-якої роботи: "Чи то ми коли-небудь стругали? Де нам до кілків? Ми євреї..." [2, с. 21]. Вони підлабузники, з повагою, що межує зі страхом і улесли-

вістю, ставляться до представників російської влади, на думку якої саме євреї розповсюджують плітки і фальшиві новини серед народу [2, с. 22]. Не забув автор згадати й про зовнішній вигляд представників цього народу, наголошуючи на особливостях зачіски (наявність пейсів) та манері говорити (примовляючи “Ай вай!”), від чого автор утворив дієслово “ай-вакувати”) [2, с. 21]. Український селянин (Григір Сердечний), убачаючи в євреєві “іншого”, із жалістю і співчуттям ставиться до нього, говорячи про те, які важкі часи для нього настали, коли за царським наказом він має відмовитися від традиційних національних зовнішніх ознак (укоротити кафтан, скинути ярмулку, обрізати пейси) [2, с. 23].

“Тригора Сердечного” Т.Т. Єжа можна, без сумніву, зарахувати до найважливіших суспільно-політичних романів другої половини XIX ст. У ньому переконливо змальована візія невикористаної можливості об’єднання у боротьбі проти загарбника, показано проблеми, які, можна сміливо зробити таке припущення, завдали поширенню польського шляхетського руху 1863 року серед українського селянства та doprowadили до його поразки. Водночас у романі знайшли втілення суспільно-політичні переконання автора, що відобразилось на створених літературних етнообrazах – поляка, українця, росіянина, єврея, які зберігають типові для свого часу та багатьох авторів українсько-польського пограниччя характеристики автообразу і гетерообразу.

Література:

1. Doroszewski W. Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego). Studium z dziejów języka polskiego XIX wieku. – Warszawa, 1949. – 417 s.
2. Jeż T.T. Hryhor Serdeczny. – Warszawa, 1957. – 219 s.
3. Jeż T.T. Wasyl Hołub. – Kraków, 1909. – 355 s.
4. Kozak S. Ukraina w twórczości Teodora Tomasza Jeża // Kozak S. Polacy i Ukraińcy. W kręgu myśli i kultury pogranicza. Epoka romantyzmu. – Warszawa, 2005. – S. 185-203.
5. Ossowska D. “Gdy normy wszystkie z zawias wyskoczą”: literatura – emigracja – naród w projekcie dla Polski Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego). – Olsztyn, 2008. – 334 s.
6. Ratajczak W. Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski) i wiek XIX. – Poznań, 2006. – 362 s.

Брацкі А.,
Гданський університет

“ТРЕНОС” МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО: СУСПІЛЬНИЙ І ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

В основу статті покладений аналіз відомого твору Мелетія Смотрицького. На вибраних фрагментах тексту, які відповідають за композиційну та змістову єдність трактату, досліджується авторський задум на рівні суспільної та психологічної взаємодії надавача і одержувача комунікату. У роботі використовуються тези з відомих критичних джерел, що порушують цю проблематику.

Ключові слова: “Тренос”, Мелетій Смотрицький, лінгвосоціокультурний аналіз.

В основу статті положен аналіз известного произведения Мелетия Смотрицкого. На избранных фрагментах текста, которые отвечают за композиционное и содержательное единство трактата, исследуется авторский замысел на уровне общественного и психологического взаимодействия отправителя и получателя коммуниката. В работе используются тезисы из известных критических источников, затрагивающих эту проблематику.

Ключевые слова: “Тренос”, Мелетий Смотрицкий, лингвосоциокультурный анализ.

This article based on the analysis of Meletij Smotrytsky's famous work. The highlighted text fragments in charge and compositional unity of the treatise, the author's intent to investigate the level of social and psychological interaction between provider and recipient this message. The paper used in abstract known critical sources that violate this problem.

Key words: “Trenos”, Meletij Smotrytsky, linguistic, sociological and cultural analysis.

В історії кожного народу чи нації трапляються події, які можна визнати знаковими, оскільки вони визначають долю цієї нації на довгі роки. В європейській культурі дуже часто такі події описуються, супроводжуються створенням окремих творів або навіть виникають унаслідок появи цих творів. Серед безлічі прикладів достатньо, на нашу думку, згадати “Іліаду” і “Одіссею” Гомера, “Про обертання небесних сфер” Миколи Коперника чи “Походження видів” Чарльза Дарвіна. Перший твір детально описав доісторичну троянську війну; появі другого передували довголітні дослідження, і, хоча твердження Коперника початково були сприйняті як блюзнірство, вони докорінно змінили людське уявлення про Всесвіт; третя праця, надрукована через рік після репрезентації

спільної роботи з Альфредом Расселом Волессом і майже наввипередки з самостійними науковими спостереженнями цього молодшого колеги Дарвіна, стала однією з найважливіших книжок в історії науки, адже її виникнення змінило спосіб розуміння навколишнього світу, в якому панував природний відбір.

В історії слов'янського світу також існують тексти, тісно пов'язані або ж покликані до життя окремими подіями, чи навіть такі, що призводять до певних подій. Взяти хоча б Фрейзінгенські уривки поруч із Київськими листками, “Слово про Ігорів похід” чи “De orthographia Bohemia” (1410) Яна Гуса. До переліку таких писемних знакових пам'яток необхідно також зарахувати “Тренос” Мелетія Смотрицького (1610 р.) з огляду не лише на вельми вдалу теологічно-філософську полеміку з католицькою доктриною віри, але також на те, що він є документом-хронікою своїх часів, який містить глибинні риси стану тогочасної свідомості у широкому розумінні цього поняття.

Ця стаття присвячена аналізу таких рис авторської і суспільної свідомості на рівні тексту богословсько-політичного твору, що виник на ранньому етапі українського бароко в дуже неспокійні часи війни Речі Посполитої з Російською державою, зростаючих ознак курсу королівської влади на відхід від багатокультурної і багатоконфесійної моделі країни та поступове насаджування католицизму у східній частині підлеглих земель, де історично панувала православна церква.

Існує чимала критична література, пов'язана з цим твором; можна навіть сказати, що її перші зразки виникли паралельно з появою “Треносу” у вигляді запеклої полеміки єзуїта Петра Скарги з його автором [14]. Однак треба підкреслити, що праця Смотрицького та його особа не залишали осторонь як опонентів, так і прихильників православ'я, яскравим прикладом чого є публікація Степана Голубева, де він виразно дає зрозуміти, що православного Смотрицького зіпсувала освіта у навчальних закладах, підлеглих іншим конфесіям, та факт, що він “схилявся до цього достатньо розповсюдженого у той час (переважно між південно-руською аристократією, що понад усе піклувалася про земні блага) міркування, згідно з яким не приділялася особлива увага відмінностям між східною та західною церквами” [2, 97]. Акцент на “іншokonфесійну” освіту веде до парадоксу і звинувачення у тому, що Смотрицький – автор “Треносу” – був наче “недоправославний”, а поглиблює цей парадокс згадка про схильність Смотрицького до хтивості. У цьому контексті натяк на зіпсованість та специфічну меркантильність саме “південно-руської аристократії” становитиме окремий фрагмент аналізу в цій статті.

Варто звернути увагу на те, що якоюсь мірою виправдана критика професора Київської духовної академії С. Голубева дивним чином вкралася також до раніших суто наукових літературних аналізів Миколи Грушевського

й Івана Франка [3, с. 7]. Автор “Історії української літератури” засудив Смо-трицького за невдале використання релігійної риторики й однобічне змалю-вання занепаду православ’я на українських землях у політичному контексті. Натомість І. Франко вважав непотрібною полеміку з поляками польською мовою у “Треносі” та створення граматики церковнослов’янської мови у “Синтагмі”, адже свій талант Смотрицький міг проявити на ґрунті опису та вжитку живої мови свого народу, необов’язково у релігійних роздумах. Зрештою, на цей аспект звернули увагу й сучасні дослідники – Катерина Прокошина і Василь Німчук [5, с. 6].

Лише у 90-х роках минулого століття виникає новий підхід до спад-щини Смотрицького, який популяризує американський вчений Давид Фрік [10]; він здійснив спробу висвітлити Смотрицького насамперед як українського письменника, що потрапив у пастку власної містифі-кації. Завдяки такому підходу зовсім інакше звучать найновіші праці українських учених, зокрема Сергія Баби́ча [1, с. 8], Клари Гудзик [4], Володимира Мокрого [12] чи Ростислава Радишевського [13]. Усі вони вбачають в особі Смотрицького насамперед талановитого українського письменника, представника раннього українського бароко, який зумів у своїй творчості здійснити синтез візантійсько-української та латинсько-польської культур, що не заважало йому бути амбасадором “примирення Русі з Руссю” – візіонером, який понад усе прагнув бачити своїх побра-тимів об’єднаними. Неабияку роль надає Смотрицькому сучасна історіо-графія, оскільки вона чітко діагностує хибність розподілу публікацій цього автора за ознакою їхньої про- або антиправославної полемічності, що досить виразно представляє, зокрема, наукова праця Тереси Хинчев-ської-Геннелі [9].

Важливо наголосити, що до появи цих праць постать творця-пись-менника зазвичай змалювали як неоднозначну, незрозумілу і, що осо-бливо важливо, показували через призму належності до тієї чи іншої конфесії. Це викликає, як слушно зауважив С. Баби́ч, ефект “читачевої ідіосинкразії”. Дослідник пояснює, що цей ефект “притаманний як опо-нентам Смотрицького (католикам і унітам), так і його непостійним при-хильникам (православним). Хвороблива реакція на явища, на яких автор не акцентує особливої уваги, опановує читацькою свідомістю, визна-чаючи характер рецепції твору. Причини цієї ідіосинкразії [курсив автора – А.Б.] лежать у площині суспільно-релігійних догм та в культурі читача. Тому проблема рецепції творчості Смотрицького – це проблема неадек-ватності реагування на його твори” [1, с. 33].

Враховуючи, що все ж у кожному аналізі твору є місце на оцінку ду-ховного змісту тексту, складно не погодитися з твердженням першості об’єктивізму над суб’єктивною думкою авторів критичної літератури. Унаслідок названої С. Баби́чем “читачевої ідіосинкразії” (все ж таки на-

бутої, а не вродженої відрази або антипатії, бо складно народитися зі своєрідною алергією на твори конкретного письменника), замість дослідження глибинного змісту “Треносу” (та багатьох інших творів Смотрицького) вишукували ознаки прихильності автора до тієї чи іншої конфесії. Це простежується практично у кожній критичній праці.

Більш складною здається критика Смотрицького як представника конкретних верств певного народу. Скарга не впізнає в авторі “Треносу” Смотрицького і схиляється до думки, що цей текст є провокацією якогось протестанта [14, с. 98], а майже три століття пізніше Голубєв закидає Смотрицькому малу вірогідність справжності його переконань, викладених у згаданому тексті, за ознакою його південно-руського дворянського походження [2, с. 97]. Хоча ці слова критики пишуть відомі представники східної і західної церков і хоча вони видаються полярними, без сумніву, можна ствердити, що хід думок у Голубєва і Скарги викликаний ідентичним відчуттям – для обох автор “Треносу” не сприймається як “свій”: ані як православний підданий царя, ані як польськомовний громадянин Речі Посполитої.

Обидва опоненти зауважують вплив протестантизму на хід думок у “Треносі” і обидва вбачають у цьому загрозу для державності – єзуїт для польської держави XVII століття, яка, на його думку, мала триматися католицизму, а професор богословських наук наприкінці XIX століття – для царсько-папської православної Російської імперії. Якщо відкинути сферу конфесійних переконань, обидва критики засуджували Смотрицького за те саме, тобто за небуття достатньо пропольським (прокоролівським) або проруським (процарським), інакше кажучи, за його “чужість”. Більш гострим є діагноз “чужості” в устах Голубєва, для якого “чужою” була згадана природа південно-руської аристократії, з якої походив Смотрицький.

Отже, справжньою причиною негативної полеміки з автором “Треносу”, поруч з природою релігійних міркувань, була його дивна невідзначеність у московському чи варшавському напрямку. Це відчуття поглиблювало читання тексту “Треносу”, написаного польською мовою з використанням кількох сотень іншомовних джерел, який досить вправно вказував на недоліки католицької доктрини (її поширював тодішній польський король Зигмунт III Ваза), але водночас не проявляв ознак промосковської ейфорії (від 1589 року Москва стала патріархатом, який отримав владу над православними єпископами земель Речі Посполитої). Думки Теофіла Ортолога, під ім'ям якого приховувався Смотрицький, кружляли у зовсім іншому вимірі.

Уже на початку твору в тексті присвяти князю Михайлу Корибуту Вишневецькому Смотрицький посилається на тезу Василя Великого, яка певною мірою підтверджує легітимність створення тексту, що слугува-

тиме поясненню канонів християнської віри і застерігатиме людей від помилок і єреси: "Писання, богонатхненне, нехай буде нашим суддею і хто проголошує вчення згідно зі Словом Божим, того слова повинні бути визнані істинними"¹ [15, с. 23]. У цих словах не йдеться про те, що тільки певна конфесія має виключне право на правильне трактування християнських основ віри, тож сенс думки Смотрицького, що базувалася на тезі отця церкви, можна розуміти двояко: виключно справедливим є те, що сказано у "Треносі" на підтримку православ'я, або ж представник кожної конфесії, коли не відступає від Божого Слова, говорить істину. Це друге ймовірне трактування слів Василя Великого мало зачепити і православних, і католиків, особливо на тлі політично-релігійного конфлікту між Москвою і Варшавою. Виходить, що Смотрицький певним чином висміює обидві сторони, наголошуючи не на вправності у риторичних прийомах, а на послідовності вченню Христа як справжнього шляху до правди.

У такому контексті зовсім інакше звучить формула присвяти, написана Смотрицьким для його покровителя – князя Михайла Корибута Вишневецького, якого автор називає "справжнім і вірним святої Східної Церкви сином" [15, с. 23]. Присвята і визначення правдивості у дотриманні правил віри стосується не королівської і не царської, а княжої місцевої величі. Таким чином Смотрицький однозначно дає зрозуміти, що істиною для народу буде добрий приклад віри та поведінки чільного представника "своєї" влади – вірного королю, але й вірного православ'ю згідно з євангельською сентенцією: "Богу те, що божественне, а царю те, що царське".

Так конструйована модель поведінки у макростосунках між царською, королівською і княжою владою зовсім не означає, що Смотрицький або читачі "Треносу" мали б полонізуватися. Тут радше переносилася вага дискусії з запитання "яку владу визнати своєю?" на запитання "як справедливо поєднати вірність споконвічному віросповіданню з існуванням у межах певної держави?". Саме так треба розуміти вибір мови твору – польської, хоча сам автор пише про це в дещо інший спосіб.

Він пояснює вибір мови дискурсу дипломатично, стверджуючи: "Цю книжку, яку найменший і недостойний слуга Божої Церкви, людям задля легшого розуміння, на польську мову переклавши", а після цього продовжує аналізовану вже присвяту: "Замислив посвятити Вашій Княжій Милості як справжньому вірному святої Східної Церкви синові", – додаючи ось такі важливі для нас слова: "І не менший у ці гіркі часи її опори приписати, і під заступництвом чесного імені Вашої Княжої Милості на світло випустити, яку Ваша Княжа Милість, мій Милостивий Пан, коли ласкаво (про що покірно прошу й у чому анітрохи не сумніваюся) відразу

¹ Це і наступні цитування "Треносу" взято з перекладу твору, здійсненому за редакцією Р. Радишевського, що перебуває нині у друці.

приймавши її й уважно прочитавши захоче, сподіваюсь, що незвичайну користь і втіху звідси винесе та за несення не менших тягарів цієї заслуженої матерії своєї ще охочіше і гарячіше (і з безсмертною своєю славою і цілковитою надією на вічну відплату) взятися забажає” [15, 23]. Саме тут можна побачити істоту справи – несприйняття Смотрицького обома політичними силами при широкій популярності “Треносу” серед народу – адже він пропонував альтернативне рішення проблеми віросповідання, яке мало залишитися вірою предків рідної землі.

Звернення до читача, яке попереджає десять розділів, також не вказує, що книжка зорієнтована лише на православного або руського читача. Однак уже в другому абзаці Смотрицький указує на винятковість самої Східної Церкви, а також на її поточний стан; тут додатково з’являється уточнене визначення групи людей, до яких скероване звернення у вигляді книжки, – це “Церкви Христові сини”, що не мають “очей розуму засліплених” [15, с. 27]. Це додатково слугуватиме поясненням вибору мови твору – слуга Божої Церкви писав до усіх людей і тому зробив це загальновідомою (державною) мовою. Здається, тут якраз помиляються критики Смотрицького, називаючи помилкою або навіть боягузством видання книжки польською – вона не стала б настільки популярною і не вплинула б на суспільство так глибоко, якби не вийшла у світ мовою того народу, котрий у той час закидав русинам низький рівень їхньої освіти й несаможиттєвості наукових думок без підтримки латинських шкіл. Теофіл Ортолог здійснив подвійний доказ солідності рівня української богословсько-наукової думки, пишучи на захист Східної Церкви мовою опонентів, що відібрало їм можливість перекичувати слова чи довільно пояснювати зміст твору.

Таким чином, “Тренос” у суспільному вимірі – це добре прихований і одночасно всім зрозумілий маніфест окремішності руського/українського народу та визнання його права на становлення свого віросповідання під головуванням місцевої, “своєї” влади. У переході на католицизм Смотрицький не вбачає релігійного прагнення здобуття звань і нагород, які у першому розділі називає “марнослаством блискучого скла”, отриманим замість подарованих Всевишнім “щедрих дарів, дорогих клейнодів, незліченних благ” [15, с. 29]; у третьому розділі, описуючи римську курію, називає її досадно “пурпуровою розпусницею” з “розпусним блиском і маскарадним вбранням” [15, с. 187]. Помиляється, однак, той, хто думає, що Смотрицький скептично описує лише закордонне життя серед католиків (яких називає василісками). У восьмому розділі, аналізуючи відмінності у відправленні Святої Тайни порівняно з простими вірянами, він чітко вказує, що і східний закордон, і північна частина Речі Посполитої не є казковими місцями, пишучи: “А де вина немає, то потрібно з інших країн його завезти (адже і в Литві воно не плодоносить), як це робить Мо-

сква в Астрахані та Казані, де вони самі через нестатки мало хліба їдять і, здебільшого, самою лише рибою харчуються" [15, с. 443]. Таким чином Смотрицький наголошує на потребі залишитися релігійно і фізично у країні прашурів як на Божому наказі, тобто частину Божого плану становить окремішність і самодостатність руської/української землі.

Іншим важливим елементом суспільного виміру "Треносу" є дуже чітке пояснення відсутності протистоянь у багатоконфесійній країні дозволом на вільну релігійну практику громадян та силою королівської влади. Водночас він досить виразно наголошує на окремішності русинів і пояснює роль православ'я як гармонійного доповнення місцевої культури і традиції, а це, на його думку, не суперечить існуванню цього простору в складі Речі Посполитої, що добре змальовують слова з "Передмови до читача": "Яка ж бо релігія так часто-густо ці апостольські слова виконувала, як свята Східна Церква, де жодне богослужіння, жодний чини церковного обряд ні почнеться, ні закінчиться без звернення з проханням до Бога всемогутнього за міцне здоров'я та щасливе (з перемогою над недругами) збільшення панування милостивого короля" [15, с. 39-41].

Розмір і форма наукової статті не може, на жаль, дати можливість вичерпно відповісти на таке складне питання, як психологічний і суспільний вимір знакової публікації раннього українського бароко. Критична література, як показала ця робота, не приділила належної уваги зазначеному аспекту, що робить далішні пошуки і актуальними, й обов'язковими. Продовження досліджень у цьому руслі повинно бути зорієнтованим на виявлення і опис стратегії побудови барокового концепту, завдяки якому автор зміг отримати ефект суспільно-політичного маніфесту під час обговорення суто релігійних питань.

Література:

1. Бабич С. Творчість Мелетія Смотрицького в контексті раннього українського бароко. – Львів : "СВІЧАДО", 2009.
2. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования) в 2 т. – Т. 1. – Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883.
3. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн., Т. 5. Кн. 2, Упоряд. О. В. Дідух; Приміт. С. К. Росовецького. – Київ : "Наукова думка", 1995.
4. Гудзик К. П. Мелетій Смотрицький – публіцист, вчений і патріот. // "День". – № 23, п'ятниця 7 лютого 2003, серія: Україна Incognita. – С. 3-4.
5. Німчук В. В. Граматика М. Смотрицького – перлина давнього мовознавства // Смотрицький М. Граматика слов'янська (1619), ред. В. Німчук, – Київ: "Наукова думка", 1975.
6. Прокошина Е. С. Мелетий Смотрицкий. – Минск: "Наука и техника", 1966.

7. Франко І. Я. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського. // Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. – Т. 40. Літературно-критичні праці. – Київ : “Наукова думка”, 1983. – с. 7-370.
8. Babicz S. Twórczość Melecjusza Smotryckiego w kontekście wczesnego baroku ukraińskiego // “Terminus”. – Nr 2. – 2004. – S. 13-14.
9. Chynczewska-Hennel T. Unia brzeska XVII stulecia w polskiej historiografii // “Białoruskie Zeszyty Historyczne”. –Nr 6. – 1996. – S. 31-40.
10. Frick D. A. Meletij Smotryc’kyj. Cambridge. Massachusetts: Harvard University Press, 1995.
11. Linde S. B. Słownik języka polskiego. – T. 1-4. – Warszawa, 1807-1814, Drukarnia ks. Pijarów.
12. Mokry W. Unia w procesie syntezy kultury bizantyńsko-ukraińskiej i łacińsko-polskiej // “Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”. – T. V-VI. – 1997. – S. 69-76.
13. Radyszewskyj R. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. cz. 1. – Monografia, Prace Komisji Historycznoliterackiej, nr 48. – Kraków: PAN, 1996.
14. Skarga P. Na treny i Lament Teofila Ortologa. – Kraków, 1610.
15. Smotrycki M. Trenos to jest lament Jedynej św. Powszechnej Apostolskiej Wschodniej Cerkwi z objaśnieniem dogmatów wiary. – Wilno, 1610.

Добринчук О. О.,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА МІФОЛОГІЧНУ ПЕНЕЛОПУ (на матеріалі п'єси А. Б. Вальєхо "Вона ткала свої мрії")

У статті розглядається питання трансформації міфологічного образу Пенелопи у п'єсі А. Б. Вальєхо "Вона ткала свої мрії". Досліджуються тенденції переосмислення традиційного матеріалу. Увага зосереджується на аналізі трансформацій, яких зазнали головні та другорядні персонажі твору у літературі ХХ століття.

Ключові слова: міф, традиційний сюжет, міфологічний образ, трансформація.

В статье рассматриваются вопросы трансформации мифологического образа Пенелопы в пьесе А. Б. Вальехо "Она ткала свои мечты". Исследуются тенденции переосмысления традиционного материала. Внимание сосредоточено на анализе трансформаций, которых испытали главные и второстепенные персонажи произведения в литературе ХХ века.

Ключевые слова: миф, традиционный сюжет, мифологический образ, трансформация.

The article deals with the peculiarities of transformation of the mythological character of Penelope in the A. B. Valjeho's play "She weaved her dreams". The tendencies of the reconsideration of the traditional materials are researched. Special attention is paid to the analysis of the transformation of the main and minor characters of the play in the literature of the XX century.

Key words: myth, traditional plot, mythological character, transformation.

Відродження інтересу до міф у та до традиції припадає на кінець ХІХ – початок ХХ ст., що пов'язано із багатьма причинами, зокрема, появою нової хвилі міфологізування, усвідомленням кризи суспільства, спробами "повернути "цілісне", перетворюючи вольове архаїчне світовідчуття, що втілюється у міфі" [3, с. 61]. Традиційні структури по-новому переосмислюються сучасними письменниками, наповнюються новою проблематикою. Як зазначають Г. Фоміна та А. Нямцу: "Традиційні структури віддзеркалюють дійсність, одночасно надаючи їй універсальності, пов'язуючи з багатовіковим досвідом людства, та відіграють роль моральних орієнтирів" [7, с.39]. Особлива увага сучасників зосереджується на питаннях боротьби проти збройних конфліктів, місця жінки та її ролі у суспільстві, конфлікту народу та особистості. В ХХ ст. проблеми сучасного суспільства набувають особливого морально-психологічного значення та звучання. Усі вищезгадані аспекти дослідження традиційного матеріалу обумовлюють **актуальність** статті.

Метою даної роботи є виявлення основних закономірностей трансформації відомого традиційного жіночого образу гомерівського епосу – образу Пенелопи у п'єсі іспанського письменника Антоніо Буєро Вальєхо “Вона ткала свої мрії”. Така мета передбачає розв’язання наступних **завдань**: проаналізувати способи та форми переосмислення традиційного матеріалу; виявити особливості функціонування міфу про Пенелопу у п'єсі “Вона ткала свої мрії”.

У літературі XX ст. формується нове бачення жінки – вона перестає обмежувати свій соціальний статус роллю дружини та матері. Письменники сучасності доводять, що під зовнішньою оболонкою покірної дружини ховається пристрасна особистість.

Особливо показовим щодо цього є інтерпретація образу Пенелопи у п'єсі Б. Вальєхо “Вона ткала свої мрії”. Щоб глибше усвідомити суть перетворень, яких зазнала ця міфологічна героїня, потрібно зазначити, що впродовж тривалого періоду міф про неї обмежувався лише розповіддю про її ідеальну моральну поведінку вірної дружини, яка більше двадцяти років покірно чикала свого чоловіка Одиссея. Для древніх греків образ Пенелопи був зразком для наслідування, який був створений Гомером з метою навчити людей, зокрема, жінок правильної поведінки. Проте у літературі XX ст. відбуваються якісні зміни морально-психологічних характеристик класичного зразка у контексті аналізу образів Пенелопи та Одиссея. Варто зазначити, що в деяких інтерпретаціях даного традиційного матеріалу образ Пенелопи зазнав сильних аксіологічних трансформацій. Так, наприклад, “за К. Варналісом, Пенелопа може стати прообразом тирана, не тільки жорстокого, а й розпусного, а у романі Е. Юнсона роль героїні змінюється лише по відношенню до оточуючих, внутрішньо ж вона залишається нерішучою” [8, с. 366-367].

Міфологічною основою п'єси “Вона ткала свої мрії” є міф про Пенелопу, яка в очікуванні свого чоловіка з війни вдень тче, а вночі розпускає усе, а в цей час женихи розоряють палац та усе царство. Іспанський драматург насичує цей міф новим звучанням. Використовуючи форму дописування як один із засобів переосмислення традиційного матеріалу Вальєхо не змінює сюжетну схему першозразка, а лише психологізує традиційну ситуацію, конкретизує певні обставини. Завдяки такому підходу до інтерпретації міфу письменнику вдається надати своєму творові актуального сучасного звучання, адже, як стверджує А. Є. Нямцу, “внаслідок таких змін позачасові міфологічні колізії часто набувають реалістично-життєподібну форму” [4, с. 63].

П'єса “Вона ткала свої мрії” є зразком класицистичної драми. Хронологічні рамки охоплюють дві доби, місце дії – палац Одиссея, дія зосереджена на розкритті характеру головної героїні та її ідейній боротьбі з оточуючими. Таке суворе дотримання норм лише чіткіше зосереджує

увагу читача на головних мотивах твору. Провідна тема п'єси – це тема кохання, яка розкривається у двох любовних трикутниках: Пенелопа, Анфіно, Одисей та Анфіно, Телемах, Діона. Як і у багатьох іспанських мелодрамах, у п'єсі "Вона ткала свої мрії" присутня також тема відчаю та сподівань.

Образ Пенелопи Б. Вальєхо суттєво розходиться з гомерівським баченням героїні. Статична постать "Одіссеї" набуває сучасних рис та знає суттєвої еволюції: з покірної дружини вона перетворюється на Жінку. Перед героїнею стоїть проблема вибору, момент якого цариця Ітаки так відчайдушно відтягувала. У Пенелопи Вальєхо внутрішньо багатий світ, вона здатна кохати, чекати, мріяти, проте у неї переважають деякі гомерівські риси, зокрема, нерішучість та страх бути засудженою народом. У цьому аспекті образ героїні дуже схожий на образ Пенелопи Е. Юнсона, а пасивність та недовіра нагадують Кассандру Лесі Українки. Саме ці якості не дозволяють героїні стати щасливою, зробити свідомий життєвий вибір. Пенелопа боїться брати на себе таку відповідальність, для неї найкращим є життя у мріях.

Нова Пенелопа сповнена драматизмом буття жінки, вона несе ідею усіх жінок, покинутих чоловіками заради війни. Цариця уособлює жінку, доля і щастя якої були зруйновані Троянською війною. Б. Вальєхо не заглиблюється у своїй інтерпретації традиційного сюжету у глибинну суть Троянської війни. Драматург притримується загальновідомої версії про те, що саме Єлена Прекрасна була причиною цієї війни. Письменник, як і більшість сучасників, розкриває страшний бік такого явища, як війна. Проте Буєро Вальєхо обрав для цього не епізоди Троянської війни, не подвиги героїв, не смерть воїнів, а той інший світ, який залишився поза межами війни – це світ покинутих жінок, які в очікуванні своїх чоловіків страждають, старіють та просто виживають. Для головної героїні п'єси джерелом усіх її нещастя стає саме Єлена, вона звинувачує її у всіх своїх бідах та проклинає: "Будь проклята, будь трижды проклята и уничтожена богами красавица Елена!" [2, с. 180]. Проте підсвідомо, не розуміючи того, вона захоплюється цією жінкою, адже сама прагнула бути на її місці. При зустрічі з Чужоземцем її більше цікавить Єлена та її вигляд, чи вона старіє, що пояснювалось би її поведінкою, а не Одисей. Розпитуючи про вигляд Єлени, Пенелопа не просто хоче знати, заради кого воювали усі видатні герої Еллади, вона порівнює себе з нею, її моральну поведінку із своєю: "Ей должно быть сейчас... хорошо за сорок. А ведя такую легкомысленную жизнь..." [2, с. 164].

Елементом несподіванки та загадки у п'єсі виступає те покривало, над яким працює Пенелопа, яке відображає її мрії. Сама ж героїня розповідає про свої мрії Анфіно, якому вона довіряє. На відміну від загальновідомої версії про те, що зображала Пенелопа на полотні, іспанський драматург

вносить нове бачення мрій жінки, не лише цариці. Вустами героїні Б. Вальєхо висловлює провідну ідею твору – для того, щоб жінка “жила”, їй потрібні увага та кохання. У своїх мріях Пенелопа бачить себе на місці Єлени, вона переносить долю спартанської цариці на свою власну, створює свій ідеальний світ, в якому заради неї змагаються воїни-герої: “И вот снова тридцать юных воинов-героев, сыновья многих тех прежних, появились здесь, чтобы соперничать из-за меня! Не за Елену биться, нет! За Пенелопу... Это была моя Троянская война в миниатюре. Я вновь почувствовала, что живу” [2, с. 191].

Автор протягом твору не розкриває завісу, що саме зображала на покривалі Пенелопа, називаючи узор лише мріями. Символічним стає це полотно, якому, ніби сповідаючись, героїня розповідає про свої найпотамніші бажання, а воно береже її таємницю. Драматург із сумом підкреслює, що саме Пенелопа здатна втілити свої мрії у життя, причина її суму та горя лише у нерішучості та страхів. А. Б. Вальєхо ніби дає право вибору своїй героїні не розпускати покривало, зберегти свої мрії та втілити їх у життя, проте Пенелопі не вистачає мужності, для неї її мрії – це щось недосяжне та нездійсненне. Трагічною є кінцівка п’єси, адже автор розкриває таємницю Пенелопи, яка мріяла увесь цей час про свого чоловіка: “Ты мечтала об Одиссее!” [2, с. 232]. Цариця залишалась вірною своєму чоловікові до кінця, аж поки він не розбив усі її мрії своєю байдужістю, холодністю та прагматизмом. Одисей наказує спалити покривало, цим самим знищуючи мрії, сподівання та кохання своєї дружини. Героїня пізно зрозуміла, що все, що в неї було цінне, – це ніжний та люблячий Анфіно, який кохав її такою, яка вона є, не зважаючи на вік цариці. Саме він робив її добрішою та щасливішою: “Я ощущала доброту Анфино! Она передавалась мне, наполняла меня и делала добрее, мягче...” [2, с. 230]. Такі ніжні почуття автор пояснює не коханням, а скоріше вдячністю Пенелопи за безкорисливу та щиру любов Анфіно, адже лише він кохав царицю по-справжньому. Автор п’єси підводить сумний підсумок життя у мріях, викарбовуючи головну ідею твору: “Не потрібно жити у мріях, варто боротися за своє щастя”. Кохання в інтерпретації Б. Вальєхо набуває різних рис, у кожного із персонажів воно своє: Анфіно кохає ніжно та безкорисливо, кохання Телемаха – це юнацька некерована пристрасть, почуття Діони до Анфіно сповнені користоловства та вигоди, кохання Пенелопи живе лише у її мріях, а почуття Одисея ґрунтуються на прагматизмі та лицемірстві.

Тема відчаю та надії є однією з головних у творчості Б. Вальєхо, для якого надія була вічним та незгасним провідником життя. Як зауважує В. Ю. Сілюнас: “Ледь не у кожній п’єсі драматурга іде суперечка надії та відчаю, і ведеться вона, як правило, не у сфері філософсько-логічній, а у сфері самій що не на є життєво-буденній” [5, с. 208]. Пенелопа іс-

панського драматурга зберігає надію на щасливе життя із Одиссеєм до самого кінця, проте цю надію знищує саме той, для кого вона берегла своє кохання. Саме будні, вважає автор, визначають долю героїв п'єси та руйнують її.

Кільцева композиція твору спостерігається не лише у тому, що Пенелопа вдень тче, а вночі розпускає, що вказує на те, що мрії залишаються лише мріями. Таким чином автор ніби хоче показати безкінечність історії, те, що вона іде по колу та не зрушує з місця. "Одиссей, якого стільки років чекали, збирається у нову подорож. Коло замикається, що свідчить про те, що історія тупцює на місці. Точніше, що вона прирікає життя багатьох на застійність" [5, с.214].

Суттєвої трансформації зазнав образ видатного героя Одиссея. Не відступаючи від гомерівського бачення цього персонажа, іспанський драматург так само наділяє свого героя винахідливістю, хитрістю та красномовством, проте ці риси у Б. Вальєхо служать не на користь самому Одиссею. Автор психологізує вчинки та образ героя-воїна, прагне показати, що саме скривається за хитрістю та винахідливістю царя Ітаки.

У переодяганні Одиссея в чужоземця драматург вбачає лицемірство та підлість по відношенню до Пенелопи. Поведінка Одиссея зазнає нищівної критики з боку цариці, яка вважає, що лише боягуз міг заховати обличчя та випитувати усе: "Но ты явился, изменив обличье, трус!" [2, с. 229]. В інтерпретації Буєро Вальєхо герой Троянської війни перетворюється на черству, бездушну істоту, яка здатна лише підозрювати та сумніватися. Як говорить дослідник: "У Буєро кожен персонаж – це "річ у собі", кожен веде безкінечну тяжбу із самим собою. Якщо ж вона скінчиться – перед нами живий мрець, на зразок Одиссея" [5, с.215].

Своєю поведінкою Одиссей доводить дружині лише те, що кохання не збереглося, усе зруйнували роки, і в цьому винні як Пенелопа, так і Одиссей: "Причина всех несчастий в нас самих" [2, с. 231]. Для царя Ітаки найважливішим є його репутація та незаплямований шлюб, а те, що від дружини йому залишилася "лише видимість, яка варта лише сміху, та пусте лушпиння від шлюбного союзу" [2, с.231], Одиссея зовсім не хвилює, адже він готовий знову покинути Пенелопу.

Герой п'єси Вальєхо більше не бачить у Пенелопі жінку, лише дружину, яка повинна залишатися вірною та берегти шлюб. Таке відношення до жінки було характерним для античних часів, проте викликало обурення у сучасників. З цього приводу можна з впевненістю говорити про те, що особливості інтерпретації Буєро Вальєхо Пенелопи полягає у феміністичному трактуванні цього образу.

Повною ідеологічною протилежністю Одиссею виступає образ молодого Анфіно. Як вважає дослідниця: "Зіткнення двох світоглядів – "споглядачів" та "активних" – лежить в основі конфлікту п'єси" [6, с.825].

Молодому герою притаманні риси “споглядача”, як називав своїх персонажів сам драматург. Анфіно прагне до неможливого, хоче побороти нездоланне, вийти за рамки звичного, проникнути у суть явища, його законів. Саме таке прагнення, на думку Л. Сінянської, “допомагає людині розсунути кордони її неволі, пізнати світ та навколишню дійсність, наблизитися до істини” [6, с. 824]. Анфіно є носієм морального начала та ідеологічним опонентом “активного” Одиссея. Боротьба між Одиссеєм та Анфіно – це не лише боротьба за жінку, це двобій “активного” та “споглядача”. У ньому перемагає Одиссей – хитрістю та силою він повертає собі царство, дружину, владу, убиває Анфіно, не зважаючи на те, що саме цей юнак був єдиним захисником Пенелопи, доки не було царя. Проте Одиссей втрачає найважливіше, на думку Анфіно, – кохання Пенелопи. Вона завжди буде пам’ятати саме його – люблячого та благородного Анфіно. Духовну перемогу у цьому двобойі все ж таки отримав “споглядач” Анфіно, а Одиссей приречений на самотність.

Отже, Антоніо Буеро Вальехо звертається у своїх творчих шуканнях до відомого епізоду міфу про Пенелопу. У своїй інтерпретації він переносить головний акцент з подієво-оповідного плану на розробку внутрішнього світу героїв, які стають втіленням сучасних онтологічно-екзистенційних проблем людства. Образ Пенелопи підлягає суттєвій трансформації та виступає сюжетним центром колізій твору. В іспанського драматурга вона сповнена гідності та прагнення бути коханою. Героїня, безумовно, змінює свою життєву позицію, хоча при цьому все ще залишається пасивною та нерішучою. Актуальні проблеми сучасності втілено в образі Пенелопи, на яку вплинули феміністичні тенденції ХХ ст. В рамках класицистичної драми автором інтерпретуються, з точки зору сучасної людини проблеми “жінка та війна”, “вірність та кохання”, “людина і щастя”, “мрія та реальність”, класицистична традиція надає героям певної схематичності та змістової універсальності.

Література:

1. Буценко Олександр. Воснові всього – любов (інтерв’ю з Антоніо Буеро Вальехо) / Олександр Буценко // Всесвіт. – 1996. – № 4. – С. 49-50.
2. Вальехо Антонио Буэрро. Она ткала свои мечты / Антонио Буэрро Вальехо // Вальехо Антонио Буэрро. Пьесы; [пер. с исп.; сост. и послесл. Л. Сиянской]. – М. : Искусство. – 1977. – С. 150-234.
3. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / [гл. ред. С. А. Токарев]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1980. – Т. 2. К-Я. – 720 с.
4. Нямцу А. Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования): Монография / А. Нямцу. – Черновцы : Рута, 2007. – 520 с.
5. Силюнас В. Ю. Испанская драма XX века / В. Ю. Силюнас. – Москва : Наука, 1980. – 279 с.

6. Синянская Л. Театр Антонио Буэро Вальехо / Л. Синянская // Вальехо Антонио Буэро. Пьесы; [пер. с исп.; сост. и послесл. Л. Синянской]. – М.: Искусство. – 1977. – С. 816-839.

7. Фоміна Г. В., Нямцу А. Є. Міф і легенда у загальнокультурному просторі: Монографія / Г. В. Фоміна, А. Є. Нямцу. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 256 с.

8. Якубовська Наталія. Своєрідність трансформації мотивів гомерівської "Одіссеї" в європейській літературі ХХ ст. / Наталія Якубовська. – Біблія і культура: Збірник наукових статей. Вип. 7. / За редакцією А. Є. Нямцу. – Чернівці : Рута. – С. 362-367.

Загайська Г. М.,

Чернівецький національний університет, м. Чернівці

СКЛАДОВІ ТЕОРІЇ СТИЛЮ ГОРАЦІЯ

У статті досліджено складові теорії стилю Горация – мовна чистота і правильність, ясність і прозорість висловлення, лаконічність, відповідність, обсяг застосування фігур та інших стилістичних засобів.

Ключові слова: теорія стилю, постулат, категорія, елегантність, цілісність, лаконічність, рецепція, евфонічний ефект.

В статье рассматриваются составные теории стиля Горация – языковая чистота, ясность и прозрачность выражения, лаконичность, соответствие, объем применения фигур и других стилистических средств.

Ключевые слова: теория стиля, постулат, категория, элегантность, целостность, лаконичность, рецепция, эвфонический эффект.

The article studies components of Horace's theory of style – clearness and correctness of speech, legibility and transparency of utterances, laconism, appropriateness, scope of figures of speech and other stylistic devices.

Key words: theory of style, postulate, category, elegance, integrity, laconism, reception, established order, euphonic effect.

Значення творчості Горация (65 – 8 рр. до н.е.), одного з визначних поетів Риму, для європейської літератури загалом та української зокрема – неocenенне.

У своїх творах Гораций розвинув і конкретизував теорію стилю, яка стала підґрунтям не тільки для європейських поетик пізнішого часу, але й для українських. Тому дослідження творчості Горация завжди було і залишається **актуальним** завданням вітчизняної науки.

Вагомий внесок у вивчення творчої спадщини Горация зробив сучасний український вчений, письменник і перекладач Андрій Содомора. Йому належить низка наукових досліджень, які стосуються окремих аспектів поетики Горация [3; 4].

Однак, незважаючи на певні здобутки у дослідженні творчості Горация, **актуальність** проблематики не вичерпана. До цього часу немає праці, в якій би комплексно було досліджено теорію стилю Горация, що і є **метою** нашої статті. Окреслена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1) розглянути естетико-стилістичні постулати доби Августа, в основі яких лежать нормативні праці з риторики і поетики;

2) проаналізувати складові теорії стилю поета на основі його творів, присвячених літературним питанням.

Дослідження складових теорії стилю Горація пов'язане з розвитком літературної творчості античної доби і розвинуте у його творах. Адже Горацій не лише поет, але й теоретик літератури, а також літературний критик. При цьому ми виходимо з розуміння того, що творчість письменника обов'язково пов'язана з розвитком літератури свого часу. Вона об'єктивно залежить від ідеологічної та естетичної платформи літературного напрямку, до якого належить митець слова, від традиції літературного розвитку, від жанрової приналежності тексту [1, с. 9].

У III ст. до н.е. були сформульовані естетико-стилістичні постулати, пов'язані з теорією літературної творчості того часу. Вони виникли з традицій різноманітних філософських і риторичних шкіл, були систематизовані в елліністичну епоху і вже в III ст. до н.е. досягли Риму. Відповідно до умови синкретичної естетики еллінізму, яка об'єднувала відчуття міри Аристотеля, формалізм Теофраста, поетичну досконалість Каллімаха і риторичні винаходи Панеція, кожний літературний твір повинен був, незалежно від того, написаний він віршами чи прозою, дотримуватися встановлених норм, щоб вважатися літературним [8, с. 123].

На римському ґрунті це був, перш за все, постулат *мовної чистоти і правильності* (*Latinitas, Latine loqui*), який відповідав грецькому *ἐλληνισμός*; пов'язані з першим постулатом *ясність і прозорість вираження* (*claritas vel perspicuitas eloquendi*), (гр. σαφήνεια); а також *лаконічність висловлення* (*brevitas eloquendi*) (гр. συντομία), далі *відповідне* (*decorum*) (гр. πρέπον) і, нарешті, *обсяг застосування стилістичних фігур, інших стилістичних засобів* (*ornatus*) (гр. κατασκευή). Усі вони повинні служити мовному вираженню конкретної естетичної вартості певного літературного жанру [8, с. 123].

Горацій намагався суттєво вплинути на шляхи і напрямки розвитку римської літератури. У своїй теорії, яку він розвиває у низці творів, присвячених питанням літератури, поет критикує, доводить, переконує. Свою критику Горацій спрямовує як проти архаїстів – прихильників давньої республіканської літератури, так і проти епігонів-неотериків.

У другому столітті до н.е. панувала серед еллінофільських поетів мода прикрашати латинські речення грецькими словами або зворотами. Вважалося, що латина таким чином ставала вченішою і серйознішою (*specie gravitatis falluntur*, "Rhetorica ad Herennium" – IV.10,15) і що такі вкраплення надавали текстові мистецьких рис, отже, відрізнялися від повсякденної мови (*sermo pedester*).

Це характерне для творчості Луцілія (180-103 р. до н.е.), в якій не було мовної витонченості, точності й чистоти через надмірне використання грецьких цитат. Послідовники Луцілія вважали це досягненням поета, робили його взірцем для наслідування, про що пише Горацій в сатирі I.10,20: *at magnum fecit, quod verbis Graeca Latinis miscuit* (І багато зробив,

що змішав грецькі слова з латинськими). Такої ж думки дотримувалися прихильники сатир Луцілія, про що поет говорить в Sat. I. 10, 23-24: at sermo linqua concinnus utraque / Suavior ut Chio nota si commixta Falerni est (Однак мова є вишуканіша від однієї і другої, як відоме хіоське, змішане з фалернським). Проте на загал використання такого мовного суржику викликало негативні відгуки критиків. Постулат *мовної чистоти і правильності* був чітко визначений в “Риторичі до Гереннія” IV.12,17: Latinitas est, quae sermonem purum conservat ab omni vitio remotum (Мовна чистота і правильність є та, яка зберігає чисту мову, позбавлену всякого огріху).

Для Горація, непоступливого послідовника мовної чистоти, поборника нових шляхів розвитку римської літератури, як того вимагав новий час, таке змішування було недопустимим. На його думку, воно зменшує цінність висловлювання до рівня мовно-словесного жаргону жителів Апулії, який складався з оського, латинського і римського елементів, про що він говорить в Sat. I.10,30: Canusini more bilinguis (наче ті канузійці двомовні).

Ця критика спрямована проти славних ораторів Валерія Корвіна і Публікола Педія, які, виступаючи, забували про свій рід і мову, навмисне перемішували слова рідні з чужими.

Свої погляди на постулат мовної чистоти і правильності Горацій демонструє також критикою мови Еннія, Невія, Пакувія, Акція, Плавта, Цецілія, Лівія, яку він висловив у посланні до Августа (II.1.). Поет називає тих, хто хвалить давніх поетів, заздрісниками. Він вважає, що прихильники цих поетів ненавидять все нове. Горацій риторично запитує: не вже хтось зможе хвалити пісню Салійську, прикидаючись, що все йому зрозуміле. На його думку, грек ніколи б не ганив так нове, як робить це римлянин. Що було б новим? Що б тепер читали?: Iam Saliare Numae carmen qui laudat, et illud, / Quod mecum ignorat, solus vult scire videri, / Ingeniis non ille favet plauditque sepultis, / Nostra sed inpugnat, nos nostraque lividus odit. / Quod si tam Graecis novitas invisus fuisset / Quam nobis, quid nunc esset vetus? Aut quid haberet, / Quod legeret tereretque viritim publicus usus? (Ep. II.1,86-92).

Постулат **мовної чистоти і правильності** (*Latinitas*) передбачав категорію вишуканості (*subtilitas*) і її підкатегорію елегантність (*elegantia*), а також категорію витонченості (*urbanitas*). Вишуканість (*Subtilitas*) у її естетичному змісті проявляється в теорії стилю Горація, коли він у сатирі I.4,8, пише про Луцілія: homo emunctae nares – вишукана людина. Вишуканість, на думку Горація, є результатом таланту письменника зображати явища повсякденного життя критично. Елегантність (*elegantia*) була важливим елементом мовної чистоти і правильності і підкатегорією вишуканості, елементом античної стилістичної теорії. Етимологія цього слова (e-lego) вказує на вибір, селекціонування серед багатьох елементів.

Елегантність є мистецтвом правильного вибору засобів вираження, які гарантують мовну чистоту. Риторична і поетична теорія пов'язують поняття елегантності, як і категорію вишуканості в цілому, з простим, без прикрас, стилем [8, с. 127]. Елегантності як *підкатегорії вишуканості* надавав великого значення сам Горацій, про що він говорить в сатирі I.4,43-44: *Ingenium cui sit, cui mens diviniior atque os / Magna sonaturum des nominis huius honorem*. (Ти звеличуй те ім'я, у якого талант, розум і уста будуть звучати велично). Для досягнення мовної чистоти Горацій вважав необхідним дотримання принципу витонченості (*urbanitas*). Витонченість (*Urbanitas*), яку часто розуміли як синонім до елегантності, була за своєю суттю антитезою грубості, різкості – *rusticitas* і чужинськості (*peregrinitas*) [2, с. 68]. Дефініція *urbanitas* (витонченість) у розумінні Горація полягала в тому, що суть цього поняття полягала не в певних словах чи зворотах (виразах), а в елементах поняття стилю, в загальному смакові, тоні або забарвленні висловлення. Горацій піддавав критиці грубість, різкість (*rusticitas*), пропагував як взірець витонченість (*urbanitas*). Мова вишукана (*lepidus*) відрізняється від "грубої" (*inurbanus*) – А.Р. (113, 273) і віршів "грубо" (*crasse*), "невитончено" (*inlepide*) складених (Ер. II.1,76-78): *Indignor quicquam reprehendi, non quia crasse / Conpositum inlepideve putetur, sed quia nuper / Nec veniam antiquis, sed honorem et praemia posci* (Я вважаю недостойним, що критиці піддається вірш, не тому, що хтось склав його грубо і невитончено, а тому, що недавно. Вимагають для давніх слави й нагороди, не вибачення). У сатирі I.4,41-44 Горацій роздумує, чи можна назвати поетом такого, який звик використовувати буденну мову: *neque siqui scribat uti nos / Sermoni propiora, putes hunc esse poetam*.

Отже, у своїх творах, присвячених літературним проблемам, Горацій обстоює постулат мовної чистоти і правильності (*Latinitas*) в аспекті його категорій вишуканості (*subtilitas*), а також витонченості (*urbanitas*).

Постулат **ясності і прозорості** висловлення знаходить свій розвиток у критиці Горацієм ще однієї стилістичної слабкості Луцілія – відсутності у нього ясності й доречності у висловленнях. Горацій двічі наголошує, що сатири Луцілія далекі від ясності: *cum flueret lutulentus* (плив він каламутно) (Sat. I.4,11) і Sat. I.10,50-51: *at dixi fluere hunc lutulentum, saepe ferentem / Plura quidem tollenda relinquendis* (я сказав, що він плив каламутно, часто оминаючи суттєве, брав зайве). Тут для визначення стилю Луцілія Горацій застосовує мотив ріки, яка піниться, є каламутною. Цим зіставленням наголошує, що архаїчний письменник не володів у сатирах потоком своїх думок і висловів. Його творчість містила зайві елементи, які значною мірою утруднювали розуміння цілого. Їм бракує поетичної цілісності (*unitas poetica*), яку Горацій розуміє, перш за все, як канву літературного твору. Цілісність (*Unitas*) була видом ідеальної симетричної системи, ясним порядком (*lucidus ordo*, А.Р., 41), гармо-

нийним поєднанням завершених і пропорційно однорідних складових частин. Горацій декларує чітку цілісність і простоту мистецького твору: *Denique sit quidvis simplex dumtaxat et unum* (A.P., 23) (Хай буде що завгодно, тільки було б просте й цілісне). Цілісність є основною формою твору митця. Поет критикує різнобій у стилі. Він пише в “*Ars poetica*”: неже хтось би стримав сміх, якби побачив, що художник хоче з’єднати шию коня з головою людини і одягнути в різноманітне пір’я, звідусіль зібравши частини: внизу вигляд темної риби, зверху – прекрасної жінки: *Humano capiti cervicem pictor equinam / Iungere si velit et varias inducere plumas / Undique collatis membris ut turpiter atrum / Desinat in piscem mulier formosa superne: / Spectatum admissi risum teneatis, amici?* (A.P., 1-5). Так само, продовжує Горацій, виглядатиме і книга, де ніби в снах хворим з’являтимуться безмістовні видіння. То ж не додасть цілісності твору ні нога, ні голова: *...isti tabulae fore librum / Persimilem, cuius, velut aegris somnia vanae / Fingentur species, ut nec pes nec caput uni / Reddatur formae...* (A.P., 6-9). Невдалий текст поет порівнює із паруванням гадюк з птахами або ягнят з тиграми: *Serpentes avibus gementur, tigribus agni* (A.P., 13). Неможливо звести у цілісність те, що не можна поєднати: *Delphinum silvis, adpingit fluctibus aprum* (A.P., 30) (Дельфіна у лісах або кабана у водах). Горацій висміює тих поетів, які вважають, що вони спроможні змалювати будь-який пейзаж. Навіть гарно переданий словами, але недоречний у певному контексті даного твору, він видається Горацієві пришитотою до полотна “пурпуровою латкою”. Поет обстоював умотивованість кожного образу: *...inceptis gravibus plerumque et magna professis / Purpureus, late qui splendeat, unus et alter / Adsuitur pannus...* (A.P. 14-16) (... і часто після гучних вступів пришивають пурпурову латку за латкою, які надмірно блищать).

Як бачимо, і для досягнення ясності й прозорості висловлення потрібна, на думку Горація, цілісність у поетичному творі (*unitas*) як вид ідеальної, симетричної системи, ясного порядку (*lucidus ordo*), який є гармонійним поєднанням завершених і пропорційно однорідних складових частин.

З постулатом **ясності і прозорості** Горацій тісно пов’язує принцип **лаконічності** висловлення (*brevitas eloquendi*). Він критикує Луцілія за те, що той не був лаконічним: *Nam fuit hoc vitiosus in hora saepe ducentos / Ut magnum, versus dictabat stans pede in uno; / Cum flueret lutulentus, erat, quod tollere velles / Garrulus atque piger scribendi ferre laborem, / Scribendi recte* (Sat. I. 4, 9-13) (Бо був цим зіпсований, говорив, що, стоячи на одній нозі, за день створить двісті віршів. Плив каламутно, було йому до чого докласти праці, був багатослівний і лівий до писання, писання правильного).

Однією з найсуттєвіших вад поетичної творчості Луцілія є, на думку Горація, окрім відсутності ясності й лаконічності, балаканина Луцілія

(garullitas). Проблема лаконічності набуває в міркуваннях Горація форми естетичної норми, якій потрібно підпорядковуватися, щоб досягнути бажаного стилістичного ефекту (*scribendi recte*).

У концепції лаконічності Горація можна помітити два важливі аспекти античної рецепції літературного твору.

Перший аспект стосується того, що в контексті публічного виступу дуже важливою є оцінка вух (*aurium iudicium*). Надмірна тривалість висловлення і перевантаженість тексту втомлюють і викликають втрату інтересу у публіки: *est brevitatem opus, ut curat sententia, neu se / Impediat verbis lassas onerantibus aures* (Sat.I.10,9-10) (Потрібно, щоб твір був лаконічним, щоб мова дзвеніла не сковано, не стомлюючи вух надмірністю слів).

Другий аспект, який знайшов своє вираження в "Листі до Пізонів", враховує інтелектуальний фактор при сприйнятті літературного твору. Лаконічність полегшує розуміння і запам'ятовування пропонованого тексту: *Quidquid praecipies, esto brevis, ut cito dicta / Percipiant animi dociles teneantque fideles* (A.P.,335-336) (Що би не навчав, нехай буде коротко, щоб швидко сказане сприймалося і залишалося повчальним і надовго в глибині душі).

Обидва аспекти перебувають у тісному взаємозв'язку з ширшою проблемою – постійного дбайливого вибудовування вислову (*dispositio*, οἰκονομία), що сприяє дотриманню встановлених правил симетрії і гармонії як явищ об'єктивної краси форми. На думку Горація, той, хто вибрав відповідний предмет, обов'язково знайде потрібні слова і ясний їх порядок. Ясність порядку і його вишуканість полягає в тому, щоб доречно сказати те, що належить. Усе ж інше потрібно усунути і відкласти на певний час: *Quid valeant umeri. Cui lecta potenter erit res, / Nec facundia deseret hunc nec lucidus ordo. / Ordinis haec virtus erit et venus, aut ego fallor, / Ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici, / Pleraque differat et praesens in tempus omittat* (A.P.,40-45).

Ясний порядок (*Lucidus ordo*), за Горацієм, не допускає, в рамках вишуканого смаку, вибухового, затемненого ходу думки, як не допустимі також в гармонії системи руйнівні елементи. Велику силу словам можна надати розташуванням і порядком: *tantum series iuncturaque pollet* (A.P.,242) (Таку має силу зв'язок і порядок).

Поет повинен поєднувати свій задум з правдою, щоб початок вміло відповідав кінцю, середина – обом: *Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet, / Primo ne medium, medio ne discrepet imum* (A.P.,151-152).

Одним з елементів, який руйнує ясний порядок (*lucidus ordo*), на думку Горація, є надмірність (*redundantia*). Вона не сприяє словесній дисципліні, точності й експресії.

Суттєве значення для Горація має сповідування культу технічної досконалості, воля до поетичної старанності й стилістичної вишуканості,

які надають творові характерних рис: *urbanus* (витончений), *lepidus* (вишуканий), *legitimus* (бездоганний): *Scimus inurbanum lepido seponere dicto / Legitimumque sonum digitis, callemus et aure* (А.Р., 273-274) (Ми вміємо відділити грубе від витонченого слова, і бездоганне звучання, і майстерно на слух вистукуєм пальцем розмір).

Александрійське походження має й порада знову і знову вдосконалювати вже готовий до публікації твір, про що говорить Гораций в сатирі I.10,72-73: *Saepe stilum veritas, iterum quae digna legi sint / Scripturus* (Часто вдосконалюй стиль, тільки тоді те для читання є достойне), терпеливість у праці, шліфуванні слова кожного поета додало б блиску мові Лація, як переможно сяє його славна зброя: ... *nec virtute foret clarisve potentius armis / Quam lingua Latium, si non offenderet unum / Quemque poetarum limae labor et mora* (А.Р., 289-291). Гораций цінує старання бджіл: ... *ego apis Matinae / More modoque / Grata carpentis thyma per laborem* (С.4.2,27-29) (Я за звичаєм Матінської бджоли, яка бере старанно працею мед з чебрецю).

Таким чином, наполягаючи на лаконічності висловлення, Гораций розвиває постулат *brevitas eloquendi*. Він підкреслює важливість цілісності (*unitas*), а також ясного порядку (*lucidus ordo*), який не допускає руйнівних елементів у творі. Шкідливою є й надмірність (*redundantia*).

На думку Горация, Луцілій, нехтуючи правильністю, ясністю і доречністю висловлення, порушив не тільки об'єктивний закон техніки і гармонії, але зневажив також правило відповідності *scribendi recte* (правильне писання), яке було певними рамками основоположних норм літературної творчості в елліністичних поетиках і трактатах. Свій закид у сатирі I.4,13: *scribendi recte: nam ut multum, nil moror esse* (правильне писання: бо як багато, ось я не втримаюсь) Гораций пояснює в "Листі до Пізонів": *docebo / Unde parentur opes, quid alat formetque poetam, / Quid deceat, quid non, quo virtus, quo ferat error / Scribendi recte sapere est et principium et fons* (А.Р., 306-309) (Я навчатиму, звідки з'являються сили, що формують і годують поета, що личить, що ні, де мужність, що спричиняє помилку, і джерелом, і запорукою правильного писання є мудрість).

Цим висловлюванням Гораций підтверджує, що мудрість, яка спирається на ідеальне знання поетичної техніки, правил творчості, людської позиції, сприяє виборові відповідних засобів вираження *quid deceat* (те, що відповідає).

Полемізуючи з послідовниками неотериків, які турбувалися тільки про красу вірша, а не про його змістовність, Гораций стверджує, що поезія – серйозний суспільний обов'язок, який ставить перед поетом високі завдання: ... *non satis est pulchra esse poemata: dulcia sunt / Et, quocumque volent, animum auditoris agunto* (А.Р., 98-100) (Не досить, щоб вірші були красиві, нехай будуть приємні і нехай ведуть слухача, куди хочуть, оволодівши його душею).

Поет повинен працювати над своїм удосконаленням. Для поета важливо не бути посереднім – посередність не пробачать ні люди, ні боги, ні колони: *mediocribus esse poetis*, (A.P.,372). *Non homines, non di, non concessere columnae* (A.P.,373). Поетові необхідні знання і талант.

Однак постулат відповідності у Горация має ще й етичні виміри: *Qui didicit, patriae quid debeat et quid amicis, / Quo sit amore parens, quo frater amandus et hospes, / Quod sit conscripti, quod iudicis officium, quae / Partes in bellum missi ducis: ille profecto / Reddere personae scit convenientia cuique* (A.P.,312-316) (Той, хто зрозумів, чим зобов'язаний батьківщині і друзям, якою є любов до батька, як необхідно любити брата і гостя, яким є обов'язок сенату, яким – судді, навіщо були наділені вожді владою, – той знає, як підібрати для особи те, що їй потрібне, й те, яке підходить).

Таким чином, *decorum* в теоретичних розмірковуваннях Горация розглядається в естетичному аспекті, який вимагає дотримання правил мистецької техніки, і етичному, який полягає у доборі того, що потрібне людині, те, що їй личить. Схема критики Луцілія, яка була перейнята Горациєм від перипатетиків і александрійської теорії, передбачала оцінку щодо *мовної точності, доречності, лаконічності висловлення і відповідності*. Але цим критерії оцінки стилю не вичерпувалися.

Найосновніший закид з боку Горация є в сатирі I.4, 53-54: *ergo / Non satis est puris versum perscribere verbis* (Недостатньо написати вірш строгими словами). Аналогічне зауваження звучить у "Листі до Пізонів" і стосується композиції сатири: *non ego inornata et dominantia nomina solum / Verbaque, Pisones, Satyrorum scriptor amabo* (A.P.234-235) (Як автор сатир я не буду вживати, Пізони, буденні слова, тільки зі смаком підібрані).

Мистецький добір слів відіграє важливу роль у створенні *евфонічного ефекту*, який мав велике значення для поезії того часу. З питанням евфонії Гораций пов'язував уникнення поганого поєднання звуків (*cacosyntheton*) і застосування мистецьки опрацьованого підпорядкування (*ευσυνθεσία*), яке передбачає не тільки очікуване звучання, що приносить насолоду, але й відповідний добір і розподіл слів. Поет називає цей порядок *iunctura* (*concininitas*). Навіть звичайне слово, зауважує поет, коли воно в належному поєднанні з іншими словами, зближує по-новому – викликає подив і повагу: *tantum series iuncturaque pollet / Tantum de medio sumptis accedit honoris* (A.P.,242-243).

Гораций порівнює слово з викарбуваною монетою: *Licuit semperque licebit / Signatum praesente nota procudere nummum* (A.P.,58-59) (Поетові личило і завжди личитиме карбувати слово, створюючи мітку сучасну).

Гораций відкидає практику архаїків, які пропонували використовувати мову тільки давніх поетів. Він порівнює життя слів із життям листя в лісах: як ліси змінюють з року в рік своє листя, тому що на деревах старе листя замінюється новим, так і слова в мові старіють і на їхнє місце при-

ходять нові слова і набираються сили; смерті підлягаємо й ми: *Ut silvae foliis pronos mutantur in annos. / Prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas, / Et iuvenum ritu florent modo nata vigentque / Debemur morti nos nostraque* (А.Р., 60-62).

Отже, стилістичні вимоги Горація до літературних творів – це струнка система поглядів поета, складові його цілісної теорії стилю. Перспективним є, на нашу думку, дослідження використання теорії стилю Горація авторами європейських поетик і українських зокрема.

Література:

1. Пищальникова В. А. Проблемы лингвоэстетического анализа художественного текста / В. А. Пищальникова. – Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 1984. – 59 с.
2. Полонская К. П. Римские поэты эпохи принципата Августа / К. П. Полонская. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 105 с.
3. Содомора А. Поєднання слів як засіб творення образів у поезії Горація / А. Содомора // Іноземна філологія : Респ. міжвід. наук. зб. – Львів : Вища шк., – 1980. – Вип. 60. – С. 145-155.
4. Содомора А. Студії одного вірша / Андрій Содомора. – Львів : Літопис, 2006. – 364 с.
5. Horatius Q. Flaccus. Oden und Epoden / Flaccus Q. Horatius [erklärt von A. Kiessling]. – Berlin : Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1959. – 451 S.
6. Horatius Flaccus. Satiren und Episteln / Flaccus Horatius [erklärt von T. Krüger]. – Leipzig. – 5 Auflage, 1975. – 355 S.
7. Horaz. Kiessling / Heinze. Briefe [mit einem Nachwort von E. Burck] Horaz. – Berlin : Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1959. – 437 S.
8. Styka J. Fas et antiqua castitudo. Die Ästhetik der römischen Dichtung der republikanischen Epoche / J. Styka. – Verlag Trier, 1995. – 289 S.

Зелінська Л. В.,

Національний університет "Острозька академія", м. Острог

ТЕАТР І ПОЛІТИКА НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.: ПЕРЕХРЕЩЕННЯ ДИСКУРСІВ (на матеріалі епістолярію Ф. Енгельс)

Стаття присвячена вивченню марксистського підходу до літератури, зокрема, критики Ф. Енгельсом міщанської теми. Проведено ревізію марксистських постулатів на тлі приватної ситуації засновників наукового комунізму – драматичної і театральної творчості Е. Евелінга та Е. Маркс-Евелінг.

Ключові слова: натуралістична драма, міщанство, марксистська критика, романтичний радикалізм, драматичний скетч.

Статья посвящена изучению марксистского подхода к литературе, а именно, критики Ф. Энгельса мещанской темы. Проведена ревизия марксистских принципов на фоне частной ситуации – драматического и театрального творчества Э. Эвелинга и Э. Маркс-Эвелинг.

Ключевые слова: натуралистическая драма, мещанство, марксистская критика, романтический радикализм, драматический скетч.

The article deals with the marxist approach to literature research, including Engel's criticism of a burger theme. The revision of Marxist tenets was made against private situation of the founders of scientific communism – drama and theater arts of E. Aveling and E. Marx-Aveling's.

Key words: naturalistic drama, petty bourgeoisie, Marxist criticism, romanric radicalism, drama sketch.

Тема статті у широкому плані виходить із проблеми, постійно дискутованої протягом двох минулих сторіч й все ще актуальної в сучасній Україні, – взаємозалежності мистецтва та політики. Спів- чи протидія цих двох гуманістичних сфер маргіналізувала сотні імен та фактів. У за- тінку вождів залишається навіть найближче коло соратників, а традиція написання історії мистецтва за його вершинними досягненнями усуває "вторинні" події і особи, котрі, як це не парадоксально, відображають своєю долею і творчістю не менш складні колізії, ніж класичні образи провідних митців.

У літературознавстві взаємозалежністю мистецтва та політики безпосередньо займається марксистська критика, сформована в часах пізнього романтизму К. Марксом та Ф. Енгельсом. Об'єктом вивчення вибрано тези про мистецтво і епістолярій Ф. Енгельса, направлений на особу Едварда Евелінга (1849-1898) – соціаліста і "вторинного" драматурга, оратора і актора, ім'я котрого згадується у Великобританії лише у контексті його трагічних стосунків із молодшою дочкою К. Маркса Елеонорою.

Предмет дослідження – зіставлення політичних постулатів засновників теорії наукового комунізму щодо мистецтва із засадами творчості Е. Евелінга (період становлення натуралістичної драматургії 1880-1890-ті рр.), в житті котрого Ф. Енгельс виконував роль учителя, працевдаця, соратника, патрона.

Мета дослідження: довести, що марксистська критика еволюціонує від романтичного радикалізму до “домашнього сентименталізму”, і показати на прикладі Е. Евелінга, що його мистецькі твори, котрі з’являлися у тісному спілкуванні з Ф. Енгельсом, не детерміновані політекономічними умовами суспільства, як цього вимагав засновник наукового комунізму від інших письменників на сторінках соціалістичної преси. Для досягнення мети необхідно виконати наступні завдання: 1) проаналізувати листи Ф. Енгельса до різних осіб, в яких йшлося про Е. Евелінга; 2) вивести основні постулати соціалістичного мистецтва в контексті марксистської критики; 3) порівняти їх із рецепцією Ф.Енгельса творчої діяльності Е. Евелінга. Оскільки переважаючим об’єктом дослідження є епістолярій, то науковий аналіз забезпечуються біографічним і герменевтичним методами.

Критичні джерела за цією темою обмежені до: мемуарів близького друга Ф. Енгельса Е. Бернштейна під назвою “Мої роки у вигнанні”(1915), утаємниченого у приватне життя Евелінгів, і в пам’яті котрого збереглися враження про театральне обдарування Елеонори і Едуарда; книги А. Ніколла “Історія англійської драми 1660-1900” (1959), де знаходиться список драматичних творів Е. Евелінга; книги Р. Брандон (за фахом історик, біограф, письменник) “Нові жінки і старі чоловіки: любов, статі і жіноче питання”(1990), де розкрито подружні взаємини Евелінгів із виразно феміністичної позиції, опускаючи при цьому психоаналітичну проблему батька / чоловіка і дочки / дружини. Британські укладачі інтернетсторінок про Е. Евелінга і Е. Маркс-Евелінг мало обізнані з епістолярними матеріалами Ф. Енгельса й німецьких соціалістів у Великобританії, відносно творчої діяльності подають обмежену інформацію.

Що ж до радянської марксистської критики, то треба вказати на її основну мету – творити культові міфи політичних діячів, через що їх приватне життя, а тим більше фундаторів наукового комунізму, було замовчуване. Уперше в українському літературознавстві у статті ставиться проблема невідповідності проголошуваних поглядів на мистецтво із особистими естетичними смаками комуністів-теоретиків. Поки що обмежимося викладом спільної політичної і театральної діяльності подружжя Евелінгів як засобу агітації і поширення ідей К. Маркса й Ф. Енгельса у політично-мистецькому контексті кінця XIX ст. – початку XX ст.; а також критичним осмисленням засад марксистської критики, – що все разом визначає новизну запропонованого дослідження.

Знайомство між доктором біології Е. Евелінгом, редактором лондонської газети "Прогрес" і Ф. Енгельсом зав'язалося у квітні 1883 р. (місяць після смерті К. Маркса). Е. Евелінг прохав надіслати гравюру чи хоча б кліше портрету К. Маркса (з листа Ф. Енгельса до Е. Бернштейна [6, 7]). З цього часу розпочалася його політично-театральна історія, що тривала 15 років аж до смерті. Коротко висвітлимо її етапи. Народився в ірландській сім'ї священика, студіював природничі науки в університеті, відчував постійну фінансову скруту (грошові позички у Ч. Бредло). Із постійного пошуку дрібних заробітків виникав інтерес до найновіших ідей: пропагував дарвінізм, атеїзм (однаке входив у теософське товариство Анни Безант), читав лекції з фізіології для широкої публіки (наприклад, К. Каутському, про що писав Ф. Енгельс його матері, відомій у соціалістичних колах письменниці Мінні Каутській 26 листопада 1885 р.), займався журналістикою. Звернув увагу на некрологи пам'яті К. Маркса, познайомився з Ф. Енгельсом і розпочав вивчення політекономії під його безпосереднім керівництвом з метою перекладу "Капіталу" (з листів Ф. Енгельса стає зрозумілим, що робить це все-таки задля заробітку). Увійшов в родинне коло Марксів-Енгельсів, проявив почуття до Елеонори, з якою разом виступали ораторами на трибунах Лондона і околиць. Після їх одруження було розіграно публічний скандал двоєженства Едуарда соціалістами з інших угруповань та теософкою А. Безант (оцінений Ф. Енгельсом як брудний засіб у внутрішній партійній боротьбі англійських соціалістів). Подружжя разом виходить на трибуни і на сцени Лондона: обоє захоплюються творчістю Г. Ібсена; Елеонора перекладає з норвезької на англійську мову "Ляльковий дім", "Вороги людей", "Стовпи суспільності", "Жінка з моря", "Дика качка". Задля театрального заробітку Едуард пише драматичні скетчі у стилі "а ля Ібсен" (Ф. Енгельс), які ставлять в різних театрах Лондона. Також подружжя грає у виставах на "маленьких вечорах" та робітничих клубах при цілковитому схваленні і захопленні Ф. Енгельса. Обоє беруть участь у передвиборній кампанії, агітаційній поїздці до США, де водночас ставлять евелінгівські драми у Нью-Йорку та Чикаго. У багатьох листах Ф. Енгельса знаходимо його радісні почуття щодо поширення слави Е. Евелінга як драматурга, сподівання популярності вистав не тільки у США, а й в Австралії (у парадигмі поширення соціалістичних ідей та світової революції). Надії зникли із фінансовим скандалом Е. Евелінга після його повернення з США. Паралельно до політичної діяльності зміцнюється його потяг до театральної богеми Лондона; пошук тем для творів обмежувався міщанським середовищем і сентиментально-романтичним стилем (захоплення творчістю Г. Ібсена у стильовому плані явно не позначилося). Після 1888 р. інтенсивність театральної діяльності поступово спадає. Смерть Ф. Енгельса у 1895 р., розпад родинного кола (приховані любовні історії, розрив із

Елеонорою, ускладнення давньої хвороби нирок, моральне страждання колишньої дружини переходить у милосердя до хворого чоловіка і сподівання на відновлення взаємин). Після таємного одруження Едуарда з актрисою, Елеонора покінчила життя самогубством 31 березня 1898 р, шокуючи цим вчинком весь міжнародний соціалістичний рух; так само, як шокував суїцид середньої дочки К. Маркса – Лаури та її чоловіка Поля Лафарга в 1911 р. Через чотири місяці помирає Е. Евелінг.

Історія життя Е. Евелінга, зібрана таким чином з листів Ф. Енгельса, складається в жанр натуралістичної драми чи “драми-дискусії” в стилі Б. Шоу. Однак соратники-соціалісти аналізували її не за психологічними критеріями. Е. Бернштейн, який після смерті Ф. Енгельса, став ревізіоністом, тим не менше тримав образу на Е. Евелінга і прагнув виправдати вчинок Елеонори. В автобіографічному нарисі він асоціює історію подружжя Евелінгів з драмою Б. Шоу “Дилема лікаря”(1906). Е. Бернштейн був переконаний в тому, що Б. Шоу, котрий знав дуже добре обох Евелінгів, дав своєму персонажеві художнику Дубідату майже всі характерні атрибути Едуарда: його пристрасть мати все найкраще; впевненість і безсоромність манер, обмеженість матеріального забезпечення; подарунки актрисам тощо. Залишається тільки з’ясувати наскільки унікальними були такі атрибути для чоловіків, які займалися політикою і театром [12].

Цю ж версію, що поступово набирала рис міфу, повторив Р. Ландау у статті “Елеонора Маркс”, опубліковану 1940 року в радянському журналі “Наука і життя”: в образі художника Дубідата Б. Шоу описав Е. Евелінга як “порожнього, марнославного і розпущеного себелюбця. Пані Дубідат – це Елеонора, котра сліпо любить недостойного чоловіка; вона чарівно приваблива і викликає загальну симпатію. Правда, Шоу постарався хитро затушувати і замаскувати всі зовнішні обставини, – адже п’єса була написана всього через 5 років після смерті Елеонори, котру знали багато тих, що належали до кола читачів Шоу”[1]. Насторожує не так незначна неточність у часі написання п’єси, як категоричність припущення відносно прототипа. Радянські критики-марксисты, підкреслюючи безкорисливість визволителів робітничого класу, не сумнівалися ставити на “порядок денний” питання приватного характеру: якими були справжні мотиви споріднення Е. Евелінга з родиною фундаторів наукового комунізму – “для розкоші” чи з “бідності”? І, звичайно, відповідали в стилі класової боротьби.

А з іншого боку, якщо Е. Евелінг і став прототипом драми “Дилема лікаря”, то її інтерпретація не зводиться винятково до осуду художника. Б. Парамонов у статті “Гомінтерн”, зокрема, вказує на іронічність побудови твору, яку не бачили не тільки Е. Бернштейн чи Р. Ландау, але і, наприклад, О. Шпенглер, “внаслідок своєї психологічної глухоти”. Якраз

"художник і слабак" торжествує над людьми прагматичними, хоча сам при цьому і помирає" [10]. Так що Е. Евелінг як прототип у цьому випадку набуває явних переваг.

Як свідчить сам Ф. Енгельс, Е. Евелінг покинув наукову кар'єру задля соціалістичного руху, внаслідок чого перебував у матеріальній скруті, тому шукав підробітків у різних сферах (журналістика, перекладання, драматичні твори для театру). Загалом молодих людей-заробітчани, які приходили до соціалістичних партій та їх газетних редакцій, Ф. Енгельс називав "декласованою буржуазною молоддю" [37, с. 383], "свого роду саранча" [9, с. 405]. Але до Е. Евелінга від самого початку було ставлення інше, оскільки той погодився стати "ретельним учнем". Тому Ф. Енгельс відмовляє Б. Шоу, наприклад, в перекладі "Капіталу" К. Маркса на користь Е. Евелінга, хоча із різних листів дізнаємося, що обидва перекладачі не влаштовували замовника. Навіть через рік спілкування Ф. Енгельс у листі до середньої дочки К. Маркса Лаури Лафарг від 18 квітня 1884 р. підкреслював, що для перекладу він "цілковито нездібний поки що, до тих пір, поки не опрацює всю книгу і не зрозуміє її" [6, с. 120].

Студіюючи політекономію, молодий чоловік споріднюється із сімейним колом Марксів-Енгельсів. У липні Ф. Енгельс повідомляє Лауру про значну сімейну подію: "Туссі [пестливе ім'я Елеонори – Л.З.] і Едуард, які переживають медовий місяць № 1, поїхали, якщо тільки не повернулись уже, – великий медовий місяць почнеться з наступного четверга. Звичайно, Нім, Джоллімейер і я прекрасно розуміли вже доволі давно, до чого це хилиться, і від душі сміялись над цими бідними невинними дітьми [курсив – Л.З.] , котрі весь час уявляли, ніби у нас немає очей, і наближалися до фатального моменту не без деякого страху. Однак ми швидко допомогли їм справитися з цим. Насправді, якби Туссі попросила моєї поради раніше, ніж зробила цей стрибок, я, можливо, вважав би своїм обов'язком розповісти про різні можливі і неминучі наслідки їх кроку [К. Маркс перед смертю просив Ф. Енгельса опікуватися його дітьми – Л.З.], – але коли все було вирішено, то краще всього для них було відразу ж оголосити про це, поки інші люди не скористалися тим, що це трималося в секреті. І це була одна з причин, чому я був радий, що ми всі дізналися про це: якщо б які-небудь мудрі люди виявили таємницю і прийшли до нас з великою новиною, ми були б уже підготовлені. Сподіваюсь, що Туссі і Едуард і далі будуть так само щасливими, якими вони здаються зараз. Мені дуже подобається Едуард, і я вважаю, що для нього корисно увійти в контакт з іншими людьми, окрім літературного і лекторського кола, в якому він крутиться; у нього є добрий фундамент з міцних знань, і він сам почував себе не на місці серед цієї вкрай поверхової компанії, в котру його закинула доля" [6, с. 157-158].

Цей фрагмент листа має передусім матримоніальну вартість докумен-

ту: Ф. Енгельс свідчить, що почуття молодих поступово проявлялося на очах усієї родини (взаємна любов – основний моральний критерій), вони самостійно і добровільно оголосили своє рішення (ми – свідки), зараз медовий місяць, в майбутньому можливо буде таке ж щастя, як в цей період (розумів мінливість почуття). Про “різні можливі і неминучі наслідки їх кроку” Ф. Енгельс мав можливість не просто сказати, а написати і таки виконати почесний батьківський обов’язок. Ще у березні – травні цього ж 1884 року видав книгу “Походження сім’ї, приватної власності і держави у зв’язку з дослідженнями Люїса Г. Моргана”, здійснюючи ще одну важливу місію – заповіт друга, бо “саме Карл Маркс збирався викласти результати досліджень Моргана у зв’язку з даними свого /.../ матеріалістичного вивчення історії”[4, 28]. Отже, заповіт і почесний обов’язок у справі шлюбу. Ф. Енгельс у конкретній ситуації проявляє себе новою людиною, на противагу “звичаям філістерів”.

Що міг сказати нового Елеонорі та Едуарду? Мислячи діалектично, показував еволюцію шлюбу. Представимо тези книги “Походження сім’ї...”, сфокусовані на цю приватну ситуацію, розпочинаючи із фатального для Елеонори почуття ревності. Ф. Енгельс був переконаний, що в групових шлюбах ревності не було, вона з’являється пізніше, із парною формою сім’ї. У психологію ревності не заглиблювався, дивився на сферу людських почуттів історично і економічно. Вважав, що ревність діалектично повинна проминути із зникненням її соціально-економічних підстав.

Як почесний батько на весіллі, Ф. Енгельс захотів би також показати етапи парадоксальної історії сімейної тиранії. Постійного шлюбу з одним чоловіком домагалися жінки, але одношлюбність встановлюється у вигляді закріпачення однієї статі іншою. Перша протилежність класів співпадає з розвитком антагонізму між чоловіком і дружиною. Перший класовий гніт – закріпачення жінки у сім’ї. Одношлюбність – це прогрес і регрес одночасно. Попередня свобода статевих зв’язків ніскільки не зникла з перемогою парного шлюбу чи одношлюбності. Прелюбодійство невикорінюване. Шлюб у буржуазному суспільстві – це ділова угода (і переважно між батьками), в кращих випадках (самостійного вибору партнера) – це нудне подружнє співіснування. Моногамія дружини не перешкоджає явній чи таємній полігамії чоловіка. Ревність і невірність супроводжують “буржуазний шлюб”, а “шлюб пролетарів тут до уваги не береться...”, – зазначав Ф. Енгельс, свідомо уникаючи глухого кута у власній теорії.

Переходячи від історії давньої до сучасності та майбутнього ставив запитання: якщо моногамію обумовлюють економічні причини, то чи не зникне вона із зникненням причин? Запитання, якщо сформулювати його простіше: буде існувати сім’я при комунізмі чи розпадеться, – дис-

кутоване у соціалістичному дискурсі і протягом XIX ст., і особливо після більшовицького перевороту в Росії. Відповідь Ф. Енгельса однозначна: ні, навпаки, моногамія стане дійсністю і для чоловіка. Розвиток моногамії відбуватиметься на основі розвитку індивідуальної статевої любові, а значить статеві стосунки стануть вільними. Моральний критерій для їх осуду чи виправдання є відповідно нелюбов чи взаємна любов. Домашні господарські проблеми і виховання дітей будуть усупільнені. Проблема вірності подружжя, таким чином, вирішуватиметься у загальносуспільному плані.

На людські почуття, як і на політекономію, Ф. Енгельс дивився також діалектично, тому сучасна любов, на його думку, вища, аніж ерос древніх. Підкреслював важливість взаємної любові, але не розглядав ситуації, коли вона вичерпує себе і перетворюється на страждання. У книзі "Походження сім'ї..." він взагалі не враховував психології людських почуттів, про яку все-таки натякнув у листі до Л. Лафарг.

Будучи за своїм характером однолюбом, Ф. Енгельс принципово не укладав шлюбу протягом усього свого подружнього життя, вважаючи цю інституцію міщанською і відкидаючи її так само, як і "клас міщан". Тільки перед смертю дружини на її прохання погодився пройти матримоніальну процедуру. У книзі, щоправда, остерігався висловлюватися прямо щодо вірності подружжя, але його позиція цілком зрозуміла: взаємне почуття, спільна діяльність, соціальна та інтелектуальна рівність виключають адюльтер.

...А любовні флірти самого К. Маркса в такій оказії згадувати не годилося.

Молодша дочка була повністю заангажована до політичної діяльності, і зять увійшов у родинне коло тільки завдяки визнанню ним соціалістичних ідей. Молодих об'єднала спільна діяльність, офіційного шлюбу також не укладали. Але поки жив Ф. Енгельс, доти трималося подружжя Евелінгів. Після його смерті у 1895 році ні благородна мета визволення пролетаріату, ні спільні уподобання в мистецтві не рятують їхніх стосунків.

На соціалістичну ідею падає тінь фатуму. Трактат "Походження сім'ї..." не отримує зворотного зв'язку з реальністю. Радянські марксистки, зрозуміло, обходили такі глухі кути вчення. Наприклад, укладачі трьохтомника "Філософсько-літературної спадщини Г. В. Плеханова" (1973-1974), вміщуючи один лист Едуарда і вітальну листівку до Нового 1898 року, підписану подружжям Евелінгів російському марксисту, подали нейтральний коментар: "1898 р. був останнім роком в житті обох кореспондентів. Елеонора Маркс-Евелінг покінчила життя самогубством через неважке сімейне життя. Плеханов і В. І. Засулич були вражені її смертю (АДП.В.481а.8; АД.5.341.28). Едуард Евелінг помер в тому ж році, скоро після загибелі своєї дружини" [11, с. 354]. Позначені цифра-

ми архівні матеріали про реакцію Г. Плеханова на самогубство Елеонори ніколи не публікувалися.

Натуралістична драматургія спеціалізувалася на темі адюльтеру і самогубств. Ф. Енгельс вважав таку тематику знаком деградація класу міщан, не уявляючи наскільки підпадають цій “деградації” навіть соціалісти. Тим не менше драматичні скетчі Е. Евелінга про міщан Ф. Енгельс приймав, хоча ніколи не згадував у своїх листах назв і ніколи не аналізував змісту драм. Укладачі двохтомника “К. Маркс і Ф. Енгельс про мистецтво” (Москва, 1983) у примітках вказали, що “список п’єс Евелінга (до сих пір невиданих) див. в кн.: А. Nikoll. A History of English Drama 1660-1900, vol.V.Cambridge, 1959, p.246.” [3, с. 590]. Але не вважали за потрібне опублікувати список, з тієї самої причини, з якої замовчував назви евелінгівських драм сам Ф. Енгельс. Перш, ніж заглибитися у цю проблему, прокоментуємо список.

Кількатомник А. Ніколла носить характер енциклопедії, матеріал розміщується за двома алфавітними (перехресними) порядками прізвищ драматургів та їх творів. Зібрано ним тринадцять назв п’єс Е. Евелінга, з датами їх театральних прем’єр, назвами театрів і також архівів, в яких зберігаються рукописи. Однак, сценічні адаптації поеми “Енох Арден” (1864) А. Теннісона під назвою “Через море” (By the Sea, 1888) та роману “Багрянний знак (буква)” Н. Гоуторна під назвою “Багряна буква” (The Scarlet Letter, 1888) помилково вказані як оригінальні твори. Так само і переклад на англійську “Жінки з моря” Г. Ібсена, зроблений Елеонорою Маркс-Евелінг, помилково поданий А. Ніколлом як оригінальна драма перекладачки. У жанрі драми-одноактівки, драматичного скетчу Е. Евелінг написав такі твори як: “Випробування” (A Test, 1885); “Любовний фільтр” (A Love Philtre, 1888); “Книгофаги” (The Bookworm, 1888); “Заради її слави” (For Her Sake, 1888); “Відкинуті” (Dregs, 1889); “Підлий” (The Jackal, 1889); “Юдита Шекспір” (Judith Shakespeare, 1894). У жанрі комедії: “Жінка землі” (The Landlady, 1889); “Жаба” (The Frog, 1893). Одна комічна оперета: “Шалений” (The Madcap, 1890) і оперета “Сто років тому” (A Hundred Years ago, 1892).

Хоча подружжя Евелінгів захоплюється Г. Ібсеном, проте у своїй власній творчості Едуард переважно звертається до попередників сентиментально-романтичного напрямку. Те, до чого публіка звикла і легко піддається емоційному впливу. Ставити такі скетчі до чи після соціалістичної промови у робітничому клубі – справа доволі вигідна. Винятком став драматичний скетч “Відкинуті”. Наступного дня після вистави Ф. Енгельс поспішав написати П. Лафаргу: “П’єса Евелінга пройшла вдаліше, ніж я очікував. Це чудово зроблений шкід, але закінчується а ля Ібсен, без вирішення конфлікту, а місцева публіка до цього не звикла” [7, с. 176].

Подружжя Евелінгів грали головні ролі у "Ляльковому домі" разом із Б. Шоу. Пишуть про це на сайті Connexions із посиланням на видання: Ronald Florence, *Marx's Daughters*, New York: Dial Press, 1975. Театральний талант Елеонори став особливим об'єктом уваги Е. Бернштейна. Пам'ятним для нього було її виконання головної ролі в драмі "Через море". "Елеонора грала молоду жінку, яка хитаючись між любов'ю та вірністю, вибирає останню; грала з великим теплом емоцій" [12]. Потрібно скоректувати сюжет, який Е. Бернштейн перекутив, сподіваємось, несвідомо. Жінка вибрала не вірність своєму чоловікові-моряку, доля якого надовго закинула на безлюдний острів, а любов до іншого чоловіка. "Через море" порівнює з драмою Б. Шоу "Кандіда", вказуючи, що той вивів на сцену реальних людей, а не романтичних фігур, як це зробив Е. Евелінг.

Але сам Ф. Енгельс на це не звертав уваги. В одному з листів писав П. Лафаргу: "Евелінг знову в Лондоні з приводу своєї п'єси, котра буде поставлена сьогодні. Це п'ята його п'єса [за списком А. Ніколла – драма "Багряна літера", сценічна адаптація роману Н. Гюторна, доволі популярного на той час; під такою назвою знаходимо декілька творів – уточнення Л.З.], шоста буде, ймовірно, поставлена на наступному тижні [мова може йти про драму "Заради її слави"; А. Ніколла подав застереження про ймовірну іншу назву драми – уточнення Л.З.]. Присвятивши себе драматургії, справді він відкрив золоту жилу, ""наткнувся на нафту", як говорять янки" [7, с. 57].

Не можна не помітити, що Ф. Енгельс не приховує свого стану задоволення, який називається комерційним успіхом і азартом конкуренції. Засновник наукового комунізму не осуджував "золоту лихоманку", йому була близькою романтика знаходження скарбів.

І тут постає очевидним радикалізм поглядів молодого Ф. Енгельса на літературу в 40-50-х роках та його зміна у 80-х роках. Зміна засвідчена абсолютно поблажливою реакцією на творчість Е. Евелінга. Головні засади марксистської критики у період романтизму були жорстко детермінованими: 1) літературу визначають соціально-економічні умови; 2) соціальний клас письменника впливає на зміст і форму твору. А звідси визначаються завдання для письменника-соціаліста (за листом Ф. Енгельса):

- правдиво відображати соціальний конфлікт;
- руйнувати панівні умовні ілюзії про природу соціальних відносин;
- розхитувати оптимізм буржуазного світу;
- вселяти сумніви з приводу незмінності основ існуючого.

Як зазначено у вступному слові до четвертого тому творів К. Маркса і Ф. Енгельса, літературна критика класиків полягала у різкому осуді "міщанської обмеженості, сльозливої сентиментальності, нищоті, філіс-

терства, боязливого конформізму перед владою. “Передові письменники і поети повинні, підкреслює Енгельс, бути глашатаями передових ідей, революційної боротьби, повинні оспівувати “гордого, грізного і революційного пролетаря” [5, VII]. Погоджуємося з цим, але тільки відносно 40-50-х років. Необхідно підкреслити скандальну для радянських марксистів річ: Ф. Енгельс сам ревізує власні погляди на літературу і погляди К. Маркса. Один з нарисів завершував розважливо-печальною фразою про згасання сил в боротьбі старіючої людини. Тому закликав боротися за свободу, поки “молоді і повні полум’яної сили; хто знає, чи будемо ми ще здатні на це, коли до нас підкрадеться старість!”.

Список назв творів Е. Евелінга свідчить про очевидне розходження вимог до “революційної літератури” (як з більш категоричного політичного погляду К. Маркса, так і з більш м’якшої естетичної позиції Ф. Енгельса) з реальною творчістю письменника – члена родини Маркс-Енгельс. Розходження тим більше постає разючим на тлі їх класової критики буржуазії і міщанства. Приналежність К. Маркса до міщан (син адвоката) і Ф. Енгельса до буржуазії (син фабриканта, який жив на дивіденти від підприємства), так само, як їх щоденний побут, взаємини, епістолярне спілкування, особисті культурні запити і смаки свідчать про внутрішній конфлікт. У ньому кореняться причини невідповідності політичних теорій літературній творчості.

Отже, всупереч класовій критиці міщанства і буржуазії Е. Евелінг писав про них і для них. Неодноразово підтверджує це сам Ф.Енгельс і, зокрема, у листі до Л. Лафарг від 9 травня 1888 р. (введеного укладачами двохтомника тільки частково, тому що повний текст листа явно суперечив настановам письменника-революціонера, прийнятими у радянському мистецтві). Перебуваючи у доброму настрої Ф. Енгельс описував середній дочці К. Маркса Лаурі творчі перспективи їх зятя: “Про чудові попередні успіхи Едуарда по драматургічній частині ти вже, мабуть, чула. Він продав біля півдюжини чи більше п’єс, котрі потихенько наклепав; деякі з них були поставлені з успіхом в провінції, інші він поставив тут сам разом з Туссі на маленьких вечорах; вони дуже сподобались людям, найбільш зацікавленим в таких речах, а саме таким акторам і імпресарію, котрі можуть поставити ці п’єси. Якщо тепер він доб’ється хоча б раз помітного успіху в Лондоні, то його становище в цій галузі зміцниться, і всі його труднощі скоро закінчаться. А я не бачу причини, чому йому це не повинно вдатися, очевидно, він чудово спритно вмів дати Лондону те, що Лондону потрібно” [7, с. 51]. Протягом 1888 року було поставлено п’ять драм, з них чотири нових. Це був рік творчого піднесення, яке поступово спадало до 1894 року.

Таким чином, з одного боку, Е. Евелінг – перекладач “Капіталу” К. Маркса, соратник Ф. Енгельса, член різних соціалістичних угруповань

і товариств, невтомний революційний оратор. З іншого боку – типовий "буржуазний письменник", модель якого описана тим же К. Марксом і Ф. Енгельсом. У цьому випадку відбулося відчуження (кажучи власною мовою К. Маркса – термін на пояснення стану робітників та їх предметів виробництва) теорії від літературної практики; відчуження, яке не усвідомлювалося самими ж теоретиками. Тому тезу про продажність буржуазних письменників, про їх догоджання буржуазним читачам треба розуміти як винятково політичну. До творчості Е. Евелінга, як до свояка, Ф. Енгельс її не застосовував.

Література і примітки:

1. Ландау Р. Элеонора Маркс // Наука и Жизнь. – № 5-6. – 1940. – Режим доступу: 25.01.20011 <http://www.y10k.ru/articles/descr273896.html>
2. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Об искусстве: В 2-х т. – Т. 1. – М.: "Искусство". – 1983. – 605 с.
3. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Об искусстве: В 2-х т. – Т. 2. – М.: "Искусство". – 1983. – 704 с.
4. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. В связи с исследованиями Льюиса Г. Моргана / Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т. 21. – М.: Изд-во политической литературы. – 1961. – С. 23–178.
5. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т.4. – М.: Изд-во политической литературы. – 1955. – 638 с.
6. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т.36: Письма Ф. Энгельса к разным лицам (1883–1887). – М.: Изд-во политической литературы. – 1964. – 838 с.
7. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т.37: Письма Ф. Энгельса к разным лицам (1888–1890). – М.: Изд-во политической литературы. – 1965. – 630 с.
8. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т.38: Письма Ф. Энгельса к разным лицам (1891–1892). – М.: Изд-во политической литературы. – 1965. – 679 с.
9. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т.39: Письма Ф. Энгельса к разным лицам (1893–1895). – М.: Изд-во политической литературы. – 1966. – 747 с.
10. Парамонов Б. Гоминтерн // Звезда. – №8. – 2008. – Режим доступу: 5.02.2011. <http://magazines.russ.ru/zvezda/2008/8/>
11. Философско-литературное наследие Г. В. Плеханова в трёх томах. – М.: Наука, 1973. – Т. 2. – 462 с.
12. Bernstein Eduard, My Years of Exile. Режим доступу: 2.01.2011 <http://www.marxists.org/reference/archive/bernstein/works/1915/exile/ch07.htm>
13. Brandon Ruth, The new women and the old men: love, sex and the women question. Secker & Warburg, 1990.
14. Nikoll A., A History of English Drama 1660-1900, Vol. V. Cambridge, 1959.

Крук А. А.,*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

ГАРДІВСЬКИЙ КОНЦЕПТ ДОЛІ У ПРОЕКЦІЇ НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ

У статті простежуються типологічні збіги та розбіжності реалізації мотиву долі в прозі Т. Гарді, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та І. Франка через призму філософії. Простежування концепту долі на площину художнього тексту сприяє розкриттю його світоглядного змісту.

Ключові слова: концепт долі, фатум, трагедія, типологічні збіги.

В статье прослеживаются типологические совпадения и расхождения реализации мотива судьбы в произведениях Т. Гарди, И. Нечуя-Левицкого, Панаса Мирного и И. Франка сквозь призму философии. Проследивание концепта судьбы в художественном тексте способствует раскрытию его мировоззренческого содержания.

Ключевые слова: концепт судьбы, фатум, трагедия, типологические совпадения.

This article envisages the typological coincidences and differences of fate's realization in the works of T. Hardy, I. Nechuj-Levytsky, Panas Myrny and I. Franko through the prism of philosophy. The investigation of fate's concept in the creative works shows the disclosure of its ideal content.

Key words: concept of destiny, fate, tragedy, typological coincidences.

На сучасному етапі розвитку компаративістики все частіше досліджуються проблеми екзистенції концепту долі в літературі. Як у людській свідомості, так і в класичній міфології, релігії, філософії, концепт долі постає у своїй надприродній та незбагненній вірогідності подій і людських вчинків. Ідеологія долі відображає домінування неусвідомлених сил над людиною, що стає результатом фатальної кондиційності її життя та діяльності.

Загалом, доля як всезагальний екзистенціал людського буття, виражає фундаментальні умови й можливості людини та її духовного світу. Виникаючи при зіткненні зовнішнього та внутрішнього світів людини, доля постає тим вектором, який визначає вірогідні події життя, однак може змінюватись творчими зусиллями людини [12, с. 193]. Проблема долі є проблемою онтологічною, оскільки вона “розгортається в широкому екзистенційному полі як цілої нації, так і окремої особистості” [8, с. 201], охоплюючи як індивідуальне буття (доля героя, людини), так і колективне (доля народу, країни). Пізнавальний зміст долі аналізується в різних світоглядних контекстах, що сприяє визначенню різних дефіні-

цій цього концепту в етнокультурах, тому концепт долі виступає також і філософською категорією.

Концепт долі у його стосунку до творів українських та англійського письменників вже був предметом зацікавлень таких науковців як А. Гурдуз [1], А. Кеттл [2], В. Кононенко [3], Д. Наливайко [5], Л. Смикалова [7], Л. Гарнашинська [8], М. Урнов [9] та ін. Опираючись на їхні розвідки, ставимо за мету спроектувати на українську літературу кінця XIX – початку XX ст. особливості гардівського концепту долі.

Т. Гарді бачив, що умови існування сучасної йому людини несприятливі для її повноцінного життя. Як художник, він прекрасно умів відтворити картину тогочасної дійсності, але як мислителю йому бракувало розуміння соціальних закономірностей. Тому він шукав пояснення трагізму життя не в суспільних суперечностях, а в таємничих силах, що нібито стоять над світом і керують людськими долями. Всупереч релігійному твердженню про доброту божественних сил, Т. Гарді розвивав думку про те, що таємниче божество, яке вершить долі людей, є ворожим, і тому є причиною всіх їхніх нещасть. Зіткнення характерів із середовищем виявляється для людей згубним. Уся образна система романів Т. Гарді підпорядкована думці про безсилля людини перед обставинами і долею. Сам письменник відзначав спорідненість своєї концепції життя із поняттям про долю в грецькій античній трагедії. Доля, яка переслідує героїв Гарді, наздоганяє їх як правило у найщасливіший момент життя і повністю змінює їхнє становище, посилаючи одне нещастя за іншим. Обставини складаються з різного роду випадковостей, які виявляються фатальними для людини.

Т. Гарді демонструє цілий ланцюг життєвих випробувань, які спричинені або природою речей, або надприродною енергією. Концепт долі у творах Т. Гарді постає у вигляді різноманітних сил, що керують долями героїв. Письменник зображує долю за допомогою різних форм та прийомів, адже доля у нього постає збігом обставин, свободою вибору, а також проявами природи. Концепт долі Т. Гарді пов'язаний із глобальними питаннями буття та місця людини в світі. Також варто звернути увагу на "уессекську" локалізацію романів Т. Гарді як на декорацію, за допомогою якої автор зображує й досліджує основні, універсальні питання людського буття.

Т. Гарді згадує в "Мері Кестербріджа" слова Новаліса, що "характер – це доля", і послідовно проводить цю думку через усю оповідь. Він жодного разу не згадує про якісь потойбічні сили, що сліпо керують життям героя, при тому визнає, що характер багато в чому визначає долю людини. Його герої діють і борються, хоча ми часто і чуємо від них пройняті гіркою словом про попереднє вирішення долі. У романах Т. Гарді космізоване буття Уессекса не передбачає самосвідомості людини, само-

цінності її духовної культури. Блудний син природи, трагічна людина Т. Гарді шукає Бога у собі самій, творить Бога за своїм образом і подобою. Герой останнього роману циклу (“Джуд Непомітний”) випереджує сучасний раціоналізм з його уявною самодостатністю. Соліпсична від’єднаність свідомості Тесс (“Тесс із роду д’Ербервіллів”), котра осягає світ як “психологічний феномен”, прирікає її на трагічну самотність. Погляд на життя як на спектакль дає герояві Т. Гарді можливість активної поведінки, звільняє його з-під влади автоматичної, позасвідомої, колективної поведінки у патріархальному світі Уессексу.

Доля для Т. Гарді – це одна з тих таємничих сил, які, будучи по суті своїй непізнаними, стихійними, визначають хід подій в природі, історії, у повсякденному житті людей. Як би не називалися ці метафізичні сили – “світова воля” (за А. Шопенгауером), “невідома причина” (за Г. Спенсером), фатум чи Ата, Мойра, Фортуна (за іменами богинь), усі вони на рівні підсвідомого присутні у сприйнятті людиною світу і себе у світі. А до поразки і загибелі героїв веде їх “індивідуація” (за С. Коршуновою), їх прагнення вирватися з незмінних кордонів буття.

У творах Т. Гарді визначальна роль належить концепту долі, усі його романи у різний спосіб реалізують проблему долі та фатуму. Митець замислюється над трагічною долею людей із народу, відтворює сучасні йому події, простежує процес маргіналізації сильних особистостей, які потрапляють у нестерпні умови буття. Подібними проблемами переймалися І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Франко, що дає можливість зіставити їх твори з аналогічними зразками Т. Гарді.

В цілому письменники-реалісти кінця XIX – початку XX ст. розуміють людське життя як таке, що визначене долею. В українській класиці одним із провідних мотивів є мотив покори та схиляння перед долею. Концепт долі у низці творів українських прозаїків часто набирає фаталістичного забарвлення з домінуючою песимістичною перспективою. Доля в їхніх творах набагато частіше сполучається з означеннями “зла”, “лиха”, “нещасна”, “гірка”, “недобра”, “тяжка”. У семантиці цих лексем акцентується світоглядний зміст уявлень про людину нещасну, покинуту, самотню. Світле й оптимістичне усвідомлення долі залишається маргінальним, адже пов’язане воно з впливом християнства і контамінацією концепту долі із благодаттю у християнстві. Очевидно, на формування уявлення про долю в українському образі світу вплинули трагічні вияви в історії України.

Філософсько-релігійні та суспільно-політичні погляди системно виявили себе у прозовій спадщині українських класиків, які розцінюють долю як неминуче майбутнє, якого не можна уникнути, тобто домінує традиція підкореності фактичній долі, прийняття її як такої, в чому проявляється пасивне ставлення героїв до життя. Особливо яскраво це

виражено в таких творах як "Бурлачка", "Микола Джеря" І. Нечуя-Левицького, "Повія", "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" Панаса Мирного, "Перехресні стежки" І. Франка. Хоча в деяких випадках зустрічаємо і активне ставлення героїв до життя, що експлікується у прагненні позбутися лихого долі, змінити її, у намаганні знайти кращу долю. Типологічно близькими до цих художніх полотен є "Тесс із роду д'Ербервіллів", "Повернення на батьківщину", "Мер Кестербріджа", "Джуд Непомітний" Т. Гарді.

Законне прагнення людини до щастя, як правило, не увінчується успіхом, тому що щастя – це лише випадковість у драмі страждань. Випадковість і необхідність у природі та філософії є діалектичними протилежностями, перехідними одне від одного. З огляду на цей закон Т. Гарді й українські письменники-філософи у своїх творах, особливо у їх фінальних частинах, приходять до детермінізму і фаталізму. Так, наприклад, фатальна роль спадковості або доля, яка постала внаслідок еволюції характеру, є рушієм сюжету в творах "Тесс із роду д'Ербервіллів", "Мер Кестербріджа", "Микола Джеря", що й визначає драматичну, а то й трагічну кінцівку.

Можна відзначити і більш конкретні збіги в аналізованих творах. Так, мотиви сільської ідилії ріднять сторінки книги "Під деревом зеленим" Т. Гарді з "Миколою Джерею" І. Нечуя-Левицького, романом "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" Панаса Мирного, трагічні долі дівчат Тесс ("Тесс із роду д'Ербервіллів") та Фанні ("Далеко від шумного натовпу" Т. Гарді) близькі до недолі Василя ("Бурлачка"). Суперечливі вчинки Христини ("Повія" Панаса Мирного), Ганни та Марини ("Дві московки" І. Нечуя-Левицького) можна "відчитати" у контексті образів деяких героїнь Т. Гарді, які своїми духовними запитами і метаннями близькі до українських посестер. У цих образах романісти втілили, крім усього іншого, ще й свої релігійні погляди, напів-християнські, напів-язичницькі, а також морально-філософські переконання, поєднуючи фаталізм і приреченість з активністю і бунтарством. Цей дуалізм зрештою спричиняє трагічну загибель героїнь.

Українські письменники майже ніколи не схилилися до ірраціонального, на відміну від Т. Гарді, який його не відкидав. І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Франко вибудовували концепцію своїх прозових творів на прийомі "іронії подій", на стрімкому натиску непередбачуваних наслідків. Аналогічні механізми дій долі, тільки позбавлені позитивістського трактування, діють і у Т. Гарді.

Особливо помітною є типологія концепту долі як в англійській, так і в українській прозі, де простежуються елементи віри у надприродні сили, що керували поведінкою людей. Постаючи не лише світлими, добрими силами, але й злими, нечистими, вони визначали передусім людську

долю, її щастя й життєву дорогу. Самі герої вважали, що таки існує якась вища сила, яка розподіляє між людьми життєві блага. Кожен просив у цієї сили своєї долі, частки від цих благ. Такі культові уявлення про щось надприродне, що супроводжує людину у повсякденні, свідчать численні приклади контекстів літературного походження, зокрема у Т. Гарді: “У його несподіваній пропозиції вона побачила втручання долі” [14, с. 197]; “Він думав про страшні випадковості, що керують людською долею, про неочікувані події” [14, с. 206]; у Панаса Мирного: “Доле моя, щастя моє! – притискаючи міцно до себе Галю, шепотів він [Чіпка]. – Коли б усі люди були такі щасливі, як ми з тобою, тоді б нам ще краще жилося... – Коли б же то, мій голубе! Що ж, коли їх доля так помежувала: одному дала багато, а другому – нічого... – Доля? Гляди лишень, Галю, чи доля то? Чи не самі люди, бува, й винні?..” [4, с. 327]; у І. Нечуя-Левцького: “Рушнички ви мої повишивані! Чи я вас не вбілила, що обдарила вами свою долю й недолю, своє щастя й безталання... Давала я вас милому, а, знать, моя недоля тоді між старостами в хаті стояла!” [6, с. 55]; “Рости, сину, великий та будь щасливий! За тобою, може, і моя доля згадає про мене, ще раз загляне через поріг в мою хату...” [6, с. 63]; “Та що ж з тієї хати, коли там господарює лихо та недоля!” [6, с. 71]; у І. Франка: “Зависла доля наважилась видерти їй і сю послідню опору, затерти в її серці і сей послідній знак чоловіцтва” [10, с. 131]; “Доля готовила йому поміч з такого боку, з якого він її й зовсім не надіявся” [10, 237]; “Видно, що доля хоче мене загартувати, хоче виробити мої духові сили” [11, с. 46].

Простеживши типологічні вияви авторської ідеї в англійській та українській прозі можемо зауважити, що концепт долі репрезентований як у сфері суб’єктивній (конкретне людське життя), так і в сфері об’єктивній (сакральне, вічне життя). Між цими двома сферами відбувається системна взаємодія. Концепт долі в аналізованих творах постає сюжетно розгорнутим чинником конфлікту і співвідноситься з ідеалом самореалізації героя чи героїні.

Набуваючи значення особистого щастя, у романістиці Т. Гарді даний концепт виявляє своє екзистенційне навантаження, а за допомогою екзистенційно-емпіричного звучання він ототожнюється із життям людини. Ідентичне бачення реалій, що їх позначає концепт долі, спостерігається і в українській прозі кінця XIX – початку XX ст. Отже, типологічні аналогії, спостережені у творах Т. Гарді, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, визначили основні акценти їхнього аналізу.

Література:

1. Гурдуз А. І. Міфопоетична парадигма в українській та західноєвропейській “прозі про землю” кінця XIX – першої третини XX ст. / Андрій Іванович Гурдуз. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – 216 с.

2. Кеттл А. Томас Харди. "Тэсс из рода д'Эрбервиллей" (1891) // Введение в историю английского романа / Арнольд Кеттл. – М. : Прогресс, 1966. – С. 266-280.
3. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / Віталій Іванович Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
4. Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні?: Роман з народного життя / Панас Мирний. – К. : Дніпро, 1986. – 445 с.
5. Наливайко Д. С. Теорія літератури і компаративістика / Дмитро Сергійович Наливайко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – 347 с.
6. Нечуй-Левицький І. С. Дві московки // Твори в двох томах / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – К. : Дніпро, 1977. – Т. 1. – С. 29-80.
7. Смикалова Л. Англійське село в романах Т. Гарді (Уессекський цикл) / Лідія Олександрівна Смикалова. – Л.: Видавництво Львівського університету, 1959. – 36 с.
8. Тарнашинська Л. Б. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології / Людмила Броніславівна Тарнашинська. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 534 с.
9. Урнов М. Томас Гарди: Очерк творчества / Михаил Васильевич Урнов. – М.: Художественная литература, 1969. – 150 с.
10. Франко І. Борислав сміється // Повісті / Іван Якович Франко. – К. : Дніпро, 1971. – С. 95-314.
11. Франко І. Перехресні стежки: повість // [шкільна версія аналізу повісті Володимира Панченка; конспекти уроків по вивченню повісті Людмили Зубак] / Іван Якович Франко. – Кіровоград: Степова Еллада, 2000. – 256 с.
12. Хамитов Н., Крылова С. Философский словарь. Человек и мир / Н. В. Хамитов, С. А. Крылова. – К. : КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – 308 с.
13. Cecil D. Hardy the Novelist: an Essay in Criticism / David Cecil. – London : Constable, 1943. – 157 p.
14. Hardy T. Tess of the d'Urbervilles / Thomas Hardy. – London : Wordsworth Classics, 2000. – 360 p.

Миколайчук А. І.,

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

МОТИВ У РЕЦЕПТИВНО-ОПОВІДНІЙ СТРАТЕГІЇ ФОЛКНЕРА

Дана розвідка присвячена дослідженню рецептивно-нарративної стратегії В. Фолкнера, а також виявленню особливостей суцільного імпліцитного структурування тексту, взаємовіддзеркалення окремих його елементів, образно-асоціативного зв'язку між ними та драматизації оповіді за допомогою мотивів.

Ключові слова: Фолкнер, мотив, рецептивно-нарративна стратегія.

Статья посвящена исследованию рецептивно-нарративной стратегии В. Фолкнера, а также выявлению особенностей сплошного имплицитно структурирования текста, взаимоотражения отдельных его элементов, образно-ассоциативной связи между ними и драматизации повествования с помощью мотивов.

Ключевые слова: Фолкнер, мотив, рецептивно-нарративная стратегия.

The article is devoted to the research of Faulkner's receptive-narrative strategy; and determination of the continuum implicit structuring text by inter-reflection of its separate parts, imagery and dramatization of the narrative by motives.

Keywords: Faulkner, motive, receptive-narrative strategy.

Дослідниками творчості Вільяма Фолкнера неодноразово артикулювалися особливості нарації в його прозі [5; 10; 11; 12; 14]. Однак специфіка нарративно-оповідного дискурсу письменника лише зрідка пов'язується з мотивною організацією тексту. Між тим саме мотив за умов ускладненої оповіді, багаторівневої системи оповідачів і “відсутності” автора як узгоджувальної інстанції стає чинником зв'язності тексту і прояснення “темних”, герметичних аспектів його сюжету і змісту загалом.

Найважливіший принцип рецептивно-оповідної стратегії Фолкнера полягає в тому, що певна подія чи ситуація подається у викладі низки різних оповідачів, розосереджених у тексті, які не володіють вичерпною інформацією і до того ж постійно посиляються на інші джерела, залучають до оцінки сторонніх осіб.

Зазвичай прийнято говорити про оповідь ‘від автора’, про різну міру авторської присутності і різних позицій автора при викладі матеріалу. Важливо пам'ятати, що йдеться не про власне автора, а про одного з оповідних суб'єктів. Необхідно також зазначити, що така сама відмінність поширюється також на сферу ідей та оцінок: не можна плутати оцінки,

що їх виносить безособовий оповідач від третьої особи, який часто отожднюється з емпіричним автором, з ціннісною позицією автора-творця, адже останній перебуває за межами витвореного ним світу і є щодо нього відстороненим. Його позиція реалізується лише на рівні цілого художнього твору і найчастіше є надзвичайно складною для виявлення. В історії герменевтики, яка багато займалася проблемами авторства, неодноразово змінювалися погляди на значення автора-людини для розуміння твору.

Так звана опосередкована оповідь у Фолкнера не однаковою мірою застосовується в усіх романах, але як принцип художньої організації зберігає свою силу повсякчас, виявнюючись більш очевидно в таких романах, як "Шум і лють", "Світло в серпні", "Авессаломе, Авессаломе!" і менше – в "Сарторісі" і "Святилищі". При цьому в тексті всіляко підкреслюється 'незнання', 'невтручання' чи 'дистанціювання' первинного оповідача.

Ситуація відмови Фолкнера від "всезнаючого" і "всеприсутнього" автора детально описана О.К. Савурьонюк стосовно роману "В свою останню годину" [2, с. 13]. Водночас тексти Фолкнера зовсім не підтверджують поширені у літературознавстві ХХ ст. з легкої руки Р. Барта концепції 'смерті автора'. Саме завдяки авторським інтенціям організується така багатопланова оповідь, в якій своє місце займає і наближений до автора первинний оповідач (хоча, зрозуміло, він не збігається з біографічним, чи емпіричним автором). Так, на самому початку роману "Світло в серпні" в оповіді про життя Ліни Гроув на лісопильні, загалом вибудованій таким чином, що тут домінує невластиве-авторське мовлення, орієнтоване на слово героїні, трапляються такі деталі, які ніяк не можна віднести до її свідомості, – наприклад, інформація, що стосується економічних механізмів діяльності лісозаготівельників: "... some of the machinery would be left, since new pieces could always be bought on the installment plan..." (...частина обладнання залишиться – тому що нове завжди можна купити в розстрочку) [8, р. 5].

Внаслідок постійного наратологічного опосередкування в текстах Фолкнера відбувається взаємонакладання різних точок зору, різних ракурсів оповіді й оціночних суджень. У такій ситуації читач мусить, враховуючи всі ці різночитання, скласти свою версію розказаної історії, й основним засобом такого креативного процесу 'збирання' тексту виступають одні й ті самі мотиви, що виникають у дискурсах різних оповідачів.

В романі "Світло в серпні" наратологічна техніка опосередкування джерела починає відігравати значно істотнішу роль порівняно з більш ранніми текстами. Система оповідальних суб'єктів "Шуму й люті" і "В свою останню годину" чітко проглядається в тексті романів, в їх архітектоніці: в кожному окремому розділі є відповідний окремий оповідний суб'єкт, який розказує те, що відомо йому особисто і що зумовлюється

його внутрішньою точкою зору. У “Святилищі” ця тенденція певною мірою долається, оскільки тут має місце множинність оповідачів та оповідних перспектив, хоча вони залишаються ще доволі автономними, і мотивні зв’язки між ними, хоча й простежуються, але не є вповні системними. Натомість “Світло в серпні” (і ще більше – “Авессаломе, Авессаломе!”), про що див. нижче) надають кінцевій сприймаючій ланці – читачеві – цілі ланцюжки наративної інформації ‘із чужих слів’. Наприклад, шериф дізнається про Ліну та її історію від помічника, який тільки-но вислухав розповідь Байрона Банча (14-й розділ). Про ‘негритянське походження’ Крістмаса читач довідується від Байрона, який розповідає Гайтауєрові на основі міських чуток про те, що стало відомо шерифові від Брауна (4-й розділ), а згодом (6-й розділ) у розповіді від первинного оповідача про перебування Крістмаса в дитячому притулку ця інформація ніби підтверджується (дітсестра називає Крістмаса ‘негритянським вилупком’); ще пізніше, у 7-му розділі, коли через внутрішню точку зору Крістмаса виявнюється його ставлення до Макіхернів, зокрема до місіс Макіхерн, у невластивому авторське мовлення вкраплюється ремарка “йому хотілося сказати їй, що він негр”. У цьому ж розділі в розмові з офіціанткою Боббі Крістмас каже, що в ньому є ‘негритянська кров’, але відразу висловлює щодо цього сумнів “I don’t know. I believe I have...” (Мабуть... Не знаю. Але думаю – є...) [8, p. 81].

У випадку опосередкованої оповіді, з одного боку, зменшується потенціал вірогідності самих відомостей; з іншого боку, відбувається накладання оцінних суджень із проміжних, часто взаємонезалежних джерел один на одного. Читач роману повинен враховувати це вже в процесі винесення власних оцінок.

Таким чином, оповідацькі суб’єкти роману “Світло в серпні” утворюють багатоступінчасту систему джерел, з яких читач черпає інформацію і, зіставляючи різні версії, формує свою позицію стосовно того, про що розповідається. Основні ж опозиційні мотиви роману (чорне / біле, чоловіче / жіноче, втеча / причетність), що наявні на всіх оповідних рівнях, так чи інакше представлені в дискурсі кожного оповідацького суб’єкта.

У системі багатократної оповіді суттєву роль відіграє і прийом ‘домислювання’ оповідачем того, що могло би бути, уявлювання (звісно, з опертям на певну логіку, на певні гіпотетичні варіанти) розвитку подій та психологічних мотивів тих чи тих учинків героїв. Так, у розповіді про втечу Джо Крістмаса вже після арешту в Мотстауні та його пійманням у будинку Гайтауєра пропущено епізод зустрічі з бабусею. Читачеві повідомляється, що така зустріч мала місце, але оповідач уникає будь-якої деталізації цієї розмови. Вона знову спливає в оповіді тоді, коли про події останніх днів розповідає своєму товаришеві окружний прокурор Гевін Стівенс, уведений у текст лише насамкінець оповіді. Він, зокрема,

підкреслено констатує: "Я, звичайно, не знаю, що вона йому там говорила", але, тим не менше, далі говорить, що місіс Гайнс переконала внука в можливості врятуватися у будинку Гайтауера. Слід сказати, що в розповіді Гевіна Стівенса доволі багато іронії й самоіронії, яка засвідчує той факт, що і для нього його власна версія не є цілком переконливою, а скоріше відзначається проблематичністю. Таку саму проблематичність несуть у собі практично всі вставні розповіді. Досить згадати, наприклад, про безіменного 'сільського чоловіка', який першим потрапив до будинку Джоанни Берден після початку пожежі.

Рецептивно-аксіологічні функції мотивів, подібні до тих, що проаналізовано стосовно роману "Світло в серпні", мають місце і в інших романах. Такими у романі "Шум і лють" виступають мотиви кастрації, 'проданого за Гарвард Бенджіного лугу', 'неможливості' поєдинку людини з долею та ін. У "Святилищі" – мотиви примарності життя, сценізму, театральності, буфонади. У романі "В свою останню годину" мотиви 'клятої дороги', змішування ознак часу і простору, субституції предметів і людей виникають у дискурсі багатьох оповідачів.

На зміні оповідальних планів і рецептивних перспектив повністю побудовано роман "Авессаломе, Авессаломе!", мотивні збіги в якому передусім переслідують функцію збирання і зіставлення різнорідної інформації щодо Томаса Сатпена, головного персонажа роману, але фактично 'неприсутнього' в системі відображених у романі свідомостей. Фолкнер застосовує тут прийом оповідальної рамки – подання викладу подій та оцінок персонажів через систему оповідальних суб'єктів – оповідачів.

Множинність точок зору, що є наслідком використання цього методу, спричиняє розбіжності версій і інтерпретацій оповідачів між собою. Питома вага персонажів-оповідачів у романі є неоднаковою. Первинний оповідач фактично лише обрамляє оповідь і відмовляється від права на будь-які оцінки (у цьому сенсі його 'незнання' є ще більш значимим порівняно з романом "Світло в серпні"). Суб'єктивністю і відносністю характеризуються й позиції інших оповідачів – Рози Колдфілд, Квентіна Компсона, його батька містера Компсона. До того ж опосередкованість оповіді посилюється посиленнями на джерела інформації, як-от: "за свідченням дідуся Квентіна", "як згодом Сатпен розповів генералові Компсону" та ін. Центральне місце серед них займає Квентін Компсон. Як відзначає дослідник творчості Фолкнера Т. Норданберг, "саме на нього падає тягар зібрати воедино різні версії історії Сатпена, і він змушений робити це, щоб прийти до розуміння всього того, що успадковано ним як жителем Півдня" [13, р. 74].

У свідомості Квентіна сходяться всі інші розповіді, всі розрізнені відомості про життя Сатпена, він – 'суматор' інформації. Його бесіди із студентським товаришем канадцем Шрівом Маккеноном – рамка, усе-

редині якої перебувають історії Рози й містера Компсона, і яка до того ж задає план події розповідання, тобто оповідальне ‘сьогодення’. Надзвичайно характерним прикладом опосередкованої оповіді є сьомий розділ роману, в якому Квентін розповідає Шріву про те, що розповів йому батько зі слів свого батька, генерала Компсона про те, як Сатпен розповідав тому (тобто генералові Компсону) з перервою в тридцять років історію про те, що “a man named Thomas Satpen had experienced...” (пережила людина по імені Томас Сатпен) [6, р. 199]. Не можна також забувати про мінімальну присутність первинного оповідача (йому належать слова на кшталт “сказав Квентін” і т.п.), що утворює “нульовий ступінь” обрамлення. Таким чином, маємо тут п’ятикратно опосередкований виклад того, ‘що пережила людина по імені Томас Сатпен’: сам Сатпен також, по суті, є одним із оповідачів, до того ж він не є, сказати б, рівним собі – реальному учасникові минулих подій, на що зайвий раз вказує його позначення як ‘людини по імені Томас Сатпен’.

Центральна сюжетна подія роману – вбивство Генрі Сатпенем свого зведеного брата Чарлза – розгорнута в низці мотивів, що по-різному акцентуються всіма оповідачами. На її роз’яснення послідовно висуваються три версії – двоєженство, інцест, расозмішання. Їх організовано таким чином, що жодна не відмінняє іншої, а вони ніби додаються, доповнюють одна одну. Врешті-решт з’ясовується, що Чарлз Бон і одружений, і брат, і з негрityанською кров’ю. І тим не менше всі ці версії, навіть разом узяті, не можуть претендувати на остаточну істинність. Між розповіддю (точніше, розповідями) про події і реальністю цих подій та їх безпосереднім сприйняттям учасниками спостерігається суттєва диспропорція. Модус вірогідності, що маркується в тексті частотними ‘perhaps’, ‘maybe’ і ‘might have been’, створює ситуацію, коли лише уява (порівн. характерний вислів: “I can imagine him and Sutpen in the library...”) здатна викликати із небуття минуле і його правду, але остання виступає тільки як домислювання. Таким чином, ‘істина’ поміщається автором виключно у сферу індивідуальної свідомості, однак ніколи не набуває статусу остаточної. Будь-який елемент тексту, будь-яка ситуація, будь-який персонаж піддаються постійному процесу ресемантизації в інтерпретації інших персонажів.

Отже, співвідношення мотивів на фоні постійної зміни оповідальних планів і рецептивних проєкцій приводить до висновку, що в оповідній перспективі мотив відіграє функцію корекції отриманої читачем інформації.

У літературі про творчість Фолкнера висловлено багато цінних аналітичних спостережень щодо чинників і наслідків такої оповідної стратегії, як зміна оповідальних планів і рецептивних перспектив. Ми спробуємо розглянути цю особливість поетики Фолкнера крізь призму мотивної організації точок зору.

Прийняте в роботі 'вузьке' розуміння точки зору за Ж. Женеттом як безпосереднього фокусування погляду оповідача чи учасника ситуації ("хто бачить?") уможливорює з'ясування того, як і з якою метою в романах Фолкнера формується перспектива бачення, які фокалізаційні мотиви, тобто повторювальні ракурси бачення, тут домінують і впливають на структуру оповіді.

Як відомо, Ж. Женетт розрізняє "зовнішню" і "внутрішню" точку зору, або фокалізацію [1]. У разі "зовнішньої" фокалізації оповідна позиція перебуває поза зображеним героєм, так що нам розповідають тільки те, що є зовнішнім і видимим, тобто те, що герої кажуть і бачать, що ви могли б побачити й почути самі, якби спостерігали описану сцену. За умови "внутрішньої фокалізації", навпаки, оповідь сфокусована на тому, що герої відчують і думають, і що залишилося б вам недоступним навіть за умови вашої безпосередньої присутності.

Фолкнер, вочевидь, добре усвідомлював важливість суміщення і зставлення різних точок зору в текстовій структурі твору. В одній із бесід з аспірантами Віргінського університету, згадуючи відомий вірш американського поета Воллеса Стівенса "Тринадцять способів бачення чорного дрозда", він дотепно зауважив: "у читача після того, як він зрозумів усі ці тринадцять точок зору, нехай у нього буде своя, чотирнадцята, і, як мені хотілося б думати, вірна" [4, с. 355].

Для романістики Фолкнера характерні такі фокалізаційні мотиви, як акцентований погляд, сценічне бачення, в тому числі й у варіанті "фокус-бінокль", подвійний фокус, одивнене бачення, рухома точка зору (подібно до крупнопланової камери у кінематографі), взаємнообернений фокус та ін.

Якщо "точка зору" в плані аксіології у Фолкнера зазвичай розмита, підкреслено невизначена, то власне погляд на щось завжди максимально фокусується і наповнюється зримою предметністю. У Фолкнера завжди значимим є погляд героя на самого себе. Так, у "Шумі і люті" про Джейсона Компсона сказано: "He could see the opposed forces of his destiny and his will drawing swiftly together now, toward a junction that would be irrevocable..." "Йому зримо побачилося, як дві протидіючі сили – його доля і його волі – тепер швидко йдуть на зближення, на схресть, звідки повернення не буде..." [9, с. 307]. Одивнено-парадоксальне бачення навколишнього світу послідовно витримується в частині Бенджі: "земля не стоїть на місці, і я заплакав. Земля все лізе доверху, і корови втікають наверх"; "Я не бачив, як сарай повернувся"; "двері сараю втекли" та ін., що мотивується станом свідомості героя.

Роман "Світло в серпні" рясніє рефлексивними епізоди за участю різних персонажів (особливо Гайтауера, Крістмаса і Байрона Банча), де домінує акцентоване самоспостереження, марковане висловами на кшталт "наче бачить себе"; "ніби спостерігає за собою".

Цікаво, що саме погляд людини оголошується основним критерієм її оцінки, див., наприклад, у романі “В свою останню годину”: “I always say it aint never been what he done so much or said or anything so much as how he looks at you...” [7, p. 125] (Я завжди вважав, що воно не в тому річ, що він робить, що каже й таке інше, а в тому, як він на тебе дивиться...) [3, с. 98].

Характерним фокалізаційним мотивом є акцентування взаємнооберненої (або подвійної) точки зору. Так змодельовано ситуації в кризовий момент стосунків Крістмаса і Джоани, Байрона Банча і Джо Брауна (порівн.: “Вони бачать один одного одночасно: два обличчя, одне – лагідне, непоказне, в крові, й інше – змарніле, зацьковане, викривлене беззвучним у гуркоті потягу криком, розходяться ніби несуміжними орбітами, минають один одного, ніби примари”). Так само дивляться один на одного Дьюї Делл і Дарл, персонажі роману “В свою останню годину”, брат і сестра, що перебувають у доволі дивному, латентно-інцестуальному ставленні один до одного. Порівн.: “The land runs out of Darl’s eyes; they swim to pin points. They begin at my feet and rise along my body to my face, and then my dress is gone: I sit naked on the seat above the unhurrying mules, above the travail...” [7, p. 121] (Земля зникає з Дарлових очей, вони стають колючі, як шпильки. Вони втуплюються в мої ноги, тоді піднімаються по моєму тілу до обличчя, і вже й сукні на мені нема, і я сиджу гола на передку, понад цими забарними мулами, понад своїми муками...) [3, с. 98].

Одним із найважливіших принципів рецептивної поетики є залучення читача до пошуку відповідей на проблеми, що піднімаються у творі. Таке залучення відбувається за рахунок різних засобів, в першу чергу, у випадку опосередкованої оповіді сам характер достовірності отримуваної читачем інформації викликає у нього сумнів і спрямовує до власної активності. Крім того, в оповіді здійснюється накладання суджень мало не всіх учасників ситуації, які також мають бути верифіковані реципієнтом.

Домінантною структурно-змістовою функцією мотиву в романах Фолкнера є формування “некласичної” художньої цілісності твору, що досягається шляхом суцільного імпліцитного структурування тексту за допомогою повторювання, взаємовіддзеркалення окремих його елементів, образно-асоціативного зв’язку між ними. Наскрізно маркуючи текст, мотив драматизує оповідь, спрямовує та посилює читацьку рецепцію. Через мотив здійснюється корекція подій, де фрагментація тексту, заповнення сюжетних лакун, а відтак формування цілісної панорами художнього світу письменника.

Література:

1. Женетт Ж. Фигуры III (Временная длительность) // Женетт Ж. Работы по поэтике : Т. 1-2 / Пер. с франц. – М. : Издательство имени Сабашниковых, 1998. – Т. 2. – С. 117-140.
2. Савуренок А. К. Романы У. Фолкнера 1920-30-х годов. – Л. : Издательство ЛГУ, 1979. – 142 с.
3. Фолкнер В. В свою останнюю годину: Роман / З англ. переклав Ростислав Доценко // Всесвіт. – 1986. – № 6. – С. 58 – 147.
4. Фолкнер У. Статьи, речи, интервью, письма / Сост. и общ. ред. А.Н. Нилюкина / Пер. с англ. – М. : Радуга, 1985. – 488 с.
5. Brooks P. Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative. – Oxford : Clarendon Press, 1984. – 363 p.
6. Faulkner W. Absalom, Absalom! – NY: Vintage international, 1990. – 316 p.
7. Faulkner W. As I Lay Dying. – NY : Vintage international, 1990. – 267 p.
8. Faulkner W. Light in August. – NY : Vintage Books Edition, 1972. – 205 p.
9. Faulkner W. The Sound and the Fury. – NY : Vintage, 1995. – 321 p.
10. Hunter E.R. William Faulkner: Narrative Practice and Prose Style. – Washington, D.C., 1973. – P. 81-96.
11. Kinney A.F. Faulkner's Narrative Poetics: Style as Vision. Amherst: U of Massachusetts P, 1978. – 286 p.
12. Matthews J.T. Faulkner's Narrative Frames // Faulkner and the Craft of Fiction: Faulkner and Yoknapatawpha / Eds. Doreen Fowler and Ann J. Abadie. – Jackson : UP of Mississippi, 1987-1989. – P. 71-91.
13. Nordanberg T. Cataclysm as catalyst: The theme of war in William Faulkner's fiction. – Upsala: Studia Anglistica Upsaliensia, 49, 1983. – 173 p.
14. Reed J. W. Faulkner's Narrative. – New Haven : Yale UP, 1973. – 303 p.

Попадинець О. О.,

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

ІДЕЯ ДЕРЖАВНОСТІ ВІТЧИЗНИ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ВАЛЬТЕРА СКОТТА І МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО

У статті розглядається ідея державності Вітчизни в історичних романах В. Скотта і М. Старицького. Ця ідея в аналізованих романах функціонує на теоретико-політичному, глядацькому, часовому рівнях, і в роздумах та висловлюваннях носіїв національної ідеї.

Ключові слова: Вітчизна, патріотизм, незалежність, національна ідея, визволення.

В статье рассматривается идея государственности отечества в исторических романах В. Скотта и М. Старицкого. Данная идея в анализируемых романах функционирует на теоретико-политическом, зрительном, временном уровнях и в размышлениях и высказываниях носителей национальной идеи.

Ключевые слова: Родина, патриотизм, независимость, национальная идея, освобождение.

This article investigates the idea of state Motherland in historical novels of W. Scott and M. Starytsky. The idea functions on the theoretical, political, visual and temporal levels. Also it exists in meditational statements of bearers of national idea.

Key words: Motherland, patriotism, independence, national idea, liberation.

Любов до Батьківщини є однією з визначальних рис кожного справжнього громадянина. Любов до Батьківщини – це, насамперед, віддане служіння їй, підперте обов'язками перед нею, іноді саможертвними, а не споживчими інтересами, бо свідомість справжнього патріота, що втілює національний характер, базується на першовартості матері-Вітчизни. Любов до рідної землі, інтерес до її славного минулого та вболівання за невідоме майбутнє – це вічні теми, яких торкалися письменники всіх часів і народів.

Міркування дуже цікаве, особливо через його дотичність до творчості В. Скотта та М. Старицького, художня спадщина котрих становить наскрізний національно та ідейно сконцентрований текст, незважаючи на те, якою мовою вона творилася. Що ці два письменники далекі між собою в просторі й часі (втім, власне, й інтрига) – зрозуміло само собою. Шотландія, котру уособлює В. Скотт (за оцінкою Т. Шевченка – “великий шотландець”), та Україна, яку в даному разі представляє М. Старицький,

мають чимало спільного в історії – передовсім те, що століттями були залежними від іншої країни, не мали своєї державності. Любов’ю до рідної країни пройняті всі їхні твори, починаючи з першого поетичного твору і закінчуючи зрілими історичними романами й історичними працями. Їхні романи є відвертим протестом не тільки проти соціальної кривди, а насамперед проти віками нав’язуваного українцям та шотландцям комплексу меншовартості, проти будь-якого чужоземного гніту, що супроводжувався плюндруванням рідного краю, його духовних, релігійних, матеріальних цінностей і, зрештою, – проти бездержавності України та Шотландії.

Перш за все слід зазначити, що письменники з дивовижною на той час сміливістю звернулися до найпохмурніших сторінок національної історії. М. Старицький не був вільним у розстановці відповідних смислових акцентів, оскільки розвиток літератури в першій половині XIX ст. в Україні, як і в усій Російській імперії, стримувався жорсткими миколаївськими цензурними статутами, що робили практично нереальним отримання права на видання українською мовою, але все ж і в умовах цензури, ціною певних вимушених реверансів у її бік чи деяких “маскувальних” прийомів (те ж насичення несерйозним пригодницьким елементом) усе ж зумів ідею державності України зреалізувати і прямим текстом, і контекстом. В. Скотту в цьому плані було дещо легше, насамперед стосовно цензури, він був вільний у розстановці відповідних смислових акцентів. Проте, перед ним стояла інша проблема – подати історію Шотландії так, щоб примусити англійського читача з симпатією і прихильністю поставитися до своїх недавніх ворогів і, простивши хибні уявлення, віддати належне їх духовним цінностям.

До аналізу беруться два твори із величезної творчої спадщини письменників, “Waverley” В. Скотта та дилогія М. Старицького “Молодость Мазепы” і “Руїна”, тому що ці романи видаються типологічно найбільш спорідненими. При порівнянні ми виходили з близької для обох письменників думки про те, що саме нація витворює державу, а не навпаки, через що зростає роль філософсько-культурного вияву національної ідеї. Цим і пояснюється той факт, що саме тема України (Шотландії), їх історичної долі в різні епохи, стала ключовою, наскрізною темою-проблемою всієї творчості письменників і зображена ними у різних смислових площинах. Насамперед у цьому контексті йде мова про обстоювання прозаїками ідеї державності України та Шотландії, яка була домінантною в історичній прозі М. Старицького та В. Скотта. Значення цих факторів зростає, з огляду на виразний паралелізм історико-культурної долі цих країн. Мова йде і про історичний аспект: акт про унію Шотландії та Англії (1707 р.) та Переяславська угода 1654 р. між Україною та Росією мали негативний вплив на культурний і політичний розвиток України та Шотландії, а та-

кож про сучасно-політичний аспект: набуття незалежності Україною (з 1991 р.) та суттєвої автономії Шотландії (з 1999 р.).

Насамперед поведемо мову про конкретний зоровий образ Вітчизни, неодноразово виписаний авторами у різних геополітичних ситуаціях і в різних пафосно-стильових тональностях. В. Скотт у “Веверлі” та М. Старицький в діалогії неодноразово створюють образи Шотландії та України, інколи – фольклоризовані чи у стилі давньоукраїнської поезії XVII – XVIII століть, коли образ рідної землі персоніфікується. У В. Скотта – “Ні, перейдуть часи – безголов’я мина, // Ворухитись від сну рідний край почина, // І занявся над ним, заблищав угорі // Огнем промінь ясний молоді зорі. // Діти жвавих бійців! Для вас світить сей день, // Перемогу вам дасть ся зоря золота... // Так не ждїть же палких, побудливих пісень, // А прямуйте туди, куди кличе мета. // Із-за гір, із долин уставайте – спішіть, // Подивіться – кати піднялися кругом, // За сурмою сурма вигравляє-гучить, // На червоний бенкет щоб злітались гуртом. // Добре, діти! Сміліш піднімайте свій стяг, // Не лякайтесь дарма, не хиліться в журбі, // У кормизі чужій, у гидких кайданах: // Або скиньте ви їх, або мріть в боротьбі!” (Переклад П. Грабовського) [1, с. 23].

У М. Старицького – “Долго билась Украина, долго металась, как заплутавшаяся в силках голубка, и упала измученная, истомленная, захлебнувшись в своей же крови” [4, с. 492].

Обидва письменники, майже завжди включають до образу просторове обрамлення, ставлять рідну країну поряд з іншими самодостатніми державами. Здебільшого вони виразно окреслюють геополітичну ситуацію на європейському континенті, де Україні та Шотландії як самостійним державам відводиться дуже помітна роль – цілком у дусі відомої тези Гердера про ледь не месійну їх функцію. Дуже виразну лінію на Європу проводить М. Старицький у діалогії про Мазепу, вдаючись до різних прийомів художнього зображення. Тут і теза футуристичного звучання про те, що Україна – морська держава, що вона – “богата землями, лесами, реками; казацкие войска прославились своей отвагой по всему свету. Какое великое будущее могло бы ожидать отчизну! Прилучить к себе Молдавию, Валахию, заселить до самого Дона широкие степи, ограждать себя крепостями, оттеснить турок, а дальше, дальше...” [4, с. 250], і європейські принципи ведення політики, які сповідує Мазепа [4, с. 140], і проведення геополітичних паралелей з історії Європи [4, с. 249-250] тощо. Власне, йдеться про досить чітко означену історіософську тенденцію геополітичного звучання. Історіософський ефект при виписуванні прозаїком образу України досягається і через прийом полемічної експресії [4, с. 893].

Нерідко ідея державності реалізується через історіософські внутрішні роздуми героїв. Утім, на тему державності у романах міркують чи ви-

словлюються й не “перші особи”, і не тільки історичні. Показовою тут є репліка Флори Мак Івор: “Але будемо надіятися, що скоро наступить такий час, коли шотландський поміщик зможе бути ученим, не страждаючи педантизмом нашого друга барона; захоплюватися полюванням, не засвоюючи вульгарних звичок містера Фолконера; і хорошим господарем, не ставши грубою двоногою худобою, як Килланкюрейт” (Глава XXIII) [5]. Так Флора передбачала зміну порядків, дійсно реалізованих у майбутньому, але зовсім по-іншому, аніж їй здавалося. В. Скотт зовсім не випадково такі монологи-роздуми чи репліки викладає устами різних героїв, котрі представляють у творах різні політичні сили й соціальні групи. У цих матеріалах і ситуаціях письменник змодельовав державницькі уявлення і власне бачення проблеми.

Досить часто в романах автори так виписують контекст і включають такі фрази-репліки (героїв чи наратора), що допоможуть зрозуміти бачення українсько-польських та англо-шотландських взаємин у XVII – XVIII ст., де Україна – субдержави у складі Речі Посполитої, Шотландія – у складі Англії. М. Старицький у діалогії виписує, як непросто дався гетьманові вибір на користь Москви і які чинники цьому сприяли. Зауважимо, що в романі ідея української державності реалізується і через осмислення проблеми вибору союзників у боротьбі за національно-релігійне визволення. Патріотичний Петро Дорошенко говорить про “важку турецьку руку”, та змушений робити трагічний вибір у її бік, болісно й неодноразово розмірковують на цю тему Іван Мазепа та інші герої-патріоти діалогії. Майже всім їм близька ідея державної окремішності, та мусять вони зважати на геополітичні обставини, на кон’юктуру й “апетити” союзників чи сусідів. Зрештою, поступово й послідовно реалізується в романі М. Старицького переважно ідея України як субдержави з широкими правами автономії. У діалогії про Івана Мазепу викладаються радикальніші державницькі ідеї й потенції, як писав сам М. Старицький, “прикрі для Москви”. Під цим же кутом зору варто оцінювати і трактування прозаїком т. зв. “березневих статей” Богдана Хмельницького, включених у формі документів у діалогію [4, с. 237], самої Переяславської ради, і концепції багатьох героїв.

Осмислення ідеї Шотландії як субдержави Англії доволі виразно виявляється і в романі В. Скотта, де зображено англо-шотландські взаємини. Союз з Англією він розглядав не як поневолення Шотландії, а як початок справедливості у відносинах між двома країнами. Чим тісніший буде цей союз, чим більш рівноправною буде у цьому союзі Шотландія, тим швидше загояться її історичні рани. Однак В. Скотт наголошував на необхідності для Шотландії зберегти свої національні форми культури. Він різко виступав проти повної уніфікації Шотландії та Англії. У 1806 р., звертаючись до своїх друзів-англійців, наголошував: “Якими б не

були ваші наміри, ви все зруйнуєте і згубите, і не залишитесь нічого, що робить Шотландію Шотландією” [6]. За його переконаннями, шотландець буде другом англієця і вірним членом унії тільки у тому випадку, якщо він залишиться шотландцем. Якщо ж його насильно будуть робити англієм, він стане знову непримиреним, кровним ворогом Англії.

У романах така історіософська ідея субдержавності знаходить даліше утвердження і в наративному авторському тексті, і в діалогічних побудовах чи трактуваннях окремих образів, як історичних, так і вигаданих. Зауважимо, що із загального “субдержавного” дискурсу історіософських міркувань митців щодо історичної долі рідної країни у М. Старицького найпомітнішою є його діалогія про Івана Мазепу, у В. Скотта – роман “Веверлі”, в яких порушено чи не найбільше сутнісних історіософських, політологічних, суспільно-політичних проблем з-посеред усіх інших їхніх творів на історичну тематику.

Саме в романах “Молодость Мазепы” та “Руина” М. Старицький засобами художнього письма неодноразово висловлюється на користь повноцінної державності, вкладаючи відповідні судження передовсім в уста гетьмана Петра Дорошенка й молодого Івана Мазепи, чи говорячи про них. “Он мечтал о самостоятельности отчизны. Это была самая задушевная его мысль, самая страстная мечта” [4, с. 113]; “Эх, пане атамане, пане атамане! – покачал головой Мазепа. – Все-то ты думаешь, что не можем мы иначе, как на пристяжке, ходить!..” [4, с. 142]. Отже, ідею державного буття України письменник захищав досить принципово. Це в умовах повної бездержавності України в межах Російської імперії XIX ст. було неабияким сміливим громадянським і мистецьким кроком М. Старицького.

В. Скотт, у свою чергу, думок про повну автономію Шотландії не допускав, він бачив її щасливою тільки в союзі з Англією. Незважаючи на біди, що супроводжували проникнення у Шотландію капіталізму, союз здавався В. Скотту однією із найщасливіших подій шотландської історії. Для В. Скотта проблема поставала у тому, щоб перетворити війну у співдружність, а завоювання – у союз. Для цього обидві нації повинні зрозуміти одна одну, і перш за все, Англія-завойовниця повинна зрозуміти Шотландію. Пояснити Шотландію Англії повинна у першу чергу художня література. Що і намагається зробити у романі “Веверлі” В. Скотт, обираючи головним персонажем роману англієця, який нічого не знає про Шотландію і на кожному кроці робить якесь нове відкриття в уподобаннях і серцях її жителів. Було це зроблено в результаті глибоких роздумів, чи підказано безпосереднім тактом художника, але героєм роману про Шотландію стає англієць. На конкретних прикладах В. Скотт показав примітивність простих гірських жителів Шотландії, з усіма її особливостями, а також показав, як людина, вперше потрапивши у Шот-

ландію, гостро сприймає всі ці особливості, і, що для шотландця здається нормальним, є незвичайним і вражаючим для приїжджого, звиклого до зовсім іншої дійсності і цивілізації. "Ці дужі гультаї, мої родичі, – говорять про членів клану Мак Івор, – думають, що я володію цим маєтком, тільки для того щоб утримувати їх, і я повинен забезпечувати їх м'ясом і пивом, тим часом як самі вони нічого не хочуть робити, хіба що фехтувати, стріляти в ціль та бродити по горах, полюючи та ловлячи рибу, або ще п'янствувати і волочитися за місцевими дівками." (Частина XX) [5].

Приділяючи багато місця "шотландським старожитностям", вихваляючи далеке героїчне минуле Шотландії він все ж таки реалістично змальовував народне життя рідної йому землі, важке становище шотландців, особливо гірських жителів. Тому його землякам інколи здавалося, що В. Скотт відвернувся від своєї Батьківщини, будь-яке дійсне зображення помилок, допущених шотландцями в боротьбі проти воз'єднання з Англією і за збереження автономності, сприймалося в деяких колах Единбурга майже як святотатство. Але, за словами романіста реалістичне відображення дійсності, це не є неповагою до подвигів шотландських патріотів, він приклоняється перед їх героїзмом і самовідданою любов'ю до Вітчизни, проте він не хотів дати видуману картину життя Шотландії, а навпаки намагався відтворити її саме такою, яка вона була насправді. Отже, В. Скотт об'єктивно, наперекір власним національним і політичним симпатіям, зіставив дотримання традицій з усвідомленням того, що зміни необхідні, а розвиток безперервний.

Відтворюючи трагічну долю рідної землі в її одвічній боротьбі з поневолювачами і з більш могутніми сусідами, народні рухи та громадянські війни, які відбувалися майже безперервно впродовж всієї історії країни за незалежність, письменники показали ще й результат цієї безперервної боротьби – руїна. Це ще один трагедійний "феномен-символ", який періодично описується на сторінках романів В. Скотта і М. Старицького. Образ руїни в романах прозаїків набирає виразних історіософських і символічних рис, певним чином універсалізується, виявляючись на різних смислових площинах. Неодноразово вони виписують картини очевидної матеріальної руїни, винищених, спустошених і вигорілих сіл, хуторів, садиб, які мали, за задумом авторів, підтекстовий вплив за принципом "від протилежного". Так, наприклад у "Веверлі" знаходимо вражаючі картини спустошення країни: "Рухаючись на північ сліди війни ставали все помітнішими. Розбиті вози, убиті коні, хатини без покрівлі, дерева, повалені упоперек дороги, зруйновані або поки лише частково відновлені мости, – все говорило про те, що тут пройшли ворожі війська" (Частина LXIII) [5].

М. Старицький вражаючу руїнищенську картину виписує устами Івана Богуна і вказує на класично українську її причину – розбрат, чвари, зма-

гання за булаву на лихо людям. “... Да, булавы, о ней только и речь! Разве, помимо татар и ляхов, не проливали мы крови народной? Разве мало ее пролито?. И все из-за булавы! А каждый, кто тянулся к ней, кричал, что идет ради народного блага! Сначала один вырывал у другого булаву, а потом стали за нее хвататься по два разом, а потом и по три, и по четыре...”

... – Что вы сделали с бедной Украиной, со своей растерзанной матерью? Вы ее закопали живой в могилу и глумитесь еще вместе с неверными над святыми останками! Проезжай вдоль и впоперек край, богатый когда-то и колосистыми нивами, и степями, где паслись табуны скота и косяки коней, и “гаймы-садкамы”, где ютились пасеки, с уединенными хуторами и многолюдными селами да местечками, где кипела молодая жизнь, где пересыпался девичий смех с хватающей за сердце песней, – взгляни теперь на этот край свой родной все утонуло в крови, все покрылось грудой угля и пепла, все превратилось в немое кладбище-руину... Даже “хижому” зверю смутно ходить по этой безлюдной пустыне, и он воет, воет по угасшей здесь жизни!” [4, с. 893].

Укажемо ще на один аспект – реалізацію образу руїни. У діалогії знаковим образом постає образ садиби-хутора як мікрообразу життя людини у світі й суспільстві – хутір Сича. До рівня глибокого історіософського символу підноситься картина, в якій виписано перебування Івана Мазепи на руїнах Богданової садиби в Суботові і зустріч там із Богуном. “Вот оно, Субботово, жилище славного гетмана, – думал Мазепа, не отрывая глаз от запустевшего двора ... Причудливое воображение все вызывало перед ним образы покойной старины, ему казалось, что в глубине этой зеленой чащи уже мелькают какие-то белые тени, вот-вот и эта безмолвная руина оживет, раздастся зычный голос Богдана, зашумят трубы, заржут кони, засияет огнями весь дом.

Но кругом было тихо, безмолвно и грустно” [4, с. 176-177].

Образ руїни ми знаходимо і у романі В. Скотта. У “Веверлі” знаковим постає образ замку як мікрообразу життя людини у світі й суспільстві – замок Бредуордінів. “Увійшовши у двір, Едуард переконався, що всі побоювання, які викликали в ньому ці перші враження, цілком виправдані. Всі будівлі були розгромлені королівськими військами. Башти і прибудови головної будівлі обгоріли і почорніли від диму ... весь двір усяяний уламками меблів. Всі предмети, пов’язані із стародавньою славою роду Бредуордінов, яким барон у своїй фамільній гордості надавав великого значення, піддалися особливій нарузі. ... Легко собі уявити, з яким болісним відчуттям дивився Едуард на спустошення такого шанобливого житла. ... У той час, як Едуард, занурений в невеселі думи, через побачене видовище, почув зсередини будівлі знайомий голос, що наспівував старовинну шотландську пісню: “ Все скінчилося ... Всі мертві”

(Частина LXIII) [5]. Не забуваємо, що всі герої живі, але кожен пережив внутрішню катастрофу і минуле відійшло безповоротно.

Кожен образ несе у собі свою символіку, котра засвідчує драму національної історичної долі. Письменники постійно тримають у полі художнього зору образи-світи, періодично повертаючи до них героїв. Еволюція ж зображення цих образів-світів від квітучої ідилії до мертвотного спустошення, безсумнівно, символізує семантику глобальнішу – руїну ідеального образу життя, руїну самих основ людського буття. Зауважимо, що автори у романах створили і низку конкретних людських типів, котрі зазнали руїни душі, – це Мазепа і Дорошенко з дилогії М. Старицького, Фергюс і Флора Мак Івор, барон Бредуордін із "Веверлі".

Таким чином, у романній прозі В. Скотта і М. Старицького ключова проблема національного має різнобічне вираження, і практично кожна із граней проблеми, маючи переконливе художнє втілення, здобулася й на історіософське осмислення. Ідея державності у аналізованих романах прозаїків функціонує на таких рівнях: а) теоретико-політичному (ідея субдержавного положення Шотландії щодо Англії та України щодо Росії; якщо В. Скотт доволі послідовно дотримувався саме такої поміркованої політичної позиції, маючи надію на широку культурну автономію, то М. Старицький неодноразово наполягав усе ж на необхідності повноцінної держави); б) зоровому рівні (видимий образ Вітчизни у романах обох письменників); в) часовий образ Вітчизни (історична давнина і сучасність); г) роздуми і висловлювання носіїв національної ідеї про долю країни.

Література:

1. Грабовський П. Зверху сизий туман, знизу ніч заляга // Павло Грабовський. Зібрання творів: у 3 т. / . – К. : АН УРСР, 1959. – Т.2. – 1959. – 623 с.
2. Полішук В. Т. Художня проза Михайла Старицького: Проблематика й особливості поетики романів і повістей: монографія / Володимир Трохимович Полішук. – Черкаси : Брама, 2003. – 376 с.
3. Реизов Б. Г. Творчество Вальтера Скотта / Борис Григорьевич Реизов. – М. – Л. : Худож. лит., 1965. – 498 с.
4. Старицький М. Молодость Мазепы. Руина / Михаил Старицкий [Передмова, упорядкув. та наук. ред. Н. В. Левчик] . – К. : Укр. центр духовн. культури, 1997. – 984 с.
5. Scott Walter. Waverley or 'tis Sixty Years Since [Електронний ресурс] / Walter Scott. – Режим доступу: <http://arthurwendover.com/arthurs/scott/wvrly10/html>
6. Scott Walter. Introduction to Waverley / Walter Scott // [Електронний ресурс] <http://arthurwendover.com/arthurs/scott/wvrly10/html>

Сенчило Н. О.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, м. Київ

ТЕМИ-КОНСТАНТИ У ТУРЕЦЬКІЙ СОЦІАЛЬНІЙ НОВЕЛІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена аналізу основних тем-констант і домінуючих тематичних типів, поширених у турецькій соціальній новелі першої половини ХХ століття.

Ключові слова: тема-константа, соціальна новела, тематичний тип, соціальна проблематика.

Статья посвящена анализу основополагающих тем-констант и доминирующих тематических типов, распространенных в турецкой социальной новелле начала ХХ века.

Ключевые слова: тема-константа, социальная новелла, тематический тип, социальная проблематика.

The article is devoted to the analysis of the main constant themes and the dominating thematic types that are prevailing in Turkish social novella of the first half of the 20th century.

Key words: constant theme, social novella, thematic type, social problematic.

У ХХ ст. новела посідає у турецькій літературі важливе місце як жанр, який розвивається та утверджується у динамічному літературному процесі. Використання турецькими новелістами національних культурних зразків (Ефруз-бей, Джабі-ефенді), звернення до нових тем, які з часом стають універсальними, дозволяє знаходити і розглядати різноманітні типологічно-тематичні подібності, які виникають в процесі тривалого періоду акумулювання культурного досвіду, який, як правило, у художніх творах виявляється багатопланово. Теоретичні особливості жанру малої прози світової літератури простежені у працях І. Денисюка, В. Фашенко, Є. Кухарського, А. Михайлова, Л. Виготського, П. Ернста, Н. Яковлевої, Н. Айзенштейн та інших.

Обмежена кількість досліджень, присвячених вивченню функціонування тематичної парадигматики в турецькій соціальній новелі першої половини ХХ ст., спонукає нас до системного літературного аналізу її найпоширеніших тематичних зразків. Метою даного дослідження є спроба визначити домінуючі теми-константи та тематичні типи, які притаманні соціальній новелі початку ХХ ст.

У турецькій літературі на означення прозових творів традиційно вживалося запозичене з арабської мови слово *hikâye* – “оповідання, історія,

казка”, – зауважує Г. Халимоненко [10, с. 469]. Прикметною рисою жанру *hikâye* Г. Халимоненко визначає подібність до чарівної, фантастичної казки. Але “події в гікайе, на відміну від казки, сприймаються нами як цілком реальні, герої живуть за звичаями простого люду і сприймають довколишню фантастику дуже практично й раціонально” – наголошує дослідник [10, с. 469]. Літературознавець Омер Дерменджі зазначає, що “назва “новела”, яка походить з італійської мови, в турецькому мовознавстві ніколи не мала поширеного вживання. В сучасній турецькій мові *hikâye* означає літературний твір епічного жанру, коротший, ніж роман. Жанр *hikâye* містить опис лише одного явища, без другорядних” [3, с. 59]. Іноді, у літературі “на означення невеликого за обсягом розповідного твору може вживатися кілька термінів: “оповідання”, “розповідь”, “новела”. Спільними в них є лаконізм, яскравість та влучність художніх засобів, сконденсованість та яскраво вимальована дія, перевага сюжетної однолінійності та зведення до мінімуму кількості персонажів. Усі ці спільні моменти говорять про жанрову спорідненість *hikâye* та новели” – зазначає дослідник [3, с. 60]. Зважаючи на ряд спільних жанрових ознак *hikâye* та новели, ми схильні у нашому дослідженні користуватися останнім терміном.

Російські дослідники Н. Яковлева та Н. Айзенштейн появу турецької новели пов’язують із 70-х роками XIX ст., коли була надрукована перша збірка оповідань Агмета Мідгата (1844-1913) “Цікаві перекази” (“*Letâif-i Rivâyât*”), оповідання в якій, були побудовані на елементах побутової казки, анекдоту, прислів’їв та приказок, а також на використанні досвіду усних розповідей подорожуючих оповідачів-меддахів, які пропагували ідеї просвітництва та морального виховання особистості. Літературна діяльність Агмета Мідгата була спрямована на розвиток реалізму у турецькій літературі. В оповіданнях письменник порушує важливі соціальні проблеми: роль освіти, становище жінки у суспільстві тощо. Але, як зауважує Н. Айзенштейн, цей автор не прагне усвідомити сутність і принципи реалізму, а лише шукає незвичних героїв та ситуації [1, с. 38]. Про це свідчать його твори, нерозривно пов’язані зі старою літературною традицією.

У турецькому літературознавстві є різні погляди на виникнення жанру новели. Якщо традиційно відзначається, що оповідання є одним з важливих жанрів давньої тюркської літератури – у цьому жанрі написані епоси (“Книга мого діда Коркута” та дестани), то новели в європейському розумінні жанру виникли в період Танзімату. Першою збіркою новел вважається “Нічні оповідання” (“*Müşameretnâme*”) Еміна Нігата. Сабагаттін Чагин та Фазил Ёокчек у передмові до збірки Еміна Нігата зазначають, що “Нічні оповідання” є першим прикладом сучасного турецького оповідання і поєднують у собі як стиль, так і розповідну техніку народного турецького оповідання із особливостями європейської но-

вели. Сім новел циклу об'єднує сюжетна лінія, згідно якої група друзів збирається для того, щоб цікаво і з користю використати довгі й нудні зимові вечори і для цього по черзі розповідають про пригоди. Між 1871 і 1875 рр. надруковані як 12 збірок-циклів “Нічні оповідання” Еміна Нігата, що за структурою нагадують з одного боку казки “Тисячі й однієї ночі”, а з іншого – європейські “Кентерберійські оповідання” та “Декамерон” Бокаччо. Головними темами новел є кохання, пригоди, місіонерська діяльність тощо [14].

Інших поглядів дотримується Селім Ілері: загалом, заперечуючи роль давньої оповідної традиції як визначальної у формуванні жанру сучасної турецької новели, він, однак, виокремлює збірку “Фантазії” (“*Muhayyelât*”), написану у 1796-1797 роках Азізом Ефенді. Таким чином період початку формування сучасної турецької новели переноситься на кінець XVIII ст. Як зауважує дослідник, цей твір, зберігаючи у собі усі особливості оповідань виду казок “Тисячі й однієї ночі”, став новаторським, бо дія новел з усіма надприродними істотами: джини, пері й т.п. у Азіза Ефенді була перенесена на вулиці й атмосферу сучасного авторові Стамбула XVIII ст. Тут зустрічаються не лише назви вулиць й кварталів, але й реалістичні описи побуту й одягу мешканців. С. Ілері зазначає, що саме Азіз Ефенді став тим, хто, залучивши реалістичні описи, відкрив дорогу таким новелістам, як Емін Нігат та Агмет Мітгат. Утім, ані в “*Müsameretname*” Еміна Нігата, ані в “*Letâif-i Rivâyât*” Агмета Мітгата не розглядаються суспільні й особистісні проблеми османського суспільства, і навіть підняття теми життя невольників не носить реалістичного характеру. І хоч в новелі “Пригоди османського капітана з англійською дівчиною” Е. Нігат піднімає питання культурного протиставлення Сходу-Заходу, рівень розкриття теми залишається вкрай поверхневим. Таким чином, С. Ілері аргументовано доводить, що ранні спроби новелістики письменників Танзімату залишалися тісно пов'язаними зі східною традицією фантастичного оповідання, тому не можуть розглядатися як ґрунт утворення традиції сучасної турецької новели [12].

Перехідною ланкою до творів нового жанру С. Ілері називає новелу “Пантоміма” з циклу “Дрібниці” (“*Küçük Şeyler*”) Саміпашазаде Сезаї, написану 1892 року. У ній немає надприродних сил, оповідь розвивається єдиною лінією, сюжет обертається навколо нерозділеного кохання, в новелі описані духовні пошуки особистості. Переважною рисою новел Сезаї є психологізм, який письменник, однак, не переводить у соціальну площину. Але Сезаї прагнув зобразити людину свого часу, стиль життя, закарбувати думки тощо. Герої новел – прості “маленькі” люди, за образами яких стоять реалістичні картини життя. Слід зауважити, що творча манера Сезаї могла зазнати впливів творчості Альфонса Доде, твори якого перекладалися в Османській державі, починаючи з 1880-х років.

Найбільш реалістичним новелістом свого часу Ілері називає Набізаде Назима, твір "Карабібік" якого дослідник вважає еквівалентним реалістичному розумінню, запропонованого Емілем Золею. У цьому творі життя Анатолії описується на економічному підґрунті. У реалістичних картинах життя селян автору вдалося показати соціальну нерівність, особливості праці та побуту, типові риси психології селянина. Набізаде Назим заснував історичну течію в турецькій новелістиці, яка, однак, після нього довго не мала послідовників.

Укладач п'ятитомного видання "Новела в сучасній турецькій літературі" Омер Лекесіз, відзначаючи внесок Набізаде Назима у розвиток сучасної турецької новели, розпочинає антологію саме з його творів, таким чином характеризуючи їх як перші приклади жанру новели в турецькій літературі [13].

Турецькій новелі притаманні ті ж самі жанрові ознаки, що і світовій: лаконічність, економічність, точність зображально-виражальних засобів. Їй властива однолінійність фабули, наявність переломного моменту у простому й динамічному сюжеті, зведення до мінімуму персонажів та подій [4, с. 128].

Л. Алькаєва виділяє три етапи розвитку новели у турецькій літературі. За концепцією дослідниці перший етап починається з другої половини XIX століття і триває до 1908 р. Другий етап окреслюється початком молодотурецької революції (1908 р.) і продовжується до 20-х рр. XX століття. Третій етап, на думку дослідниці, збігається у часі з утворенням республіки, саме тоді з'являється нове покоління письменників, які привнесли тематичну новизну і стильове різноманіття у розвиток новели [2, с. 6].

Перший етап, на думку Л. Алькаєвої, є періодом становлення новели як нового жанру у турецькій літературі. Помітне місце у літературі періоду, який російська дослідниця окреслює як перший етап займав Галід Зія Ушаклігіль (1866-1945), відомий своїми демократичними настроями, порушуючи у новелах тему прав турецької жінки – одне з тих питань, в яких відбиваються аспекти моральних, культурних, економічних, політичних проблем.

Молодотурецька революція 1908 року спричинила зміни соціально-політичних умов розвитку країни. Активізується культурне життя, з'являються нові прозаїки – Омер Сейфеттін (1884–1920), Галіде Едіб Адивар (1883–1969), Рефік Галід Карай (1888–1969), Решад Нурі Гюнтекін (1889–1956) тощо. Автори під впливом нових соціальних умов все більше звертають увагу у своїх творах на суспільні проблеми. Розширюється тематичне коло новел, починає розвиватися жанр соціальної новели. У тематиці соціальних новел передусім закладена субстанційна основа безмежно широкого об'єкта художнього освоєння, тому в соціальних новелах зображено онтологічну цілісність і водночас її розмаїті

аспекти. Тематика новел багатопланова і складна, містить, крім онтологічних універсалій, локальні культурно-історичні рівні, розкриває феномени самоцінного індивідуального існування. Тематика турецьких соціальних новел репрезентує турецький народ і конкретну особистість того періоду. Засвідчує зацікавлення письменників народністю, наявними в кожній окремій людині та нації загалом, універсальних законів життя, показуючи в такий спосіб глибинні виміри художньої дійсності.

Після молодотурецької революції, новела у турецькій літературі набуває цілісних жанрових рис, перебираючи на себе роль, яка порушувала важливі суспільні та етичні проблеми. Письменники у своїх творах відмовляються від романтичного пафосу і салонної вишуканості, надаючи перевагу змалюванню лаконічних картин з реального життя. У творах провідних новелістів цього періоду – Омера Сейфеттіна і Рефіка Галіда – з'являються нові герої, прості люди з відповідною їм дійсністю: побут, інтер'єром, місцем життя і праці. Автори продовжують розробляти у літературі образи селян і ремісників (С. Ертем “Оповідання про фабричну трубу”, С. Коджагьоз “Насип”, С. Фаїк “Так ось вони, люди...” та ін.). О. Сейфеттін – майстер сатиричної новели, на фоні реального життя висміює негативні людські риси: тупість, жорстокість, аморальність тощо (“Колекція”, “Самотній сміливець”, “Зустріч зі справжнім селянином” тощо).

Для третього етапу розвитку новели у турецькій літературі за Л. Алькаєвою характерним є продовження і поглиблення соціальної проблематики, у прозі з'являються представники різних соціальних прошарків. Хоча для багатьох письменників новела не є основним жанром, автори також працюють над великими епічними формами, вона все ж не втрачає своєї актуальності, урізноманітнюючи тематику і проблематику. А. Михайлов зауважує, що новела допускає не тільки різні відступи від своїх структурних принципів, втрачаючи свою специфіку, але й без втрати цієї специфіки цілком здатна на різноманітні трансформації [6, с. 248]. Тому турецька соціальна новела постає у різних формах, по-різному модифікуючи логічну основу. Письменники прагнуть уникати власної оцінки зображуваного, реалістично описуючи правду життя. Змістове коло представлених у творах подій, що формують художню основу новел, значно розширюється. Тематика новел органічно пов'язана з проблематикою, яка порушується у кожному конкретному творі, потребує осмислення. Тема разом з ідеєю створює ідейно-тематичну єдність новели і постає підвалиною художнього твору. Вона, як проблема чи персонаж, є складовою цілісного світосприйняття письменника, може повторюватися у творах різних авторів, перетворюючись у своєрідну тему-константу. Наприклад, тема становища жінки у суспільстві у новелах О. Сейфеттіна, Р. Галіда, С. Дервіш, або тема “маленької” людини у С. Сезаї та С. Фаїка тощо.

Серед дійових осіб у турецькій соціальній новелі з'являється герой,

що несе в собі сильні риси характеру, який здатний на вчинки і на протистояння соціальному злу, яке є непоборним для пересічних персонажів. Наприклад, у новелі Омера Сейфеттіна "Самотній сміливець" таким героєм виступає жінка-месниця, активність бідної селянки спрямована на те, щоб помститися за смерть батька і під страхом смерті вигнати "... всіх чужинців, що поселилися у тій місцевості – лісників, пастухів, які зі зброєю у руках розгулювали серед беззбройного населення"[9, с. 370]. З ім'ям Омера Сейфеттіна Н. Айзенштейн та Н. Яковлева пов'язують становлення реалістичного напрямку у турецькій літературі та появу самобутньої турецької новели з гострою соціальною проблематикою [11].

Герой новели Рефіка Галіда "Понад силу" турок Субгі вступає у боротьбу з дев'ятьма американськими моряками, які безкарно принижують його співвітчизників. Образ Субгі, що загинув у нерівному поєдинку, виростає в символ пригнобленої, але нескореної Туреччини. Зовнішня тема новел О. Сейфеттіна "Самотній сміливець" і Р. Галіда "Понад силу" – боротьба за свободу і національну гідність турецького народу.

Оскільки "категорія героя знаходиться в складному взаємозв'язку з поняттям "тип"[4, с. 447] (тип – готова форма особистості), то в турецькій соціальній новелі, можна виділити форму літературного типу як факт історичної дійсності – соціальний тип. Таким соціальним типом є образ "маленької" людини, який з'являється у прозі Саміпашазаде Сезаї і набуває чітких визначених рис у новелах Саїда Фаїка. Соціальний тип у турецькій новелі визначається переш за все приналежністю до певного роду діяльності. "Маленькі" люди у прозі Саїда Фаїка – це рибалки, селяни, торговці тощо. Новели С. Фаїка об'єднані загальною ідеєю гуманізму і поваги до простих людей, проте у творах чітко виділяються різні плани оповіді, що визначаються певною авторською позицією. Якщо інтелігент – герой новели "Вони були схожі" тільки починає бачити горе людей і зайнятий переважно аналізом свого ставлення до побаченого, то у новелі "Самовар" позиція героя змінюється. Життя трудівника Алі, його радість і горе простежуються оповідачем вже зсередини. Тобто те життя, яке описує автор не є йому чужим і далеким чи непов'язаним з дійсністю. У новелі "Двоє" Саїд Фаїк розкриває складний духовний світ простої людини [7, с. 122-129]. Принцип поведінки, незалежний від зміни окремих ситуацій (дійова особа весь час залишається сама собою) і визначає відповідний тип, який у даному випадку складається зі збірної тематики "маленької" людини. "Маленька" людина вийшла з народу – це безправний пересічний турок, який мовчки терпів приниження і працював на фабриках, обробляв землю, випасав худобу і разом з тим терпів злидні і голод. Типові герої новел Саїда Фаїка, як правило, мали прототипи у реальному житті, письменник звертався до теми "маленької" людини внаслідок безпосереднього контакту з дійсністю.

І в період становлення новели у турецькій літературі, і у час її розквіту письменники звертаються до теми становища жінки у суспільстві, яка розробляється з різних позицій. У новелі Галіда Зії Ушаклігіля “На побігеньках” дівчина Шеріфе з бідної сім’ї покірно виконує численні вимоги, з якими звертаються до неї заможні сусіди. Спочатку вона бавить дітей, потім веде їх до школи, а подорослішавши, майстерно готує придане панночкам із заможних родин, супроводжує їх на ринок. Ці безкоштовні послуги багатим сусідам переслідують героїню навіть після заміжжя. Звернення до простої дівчини як літературного образу, наділення її позитивними людськими якостями – спосіб привернути увагу до соціальної нерівноправності у суспільстві.

Жертвами соціальних умов життя, “пропащими” жінками зображені героїні у новелах Сауд Дервіш “Місто, через яке я проїжджала” і Омера Сейфеттіна “Хліб і оливки”.

Трагічна доля жінок-робітниць шовкопрядильної фабрики, які через тяжку, виснажливу працю помирають, змальована у оповіданні “Плата за мовчання” Рефіка Галіда Карая.

Для Туреччини важливою соціальною проблемою було становище селянства і письменники у новелі звертається до теми селянина.

Селяни цілого регіону стають жертвами релігійних забобонів у новелі Садрі Ертема “Оповідання про фабричну трубу”, якими підступно скористався власник фабрики, отруївши сади і поля людей, а потім за безцінь скупивши їхні землі. Довірливість і беззахисність селянина показує С. Ертем в іншій новелі “Це поле за документами – ліс”. Перебуваючи в армії, Мегмет повірив словам свого лейтенанта: “Коли вас розпустять по домівках, постарайтесь, щоб жодна п’ядь землі не гуляла”[8, с. 184]. Але, зібравши врожай на пустці, Мегмет потрапив до в’язниці за зазіхання на державну власність. Довірливість і працьовитість селянина протиставляються порожній балаканині інтелігента, автор показує глибоку прірву між політичними гаслами і реальними справами в державі.

У новелах “Самотній сміливець” О. Сейфеттіна та “Історії одного злочину” С. Фаїка зображені такі селяни, які не пробачають образ і вміють досягати не тільки поставлених перед собою цілей, але й гідно покарати кривдників.

Образи селян часто уподібнюються іншим героям новел – робітникам. У ряді творів письменники описують вже не селянина, а робітника, який змушений тяжко працювати за мізерну платню, шукати найдешевше житло – таким, наприклад, є життя чорноробів, вихідців з Анатолії у новелі Саїда Фаїка “Так ось вони, люди...”.

Формування новели, як нового прозового жанру у турецькій літературі, починається у XIX ст.. Фантастично-пригодницька тематика новел поступово змінюється соціальною. На початку XX ст. у малій прозі

з'являються нові герої – прості люди, які живуть у реальному середовищі і відповідно діють у часі своєї дійсності. Домінуючим типом у турецькій новелі першої половини ХХ ст. є реалістичний тип "маленької" людини, який формується як винятковий факт історичної реальності. До основних тем-констант соціальної новели належать: боротьба за свободу і національну гідність турецького народу, до якої зверталися Р. Галід, О. Сейфеттін, соціальна нерівність у суспільстві (Г. Зія Ушаклігіль, Р. Галід), становище жінки у суспільстві (С. Дервіш, О. Сейфеттін), тема селянства (С. Ертем, С. Фаїк) тощо.

Література:

1. Айзенштейн Н. Из истории турецкого реализма / Наталья Айзенштейн. – М. : Наука, 1968. – 284 с.
2. Алькаева Л. Турецкая новелла ХХ века / Л. Алькаева // Наша улица. Турецкая новелла ХХ века. – М. : Восточная литература, 1962. – С. 3-21.
3. Дерменджи О. Мустафа Кутлу – повернення до традиції в сучасній турецькій літературі / Омер Дерменджи // Вісник: Східні мови та літератури. – К. : "Київський університет", 2001. – Вип. № 5. – С. 59-60.
4. Культурология. Энциклопедия: в 2-х т. [Гл. ред. и автор проекта С. Левит]. – М. : РОССПЭН, Т. 2. – 2007. – 1184 с.
5. Літературознавча енциклопедія: у 2 Т. [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К.: Видавничий центр "Академія", Т. 2. – 2007. – 622 с.
6. Михайлов А. Новелла // Ю. Боров, Н. Гей. Теория литературы. Роды и жанры. – М. : ИМЛИ РАН, 2003. – С. 245-250.
7. Наша улица. Турецкая новелла ХХ века. – М.: Восточная литература, 1962. – 421 с.
8. Плата за молчание. Рассказы турецких писателей. – Л. : Художественная литература, 1974. – 366 с.
9. Сейфеддин О. Избранное / О. Сейфеддин. – Л. : Художественная литература, 1987. – 416 с.
10. Халимоненко Г. Історія турецької літератури / Григорій Халимоненко. – К. : 2009. – 544 с.
11. Яковлева Н. Турецкая новелла от первых шагов до поры зрелости / Н. Яковлева // Плата за молчание. Рассказы турецких писателей. – Л.: Художественная литература, 1974. – С. 3-16.
12. İleri S. Türk Öykücülüğünün Genel Çizgileri [Електронний ресурс] / S. İleri. – // режим доступу: <http://www.gezenbilir.com/index.php?PHPSESSID=8gnh483kdv4l2ne5fdkl105ph4&topic=20505.msg154157#msg154157>.
13. Lekesiz Ö. Yeni Türk Edebiyatında Öykü I. / Ö. Lekesiz. – İstanbul: Kaknüs Yay., 1999.
14. Nihat E. Müsameretname / E. Nihat. – İstanbul : Özgür Yay., 2003.

Сташенко О. С.,

Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України

ПОЕТИКА ФЕМІНІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ В РОМАНАХ І. РОЗДОБУДЬКО “ОСТАННІЙ ДІАМАНТ МІЛЕДІ” І Е. МАКЛАФЛІН ТА Н. КРАУС “ЩОДЕННИКИ НЯНІ” (КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ)

У статті проводиться компаративний аналіз поетики феміністичного дискурсу в романах І. Роздобудько “Останній діамант міледі” і Е. МакЛафлін та Н. Краус “Щоденник няні” на їх наративному і тематично-проблемному рівнях. На підставі порівняльного аналізу текстів творів робиться висновок про те, що, незважаючи на приналежність романів до жанру масової літератури, письменниці звертаються до актуальної проблематики сьогодення, яка стосується жіночих проблем в сучасному українському і американському суспільствах, а саме: що означає бути “сильною жінкою”, сприйняття жінки чоловіком лише як сексуального об’єкту, проблеми жінки сімейного характеру, “фемінізованого” типу чоловіка.

Ключові слова: поетика, проблематика, феміністичний дискурс, масова література, роман, компаративний аналіз.

В статті проводиться компаративний аналіз поетики феміністичного дискурсу в романах І. Роздобудько “Последний бриллиант миледи” і Э. МакЛафлин и Н. Краус “Дневник няни” на их нарративном и тематически-проблемном уровнях. На основании сравнительного анализа текстов произведений делается вывод о том, что, несмотря на принадлежность романов к жанру массовой литературы, писательницы обращаются к актуальной проблематике сегодняшнего дня, которая касается женских проблем в современном украинском и американском обществах, а именно: что значит быть “сильной женщиной”, восприятие женщины мужчиной только как сексуального объекта, проблемы женщины семейного характера, “феминизированного” типа мужчины.

Ключевые слова: поэтика, проблематика, феминистический дискурс, массовая литература, роман, компаративный анализ.

The article deals with the comparative analysis of poetics of feminist discourse in the novels of I. Rozdobudko “The Last Diamond of Milady” and E. McLaughlin and Nicola Kraus’s “The Nanny Diaries” at their narrative and thematic-problematic levels. Based on the comparative analysis of the texts the following conclusions can be drawn: despite belonging to the novel genre of popular literature, writers refer to the actual problems of today, which related to women’s issues in modern Ukrainian and American society, namely: what it means to be “strong woman”, perception of women by men only as sexual objects, the problems of family matters, “feminised” type of a man.

Keywords: poetry, problematic, feminist discourse, popular literature, novel, comparative analysis.

У сучасному світі значна увага приділяється феміністичній проблематиці, але недостатньо уваги присвячено її відображенню в літературі з точки зору компаративістики. Це набуває особливо важливого значення при врахуванні того факту, що сучасний світ переживає активну фазу взаємної ідейної та культурної інтеграції. Серед сучасних авторів, які належать до феміністичної літератури, особливо вирізняються поетати І. Роздобудько і Е. МакЛафлін та Н. Краус. Водночас компаративістичний аналіз творів відомих письменниць сучасності І. Роздобудько і Е. МакЛафлін та Н. Краус є показовим та знаковим із метою виявлення спільних й відмінних типологічних структур у творах "Останній діамант міледі" і "Щоденники няні". Порівняльний аналіз зазначених творів української та американських письменниць надасть змогу з'ясувати можливі впливи або взаємовпливи феміністичної ідеології на літературні процеси сучасності, зокрема у сфері жіночого письменства в Україні та США. Типологічне вивчення літературних явищ у компаративістському аспекті дозволить виокремити структурні властивості творів та окреслити системні подібності та відмінності, що надасть подальший поштовх для поглибленого вивчення феміністичної проблематики в літературі.

Об'єктом дослідження цієї статті є компаративний аналіз поезики творів І. Роздобудько "Останній діамант міледі" і Е. МакЛафлін та Н. Краус "Щоденники няні" із виявленням феміністичного дискурсу на їх наративному і тематично-проблематичному рівнях. Водночас мета статті полягає у компаративному дослідженні поезики феміністичного дискурсу у зазначених вище романах письменниць.

За допомогою методики паралельного зіставлення та герменевтичного аналізу можливе проведення порівняльного дослідження у літературних творах І. Роздобудько "Останній діамант міледі" і Е. МакЛафлін та Н. Краус "Щоденники няні" із виявленням низки різномірних літературних явищ у цих творах для виокремлення контекстуальних аналогій і контрастів.

Сьогодні фемінізм знайшов своє виявлення в усіх галузях гуманітарних наук, але саме в художній літературі він активно запроваджує і поширює своїх ідей і настрої, які вже впродовж двадцяти років активно впливають на суспільну свідомість [6, 154]. Значна увага приділяється проблемам феміністичного дискурсу в літературі, які привернули увагу багатьох науковців як в Україні і США, так і в інших країнах світу (Н. Зборовська, Є. Кононенко, О. Забужко, В. Агєєва, І. Жерьобкіна, Т. Гундорова, О. Кись, Н. Вульф, К. Міллет, Г. Еріксон, А. Джонс, В. Вульф, Е. Шовалтер та інші). Враховуючи актуальність феміністичної тематики у масовій українській і американській літературі, слід зазначити, що одними з найуспішніших і найвідоміших сучасних письменниць в Україні і США, які працюють в жанрі масової літератури, є І. Роздобудько і Е. МакЛафлін та Н. Краус.

Проза авторок викликає зацікавлення насамперед тим, що, окрім цікавого пригодницького сюжету, вона має великий тематичний обсяг.

Унікальність роману І. Роздобудько “Останній діамант міледі” полягає в тому, що в ньому авторка вміло інтерпретувала пригоди героїв О. Дюма, описуючи їх у формі сюжетної та часопросторової подорожі. Мотив пригод виступає у домінуючій ролі у творі, в якому І.Роздобудько використала формулу-конструкт “поетика усеможливих пригод” [2, с. 45]. Жанна, нащадок відомої міледі з роману А.Дюма, вирішила помститися чоловічий четвірці (Жан Дартов, Семен Атонесов, Вадим Портянко, Ярик Араменко) за те, що вони викрали рукописи її чоловіка Макса. Але її план зазнає поразки і місце ангела-помсти займає сестра Жанни Влада.

На відміну від І. Роздобудько, яка у своєму романі “Останній діамант міледі” використовує пригодницький жанр [7, с. 426] або, якщо бути точнішим, полеміко-пригодницький [2, с. 45], американські письменниці, на думку багатьох дослідників і літературних критиків (Д. Маслін, Д. Мендельсон, С. Захарек, Е. Гордон), вдалися до сатири, іронії й гумористичної форми оповіді, особливо якщо взяти до уваги те, що Нен, героїня їхнього твору, описувала досить сумні для себе події. Це і складає ефективну комбінацію твору: “Щоденники няні” є гумористичним романом, але водночас він доволі сумний [13]: Нен висміює спосіб життя родини Х., але водночас вона страждає від того, як жорстко вони із нею поводяться.

Наративний аспект у романі І. Роздобудько “Останній діамант міледі” реалізовується за допомогою як монологічної, так і діалогічної форми оповіді, які тісно переплетені в сюжетному розгортанні подій. Особливо яскраво це видно із монологу чоловіка однієї з головних героїнь Макса, викладеного ним у вигляді манускрипту, який читала Влада [9, с. 31], сестра його дружини Жанна. Авторка ніби від свого імені розповідає про пригоди своїх протагоністів, описуючи думки, роздуми або подаючи описи пейзажів. На відміну від української письменниці, Е. МакЛафлін та Н. Краус створили роман у вигляді комбінації ліричного монологу Нен (дівчини студентки, яка знаходиться у пошуках роботи) і діалогічної форми оповіді від її особи. Нен виступає у романі автором-моралістом і критиком заможних жінок з Манхеттену, які не бажають займатися вихованням своїх дітей, працювати і ставитися з повагою до інших осіб.

У вирі подій у романі української письменниці діалоги, розмови та розповіді героїв емоційно насичені (“О, жінко!” [9, с. 90], “Дияволиця!” [9, с. 7], “Жінкам потрібні лише гроші!” [9, с. 111], “... яка дівочка!” [9, с. 106], “Я вчора познайомився з такою жінкою! <...> А головне – із нею можна роз-мов-ляти!” [9, с. 107]), адже саме така емоційність і виступає головною ознакою романтичності текстової лінії, де стилістика домінує над культурною рацією [2, с. 45]. З наведених вище прикладів видно, що авторка приділяє достатньо уваги проблемі сприйняття чоловіком жінки

як об’єкту чоловічих прагнень, лише тіло, що яке може дати насолоду [1, 318]. І хоча “жіноча сексуальність у жіночій українській літературі товаром не стала” [5, 244], але І. Роздобудько в “Останньому діаманті міледі” на прикладі саме опису зовнішності та контрастності головних героїнь Жанни та Влади демонструє внутрішню силу жінки. На противагу феміністичної реінтерпретації образу жорстокої міледі в романі А. Дюма “Три мушкетери”, виступає образ ніжної Жанни – втілення людських чеснот. Незважаючи на те, що на початку твору Жанна виступала як втілення жіночої сильної натури, вона не змогла протистояти чоловічій четвірці, помста яким стала сенсом її життя: вона будь-якою ціною жадала змусити викрадачів роману у її чоловіка Макса заплатити за свій вчинок. У змалюванні жорстокої четвірки друзів-викрадачів (Жан Дартов, Семен Атонесов, Вадим Портянко, Ярик Араменко) І.Роздобудько також вдалася до методу реінтерпретації. В цих образах простежується подібність до героїв А. Дюма в романі “Три мушкетери”, але й вбачається елемент сатиричного пафосу: усі вони несправедливо володіли земними благами, але жоден з них не був їх вартий. Їх жадібність, ворожість, хитрість та зневажливе ставлення до жінок виявилися для них фатальними.

Героїня-феміністка Нен [14, 202] у романі “Щоденники няні” любить дітей і вже мала досвід роботи нянею в інших заможних родинах Нью Йорка. Вона розповідає історію про свою роботу нянькою в родині Х. з престижного району Верхній Іст Сайд на Манхеттені. Американські письменниці, які в минулому також працювали няньками, створили історію, використовуючи свій власний досвід.

Що стосується американського втілення сучасного феміністичного дискурсу, то Е. МакЛафлін та Н. Краус підкреслено “дозволяють” своєму протагоністу Нен досить часто вживати ненормативну лексику: “Лайно!” [8, с. 21], “Фігово!” [8, с. 23], “От чорт!” [8, с. 24], “Мудаки!” [8, с. 37], “Спесиві жлоби” [8, с. 37] тощо. В цьому випадку також можна говорити про емоційну насиченість мови головної героїні, але як зазначала В. Соланс щодо концепції екстремального фемінізму: “Коли справжні, не скалічені загальноприйнятими нормами поведінки жінки залишаються самими собою, там утворюється дивовижне мікросуспільство” [4, с. 269]. Авторки зобразили Нен правдивою, емоційною, співчутливою та відкритою, тобто справжньою, без приховування рис власного характеру або емоцій. Вона також дуже обережні у зображенні своєї героїні Нен: не дивлячись на те, що та постійно розповідає своїм друзям і родичам про труднощі на роботі, вона не виглядає слабкою дівчиною, яка має потребу жалітися іншим [11]. Навпаки, письменниці змальовують Нен критично піддаючи сумніву правильність піклування про дітей матерів з великими статками: “Як доросла інтелігентна жінка перетворюється на когось, чие стерильне королівство зводиться до шкафчиків для білизни, розташова-

них в алфавітному порядку та заміників молока? Де ж місце для дитини?” [8, с. 8]. Цим самим Е. МакЛафлін та Н. Краус порушують проблему материнства в США. Ця проблема подається різнопланово. По-перше, висвітлюється проблема піклування про дітей саме матір'ю більше, ніж батьком. По-друге, сучасна заможна жінка в Америці намагається, в свою чергу, “зкинути” процес догляду й виховання дитини на інших менш забезпечених жінок, для яких робота не є способом самореалізації, а необхідною умовою для виживання. І якщо змушена заробляти гроші власною працею Нен виступає протагоністом в романі, то саме антагоністами представлені її роботодавець міс Х. (вільна від роботи шанувальниця дорогих брендів, найбільш активно діяльністю якої є імітація власної значимості) і містер Х. (впливовий інвестиційний банкір, який проводить дуже мало часу вдома з родиною). Міс Х. вбачає в своєму сині Гресерві лише аксесуар, але не вважає за потрібне приділяти йому свій час, якого в неї багато. Все її життя зводиться до дорогого одягу і піклування про власний авторитет в очах обслуговуючого персоналу, який вона завжди принижує. Але те саме відбувається в її відносинах із чоловіком. Відчуваючи фінансову залежність своєї дружини від нього, він ігнорує її, зраджує з іншими жінками й замість того, щоб більше часу проводити з родиною, шукає інші розваги для себе. І якщо залежна від його грошей дружина намагається робити йому зауваження, він одразу знає, як її вгамувати: “Я, не турбуючись про себе, як останній ідіот стирчу на роботі по вісімдесят годин на тиждень, ламаю мізки, щоб ти сиділа тут у своїх жемчугах, зі своїми шторами по вісімсот доларів та “благодіійною діяльністю” і ще допитувалася як я проводжу свій час?” [8, с. 103].

Але чоловічі персонажі Е. МакЛафлін та Н. Краус не усі представлені в негативному світлі. Хлопець Нен на ім'я Г.С., який мешкає в тому самому будинку, що і родина Х., завжди намагається надати усіляку підтримку своїй дівчині. Він добре виглядає, розумний, намагається досягти чогось у своєму житті і дуже уважний до своєї дівчини. Але письменниці разом з цими позитивними рисами додали ще одну – “фемінізованість”. По-перше, хлопець досить тривалий час не міг запросити на побачення Нен, хоча вони відверто подобались один одному. А, по-друге, коли вони разом знаходились у барі і зустріли п'яних однокурсників Г.С. і почали ображати Нен, дозволяючи образливі жарти стосовно її роботи нянькою, рішучий опір вони отримали саме від неї: “Жадаєте дізнатися, якими бувають татусі? Такими самими, якими ви станете за два роки. І вони сплять із нянями. Але не сплять з дружинами. І, взагалі, ні з ким. Тому що робляться товстими, лисими, втрачають апетит та багато п'ють. Тому що так треба. Тому що так вони повинні. Не по бажанню. Так що, розважайтесь, хлопці. Поки ще можете.” [8, с. 36]. При цьому Г.С. лише промовчав і при наступних зустрічах лише виправдовувався.

У романі "Останній діамант міледі" позитивним чоловічим персонажем виступає Макс – чоловік Жанни, але його образ також уособлює "фемінізований" тип чоловіка І. Роздобудько [3, с. 60]. Макс був головою родини, але втратив розум та силу для подальшої боротьби за себе і свою родину після викрадення його роману й друкування його під чужим ім'ям. І саме в цей момент, коли Жанна зникла, а Макс втратив здоровий глузд, на головні позиції несподівано вийшла Влада – колись домогосподарка із нереалізованим життєвим потенціалом і принесена собою ж в жертву заради добробуту своїх родичів. "Останній діамант міледі" демонструє непереможність жіночого начала у зіставленні "чоловік – жінка", що й є основною проблемою роману [2, с. 48]. Влада – сильна, вольова і рішуча, шукає спокій в житті, а її сестра Жанна, яка з самого початку виступала у ролі сильної та досить успішної з точки зору соціуму жінки – навпаки, ніжна постать, яка так само, як і Макс, відступає при появі труднощів. "Сильна жінка" у Роздобудько Влада опікується слабкою Жанною. На прикладі сестер авторка протиставляє два різні типи жінок: сильну та слабку, сильну та "жінку-метелика", радянську та гламурну [3, с. 60]. За допомогою такої бінарної опозиції І.Роздобудько порушує питання про те, яка ж з двох сестер сильніша, що в свою чергу переростає в більш глибоке питання: в чому сила жінки? Змальовуючи та протиставляючи Владу і Жанну, І.Роздобудько, як і американські письменниці, представляє концепт материнства: відповідальність переходить від одного персонажу до другого і до цього прив'язані родинні зв'язки та почуття [3, с. 59].

Так само, як і І. Роздобудько, МакЛафлін та Н. Краус порушують питання: хто така "сильна жінка"? Письменниці представляють декілька таких образів у романі. В першу чергу, образ пихатої міс Х. протиставляється образами її працьовитих служниць. "Безпорадна" міс Х. посеред ночі викликала до себе прибиральницю Конні (яка змушена була добиратися з віддаленого Нью Йоркського району Бронксу до елітного Манхеттену і залишити своїх власних дітей вночі ночі із сестрою). Міс Х. хотіла, щоб Конні посиділа з її сином Греєром, адже сама вона вважала себе в поганому для цього стані: переживала через те, що її чоловік містер Х. збрехав щодо свого відрядження і не приїхав святкувати з нею День закоханих [8, с. 86-87]. По-друге, це порівняння міс Цукерман (заможної подруги міс Х.) та Сайми (няні із Сан Сальвадора), яка мала кваліфікацію інженера і працювала на родину Х., виявляючи при цьому дивовижне терпіння і внутрішню силу [8, с. 93] Наступна опозиція це міс Х. і няня Нен, яка виховувала сина міс Х. неначе свого власного. Окрім роботи нянькою Нен виконувала тисячі усіляких доручень різного характеру і, при цьому, навчалася в коледжі, сама будувала своє життя, не залежачи ні від кого.

Ще одним прикладом залежності жінки від чоловіка є зустріч колиш-

ніх однокласниць подруг Нен і Сари із Александрою і Ленглі. Першим питанням, яке задали дівчата, було, чи знайшли вони чоловіків [8, с. 71]. Авторки зобразили Александру і Ленглі дівчатами, які знаються лише на примітивних речах, таких як шикарні прогулянки або модні журнали. Вони хотіли лише одного: слідувати за своїми чоловіками. Натомість, Нен поділилася своїми планами відкрити школу для позашкільного навчання, для того, щоб зосередитися на дитячій творчості, як на засобі самовираження. Це не викликало жодних емоцій у дівчат і Нен помітила, що вони її просто не розуміють. Нен лише зазначила: “На мене дивляться дві пари порожніх очей” [8, с. 72]. Для того, щоб хоч чимось зачепити Олександру і Ленглі, Сара сказала, що працюватиме в модному журналі для жінок. Як і очікувала Сара, дівчата почали радісно “верещати” [8, с. 72]. При цьому авторки продемонстрували розумову перевагу саме незалежних від чоловіків Нен та її подружки Сари.

На сьогоднішній день українка І. Роздобудько і американки Е. МакЛафлін та Н. Краус відомі як у своїй країні, так і за її межами. Вони представляють сучасну українську (І. Роздобудько) і американську (Е. МакЛафлін та Н. Краус) масову літературу і вдало порушують у своїх творах серйозну тематику і проблематику. Це може бути підтверджено зіставленням поезики і проблематики феміністичного дискурсу на прикладі популярних романів “Останній діамант міледі” і “Щоденники няні”. Внаслідок проведеного порівняльного дослідження на різних поетикальних рівнях, а саме наративному і тематично-проблематичному, можна зробити висновки про те, що відома сучасна українська письменниця в романі, працюючи в полеміко-пригодницькому жанрі, вдалася до методу реінтерпретації історії міледі, Д’Артан’яна і трьох мушкетерів з відомого роману А. Дюма “Три мушкетери”. Що стосується Е. МакЛафлін та Н. Краус, то вони вдалися при створенні роману до гумористичної форми зображення героїв і подій, при цьому низка дослідників і літературних критиків відносять його також й до сатиричного. Кожен з персонажів І. Роздобудько має свій власний внутрішній біль і глибокий театр душевних переживань. Вони не можуть бути щасливими і в цьому виявляється трагічність їх долі. Те саме можна зазначити й про героїв Е. МакЛафлін та Н. Краус: як протагоніст, так і антагоніст вважають себе нещасними і кожен переживає власні проблеми і несправедливість по відношенню до нього.

Для образів роману І. Роздобудько “Останній діамант міледі” характерним є протистояння “жінка – чоловік”, що і складає сюжетну лінію твору: сильна жінка – слабкий чоловік. Таке ж протистояння присутнє в творі “Щоденники няні”, але в більшій мірі до нього додається протистояння жінок з різними життєвими укладами, недостатками й відношенням до материнства. Ще однією особливістю роману “Останній діамант міледі” є те, що авторка торкається теми чоловічого сприйняття жінки лише

як об'єкту для отримання задоволення. Е. МакЛафлін та Н. Краус також піднімають це питання, але лише для того, щоб на цьому тлі зобразити контраст "сильна жінка" – "слабкий чоловік".

Таким чином, письменниці І. Роздобудько в романі "Останній діамант міледі" і Е. МакЛафлін та Н. Краус в "Щоденниках няні", представили національні концепти вираження феміністичного дискурсу в своїх творах, які, окрім цього, містять тематичне і проблематичне навантаження, що й виражається в їх поетиці.

Література:

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. / В. Агеева. – К. : Факт, 2008. – 360 с.
2. Голобородько Я. Українська fashion- література (Тексти і цінності Ірен Роздобудько). / Я. Голобородько // Вісник Національної академії наук України / Есей. – 2010. – № 1. – С. 44-50.
3. Джугастрянська Ю. Ірен Роздобудько: коли жінка – поет. / Ю. Джугастрянська // Дивослово. – 2009. – № 1. – С. 59-61.
4. Загурська Н. От "порядної львівської пані" до "bitches get everything": гендерные стратегии в современной украинской литературе / Н. Загурська // Гендерные исследования. – 2007. – № 15. – С. 256-271.
5. Загурська Н. Политическое воображаемое гендерных исследований в бывшем СССР: взгляды изнутри, снаружи и со стороны. Круглый стол // Гендерные исследования. – № 15. – 2007. – С. 8.
6. Льюн И. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. / И. Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 255 с.
7. Качак Т. Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації / Т. Качак // Ключ / Дослідження дитячої літератури: сучасні інтерпретаційні стратегії. Випуск XX. – 2010. – С. 425-437.
8. Краус Н., Маклохлин Е. Щоденники няні./ Переклад з англ. Перцевої Т. Н. Краус, Е. Маклохлин. – М. : АСТ Люкс, 2004. – 164 с.
9. Роздобудько І. Останній діамант міледі. / І. Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2010. – 222 с.
10. Філоненко С. Термін "жіноча проза" як проблема літературознавства / С.Філоненко // http://bdpu.org/philological_faculty/Ukr-zarub_lit/s_filonen/index.html?searchterm
11. Bloomstran Shannon. The Nanny Diaries.// S.Bloomstran/ http://www.mostlyfiction.com/humor/mclaughlin_kraus.htm
12. Donahue Deirdre. "Nanny" knocks rich and famous on their funnies.// D.Donahue / <http://www.usatoday.com/life/books/2002/2002-03-14-nanny-diaries-review.htm>
13. Maslin Janet. The Walls May Not Have Ears, But the Nanny Does.// J.Maslin / <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=990DE4DA1F31F937A35750C0A9649C8B63>
14. Westmoreland Kalene. Interior Revolutions: Doing Domesticity, Advocating Feminism In Contemporary American Fiction: A dissertation, PhD: May 2006 / K.Westmoreland. – 2006, Tarleton State University. – Tarleton, 2006. – 245 p.

Хабета І. М.,

Національний університет "Острозька академія", м. Остроз

КОНСТРУЮВАННЯ ДИСТОПІЙНОГО СВІТУ У РОМАНІ М. ЕТВУД "ОРИКС І КРЕЙК": ПРИНЦИП БІНАРИЗМУ

У статті шляхом виділення ряду бінарних опозицій розкрито проблематику роману-дистопії канадської письменниці М. Етвуд "Орикс і Крейк" (2003) з точки зору постколоніальної критики.

Ключові слова: бінаризм, утопія, антиутопія, дистопія, постколоніальна критика, бінарна опозиція, імперія, колонія, есхатологія, евгеніка.

В статье методом выделения бинарных оппозиций раскрыто проблематику романа-дистопии канадской писательницы М. Этвуд "Орикс и Крейк" с точки зрения постколониальной критики.

Ключевые слова: бинаризм, утопия, антиутопия, дистопия, постколониальная критика, бинарная оппозиция, империя, колония, эсхатология, евгеника.

*The article deals with a range of problems raised in the dystopian novel *Oryx and Crake* (2003) by Margaret Atwood. The subject matter is analysed by means of binarism and postcolonial critics.*

Key words: binarism, utopia, anti-utopia, dystopia, postcolonial critics, binary opposition, empire, colony, eschatology, eugenics.

Століття пошуків утопічного суспільства привели людство до сумнівів щодо можливості досягнення соціальних ідеалів. Суспільний прогрес супроводжувався війнами та екологічними руйнаціями. У поглядах науковців та літераторів відбувся перехід до антиутопічної традиції. Автори цього літературного напрямку постійно відгукувалися на важливі політичні події, на зміни у технічному прогресі та соціальному устрої суспільства.

Відома канадська письменниця Маргарет Етвуд, представниця таких літературних течій як фемінізм, націоналізм, постмодернізм та постколоніалізм, з притаманною їй красномовною майстерністю у книзі "Орикс і Крейк" описала новий дистопічний світ, в якому люди спробували замінити Бога і підкорити Матір-Природу.

Метою наукової розвідки є розкриття проблематики роману-дистопії "Орикс і Крейк" М. Етвуд шляхом застосування методу постколоніальної критики як засобу для вивчення принципів побудови антиутопічних суспільств у літературі. Актуальність вибору теми зумовлена недостатньою вивченістю творчості цієї письменниці, а зокрема об'єкту нашого дослідження – твору "Орикс і Крейк" (2003), у сучасному вітчизняному літературознавстві.

Культова творчість канадської письменниці сьогодення М. Етвуд привернула увагу, перш за все, американських та канадських критиків. Літературознавці Б. Гарлік та А. Девідсон, дослідили творчість М. Етвуд з точки зору традицій дистопічного жанру. Питання постколоніальності та відчуття провини у книгах досліджуваної авторки розглядали Дж. Фіаменго та К. Керскенс [11].

Серед українських літературних джерел слід відзначити статті опубліковані Овчаренко Н. Ф. [4, с. 5], у якій проведено ретельний аналіз творчості М. Етвуд 1990-х років та розглянуто романи-дистопії цієї авторки. Воронцова М. Ю. аналізує поетику романної творчості М.Етвуд у контексті соціокультурних закономірностей розвитку сучасної англоканадської літератури до публікації роману "Сліпий вбивця" (2000).

Роман "Орикс і Крейк" М.Етвуд є не першим звертанням авторки до жанру дистопії. У 1985 році вона опублікувала книгу "Історія Служниці", у якій також надала перевагу цьому жанру, а не антиутопічному.

Найпоширенішими у науковій критичній літературі Заходу, щодо творів, які описують суспільство протилежне до утопічного, є терміни: "антиутопія" та "дистопія". Останній використовується щодо книг, у яких автори не заперечують існування утопічних ідеалів, а зображають жакливі наслідки нехтування людьми законів природи та бажання отримати необмежену владу. Іншу класифікацію запропонував росіянин Е. Баталов у книзі "У світі утопії: п'ять діалогів про утопію, утопічну свідомість та утопічні експерименти" (1989). Він виділяє два основні терміни, що існують на протигагу утопії: негативна утопія та антиутопія: "Негативна утопія (какотопія, дистопія) – це зображення небажаного, хворого світу, при цьому вона може виступати в якості контрutoпії, а може і не виступати. Що ж стосується антиутопії, то це – не просто негативна утопія, а заперечення самої ідеї утопії, самої утопічної орієнтації" [1, с. 127].

Російський літературознавець Е. Геворкян, у передмові "Чим вимощена дорога в Рай: антипередмова" до книги "Антиутопії ХХ століття: Є. Зам'ятін, О. Хакслі, Д. Оруел" викладає своє розуміння цієї проблеми описуючи три градації поділу: "утопія – так зване ідеальне суспільство, дистопія – "ідеально" погане і антиутопія, яке розташоване десь посередині" [3, с. 7]. Оскільки на думку М. Етвуд поняття антиутопії є надзвичайно широким, яке об'єднує у собі всі види не утопічних світів, то вона, конкретизуючи вид неідеального суспільства, називає роман "Орикс і Крейк" дистопією, а не антиутопією. Ми вважаємо, що вживання терміну "дистопія" є логічним з точки зору визначення особливостей антиутопічного твору, в якому описується науково-технічний прогрес і значні досягнення у розвитку науки. Проте, ці здобутки використовуються не на благо людини та зміцнення її духовного світу.

Роман антиутопія / дистопія належить до жанру літератури, який створюється за принципом негативності, тобто антиутопія / дистопія є втіленням усього похмурого, несправедливого, злого та зверхнього, яке постійно прирівнюється до колись наявного позитивного, доброго та світлого. Поняття антиутопії є одним з елементів бінарного ряду: утопія – антиутопія / дистопія. З огляду на це, вивчення роману-антиутопії / дистопії з точки зору постколоніальної критики та бінарних опозицій стало вагомим кроком вперед у спробі проаналізувати жанрово-стильову своєрідність романів та охарактеризувати їх основну проблематику.

Коло критичних робіт на тему постколоніальної критики, що видавались і видаються до цього часу, досить велике і налічує праці: Ф. Фанона, М. Фуко, Е. Саїда, П. Шарад, С. Слемон, Г. Бгабга та ін.. Погляд на явище постколоніальності через призму фемінізму пропонує Г. Чакраворті Співак у есе “Чи може підпорядковане промовляти?”. Взаємозв’язок маргінесу та центру вивчає А. П. Мукгерджі у статті “Чий постколоніалізм і чий постмодернізм?”. В Україні постколоніальну теорію і критику досліджують М. Павлишин та П. Іванишин.

Першими ідеологами постколоніального вчення вважають французьких філософів, істориків ідей постструктуралістичного напрямку Ф. Фанона та М. Фуко (1926-1984). Їхні праці надихали представників антиколоніального руху за свободу протягом усього ХХ століття. У 1952 Ф. Фанон написав свою першу книгу “Чорна шкіра, білі маски”, яка розкривала проблему впливу колоніального підкорення на психіку та поведінку людини [12]. У 1961 році було опубліковано ще одну його книгу, яка викривала негатив класової, расової та національної нерівності та закликала до посилення боротьби колоній за незалежність – “Прокляті землі” (1961).

Своєрідного розширення постколоніальній критиці надала праця Е. Саїда – “Орієнталізм” (1978), у якій автор через призму опозиційності розглядає протистояння двох культур: західної та східної. Центральними бінарними опозиціями постколоніальної критики Е. Саїда є: свій – чужий (інший), Захід – Схід, імперія (метрополія) – колонія, центр – маргінес (провінція) [8]. Вони часто використовуються в антиутопічних творах (дистопіях). Виокремлення хоча б одного елементу з опозиційного ряду, запропонованого Е. Саїдом, виводить читача на рівень узагальнення проблематики твору та окреслення стереотипу героїв.

М. Павлишин пише про тенденцію у сучасному літературознавстві поєднувати постколоніальну критику з такими опозиційними дискурсами, як фемінізм, націоналізм, антисемітизм, антирасизм та ін. [6, с. 532]. Таким чином постколоніальні вчення є дослідженнями, які охоплюють різні галузі знань. Вони розглядають суспільні, філософські, етнологічні, моральні, релігійні, соціальні, економічні вчення та розкривають напрямки розвитку сучасного світу.

Літературний критик П. Шарад наступним чином трактує поняття постколоніальності: "це питання стратегії структурування тексту так само, як і його прочитання" [13, с. 57]. Широка проблематика та масштабний сюжет роману М. Етвуд "Орикс і Крейк" дозволяють особливо чітко виділити стрижень бінарних опозицій, навколо якого розгортаються події роману.

Протагоніст книги "Орикс і Крейк" – Снігова людина. Справжнє ім'я персонажа – Джиммі, але він, як останній представник людської раси, який пережив нещадну пандемію лабораторного вірусу та існує у світі "після людей", іронічно себе називає Сніговою людиною. Есхатологічні уявлення М. Етвуд про долю людства вплетені у сюжетну лінію роману як спогади героя, які він прокручує у своїй пам'яті, немов старий фільм, кадр за кадром.

До катастрофи ієрархія описаного людського суспільства була надзвичайно простою та складалась з двох каст: панівної, до якої входили представники науково економічного світу, та колонізованої (поневоленої), до якої належала решта людей. Касті працювали і жили у такому суспільстві окремо, у різних поселеннях. "Рушії прогресу" населяли так звані Компаунди – окремі міста з власною інфраструктурою та посиленням контролем за їх життям – життям резидентів. "Інші" представники людства у небезпечних та брудних Плебсвіллях. "Плебсвіллі – це одна гігантська чашка Петрі: усюди маса інфекційної плазми та бактерій. Якщо ти зростаєш в таких умовах, у тебе імунітет – принаймні до появи нової біоформи. Але якщо ти з Компаунда і хочеш побувати у плебсвіллях, то одразу станеш головною стравою для всякого роду зарази. Ніби у тебе на лобі великими літерами написано "З'їж мене" [19, с. 294]. Авторка, використавши бінарне опозиціонування двох частин суспільства: імперії та колонії, показує повну владу панівної касті над рештою людства та його розвитком. Таким чином авторка моделює опозицію: "наука", яка стає головним і єдиним рушієм цивілізації, і "духовність та мистецтво", які повністю нівелюються.

У дистопічному світі М. Етвуд зникає проблема співіснування опозицій "природного – штучно створеного (клонованого)", яка завжди була ахіллесовою п'ятою у стосунках релігії та науки. У цьому світі наука втрачає моральність. Снігова людина згадує, що його батько працював генографом на "Фермі Орган. Інк" і був одним із засновників проекту "Свиноїд". Метою проекту було виростити всередині трансгенетичного організму людські органи та тканини, які можна пересаджувати людям без ризику відторгнення. "Свинням привили ген швидкого росту, так що нирки, шлунки і серця свині виростали швидше, і зараз вчені намагались створити свиноїда, який би зміг вирощувати одночасно п'ять чи шість нирок" [19, с. 20].

Крізь призму категорії опозиційності слід розглядати стосунки між

батьками Джиммі. Батько як елемент бінарного ряду є символом нехтування моральності. Новий проект, у якому він бере участь зазіхає на основи природного розвитку людини. Програма “НooШкіра” розробляє технології омолодження організму людини. “Що ж багаті, колись молоді і гарні чоловіки та жінки, які підсіли на гормональні добавки, об’їли вітамінами, але змучені безкомпромісним дзеркалом, – хіба не продадуть вони будинки, огорожені вілли, власних дітей і навіть душу за ще один шанс пожити статевим життям” [10, с. 50].

На противагу батьку, матір Джиммі – Шерон, є символом моральної свідомості. Мікробіолог за освітою, вона деякий час працює на “Орган. Інк”. Але душевні сумніви примушують Шерон звільнитись з роботи. “Перед мамою стоїть непочата чашка кави, мама дивиться у вікно і курить. Голос такий, ніби вона смертельно втомилась. (...) А можливо, вона хвора” [10, с. 29]. Спостерігаючи за божевільними проектами компаундів, за тим, як добровольці у гонитві за молодістю беруть участь у проекті і перетворюються на “Плісняву з Далекого Космосу” [10, 50], Шерон прагне змінити своє життя. Вона готує план втечі у плебсвітл. Ця оповідь відкриває читачу завісу жорсткої ієрархії у компаунді. Правляча верхівка з кількох, або й одного, науковців керує всіма іншими, які повинні брати участь у проектах. Працюючи на компаунд, його мешканець отримує значно більше, ніж просто роботу, він отримує стиль життя: відповідний до посади будинок та можливості, а, що найголовніше, він отримує право жити у компаунді та “нагороджується” страхом втратити роботу. Кожен городянин імперії є водночас резидентом колонії.

За кілька місяців до зникнення матері, у житті Джиммі з’являється друг – Гленн, який у дорослому віці під час роботи над проектом створення нового виду людей взяв собі ім’я Крейк. “Гленн – є лише маскою. Тому у спогадах Сніжної людини Крейк не буває Гленном, ніяких “Гленн, він же Крейк” чи “Гленн Крейк”, чи “Гленн, згодом відомий як Крейк” [10, с. 68]. З появою Гленна бінарна опозиція колонізатора та колонізованого переходить в іншу площину. Якщо раніше протиставлення існувало у аспекті: панівна особа або група осіб – підпорядкована група, то надалі вона видозмінюється на: людина – людина, тобто Крейк (колонізатор) – Джиммі (колонізоване). Домінування Крейка над Джиммі простежується у їх стосунках, навіть у комп’ютерних іграх. Гру завжди обирає Крейк. Він же вирішує, коли слід перестати грати. Гра триває завжди до нищівної поразки Джиммі.

Аналізуючи описані М. Етвуд комп’ютерні ігри, дослідниця К. Керскенс вбачає в них не лише метафоричний зміст, але й констатує, що вони “розкривають презирство ХХІ століття у ставленні до історичного розвитку; пророкують катастрофічний занепад цієї цивілізації; демонструють відсутність поваги до історії людства” [11, с. 438].

Елемент гри у аналізованому романі створює ефект імпліцитної іронії, оскільки на початковій стадії кожна гра сприймається читачем як просто жорстокість віртуального світу, проте, коли головні персонажі виростають, то гра виходить за рамки комп'ютерної забави і стає реальністю умов існування людства, і тоді віртуальний світ протиставляється реальному.

Бінарну опозицію "реального – віртуального" можна простежити в іграх "Кров та Троянди" та "Архаїтон". Перша – торгова гра за мотивами "Монополії". "Карта Крові означала людські звірства, лиходійства всесвітнього масштабу: просто згвалтування чи вбивство не зараховувались, лиходійство повинно забрати мільйони людських життів. Різанина, геноцид і тому подібне. Карта Троянд позначала досягнення людства. Мистецтво, наукові прориви, визначні пам'ятки архітектури, корисні винаходи. (...) Пропонувались курси обміну: одна Мона Ліза за Берген-Бельзен, геноцид вірменського народу за Дев'яту симфонію плюс три єгипетські піраміди, – але можна було торгуватись" [10, с. 77]. З точки зору опозиційності М. Етвуд ставить на терези основні досягнення та провали людства, і розвитком фабули показує, що невдачі завжди переважають, навіть і у грі завжди виграє гравець карт Крові.

Друга інтерактивна гра – "Архаїтон, під наглядом Божевільного Адама" протиставляє "реальний світ Адама – світу Божевільного Адама" (роль якого на себе візьме Крейк, намагаючись втілити у життя всі свої наукові задуми генної модифікації). В цій грі "Адам дає імена живим тваринам, а Божевільний Адам дає імена тваринам мертвим" [10, с. 79]. Бали присуджувались за знання зниклих видів тварин та рослин. Гравці брали собі псевдоніми вимерлих видів, наприклад, Крейк – деркач, болотяний птах, подібний до ворони чи крука. У романі авторка вид деркачів зробила вимерлим, хоча у реальному світі він зустрічається у дикій природі.

Крейк стає відомим вченим, керівником компаунду, в якому одночасно працювали над кількома науковими проектами. На цьому етапі книги проблематика роману набуває глобальніших рис. Опозиціонується світ панування людини, науки та дослідницької лабораторії – світу Бога, релігії та природи.

З огляду на збільшення кількості населення Землі, зменшення природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, які можуть призвести до перенаселення та голоду, М. Етвуд позиціонує проблему контролю над народжуваністю. Як очільник системи, Крейк вирішує, що простіше не впроваджувати закони про регулювання росту населення, а розробити таблетки, які він назвав "НегаПлюс". Ці пігулки знищують всі зовнішні чинники смертності, протистоять венеричним захворюванням, стерилізують земну популяцію людства. Поступово Крейк перетворює-

ється не просто на Божевільного Адама. Він намагається вдавати з себе Творця (опозиція “Бог – людина”).

У діалогах між Джиммі та Крейком М. Етвуд розвиває тему протистояння науки та релігії у дистопічному суспільстві. Бажання, яке може задовольнити науковий прогрес, протиставляється утриманню (обмеженню), які сповідуються у тих чи інших віруваннях. “Таблетка необхідна кожному, у будь-якій країні, у будь-якому суспільстві. Зрозуміло, що багато релігій цього не схвалють – їх система цінностей базується на нещастях, нагороді за праведність, яку невідомо коли отримаєш, і сексуальному утриманні. Але довго вони не протримаються. Хвиля людських бажань – бажань отримати якнайбільше всього найкращого – їх просто знесе. Ці бажання будуть контролювати все, керувати всіма подіями, як за будь-якого глобального перевороту в історії людства” [10, с. 305].

Змальовуючи наступний проект Крейка “Парадиск” М. Етвуд знову повертається до опозиції “Бог – людина” і звертається до проблем євгеніки – створення повністю прогнозованих дітей, які б відповідали будь-яким вимогам замовника за фізичними, інтелектуальними та поведінковими параметрами.

Створення так званого “ідеального” суспільства є мотивом творчості багатьох попередників письменниці. Вперше про можливість “очищення” людства від людей “другого сорту” написав давньогрецький філософ Платон. У трактаті “Держава” він пропонує не займатися дітьми з дефектами чи народженими від неповноцінних батьків. Хронічним інвалідам слід відмовити у наданні медичної допомоги, а моральних виродків – страчувати [7].

Наукові амбіції Крейка не мають межі. Якщо межа колись існувала, то він давно її перетнув. Крейк єдиний серед персонажів, який себе ніколи не обтяжував запитанням: “А що, якщо...”, на відміну від Джиммі, для якого межа завжди існувала: “Завжди існувала грань – чи не перейшов ти її? І якщо так, то що тепер буде?” [10, с. 32] Ігноруванням меж моральності став проект “Діти Крейка”, який передбачав створення у лабораторії нової біоформи людей-мутантів, стійких до вірусних захворювань. Діти Крейка жили під захисним куполом лабораторії, який повністю імітував навколишнє середовище. Темою створення штучної людини М. Етвуд розвиває опозиційність бінарного ряду дистопія (антиутопія) – утопія. Г. Уельс у нарисі “Сучасна утопія” наводив основні риси утопій, описаних у літературі: 1) відсутність поділу на раси; 2) єдина мова; 3) спільні інтереси для всього людства [9, с. 121-122]. Проте досягнення таких утопічних ідеалів для людини, за задумом М. Етвуд, є можливим лише із створення нових істот – *Tabula rasa*. Нові істоти, немов чистий листок паперу, без жодного розуміння оточуючого світу і керовані лише природними інстинктами були ідеальним матеріалом для втілення уто-

пічних мрій Крейка. Вчителем "своїх дітей" він назначає дівчину Орикс. В юності, коли Джиммі та Крейк захоплювались комп'ютерними іграми, вона привернула їх увагу на сайті з дитячою порнографією. Під наглядом Крейка Орикс, названа іменем вимерлої (за романом) африканської антилопи, щодня приходить до дивних істот і розповідає їм про світ тварин та рослин.

Після катастрофи, спричиненої таблетками "НегаПлюс", Джиммі залишається сам на сам з безпомічними створіннями, які нічого не знають про життя за межами їх штучного ареалу існування і, які свято вірять в те, що Орикс та Крейк – Творці, а Снігова людина – їх посланець, який дбатиме та вчитиме правил нового світу. Снігова людина тримається осторонь поселення дітей Крейка, але регулярно з ними спілкується. Він відчуває себе чужинцем у їхньому поселенні, оскільки відрізняється від них не лише візуально, але й за фізичними ознаками. М. Етвуд залишається вірною принципу бінарної опозиції, протиставляючи повноцінну людину Джиммі (свій) штучно створеним людиноподібним істотам, які навіть можуть змінювати свій колір шкіри (чужий).

У статті досліджено ряд бінарних опозицій, використаних М. Етвуд у романі-дистопії "Орикс і Крейк": імперія – колонія, природне – штучне, релігія (духовність) – наука, моральність – нехтування мораллю, реальне – віртуальне, досягнення – провали, Бог – людина, утримання (обмеження) – бажання, свій – чужий, утопія – антиутопія. Розглядаючи глибинні проблеми розвитку науки, людського суспільства, моральності людини, авторка використовує перераховані нами протиставлення для утвердження ідеї виживання людини за будь-яких обставин. Використовуючи принципи антиутопічної літератури М. Етвуд застерігає, що бездумні наукові дослідження над Природою і Людиною можуть привести до всесвітньої катастрофи, знищити існуючий Порядок та відкрити дорогу Хаосу.

– "Снігова людино, будь ласка, скажи нам, що це? *Це – труп, а на що він може бути подібний, по-твоєму?*"

– Це частина хаосу, – відповіла Снігова людина.

– У хаосу поганий запах, – сказала дитина Крейка.

– Так, – з втомленою посмішкою мовила Снігова людина. – Хаос завжди тхне" [10, с. 363]. Проте, не зважаючи на світову руйнацію М. Етвуд оптимістично дає шанс останній людській істоті – Сніговій людині до відродження людської цивілізації.

Література:

1. Баталов Э. Я. В мире утопии : Пять диалогов об утопии, утопичном сознании и утопичных экспериментах. – М. : Политиздат, 1989. – 319 с.

2. Воронцова М. Ю. Своєрідність романістики Маргарет Етвуд : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.04 “Література зарубіжних країн” / М. Ю. Воронцова. – Д., 2005. – 21 с.
3. Геворкян Э. Антиутопии XX века : Евгений Замятин, Олдос Хаксли, Джордж Оруэлл. – М. : Кн. палата, 1989. – С. 6-12.
4. Овчаренко Н. Ф. Творчість М. Етвуд 1990-х років // Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – 2003. – С. 166-173.
5. Овчаренко Н. Ф. Романи-антиутопії Маргарет Е. Етвуд // Слово і Час. – 2006 (лютий). – №2 (542). – С. 46 – 55
6. Павлишин М. Постколоніальна теорія і критика // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 531–535.
7. Платон Государство / Пер. А. Н. Егунова. – М. : Наука, 2005. – 572 с.
8. Саїд Е. Орієнталізм // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 544–558.
9. Уэллс Г. Современная утопия // Завтра: Фантаст. Альманах. – Вып. 1. – М. : Текст. – 1991. – С. 120-130.
10. Atwood M. *Oryx and Crake*. – Canada: McClelland and Stewart, 2003. – 378 p.
11. Christel Kerskens *Escaping the Labyrinth of Deception: A Postcolonial Approach to Margaret Atwood's Novels, Volume I*. Canada: Annee Academique, 2006 2007. – 524 p.
12. Fanon F. *Black Skin White Mask*. New York: “Grove Press Inc.”, 1986. – 11 p.
13. Sharrad P. *Speaking the Unspeakable: Cambridge and the Caribbean / Describing Empire : Post-coloniality and textuality*. – Ed. by Tiffin C., Lawson A. – London / New York : Routledge, 1994. – 201 p.

УДК 821.112.2(436)"18/19"+821.112.2"18/19"]-311.1.09:140.8

Юрчук О.О.,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ПРОБЛЕМА ІНШОСТІ З ПОЗИЦІЙ КОМПАРАТИВІСТИКИ ТА АНТРОПОЛОГІЇ (на матеріалі австрійської та французької п'єс)

У статті розглядається проблема іншості та її прояв в сучасній французькій та австрійській п'єсах. В центрі уваги знаходиться питання індивідуальної відповідальності й ментальної належності, чужості й суб'єктивізму. За певних умов (прагнення до самоідентифікації й етнічної ідентифікації) образ Іншого розглядається як етнообраз з позиції імагології. Вивчення проблеми іншості з антропологічного аспекту відбувається з застосуванням компаративістського аналізу.

Ключові слова: іншість, етнообраз, етнічна ідентифікація, антропологічний підхід.

В статье рассматривается проблема Другого и ее проявление в современной французской и австрийской пьесах. Основное внимание уделяется вопросам индивидуальной ответственности и ментальной принадлежности, "инаковости" и субъективизму. В определенных условиях (стремление к самоидентификации и этнической идентификации) образ Другого рассматривается как этнообраз с позиции имагологии. Изучение проблемы "инаковости" в антропологическом аспекте осуществляется с использованием компаративного анализа.

Ключевые слова: этнообраз, этническая идентификация, антропологический подход.

The following article addresses the problem of Otherness and its manifestation in the contemporary French and Austrian plays. The notions of individual responsibility and mental belonging, alienation and subjectivism are the core elements of the research. Under certain conditions (longing for self-identification or ethnic identification) the image of Another can function as the so called ethno image. That serves the background for using the imagology perspective for its analysis. Moreover, the study of the issue of Another according to its anthropologic aspect takes place on the background of some general tendencies in the process of modern literature development. The article is also an attempt to fulfill the research mentioned above deep into the problem from the point of a comparative analysis.

Key words: otherness, ethnoimage, ethnic identity, anthropologic approach.

Здавалось би протягом минулого століття було набуто достатню кількість теоретичних розробок комплексного дослідження специфіки буття людини, визначено тенденції щодо вивчення людського розуму та ролі суб'єкта в сучасному соціумі, однак і сьогодні спостерігається потужний

науковий інтерес до всебічного пізнання людської природи. Щоправда, внаслідок набутого в минулому столітті досвіду сучасна наука тепер все частіше ставить під сумнів самий критерій універсальності будь-якого закону, який би доводив уніфікацію людської сутності.

В. Ізер в статті “До антропології художньої літератури” пише про функціонування літератури як комунікативного медіуму, який супроводжує історію людства. В такий спосіб література, з одного боку, виступає дослідницьким матеріалом для вивчення можливостей людського розуму, оскільки виявляється продуктом його активної діяльності, а з іншого – комунікативним засобом для передачі інформації про історію і культуру соціуму. Ізер також ставить питання про зміну завдань сучасної теорії літератури, якій необхідно припинити виготовляти готові моделі інтерпретації, а замість цього – “зрозуміти, навіщо в нас існує такий комунікативний медіум, як література, й чому ми постійно його оновлюємо. “Ми могли добитися відповіді, – продовжує Ізер, – шляхом вивчення антропологічних “застосувань” текстів або, іншими словами, розвиваючи літературну антропологію як дослідницьку парадигму” [7, с. 3].

І справді, останнім часом для дослідження літератури став активно впроваджувати антропологічний підхід, який дозволив об’єднати різноманітні вектори дослідження літератури (від рецептивного і феноменологічного до соціокультурного і психоаналітичного) за мети краще дізнатися про функціонування літератури в ролі комунікативного медіуму. Часто до подібних досліджень залучається й компаративістський метод.

Едвард Касперський в статті “Про теорію компаративістики” вказує, що головною її метою в наш час є “пізнавальне осягнення своєї, чужої й загальної літературної дійсності як динамічної, внутрішньо диференційованої і змінної в своєму змісті й кордонах “можливої спільноти”, пов’язаної багатьма стосунками з іншими царинами письменства і культури. Оця можлива спільнота, яка постає з різниць – так само у просторі культури, де література є лише фрагментом – становить поле і дослідницьку проблематику компаративістики” [1, с. 518].

Оскільки дослідницька програма компаративістики, за думкою Касперського, не може оминати проблеми стосунків, які виникають між власною культурою й культурами чужими, істинним здається спостереження, що опозиція “своє – чуже” втрачає гостроту в ситуації, коли чужа культура стає часткою власної [1, с. 538]. Однак це не виключає інтерес компаративістики до дослідження ситуації анимозії, взаємовідпихування і взаємовиключення, конфлікту, ворожості, оскільки сутністю компаративістики за таких обставин залишається зустріч з іншістю. “Однак, – зауважує вчений, – цю зустріч слід розуміти не як пасивний, байдужий “огляд” іншості, а як активні стосунки. Вони мають провадити до розуміння як точки зору, культурного коду і внутрішніх законів аксіологічної іншості <>” [1, с. 539].

До того ж в процесі міжособистісного чи міжкультурного спілкування, як виявилось, важливого значення набуває здатність його учасників уявляти один одного – як пізнання себе через власне Я, сприйняття себе Іншим або іншими, так і сприйняття Іншого як свого чи чужого. В спектр дослідницьких інтересів сучасної імагології, яка вважається складовою компаративістики, входить всебічне вивчення образів інших етнокультур у національній літературі з застосуванням, окрім літературознавчих, етнографічних, етнопсихологічних, етнічнокультурних і міжкультурних методів. Маючи в арсеналі названі методи імагологія здатна зосередитися на вивченні сучасних проблем національної і культурної ідентичності, постколоніального дискурсу тощо. Особливе місце тут відведено вивченню літературного образу, позначеного не лише індивідуальними рисами, а й тими, які виявляють його етнічну належність. Особливо інтенсивного розвитку цей вектор компаративістського дослідження набув у Франції та Німеччині, де сформувались основні школи європейської імагології, у витоків яких стояли Ж.-М. Карре, М.-Ф. Гюйяр, Д.-А. Пажо та ін.

Література (в значенні комунікативного медіуму) не лише фіксує етнокультурні образи, а й формує історію міжкультурного спілкування і взаємопізнання. І театр, якій тісно пов'язаний з літературою, також стає культурним простором для пошуку нових форм художньої комунікації.

Коли в наш час театральна п'єса унікає належності до певного центру або класифікації і скоріше схожа на експериментальну модель, яка намагається віднайти свій шлях у просторі художньої комунікації, чи не єдиним актуальним критерієм її оцінки виявляється відповідність горизонту очікування глядача і активізація відкритого вербалізованого діалогу з ним. "Театр існує в теперішньому. < > Це його шанс. Щомить теперішнє вибухає. Теперішнє створене з блискучої чорноти. Серце б'ється, не знаючи наперед, що станеться. І те непередбачене, що тримає нас в напруженні, хвилює, переносить углиб самих себе, – це й є саме життя," – пише Е. Сіксу а передмові до п'єси "Підкорення школи в Мадгубаї" [2, с. 9].

В наш час в європейському пошуковому театрі спостерігається тенденція щодо національної мутації, внутрішнього діалогічного сплаву двох і більше культур. За умов наявності в ньому надвідвертих, надемоційних реалій, нетрадиційної структурологічної побудови, несподіваних текстових характеристик героїв, емоційних вибухів в формі різких відвертих, а іноді жорстоких висловлювань, його називають "постдраматургічною літературою" (термін впроваджений К. Дюрр), в якій відбито певні варіанти осмислення реалій сучасного життя країн.

Одну з таких реальних конфліктних ситуацій зображено в п'єсі австрійського письменника Роберта Шнайдера "Лайно". В центрі уваги – реальний етносоціальний конфлікт, що перебуває в небезпечному стані "вибухівки". Єдиний учасник моновистави – це Сед (повне ім'я Саддам),

чоловік тридцяти років, нелегал і дезертир з Іраку. Місце дії – Відень. Внутрішній монолог героя побудований за принципом розмови з уявним слухачем. Дзеркало, в яке час від часу зазирає Сед, допомагає йому чітко триматися правил Я – Інший, свій – чужий. Його міркування часто супроводжуються емоційними вибухами, що свідчить про глибоку душевну кризу. Швидкі зміни настрою відбуваються в діапазоні від саркастичної гіркоти і розчарування через непорозуміння з іншими до щирого зізнання в симпатії до них і любові до їхньої країни (“Тепер я знаю – і багато хто з нас це також знає: мені не можна було сюди приїжджати! Ніколи! Ми не заслужили на цю країну! На цю гарну країну! З темно-зеленими озерами, сніжно-блакитними горами, великою культурою й великими мислителями! Ми не хотіли, щоб ви об нас забруднювалися! Ми не хотіли цього! Ми не знали, що несемо в собі хворобу, яка заражає вас, робить вас лютими і схильними до насильства! Ми не знали цього! Ми не знали, що ніколи не зможемо жити в мирі з вами! Ми просто не знали всього цього!”), “Я ЛЮБЛЮ ВАС!” [4, с. 224]). В такі моменти герой часто втрачає логіку викладу, його лаконічна мова стає фрагментарною і дещо заплутаною, видає надмірну схвильованість, його страх не бути знову зрозумілим іншим, його неміч перед власною провиною, що він не такий як інші, внаслідок чого виникає агресія (“СЕД УСЕ НИЩИТЬ! СЕД – СКРІЗЬ! СЕД СТАЄ ЧИМРАЗ БІЛЬШИМ!” [4, с. 224]).

В дійсності Седу бракує здорового егоїзму, активної турботи про покращення власного соціального статусу і матеріального достатку. Він давно змірився з теперішнім положенням нелегалу і дезертира, який змушений ховатися від закону, щоб не бути вимушеним повернутися на батьківщину, де йде війна (“Я міг би подати прохання про надання притулку, хоча права на це не маю. Я араб. Не курд. Араб. Семіт. Мені однаково відмовлять. Мене ж не розстріляють, якщо я повернуся. І правильно, що тільки ті мають право на притулок, кого розстрілюють” [4, с. 203]). Його справа – бути дрібним перекупником червоних троянд, нічним продавцем для сорокарічних чоловіків, які щовечора приходять до ресторанів за черговими розвагами і купують своїм дівчатами квіти. Єдиним місцем, де Сед почувається впевнено, є старий пошарпаний стілець, сидючи на якому можна поринути в спогади про минуле (пальмове листя, вітер на даху, багато чаю, батько). Його охоплює втома від очікування порозуміння з іншими, подолання тої межі, яка їх розділяє, відсутність співучасті і турботи до долі йому подібних (“Ми не хотіли, щоб ви об нас забруднювалися! Ми не хотіли цього! Ми не знали, що несемо в собі хворобу, яка заражає вас, робить вас лютими і схильними до насильства! Ми не знали цього! Ми не знали, що ніколи не зможемо жити в мирі з вами! Ми просто не знали всього цього! Цього нам раніше не казали! Ніхто нічого не казав!” [4, с. 233]).

Насправді емоційний вибух Сед, який цілком правомірно можна вважати протестом, спричинений не відношенням інших до нього, як гіршого за них, а скоріш за все, власною оцінкою себе як гіршого за інших ("Мене звати Сед. Я кавалок лайна. Я не маю права тут жити. Я араб. Не курд, а просто араб. Семіт. Сед. Кавалок лайна, яких багато навкруг. Кавалок лайна, в який хтось ненароком вступає. Сед. Тридцятирічний іракець. Кавалок лайна, об яке забруднюються інші" [4, с. 225]).

Отже, проблема, очевидно, не в культурній відмінності, а в зворотному: в примірянні чужих стандартів, невідповідності ним й як результат – болісне почуття власної неповноцінності. Седу, як це не парадоксально виглядає, явно бракує певної долі "расистського" переконання у власній перевазі над іншими, бракує поваги до себе. На протигагу цьому він використовує "расистські" характеристики, де оцінено колір очей, шкіри, волосся або форму голови, лише заради переконання себе в тому, що це й є головною причиною його нещастя ("У мене занадто велика голова. Задку плоска. Люди тут такі милі. З довершеними пропорціями голови. Вони вдають, ніби не помічають, коли хтось має занадто сплюснену потилицю. А тепер мої губи: затовсті. Негр і араб. Від схожості не відмахнешся рукою. А тепер моє волосся: якось для хохми, я пофарбував своє волосся в білий колір. Перекисом водню. Божевільна процедура. Контролер звернувся на мене Ви. Або моя шкіра: вона стала блідішою. Однак пори й досі такі великі. Я обрізаний. І це – варварство" [4, с. 209]). Всі наведені ознаки "іншості" не потребують, як відомо, додаткового інтелекту для констатації їх наявності в індивіда. До того ж, за певної мети вони вмиють перетворюються на "расистські" риси і викликають стійку негативну реакцію з боку натовпу. І в цьому проглядається реальна небезпека, адже расизм стверджує, що певні людські групи з певними фізичними даними можуть нести реальну загрозу для людства і за те людство має повне право їх карати і нищити ("Що довше я розглядаю вас, то краще, мабуть, розумію, чому ви так люто нас ненавидите. Це всередині. Зненависть. Глибоко всередині, я знаю. Проти цього нічого не вдієш. Зненависть є чимось таким великим, що робить когось дедалі меншим, я знаю" [4, с. 206]). І з цим Сед ніби вже змирився ("Я не такий, як ви. Людина і людина – це не одне й те ж саме. Ми ніколи не зможемо жити в мирі між собою" [4, с. 214]). Щоб опинитися серед "небезпечних" для інших, лише треба бути несхожими на них фізично, стати носієм рис спадкової поведінки, мати переважно "дурні" риси, усвідомлювати свою недосконалість, припускати, що представники іншої групи з "добрими" рисами мають право володарювати над тими, хто володіє "поганими". Фізичні параметри, що фіксують наявні відмінності, зазвичай закріплені за рисами поведінки і згодом здатні перетворитися на ментальні стандарти. Сед міркує і про це ("Брехати – це в нас питання менталітету. Це успадкова-

не. Дуже просто” [209], або “Не кажіть “іноземний друг”! Заради дружби. Такий, як я, не здатний на дружні стосунки. Зрада – це риса нашого менталітету”, “Вони ніколи не співпрацюватимуть з нами! Кожен з них тримає ніж за пазухою! Це – справа ментальна! І що ви скажете тепер! Що вони чистять яблука тими ножами? Ото ж бо!” [4, с. 214]).

Поширені серед расистів міркування про носія негроїдної зовнішності як ледачої людини, або про прямий зв’язок між чорним волоссям, смуглявим обличчям і товстими губами, з одного боку, і здатністю людини вищеописаного типу зовнішності до лихварства, з іншого, насправді не мають жодної підстави. А голі факти без доказу, як відомо, втрачає свою вагу. Неправомірність расових класифікацій пояснюється ще й тими обставинами, що люди в дійсності схожі один на одного насамперед тим, що робить їх людьми – людськістю. Шекспірівський Шейлок, слова якого наведені в статті Дж. Берроуза, “Людина проти міфів” [5, с. 11], мав рацію, коли казав: Хіба євреїв не має очей? Хіба євреїв не має рук, частин тіла, почуттів, прихильностей, пристрастей? Хіба не живить його та сама їжа, що й християнина? Хіба не ранив його така сама зброя? Хіба не страждає він від таких самих хвороб, хіба не тими самими ліками його лікують? Хіба не відчуває він холоднечі взимку і спеки влітку, як і кожен християнин? Коли ви раните нас, хіба ми не спливаємо кров’ю? Коли ви нас лоскочете, хіба ми не сміємося? Коли ви нас труїте, хіба ми не помираємо? І коли ви нас кривдите, хіба ми не повинні мститися? Якщо ми подібні до вас у всьому, то хочемо бути подібними до вас також і в цьому. Коли євреїв скривдить християнина, до чого вдається його християнське смирення? До помсти! Коли християнин скривдить єврея, до чого має вдатися, за вашим прикладом, його терпеливість? Ага! До помсти!” [3, с. 521].

Цей вислів має суттєве доповнення до міркування про відмінності між людьми, на поведінку яких впливає не стільки анатомія і фізіологія, скільки суспільство, тобто поведінка інших. Щодо природи і поведінки людей в широкому сенсі, то вони майже однакові. Виходить, слід триматися один одного за загальними правилами демократії. І цього, за переконанням Дж. Берроуза, можна досягнути лише толерантним вихованням і вмілим політичним правлінням.

Зовсім інше ставлення до проблем етнокультурних й етнорелігійних конфліктів в сучасному світі демонструє С. Жижек [6]. Цей відомий філософ притримується власної концепції Суб’єкта, який є відповіддю Реального (об’єкта) на питання Іншого. Якщо припустити, що в ролі Суб’єкта (і відповідно, відповіддю Реального) виступає Сед, а Іншим є соціум, то Інший має до Суб’єкта питання “чому ти тут, а не в своїй країні?” Саме воно викликає в адресата ефект сорому і провини, розщеплює, “істеризує” його. Ця “істеризація” і конститує суб’єкта, який,

в свою чергу, конститується власною розщепленістю по відношенню до об'єкту, що може призвести його до саморуйнації. З огляду на це всі переживання Сед з приводу власної недосконалості можна тлумачити як ті, що викликані мовчазним питанням доволі консервативного соціуму (у всьому має бути порядок, такі Седи мусять отримати дозвіл на право жити серед них), який водночас пишається своїм демократичним устроєм. Сед реагує на ситуацію цілком адекватно. Він переживає сором і провину за власну неповноцінність, переконуючи себе в тому різноманітними доказами. І переконавшись в цьому, "вибухає" емоційно різко і несподівано, побачивши себе в дзеркалі. Дзеркальне відображення надало йому можливості дистанціюватися від себе, роздивитися Я очима Іншого і виступити від його імені зі звинуваченням на свою адресу. Ця ситуація фактично продемонструвала конституювання власного розщеплення і руйнацію на уявну реакцію. Невипадково п'єса закінчується словом "Темрява", яке набуває відповідної філософської символіки і сприймається як логічне завершення.

С. Жижек також висловлює думку про зворотній процес ренатуралізації, коли всі "загальні проблеми" перетворюються на питання про регулювання "натуральних / приватних" особливостей та відношення до них. Саме тому на більш загальному рівні псевдонатуралізовані етнорелігійні конфлікти представляють форму боротьби, яка повністю відповідає глобальному капіталізму з його "постполітичним" експертним соціальним адмініструванням, коли єдиним джерелом конфліктів стають культурні (релігійні) і природничі (етнічні) протиріччя. А "оцінка" регулює соціальний розвиток, якій відповідає ренатурації. Слова Догберрі Сіколю з комедії Шекспира "Багато галасу з нічого" про щасливу зовнішність, яка є даром обставин, і вміння читати і писати, які даровані природою, відбивають саму сутність часу, в якій бути успішним спеціалістом вважається природним даром, а зовнішність – культурним фактом. Сед, хоча і залишається формально мусульманином, в Аллаха не вірить і навіть висловлюється на його адресу з м'якою іронією ("Я не вірю в Бога. Порівнювати при цьому Бога й Аллаха не можна. Це – два різні черевики: один розтоптався, другий – муляє. Метафорично" [4, с. 204], "А ще мені хотілося б сказати Аллахові: я їм свинину. Це хотів би я сказати Аллахові" [4, с. 205]). Отже етнорелігійний конфлікт тут має псевдонатуралізований характер і не може виступати причиною взаємної неприязні. Щодо "природничих" відмінностей (зовнішніх, насамперед), то в наш час їх можна звести нанівець за допомогою пластичної косметології. Виходить, якби Сед був обдарований "вмінням читати і писати" (між іншим, він добре володіє німецькою мовою, хотів вивчати філософію та історію), а іншими словами, був би гарним фахівцем або талановитим митцем, проблема ідентифікації з Іншим була б вирішена в бік ідентифікації з самим собою,

самоствердження у власній гідності. Але навіть натяку на щось подібне у п'єси немає, тому всі ці припущення могли б стати лише підставою для наступної історії про Седа.

Автор іншої п'єси, яку обрано для аналізу, відомий французький драматург Б.-М. Кольєс вважав, що “потрібні обставини, події, щоб примусити (*людей*) дивитися один на одного, спілкуватися один з одним: війна, в'язниця. І театральний кім, – гадаю, – теж одне з таких місць” [2, с. 11]. В п'єсі “Повернення до пустелі” відбуваються події, які схожі на вищезазнані. Складні стосунки між братом і сестрою (Адрієном і Матільдою Серпенуаз), причиною яких став батьківський спадок (завод і будинок), перетворили їх розмови на суцільні словесні баталії, які дуже схожі на воєнні події в далекому Алжирі, звідки Матільда приїхала разом зі своїми дітьми Едуаром і Фатимою і куди вона врешті решт має повернутися у фіналі п'єси, але вже без дітей, бо один вчинив самогубство, стрибнувши з гори, а друга несподівано для всіх народила двох чорношкірих немовлят. Матільда не хоче бачити, як ростимуть діти її дочки. За її словами “лишаються двоє, котрі швидко створять бордель у цьому місті, і це буде зроблено дуже швидко” [2, с. 84]. Між іншим, їх названо Ромулом і Ремом і ця яскрава ремінісценція містить натяк на реальну загрозу зі Сходу, яка за переконанням Матільди і Адрієна дуже скоро привнесе в затишне життя французької провінції безлад і хаос. Щоправда, вперше подібна загроза “чорного кольору” постає в образі Великого Чорного Парашутиста, який буквально спускається з неба і опиняється перед приголомшеним Адрієном, щоб довести йому про неможливість схоронитися від небезпеки навіть у власному будинку (“Ти, мабуть, думаєш, ніби твої високі мури від чогось захищають? Ти гадаєш, тебе береже доля? Але все це може розлетітися на друзки від єдиного удару тобі межі очі” [2, с. 62]). Агресивна поведінка Парашутиста має своє пояснення. Перш ніж охороняти від когось, треба створити небезпеку. А парадокс полягає в тому, що в Парашутистові як раз і вміщено взаємовиключні “ворог” і “захисник”, його статус остаточно невизначено (“Адрієн. Тобі не подобається ця країна? Тобі не подобається ця земля? Ти прийшов сюди як дикун, щоб її грабувати, чи як воїн, щоб захищати?” [2, с. 63]). Втрата Парашутистом власної ідентифікації відбулась внаслідок втрати предковічної батьківщини (“У мене ностальгія за тихим світлом олійної лампи, за величчю моря під вітрилами. Я сумую за колоніальною епохою, за криками морських птахів, за довгими вечорами, коли в домініонах кожен знав своє місце – або лежати в гамаку, або гойдатися в кріслі-гойдалці, а хтось гнув спину під манговими деревами, і все було гаразд. Я сумую за маленькими негрентами, які бігали поміж коров'ячих ніг, а їх били, як тих москитів” [2, с. 63]). Волею обставин Парашутист був змушений охороняти іншу країну (“Так, я люблю цю землю, і ні в кого не пови-

нно бути сумнівів щодо цього, я люблю Францію < >, бо я захищав цю землю на її кордонах, я йшов цілі ночі зі зброєю в руках, нашорошивши вуха, дивлячись у вічі чужинцям" [2, с. 64]). Він був готовий вважати її другою батьківщиною, своєю країною, зізнавався їй в щирості почуттів, але одного разу йому сказали, що час вже змінився, кордони похитнулися, нація існує, одначе, її нема, що "людина знайшла своє місце, а потім утратила його" і "що назви міст і областей, будинків й імена людей у будинках змінилися протягом життя, що все змінилося, і більше ніхто не знає ні свого імені, ні де його дім, ні назви своєї країни, ні її кордонів" [2, с. 64]. Все змішалось: де друг, а де ворог? Кого захищати і на кого нападати? Хто "свій", а хто "чужий"? Хто віддає накази? За таких умов найлегше не думати взагалі, остаточно вирішивши для себе, що "єдиною роботою є війна" і що ворогом є все, що рухається. І лише смерть може принести справжній спокій. Про Алжирську війну як місце, де можна побачити справжнє життя, пережити гострі емоції і смертельний ризик, проявити мужність, силу, відвагу, мати можливість подорожувати, врешті решт стати парашутистом мріє Матьє, син Адріана ("Тату, я хочу стати парашутистом, я хочу, щоб у мене було коротко стрижене волосся, носити камуфляжну уніформу, мати ніж при боці, тримати руку на поясі; я хочу стрибати з літака, хочу плавати в повітрі, ширяти над землею, співати пісень між небом і землею" [2, с. 39]). Матьє, молодий хлопець, який весь час прожив під пильним наглядом батька, який вирішив створити йому небезпечне життя за високим муром у батьківському будинку, що належить тепер Матильді. Отже, Матьє весь час полон в полоні підліткових романтичних мрій. Тому, коли він вперше чує про війну в далекій екзотичній країні, звідки щойно приїхав його кузен, то не може більше стримувати своїх почуттів ("Я хочу, щоб на мене захоплено дивилися діти, я хочу, щоб хлопчак заздрив мені, я хочу, щоб жінки запобігали переді мною, я хочу, щоб мене боявся ворог. Я хочу бути героєм, ризикувати життям, рятуватись від замахів, бути пораненим, зносити мовчки всі страждання, стікати кров'ю. Я хочу померти, вимовляючи прекрасні слова" [2, с. 39]). Він заздрить всьому світу і заради подорожі готовий навіть вивчати іноземні мови. Щоправда, така заздрість не проходить перевірки обставинами і коли приходить час їхати на війну в Алжир, Матьє починає шукати захисту в прислужника свого батька, араба Азіза. Між іншим, Азіз і Сед дуже схожі між собою. Обидва емігранти арабського походження, які вирішили жити в Європі, обидва стали жертвами обставин, були вимушені шукати притулок в чужих оселях, заробляти собі гроші на існування, обидва відчужені від соціуму загублені в світі одиниці, які вважають себе "лайн" або "дурилою" ("Військові вважають, що я араб, мій хазяїн каже, що я прислужник, військова служба каже, що я французький громадянин, а я сам кажу, що я дурень. Бо я ненавиджу й

арабів, і французів, і панів, і прислужників; я ненавиджу Алжир так само, як і Францію; я не за й не проти. А якщо мені скажуть, що проти всі, хто не за, значить, я проти всіх. Я справжній дурило. Ти алжирець, Азізе, і все” [2, с. 73]).

Повертаючись до висловів Е. Касперського про спостереження за стосунками опозиції “своє – чуже”, слід відмітити, що в обох п’єсах спостерігаються прагнення до асиміляції “свого” до “іншого” та його наслідки: ситуації самовідторгнення через Іншого (п’єса “Лайно”) і результату посполітичного адміністрування і етнічного взаємопроникнення в умовах глобальної капіталізації з його негативними проявами для етносу (п’єса “Повернення в пустелю”).

Література:

1. Касперський Д. Про теорію компаративістики / Література. Теорія. Методологія / Упорядкув. Д. Уліцької. – К. : “Києво-Могилянська Академія”, 2006. – С. 518-540.
2. Кольтес Б.-М. Повернення до пустелі / Новітня французька п’єса: Пер. з фр. / Упорядкув. Н. Мірошніченко. – К. : Юніверс, 2003. – С. 5-85.
3. Шекспір В. Венеціанський купець / В.Шекспір. Зібрання творів у 6-ти томах. – Том 2. – К. : Дніпро, 1986. – 624 с. – С. 477-570.
4. Шнайдер Р. Сестра сну: роман; Лайно: п’єса – К. : Юніверс, 2002. – 240 с.
5. Берроуз Дж. Людина проти міфів // Ел. ресурс: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Berr/03.php
6. Жижек С. Некоторые политически некорректные размышления о насилии во Франции и не только // Ел. ресурс: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/jijek/nek_pol.php
7. Изер В. До антропології художньої літератури // Ел. ресурс: <http://www.polit.ru/research/2009/02/27/izer.html>

Юферева О. В.,

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара, м. Дніпропетровськ

ПОЕТИЧНЕ ПОСЛАННЯ ЯК "ВІЛЬНИЙ" ЖАНР: СПЕЦИФІКА ЖАНРОВОЇ СТРУКТУРИ У КОГНІТИВНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

У статті розглядаються проблеми сучасної жанрології, зокрема, вивчення динамічних жанрових утворень, до яких належить поетичне послання. Аналізується термін-метафора "вільний" жанр, у якому відбиваються сучасні наукові пошуки нових підходів до жанру.

Ключові слова: жанр, "вільний" жанр, синтез, послання, епістолярій.

В статье рассматриваются проблемы современной жанрологии, в частности, изучения динамических жанровых образований, к которым относится поэтическое послание. Анализируется термин-метафора "свободный" жанр, который отображает современные научные поиски новых подходов к жанру.

Ключевые слова: жанр, "свободный" жанр, синтез, послание, эпистолярій.

The article deals with the problems of modern genre studies, in particular, special attention is paid to the dynamic genre creations the poetic letter belongs to. The author analyzes the term-metaphore "free" genre, which reflects modern scientific searches of new approaches towards the genre.

Key words: genre, "free" genre, synthesis, letter, epistolary.

До постановки проблеми

Послання – загальновизнаний жанр ліричної системи, із притаманною йому поетикою та історією, що бере початок за античних часів. Однак ані тривала традиція, ані безсумнівна приналежність до ліричного роду літератури не утримала жанр від ускладнень визначення і характеристики основних ознак. У літературознавстві послання наслідуює долю жанрів, у яких імпліцитно діє механізм руйнації обмежень і кліше, що заважають розвою, або, іншими словами, долучається до "вільних" жанрів. Вивчення послання у колі означених питань видається цікавим, передусім, через те, що воно позбавлене ореолу позажанровості, яким відзначається більшість "вільних" жанрів, а отже, дає змогу дослідити проблему сутності "вільного" жанру.

3-поміж основних тенденцій сучасної теорії жанру відрізняється висування "ментальної домінанти" [3, с. 129] як результат формування нових параметрів жанрової ідентифікації. Ми думаємо, при такому підході "вільний" жанр стає однією зі значущих понять-метафор. Упродовж кількох останніх десятиріч склалася своєрідна традиція визначати цим терміном явище нез'ясоване, нестійке, що не вписується у рамки звичних.

Але цілісної концепції “вільного” жанру поки що не існує. Він ніколи не виступав як самостійний об’єкт наукового вивчення. Разом із тим, саме ця метафора дозволяє подивитися під новим кутом на важливі невирішені проблеми жанрології: на авторські жанри і позажанрові утворення, жанрову “твердість” (також улюблену метафору літературознавців) і нестійкість жанрової структури. Завданням представленої статті є спроба систематизувати погляди на жанр поетичного послання і увести цей жанр у парадигму “вільних” жанрових утворень, що, у свою чергу, має створити умови для удосконалення підходів до аналізу віршованого листа.

Термін-метафора “вільний” жанр

Формування метафор, що містять значний евристичний потенціал, притаманне науковому мисленню сучасного літературознавства. Їх ряснота у теорії жанрів свідчить про високу динаміку цієї сфери, продуктивність намагань вчених виявити нові підходи для вирішення складних дослідницьких завдань. Так, у західному літературознавстві обстоюється аналогія жанрів і сімейної спорідненості (А. Фаулер [23], Д. Фішлов [22]) при вивченні проблем еволюції, наступності, інтерференції, яка отримала особливе поширення з розвитком когнітивної методології.

Як відомо, тенденція “вивільнення” жанру або руйнації сталих канонів найповніше розвинулась в епоху романтизму, виявивши широкі та невикористані можливості художньої форми. Саме у цей період утворюються вільна поема, фрагмент, постають різновиди фрагменту: уривка, бесіди, імпровізації тощо, – “вільної форми”, що культивує свободу самовираження” [20, с. 172]. Теоретичними передумовами виникнення метафори “вільний” жанр постали зміни в інтерпретації жанрового розвитку, зокрема, формування уявлення про еволюцію як жанрову взаємодію, а також поява “генералізувальних” підходів, метажанрів. Дифузність, нестабільність не лише жанрових, а й родових меж, граней між прозою і віршем, свідчить про широке значення лексеми “вільний”, яка співвідноситься з різними рівнями системи літератури. Наприклад, у відомій праці російського вченого М. Епштейна “Законы свободного жанра (эссеистика и эссеизм в культуре нового времени)” основними характеристиками есе як вільного жанру називаються динамічність і непередбачуваність. Зауважується, що есе постійно переступає межі різних способів пізнання світу. “Немає нічого складніше і вимогливіше за жанрову свободу, якою у повній мірі наділений есеїст, – за неї доводиться платити безперервним пошуком жанру...” [21, с. 128], – резюмує науковець, підкреслюючи особливу “невизначеність”, перехідність есе.

Підбиваючи попередні підсумки, можна сказати, що використовуючи термін “вільний” жанр, дослідники мають на увазі не беззмістовний витвір, що не знає жодних обмежень, а відсутність орієнтації на “готові” зразки, активне залучення “непередбачуваного” елемента, про синтез жанрів.

"Вільний" жанр і лірична система

Аналіз явища "вільного" жанру зіштовхується з особливими труднощами у рамках ліричної системи. По-перше, "вільний" жанр часто змішується із "вільною" формою. Для лірики така плутанина може значно ускладнити подальші міркування, адже словосполучення "вільна форма" – це, передусім, вільний вірш або вільна строфа, яка виступає антонімом до твердих форм октави, сонету, рондо. Строфічні зсуви і жанрові – процеси суміжні, але не тотожні. По-друге, "визначеність і стійке нормативне панування" [4, с. 176] формальних варіантів лірики заступає шлях до розвитку "вільних", не зв'язаних інваріантною сіткою, текстів. Такий підхід створює підстави для утвердження концепції "позажанровості".

Жанрова "твердість" стала неможливою з появою реалізму, – вважає Ф. Федорів. Висування на перше місце прози, яка не створила твердих форм і протиставляється поезії своєю "немовби неструктурованістю, орієнтацією на природну "неформалізованість" [19, с. 11] є переконливим доказом подолання жанрової "твердості". Продовжуючи думку дослідника, згадаємо численні приклади взаємодії прози і поезії: настанову на усний план, бесіду, міжжанрову взаємодію, – що призводило до появи абсолютно нових форм художньої цілісності. Концепція жанрової "твердості", в якій розвиток жанру осмислюється через категорії збирання, акумуляцію різноманітної змістової енергії, для цих випадків втрачає пояснювальний потенціал. Цілком закономірне визначення "вільний", наприклад, за жанром віршованого послання, можна кваліфікувати як своєрідну відмову від "твердості" на користь гнучкості, рухомості та оновлення – вагомих процесів жанрової структури.

У ліриці, так само як і в інших родах літератури, у певний період формуються тенденції зміщення жанротворення у бік "особистості", що руйнує зв'язок між темою і стилем, між поетичною темою і непоетичною. Вільне самовираження, змішання різних традицій, звернення до інтонацій, проблем, слів, пов'язаних із людським життям, побутом, спілкуванням, не тільки виступало засобом полеміки із застарілими естетичними принципами і правилами стійких жанрів, але і, як пише М. Степанов у статті про дружні листи, знаходило відповіді на питання епохи і відігравало велику роль у створенні нових жанрів [17, с. 83].

Місце послання в теорії епістолярного дискурсу. Риси "вільної" жанрової організації та проблеми її теоретичного дослідження

Послання у віршах – найдавніший жанр, що ніколи не втрачав зв'язку з листом як побутовою формою. Однак, якщо літературні прозові листи розглядаються у взаємодії з побутовим листом, виступаючи по відношенню до нього як своєрідний, але все-таки спосіб комунікації, то віршований лист асоціюється з умовною, суто літературною структурою, з штучною побудовою, відірваною від безпосереднього плину життя. При

розгляді епістолярних жанрів про поетичне послання згадується зрідка і дуже побіжно. Відповідно, коли точною відліку в осмисленні “сімейних” відносин виступає поетичний жанр, то виникає нерозуміння і незгода з традицією теоретичного розуміння послання. Трохи покращує ситуацію те, що в теорії жанрів все-таки трапляються концепції, які засновані на спільних принципах жанрової організації – підтвердження взаємодії у процесі еволюції між листом як формою комунікації і посланням як художнім утворенням.

“Вільність” – ознака, яку дослідники називають визначальною для жанру поетичного послання, а також власне жанру листа. Від моменту визначення й опису жанру у період романтизму і до сучасних наукових рефлексій, інтуїції щодо особливої організації епістолярію наполегливо упроваджується у сферу жанрового визначення. Підкреслюючи взаємозв’язок листа і критики, У. Тодд звертав увагу, що вже сучасники арзамасців добре розуміли, яке значення надає форма листа для висловлення думки [18, 97]. Навіть теорія трьох стилів на була в змозі стримати реалізацію принципу “свободи” на практиці. Однією з можливих причин американський дослідник називає витоки традицій листа, які первісно пов’язані з формами культурного відпочинку [18, с. 115].

Учені неодноразово підкреслювали, що послання не має суворих формальних приписів стосовно строфічної або ритмічної структури, що сприяє вивільненню жанру та повнішому розкриттю авторського задуму – обумовлювальний фактор і одночасно мета цього жанрового утворення. Послання відрізняється, передусім, індивідуальним, унікальним змістом, так само як і споріднена форма листа. Ці дві ознаки ускладнюють дефініцію утворень, які вивчаються протягом своєї тисячолітньої історії, але визначення досі не набули.

Яскраві ознаки дружнього послання (політематичність, поліфункційність, синтез елементів різних стилів) спричиняються саме змістовим вивільненням жанру, а керує цим процесом, на думку дослідниці Н.І. Бєлунової – діалогізація [2]. До ознак епістолярію, що вказують на ускладненість цієї “протеїчної” (М.Х. Коцюбинська [8], Г.С. Мазоха [12], І. Паперно [14]) цілісності, українська дослідниця М.Х. Коцюбинська додає політемпоральність, і пропонує погляд, який, на нашу думку, засвідчує зв’язок листа із динамічними жанровими процесами епохи: лист як – “нестійка мінлива динамічна побудова, яка щораз заповідає нові можливості” [8, с. 139]. Така точка зору прокладає нові шляхи для тлумачення жанрових особливостей жанру у діахронному аспекті, а також уможливорює теоретичне осмислення зв’язку між листом і посланням, який не вичерпується поясненням за допомогою понять стилізації, імітації.

Часте застосування префікса “полі-”, що посилює значення розмаїтого, варіативного жанрового поля, також призводить до ускладнень

визначення жанру. "Для визначення жанру необхідно мати специфічні ознаки, що диференціюють від інших жанрів", – зауважує М. Степанов і резюмує, – "У листа цього немає" [17, с. 77]. Лист живе чужими рядами, а отже, формуються різні групи листів і вони мають розглядатися окремо. Звертаючись до "дружнього послання", що, як відомо, вже давно отримало статус самостійного жанрового утворення, дослідник підкреслює "вільну організацію" цього жанру, якій зобов'язані своєю появою більшість яскравих рис послань, зокрема: відсутність штампів та епістолярних трафаретів, формування простору для активного залучення форм розмовного мовлення, дружніх експромтів.

У дослідженні поетичного послання спостерігається подібна ситуація. Змістова вільність і необмеженість призводить до того, що послання починає розробляти тематику, суміжну з іншими жанрами – елегією, одою тощо. Відкрита взаємодія з ними – це також незмінний атрибут "вільного" жанру. Однак тематична всеохопність є згубною для жанру, призводить до нівеляції жанрових меж навіть за умов визнання їхньої прозорості і гнучкості. Отже, і "вільний" жанр не слід ототожнювати з безформною субстанцією, що ладна змінюватися, не дотримуючись жодних правил. Зрештою, попри внутрішню гнучкість, індивідуальну своєрідність, лист забезпечує контакт, взаєморозуміння – сутність бесіди, розмови, що є підґрунтям жанру листа або послання, – а значить, мусить спиратися на культурно-семіотичні формули і коди конкретного періоду.

Серед жанроутворювальних ознак поетичного послання першість належить взаємопов'язаним опозиціям "я" – "ти", мистецтво – побут (С.Ю. Артемова [1], В.А. Грехнов [6], Т.С. Глушкова [5], В.С. Краснокутський [9], В.П. Кузнецов [10], І.Г. Рябій [15]). В основу першої покладена думка, що сягає візантійського періоду осмислення жанру, про поетичний лист як розмову. Ця містка формула програмує три вагомні аспекти, якими зумовлюються комунікативна структура і поетика послання в цілому: "розмовний", "діалогічний", "адресатний". На думку Л.Г. Кіхней, настанова на "співбесіду" з експліцитним або імпліцитним адресатом, від якого залежать широкі можливості діалогу послання, що, однак, має вигляд монологу, є певною стадією спілкування у теперішньому моменті, розмикає художній простір твору в життєвий контекст [7, с. 34 – 35]. Звідси виходять два важливі моменти. По-перше, теза про ліричне загострення усього, що пов'язує поетичну думку із реальністю адресата. По-друге, відповідь – реакція, яка інспірується листом, у тому числі й віршованим, і яка становить підґрунтя для вирізнення послання серед розмаїтої адресатної лірики.

Побут для жанру послання відіграє унікальну роль і не лише на рівні тематики. Двоїстість природи листа ("він є і явищем життя, і водночас вдирається у світ літератури" [8, 139]) відзначається більшістю дослідни-

ків жанру (Т. С. Глушакова [5], М.Х. Коцюбинська [8], Л.І. Морозова [13], В.П. Кузнецов [10]). Вже на перших етапах його розвитку, через інтенсивну взаємодію з жанрами поетичного “дріб”язку”, поезіями для домашнього вжитку, в поетичний епістолярій потрапляють елементи, які згодом наближують послання до листа з його “випадковісним” приводом для роздумів, логосного “розкріпачення” (Н.В. Сапожнікова [16]). Зміщення у бік “людини” з її побутом, повсякденністю, що містяться у приватній кореспонденції, призводить до суттєвого оновлення і жанру послання. Причинами таких зрушень, на думку В. Кузьменка, стали конститутивні особливості листа: “мозаїчність структури, розкутість і свобода, безпосередність переходів від однієї теми до іншої, “перебої” у розвитку теми, натяки і т.п. “домашня” семантика, що згодом стане жанроутворюючим принципом дружнього послання” [11, 104]. Власне, відтворення “розмови”, просякнутої подробицями, натяками, іронією, поза такою взаємодією не уявляється можливою. Звичайно, першість тут належить дружньому посланню, яке, на думку літературознавців, є самостійним жанром. Але еволюція послання взагалі протягом ХХ ст. позначена видозмінами у ключі наближення до листа як побутової повсякденної форми. Ці зміни ми також долучаємо до процесу жанрового вивільнення.

Висновки

Розглядаючи “атипову” поведінку жанру, літературознавець закономірно припускає, що досліджуваний жанр знаходиться у стадії розпаду або поглинанні іншим жанром. Саме так відбувається з листом і посланням – синтетичними і динамічними утвореннями, вивчення яких тільки починається і потребує оновлення дослідницької методології. В цьому контексті пояснення і подальший аналіз наведених особливостей поетичного послання слід шукати у феномені “вільного” жанрового утворення:

- по-перше, відкритість до діалогу з іншими жанрами, що призводить до засвоєння рис елегії, сатири, листа тощо, але не позбавляє жанр послання самостійності;
- по-друге, широкий модифікаційний потенціал жанру, утворення вражаючого розмаїття тематичних груп, жанрових варіантів;
- по-третє, зближення поезії та прози, орієнтація на усне мовлення, що дозволяє відтворювати емоційність та інтонації бесіди;
- по-четверте, особливе співвідношення між побутовою формою листа і поетичним жанром.

Природу “вільного” жанру, на нашу думку, слід асоціювати не з “руйнівальним”, а з “діалогічним” началом у творчості, наслідком якого стає утворення особливої амбівалентної структури, активної взаємодії з іншими жанрами, що однак не розмиває власні диференціальні критерії.

Література:

1. Артемова С. Ю. Лирическое послание в литературе XX в. : поэтика жанра : автореферат дисс. на соик. научн. ст. к. филол. н. : спец. 10.01.08 "теория литературы", "текстология" / С. Ю. Артемова. – Тверь, 2004. – 18 с.
2. Белунова Н.И. Дружеские письма творческой интеллигенции конца XIX – начала XX вв. (жанр и текст писем) / Н. И. Белунова. – СПб. : Изд-во С. – Петербургск. ун-та, 2000. – 138 с.
3. Большакова А. Ю. Современные теории жанра в англо-американском литературоведении / А. Ю. Большакова // Теория литературы : В 4-х т. – М. : ИМЛИ РАН, 2003. – Т. 3 : Роды и жанры (основные проблемы в историческом освещении). – С. 99 – 133.
4. Гачев Г. Д. Содержательность художественных форм. Эпос. Лирика. Театр / Г. Д. Гачев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, Флинта, 2008. – 288 с.
5. Глушакова Т. С. Дружеские послания как вид художественной коммуникации в культуре позднесоветского андеграунда 1970 – 1980-х гг. : автореферат дисс. на соик. научн. ст. к. филол. н. : спец. 24.00.01 "теория и история культуры" / Т. С. Глушакова – М., 2001. – 21 с.
6. Грехнев В. А. Дружеское послание пушкинской поры как жанр / В. А. Грехнев // Болдинские чтения. – Горький : Волго-Вят. кн. изд-во, 1978. – С. 32 – 48.
7. Кихней Л. Г. Из истории жанров русской лирики: стихотворное послание начала XX в. / Л. Г. Кихней. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1990. – 161 с.
8. Коцюбинська М. "Зафіксоване і нетлінне": Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і літера, 2001. – 299 с.
9. Краснокутский В. С. Дружеское послание арзамасского круга / В.С. Краснокутский // Филология: Сб. студенческих и аспирантских работ МГУ. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – С. 28 – 39.
10. Кузнецов В. П. Жанр послания в русской лирике 1800-х – 1810-х гг. : автореферат дисс. на соик. научн. ст. к. филол. н. : спец. 10.01.01 "русская литература" / В. П. Кузнецов. – М., 2001. – 21 с.
11. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20 – 50-х рр. XX ст. : Монографія / В. І. Кузьменко. : Монографія – К. : [б.в.], 1998. – 305 с.
12. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини XX ст. : автореферат дис. на здоб. наук. ст. д. філол. н. : спец. 10.01.01 "українська література" / Г. С. Мазоха. – К., 2007. – 25 с.
13. Морозова Л. І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів : автореферат дис. на здоб. наук. ст. к. філол. н. : спец. 10.01.06 "теорія літератури" / Л. І. Морозова. – К., 2007. – 22 с.
14. Паперно И. А. Об изучении поэтики письма / И. А. Паперно // Уч. записки Тартус. ун-та. – 1977. – Вып. 420. – С. 105 – 111.
15. Рябый И. Г. Эволюция жанра послания в лирике поэтов пушкинской плеяды : автореферат дисс. на соик. научн. ст.к. филол. н. : спец.10.01.01 "русская литература" / И. Г. Рябый – М., 1988. – 23 с.

16. Сапожникова Н. В. “В письме я есмь”: жизнь и философско-антропологическая судьба эпистолярного дискурса русского 19 века / Н. В. Сапожникова. – Нижневартовск : Изд-во Нижневартовского государственного гуманитарного университета, 2006. – 303 с.

17. Степанов Н. Дружеское письмо начала XIX в. / Н. Степанов // Русская проза : сб. ст. / [Б.М. Эйхенбаума, Ю.Н. Тынянова]. Вып. VIII. – Л. : “ACADEMIA”, 1926. – С. 74 – 101.

18. Тодд У. М. Дружеское письмо как литературный жанр в пушкинскую эпоху / У. М. Тодд. – СПб. : “Академический проект”, 1994. – 207 с. (“Современная западная русистика”)

19. Федоров Ф. Бахтин и теория романа / Ф. Федоров // *Literaturzināntne, Folkloristica, Māksla*. 705 sēj. – Rīga : Latvijas universitātes Raksti, 2006. – С. 8 – 22.

20. Чижевський Д. І. Порівняльна історія слов'янських літератур / Д. І. Чижевський. – К. : Академія, 2005. – 288 с.

21. Эпштейн М. Законы свободного жанра (эссеистика и эссеизм в культуре нового времени) / М. Эпштейн // Вопросы литературы. – 1987. – № 7. – С. 120 – 152.

22. Fishelov D. Genre Theory and Family-Resemblance: Revisited / D. Fishelov // *Poetics*. Vol. 20. Issue 2. – 1991. – P. 123 – 138.

23. Fowler A. *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes* / A. Fowler. – Oxford : Harvard University Press, 1982. – 373 p.

Ярошенко Р. В.,

здобувач Національного університету "Острозька академія", м. Івано-Франківськ

СПЕЦИФІКА ПРИРОДИ ПСАЛМА У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНО-ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджуються літературно-композиційні засоби переспіву псалмів, їх жанрова природа, витворюється структурований образ псалма на різножанровій літературній площині, що збагачує практичне використання. Автор робить ґрунтовний аналіз та наукову розвідку природної неповторності жанру псалма, проглядаючи його сакраментальність. Він чітко висвітлює літературний та історіософський погляд розвитку псалма, а особливо акцентує увагу на жанровій специфіці становлення псалма.

Ключові слова: псалом, жанр, природа псалма, поезія, духовність, історія.

В статье исследуются литературно-композиционные средства перепева псалмов, их жанровая природа, создается структурированный образ псалма для разножанровой литературной плоскости, обогащает практическое использование. Автор делает глубокий анализ и научное исследование природной неповторимости жанра псалма, просматривая его сакраментальность. Он четко освещает литературный и исторический взгляд развития псалма, а особенно акцентирует внимание на жанровой специфике становления псалма.

Ключевые слова: псалом, жанр, природа псалма, поэзия, духовность, история.

This article investigates the literary and compositional features remakes of psalms, their genre in nature, is made by a structured image psalm to various genres of literature plane, which enriches the practical use. The author makes a thorough analysis and scientific exploration of the natural unique genre of psalm sakraments browsing it. It clearly highlights the literary and philosophical view of this psalm, and especially focuses on the specifics of formation genre psalm.

Keywords: hymn, genre, nature psalm, poetry, spirituality, history.

Вивчаючи проблематику розвитку лінгвістики та стилістики української мови через призму огляду жанру псалма, необхідно відзначити й той факт, що в другій половині ХХ століття широко затверджувався конфесійний стиль мови, тим самим розвиваючи функціонування мови у всіх сферах її використання. Разом із розвитком мови рухається безумовно популяризація псалма вцілому, оскільки духовна ментальність українського народу є невід'ємним джерелом культури та нації загалом. Для українського народу християнська доктрина, навіть у щоденному житті, є потужною сутністю нації, тому мова і мовлення тут обійматимуть чільне місце для відзначення історії розвитку писемної культури та моральності нації.

У цьому огляді безкомпромісним є аналіз розвитку псалмів у контексті розвитку літературного процесу в цілому. Вказуючи на неможливість відстороненого побутування певного жанру, В. Живов наголошує, що новаторство,

яке постає через переклади із Книги Псалмів, є вагомими для цілої поетичної системи. Він висловлює думку, що псалмові переспіви дають початок новим явищам, що екстраполюються на поезію високого стилю взагалі [2, с. 154].

Спогадуючи твори визначного історика митрополита Іларіона, можна чітко простежити, що слов'янська літературна традиція, органічно увібрала новозавітну благовість. А старозавітна Книга Псалмів мала вагомий вплив на сприйняття та свідомість слов'янський писців, книжників та, безумовно, церковних людей, тому й стала невід'ємним атрибутом національної характеристики словесного образу слов'янського народу. Необхідно відзначити, що неважко є знайти чимало українських письменників, поетів, прозаїків, які по-своєму думали щодо псалмів і відповідно так їх подавали для українського народу. Здебільшого вони користувалися популярністю, а іноді забувалися століттями. Вивчаючи історію кобзарського мистецтва: співу, музики, творів, ми знаходимо і там чільне місце, виділене псалмам. Поруч із цим також дослідниками вивчена і встановлена цілісна картина становлення, розвитку давніх церков, виявлені їх основні типи і специфічні особливості, проаналізовані основні етапи розвитку кобзарського мистецтва. Ґрунтовно проаналізований репертуар бродячих музикантів, який умовно поділяється на жанрові групи: 1) історичні пісні і думи; 2) молитви, псалми, акафісти, духовні вірші; 3) сатиричні, жартівливі пісні, танцювальні мелодії, а також пісні морально-виховного складу [4].

Вцілому, якщо духовна позиція українського народу досить тісно переплетена із самою сутністю релігійного життя і становить суть нації, то в даному контексті мова перебуває у широкому полі діяльності. Якщо базово говорити про українську мову, то через екстралінгвальні чинники, що передбачають видалення релігійного смислу з-під контексту української мови, впродовж свого ходу історії вона не могла вповні представити себе на церковному просторі, що проглядається від першої половини ХХ ст., зокрема 30-х років на Сході та 40-х років на Заході.

Прогортаючи сторінки історії України, можна виокремити історичну пам'ятку з часів князя Всеволода, де чітко згадується вживання Псалтиря: "І вийшов назустріч йому благовірний князь Всеволод із двома синами своїми, Володимиром і Ростиславом, і всі бояри, і блаженний митрополит Іоанн, і чорноризці, і пресвітери, і всі кияни. Великий плач учинили вони над ним, із псалмами і співами провели його до монастиря святого Дмитрія Солунського і, опрятавши тіло його, з честю положили його в раці мармуровій у церкві святого апостола Петра, що її він сам почав був зводити, місяця грудня у п'ятий день. Багато бід зазнавши, без вини вигнаний братами своїми, кривджений і розграбований, вкінці він і смерть гірку прийняв, та вічного життя і покою сподобився" [5, с. 189].

Загалом, сама Біблія утворила помітний вплив на українську поезію. Спогадуючи поезію Київської Русі, можна виокремити, що починаються розроблятися і переспівуватися біблійні мотиви, а псалми зокрема,

часто зливаючи їх з апокрифічною літературою. У XII столітті зачитує Біблію, зокрема книги Старого Заповіту Данило Заточник у своєму "Слові", а наприкінці XIII – початку XIV століття біблійну тематику розкриває "Слово о Лазаревім воскресінні", а також безумовною пам'яткою XV століття виступає твір Іоанна "Посольство до папи римського Сикста IV", побудований на біблійній символіці [6, с. 181]. Тому Ф.Шлейермахер стверджував, що "це така література, із якої розгортається розвиток всієї наступної літератури" [8, с. 230], маючи на увазі старозавітні тексти, які щільно співвідносились із слов'янською літературою, де явно простежувалась лєвова частка розвитку та вжитку псалмів.

Найдавніші відомі списки Псалтиря за часів Київської України-Русі датуються XI століттям і ця псалмова традиція тривала аж до XIX століття. У житейській практиці Псалтир читали над хворими на важкі чи психічні хвороби [6, с. 181]. Згідно народної мудрості, такий звичай читання псалмів над померлими розпочався ще від зародків християнства. Якщо псалми були так всеохопно прийняті та приписані до народних звичаїв і повір'ї, то й не дивно, що за Псалтирем гадали – сліди цього звичаю фіксуємо ще в часи Київської Русі-України, списки так званого Гадательного Псалтиря маємо також із XI століття [5, с. 191]. Зважаючи на те, що сам переспів завжди знаходився у певній взаємодії із текстом Книги Псалмів та її традицією, мова, лексика, стиль переспіву повинні обов'язково відповідати суті першоджерела, його пафосу, тональності.

Здавна було відомо безліч напрацювань, які здійснили святі, поети, письменники, літературознавці, критики і т.д., поринаючи в світ псалмів, оскільки Псалтир був незамінним підручним засобом, який додавав натхнення для написання поезії, наштовхував на феєричні роздуми про життя, з нього черпали літературні образи, його переспівували та народжували свої псалми серця.

Досить масштабно прокинулись поети українського бароко, які вводять в широкий обіг цитування Біблії, називаючи таку традицію "візерунками", розробляють біблійні мотиви та представляють псалми. Кирило Транквіліон-Савроvecький досить широко використовує біблійні образи через свою поезію, завіршовуючи псалми. Послідовниками його пера були Лазар Баранович, І. Величковський, Л. Горленко, С. Климовський, І. Максимович та ін. [1, 90]. Також досить структуровано послугується біблійними темами шкільна драма, яка ставить собі за мету популяризацію Біблії, а псалми, як одну із її найкращих поетичних книг.

Багато ще є обробок, цитування і перекладів Псалтиря, що їх здійснили видатні українські та світові діячі, просвітителі, композитори і вони мають неабиякий характер у історії української та зарубіжної літератури. Зокрема, українська література використовує псалми, та й загалом біблійні теми, переосмислено, алегорично, як мандрівні літературні мотиви. Такої специфіки дотримується Т. Шевченко у своїх шедеврах: "Ісая, глава

35”, “Осії, Глава IV”, “Царі” тощо [1, с. 93]. Пантелеймон Куліш вповні завіршовує Мойсееві пісні, весь Псалтир. Іван Франко та Леся Українка детально опрацьовували біблійні мотиви у своїх творах: “Смерть Каїна”, “Мойсей” і т.д. У переспіві псалмів помітна також мелодія самотності, де переграють мотиви відчуження від світу, дикої дисгармонії, сірої туги та невмотивованого розпачу, це найпомітніше у Є. Маланюка і П. Карманського. Безумовно письменники ХХ століття: П. Тичина, Л. Костенко, І. Драч, І. Жиленко та ін. прошивали свою творчість біблійними мотивами згідно характеру своєї творчості. Кожен із творців літературного мистецтва, вибираючи для власних переспівів твори зі старозавітної Книги Псалмів, брали під увагу здебільшого такі псалми, які були перейняті особистісними переживаннями, різноманітними докорами сумління, які створювали підсвідому психологічну напругу, митці-переспівувачі підштовхували новостворені парафрази до елегійного жанру [7, с. 174].

Роблячи аналіз різноманітних переспівів псалмів, необхідно відзначити, що стають явно помітними художні прийоми, через які творці підсилювали відчуття меланхолійності. Це стає чітко помітним, коли утворюється пом’якшення чи то упускання кінцівки із оригіналу. Через це у переспіві чітко проглядається своя модельна жанрова специфіка, яка наповнена елегійним потенціалом, про що говорить живий текст даного псалма. Семантичне двопланове поле псалмів свідчить про паралельну жанрову природу тексту. Тобто за рахунок гучних закликів у поєднанні з елегійним спрямуванням витворювалось органічне поєднання, яке було помітне і наприкінці, де було явне заохочення до боротьби із ворогами, що спрямовувало текст вже більше до оди, і на початку, де елегійний вступ виражався скорбними фразами. Саме так автор псалма залучав різножанрову специфіку до свого псалма, що надавало неповторності та, звісно, у своєму часі підіймало дух народу, тут явним прикладом може виступити псалом 50 (51), де псалмопівець Давид водночас просить прощення за свої гріхи: “Бо беззаконня моє я знаю і гріх мій передомною є завжди”, визнає, що у гріхах народився й жив: “...й у гріхах породила мене мати моя...” що саме й надає покайального жалісного елегійного вступу: “Помилуй мене, Боже, по великій милості Твоїй і по множеству щедрот Твоїх очисти беззаконня моє...”, та потім жвавий кульмінаційний момент, який надає іншого жанрового забарвлення: “... і нехай здвигнуться стіни єрусалимські”. Проте, М. Дмитрієв, навпаки, зм’якшує кінцівку псалма, втікає від спогадів про прокляття та переминює останні стихи, пригадує, що Суд Божий близько, роблячи звернення до тих, що проживають у Вавилоні [2, с. 148].

Розглядаючи розвиток жанру псалма, неможливим є його ґрунтовне вивчення без огляду структурованого ходу історії його становлення як, виключно, літературного, так й рідного теологічного, в якому такий жанр постав та знайшов своє місце в ході історії. М. Лесюк зауважує, що такий жанровий різновид стилю як псалми ґрунтуються переважно на народно-

розмовній основі, тому й кожний псалом має свій особливий характер [3, с. 135]. Проте, їх можна структурувати за змістом: – пісні хвали-прослави Бога; – псалми подяки; – плачі-голосіння з приводу якогось лиха з благаннями про Божу опіку і поміч; – окрему групу становлять царські та месіанські псалми.

Псалми послуговують зразком відповіді людини Богові, через вияви Його любові. В рідній для псалмів єврейській традиції ними молилися під час щоденних богослужб, що їх відправляли в храмі, та під час річних єврейських свят, з приводу яких із різних областей Палестини сходилося багато прочан до Єрусалиму. Кожного дня псалми молилися і кожен праведний єврей приватно. Коли храмовий культ перестав існувати, вона стала виключно молитовною книгою для спільних зборів й домашньої молитви, радості або плачу серця, що засвідчує Біблія: "Молитва нужденного, що прибитий горем, виливає свою скаргу перед Богом" (Пс. 101,1).

Таким чином, маючи перед собою різні згадки в історії та важливі думки дослідників, які були вище наведені, можемо зробити висновок, що псалми відігравали велику роль у житті суспільства та в історії літературної творчості. Вони були невід'ємним чинником, що злучав людину із Богом. Псалми стали основою у поєднанні між літературною критикою та філософсько-богословською проблематикою, тому обидва аспекти дослідження є невід'ємними у вивченні історії розвитку жанру псалма. Отже, бачимо, що наведені приклади відомих діячів підносять рівень псалмів у баченні суспільства, та цим самим, збагачують історичні джерела, які потребують подальшої дослідницької діяльності.

Література:

1. Антофійчук В. Євангельські мотиви в українській літературі кінця XIX – XX ст. / В. Антофійчук, А.Нямцу. – Чернівці : Рута, 1996. – 208 с.
2. Живов В. К предистории одного переложения псалма в русской литературе XVIII века / В.Живов // *Jews and Slavs. Volume 1. Jerusalem – St. Petersburg.* – 1993. – p.132-160.
3. Лесюк М. Мова і стиль українських перекладів книги псалмів / Микола Лесюк // *Біблія і культура.* – Чернівці, 2000. – Вип. 2. – С.133-138.
4. Підгорбунський М. А. Кобзарський рух в Україні (XVI-XIX ст.) / М. Підгорбунський. – Либідь. – Київ, 2004.
5. Полянська-Василенко Н. Історія України / Н.Полянська-Василенко. – Київ : Либідь, 1992.
6. Сологуб Н. М. Біблійні образи в етнологічному аспекті / Н.Сулогуб // *Біблія і культура.* – Чернівці, 2000. – Вип. I. – С. 179-182.
7. Сулима В. Релігійні зацікавлення світських письменників першої половини XIX ст. / Віра Сулима // Сулима В. *Біблія і українська література.* – К., 1999. – С. 174-180.
8. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Ф.Шлейермахер // *Общественная мысль: исследования и публикации.* – Вип. 3. – 1993. – С. 230.

ЗМІСТ

МОВНИЙ ТА МОВЛЕННЄВИЙ МАТЕРІАЛ У ЙОГО СТРУКТУРНИЙ ТА СТИЛІСТИЧНИЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Ананьян Е. Л.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОКАЗІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА
(на матеріалі сучасної англійської мови)3

Бенкендорф Г. Д.

СПРИЙНЯТТЯ БЛАКИТНОГО КОЛЬОРУ НІМЕЦЬКОЮ
НАЦІОНАЛЬНОЮ СВІДОМОСТЮ НА ПОЕТИЧНОМУ РІВНІ11

Боярчук О. С.

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКИ ОФІЦІЙНО-
ДІЛОВОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
(на матеріалі “Російсько-українського словника правничої мови”
за ред. А. Кримського)17

Великорода В. Б.

ЕВФЕМІЗМИ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ:
ПРАГМАТИКА, СЕМАНТИКА, СЛОВОВІР25

Венгринович А. А.

КІЛЬКІСНІ ПАРАМЕТРИ СИНОНІМІЇ ІМЕННИКА СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ
МОВИ (на матеріалі “Bulitta. Das Kъrger Lexikon der Synonyme”)31

Гаврилюк І. І.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЦИЗМІВ У НІМЕЦЬКІЙ
ПЕРІОДИЦІ (на матеріалі газети “Hamburger abendblatt”)41

Декало В. О.

ДІЄСЛОВА МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ49

Денисенко С. Н., Романчук О. В., Матвіяс О. В., Мартишук Т. П.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ДЕРИВАЦІЯ: УТВОРЕННЯ
І СТАНОВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
З ВЛАСНИМ ІМЕНЕМ, А ТАКОЖ ПОХОДЖЕННЯ ВЛАСНИХ ІМЕН
ЯК ЇХНЬОЇ СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ57

Derkacz-Padiasek T. I.

EXPRESSIVE WORD-FORMATION (DIMINUTIVES)
IN THE LANGUAGE OF NEWSPAPERS (ON THE BASE
OF RZECZPOSPOLITA AND GAZETA WYBORCZA)63

Жуковська К. В.

ЛІТОТА В СТИЛІСТИЦІ ТА РИТОРИЦІ73

Кашуба Н. П.

ВАРІАНТНЕ КЕРУВАННЯ ДІЄСЛІВ ПРИЙМЕННИКОВИМИ ФОРМАМИ
ЗНАХІДНОГО І ОРУДНОГО ВІДМІНКІВ У СУЧАСНІЙ СЛОВАЦЬКІЙ МОВІ ...81

Киселюк Н. П., Коляда Е. К.

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ РАДОСТІ
В МОВІ І МОВЛЕННІ (на матеріалі англомовної прози)85

Кіркowska І. С.

ПРОБЛЕМИ ЗАПЕРЕЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ91

Князян М. О.

ЗАСОБИ ВІДОБРАЖЕННЯ СВИТОГЛЯДУ ДІТЕЙ У ТВОРАХ О. ДОВЖЕНКА,
М. СТЕЛЬМАХА ТА ДЖ. РОДАРИ:СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ97

Ковбанюк М. І.

ЛІВОБІЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ ВТОРИННОГО СЕМАНТИЧНОГО ПРЕДИКАТА ...106

Кратюк Ю. К.

ПРОБЛЕМА ДІАЛЕКТНОГО ЧЛЕНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА РОЛЬ
У НІЙ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ДІАЛЕКТУ115

Лесик І. В.

КОНТРАСТИВНІ СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ІРОНІЇ:
ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ121

Лут К. А.

ДЕМАРКАЦІЯ ПОНЯТЬ "ЕКОНОМІЧНИЙ" ТА "ДІЛОВИЙ ДИСКУРС"130

Марко Н. С.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕОРІЙ
У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на прикладі роману Д. Лоджа "Nice work")137

Мартинюк О. М.

ОСОБЛИВОСТІ ПАРАДИГМАТИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ АКТАНТНОСТІ
У ФРАНЦУЗЬКОМУ МОВЛЕННІ142

Назмєєва Н. А.

МЕТОДИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН
У СУЧАСНІЙ ДИСКУРСИВНІЙ ПАРАДИГМІ150

Орлова С. І.

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ
ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ АВТОРА У ПРОЗІ Р. БАХА156

Осовська І. М.

МАРКЕРИ МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ
НІМЕЦЬКОМОВНОМУ СІМЕЙНОМУ ДИСКУРСІ170

Сидельникова Л. В.

СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ФРАНЦУЗЬКОГО ПИСЬМА178

Супрун В. М.

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕПІТЕТІВ У МОДЕЛЮВАННІ
ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ ПИСЬМЕННИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ185

Турчин В. В., Турчин М. М.

НІМЕЦЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ТА ЯВИЩЕ ЕВФЕМІЇ189

Уманець А. В.

SENTENCE CONCEPTIONS IN FOREIGN LINGUISTICS198

Чистяк О. О.

МОВНА ДИСКРИМІНАЦІЯ: СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалі німецького та українського художніх дискурсів)204

Чепіль О. Я.

ФЕНОМЕН ДИСКУРСУ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ211

Чумак Л. М.

РЕДУПЛІКАЦІЯ ЯК СПОСІБ СЛОВОТВОРУ
В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ216

КОРПУСНІ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОПИСУ МОВНОЇ СИСТЕМИ

Гошовська Л., Гальченко І., Сосіна В.

ДО ПИТАННЯ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ТЕРМІНОСИСТЕМІ ОЗДОРОВЧИХ ВИДІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ222

Драбовська В. А.

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ МОДЕЛІ НОВОГО ТЛУМАЧНОГО
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА АМЕРИКАНСЬКОГО
ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ229

Коцюк Л. М.

ДО ПРОБЛЕМИ ВПОРЯДКУВАННЯ ТЕРМІНІВ ЛЕКСИКОГРАФІЇ:
НАЗВИ СЛОВНИКІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ОПИС
ДЕКІЛЬКОХ МОВ І ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ НИМИ237

Мартин В. О.

ОПИС ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ
І РОЗВИТКУ ЛАТИНСЬКОЇ ХІРУРГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ245

Минзак О. В.

АФІКСАЛЬНІ АНТОНІМІЧНІ ТЕРМІНОСПОЛУЧЕННЯ
(на матеріалі англійської юридичної термінології)251

Розводовська О. В.

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ В ТЕРМІНОЛОГІЇ БІЗНЕСУ259

Семенчук Ю. О.

СПОСОБИ ПРОВЕДЕННЯ МЕТОДИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ ПІДМОВИ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ ...268

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Коваль Р. С.

ДО ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЇ
ФУТБОЛЬНОГО ФРІСТАЙЛУ274

Коломієць С. С., Шевченко М. В.

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА ДОМІНАНТА У ВІДТВОРЕННІ АНГЛОМОВНОГО
ОПИСУ ВІНАХОДУ У ПАТЕНТНІЙ ЛІТЕРАТУРІ МОВОЮ ПЕРЕКЛАДУ281

Крилова Т. В.

ВРАХУВАННЯ КУЛЬТУРНО-ПРАГМАТИЧНИХ КОНОТАЦІЙ
ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ290

Лінькова Д. В.

ВІДТВОРЕННЯ ЗАСОБІВ ХАРАКТЕРИЗАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНИХ ГЕРОЇВ
В АНГЛО УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ294

Назарук В. М.

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АВТЕНТИЧНОГО
ХУДОЖНЬОГО КОДУ ТЕКСТУ302

Проскуріна Ю. І.

АВТОПЕРЕКЛАД ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ АСПЕКТ
ТЕОРІЇ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ307

Федорова Л. О., Новокрещенова У. І.

СУЧАСНІ ТЕПЛІОТЕХНІЧНІ ТЕРМІНИ:
ЗІСТАВНИЙ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ312

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Андросова Н.

ОБРАЗ ДОМУ, БЕЗДОМНОСТІ ТА АНТИДОМУ

В ПОЕЗІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО УГРУПУВАННЯ "БУ-БА-БУ"318

Брацка М. В.

ЕТНООБРАЗ "СВОГО" І "ЧУЖОГО" У ПРОЗІ ТЕОДОРА ТОМАША ЄЖА330

Брацкі А.

"ТРЕНОС" МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО:

СУСПІЛЬНИЙ І ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ338

Добринчук О. О.

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА МІФОЛОГІЧНУ ПЕНЕЛОПУ

(на матеріалі п'єси А. Б. Вальєхо "Вона ткала свої мрії")346

Загайська Г. М.

СКЛАДОВІ ТЕОРІЇ СТИЛЮ ГОРАЦІЯ353

Зелінська Л. В.

ТЕАТР І ПОЛІТИКА НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.:

ПЕРЕХРЕЩЕННЯ ДИСКУРСІВ (на матеріалі епістолярію Ф. Енгельс)362

Крук А. А.

ГАРДІВСЬКИЙ КОНЦЕПТ ДОЛІ У ПРОЕКЦІЇ

НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ373

Миколайчук А. І.

МОТИВ У РЕЦЕПТИВНО-ОПОВІДНИЙ СТРАТЕГІЇ ФОЛКНЕРА379

Попадинець О. О.

ІДЕЯ ДЕРЖАВНОСТІ ВІТЧИЗНИ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ

ВАЛЬТЕРА СКОТТА І МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО387

Сенчило Н. О.

ТЕМИ-КОНСТАНТИ У ТУРЕЦЬКІЙ СОЦІАЛЬНІЙ НОВЕЛІ

КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ395

Сташенко О. С.

ПОЕТИКА ФЕМІНІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ В РОМАНАХ І. РОЗДОБУДЬКО

"ОСТАННІЙ ДІАМАНТ МІЛЕДІ" І Е. МАКЛАФЛІН ТА Н. КРАУС

"ЩОДЕННИКИ НЯНІ" (КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ)403

Хабета І. М.

КОНСТРУЮВАННЯ ДИСТОПІЙНОГО СВІТУ У РОМАНІ

М. ЕТВУД "ОРИКС І КРЕЙК": ПРИНЦИП БІНАРИЗМУ411

Юрчук О. О.

ПРОБЛЕМА ІНШОСТІ З ПОЗИЦІЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ ТА АНТРОПОЛОГІЇ

(НА МАТЕРІАЛІ АВСТРІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ П'ЄС)420

Юферева О. В.

ПОЕТИЧНЕ ПОСЛАННЯ ЯК "ВІЛЬНИЙ" ЖАНР: СПЕЦИФІКА ЖАНРОВОЇ

СТРУКТУРИ У КОГНІТИВНОМУ ВИСВІТЛЕННІ430

Ярошенко Р. В.

СПЕЦИФІКА ПРИРОДИ ПСАЛМА У КОНТЕКСТІ

ЛІТЕРАТУРНО-ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ438

Збірник наукових праць

Наукові записки
Серія “Філологічна”

Випуск 20

Головний редактор *Пасічник І. Д.*

Відповідальний за випуск *Коцюк Л. М.*

Укладачі *Ковальчук І. В., Коцюк Л. М.,
Крайчинська Г. В., Новоселецька С. В.*

Технічний редактор *Свинарчук Р. В.*

Комп’ютерна верстка *Крушинської Н. О.*

Художнє оформлення обкладинки *Олексійчук К. О.*

*За достовірність наведених фактичних даних, цитат,
власних імен, географічних назв та інших відомостей
відповідають автори.*

Підписано до друку 7. 03. 2011. Формат 42х30/4.

Папір офсетний. Друк різнографія.

Ум. друк. арк. 22,75. Гарнітура “TimesNewRoman”

Наклад 100 прим.

Видавництво Національного університету “Острозька академія”
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Свідоцтво про державну реєстрацію
РВ №1 від 8 серпня 2000 року.